

Het drievoudig Rome : dagboek eener reis door Italië

<https://hdl.handle.net/1874/365081>

BIBL: RES: ROTT:

SOC. JESU.

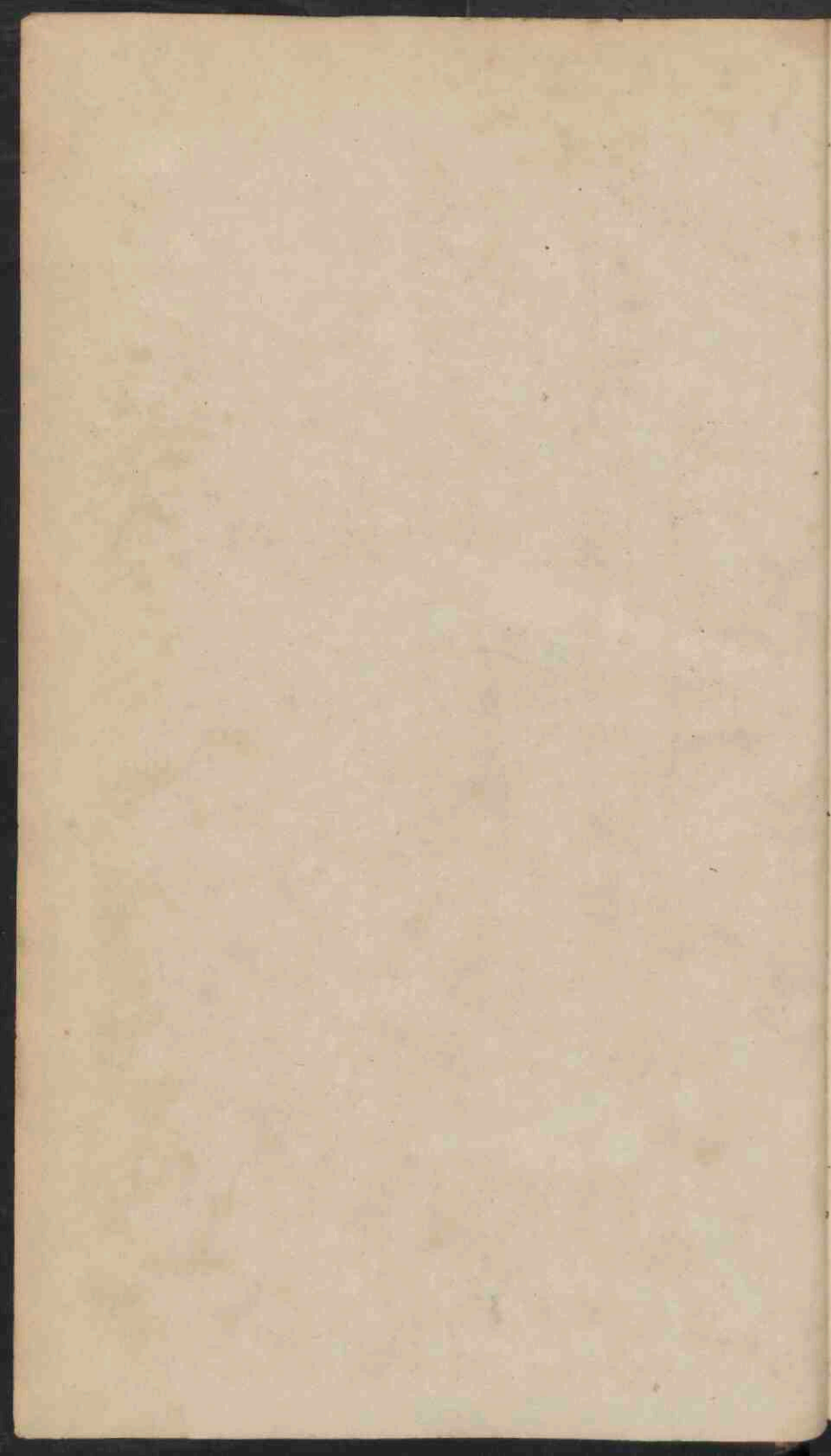
TOPOGRAFIE

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

00457

T
ROME
2
56/4

HET
DRIEVOUDIG ROME.

IV.

+ T Rome 1

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

2336 009 6

LB-KLIN: T Rome 156.4

HET

ACW 3363

DRIEVOUDIG ROME.

DAGBOEK

EENER REIS DOOR ITALIË,

VERGEZELD

- 1°. VAN EENE KAART, VOORSTELLEND DEN PLATTEN-GROND VAN HET OUDE EN VAN HET HEDENDAAGSCHE ROME;
- 2°. VAN EENE KAART, WAAROP DE PLATTE GROND VAN HET ONDERAARDSCHE ROME OF DER CATACOMBEN IS GESCHETST;

door

DEN ABBÉ J. GAUME,

Vicaris-Generaal van het Bisdom van Nevers, Ridder der Orde van St. Sylvester, Lid der Akademie van de Katholieke Godsdienst te Rome, enz. enz.

Nulla unquam (civitas) nec major nec sanctior.

Nooit was er grooter of heiliger stad.

Tit. Liv. Hist. lib. I.

VIERDE DEEL.

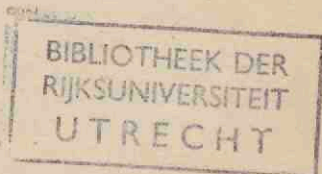
GESCHIEDENIS DER CATACOMBEN

ARNHEM,

TER BOEKDRUKKERIJ VAN JOSUÉ WITZ.

1837.

DRIFTSTIJN: NOOR
DRIFTSTIJN: NOOR

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

HET

DRIEVOUDIG ROME.

GESCHIEDENIS DER CATACOMBEN.

14 December.

De Catacomben, of het onderaardsche Rome. — Algemeen overzicht.
— Namen en ligging. — Aantal der verschillende kwartieren. —
Waarom zij zich langs de romeinsche heirbanen bevonden. —
Vorm en omvang der catacomben.

Dionysius van Halicarnasse schreef: « Uit drie dingen » schittert Rome's luister mij toe: uit de waterleidingen, de » heirbanen en de riolen 1). » Had de deftige geschiedschrijver de Catacomben gekend, zeker, hij zou ze bij het genoemde drietal gevoegd hebben, als het grootste aller wonderen, niet slechts van het heidensche, maar zelfs van het christelijke Rome. Gelukkiger dan hij is de katholieke reiziger, die ze in alle rigtingen kan doorkruisen, wiens oogen mogen zien, wiens handen kunnen aanraken, en wiens hart beseffen

1) Mihi sane tria magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani imperii: Aquæductus, Viæ strætæ et Cloacæ. *Hist. lib. III.*

mag dat grootsche meesterstuk der eeuwige stad, de roemruchte martelaren-wijk, die onmetelijke necropolis van glorie, en, als 't ware, het eeuwig levend beeld der evangelische liefde, van bovenaardsch geduld en alles verwinnend geloof. En zoo dan ook haakten wij naar het bezoeken dier wonder-oorden, dusdanig, dat wij, naauw nog bekend met het Rome, dat daar glanst in de stralen van Italië's schoone zon, reeds brandden van verlangen, om af te dalen in dat andere Rome, hetgeen daar verborgen ligt diep in het ingewand der aarde. De studie van het boven- en onderaardsche Rome houdt gelijken tred; doch, om alle verwarring te vermijden, breng ik hier van uit mijn Reisverhaal alles te zamen, wat alleen de catacomben betreft.

Door een bekwamen gids vergezeld en van een goeden kijker voorzien, bestegen wij het koepelplat van Sint-Pieter, als zijnde het geschiktste, ja, eenige punt, vanwaar men, als met één oogopslag, de geheele ligging kan gadeslaan van de onderaardsche stad, welke wij te doorwandelen hadden. Van af Sint-Pieter laat zich een uitgestrekte cirkel beschrijven, waarin Rome, hetzij door den Tiber, hetzij door het muurwerk van Aurelianus, besloten ligt. Even als vijftien lichtstralen, loopen de vijftien consulaire wegen van uit het hart der stad, in verschillende rigtingen, voort, door de romeinsche Campagna heen, en verliezen zich, in hunne naar de vier hoeken der wereld strevende baan, eindelijk, aan den gezigteinder geheel en al voor het oog. Die vijftien wegen teekenen op den bodem de stad der martelaren met juistheid af. Zij werd gebouwd, of, beter gezegd, uitgegraven links en regts van de romeinsche wegen, waaraan zij den geographischen naam harer voornaamste kwartieren verschuldigd is; en, ofschoon, even als de bovenaardsche stad, door den Tiber in twee groote wijken verdeeld, vormt zij rondom Rome slechts een uitgestrekt amphitheater.

Van af de plek, waar wij ons bevinden, is de betrekkelijke ligging der vijfzig kwartieren van de onderaardsche stad gemakkelijk na te gaan.

Naar het oosten heen ziende, ligt aan onze voeten de *Via Triumphalis*, of *zegebaan*, en daarbij het Sint-Pieters kerkhof of de *vaticaanse catacombe*.

Een weinig regts, bespeuren wij de *Via Aureliana*, die naar het westen loopt, en vermaard is door de catacomben der *HH. Calepodus, Julius, Proculus* en *Martianus*, alsmede van de *H. Agatha*. — Verder op vertoont zich de *Porta Cavalleggeri*, waar de mede naar het westen loopende *Via Cornelia* aanvangt. Alhoewel door het bloed eener menigte martelaren, onder anderen, van de doorluchtige gezusters *Ruffina* en *Secunda*, besproeid, heeft zij geene catacomben, of, zoo ja, dan zijn ze nog niet bekend.

Anders is het gelegen met de zich naar het zuid-westen uitstreckende *Via de Porto*, waar zich bevinden de vermaarde catacomben der *HH. Felix* en *Pontianus*, van de *H. Generosa ad sextum Philippi*, als ook van *paus Julius, den heilige*. In den daar nabijgelegen *Monte Verde* ontdekte *Bosio* de begraafplaats der Joden, wier kwartier, zoo als men weet, zich op den regter Tiberoever bevond. Later zullen wij zien, dat de studie van dit kerkhof een hoogst merkwaardig licht over de christlijke catacomben verspreidt.

In het zuiden, en aan de overzijde van den Tiber levert de *Via-Ostia* de catacomben op van de *HH. Paulus* en *Lucina, Thimothea, Felix, Adauctus* en *Commodilla, Syriacus* en *Zeno ad Aquas Salvias*.

Wijder op vertoont zich het kerkje, genaamd: *Domine, quo vadis?* waar de *Via Ardeatina* begint, eene vertakking van de *Via Appiana*, die links heenloopt te midden der

vlakte, gelegen tusschen de poorten van Sint-Paulus en Sint-Sebastiaan. In deze streek, die het meest-bevolkte kwartier der onderaardsche stad uitmaakt, bevinden zich de catacomben der *HH. Petronella, Flavia-Domitilla, Nereus en Achilleus, Damasus, Marcus en Marcellinus, Balbina* en *paus Marcus, den heilige*.

Een weinig links afwendende, daar ontmoeten wij de wereldberoemde *Via Appia*, de koningin der wegen van het oude Rome, doch die ook in de onderaardsche stad dien titel waardig ophoudt. Dáár, onder dat heldenpad van 't heidendom, dáár, onder die prachtige lijkgesteenten, te hunner eere opgericht, openen zich de uitgestrekte catacomben der *HH. Callixtus, Zephirinus, Pretextatus, Soterus, Eusebius en Marcellus*. Deze vereenigde grafplaatsen, voor een groot gedeelte door den onvermoeibaren Bosio ontdekt, vormen te zamen eene onmeetlijke catacombe van verscheiden verdiepingen, die zich van af de muren van Rome, tot aan de kerk van Sint-Paulus-*extra-muros*, en vandaar tot aan de Sint-Paulus met de *drie fonteinen* en tot de *Nunziata* uitstrekt.

Ten zuid-oosten vertoont zich de *Via Latina*, over den Coelius heengaande en door de wijk van Aurelianus, tusschen de poort van Sint-Sebastiaan en die van Sint-Jan. Langs dezen weg, die getuige was van des welbeminden leerlings marteling, strekken zich de catacomben uit van de *HH. Apronianus, Gordianus, Epimacus, Simplicianus, Servilianus* en *Tertullianus*.

En nu met het oog altijd naar het oosten doorgaande, over de kerk van het H. Kruis in Jerusalem, langs de bouwvallelen van het amphitheater *Castrense* en van Heliogabalus tuinen, dan bereikt men van-zelf de Porta Maggiore, en vandaar begint dan de *Via Lavicana*, die, regts heen kronkelende, naar *Laticum* voerde, het aloude *Latium*. Daar

bevinden zich de catacomben der *HH. Tiburcus, Marcellinus* en *Petrus*, ook wel genaamd: *Inter duas Lauros*; van de *H. Helena*, gelijk mede van de *HH. Claudius, Nicostratus, Castulus* en *Zoticus*. — De *Via Prenestina*, die even eens onder de *Porta Maggiore* heenloopt, heeft geene catacomben, maar herinnert toch aan menigen glorievollen strijd, waarin tal van christenhelden hun bloed ten offer bragten, en waaronder de geschiedenis in de eerste plaats de *HH. Primitivus* en *Agapetus* roemrijk gedenkt.

Ten oosten ontdekken wij ook nog de *Via Tiburtina*, die naar *Tivoli* loopt, waar zij zich in de *Via Valeriana* verliest. Zij draagt roem op het bezit der uitgestrekte catacomben van den *H. Laurentius* en der *H. Syriaca*.

Noord-oostwaarts van af de *Porta Pia*, vertoont zich de *Via Nomentana*, die naar het vermaarde *Nomentum* liep, thans het nederig vlek van *Montana*. Zoowel regts als links liggen daar christen-begraafplaatsen, vooreerst de catacomben *ad Nymphas*, vervolgens de catacomben van de *HH. Ncomedes, Alexander, Primus* en *Felicianus, Restitutus* en, eindelijk, die der *H. Agnes*, allen te zamen de vermaardste in deze streck.

Een weinig meer ten noorden ligt de *Via Salaria Nuova*. Even als de poort, vanwaar zij uitgaat, heeft ook zij haren ouden naam hewaard, en wijst ons de catacomben aan der *H. Priscilla*, van den *H. Sylvester*, van de *HH. Felicitas* en *Alexander, Grysantos* en *Darius, Novella, Ostrianno, Hilarius* en *Thrason*.

Het noorden is niet minder rijk aan grafsteden dan de overige omstreken van Rome. Op de hoogte van *Monte Pincio* zien wij buiten de *Porta Pinciana* de *Via Salaria Vecchia* heenloopen, omgeven door de zoogenaamde *Concombre-catacomben* en die van den *H. Hermes*.

Eindelijk, ten noord-westen vinden wij de *Via-Flaminia*, met de catacomben der *HH. Valentinus* of *Julius*, en *Theodora*. — De *Via Claudiana* en de *Via Cassiana*, die, van de *Via Flaminia* uitgaande, aan gene zijde der *Porta del Popolo* (Volkspoort) heenloopt, hebben geene catacomben.

Wanneer wij nu den blik langs de *Via Triumphalis* naar den Tiber terugslaan, dan zijn wij weër op het punt, vanwaar wij uitgingen, en de cirkel is gesloten, waarin wij de onderaardsche stad thans weten liggen, tevens met de geographische naamsaanduiding harer verschillende kwartieren of wijken. Wat de gewijde namen betreft, waarmee deze in de jaarboeken der Kerk onderscheiden worden, zoo is de verklaring daarvan voor den oogenblik, hier ter plaatse, te wijldoopig, en zullen wij dus ons daarmee nader hebben bezig te houden, bij het bezoek van elk der catacomben in het bijzonder. Alleen zij hier gezegd, dat allen ons herinneren aan doorluchtige personen en gebeurtenissen, die eene aanzienlijke plaats in de geschiedenis beslaan. Een historisch feit te vereeuwigen in den naam eener straat, van een kwartier, of van een gebouw, is, voorzeker, een even vernuftig als nuttig middel, om de herinnering daarvan op het levendigst te bewaren; en even als nu nog een vreemdeling, bij het bezoeken van het hôtel der Invaliden, terstond te huis is, wanneer hij dáár, in de verschillende galerijen, het kwartier van *Austerlitz*, het kwartier van *Wagram*, en het kwartier van *Metz*, met name vindt aangeduid, — zoo ook hebben de eerste christenen in de zetelplaats hunner glorie mede gedaan, en ons, nu reeds achttien eeuwen verleden, het voorbeeld gegeven, wat wij slechts hebben te volgen gehad.

Vijftig begraafplaatsen, die Rome in een uitgestrekten cirkel als insluiten, lagen daar onder ons oog. Welligt hadden

wij er, met eenige oudheidkundigen, enkele meer of minder kunnen tellen: zoo, bij voorbeeld vermeldt pater Marchi er zestig; doch dit verschil ontstaat daardoor, dat men soms het kwartier eener catacombe voor eene afzonderlijke catacombe telt; of wel, tegenovergesteld, dat men onder dezelfde benaming verscheiden kwartieren vereenigt, waarvan zekere schrijvers slechts eene-en-dezelfde catacombe maken 1).

Wat hier ook van zij, de Eeuwige Stad doet zich aan het oog der menschen en der engelen voor als eene Koningin, omgeven door een heirleger van martelaren, die haar beschermen, ten spijt van de poorten der hel; als eene Moeder, die, op haar gezin te regt fier, met teedere liefde, de wieg van haar sluimerend kroost bewaakt; als de altijd trouwe Bruid des Heeren, rondom wie, de tallooze telgen geschaard zijn, welke zij aan haren hemelschen Bruidegom schonk, en wier in het bloed des Lams geverwde kleederen haar schoonste

1) Het onderaardsche Rome staat in het aantal zijner kwartieren nagenoeg gelijk met dat der parochiën der pauslijke wereldstad. Zie hier, volgens het *Diario di Roma* van 26 December, den staat der bevolking te Rome, gedurende het jaar 1842:

Aantal parochiën 54; aantal huisgezinnen 35,057; bisschoppen 35; priesters 1,522; monniken en kloostergeestliken 2,496; geestelijke dochters 1,461; seminaristen en kweekelingen der verschillende collegiën 623; leeken, die communicanten zijn 119,649; beneden den ouderdom van communicanten 40,940; Akatholieken, Turken en ongelooovigen, de Joden niet meëgerekend 288; echtparen 1,324; manlijke gedoopten 2,330; vrouwlijke gedoopten 2,251; manlijke overledenen 1,922; vrouwlijke overledenen 4,418. De geheele bevolking: mannen 83,483; vrouwen 73,106: in 't geheel 160,589.

In 1842 is de bevolking met 1,721 personen vermeerderd: de verhouding der geboorten staat tot de bevolking als 1 tot 33; die der overledenen tot dezelfde bevolking als 1 tot 34; het aantal geboorten en sterfgevallen stond nagenoeg gelijk: de laatste bedroegen 367 in de maand, ongeveer 12 iederen dag.

plegtgewaad vormen; eindelijk, als de Meestresse der waarheid, die, als tot bekrachtiging van elk harer orakelen, het bloedig handschrift toont van millioenen martelaars, uit de vier hoeken der wereld opgedaagd.

En, na dien blik geworpen te hebben op Rome, dat zich daarbij als in een geheel nieuw licht van volstrekt eigendomlijken luister aan het oog des christens vertoont, is het dan mogelijk de godlijke raadsbesluiten te miskennen, die zich hier in de stad der eeuwig aanbidlijke Voorzienigheid verwezenlijken? Is het mogelijk, dat men haar niet huldige en heilwensche met wat de hemel haar beschoor? — Heil dan u, geheimzinnige stad, die lange de burgt waart van den vorst der duisternissen, en de troon, waarop hij dwingelandig den scepter voerde over het heelal. Het was dáár, dat hij zijne aan de natiën der wereld ontroofde schatten tot bergen van paarlen, van goud, van zilver en kostbaar marmergesteente opstapelde: doch zie, hoe de bedrieger in zijne eigen strikken verward en gevangen werd: hij vergaderde schatten, doch zonder te weten voor wie hij het deed: hij en de zijnen zwoegden alleen, om den troon te versieren van den Zoon des eeuwigen Vaders. — Koningin der volken! Gij zijt zijn juk ontdoken, het zegevierend Lam heeft u voor zich veroverd, toen het, van den troon des kruises, het stervend hoofd overboog naar uwe zijde heen.

Om zich voor altoos uw bezit te verzekeren, en u, na van alle smet gezuiverd te wezen, zijner waardig te maken, heeft hij om uwent wil zijn bloed gestort, en daarna binnen uwe muren dat ontelbaar heirleger van heiligen zaamgeroepen, willende, dat elke provincie van zijn onafzienbaar rijksg gebied in uwen schoot een vertegenwoordiger hebbe, om u hare vrome schatting en hulde toe te brengen, Judea in Petrus, het hoofd van 't Apostolaat; Cilicië in Paulus, den leeraar der

heideneu; Syrië in den doorluchtigen Ignatius; Spanje in Laurentius, den roemrijken leviet; Gallië in Sebastiaan, den dapperen oorlogsman: hun bloed zal uwe Forums bepurperen, uwe muren cimentéren, en hun gebeente uwe basilieken tot luister verstrekken. Andere werelddoorden zullen u eene schaar van gezanten en bloedgetuigen toezenden, wier aantal alle berekening te boven gaat, en ook belijders, die om strijd met hun bloed en met hun geloof zich u ter dienste wijden, maar ook onder uwe vleugelen de rust willen smaken van het graf, en u het zegel eener groote majesteit indrukken 1).

Dit eerste harmonische denkbeeld wordt weldra door een ander gevolgd: wanneer, namelijk, de reiziger den nieuwsgierigen blik laat weiden over de roemrijke streek, welke hij zoo in haar geheel overzien heeft, dan rijst de vraag als van-zelve bij hem op, waarom de catacomben, zonder uitzondering, zich allen langs de romeinsche heirwegen geplaatst vinden? Tweeledig is het antwoord, dat zich op die vraag laat geven, te weten: het dubbel doel der christlijke grafsteden bestond in het verleenen eener begrafenis aan de dooden, en eene wijkplaats aan de levenden: derwaarts moesten, als ter sluiks, tallooze lijken heengebragt worden; — derwaarts namen, gedurende de gruwlijkste vervolging, vrouwen, kinderen en grijsaards de vlugt, en bekwamen dáár elken dag het noodig onderhoud, hun door de in de stad verbleven broeders verschaft; — derwaarts stroomden de geloovigen heen, als naar het groote vereenigingspunt, waar de heilige geheimen gevierd werden, en men hun het brood uitreikte, dat martelaren kweekt.

Vandaar eensdeels, dat de catacomben, uit den aard der zaak, niet verre van de muren der stad konden verwijderd

1) Lucas Tudens, lib. II., contra Albig., c. 12.

wezen; anderdeels zijn de wegen, die destijds door de voorsteden heenliepen, en thans de romeinsche Campagna doorkronkelen, zoo dicht bij elkander, dat daartusschen bijna geene ruimte overblijft, ten gevolge waarvan de catacomben als van-zelf wel naauw met elkander moesten vereenigd zijn. Bij deze eerste reden uit de gesteldheid der plaats-zelve voortkomstig, voegt zich nog eene andere, berustende op de bekende gewoonte der Romeinen, om, namelijk, hunne mausoleën en colombariën bestendig te plaatsen langs den grooten weg. De eerste christenen hebben dat gebruik gevolgd, doch alleen met dit onderscheid, dat zij in de ingewanden der aarde verrigten, wat de heeren der wereld aan de oppervlakte volbragten. Bij de overweging van al deze natuurlijke oorzaken, en welke de christen-wijsgeer ook volgaarne aanneemt, bespeurt hij evenwel toch nog eene hoogere schikking der Voorzienigheid, die het heidensche Rome wilde omscheppen tot het Rome eener eeuwige wereldordening, zoodat de luister en de edelaardige gebruiken der oude wereldmeesteres plaats moesten maken voor den luister en voor de gebruiken van het christlijk Rome, terwijl tevens de schouwplaats van het grootsche heidendom het schitterend tooneel werd der wonderen, door de evangelieprediking gewrocht. In dit godlijk plan, dat zoo zonneklaar in den loop der geheele geschiedenis doorschittert, moesten de romeinsche heirbanen, met name, *consulaire*, *militaire* en *triumphale wegen*, met het bewaren van hunnen oorspronklijken roem, dien driedeligen naam meer dan ooit waardig worden.

Consulaire wegen: deze hadden de hoofden van het wereldveroverend volk tot scheppers, en zagen hunnen granietbodem cimentéren in der slaven zweet en bloed, waarover, met fieren tred, Rome's majesteit zich statig heen bewoog. — En altijd dien eersten naam waardig, moesten ze ook ge-

tuigen zijn, hoe onze groote martelaren, als echte consuls van een nieuw wereldvermeesterend volk, hunne glorie bij die der oudheid voegden, en haar nog verhoogden, ja, vereeuwigden door het plengen van hun bloed, in welks purper zich de majesteit des christendoms, als een vorstlijk tooisel, ver-
toont.

Militaire wegen: zij hadden gedaverd onder den krijgspas der legioenen van Fabius, van Scipio, van Cesar, en van Augustus, oprukkende, om de wereld te krommen onder het romeinsche juk. In hoogerem krijgsmansgeest, moesten ze, drie eeuwen lang, onder de kruisbanier, dat groote leger van louter martelaren zien optrekken met Petrus, met Paulus en met Laurentius aan de spits, bestemd, niet slechts om de wereld, maar om Rome-zelve te veroveren.

Triumphale wegen: zij waren getuigen van de grootste glorie, welke een sterveling bereiken kan; zij aanschouwden de schatten en de kracht der verwonnen wereldvolken, ootmoedig aan het vrijmagtig Rome ten offer gebracht, om zich daarna te verhoovaardigen bij het gezicht dier tallooze praalgraven, aan hunne boorden opgericht voor helden, wier leven en dood voor hen een gelijke gloriëtitel was. — Maar sinds de verwinnaars der romeinsche wereld er over heen zijn gegaan, sinds zij hebben gezien hoe de natiën van het Oosten en van het Westen, als vrijwillige volgelingen van de zegekar der van Rome uitgetogen veroveraars het dubbelvoudig offer van liefde en van geloof aan de roemrijke opperheerschappij der eeuwige stad zijn komen toebrengen, en sinds zij aan hunne hoord de luistervolle grafsteden der grondleggers en der steunpilaren van het nieuwe wereldrijk in de plaats der in puin verstuvende mausoleën der consuls en der Cesars hebben zien verrijzen, — ik vraag het u, zijn ze sedert niet *Triumphaal* méér dan ooit?

Ziedaar dan nu de vermaarde plaatsen, waar de Voorzienigheid wilde, dat het grafteeken der hoofden en der eerste bewoners van de nieuwe wereldhoofdstad zou staan. Zóó groot is het aantal hunner grafsteden, dat zij eene geheele onderaardsche stad uitmaken, wier vorm en omvang wij eerst willen leeren kennen, alvorens tot eene nadere beschouwing van al hare bijzonderheden over te gaan.

Verbeeld u rondom het Rome, dat daar praalt voor uw oog, een ander Rome, van verscheiden mijlen uitgestrektheid, in de ingewanden der aarde verborgen, met verschillende wijken, allen door roemrijke namen aangeduid. De talrijke bevolking is van allerlei stand en ouderdom, vrouwen, zoowel als mannen; men vindt er pleinen, straten, stegen, kapellen en kerken, volkomen ingedeeld; het schilderwerk, dat er wordt aangetroffen, levert het levend beeld van den geloofsijver en het geheele wezen der geslachten, wier woning daar gevestigd was; ontelbaar zijn de boven elkaër tot vier en vijf hoog verdiepingsgewijs aangelegde galerijen, soms laag en smal, soms hoog en breed, nu eens regt doorlopende, dan cirkelvormig, en zich uitbreidende in alle rigtingen, in en door elkaër vermengd, als de kronkelgangen van een onafzienbaren doolhof; — al die galerijen, pleinen en kapellen stelle men zich voor, als, hier en daar, van buiten af licht scheppende door openingen, van boven aangebragt, of inwendig beschenen door de vlam van millioenen lampen, uit gebakken aarde of brons, in de gedaante van een scheepje, vervaardigd; voorts regts en links, van den bodem af tot aan de kromming van het gewelf toe, zijn het niets dan grafsteden, horizontaal in de wanden der galerijen uitgehouwen: ziedaar, voor zooveel mogelijk, eene getrouwe voorstelling, hoe het onderaardsche Rome zich aan het oog vertoont. — Wat den omvang betreft, zij het voldoende, te zeggen, dat (naar de verzekering van hen, die

zich geheel aan de studie er van hebben toegewijd), wanneer al die galerijen naast elkaër vereenigd werden, zij *eene straat zouden uitmaken van drie honderd mijlen lang, met zes millioen grafsteden omzoomd* 1).

Morgen zullen wij de vraag beantwoorden, hoedanig die stad is ontstaan, welke men éénig mag noemen in het heelal, waarvan zij het meest verbazende wonder is.

15 December.

Oorsprong der Catacomben. — Gevoelen van Bosio en van Boldetti. — Gevoelen van pater Marchi. — Historische bewijzen voor den uitsluitend-christlijken oorsprong der catacomben. — Natuurkundige bewijzen.

Het verlangen, om de verzameling van antieke lampen te zien, had ons naar het museum van het Collegio Romano gebragt, waar wij pater Marchi vonden, bezig met aan engelsche reizigers het plan der catacomben van de H. Agnes te verklaren. Zijne uitlegging nam al meer en meer in belangrijkheid toe, en weldra omvatte de geleerde geestelijke geheel de geschiedenis van het onderaardsche Rome in zijn allerbelangrijkst gesprek.

1)i Cimiterj milledugento chilometri di lunghezza con sei milioni di sepolcri..... Queste misure e proporzioni a me, che sonomi studiato da quale anno, di mettere la popolazione cristiana di Roma ne' quatro indicati secoli, a confronto della vastità de' cimiterj in qualche modo percorsi da me medesimo, paiono molto ristrette. Perciò amerei che chi all' udire le migliaja e i milioni si sentisse tentato di tacciarmi d'esagerazione, ripetesse prima questo mio studio. P. Marchi, *Monumenti primitivi delle Arti cristiane nella Metropoli del cristianesimo*, etc., p. 90. Rome. 1844. Ik zal dit Werk dikwijls aanhalen; het is nog niet geheel voltooid en bevat van dit alles eene volledige verklaring, zoo als wij die nit den mond des geleerden schrijvers-zelven mogten vernemen.

Ziehier, met nog eenige nadere toelichting, de hoofdtrekken van dat gesprek, later door pater Marchi-zelfen in het licht gegeven. Het is van belang, om er zich zoo gemeenzaam mogelijk mede te maken, dewijl daarin de noodzaaklijke inleiding tot de studie dier wondervolle grafplaatsen gelegen ligt.

De oudheidvorschers der drie laatste eeuwen bewezen, in 't algemeen, dat de catacomben oorspronkelijk door de oude Romeinen werden aangelegd. Aan het hoofd dier schrijvers staat de onsterflijke Bosio, Aringhi, en de voortreffelijke Boldetti. Daarentegen leidt een diep grondig onderzoek van pater Marchi tot het gevoelen, dat die begraafplaatsen van uitsluitend christlijken oorsprong zijn. Ik zal hier alleen de gronden opgeven, die van beide kanten voor het een en het ander gevoelen worden aangevoerd; moge dan de lezer-zelf kiezen, welke van de beide meeningen hem het meest gevallen zal.

Letten wij allereerst op den wortel van het woord. Beledende aan dat gedeelte der kerk van den H. Sebastiaan, hetgeen naar de *Via Ardeatina* heenwijst, vindt men een in steen gemetseld, half-cirkelvormig, onderaardsch ruim, waar de lighamen van de HH. Petrus en Paulus geborgen werden, en welke plaats grenst aan het uitgestrekte kerkhof van Callixtus of Sint-Sebastiaan, waarmee zij echter volstrekt geene gemeenschap heeft 1). Die plek alleen heette oorspronkelijk en eigenaardig *catacombe*, hetgeen beteekent *plaats bij de grafsteden*, en uit welke benaming, volgens sommige schrijvers, men later eene algemeene toepassing op al de grafsteden van Rome heeft gemaakt. Vandaar de in het Martyrologium zoo gedurig voorkomende uitdrukking: *Romæ ad catacombas natalis sancti*, enz.: Te Rome, *bij de catacomben*, ge-

1) Zie het plan achter dit deel.

boortedag van den heilige, enz., om aan te duiden, dat de marteling plaats greep bij de plaats, waarvan ik zoo even sprak. Anderen leiden het woord af uit het grieksche *catacombè*, hetgeen beteekent *diepe gracht, uitholing, onderaardsch gewelf*, uithoofde de begraafplaatsen van Rome in de pouzzolaan-mijnen zijn uitgedolven 1).

Welke hand heeft het eerst die groeven geopend? klaarblijkelijk eene heidensche. Volgens Boldetti, begrepen de Romeinen al spoedig, dat de omstreken hunner stad uitmuntende materialen tot bouwen opleverden, zooals tufsteen en het zoogenaamde pouzzolaan-zand; en spoedig ook begonnen zij er de uitgraving van. Teneinde echter den bodem zoo min mogelijk te schaden, maakten zij er slechts kleine openingen in, waardoor zij in de diepte heendrongen, om er de bedoelde bouwstoffen uit te halen: deze wijze van handelen vereenigde alle voordeelen in zich: eensdeels bleef de oppervlakte van den grond er nagenoeg geheel door onbeschadigd; en anderdeels kon men zoo doende gemakkelijk al de bouwstoffen er uit halen, die vereischt werden voor de monumenten, waarmee men de hoofdstad der wereld opluisterde. Die soort van ontginning was overigens voor de Romeinen, uithoofde hunner menigte van slaven, hoogst gemakkelijk; in lange rijen geplaatst, reikten zij de tot een bouwwerk bestemde steenen elkaër van hand tot hand toe, en gaven zij de losgemaakte aardstoffen aan de boven hen staande dermate over, dat een en ander op de spoedigste wijze van uit de diepte tot boven den grond was gebracht.

Die uitgravingen heetten *latomicæ, arenariæ*, steengroeven, zandgroeven, en zoo bestonden er reeds velen, toen het

1) *Locus cavus atque profundus, qualia Romæ præsertim cœmeteria esse solebant in arenariis profundis cryptis excavata.* — Baron. *An. ad Martyr.* 20 jan.

christendom te Rome werd ingevoerd, terwijl ook nog anderen in ontginning waren, zoo als aan de Via Salaria, Appia, Aurelia en Nomentana 1). De aanleg der eerstbedoelden is duidelijk, zoo door den aard der zaak-zelve, als blijkens de getuigenis der ongewijde schrijvers: overal, waar groote steden ontstonden, moesten er bouwmaterialen daartoe gebezigd worden, waaruit in de naaste nabijheid groeven, van meerder of minder omvang, geboren werden, en zoo als men er te Napels, Syracusa en Parijs vindt, die in de daad catacomben heeten mogen, en zoo als ook Carthago er bezat. Cicero, Suetonius en Vitruvius duiden het onderaardsche Rome zoo duidelijk aan en uit, dat men zich ten aanzien van het ontstaan er van volstrekt niet kan vergissen. In zijne *Rede voor Cluentius*, spreekt Cicero van zekeren Asinius, die, in de tuinen der voorstad gelokt, en zoo buiten de Esquilijnsche poort, in de zandgroeven bedekkelijk vermoord werd 2). Nero werd, in den oogenblik, dat hij gevangen stond genomen te worden, door Phaon geraden, om zich in eene zandgroeve te verbergen: « doch, zegt Suetonius, hij weigerde, om zich dus levend te begraven 3). » — Vitruvius bedient zich, ter aanduiding dier groeven, van dezelfde uitdrukking, namelijk: *Arenariæ* 4).

De christenen nu, zegt Boldetti, zich vervolgd ziende, en overal op de hielen gezeten, zochten in die uitgestrekte hollen eene schuilplaats, die allereerst den levenden baatte, doch waar zij vervolgens ook hunne om het geloof gedoode

1) Boldetti, lib. I, c. II. p. 5.

2) Asinius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra partem Exquilinam perductus occiditur. C. XIII.

3) Ibi, hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestæ arenæ consideret, negavit se vivum sub terram iturum. *In Ner. c. XXVIII.*

4) *De Architect.* XI, 4.

of den natuurlijken dood gestorven broeders ter aarde bestelden in grafplaatsen, welke zij in de wanden dezer onderaardsche gewelven uitgroeven. Dat zoodanig het gebruik was, door de eerste geloovigen van deze oude mijnen gemaakt, blijkt niet alleen uit de opschriften, welke de vrome en geleerde Severano, die het Werk van Bosio heeft voortgezet, verzamelde, maar ook bovendien uit de Acten der martelaars, waarin, ten aanzien der HH. Marcus en Marcellinus duidelijk gezegd wordt: « Zij werden aan de Via-Appia begraven, op twee mijlen afstands van Rome, ter plaatse genaamd *ad Arenas*, of bij de zandgroeven, die daar waren, en waaruit men het zand haalde tot oprigting van de muren der stad 1). » Ziedaar, volgens de genoemde oudheidkundigen, den oorsprong der catacomben. Allen komen echter daarin overeen, dat de christenen de heidensche zandgroeven aanmerkelijk vergroot hebben, en zelfs, dat, met uitzondering van de bovenste galerij, de eigenlijke grafsteden uitsluitend het werk onzer christen voorouders geweest zijn 2).

Het gevoelen van pater Marchi komt hierop neêr: Even als zijne voorgangers, neemt hij het bestaan aan van zand- en steengroeven, reeds vóór het christendom, door de Romeinen aangelegd; doch, hij beweert, dat ze met onze catacomben niets gemeens hebben, als zijnde deze van uitsluitend christelijken oorsprong, zoowel in de bovengalerij, als in de onderste galerijen; met een woord, dat, zoo als hij het uitdrukt, de

1) Sepulti sunt via Appia milliario secundo ab Urbe, in loco qui vocatur *Ad arenas*, quia cryptæ arenarum illic erant, ex quibus Urbis mœnia struebantur. — Bolland. 10 jul.

2) Da' sostenitori della opinione contraria alle cristiane origini de' nostri cimiterj si concede un esclusivo diritto e un tranquillo possesso su tutte quelle parti della Roma Sotterranea che son cavate sotto un primo piano. — Marchi, p. 35.

heideneu volstrekt geene enkele hand aan de christen-grafsteden geleend hebben 1).

Verder bestaat er niet het minste oudheidkundige bewijs voor den half-heidenschen en half-christlijken oorsprong der catacomben, of voor de christlijke bestemming, aan de steen- of zandgroeven der heideneu gegeven. Immers, het volstreckte stilzwygen der geschiedschryvers van het oude Rome zou dan in dat opzigt wel onverklaarbaar zijn: wie toch kent niet de zucht van Titus Livius, van Plinius, Suetonius, Tacitus en zoovele anderen, om de monumenten der wereldhoofdstad tot in de geringste bijzonderheden toe te beschrijven? De schouwburgen, de renperken, de waterleidingen, de heirbanen, de riolen-zelfs, niets werd er vergeten, terwijl zij van onze catacomben, het grootste van al Rome's wonderwerken, met geen enkel woord gewag maken, veel minder ze beschrijven: is hun stilzwygen nopens een zoo gewigtig punt dan niet het stellig bewijs, dat zij ze niet hebben gekend? En zoo zij ze niet kenden, is men dan niet geregtigd, om aan te nemen, dat ze vóór de vestiging van het christendom niet bestonden, en dat de heideneu aan haar ontstaan volkomen vreemd gebleven zijn 2)?

1) Debbo innanzi tutto far palesi le ragioni, per le quali credo, che ne' nostri cimiterj il pagano non abbia dato mai un colpo nè di piccone, nè di scalpello. — *Id.* p. 7.

2) Tegen deze redenering meende iemand te kunnen inbrengen: Men heeft de catacomben van Parijs óók niet beschreven. Kent gij dan een onzer geschiedschryvers, die de wegen en de riolen der hoofdstad beschreven heeft? Overigens tusschen de catacomben van Parijs en die van Rome is een hemelsbreed verschil: de eersten zijn slechts steengroeven, de laatste vormen eene geheele stad. Wanneer het stilzwygen van Dulaure, van Mercier enz. ook al iets zeer natuurlijks is, zoo blijft het stilzwygen van Plinius, van Titus Livius en anderen eene onverklaarbare zaak.

Daarenboven, wanneer deze uitgestrekte doodenstad het werk der heidenen ware, dan immers zouden de opschriften wel aan het stilzwijgen der geschiedenis te gemoet komen, en ten minste wel eenig licht over haren oorsprong verspreiden: doch ook daarvan is niet het minste spoor. Op zoovele duizenden grafsteden, als er sedert drie eeuwen in deze onderaardsche gewelven ontdekt zijn, heeft men niet één-enkel opschrift gevonden, waarvan het jaartal tot vóór de christlijke tijdrekening opklimt; allen dagteekenen van na de prediking des Evangeliums.

Eerst in de XVI. eeuw ontstond het vermoeden, dat die grafplaatsen zand- of steengroeven konden zijn geweest; en dit gevoelen, eenmaal door de oudheidvorschers van die dagen geopperd, werd gedurig aan herhaald en nagebaauwd, zonder dat men zich eenige moeite gaf, om er de gronden voor te zoeken of op te geven, en heden ten dage heeft die meening zich als eene onomstootlijke waarheid gevestigd.

Bosio, de spitsvoerder der gewijde oudheidkunde, of misschien zijne opvolgers Severano en Aringhi, voeren het als een bewezen feit aan, hetwelk zij zich niet eens de moeite geven van te staven 1).

Boldetti grondt zijn gevoelen op de Acten der HH. Marcus en Marcellinus, waarin gezegd wordt, dat die beide martelaren begraven werden aan de Via Appia, ter plaatse genaamd *ad Arenas*: waaruit hij besluit, dat de grafsteden der christenen in de heidensche zandgroeven aangelegd werden 2). Is het mogelijk zou men zeggen, aan die woorden zulk eene uitlegging te geven? Is het niet duidelijk, dat de schrijver heeft willen doen verstaan, eensdeels, dat de begraafplaats,

1) *Roma Subterranea*, t. I, c. 1.

2) Boldetti, *Osservazioni* etc., lib. I, c. 2, p. 5.

waar de twee martelaren ter aarde besteld werden, gelegen was bij de zandgroeven, waarnaar die geheele plek haren naam voerde; en, anderdeels, dat de begraafplaats en de zandgroeven twee verschillende zaken waren? Hij zegt niet, dat ze begraven werden in *cryptis arenarum* (in de zandgroeven), hetgeen toch wel onmogelijk zou geweest zijn in een tijd, toen men, volgens denzelfden schrijver, er zand uithaalde, om daarmee de muren van Rome te bouwen, *quia cryptæ arenarum illic erant, ex quibus Urbis mœnia struebantur*. Hij zegt enkel: *in loco, qui dicitur AD ARENAS*; ter plaatse, genoemd: « *bij de zandgroeven*; » hetgeen een groot verschil oplevert. Waarom nu twee onderaardsche plaatsen, in den tekst zoo duidelijk onderscheiden, met elkaër te verwarren? En waarom op een zoo los aangenomen grond het stelsel te vestigen, dat de christenen de heidensche groeven tot hun vroom gebruik dienstbaar maakten?

Nog zwakker is de bewijsvoering van Bottari « als enkel hierop neêrkomende: Asinius werd in de zandgroeve van den Esquilijnschen berg gedood; Nero werd genoopt, om zich in de zandgroeven van de Via Nomentana te verbergen. » En dus werden de christen-catacomben, oorspronkelijk, door de heidenen uitgegraven 1). Waar nu zou het heen, wanneer men zich op zulke redeneringen moest verlaten? De twee door Bottari aangevoerde feiten bewijzen, ja, volkomen, dat Rome honderd jaar vóór de vestiging van het christendom, buiten de Esquilijnsche poort, zandgroeven had, en dat er eene bestond buiten de Porta Collina, weinige jaren nadat de christenen hunne grafsteden waren beginnen te graven; ook bewijzen zij, dat die zandgroeven buitengemeen geschikt waren, om tot verblijfplaats te strekken voor roovers, die, zonder

1) *Pitture e sculture, etc.*, 1, 2.

door iemand bespied te kunnen worden, moord pleegden, en voor misdadigers, die zich aan de nasporingen van het geregt wilden onttrekken. Doch, wat heeft dit tweeledig feit met den heidenschen oorsprong der catacomben gemeen?

Niet slechts bewaart de oudheid over dezen vermeenden heidenschen oorsprong onzer begraafplaatsen het stilzwijgen, maar ook het gezond verstand en de ondervinding bewijzen, daarenboven, dat dit enkel eene hersenschim is. Waaraan toch hadden de vervolgte christenen anders behoefte, dan om eene wijk- en schuilplaats te vinden tegen de woedende nasporingen hunner vijanden: en moesten zij die nu gaan zoeken in de steen- en zandgroeven der heidenen, waarvan sommigen nog voortdurend bearbeid werden, en die, immers, allen bekend waren aan de heidenen, die ze geopend hadden? Er zich daarna voortdurend te gaan vestigen, er hunne altaren op te rigten en er hunne dooden te begraven, zou dat vroeg of laat de christenen niet prijs hebben gegeven aan een wissen dood? Zou het niet de eerste gedachte hunner vervolgers geweest zijn, om die slagtoffers te gaan zoeken op de eenige plaatsen, die hun een toevlugtsoord konden opleveren? Neen, men moet zich de christenen voorstellen als van alle verstand ontbloot, wanneer men hen tot zulk eene handeling in staat zou achten.

Dat, in een oogenblik van schrik, bij voorbeeld, bij het uitbarsten der vervolging van Nero, de christenen, als door het gevaar overvallen, tijdelijk, in die heidensche crypten zich verscholen, is niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk; en ik geloof, dat uit deze al te weinig opgemerkte omstandigheid, ten minste grootendeels het denkbeeld van den vermeenden heidenschen oorsprong onzer catacomben is ontstaan; en werkelijk heeft eene naauwkeurige studie der plaatsen-zelve bewezen, dat aan den ingang der christen-begraafplaatsen

zich zeer dikwerf eene heidensche zand- of steengroeve bevindt. Eensdeels, gelijk wij zeiden, was het natuurlijk, dat de eerste christenen eene tijdelijke schuilplaats in die uitgestrekte holen zochten; anderdeels, is het zeker, dat zij, ten minste aanvankelijk, de toegang tot hunne grafsteden nergens beter plaatsen konden, daar toch, in de daad, de kronkelingen, de uitgestrektheid en het duister dezer oorspronkelijke groeven zoodanig was, dat men er ligtlijk door verdoold kon raken, weshalve het te meer zaak was, om dáár de geheime toegangen te maken, die naar den diepsten bodem der aarde heengeleidde, terwijl zij daarenboven er tevens, zonder eenig opzien te baren, de materialen konden bergen, voortkomstig uit de verste galerijen, welke zij tot hun doel uitgroeven: maar ik herhaal het, de zand- of steengroeven der heidenen hebben niets gemeens met de catacomben, waarvan zij slechts het voorportaal uitmaakten.

Desniettemin werd, zoo als ik reeds gezegd heb, die nabijheid de waarschijnlijke oorzaak der door ons bestreden dwaling, eene dwaling, die echter gemakkelijk te vermijden ware geweest: want, tusschen de heidensche groeven en de christen-begraafplaatsen valt zoodanig onderscheid in het oog, dat men, aandachtig toezien, ze onmogelijk met elkander kan verwarren: eerstgenoemden, die breed en ruim zijn en over het algemeen slechts enkele voeten den bodem ingaan, doelen duidelijk op louter uitgraving van bouwstof, en leveren het bewijs, dat men die stelselmatig en geheel op zijn gemak heeft aangelegd; — de laatstgenoemden, daarentegen, laag en eng, liggen zeer diep in den grond, en getuigen ten duidelijkste van een geheel verschillend doel, gelijk zij tevens, stap voor stap, de vrees van den werkmán, het gebrek aan tijd en soms ook aan het noodige gereedschap bij dezen arbeid, verraden.

En, opdat er nu te dezen aanzien geen de minste twijfel meer overblijve, is het voldoende, dat men de catacomben van Napels, onmiskenbaar door de heidenen aangelegd, met de steen- of zandgroeven van Rome en de christen-begraafplaatsen vergelijke, als waaruit blijkt, dat de bovengalerij der catacomben, — de eenige, welke onze bestrijders aan de oude Romeinen toeschrijven — even als al de ondergalerijen, van geheel christlijken oorsprong is; en ware dit anders, zoo zou men er wel eenige sporen van haar ontstaan en oorspronkelijke bestemming bij aantreffen: doch dit is in 't geheel het geval niet. Om slechts twee voorbeelden aan te halen: in de begraafplaats van den H. Hippolytus zijn de benedengalerijen van de vierde verdieping, en in de begraafplaats van den H. Thrason, die van de tweede, derde, vierde en vijfde verdieping, allen van volmaakt gelijken vorm als de bovengalerijen, waaruit zonneklaar blijkt, dat zij noch in oorsprong, noch in bestemming verschillen. En als men nu aan de christenen de eer toekent, dat zij de ondergalerijen hebben uitgegraven, om welke reden zou men 't hun dan willen betwisten, dat zij ook de bovengalerij hebben aangelegd?

Ik heb gezegd, dat de zand- of steengroeven der heidenen aan de christen-begraafplaatsen tot voorportaal dienden; doch dit feit, waarvan men de reden kent, is volstrekt niet algemeen. Toen het christendom te Rome reeds belangrijken voortgang had gemaakt, — en dit was al sedert de eerste reis van den H. Petrus het geval — werden er catacomben, zoo binnen den omtrek van tuinen als van andere particuliere eigendommen, geopend. De geschiedenis heeft met erkentlijkheid de namen geboekt van eenige aanzienlijke vrouwen, Priscilla, Cyriaca en Lucina, die, met de grootste bereidwilligheid, hare villa's aanboden, om den martelaars tot begraafplaats te strekken. Zij vonden talloze navolgers. Overigens

was het van algemeene noodzaaklijkheid, om de christen-begraafplaatsen voor de heidenen ontoegankelijk te maken, en aan de geloovigen een toevlugtsoord te bereiden, waar zij, zonder vreeze, hun leven mogten slijten, hunne dooden begraven, en hunne geloofsmysteriën vieren 1). En nu spreekt het toch wel van-zelf, dat men, onder zulke omstandigheden, de oorspronkelijke in- en toegangen dier catacomben niet in de zand- of steengroeven der heidenen, noch langs de ro-meinsche heirwegen behoort te gaan zoeken; maar is het natuurlijk, dat de daarvan heden ten dage nog overige sporen zich in de wijngaarden en in de verlaten akkers van Rome's omstreken vertoonen. Wat nu betreft de thans nog aanwezige gemetselde poortgewelven, deze dagteekenen van na den vrede der Kerk, dat wil zeggen, van de IV. en zelfs van de V. eeuw. Dit blijkt, behalve uit den bouwstijl-zelven, ook nog uit den aard der zaak, daar men toch wel niet zal kunnen vooronderstellen, dat de christenen hunne wijk- en schuilplaatsen goedwillig zullen hebben bloot gegeven voor het oog van iederen voorbijganger, waardoor immers als van-zelf de weg der vervolgers naar hunne slagtoffers zou zijn gebaad 2).

In zoo verre zijn dan nu drie punten vastgesteld: eerstens, dat de oudheid met geen enkel woord van den heidenschen oorsprong onzer catacomben gewaagt; tweedens, dat de zanden steengroeven der heidenen gestrekt hebben tot voorportaal van verscheiden christen-begraafplaatsen, zonder evenwel met deze laatste iets gemeens te hebben; en derdens, dat de

1) *Haud procul extremo culta ad Pomæria vallo,
Mersa latebrosis crypta latet foveis;
Hujus in occultum gradibus via prona reflexis,
Ire per anfractus luce latente docet.*

PRUDENT. *Hym.* XI. ; BOLDETTI, c. II, p. 8.

2) P. Marchi, p. 33.

bovengalerij, niet minder dan de benedengalerijen, het werk is eener christen-hand. Thaus blijft er nog te bewijzen overig, dat het gevoelen van later tijd, alsof de catacomben van half-christlijken en half-heidenschen oorsprong zouden wezen, allen grond mist, en zelfs door de gesteldheid van den bodem volkomen gelogenstraft wordt.

De grond der romeinsche Campagna is toch niet oorspronkelijk, maar een bodem van later vorming, die, ofschoon in 't algemeen van vulkanischen of tufsteen zijnde, evenwel drie geheel verschillende schakeringen oplevert: de *lithoïde*-tuf die de hardheid heeft van de kiezelaarde of van het graniet, en alzoo met goed gevolg bij de grootste bouwwerken voor fondering kan worden gebruikt. — De *granulaire*, of korreltuf, die zich gemakkelijk laat bewerken, maar, aan de lucht blootgesteld, of bij zware schokken van vervoer, ligtelijk uiteen valt. Ter plaatse-zelve en bij ligt bouwwerk aangewend, levert dit materiaal nogtans stevigheid genoeg op, om te kunnen worden uitgebeiteld en, zonder gevaar voor verzakking of instorting, tot gewelven te dienen. De *pouzolaan*-aarde, een soort van korrel-tuf, is eene rotsachtige zandzelfstandigheid, zonder eenig verbindingsmiddel en dus geheel los, met andere woorden, zand, maar van uitstekenden aard.

Uit dit alles nu laat het zich gemakkelijk afleiden, dat de Romeinen uitgestrekte mijnen van *lithoïde*-tuf en van *pouzolaan*-aarde hebben uitgegraven, als zijnde de twee hoofdbestanddeelen voor hunne reuzenbouwwerken; overigens is de geschiedenis daar, die, even als een blik op de romeinsche Campagna, te gelijk met al de bouwvallen der oudheid, tot onwraakbaar bewijs voor dit gevoelen pleit. Doch, naarmate zij meer behoefte aan de beide genoemde bouwmaterialen hadden, kwam hun de korreltuf evenzeer minder te pas,

welke delfstof, als ongeschikt voor zelfstandige bewerking en niet bestand tegen den invloed der buitenlucht en van de zon, dan ook alleen maar werd aangewend als een vermen-gingsmiddel of onderdeel van het cement. Het zou dus onge-rijmd zijn, te gelooven, dat de Romeinen die bouwstof tot in het diepst van den aardbodem hadden opgedolven, om ze ver-volgens te vermalen en er pouzzolaan-aarde van te maken, daar toch laatstgenoemde zich in onberekenbare hoeveelheid, en geheel onvermengd, nagenoeg boven op den aardbodem, langs al de heuvels en bergruggen in Rome's omstreken voor-doet, zoo als, onder anderen meer bepaald nog in de zand-groef bij de catacombe der H. Agnes, in eene mijn, door de heidenen geopend en nog in lange na niet uitgeput. Kan men nu vooronderstellen, dat een aannemer van bouwwerken, die uitmuntende materialen als 't ware onder de hand en bijna kosteloos heeft liggen, zich de ontzettende moeite en kosten zal getroosten, om ze uit het hart der aarde op te graven, waar ze bovendien van veel minder kwaliteit zijn?

Bij deze eerste bedenking voegt zich nu nog eene andere. In de pouzzolaan-mijnen, die, ten gevolge der mindere hardheid van de aardstof, veel gemaklijker te ontginnen en te behandelen zijn dan de korreltuf-groeven, hebben de Romei-nen holen, twee, drie, ja, vier malen breeder dan de cata-combengalerijen gegraven; in de steengroeven zijn ze van twintig tot dertig en veertig ellen breed: en zou men zich dan in de korreltuf-mijnen bepaald hebben bij de geringe breedte van slechts acht of negen palmen! Het verlangen om de grootst mooglijke hoeveelheid van materiaal te vinden, het voordeel, daarin voor den aannemer gelegen, het gemak, dat daarbij werd gevonden voor de vrije-heen- en weërbewe-ging van werklieden, lastdieren en voertuigen, dat alles te zamen verklaart genoegzaam de reden, waaron de zand- en

steengroeven zoo wijd en breed zijn uitgedolven geworden; en vanwaar nu, dat men al deze redenen bij het uitgraven van de korreltuf over het hoofd ziet? Hoe komt het, dat daar de galerijen zoo eng zijn, dat een werkman er het korte breekijzer te naauwernood in kan roeren, en er zich onmogelijk met nog een ander, of wanneer hij een zwaren last op de schouders had, alléén in zou kunnen bewegen? Doch dit is nog niet alles: hoe toch laat het zich verklaren, dat de koopman in korreltuf er zijn voordeel in gevonden hebbe, om al die regt uitlopende galerijen uit te graven, ze altijd loodregt op te trekken, en wel zoodanig, dat al de bogen bijna altijd op dezelfde hoogte zijn, nergens hooger of lager; en, eindelijk, dat hij, altijd door, tot in het hart der aarde toe, zou hebben blijven omgraven, en vijf galerijen hoog onder elkaër hebben uitgedolven en aangelegd, om bouwstoffen te gaan zoeken, welke hij in overvloed op, of even onder den beganen bodem voor de hand vond liggen? Nogtans tot zulke dwaasheid moet men de Romeinen in staat achten, wanneer men wil beweren, dat ze korreltuf-mijnen hebben aangelegd, met het doel, om er pouzzolaan-aarde uit te bekomen.

Wanneer nu zoo iets, redelijker wijze, onaannemelijk en te gelijk ook zonder voorbeeld is, dan komt er ook nog iets anders bij, dat, als bewezen daadzaak, voor geene tegenspraak hoegenaamd vatbaar is, namelijk: *dat al onze catacomben uitsluitend in korreltuf zijn uitgegraven en aangelegd* 1). Men voege nu nog daarbij, dat zij nergens anders

1) Men kent slechts twee uitzonderingen: de catacomben van den H. Pontianus, te *Monte-Verde*, en die van den H. Julius aan de *Via-Flaminia*. Eerstgenoemden werden in de zecrots aangelegd, en dit alleen bewijst, dat zij, evenmin als de overige, het werk der heidenen zijn. Werklijk vindt men er noch bouwsteen-groeven, noch *pouzzolaan*-mijnen, dienstig tot het maken van ciment: de bodem is een veel-

dan dáár konden uitgegraven worden; en dat alleen hare christlijke bestemming kan verklaren, — gelijk zij het ook op bewonderenswaardige wijze doet, — hoe die verbazende onderaardsche gangen aangelegd moesten worden in de vulkanische aardlage, waarvan hier sprake is.

De catacomben konden niet in den pouzolaan-bodem worden aangelegd, daar toch die aardsoort voor zulk een werk geene genoegzame vastheid oplevert; en al had men in zulk een bodem ook al eene enkele galerij kunnen openen en aanleggen, dan toch zou eene tweede of derde, onder of boven de eerste, zonder verzakking of algeheele instorting, wel niet mogelijk zijn geweest: één-enkele schup- of hamerslag ware genoegzaam, om geheel den arbeid in duigen te doen vallen, zoodanig, dat er eindelijk, in plaats van regelmatige gangen en booggewelven, — tot het plaatsen van een of meer grafsteden geschikt — niets te verwachten ware geweest dan afgronden en hollen, ongeschikt tot eenig, veel min tot het beoogde doel. Het was toch niet genoeg, gangen aan te leggen, maar men moest ook nog de wanden dier galerijen ingraven, en er duizenden van openingen in maken, ieder op

soortig mengsel van kiezel- en kalksteen, door een ciment van kiezel-, kalk- en leemzand vereenigd, en voorts vermengd met overblijfsels uit het planten- en dierenrijk. Waartoe nu kon zulk een mengsel als bouwmetaal dienen? Kalk en leem waren, ongetwijfeld, algemeen in gebruik; maar zouden dan de Romeinen het fijne leem van den Janiculus en van het Vaticaanisch gebergte, dat voor de hand lag, of de kalkrotsen der zoo nabijgelegen Corniculaansche en Lucretilische heuvelen hebben voorbij gezien, om dwaaslijk te gaan delven in den warklomp van *Monte-Verde*, teneinde daar een mengelmoes van kalk en leem uit te halen, dat bijna tot niets dienen kon? — De catacomben van den H. Julius en den H. Valentinus, aan de *Via-Flaminia*, werden mede in rotssteen uitgehouwen, en bewijzen daardoor, even als die van *Monte-Verde*, dat zij niet zijn of zijn kunnen het werk van heidensche hand.

zich-zelve ruim genoeg, om een lijk te kunnen bergen, terwijl ook nog buitendien, na het begraven der dooden, de grafopening luchtdigt moest kunnen worden gesloten, teneinde de catacombe door de uitwaseming der lijken niet onbewoonbaar worden mogt. Dat nu de bekwaamste bouwkunstenaar het beproeve, om met zware marmerblokken of baksteeneneene opening digt te metselen, in pouzolaan-aarde uitgehouwen, die bij de minste aanraking uiteenvalt; — en daar nu zulk een vraagstuk met geene mogelijkheid is op te lossen, en toch de *loculi* (grafovens) der catacomben noodzaklijker wijze, gelijk als boven gezegd is, moesten gesloten worden, zoo blijkt daaruit, zonder tegenspraak, dat zij in pouzolaan-aarde niet konden worden aangelegd.

Evenmin konden de catacomben in *lithoïde*-tuf worden uitgedolven. Die rotssteensoort laat, ja, wel toe, dat men er ruime galerijen, breede pleinen, sierlijke grafsteden, en zelfs gemaklijke woonplaatsen van aanlegge: maar zij heeft tevens al de hardheid van den steen, en wat één man in ééne dag in de korreltuf kan uitgraven, daartoe worden in de *lithoïde*-tuf drie man en drie dagen arbeid vereischt, daar toch die rotssteensoort minstens driemaal harder is dan eerstgenoemde. Wanneer dus elke parochie van Rome met een collegie of broederschap van acht of tien grafwerkers voor het ter aarde bestellen der dooden toereikend waren, bij het delven der grafplaatsen en *loculi* in de korreltuf, die overigens alle waarborgen van hechtheid en duurzaamheid opleverde, waarom dan te willen, dat die arme en zoo weinig talrijke kerken gestadig vier-en-twintig of dertig grafwerkers zouden hebben moeten in dienst houden, tot het aanleggen van grafsteden in de *lithoïde*-tuf, waarvan de buitengewone hardheid voor hun vroom doel volstrekt niet noodzaklijk was!

Onafhankelijk nu van deze geologische grondredenen, meer

dan voldoende, om het aanleggen der catacomben in de korreltuf te verklaren, kan men ook nog aanvoeren, dat het instinktmatig gevoel en de zucht van zelfbehoud de christenen, als 't ware, moest noodzaken, om ze daarin te bouwen: immers de *pouzzolaan*-aarde en de *lithoïde*-tuf waren bij de Romeinen, die er een groot gebruik van maakten, sterk gezocht, zoodat, wanneer de christenen daarin hunne schuilplaatsen hadden willen aanleggen, zij zich klaarblijkelijk hadden bloot gesteld, om welhaast te worden ontdekt; — maar, integendeel, zij verwijderden zich, zooveel mogelijk, van het dreigend gevaar, door zich woon- en grafsteden te bereiden in dat gedeelte van den bodem, bij welks ontginning weelde of hebzucht niet het minste belang hadden; — en hierin spreken de feiten met de redenering in volkomen overeenstemming, want men kent geene enkele catacombe, of één-enkel deel daarvan, in *lithoïde*-tuf uitgegraven. Moet men dan de Voorzienigheid niet zegenen, dat zij in Rome's bodem-zelfen het middel heeft aangewezen en beschikbaar gesteld, om daarin de ontluikende Kerk eene volkomen veilige wijk- en schuilplaats te verzekeren?

Ziedaar dan, in korte trekken, de gronden, waarop de geleerde pater Marchi zijn gevoelen verdedigt, dat, namelijk, de christenen-alleen de catacomben hebben aangelegd. Ik voor mij heb, zonder het groote vraagstuk te willen of te durven beslissen, slechts de redenen, die voor het een en het ander gevoelen pleiten, opgegeven, het aan den lezer overlatende, om daarin, volkomen vrij, te kiezen; alleen verzoek ik hem, dat hij, onverschillig tot welke meening ook overhellende, toch wel en voor vast in het oog houde, dat ten deze de eechtheid (*authenticiteit*) der reliquiën, in ieder geval, buiten alle bedenking blijft, zoo als het vervolg dezer geschiedenis zulks zonneklaar zal bewijzen.

19 December.

Algemeen karakter der catacomben. — De Grafdelvers. — Geschiedenis der catacomben. — Catacombe van Sint-Pieter. — Oorsprong er van. — Luister er van.

De Pauslijke Kapel had ons naar Sint-Pieter gelokt, en wij waren geheel en al toegerust tot een bezoek in de catacombe van het Vaticaan. Doch, alvorens daarin af te stijgen, moeten wij eerst nog een woord in 't algemeen aan het vroeger gezegde over het onderaardsche Rome toevoegen. Reeds weten wij, dat de hand onzer voorouders, deze wonderstad heeft gesticht, maar, waren nu alle christenen, zonder onderscheid, daarvan de aanleggers? Stond die arbeid niet onder een bepaald beheer? Zijn al die grafsteden slechts een toevallig en onregelmatig zamenstel van nevens elkaër uitgegraven galerijen of gangen? De studie der catacomben beantwoordt die vraag, in overeenstemming met de geschiedenis, ontkennender wijze: in dien onmetelijken doolhof bespeurt men wel degelijk een regelmatig plan van aanleg, voor wat betreft het inwendige van elke grafstede, zoodanig, dat door het zamenvoegen van al de verschillende catacomben, als 't ware, slechts ééne enkele uitgestrekte grafzaal gevormd wordt.

Eerstens leveren de grootte en omvang dier galerijen, — onverklaarbaar, wanneer men ze als van heidenschen oorsprong zou willen beschouwen, — als van-zelf het bewijs voor een wél overlegd plan, uit het oogpunt der christlijke bestemming beschouwd. De gangen zijn smal, en men begrijpt ligtlijk, dat ze zóó zijn moesten, daar het toch voldoende was, dat er slechts twee man door konden gaan, die den doode moesten

leggen in zijn graf. Daarenboven, leverde het altijd een groot bezwaar op, ja, somtijds zelfs een ernstig gevaar, om de uitgedolven grondstoffen naar elders te vervoeren. Dien ten gevolge werden de gangen van-zelf te enger, naarmate men genoodzaakt was, de wanden uit te graven, teneinde daarin openingen te maken, tot het bergen van twee, drie, of zelfs vier lijken geschikt.

Voorts laat zich de regtlijnige rigting hier gemakkelijk verklaren door de gewoonte, welke de christenen volgden, om de dooden in het graf uitgestrekt en niet gekromd of opgestapeld neer te leggen. Wat de loodrechte bewerking der gangwanden betreft, deze stemt overeen met de afsluiting der verschillende grafverdiepingen: immers daardoor-alleen kon de sluiting der verschillende lagen, zonder gevaar van verzakking, plaats grijpen, en had de bovenste verdieping op de daar onderliggende haren regelmatigigen steun.

Eindelijk, is over het algemeen de geheele diepte der *loculi* links en regts grooter dan de breedte van de tusschengalerij, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat deze ter dienste der grafsteden werd aangelegd, en geenszins met het doel, om er bouwstoffen uit te halen.

Evenmin als in het plan van aanleg der galerijen, is ook in dat der grafsteden-zelfen luim of willekeur vrij gelaten: in al de catacomben heerscht slechts één en dezelfde geest: eene horizontaal in de wanden uitgehouwen nis, waarin één of meer lijken uitgestrekt kunnen liggen, en met marmerplaten, of andere stukken steen stevig digt gemetseld, zie daar, wat men in de vijftig wijken van het onderaardsche Rome, regelmatig, tot zes millioen malen toe, vindt herhaald. Dit nu bewijst toch wel zeer zeker, dat men, zoowel ten aanzien van den vorm der galerijen, als met betrekking tot het begraven der lijken, een vooraf beraamd en streng gehand-

haafd plan van aanleg heeft gevolgd; maar tevens ook dat dit plan-zelf, even als de catacombën, waarin men het vindt uitgevoerd, van volstrekt-christlijken oorsprong zijn. De Grieken en de Romeinen verbrandden de dooden, en sloten hunne asch in graf-urnen; de Egyptenaren bewaarden ze in hun huis; alleen de joden hieuwen hunne grafsteden in grotten en rotsen, waar zij de lijken, na ze vooraf gebalsemd te hebben, in hun geheel en in lijnwaad gewikkeld nederlegden.

En hoe nu ontstond zoo eensklaps in het Westen die wijze van begraven, waar zij vroeger volstrekt niet bekend was? En hoe kreeg zij ingang te Rome, waar vele eeuwen lang een volkomen tegenovergestelde ziens- en handelwijze heerschte? Alleen uit het christlijk oogpunt beschouwd en op godsdienstigen grond laat zich dit anders onoplosbaar vraagstuk volledig verklaren.

De H. Mattheus meldt ons, dat, na des Verlossers dood, Jozef van Arimathea Pilatus om het ligchaam van den Gekruiste ging verzoeken. Toen hem dit was toegestaan, wikkelde hij het in een volmaakt zuiver lijnwaad, met specerijen, en legde het in een in de rots uitgehouwen graf, waarvan hij de opening sloot met een zwaren steen. Het Evangelie voegt er zorgvuldig bij, dat dit zóó de wijze van begraven was bij de Joden 1). Wel verre van dit bij het oude volk in zwang zijnde gebruik af te schaffen, bevestigde onze Heer het integendeel, door zelf er zich aan te onderwerpen. Daarenboven was de grondlegger van het christendom te Rome, de H. Petrus, van afkomst een Jood; en wat nu is natuurlijker, dan dat de christenen, door den apostel toegelicht, deze wijze van begraven aannamen, en ook werkelijk in praktijk

1) *Acceperunt ergo corpus Jesu et ligaverunt illud linteis cum aromatis, sicut mos est Judæis sepelire. S. Joan. c. XIX, 40.*

bragten? Even als de grafsteden van den Zaligmaker zijn ook hunne grafplaatsen in de rots uitgehouwen, en met hard- of baksteenen gesloten. Hunne lijken zijn in zuiver lijnwaad gewikkeld, of soms ook wel in zeer rijke stofgewaden, en daarboven door eene groote hoeveelheid van welriekende kruiden tegen het bederf beveiligd. « Arabië en Sabea, zegt Tertullianus, zenden ons meer reukwerk om onze dooden te begraven, dan zij er, ter bewierooking uwer Goden, van verkoopen 1). » — « Onze wijze van begraven, voegt Prudentius er bij, bestaat in het uitspreiden van hagelwit en overfijn lijnwaad, en dat, teneinde de lijken te bewaren, door ons met welriekende kruiden belegd wordt 2). »

Ziedaar de godsdienstig vrome wijze, waarop de eerste christenen tegen het verderf van het graf de lichamen trachten te beschermen, die tot eene glorievolle opstanding waren voorbeschikt, zoodanig, dat een groot aantal *loculi*, vijftien eeuwen na het begraven geopend, nog een aangename geur van welriekende kruiden opleverden 3), terwijl in een aantal andere de gevonden grafgewaden, zoo van linnen-, als van wollen of zijden stoffen het daaromtrent hier aangevoerde volkomen staven.

Doch ziehier ook nog een ander bewijs, dat voor het gezegde pleit. Naar luid van het Evangelie, spoedden zich de vrome vrouwen met de door haar gekochte reukkruiden naar des Verlossers graf, teneinde er zijn ligchaam meê te bal-

1) Thura plane nos emimus! Si Arabiae queruntur, sciant Sabaei pluris et carius suas merces christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis. *Apol.* I, 42.

2) Candore nitentia claro praetendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha Sabaeo corpus medicamine servet.

Hym. Cathemer.

3) Boldetti, lib. I, c. 59.

semen 1). Dit edel voorbeeld bleef niet zonder navolging, en wij zien de christenen zich, gedurig aan, en als om strijd, beijveren, om de grafsteden der martelaars met kostbaar reukwerk te verceren 2). In navolging van Magdalena en Maria, waren het vooral de christen-vrouwen, die zich meest onderscheidden door moedigen ijver in het vervullen van dien vromen plicht 3). Op Calvarië ontstaan, en in de Catacomben voortgezet, heeft zich het bedoelde gebruik, sedert den vrede der Kerk, geheel de wereld door, met grooten luister gehandhaafd. Behalve het bewierooken der reliquiën, hebben wij daarvoor ook nog twee andere luidsprekende bewijzen: bij het met zooveel vorstlijke mildheid door Konstantijn, ter gunste der christelijke basilieken, vastgestelde kerk-inkomen, vindt men altijd ook aanzienlijke sommen aangewezen voor den inkoop van specerijen, wierook en nardus-olie, bestemd tot hulde van der apostelen graf. De Kerk van Rome bezat langen tijd een uitgestrekt gebied in Babylonië, waarvan de jaarlijkse opbrengst bestond in eene genoegzame hoeveelheid balsem, tot het nacht en dag branden op het lijkgesteente van den H. Petrus en den H. Paulus 4).

Intusschen leveren de catacomben toch ook een zeker aantal lijken op, die in ongebluschte kalk begraven zijn; en als men nu den buitengewonen ijver der eerste christenge-loovigen nagaat in het ongeschonden bewaren van het stoffijk hulsel hunner broeders, dan verwondert men zich, in den eersten oogenblik, daarover, dat zij soms bij het begraven eene

1) Luc. c. XXIII en XXIV.

2) Titulumque et frigida saxa
Liquido spargemus odore.

PAUD., *Hym.* 10.

3) Boldetti, lib. I, c. 59.

4) Bar., *Ann.*, t. X, an. 1061.

stof gebezigd hebben, wier eigenaardigheid het is, onverwijld het daarin gelegde lijk te verteren; — doch, bij dieper nadenken, bevroedt men al ligt, dat soms eene gebiedende noodzaaklijkheid hen heeft gedwongen, om het behoud der levenden boven eene meer of min langdurige bewaring der dooden te verkiezen; — ook is het wel waarschijnlijk, dat de laatst bedoelde lijken niet terstond na het overlijden zijn kunnen begraven worden; en deze omstandigheid was zeker niet zeldzaam, daar men weet, dat de vervolgers der christenen nooit eenig middel verzuimden, om deze het vervoeren der martelaars en de begrafenis van hun gewijd overschot te beletten. Teneinde het lijkbederf, dat voor de geloovigen schadelijk kon worden, en ligtlijk de heidenen op hun spoor kon brengen, te voorkomen, bedienden zich onze schamele vaders soms van het onfaalbaar en weinig kostend middel der ongebluschte kalk 1).

Tusschen Calvarië en de Catacomben verdient ook nog een laatste punt van overeenkomst aangeduid te worden, namelijk: op de slechts voor een oogenblik noodige grafstede van den God-mensch behoefde geen lijkschrift te worden geplaatst: **HIJ IS VERREZEN, EN NIET MEER HIER**, ziedaar de zegekreet, welke het geloovig heelal van uit dit ledig graf hoort schallen; en, voor zoover de raadsbesluiten der Voorzienigheid het gedoogden, volgden de eerste christenen bij hunne grafsteden het gloriepunt van 't graf des Doodverwinnaars na; en, daar zij er niet op konden schrijven, **HIJ IS VERREZEN**, zoo las men er op: **HIJ ZAL VERRIZEN**. Even als in het lange duister van den winternacht, de sterren aan het uitspansel flonkeren in helderder glans, zoo ook schittert in de diepte der Catacomben het leerstuk der toekomstige verrijzenis met

1) P. Marchi, p. 19.

onvergelijkbaren luister. De woorden *depositus, in pace quiescit* (de hier nedergestreckte rust in vrede), op duizenden bij duizenden van grafsteden ingegrift, zijn als zooveel tintelende lichtstralen, die allen te zamen op die waarheid een hemelschen gloed werpen; ze zijn als zoovele stemmen, die, in de sombere gewelven der maallooze doodenstad, het grootte leerstuk der christenen luide doen weërgalmen: *Fiducia christianorum, resurrectio mortuorum* (de verrijzenis der dooden is het vertrouwen der christenheid 1). Het is alzoo, buiten alle bedenking, zeker, dat de galerijen, de grafsteden, de wijze van begraven, de grafschriften, met een woord, alles te zamen een vast beraamd plan aanduidt ten opzichte van de bijzondere inrigting der Catacomben, gelijk ook, van de zijde der christenen, een duidelijk uitgedrukt oogmerk, om, zoowel in den dood als in het leven, het voorbeeld van den godlijken Verlosser, het voorwerp hunner liefde en het eeuwig doelwit van hun streven, na te volgen 2).

Het geheel der inrigting van het onderaardsche Rome verkondigt, als 't ware, met luider stem, nog een ander bij uitnemendheid christlijk karakter: namelijk, wanneer de verrijzenis des vleesches het grondleerstuk van het Catholicismus is, dan vertoont zich de liefde als het eerste der tien geboden: welnu, zoowel het een, als het ander is, om zoo te zeggen, de Catacomben als ingedrukt. Voor den oogenblik zal ik mij slechts bij een algemeen bewijs bepalen, mij voorbehoudende, om, bij eene nadere gelegenheid, daarover ook nog in meerdere bijzonderheden te treden.

Het eerste uitvloeisel der christenliefde is de gelijkheid voor God, eene heilige gelijkheid, de moeder der vrijheid en der waardigheid, die de hedendaagsche volkeren nog on-

1) Tertull., *De Resurrect. car.*, c. 1.

2) Marchi, p. 61.

derscheiden, en welke men in de nederige grafsteden van ons glorierijk voorgeslacht ziet schitteren in vollen glans. Op hunne begraafplaatsen wordt, ja, een onderscheid gemaakt tusschen een martelaar en tusschen een gewoon christen; maar het onderscheidingsteeken bestaat niet in eene urne of lijkvaas van kristal, albast of marmer, die, door rijkdom en schoonheid van beitelwerk de aarden vaten der gewone grafsteden verduistert. Eene kruik, even eenvoudig van vorm als van stof, en met kalk in den muur bevestigd, bevat des martelaars bloed; een palmtak, op den grafsteen ingegrift, of, meer nog, enkel van buiten op het graf in de kalk geteekend, ziedaar het al, wat van de overigens volmaakte en al geheele gelijkheid der dooden hier afwijkt. Echter vindt men ook bij vele grafsteden, in- of uitwendig, schilderwerk, mozaïken, voorwerpen van brons en elpenbeen, medaljes, paarden, en dergelijke onderscheidingen meer, doch die daar geenszins geplaatst zijn ter aanduiding van eenigen voorrang in geboorte of in verdienste, maar enkel tot huldeblijk der liefde van de levenden jegens hunne overleden bloedverwanten en vrienden, en waarvan de weérklank in de meeste grafschriften, even waar als roerend, wordt teruggevonden. Ik zeide, dat die gelijkheid in den dood een onderscheidende karaktertrek van het christendom uitmaakte: men weet toch, dat zij bij de heidenen volstrekt onbekend was.

Het tweede uitvloeisel der liefde is de eenheidshand, die, volgens de kernachtige uitdrukking des Evangelies, al de kinderen der Kerk tot één hart en ééne ziel maakt. Het leven onzer vaderen was daarvan een zoo heldhaftig en zoo gedurig toonbeeld, dat hunne vervolgers-zelve er van opgetogen stonden 1). Als eene telg des geloofs en onsterflijk, als

1) Vide ut invicem se diligant, et ut pro alterutro mori sint parati. — Tert., *Apol.* c. 40.

hare moeder, braveerde die heilige eenheid van ziel en zin tot zelfs den dood, en schittert in de catacomben met ondoofbren glans. Als 't ware, verloren te midden eener onmeetlijke stad, en altijd bespied of door de heidenen vervolgd, konden Rome's eerste geloovigen zich niet dan ter sluip en ter loops vereenigen, hetzij in godsdienstige zamenkomst, hetzij aan hun broederlijk maal; en welligt waren het meestal de kerkers, waarin zij verzuchtten, of de renperken, waarin zij te zamen geslagt werden, die hun tot vereenigingspunt strekten. En zoo dan, gedurende het leven, willekeurig gescheiden, toch haakten zij er naar, om ten minste bij elkander te rusten na den dood, en was het hun meest geliefkoosd streven, om slechts één en hetzelfde graf met elkaër te deelen, even als zij eenmaal op aarde slechts één gezin uitmaakten, één hart en ééne ziel.

Intusschen behoorde het aanleggen van eene-enkele catacombe tot de onmogelijkheden, daar toch, eensdeels eene-enkele begraafplaats ontoereikend zou geweest zijn voor de menigte van dooden, die door ziekte, en meer nog door het zwaard der beulen of den muil der leeuwen van het Colosseum, daaglijks werden weggemaaid; terwijl, anderdeels, zulk eene enkele grafplaats, noodwendig verre van de verschillende wijken der stad afgelegen, de grafdelvers, met het begraven der lijken belast, onvermijdelijk in gevaar zou gebragt hebben, even als al de christenen, wier troost het was, op de grafsteden der martelaars te gaan bidden. De voorzigtigheid even als de noodzaaklijkheid eischten dus, dat men verschillende catacomben rond de stad aanlegde. Evenwel, hoe groot ook de afstand zij, die hen van elkander scheidt, toch is het, bij naauwkeurige navorsching, ligtlijk te zien, dat de aanleggers er van bedoelden, om ze zoodanig met elkaër in verband te brengen, dat ze eigenlijk slechts ééne uitgestrekte

grafplaats uitmaakten, die, even als Rome-zelve, slechts door den loop des Tibers gescheiden was 1). In die verheven doodenstad vertoont zich de H. Petrus, die begraven ligt bij het Vaticaan, als het hoofd der trans-Tiberijnsche wijk, en beschermt hij Rome ten noorden en ten westen; terwijl de H. Paulus, aan de Via Ostia begraven, het hoofd wordt der cis-Tiberijnsche wijk, en Rome ten zuiden en ten oosten beschermt 2).

De verrijzenis en de liefde, die twee uitsluitend katholieke leerstellingen, alomme in de catacomben, wier ziel en geheim ze zijn, uitgedrukt, onderscheiden zoo scherp onze christen-grafsteden, dat het onmogelijk is, ze ooit met die der heidenen te verwarren; en dáárin ligt wel het sprekendste bewijs, dat de catacomben enkel en alleen door onze vaders zijn aangelegd. Ik heb verscheiden heidensche grafsteden, mausoleën en colombariën gezien, doch nergens er het leerstuk van de opstanding der dooden bij uitgedrukt gevonden; integendeel, paarde zich bij het heidensche begrip der vernietiging van het ligchaam, tevens het leerstuk der zelfzucht of van het egoïsmus, en, even als al de daden van het openbaar of bijzonder leven der heidenen, vertoonden ook hunne grafsteden dit stelsel in al zijne afgrijslijke naaktheid, gelijk een vlugtig oog, daarop geworpen, zulks genoegzaam staven zal. De heidensche grafsteden laten zich tot drie klassen brengen: de *mausoleën*, de *colombariën*, en de *puticuli*, of de algemeene grafkuil.

De MAUSOLEËN. Ongetwijfeld zijn de trots en zelfzucht nooit

1) Zie de bewijzen daarvoor bij al de Romeinsche archeologen, en meer bepaald bij pater Marchi, blz. 68 tot 78.

2) A facie hostili duo propugnacula præsuunt
Quos fidei turres Urbis caput orbis habet

FORTUN. car.

hooger opgevoerd dan in den bouw dier reusachtige monumenten, waarbij marmer, brons, schilderwerk, zilver en goud met elkaër, als 't ware, wedijveren, om er wonderwerken van te vormen, geschikt tot het trotseren der woede van den tijd. Die prachtige grafgevaarten zijn dikwerf voor slechts één-enkelen persoon opgerigt, als, bij voorbeeld, de pyramide van Cestius, het monument van Cecilia-Metella en dat van keizer Adriaan. Eenigen waren ingerigt voor de leden derzelfde familie, zoo als het mausoleum van Augustus, tevens bestemd, om ook de asch zijner opvolgers te bergen; dat van de *Gens-Plautia*, aan den weg van Tibur; de luis-terrijke Hypogeën der Scipio's, aan de Via Appia, gelijk mede de praalgraven van Lentulus, Dolabella, Cethegus, Cecilius en eene menigte anderen meer.

De COLOMBARIËN. Was men ook al niet vermogend genoeg, om zich een praalgraf te stichten, zoo hadden toch allen, zonder uitzondering, een afschuw van de algemeene begraafplaats, en dus ontstonden dan de colombariën, voor de verschillende klassen van vrijgelatenen, kooplieden en kunstenaars bestemd. Ook is het niet vreemd, daaronder zelfs enkele slaven aan te treffen, die zich van hun gering vermogen eene grafplaats kochten, of van hunne edelmoedige meesters ten geschenke kregen; al de overigen waren daarvan streng uitgesloten. Uit eene ontelbre menigte grafschriften, zal ik mij vergenoegen, slechts de volgende meê te deelen, die ten bewijze strekken van zulk een belangrijke gunst.

C. AVILIO. LESCHO
 TI. CLAVDIVS. BVCCIO.
 COLVMBARIA III. OLL. VIII.
 SE. VIVO. A. SOLO. AD.
 FASTIGIVM. MANCIPIO.
 DEDIT.

Ziedaar dus een geschenk van vier nissen en acht urnen.

G. C. GAMIANVS
 SIBI ET QVINTIÆ
 VALERIÆ CONJVG
 BENEMERENTI
 HELFIDIO *pymt*
 ONI. ET AVGVSTÆ
 QVARTILLÆ VIVO
 ME LOCA CESSI.

Ziedaar eene schenking, krachtens welke Primio en Augusta
 regt verkregen, om in het graf van Gamianus te worden
 bijgezet.

D. M. S.
 L. FABIVS. MODESTVS.
 SIBI. ET SVIS. OMNIBVS.
 INSTANTIA. ET. LABORIEVS.
 SVIS FECIT.

Ziedaar dus een graf, uitsluitend voor de leden derzelfde
 familie bestemd.

D. M.
 T. ÆLIO. AVG. LIB. G. LAVCO.
 CVBICVLA910.
 STATIONIS. PRIMÆ.
 ROSCIA. LYDE.
 CONJVGI. KARISSIMO.
 BENEMERENTI. FECIT.
 ET. SIBI. ET. SVIS. ET L. L. B. L. LIBERT.
 P. E. HOC. MONIMENTVM. H. N. S.

Hier blijkt de eigenaresse, Roscia Lyde, het regt van
 begravenis in haar graf toe te staan aan hare vrijgelaten slaven
 en slavinnen, gelijk ook aan hunne nakomelingschap; doch

men lette wel op den slotzin: *Hoc monumentum hæredes non sequitur*: « Dit monument gaat niet op de erven over. » Dit formulier, waaruit maar al te zeer blijkt, dat men met geene vreemden, zelfs niet met de eigen erven des overledenen, in 't minst iets uitstaande wilde hebben, wordt telkens weêrgevonden, en door de volgende *Sigels* of letterteekens uitgedrukt: H. M. H. N. S. Gewoonlijk worden er strenge strafbepalingen, verwenschingen en zware boeten op de grafsteden-zelfen uitgedrukt, ter bedreiging van den vermetele, die het colombarium zou durven vervreemden, of er een vreemdeling in brengen 1). Dikwerf wordt de justitie in al hare strengheid over hem ingeroepen 2). En zoo nu was de geest van oud Rome's maatschappij, tot op slechts weinige jaren voordat de christenen, in hunne catacomben, het luis-terrijk voorbeeld gaven eener algemeene liefde en gelijkheid, welke wij zoo zeer te bewonderen hebben; en zelfs Cicero meldt ons, dat de godsdienst en de wet, met al de kracht van haar gezag het heidensch leerbegrip van trots en zelfzucht, in zijnen tijd tot den hoogsten trap opgevoerd, beiden evenzeer in bescherming namen 3).

De *PUTICOLI*. Zoowel de bodem als het geld zou de koningin der wereld ontbroken hebben, wanneer zij in colombariën of mausoleën zooveel miljoen plebejers en slaven had willen begraven, als er zich, gedurende negen of tien eeuwen, in haar

1) Si quis autem hoc vendere voluerit, arkæ pontificum L. SS. X. millia nummum inferet; vel si quis alienum corpus hic intulerit, pœnam supra scriptam inferat. Medegedeeld door *Fabretti*, p. 265, n° 110.

2) Haic monumento intercedat lex ne donatio fiat; quod si quis admiserit inferat ærario P. R. HS. XXX. N. *Inscription du Musée de Vérone*, p. 320—31.

3) Sane tanta religio est sepulcrorum, ut extera sacra et gentem inferri fas negent esse. *De Leg.*, lib. II, c. XXII.

uitgestrekt gebied bewogen. De groote wet der gezondheids-policie deed haar, voor dat gedeelte der bevolking, eene wijze van begrafenis vinden, die het stelsel van trots en zelfzucht bijna even luide als de schittrendste mausoleën verkondigde: openbare brandstapels, *ustrinæ publicæ*, strekten ter vernietiging der lijken. Het waren met zware muren omringde, vierkante pleinen, waar, door elkander, de lijken der ongelukkige slaven en armen neêrgeworpen werden. Eene groote menigte hout van harstachtigen aard werd vervolgens tot brandstof gebezigd en ontstoken, zoodanig, dat, door den rookwalm er van, te gelykertijd de dampkring voor bederf bewaard bleef. Ook wierp men dikwerf de lijken van menschen en dieren te zamen in diepe kuilen, daartoe buiten de *porta Esquilina* uitgedolven, en waarin dan allen te zamen in ontbinding overgingen 1). Tusschen deze schandelijk wreede wijze van handelen met het stoflijk overschot van den mensch, en het eerbiedig ter aarde bestellen der dooden, in de Catacomben, ligt de geheel breede kloof, die het heidendom van het christendom scheidt.

Ik vraag den lezer om versooning, dat ik eenigermate hen afgeweken van mijn voornemen, om van daag kennis te maken met de grafdelvers der eerste Kerk, en tevens een bezoek te gaan afleggen in de Catacomben van het Vaticaan; voor die beide gewigtige zaken is het heden te laat geworden. Het algemeen overzigt van het karakter dezer grafsteden in haar geheel heeft al onzen tijd vereischt. Moge ik, ten minste,

1) *Puticulos* dicunt appellatos, quòd vetustissimum genus sepulturæ in puteis fuerit, eumque locum fuisse publicum extra portam Esquilinam. Sed inde potius appellatos esse existimat *puticulos* Ælius Stilo, quod cum in eum locum patresfamilias pecudes mortuinas et vilia projicerent mancipia, ibi cadavera ea *putrescerent*. — Festus, *ad verb.* *Puticuli*; *ed. Car. Od. Muelléri.*

ze duidelijk genoeg beschreven hebben, om niet den geringsten twijfel over te laten ten aanzien van een vast beraamd en innig christlijk plan, dat ten grondslag heeft gelegen bij het aanleggen van het Onderaardsche Rome, en waardoor de Catacomben, in alle opzigten, van de heidensehe begraafplaatsen streng onderscheiden zijn.

20 December.

De grafdelvers. — Eene afbeelding er van. — Indruk. — Gebed. — Vaticaansche catacombe. — Haar oorsprong, hare glorie. — Het lijkgewaad der martelaren. — Foltertuing. — Vereering der geloovigen. — De christlijke wereld.

Des morgens het Colosseum bezoeken, des avonds in de catacomben afstijgen, beurtelings het bloedig worstelperk in oogenschouw nemen, waar, in heldenkamp, de martelaren hunne onsterflijke zegpalmen verwierven, — en de sombere diepten naauwlettend gadeslaan, waar eene niet minder heldhaftige vroomheid het stofflijk overschot dier bloedgetuigen omringde met al de hulde der liefde en des geloofs, — ziedaar het voorregt, dat door ons genoten stond te worden, ten gevolge van den ons gisteren te kort geschoten tijd. Nog altijd hield ons het glorievolle beeld der aloude grafdelvers op den drempel der Vaticaansche catacombe bezig: immers, hadden wij gister in den aanleg van het Onderaardsche Rome een vast-beraamd plan ontdekt, zoo volgde daaruit, als van zelf, dat de uitvoering van dat gewijde plan aan bepaald daartoe bestemde en voor die taak geschikte arbeiders moest zijn toevertrouwd geworden; en zoo dan wordt het tijd, dat wij met deze onvergeetlijke bouwmeesters en verheven uitvoerders meer van nabij kennis maken.

In de hoogste oudheid van Rome's kerkgeschiedenis, vindt men over de veertien wijken der stad zeven diakenen aangesteld, waarvan ieder eene plaats, een huis, of misschien enkel een vertrek had, waar hij, ten overstaan der neophyten of bekeerlingen, zijne geestlijke en andere bemoeijingen, aan het gewijde ambt verbonden, uitoefende, en welke plaats de *Diaconie* geheeten werd. Vijf-en-twintig priesters, door den H. Cletus, tweeden opvolger van den H. Petrus, gewijd, stonden als zoovele herders over de verschillende afdeelingen derzelfde kudde; en dus ontstonden de verschillende parochiën, die aanvankelijk zeven in getal waren, en vervolgens, in het jaar 96, door den H. paus Evaristus tot het cijfer van vijf-en-twintig werden gebracht. Met de uitbreiding der geloovigen, nam ook van lieverlede dat getal toe 1). Behalve een of twee priesters, een diaken, een subdiaken en een notaris, waarover ik later spreken zal 2), had elke parochie een collegie van acht of tien grafdelvers 3), meer bepaald met al, wat de begrafenis der dooden aanging, belast, en die den naam voerden van *Arbeiders*, *Dekenen*, *Baardragers* of *Mijnwerkers*, al naar gelang van den meer bepaalden aard hunner gewijde, doch altijd zeer gevaarvolle betrekking 4).

Terwijl de heidenen de verachting van den mensch zóó verre drevén, dat zij zijn lijk in een mestkuil wierpen, om te gelijk met dat van het vee in ontbinding over te gaan, betoonde de Kerk een dusdanigen eerbied voor de stoffelijke overblijfsels van den christen, en vooral van den martelaar,

1) Zie Plati, *De Cardinalis Dignitate et Officio*, t. II, p. 12-13.

2) Baron., *De Martyrol. Rom.*, c. I.

3) Le sette parrocchie urbane.... con un collegio di otto o dieci fossori. — Marchi, p. 58 et p. 10.

4) Copiatæ seu laborantes, Decani, Leticarii, Porticani, Arenarii. — Boldetti, lib. I, c. XVI; Aringhi, lib. I, c. XIII.

dat zij de zorg hunner ter-aarde-bestelling niet dan aan hare eigen dienaren toevertrouwde. In de geestlijke orde te Rome stonden de grafdelvers op den eersten trap der kerkbeambten, die, in het spoor van Tobias, uitblonken door reinheid van levenswandel, kloek beleid en naauwgezetheid bij het vervullen van hunnen pligt, gelijk niet minder door moedige uitvoering van wat hun ambt van hen vorderde, maar vooral door de levendigheid van hun geloof, dat hen, altijd met het oog op de verrijzenis der dooden, in elken overledene, aan hunne vrome bemoeijing toevertrouwd, het beeld van den Verlosser-zelven gestadig aanschouwen deed 1).

Welk eene hulde van erkentlijkheid en bewondering verdient die keurbende niet, wier leven omging in het delven van grafsteden, diep in 't hart der aarde, en waar zij zich uitsluitend bezig hielden met het ontvangen, wasschen en begraven der lijken hunner broeders in den Heer? Wanneer men zich verplaatst in het bloedig tijdvak der christen-vervolging, en dan de hinderpalen nagaat, die uit den weg geruimd, de

1) Primus in clericis Fossariorum ordo est, qui in similitudinem Tobiae sancti sepelire mortuos admoentur, ut exhibentes visibilium rerum curam ad invisibilium festinent, et resurrectionem carnis credentes in Domino, totum quod faciunt Deo protectori deberi, non mortuis cognoscant. Tales ergo Fossarios esse Ecclesiae convenit, qualis Tobias propheta fuit, ejusdem sanctitatis, ejusdem scientiae atque virtutis. Non ergo putes parvum esse officium Fossariorum, etc. *De septem Gradib. Ecclesiae*; inter opera D. Hieronymi, *Epist. ad Rustic. Narbon.* — Het schijnt, dat de *Fossores* tot de hiërarchie behoorden, naardien wij hen als getuigen zien dienen met de diakens en priesters, bij de verzoening van den ketter Cecilianus. « Sedente Paulo episcopo, et Moritano, Victore, et Memorio presbyteris; adstante Marte cum Helio diacono, Marenclio, Catullino, Silvano et Carolo subdiaconis; Januario, Meraelo, Fructuoso, Migione, Saturnino, Victore et caeteris Fossoribus, etc. » — Labbe, t. I. *Concil.*, p. 1444.

gevaaren, die doorgestaan moesten worden, om aan de handen der heulen de overblijfsels der martelaren te ontrukken, ze van de magistraten af te koopen, ze te vervoeren van onder het scherpsziend oog der vijandige bespieders, ze door de straten eener tegen hen opgezette stad heen te dragen, en ze, in het hart van den nacht, naar diep verborgen holen omzigtig heen te geleiden; wanneer men daarbij denkt aan het enge dier grafgangen, aan het duistere, aan het kille en vochtige van eene altijd geopende en altijd smetdampen uitwasemende groeve: ik vraag het, hoe zal men dan genoeg kunnen bewonderen hen, die, alleen door de hoop op de verrijzenis ten eeuwigen leven, dat onderaardsch Jerusalem schiepen, na het hemelsch Jerusalem de wonderbaarste en heiligste stad? Moet men niet in die onversaagde christenen de moedigste en trouwste kampvechters der ontluikende Kerk vereeren? Wanneer ik in den martelaar een krijgsman zie, die zijn leven éénmaal voor Christus ten offer bragt, dan vind ik in een romeinschen grafdelver een held, die het zijne voor zijnen broeder honderdmalen waagde 1).

In het oog der eerste christenheid was hunne bediening zoo edel en zoo verdienstlijk, dat dikwerf de aanzienlijkste personen en de doorluchtigste vrouwen haar op zich namen, zoo als de HH. pausen Stephanus, Callixtus, Fabianus, Eutichianus, Marcellus en Melchiades; de HH. Praxeda, Prudentiana, Lucina, Cyriaca en zoovele anderen, wier vaders, echtgenooten en zonen den senators-zetel of het consulaat bekleedden 2). En kan het dan verwondering baren, dat de erkentlijkheid en de bewondering der levenden die christenhelden volgden tot in hun graf? De naam van *Fossor* prijkt

1) Zie P. Marchi, blz. 10.

2) Aringhi, lib. II, c. XII.

als een eeretitel op hunne grafsteden. Zoo vindt men daarvan de volgende voorbeelden:

FELIX FOSSARIUS IN P.

« Felix, grafdelver, in vrede. »

SERGIUS ET JUNIUS FOSSORES

B. N. M. IN PACE. BISOM.

« Sergius en Junius, grafdelvers, die zich verdienstelijk hebben gemaakt, in vrede in hetzelfde graf. »

PATERNUS FOSSORI. BENEMERENTI.

BIXIT. A. P. M. XXXVI.

QUIESCIT IN PACE.

« Aan Paternus, den grafdelver, die zich verdienstlijk heeft gemaakt. Hij heeft ongeveer zes-en-dertig jaren geleefd. Hij rust in vrede. »

Zoo dan kennen wij nu voor goed de aanleggers, bouwmeesters of ontginners der catacomben, zoo ten aanzien van hunnen naam, als van hunne hooggewaardeerde bediening; maar, zeker zou het een onbeschrijflijk groot genoegen zijn, wanneer wij ze, alvorens met hun werk van nabij kennis te gaan maken, als 't ware, van aangezigt tot aangezigt mogten aanschouwen: welnu, zie, daar vertoonen zij zich, zoo als onze vadersen ze hebben aanschouwd, in hun nederig gewaad, en met de werktuigen hunner bediening toegerust. Men sla met eerbied deze zestien eeuwen oude afbeelding gade: zij is in eene van de crypten der begraafplaats van den H. Callixtus gecopiëerd 1).

1) Zie het plan achter dit deel.

Boven het booggewelf leest men den naam van den roemrijken werkman, zijnen dood in de vreeze des Heeren, zijne hoop op de verrijzenis, en den dag, dat hij ter aarde werd besteld: « Diogenes, grafdelver, in vrede, bijgezet den 8. der calenden van October. » Alhoewel er het jaartal niet bij uitgedrukt staat, zoo duidt de lettersoort van dit opschrift toch eene hooge oudheid aan. Ter wederzijde van het nederig epitaphium bevinden zich twee duiven, ten zinnebeeld der reinheid des harten, en van het geloof des overledenen. Te midden van het vlak vertoont zich Diogenes, met kort gesneden haren, op de wijze der Romeinen, en de ooren ontbloot, welligt volgens het kerklijk voorschrift: *patentibus auribus* (hoor scherp toe). Op den linker-schouder ligt een wollen lap, of misschien wel een stuk schapenvacht, als bij wijze van kussen, tot het minder doen drukken van den te vervoeren last. Sommige oudheidkundigen hebben daarin meenen te zien het *amphibalum*, een soort van kap, om het hoofd meê te bedekken. Op den regter schouder ligt een mijnwerkers haakbeitel, waarvan de steel rust in de regterhand, die op de borst is geplaatst. Dit werktuig strekt tot onderscheidingsteeken van des werkmans bedrijf, en, hoe schamel het ook zij, zoo komt het mij in de hand van Diogenes glansrijker voor dan de maarschalkstaf of de scepter der koningen in de handen eens veroveraars. De grafdelver oefende zijn zwaar bedrijf in den schoot der aarde uit, te midden der digtste duisternis; en zodoende heeft hij dan ook in de linkerhand eene kleine lamp, die hem bij zijnen arbeid verlichtte. Zij heeft, gelijk gij ziet, den vorm van een scheepje, een beeld in 't klein van het groote Petrus-vaartuig, de katholieke Kerk. Het ketentje, waaraan de grafdelver haar draagt, dient, om ze neêr te hangen aan de wanden der galcrijen, in de nabijheid van den *loculus*, die uitgedolven worden moest.

Het gewaad van den grafdelver bestaat in eene korte tunica, van onder afgerond en met enge mouwen, die aan de pols toegebonden of met agrafen (haakjes) gesloten zijn. Dit kostuum is in volmaakte overeenstemming met wat een grafdelver te verrigten had, en waarbij noodig was, dat hij zich geheel vrij kon bewegen, onder het werken in smalle gangen, en het uitdelven van grafsteden, die slechts eenige duimen hoog en een of twee voeten diep moesten zijn. Op zijn gewaad staan drie kruisjes, twee van onder en een op den rechterarm. Met het oog op onze gewijde oudheid gevestigd, valt het niet moeilijk, in dat doorluchtig teeken het verheven en éénig voorwerp te herkennen, waaraan het levendig geloof en de vurige liefde onzer vaderen onafscheidlijk was gehecht. Buiten het kruis vermogten zij geen oogenblik te zijn: en zoo dan plaatsten zij dit dierbaar heilteeken telkens en overal, op hun voorhoofd, op hun hart, op al hunne zintuigen 1); later zag men het op allerlei wijze op hunne kleederen, hun vaatwerk, hunne tafels, op hun huisraad en op de wanden hunner woningen afgebeeld 2). De plaatsing op het gewaad van Diogenes is ook volstrekt niet willekeurig of zonder beteekenis; immers, de hoofdtak van den grafdelver bestond in het voeren van lijken en het delven van grafsteden; alzoo, bij de kniën en op den arm ingegrift, strekt hier het kruisteeken als tot een bemoedigingsmiddel, terwijl het des arbeiders zware werk en zijnen gevaarvollen heen- en weërgang heiligt en beschermt. Een schoeisel, in den vorm van sandalen, maakt des grafdelvers kostuum volledig.

Prent dan nu het beeld van dien eerwaardigen werkmán diep in uwen geest, en volg ons langs den duisteren trap,

1) Tertull. *De Coron.* c. III.

2) *Concil. Nicæn.*, II, act. 7.

op het spoor van den kerklijken gids, in het eerste kwartier van de groote martelaarsstad, verlicht door den glans der fakkels, welke men ons tot het doen van dien merkwaardigen togt ter hand stelde. Welken indruk ondergaat het gemoed bij den aanblik van dit gewijde oord, dat eenmaal getuige was van zooveel smarte, zooveel moed, zooveel heldhaftigheid, en van zooveel mysteriën des geloofs! Welk eene gewaarwording gevoelt de regtschape zoon der Kerk, wanneer hij zijne oorspronkelijke bakermat aanschouwt, de plek, waar de vrijheid der wereld geboren werd, de plaats, waar zijn doorluchtig voorgelacht, zoo wreed en zoo onregtvaardig vervolgd, drie eeuwen lang, tranen plengde en bad voor zijne beulen, waar zijne ouders in het geloof een leven sleten, vol van angst, bekommring en allerlei ontberingen, waar men zich in de leerschool van het martelaarschap oefende, om, eindelijk, een diep verborgen graf te erlangen, nadat het groote Rome had verbaasd gestaan bij het roerend schouwspel van een altijd vernieuwden en altijd glorievollen worstelstrijd! Van uit den stortvloed van denkbeelden, herinneringen en gewaarwordingen, die dáár ter plaatse de ziel als mede slepen, stijgt weldra één-enkel gevoel albeheerschend boven al de overigen op: de behoefte, namelijk, aan stille overweging en aan het gebed. Met hoeveel zielsgenot spreekt dan niet het hart en de mond de beden uit, opzattlijk voor deze gelegenheid bestemd 1)!

1) *Ant.* Corpora sanctorum in pace sepulta sunt, et nomina eorum vivent in æternum.

Psal. Isti sunt qui venerunt de tribulatione magna; et laverunt stolas suas in sanguine Agni.

Verbera carnificum non timuerunt servi tui; ideo dedisti eis locum nominatum in regno Patris tui.

Tradiderunt corpora sua in mortem, ne servirent idolis; ideo coronati possident palmam.

De Vaticaanſche catacombe, thans *Vaticaanſche grotten* genaamd, dagteekent van af het eerſte ontstaan des chriſtendoms, van den tijd der eerſte vervolging, ja, miſſchien nog wel van vroeger. Toen ten jare 66, onder het conſulſchap van C. Lecanius Baſſus en van M. Licinius Craſſus, Nero de helleſche vreugde ſmaakte van zijne luſthoven te verlichten met levende fakkels, — met andere woorden, chriſtenen,

Videbantur oculis inſipientium mori; illi autem ſunt in pace.

Gloria et honore coronasti eos, Domine, et conſtituiſti eos ſuper opera manuum tuarum.

Transferunt per ignem et aquam, et eduxiſti eos in refrigerium; requies autem eorum eſt in æternum.

Gloria Patri, etc.

Ant. Corpora ſanctorum in pace ſepulta ſunt, et nomina eorum vivent in æternum.

Ÿ Exultabunt ſancti in gloria.

Ÿ Lætabuntur in cubilibus ſuis.

Ÿ Juſti in perpetuum vivent.

Ÿ Et apud Dominum eſt memoria eorum.

Ÿ Custodit Dominus omnia oſſa eorum.

Ÿ Unum ex his non conſeretur.

Ÿ Orate pro nobis, ſancti Chriſti martyres;

Ÿ Ut digni efficiamur promiſſionibus Chriſti.

Ÿ Domine, exaudi orationem meam.

Ÿ Et clamor meus ad te veniat.

OREMUS.

Domine Jeſu Chriſte, rex glorioſiſſime martyrum, atque confidentium corona, qui diſpoſitione mirabili ſacra corpora tuorum militum, qui pro tua fide ac nomine, ſanguinem ſuum fuderunt, in hoc loco per ſanctos angelos tuos custodire dignatus es, illosque hujus urbis tuæ dilectæ Jeruſalem circa muros conſtituiſti custodes, quorum ſpiritus in cælis tota die ac nocte non ceſſant laudare nomen ſanctum tuum; concede nobis, ut ſicut ſacras ipſorum reliquias viſitamus, ita ſemper eorum triumphis gloriemur, et jugi præſidio ſueamur.

Domine Jeſu Chriſte, qui ſervorum tuorum martyrum ſepulera

die als pektoortsen ontstoken werden, — was de H. Petrus, sedert ongeveer vijf jaren, wederom in Rome terug, en had daar tallooze volgelingen zich verworven, eene kerkgemeente, die als opgroecide in de vlagen van den hevigsten storm, terwijl zij haar aanwezen voor het naauwbespiedend oog der handlangers des bloeddorstigen keizers diep wist verborgen te houden; en zoo doende is het allezins aannemelijk, dat de

regis aulis reddis clariora, ubi sacros cineres et ossa quondam Spiritus sancti viva templa veneramur; da, ut sicut ipsi per tuam fidem et caritatem de tuis hostibus, sacræ tuæ Passionis imitatores effecti, palnam moriendo reportaverunt; itâ nos eorum meritis et intercessione ab hostium mentis et corporis insidiis liberemur, et ad paradisi gloriam perveniamus æternam; Qui cum Deo Patre, etc.

Ant. De lichamen der heiligen rusten in vrede, en hun naam zal eeuwig leven.

Psalm. Ziedaar hen, die gekomen zijn uit groote verdrukking, en hunne kleederen wieschen in het bloed des Lam.

Uwe dienaren hebben de slagen der heulen niet gevreesd, en daarom hebt Gij hun eene eereplaats geschonken in uws Vaders rijk.

Gij hebt ze gekroond, o mijn God, met eere en met glorie; en Gij hebt ze gesteld boven al de werken uwer hand.

Liever gaven zij zich over in den dood, dan dat zij de afgoden zouden aangeropen hebben; en zoo dan ontvingen zij de kroon en de palm der onsterfelijkheid.

In het oog der dwazen schenen zij den dood te sterven, maar hunne ruste is in vrede.

Zij gingen door het water en door het vuur, en Gij hebt ze heengevoerd naar de plaatse der verkwikking, waar hunne ruste eeuwig zal zijn.

Eere zij den Vader enz.

Ant. De lichamen der heiligen rusten in vrede, en hun naam zal eeuwig leven.

† De heiligen zullen jubelen van glorie.

‡ Zij zullen zich in hunne woningen verblijden.

§ De regtvaardigen zullen leven in eeuwigheid.

¶ En hun loon is bij den Heer.

Vaticaanſche catacombe aan onze eerste vaderen in het geloof tot een wijk- en ſchuilplaats diende, alvorens hun nog te ſtrekken tot een graf. Wat hiervan ook zij, zeker is het, dat op eens de vervolging uitbarſtte, en er eene ontelbare menigte van christenen ter dood gebragt werden op het Vaticaan, in de tuinen, in de renbaan en bij de Naumachi

† De Heer bewake al hun gebeente.

‡ Niet één-enkel zal verbrijzeld worden.

† Heilige martelaren, bidt voor ons;

‡ Opdat wij de beloften van Jesus Christus mogen waardig worden,

† Verhoor, o Heer, mijn gebed,

‡ En mijne roepſtem dringe tot U door.

LAAT ONS BIDDEN.

Heer Jesus Christus, allerroemrijkſte Koning der martelaren en van hen, die U belijden, Gij, wiens wondervolle Voorzienigheid, te dezer plaatſe, door uwe heilige engelen wilt doen bewaken de gewijde lichamen uwer ſtrijders, die hun bloed hebben vergoten voor het geloof in U en voor uwen Naam; Gij, die als wachters rond de muren dezer ſtad, van uw welbemind Jeruſalem, hen geplaatſt hebt, wier zalige geesten, nacht en dag, uwen heiligen Naam in de hemelen loven; o, verleen ons de genade, ons, die thans hunne heilige overblijfselen gaan bezoeken, dat wij ons eeuwig in hunne zegepraal mogen verheugen, en, ten einde toe, ons door hunne magtige beſcherming zien omringd.

Heere Jesus Christus, die glorierijker dan de paleizen der koningen gemaakt hebt de grafſteden der martelaars, uwer dienaren, wier aſch en gewijd gebeente wij vereeren, als die eenmaal waren levende tempels van den H. Geest; evenzoo als Gij het hun gegeven hebt, om, door het geloof en door de liefde, te wezen de verwinnaars uwer vijanden en de navolgers van uw lijden, om, eindelijk, ſtervende weg te dragen de zegepalm der onsterfelijkheid; verleen Gij ons, door hunne verdienſte en door hunne tuſſchenkomst, dat wij beveiligd mogen worden tegen alle hinderlagen der vijanden, zoo van het lichaam als van onze ziel, en voorts geraken tot de eeuwige glorie van het paradijs; Gij, die, met den Vader en den H. Geest, leeft en heerscht in eeuwigheid. Amen.

(het scheepsperk) van Nero 1). Het is duidelijk, dat nu de broeders ter begraving van de lijken wel de naastbij gelegen plaats daartoe moesten zoeken: en zoo dus vereerde reeds de hoogste oudheid in de Vaticaanse grotten de roemrijke overblijfsels onzer eerste martelaars. Gewijde bodem van het Vaticaan, gij, na Calvarië, eerwaardigste heuvel der wereld, ja, gij zijt eerst van allen met christenbloed gedrenkt, gelijk Golgotha met godlijk bloed besproeid werd.

De H. Petrus, die deze catacombe meermalen bewoond en bezocht had, om er den troost des Evangelies te brengen, te doopen, te onderwijzen, of het brood des levens, dat martelaren kweekt, te breken, en den wijn, die maagden voortbrengt, voor de God getrouwe kudde, dáár vergaderd, te plengen, vond, na zijnen marteldood, er mede zijn roemrijk graf. Van toen af aan verkreeg die eerste christen-begraafplaats eene buitengewone vermaardheid, en genoot zij eene diepe, bestendige en algemeene vereering. De pausen verlangden omstrijd begraven te worden bij hun toonbeeld en hoofd, en ook vorsten en vorstinnen, koningen en koninginnen, keizers en keizerinnen van alle natiën, consuls, senatoren en telgen der oudste romeinsche geslachten streefden naar diezelfde gunst.

Onder de pausen zal ik slechts noemen de III. Linus, Anacletus, Evaristus, Sixtus I., Telesphorus, Uyginius, Pius, Eleutherus, Victor, Fabianus, Joannes, allen martelaars; en de III. Leo I., Simplicius, Gelasius II., Symacus, Hormis-

1) Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quæsitissimis poenis affecit, quos, per flagitia invisos, vulgus *christianos* appellabat. Igitur primo correpti qui fatebantur; deinde indicio eorum *multitudo ingens*, haud perinde in crimine incendii, quam odio generis humani convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, etc. — Tacitus, *Hist.* lib. XV.

das, Agapetus, Gregorius de Groote, Bonifacius IV., Deodatus, Eugenius I., Vitalianus, Agatho, Leo II., Sergius I., Gregorius II., Gregorius III., Zacharias, Paulus I., Leo III., Leo IV., Nicolaas I., Leo IX. en Felix IV.

Onder de keizers, koningen en koninginnen telt men: Honorius, Valentinianus, Otho II., Cedwella, koning der Westersaxen, Conradus, koning der Merciers, Offa, koning der Saxen, Ina, koning der Angelen, de koningin Eldiburgis, zijne gemalin, de prinses Maria, dochter van Stilico en gemalin van keizer Honorius; de prinses Termantia, de keizerin Agnes, de rampzalige Charlotte, koningin van Cyprus, en, eindelijk, de gravin Mathilda.

Onder de doorluchtige, daar begraven personen noem ik Junius Bassus, prefekt van Rome, uit het aloude geslacht van Junia; Probus, prefekt van het pretorium; de consuls Olybrius en Probinus; Livia Primitiva, en nog een aantal anderen meer, te veel om hier te noemen.

Al die wereldvorsten, lange na de vervolgingen opgekomen, verlangden in deze catacombe een praalgraf, waardoor, als van-zelf, het oorspronkelijk plan van aanleg eene belangrijke wijziging ondergaan moest, zoodat men in de Vaticaanse Grotten geene naauwe gangen meer vindt, noch de nederige *loculi*, noch de kleine crypten der overige begraafplaatsen. Verder houde men in het oog, dat, bij het vervangen der Constantijnsche basiliek door de tegenwoordige kerk, de catacombe geheel van gedaante veranderde, en dat te dier gelegenheid een aantal gangen verdwenen, te gelijk met eene menigte opschriften, grafsteden en monumenten, allen, zoo uit het oogpunt van wetenschap, als uit dat van godsdienst, even merkwaardig 1). De opperhoofden der Kerk gelastten echter Michel-Angelo en andere architecten, dat zij

1) *Rom. Subter.*, lib. II, c. IV, p. 143.

Drievoudig Rome. — IV. Deel.

het gedeelte van den bodem der oude kerk, waarmee de grotten waren overdekt, ongeschonden zouden bewaren. Die bodem nu, in de onderkerk van Sint-Pieter gelegen, strekt tot steunpunt van ontzettende booggewelven, ter hoogte van ongeveer vier el.

Onder aan den wenteltrap vindt men de kapel der zoogenaamde Confessie, of het graf der HH. Petrus en Paulus. Die kapel vormt een klein latijnsch kruis, welks spits in onmiddellijk verband staat met de rigting van het pauslijk altaar in de bovenkerk, terwijl al de wanden versierd zijn met kostbaar marmmer, verguldsel en bronzen bas-reliefs, voorstellende verschillende tafereelen uit het leven der beide Heiligen. Boven het altaar bevinden zich twee overoude afbeeldingen der gezegde apostelen, op zilver geschilderd. Het altaar-zelf, waaraan ik het voorregt genoot, de II. Offerande op te mogen dragen, boezemt een diepen eerbied in, als bevattende de reliekkas, waarin de asch van doorluchtige stichters der Kerk rust.

In weêrwil der veranderingen, waarover ik zoo even sprak, hebben de Vaticaansche Grotten toch nog altijd eene menigte oude opschriften bewaard, gelijk mede mosaïken, schilderwerk, basreliefs, urnen en grafsteden, even belangrijk voor den kunstenaar, als voor den christen. Onder de laatstgenoemde verdient bijzondere opmerking de sarcophaag van Junius Bassus, en zulks zoo wegens de oudheid, als door de keurigheid der bewerking gelijk niet minder door de christlijke poëzij, die in de versiering heerscht.

Deze grafstede vormt een langwerpig vierkant, uit marmmer van Paros gebeiteld. Op de fries leest men het volgende opschrift:

IVN. BASSVS VC QVI VIXIT ANNIS. XLII MEN. II IN

IPSA PRÆFECTVRA VRBI NEOFITVS IIT AD DEVM.

VIII KAL SEPT. EVSEBIO ET YPATIO COSS.

« Junius Bassus, een allerdoorluchtigst man, die twee en veertig jaren en twee maanden oud werd, en prefect van Rome was, ging tot God als neophyt (christen-bekeerling) den 8. der calenden van September, onder het consulaat van Eusebius en Hypatius. »

Bij eene naauwkeurige beschouwing van elk dezer woorden, zullen wij bekend worden, zoo met den oorsprong of herkomst van Bassus, met de door hem bekleede waardigheid, en met het tijdstip van zijnen dood; terwijl voorts de bas-reliefs der sarcophaag ons het standpunt zullen aanwijzen, waarop zich destijds de kunst bevond.

Junius. Men weet dat de Romeinen meer dan éénen naam, gewoonlijk drie, en soms er vier voerden: de voornaam, de familienaam en de toenaam: *prænomen, nomen, cognomen*. De familie- of geslachtsnaam komt onveranderlijk in de tweede plaats voor, en eindigt altijd in *ius*, zoowel in alle opschriften, als op alle medaljes van vóór Caracalla's regering. Van af dezen vorst, die het romeinsch burgerregt aan al de onderdanen van het rijk schonk, greep er eene groote verandering in de geslachtsnamen plaats 1). Men nam nu verscheiden toenames aan, en liet zich gewoonlijk met den laatsten noemen: de consuls Eusebius en Hypatius, in het opschrift voorkomende, leveren een voorbeeld daarvan. Wat hiervan zij, het geslacht of de *gens-Junia*, waartoe Bassus behoorde, was een der magtigste en beroemdste van het oude Rome. De Brutussen en de Bassussen, die er de twee voornaamste tak-

1) Quæ præcipua causa fuit (quod portento simile est) ut post Caracallæ tempora, intra paucissimos annos trium horum nominum usus, per mille annos conservatus, omnino dissipatus sit, et in nova vocabula transformatus; nam nulla deinceps nominis, prænominis, vel cognominis distinctio observata est. — Onuphr. Panvin., *De Nom. Rom.*

ken van uitmaakten, schonken aan de Kerk een groot aantal maagden, heiligen en martelaren, na voor haar eene menigte wreede regters en bloeddorstige beulen opgeleverd te hebben 1).

VC. *Vir Clarissimus*. Die woorden duiden te gelijk eene doorluchtige geboorte, groote ambtsbetrekkingen en eene verheven waardigheid aan. De senatoren der eerste klasse voerden den titel van *doorluchtig (illustris)*, die van den tweeden rang werden *aanzienlijk* geheeten (*spectabel*), terwijl die van de derde soort *clarissimi* heetten 2).

Præfectura urbi. Rome's prefectuur was eene door Romulus ingevoerde bediening, die driehonderd-zes-en-dertig jaren vóór Christus, bij de instelling van het pretorschap, afgeschafte, doch door Augustus wederom hersteld werd. De politie en de justicie behoorden tot haar gebied. De prefect, bijna altijd consuls-rang voerende, verving, bij hunne afwezigheid, de koningen, de consuls, of de keizers. Minder dan de pretor aan de letter der wet of aan het eigenlijk *jus* gebonden, kreeg de prefect, die met den pretor de jurisdictie deelde, en langer in het ambt bleef dan deze, weldra ook meer gezag dan hij 3).

Neofitus. Niet zelden vond men in de eerste eeuwen der Kerk catechumenen, die het doopsel eerst in meer gevorderden leeftijd, of in geval van ziekte ontvingen. De vrees

1) Anast., *In Sixt.* III.

Non Paulinorum non Bassorum dubitavit
Prompta fides dare se Christo, stirpemque superbam
Gentis patritiæ venturo attollere seculo.

PRUD. *Contr. Symm.*, lib. I.

2) Primi ordinis senatores dicuntur illustres, secundi spectabiles, tertii clarissimi. — Isidor. *Etymol.*, lib. IX, c. IV.

3) Onuphr. Panvin., *Descrip. Civit. Rom.* lib. II, p. 280.

van te zondigen, na een kind Gods geworden te zijn, was gewoonlijk de reden van dit uitstel, hetgeen overigens door de Vaders der Kerk en in het algemeen ook door de geloovigen zeer gelaakt werd, die zulke achterblijvers met den naam van *clinici* of *grabatarii* bestempelden.

Tit ad Deum. Deze zinsnede, voortgevloed uit het geloof aan de verrijzenis en de levendige hoop op de eeuwige zaligheid, onderscheidt op de ondubbelzinnigste wijze de grafsteden der christenen van de heidensehe begraafplaatsen.

Eusebius et Hypatius. Deze beide broeders, uit het geslacht *Flavia*, waren te zamen consuls in het jaar 339. Het monument van Bassus behoort derhalve tot het midden der IV. eeuw, en levert ons eene zeer goed bewaard gebleven proeve der toenmalige kunst.

De groote voorzijde, de eenige, welke ik, korthedshalve, zal beschrijven, vertoont twee rijen van bas-reliefs, door een sierlijk lijstwerk van elkander gescheiden. De bovenste rij bevat vijf tafereelen, in even zooveel vakken, door korinthische kolommen verdeeld. De vier hoekzuilen zijn gegroefd of gecanneleerd, de twee middelste mede met bas-reliefs versierd, en allen, zonder onderscheid, getuigen van eene meesterlijke bewerking.

Het eerste tafereel stelt Izaäks offerande voor, een onderwerp, dat, als een sprekend zinnebeeld van gehoorzaamheid en onderwerping aan den wil van God, volkomen met de behoefte der eerste christenen vooral strookte, en zodoende nooit genoeg hun voor oogen kon worden gesteld, weshalve men het dan ook gedurig op de monumenten der catacomben aantreft. Het schijnt, dat de beeldhouwer zich bij die voorstelling intusschen tweemaal heeft vergist, vooreerst door naast Abraham een persoon te plaatsen, die den heiligen patriarch gadeslaat; terwijl hij voorts vergat, den ram hoornen

te geven, eene bijzonderheid strijdig met den gewijden tekst. Doch, wat hij niet vergat, was de hand Gods, die van uit de wolken Abrahams zwaard weêrhoudt. De tusschenkomst van een Engel behoorde niet tot de overlevering der vroegste kunst.

Het tweede tafereel vertoont de verloochening van den H. Petrus. Tusschen twee romeinsche soldaten ziet men den apostel in den toestand van verlegenheid, die geheel zijne zwakte verraadt. Volgens Buonarotti, was de val des apostels, doch door een schittrend berouw gevolgd, voor de christenen een zinnebeeld des doopsels en der boetvaardigheid, een tweeledig sacrament, waardoor de mensch, na zijn vergrijp, even als de apostel, de kracht hervindt tot wederopstanding in het geloof en ten leven. Vandaar, dat dit tafereel dan ook herhaaldelijk in het onderaardsche Rome gevonden wordt.

De derde voorstelling is die van het kind-Jesus te midden der leeraren. Het verloren raken en wedervinden van onzen Heer in den tempel te Jerusalem is, volgens den H. Ambrosius, een beeld der opstanding, hetwelk de eerste christenen gaarne op hunne grafsteden plaatsten 1). Onder de voeten van het kind Jesus ziet men eene gedaante met een soort van wapperenden gordel boven het hoofd, zijnde dit eene voorstelling van het uitspansel, onder het beeld eener zeegodheid. Niet zelden vindt men op christen-monumenten geestelijke wezens met de onderscheidingsteekenen en kenmerken der heidensche goden toegerust. De onbekendheid met andere hulpmiddelen tot uitdrukking van zeker denkbeeld, of de noodzakelijkheid van begrepen te moeten worden, regtvaardigt zulk eene navolging allezins. Door hier het uitspansel onder de voeten des Verlossers te plaatsen, heeft men het katholiek

1) *Exposit. Evang. secund. Luc.*, lib. II.

leerstuk willen uitdrukken, en de kettische begrippen bestrijden, alsof, namelijk, de zichtbare wereld, hemel en aarde den Zone Gods uitmaakten 1).

Het vierde tafereel stelt den Zaligmaker voor, met een boek onder den arm, ten zinnebeeld der heilige leer, waardoor de haat der farizeën, tot godsmoord toe, was ontstoken. Twee krijgslieden, die den Heer als een boosdoener aangrijpen, voeren hem naar de vierschaar van Jerusalem heen. Beiden zijn kenbaar aan hunne soldatenkleeding, en aan een zwaard, dat door een hunner in de linkerhand gehouden wordt.

Het vijfde tafereel vertoont Pilatus, onzeker, wat te doen, en met zijnen toestand verlegen. Hij zit op zijn regterstoel, het hoofd met lauweren gekroond; voor hem staan twee personen, waarvan een, mede gelauwerd, een schenkan en waschbekken draagt. En waartoe nu die lauwerkroon op deze beide schedels? Men meent daarin eene feil van den kunstenaar te ontdekken, die een keizer heeft voorgesteld, op den oogenblik zijner offerande aan de goden, in welk beeld hij den gouverneur van Judea meende aan te duiden.

De onderrij bevat mede vijf tafereelen, waarvan het eerste Job vertoont, in diepe vernedering neêrgezeten. Een der vrienden van den vromen oudvader staart hem weemoedig aan, terwijl zijne vrouw, volgens het gebruik der aanzienlijken, in een wijden mantel gewikkeld, met een slip van haren sluijer den neus dicht houdt, en haren echtgenoot aan de punt van een vork een stuk brood toereikt. Welke bittere, maar nuttige lessen levert dit tafereel niet op!

Het tweede verbeeldt den val onzer eerste ouders. Naast hen bevindt zich een schaap, ten zinnebeeld voor de vrouw, dat hare meest gewone bezigheid zal bestaan in het wol-

1) Orig., *Contr. Cels.*, lib. VI, p. 308.

weven, ter vervanging van het kleed der onschuld, door een gewaad, uit stof van dieren bereid. Het zwoegen van Adam wordt uitgedrukt door een korenaar, die naast hem opschiet.

Het derde tafereel vertoont ons den Verlosser, vijf dagen vóór zijn lijden, Jerusalem binnengaande. Een jongeling komt den zoon van David te gemoet, in reisgewaad (met de *penula*) gekleed. De kunstenaar wilde daardoor zinspelen op het gebruik der eerste christenen, die vreemdelingen steeds in dat gewaad te gemoet gingen, en zulks soms verscheiden mijlen ver, ten-einde den broeder, wiens aankomst hun gemeld was, hartlijk te ontvangen, hem te begroeten, tot gids te strekken, en elkaër de eer te betwisten in het aanbieden der gastvrijheid. De christenen van Rome gingen zoo in twee partijen den H. Paulus te gemoet, eenigen tot *ad tres Tabernas*, terwijl de overigen achttien mijlen ver van Rome zich met hetzelfde doel naar het *Forum van Appius* heenbegaven.

Het vierde tafereel stelt Daniël voor in den leeuwenkuil. Ter zijde van den profeet bevinden zich twee personen, die voor zijne wachters of aanklagers gehouden worden.

Het vijfde tafereel stelt den Hof der Olijven voor, op den oogenblik, dat de Godmensch door zijne beulen wordt aangegrepen. De beneden-medaljons zijn ingelijst, met eene kleine afscheiding tusschen elk in. Die vrije vlakte vertoont bij herhaling een Lam, het zinnebeeld van den Zone Gods. Dat godlijk Lam doet hier en daar water uit de steenrots te voorschijn komen, als ten zinnebeeld van den steen der woestijn, waarmee, volgens den H. Paulus-zelfen, de Heer en Zaligmaker werd bedoeld 1). Nog ziet men er de vermenigvuldiging der brooden, en de opwekking van Lazarus. Op de twee zijwanden vertoonen zich allerbevalligste tafereelen uit het land-

1) 1 *Cor.*, X., 4.

leven, met betrekking tot den wijn- en korenoogst, en daarbij gebruiken, die nog heden ten dage in Rome's omstreken bewaard bleven, zoo als, bij voorbeeld, het vervoer van de druif op een met twee ossen bespannen wagen, en het maaijen met behulp van eene sikkel 1).

Voor wat, in 't algemeen, het karakter van dit beitelwerk aangaat, zoo moet men, ter waardering er van, twee gezigtspunten daarbij in het oog houden, namelijk, het geschiedkundig of grondbeginsel, en dat, wat enkel tot sieraad werd aangebragt. Het laatstbedoelde is van vrolijken aard en enkel doelende op 's menschen leven op aarde, als ter herinnering aan het kalme bedrijf der oudvaders, wier voorbeeld en deugden de christenen steeds hadden na te volgen. Het geschiedkundig gedeelte betreft enkel de zedelijke zijde der menschheid: de zonderval, de herstelling daarvan door de verdiensten en het lijden van den Heer, en voorts de verrijzenis der dooden, als de luistervolle ontkenning van het groote werelddrama. Het komt mij voor, dat zulk eene figuurlijke voorstelling, op eene grafstede ingebeteld, in den hoogsten graad edel, volkomen en hoogst nattig mag worden beschouwd.

Ofschoon de Vaticaanse Grotten zich niet ver uitstrekken, zoo is het toch zeker, dat de catacombe, waarvan zij een deel uitmaken, zeer aanzienlijk was. Wij hebben gezien, dat zij aan eene menigte van martelaren tot begraafplaats diende. In 1607, vond men onder eene kolom een enkel *polyandrum* van marmer en van porfier, met dit opschrift:

LOC. MA. C CLVIII. INC.

1) Tertio modo metitur, ut sub urbe Roma et locis plerisque, ut stramentum medium subsecant, quod manu sinistra summumprehendunt: a quo medio *messem* dictam puto, — Varr., *De Re rustic.*, lib. I., c. L.

Locus martyrum CCLVIII in Christo: « begraafplaats van twee-honderd-negen-en-vijftig martelaren in Christus. » De oude archieven van het Vaticaan tellen er den 22. Junij tot tien duizend toe 1). Er bestaat nog een monument, tot getuige van de vreeslijke slagting, waarvan dit oord het tooneel was: namelijk, het groote lijk- of doodskleed, waarin de bloedige overblijfselen der martelaren gewikkeld werden, om ze uit de renbaan of het amphitheater grafwaarts te voeren. Deze kostbare relik ligt in de schatkamer van het Vaticaan bewaard. Ieder jaar, op Hemelvaartsdag, wordt, na de vespers, dat gewijd overblijfsel, met groote plegtigheid, te voorschijn gebracht, en blijft tot den eersten Augustus ten toon gesteld ter vereering van eene tallooze menigte geloovigen, die derwaarts heenstreamen. De Vaticaansehe Catacomben hebben ook opgeleverd een der foltertuigen, *fidicula* genaamd, waarmee de ledematen van de martelaren afgebeeld werden. Om zich daarvan een denkbeeld te vormen, stelle men zich eene lange tang voor, wier lippen met haken of klauwen zijn toegerust, die in elkaër vatten, om er het vleesch in kleine stukken meê uit het ligchaam te scheuren, en zodoende den weêrloozen lijder tot den dood toe onuitspreeklijke smarten te doen ondergaan.

De Vaticaansehe Grotten, als met het bloed der eerste martelaren doorweekt, en opgeluisterd door het graf van den H. Petrus en van een groot aantal hoofden der Kerk, zijne opvolgers op den troon en op het schavot, — zijn, te allen tijde, beschouwd geworden als een oord van bijzondere heiligheid, waarom dan ook de toegang, op straffe van excommunicatie,

1) Die 22 junii decem millia martyrum habemus de eorum reliquiis, et eo die multitudo mulierum confluit ad Basilicam flexis genibus, et faculas accensas in manu gestantium. — Aringhi, *Rom. Subter.*, lib. II, c. IV, p. 141.

aan vrouwen was ontzegd, met uitzondering van éénen dag in 't jaar, te weten op Pinkstermaandag:

HVC MULIERIBVS INGRESI NON LICET,
 NISI VNICO DIE LVNÆ
 POST PENTECOSTEM,
 QVO VICISSIM VIRI INGRESI
 PROHIBENTVR, QVI SECVS FAXENT
 ANATHEMA SVNTO.

Van den beginne des christendoms af, was de toevloed van pelgrims uit alle oorden der wereld op die heilige bidplaats maar vooral op den feestdag der HH. Apostelen, zoo groot, dat de pausen zich verplicht zagen, om langen tijd, te dier gelegenheid, twee plegtige hoogmissen te houden, teneinde zodoende aan den vromen wensch der scharen te voldoen. De eerste had plaats in Sint-Pieter, de tweede in de kerk van den H. Paulus-buiten-de-muren 1). De bisschoppen van Europa begaven zich regelmatig ieder jaar daarheen, en bleef een hunner, zonder zeer wettige reden, achterlijk in het opkomen ter plaatse, waar de apostolische geest telkens, als aan de bron-zelve, mogt vernieuwd en verlevendigd worden, dan haalde hij zich daardoor eene ernstige berisping van den opperherder op den hals. « Welke bezigheden, schreef de H. Gregorius aan een bisschop van Rouaan, welke onoverkomelijke hinderpalen doen u toch, zoo lang reeds, verzuimen, om naar Sint-Pieter te komen, waar wij, ieder jaar, van de uiteinden der wereld zien heenstreamen zelfs pas-bekeerde

1)

Transtiberina prius solvit
 Sacra pervigil sacerdos;
 Mox hoc recurrit, duplicatque vota.

PAV. Hymn. XII.

volkeren, mannen, vrouwen, ja, tot zieken toe » 1)? Beklage men de natiën, wier opperhoofden den weg naar Rome vergeten zijn; siddere men voor de kerken, wier bisschoppen verzuimen of verhinderd worden, om Sint-Pieter te gaan bezoeken: de weg naar Rome is de weg der gerechtigheid, het graf van Sint-Pieter is het brandpunt des lights, het palladium der zedelijke vrijheid, de bron van innige toewijding aan God, aan de Kerk en aan het Volk.

21 December.

Geschiedenis der catacomben, sedert haar ontstaan tot aan de XVI. eeuw. — Vrome zucht der christenen om in de catacomben te rusten. — Opschriften. — Drie opmerkingen ten aanzien der opschriften. — Het begraven in de catacomben na de vervolgingen. — Overbrenging van de asch der martelaren naar de kerken. — Het begraven in de kerken. — Geschiedenis en beschrijving van de catacomben der *Via Aureliana*. — Begraafplaats van den H. Calepodus, — den H. Julius, — en der III. Procus en Martinianus.

De zegeboog van Konstantijn en de basiliek van den H. Clemens, hadden ons, even als het amphitheater, tot een nieuw bezoek der catacomben voorbereid. Over de Sixtus-brug (*Ponte Sisto*) begaven wij ons naar de andere zijde van den Tiber

1) Qui vero labor, aut quæ difficultas præ aliis dissuasit vobis per tantum spatii Beatum Petram negligere, ubi et ab ipsius mundi finibus, etiam gentes noviter ad fidem conversæ student omnes, tam mulieres quam viri ad eum venire? — Regest., lib. IX, Ep. I. — Aan een anderen bisschop, met name Lanfranc, schrijvende, drukt dezelfde paus zich in dezer voege uit: « Non enim labor aut difficultas itineris te sufficienter excusat, cum satis notum sit, multos longe remotos, licet corpore invalidos, et infirmos ut a lectulis vix valentes surgere, tamen Beati Petri amore flagrantés ad ejus limina vehiculis properari. » — Id., id., Epist. XX.

naar den Janiculus, bij de oude *Via Aureliana* gelegen. Daar bevindt zich de uitgestrekte begraafplaats van den H. Calepodus. Alvorens echter daarin af te stijgen, of liever, om zulks met meer nut te doen, stelden wij ons ter beantwoording de vraag voor: hoedanig was de staat der catacomben, van hare stichting af, tot op den tegenwoordigen oogenblik toe? Gisteren hadden wij belangrijke wijzigingen in de Vaticaansche Grotten waargenomen, en ondergingen nu ook de overige begraafplaatsen datzelfde lot? Behalve dat deze kwestie, uit een louter geschiedkundig oogpunt beschouwd, reeds belangrijk is, zoo wordt zij, als godsdienstig vraagstuk, nog oneindig gewigtiger, dewijl daaraan, ten minste zijdelings, de authenticiteit der reliquiën op 't naauwst verbonden is.

Wij zijn reeds met den oorsprong en de bestemming bekend. Zoolang de vervolgingen duurden, dat wil zeggen, van af de komst des H. Petrus te Rome, tot aan de troonsbestijging van Constantijn, hadden de geloovigen geene andere begraafplaats dan deze. Martelaars of niet, allen verlangden bij elkaër te rusten in de eerwaardige doodenstad: dat was, gedurende hun leven, hun vurigste wensch; dat was hun uiterste wil in 't stervensoogenblik. Het zou ons te wijd heenvoeren, wanneer wij wilden meedeelen al de blijken van dit zoolovendig vertrouwen der stervenden en van de vrome bezorgdheid der overblijvenden in het bevredigen van dien laatsten heiligen wensch. Eenige voor de hand weg in de verschillende catacomben te lezen opschriften zijn meer dan toereikend, om te dienen aanzien niet den minsten twijfel over te laten.

Op de begraafplaats van den H. Calepodus leest men:

VALENTINE CONJUGI BENEMEREN
 TI FECIT MARITUS QUE VIXIT
 AN. XVII. MES. VII. ET CUM MARITVS
 FECIT ANN. V. ET MESES VII.

« Aan Valentina, zijne hoogst-verdienstlijke huisvrouw, heeft haar echtgenoot dit graf gesticht. Zij leefde zeventien jaar en zeven maanden, en met haren man vijf jaar en zeven maanden. »

EUTICIE FILIE DULCISSEME QVE
VIXIT ANN. V III. MENS. VII. DIES. III.
DEPOSITA VIII. IDVS OCTOBRIS
IN PACE.

« Aan Eutichia, mijne welbeminte dochter, oud acht jaren, zeven maanden en vier dagen. Bijgezet den 8. der Iden van October, in vrede. »

Op de begraafplaats der H. Syriaca:

IUSTINVS. LÆDE. CONIUGI. BE
NEMERENTI. LEONTIVS ET VICTO
RINVS LÆDE MATRI ✱ KARISSIME
AMANTISSIME.

« Justinus aan Leda, zijne zeer verdienstlijke echtgenoot. Leontius en Victorinus aan Leda, hunne, in J.-C., zeer dierbare, zeer beminte moeder. »

Op de begraafplaats van den H. Callixtus:

LEO ET PETRONIA PAVLO FILIO
DULCISSEMO QVI VIXIT ANN.
XXIII. M. V. D. XV IN PACE DEP.

« Leo en Petronia aan Paulus, hun geliefden zoon, die, drie en twintig jaren vijf maanden en vijftien dagen oud geworden zijnde, in vrede werd bijgezet. »

In stede van de zorg voor hunne begrafenis aan bloedverwanten of vrienden over te laten, bereidden zij dikwerf

zelve hunne grafsteden, onder aanduiding van plaats en vorm. Niets is meer algemeen dan de opschriften, doelende op dat gebruik, en waarvan ik slechts eenige voorbeelden hier zal aanhalen.

Op de begraafplaats van den H. Callixtus:

MARCELLA. SE. VIBA. FECIT. SIBI.

« Marcella heeft zich, bij haar leven, deze grafstede gesticht. »

CONSTANTIA FECIT SIBI VIVA
LOCVM.

« Constantia heeft, bij haar leven, zich deze plaats (*loculus*) bereid. »

Op de begraafplaats der H. Syriaca:

BONIFATIA SIBI, ET COMPARI SVO
IUSTINO BENEMERENTI FECIT QVI
BIXIT ANNIS LXV. ET FECIT CVM
COMPARI SVO ANNIS XVI.

« Bonifatia heeft deze grafstede gesticht voor zich en voor haren zeer verdienstlijken echtgenoot Justinus, die vijf-en-zestig jaren leefde, en met zijne huisvrouw zestien jaar. »

Op de begraafplaats der H. Priscilla:

VRBICVS SE BIBV FECIT CVM
COMPARE SVA.

« Urbicus heeft deze grafstede, bij zijn leven, met zijne echtgenoot gesticht. »

De godsdienstzin onzer vaderen ging nog verder: hoe arm zij ook waren, toch aarzelden zij niet, om, voor hun zuur

verdiend loon of uit vergaerde liefdegiften zich het voorregt te verschaffen, van bij de martelaren te kunnen begraven worden.

Op de begraafplaats van den H. Callixtus:

FORTVNATVS SE VIVO SIBI FECIT
 VT CVM QVIEVERIT IN PACEM IN ✠
 LOCVM PARVTVM HA.
 FLIVS DVLCISSIMVS DE
 SVO LABORE SIBI FECIT.

« Fortunatus heeft, bij zijn leven, zich dezen *loculus* gesticht, teneinde, als hij in J.-C. ter ruste zal zijn gegaan, eene toebereide grafplaats te mogen hebben.....

.....waarde zoon heeft dit graf gesticht uit de opbrengst van verdiend loon. »

Op de begraafplaats der H. Syriaca:

HIC EST LOCVS QVEM SE VIVA
 GENTIA BISOMV COMPARAVIT.

« Dit is de plaats, welke Gentia, bij haar leven, voor twee grafsteden heeft gekocht. »

Op de begraafplaats der H. Priscilla:

LOCVS BENENATI
 ET GAVDIOSÆ COMPARES †
 SE VIVI COMPARAVERVNT
 AB ANASTASIO ET ANTIOCHO FS.

« Dit is de plaats, welke Benenatus en Gaudiosa, echtgenooten in J.-C., bij hun leven, voor zich hebben aangekocht van Anastasius en van Antiochus, grafdelvers. »

Op de begraafplaats der H. Cyriaca :

IN CRYPTA NOBA RETRO SAN
TVS EMERVNM SE VIVAS. BALER.
RÆ I SABINA MERVVM LOC.
VBISONI A BAPRONE ET A
BIATORE.

« In de nieuwe crypt, achter de heiligen, hebben, bij hun leven, Valeria en Sabina zich deze plaats voor twee grafsteden van Vapronius en van Viator gekocht » 1).

Die opschriften, waaraan ligtlijk nog eene menigte dergelijken konden worden toegevoegd, geven aanleiding tot drie opmerkingen: eerstens, met betrekking tot de stijlfouten, tweedens, ten aanzien van het gebruik, om zich eene plaats in de cataomben te koopen, en, eindelijk, voor wat betreft de zorg, welke men had, om voor zich eene begraafplaats aan te wijzen, of zelf gereed te maken.

Met het oog op de feilen, die zich in deze grafschriften voordoen, hebben sommigen beweerd, dat zij behooren tot het tijdperk van 't taalverval, en derhalve van latere dagteekening dan het tijdvak der vervolging; anderen schrijven de daarin voorkomende feilen toe aan de onkunde der eerste christenen, die, zoowel te Rome, als overal elders, uit de geringste klasse der zamenleving voortkomstig waren. Doch, er bestaat geen eenigzins geoeffend oudheidkenner, die niet weet, dat de heidensche opschriften van het beste tijdvak, zelfs uit de eeuw van Augustus, eveneens dikwijls dezelfde onnaauwkeurigheden, dezelfde letterverwisseling, dezelfde barbarismen

1) Ziehier hetzelfde opschrift, doch in eene minder bedorven lezing:
In crypta nova retro sanctos emerunt se vivos Valeria, et Sabina
merum locum Bisomum ab Aprone et Viatore.

opleveren. De tallooze voorbeelden, door Goltzius 1) en door Fabretti 2) aangevoerd, stellen dit feit in het helderste licht.

Voorzeker, behoorden de eerste christenen van Rome niet allen, zelfs niet voor een groot gedeelte, tot de eerste klasse der maatschappij: het Evangelie draagt er roem op van alomme met de armen te zijn aangevangen. Desniettemin telde het van af Sint-Pieters komst, en in de eerste vervolging, ook doorluchtige aanhangers: den senator Pudens, Priscilla, zijne echtgenoot, zijne dochters Praxeda en Pudentiana, zijne zonen Novatus en Timotheus; de H. Prisca, de H. Lucina de Oude, de H. Tropus en de H. Evellius, officieren van Nero, benevens nog eenige anderen, die zelfs tot het hof des keizers behoorden: *qui de Caesaris domûs sunt* 3). De feilen, die zich in de christlijke opschriften opdoen, kunnen derhalve niet uitsluitend aan de onkunde der eerste christenen worden toegeschreven. Dit blijkt overigens duidelijk, aangezien wij christlijke opschriften bezitten uit denzelfden tijd, en die volmaakt zuiver zijn 4).

Dat onbekendheid met de taal der hoogere volksklasse, voor een gedeelte, de oorzaak dier barbarismen en onnaauwkeurigheden is, zal wel niemand willen tegenspreken; maar, wanneer men zich verplaatst in den tijd en op de plek-zelve, dan zal het gewis blijken, billijk te zijn, om ze meerendeels toe te schrijven aan de moeilijkheid van ze beter te maken. Wat toch had er hier plaats? Men moest, in allerijl, gedurende den nacht, in enge en niet ligt genaakbare plaatsen, een soms zeer groot aantal lichamen begraven, zoo even bloedig aangebragt uit de amphitheatres, uit de renbanen,

1) *Thesaur. Rom. Antiq.*, etc.

2) *Inscript. Antiq. Rom.*, 1702.

3) *Epist. ad Philipp.* c. IV, 22.

4) Boldetti, lib. II, c. X, p. 427.

of van de openbare wegen, waar zij welligt reeds eenige dagen lang gelegen hadden; de tijd, de gereedschappen, de gewoonte, de noodzaaklijkste materialen ontbraken dikwerf. Met de punt van het breekijszer, waarvan hij zich bediend had, om den *loculus* uit te delven, griffelde de grafmaker, in der haast, op den steen en soms op de kalk, den naam des overledenen, het teeken van zijn martelaarschap, op zijn hoogst eenige regelen, bestemd tot herinnering aan wat hij was en aan den tijd van zijnen dood. Daarbij komt nog, dat het volk zijne eigen taal had, en wel eene geheel andere dan die van het hof. Zijn de blijspelen van Plautus niet een sprekend bewijs van dit taalverschil, te Rome bestaande tusschen dagwerkers, ambachtslieden en slaven, eenerzijds, en van den anderen kant de rijken, de geleerden en de letterkundigen? En is dat-zelfde ook nog thans niet het geval in al de hoofdsteden van Europa? Wanneer dus het volk zijne eigenaardige taal had, waarvan het zich in den omgang bediende, is het dan wel te verwonderen, dat het die ook op zijne grafsteden bezigde?

Overigens, wat het gebruik betreft, om eene plaats in de crypten van het onderaardsche Rome aan te koopen, zoo geleidt dit tot verscheiden toelichtingen van het grootste belang. De christen-begraafplaatsen waren, oorspronkelijk, het eigendom der parochiën of van particulieren. In het hart der aarde, nabij de romeinsche heirbanen, uitgedolven, strekten de eerstbedoelden, als aan niemand bepaaldelijk toebehoorende, tot eene algemeene begraafplaats voor al de geloovigen der parochie. Eveneens begroef men daar ter plaatse de in de nabijheid omgebragte martelaars, onverschillig, waar zij ook te huis behoorden: de noodzaaklijkheid schreef hier eene algemeene wet voor. De laatstbedoelden, door de christenen-zelfen afgestaan en in hunne velden geopend, bleven de eigendom der schenkers, namelijk, zoodanig, dat zij zich het regt

voorbeholden van er begraven te worden; voorts, dat zij er te eerder de martelaren in mogten opnemen, als ook, voor eene aalmoes aan de Kerk, of eenige belooning aan de grafdelvers, den geloovigen konden toestaan, om daar, naar hun verlangen, bij de heiligen in 't graf te rusten.

Zoowel in de schenking, als in dat voorbehoud en in die vergunning blinkt de levendigheid van het aloude geloof om strijd schittrend uit: ja, vurig was het geloof dier doorluchtige bekeerlingen, die de prachtige lusthoven hunner villa's in grafplaatsen voor hunne nieuwe broeders herschiepen. Welk eene omkeering van denkbeelden en zeden! Die fiere Romeinen, die trotsche matronen, die, gistren nog, van uit de hoogte en met diepe verachting neêrzagen op den arme en op den slaaf, met wie zij zich zouden geschaamd hebben, in 't minste gelijk te staan, hetzij levend, hetzij dood; — en nu, daar ziet men ze, nog niet voldaan met hun voedsel te verschaffen, ze te verplegen, eerbied- en liefdevol hunne boeijen en hunne wonden te kussen, maar ook nog vol ijver bedrijvig in het hun verschaffen van een eervol graf, terwijl ze van hunne schitterende mausoleën afstand doen, om met hen te kunnen rusten in denzelfden gewijden grond! Behouden zij voor zich ook al eenig regt op dien bodem, dan is het enkel om hem te kunnen heiligen door het daarin opnemen van der martelaren overschot, en zij ontzien kosten, moeite, noch gevaren, om zulk een geluk en voorregt zich te verschaffen.

Onder honderd andere voorbeelden vertoont de geschiedenis ons de H. Justa, de doorluchtige dochter van eene der edelste geslachten van Rome, die het ligchaam van den H. Restitutus van de martelplaats deed weghalen. Zij bragt het in haar huis, wikkelde het in het fijnste linnen kleed met de uitgezochteste specerijen, en ging zelve het ter aarde bestellen op hare begraafplaats, zestien mijlen van Rome gelegen, aan

den Nomentaanschen weg 1). De geschiedenis wijst ons ook nog op de H. Theodora, wier deugd wedijverde met den hoogen adel van haar geslacht, en die de lijken der heilige martelaren Abbondius en Abondantius met eigen hand ter aarde bestelde in hare catacombe, aan de *Via Flaminia*, op acht-en-twintig mijlen afstands van Rome gelegen 2). Eindelijk, vertoont zij ons de doorluchtige Lucina, die de lijken der HH. Syriaca, Largus, Smaragdus en van nog twintig andere martelaren, bedektelijk in haren draagstoel over deed brengen van de *Via Salaria*, waar zij ter dood gebragt waren, naar hare begraafplaats aan de *Via Ostia*, op zeven mijlen afstands van Rome gelegen 3).

Terwijl de door de fortuin begunstigde christenen zoo schitterende blijken geven van hun levendig geloof, doen dit de minder met vermogen bedeelde broeders welligt nog roerender, door den ijver, waarmee zij er op aandringen, en door de offers, waarvoor zij niet terugdeinzen, om het groote voorregt te verwerven van in de nabijheid der heiligen ter aarde te mogen worden besteld. Zij wisten, — zoo zeggen hunne waardige tolken, — dat het nuttig is, te rusten niet verre van de martelaren, wier tegenwoordigheid de Booze ducht, wier asch het vroom gevoel der levenden te hooger wekt, en wier gebeden alvermogend zijn ter verwerving eener glorievolle verrijzenis 4).

1) *Ex Act. cod. ms. S. Mariæ ad Præsepe.* — Bar., t. II.

2) Bar. *Adnot. ad Martyr.*, 16 sept.

3) *Imposuit nocte in pavone cum eunuchis suis, et sustulit unde commendata fuerant. Translata sunt cum S. Cyriaco in prædio suo Via Ostiensi, milliario ab urbe Roma septimo, ubi requiescunt in sarcophagis lapideis quos sua manu recondidit B. Lucina in pace, sexto idus Augusti. Ex Cod. Later. Vat.*, 6, 8, 3.

4) St. Aug. *De Cur. pro mortuis gerend.* S. Maxim. *Homil. in*

Het verlangen, om liever hier dan elders begraven te worden, de zorg, welke men droeg voor het aanwijzen en het zich in eigendom verzekeren van eene grafstede, verschilt hemelsbreed van het egoïsnius, de zelfzucht der heidenen, en hunne trotsche aanmatigingen tot zelfs in het graf. In het heidendom treft men familiegrafsteden aan, even als gemeenschaplĳke mausoleën voor deze of gene corporatie, doch allen geheel op zich-zelfen staande, en, onder zware vloek- en strafbedreiging, aan vreemdelingen ontzegd. Daarentegen, vindt men in het christlijk Rome gemeenschaplĳke grafplaatsen, toeganklĳk, zonder uitzondering, voor alle klassen en rangen der maatschappij. Alleen echtgenooten, vaders, broeders, vrienden en bloedverwanten, innig in het leven vereenigd, verlangen ook na hunnen dood niet gescheiden, maar ter ruste gelegd te worden, zoo dicht mogelijk, in de nabijheid der martelaren. Vooral in het beginsel van gemeenschaplĳke begrafenis vertoont zich de verwezenlĳking van het groote voorschrift der onderlinge liefde en gelijkheid van de christen-broederschap; terwijl diezelfde liefde niet minder blijkbaar is, dáár, waar de banden des bloeds of der vriendschap, op grond van een levendig geloof, eene naauwere vereeniging in het graf verlangen; en, wel verre van de stem der natuur te smoren, hecht de godsdienst er haar gewĳd zegel aan. Wat men bewondert in het leven der eerste christenen, datzelfde eischt ook onze bewondering bij de beschouwing van hun eerwaardig graf.

Na de vervolging der eerste christenen, bleven de catacomben steeds de algemeene begraafplaats voor de kinderen der Kerk, en met dat doel werden er verscheidene vergroot. De wetenschap en de geschiedenis beiden bevestigen dit feit.

Natal. 53. Taurin, Martyr. Biblioth. PP., t. V, pars I. — Ut tempore resurrectionis cum opitulatoribus, spe et fiducia pleni, resurgant. Apud Ruinart, Adm. in Homil. de 40 SS. Martyr.

« In 1716, zegt de voortreffelijke Boldetti, vond ik, in de catacomben der H. Agnes, galerijen of gangen geheel met zand opgevuld; ik liet ze door onze grafdelvers uitgraven, en wij vonden er tot twaalf rijen met *loculi*, allen volmaakt goed met metselsteenen of marmer-platen gesloten, waarvan verscheidenen opschriften voerden in het Grieksch en in 't Latijn. Niet een echter van die grafsteden leverde eenig kenteecken op, dat er martelaren in rustten, en wij vonden er noch een palmtak, noch de gewone vaas met bloed. Ik zette dus, ter nasporing daarvan, mijn onderzoek tot in het binnenst der *loculi* meer bepaald voort, doch zonder in een honderdtal onder mijn oog ontsloten grafsteden, op éénen dag nauwkeurig doorzocht, het minste martelaarsspoor te ontdekken, waaruit het mij bleek, dat dit gedeelte der catacomben van na de vervolging dagteekende, en de geschiedenis bevestigde dit mijn gevoelen, door de verzekering, dat in deze streek van Sint-Agnes-kerkhof eerst sedert de regering van Constantijn, en zelfs pas eenige jaren daarna, was begraven geworden 1). »

Op het einde dierzelfde eeuw vermeldt de geschiedenis het begraven van den H. paus Siricus in de catacombe der H. Priscilla. In het begin der V. eeuw werd de H. paus Anastasius ter aarde besteld in die van het *Ursum Pileatum*; een weinig later begroef men den H. paus Sozimus in de catacombe der H. Cyriaca, aan den Nomentaanschen weg; den H. Bonifacius in die der H. Felicitas; den H. Celestinus in die der H. Priscilla; en den H. Sixtus III. in die der H. Cyriaca; eindelijk, al de overige pausen tot en met den H. Gregorius, sluimeren de opstanding in de Vaticaanse Grotten, nabij den prins der apostelen, te gemoet.

Even als alle monumenten van Rome, hadden ook de cata-

1) *Osservaz.*, lib. I, c. II, p. 6.

comben onder de invallen der noordsche volken, en voornamelijk onder die der Lombarden, zwaar te lijden. Dientengevolge deed paus Bonifacius IV., ten jare 607, eene menigte beenderen van martelaren overbrengen naar het Pantheon, uit vrees, dat de slechte toestand van vele grafsteden ze aan de schennis dier barbaren zou kunnen blootstellen, en dit voorbeeld werd door zijne opvolgers mede behartigd. Zoodoende zag men weldra de kerken van Rome, als 't ware, met de helden van het evangelie bevolken, en hetzelfde geloof, dat zoo lange de christenen had aangevuurd, om in de catacomben te rusten, deed hen nu naar een graf in de kerken verlangen, altijd met het doel der verrijzenis in vereeniging met hen, die voor des Verlossers leer hun bloed hadden gestort 1). Het algemeen gebruik heeft deze wijze van begrafenis doen stand houden tot in den begiinne onzer eeuw, toen de Franschen Rome hebben bezet.

Ofschoon nu de catacomben ook al hadden opgehouden de begraafplaats der geloovigen te zijn, zoo bleef men toch niet achterlijk, om ze met diepen eerbied te bezoeken en er, eeuw voor eeuw, nieuwe reliquiën aan te ontleenen 2). Dit laatste geschiedde echter slechts zelden, en nog zeldzamer was het overbrengen daaruit van geheele lichamen. De ure der Voorzienigheid was nog niet gekomen, waarin al de wonderen en al de rijkdommen der groote Martelarenstad voor geheel de wereld ten toon gespreid stonden te worden. Dit was voor de XVI. eeuw bewaard, waarmee een nieuw tijdvak in de geschiedenis der catacomben aanvangt. — Doch, daar

1) Cessarunt autem fidelium studia in cœmeteriis adeundis, postquam ea quæ ibi sita erant corpora sanctorum martyrum intra urbem sunt delata, et in diversis ecclesiis honorificentius collocata. — *Bar. An.* 226, n. XI.

2) Boldetti, lib. I, c. XXII; et lib. III, c. III.

over morgen nader: thans, nu wij op den Janiculus zijn, wordt door de *begraafplaats van den H. Calepodus*, voor den oogeblik, al onze aandacht gevorderd.

Niet verre van de *Via Aureliana*, voorheen met prachtige grafgestichten rijk bezet, vertoont zich de trotsche waterleiding der *Fontana Paulina*, door de heidensche schrijvers *forma Trajana*, *forma Sabbatina* en *forma Alseatina* genaamd. Op dezen echt-historischen bodem verheft zich de kerk van den H. Pancratius, waar zich de hoofdingang der catacombe van den H. Calepodus bevindt; de overige ingangen zijn hier en daar in de wijngaarden verspreid. De basiliek staat ter plaatse-zelve, op het schouwtooneel van den heldenstrijd des jeugdigen martelaars, wiens ligchaam hier rust onder het altaar. Ofschoon deze begraafplaats den naam des H. Calepodus draagt, onder Alexander Severus gemarteld, zoo schijnt haar oorsprong toch van veel ouder dagteekening te zijn. Alvorens er in af te dalen, moeten wij de doorluchtige bewoners, die eenmaal deze wijk der verheven Necropolis opluisterden, of nog heden tot verblijf hebben, nader leeren kennen: in de eerste plaats den heiligen priester, dien wij zoo even noemden, Calepodus, op last van keizer Alexander, te midden der volijverige uitvoering van zijn gewijd ambt, in hechtenis genomen, om voorts, tot verschrikking der christenen, eerst door Rome's straten rondgesleept, en vervolgens in den Tiber geworpen te worden: doch, de broeders waren hem steeds gevolgd, overal, geheel het martelspoor langs: men haalde hem uit den stroom, en de H. Callixtus begroef zijn lijk met eigen hand, ter plaatse-zelve, waar wij thans binnegaan 1).

1) Tunc gaudio repletus est (B. Callixtus), quod corpus sanctum acceptum recondidit cum aromatibus et linteaminibus, cum hymnis, et sepelivit in cœmeterio ejusdem VI id. majas. *Ex Cod. ms. Vat.*

De tweede is het menschlievend kerkhoofd-zelf, aan wien de H. Calepodus zijn graf verschuldigd is. Alexander Severus, die daad van Callixtus en de bekeering van een zijner krijgslieden tot het christendom vernomen hebbende, werd in hevigen toorn daarover ontstoken: Privatus, de bekeerde soldaat, bezweek onder de slagen van een met lood voorzienen geeselrym, terwijl Callixtus, met een steen om den hals, uit een venster in een put geworpen werd. Zeventien dagen na deze wreede strafoefening, kwam een priester, Asterus genaamd, van tien geestelijken vergezeld, 's nachts, het lijk van den heiligen martelaar uit den put halen, en begroef het in de catacombe van den H. Calepodus. Thans rust beider overschot onder het hoogaltaar der kerk van de H. Maria-in-Trastevere.

Nog moeten wij hier in eere gedenken den doorluchtigen martelaar en heilige, Julius, den romeinschen senator, onder keizer Commodus ter dood gebragt. De HH. Vincentius, Pelerinus, Eusebius en Pontianus hadden hem bekeerd, alvorens zij-zelfen den marteldood waren ingegaan; en meer nog dan hun woord bragt hun bloed een rijken oogst van nieuwe christenen voort. Een hunner beulen, met name Antoninus, zag een engel in schitterglans, die het bloed der martelaren opving; hij verzocht terstond, gedoopt te mogen worden, en slechts weinige uren daarna bezegelde hij zijn pas omhelsd geloof met het offer van zijn bloed. Aan den aureliaanschen weg, bij de *forma Trajana*, ter dood gebragt zijnde, werd hij door den heiligen priester Rufinus, op de begraafplaats, naast die van den H. Calepodus gelegen, ter aarde besteld. Daar legden zich ook ter eeuwige ruste neder de H. Palmasus, een consul, met zijne vrouw, zijne kinderen en twee-en-veertig personen van zijn huis; gelijk ook nog de senator Simplicius, Claudia, zijne echtgenoot, en acht-en-zeventig

personen van zijne familie. Allen waren door den H. Callixtus gedoopt, en werden ter dood gebragt op last van Alexander Severus, die hunne hoofden aan de poorten van Rome deed ten toon stellen. Nog moeten wij ons herinneren de HH. Victor en Coronca, onder Antoninus gemarteld. Onze voet zal den grond gaan drukken, met hun bloed besproeid; wij zullen hunne grafsteden aanschouwen en het oord, waar hun gebed, als wierookgeur, ten hemel steeg. En nu, onder den indruk dier edele en heilige gewaarwordingen, laat ons binnentreden.

Ziedaar den trap, die naar de onderaardsche gangen heenvoert, waar, als 't ware, een onafzienbre doolhof aanvangt. Regts en links ledige grafsteden; — nog kunnen wij regt overeind doorgaan, doch weldra zullen wij moeten bukken, en, naarmate de gang hooger of lager in den korrel-tufsteen is uitgewelfd, al kruipende, ons pad vervolgen. Daar vertoonen zich de *arcae*, kleine plaatsen, waar onze vaderen zich vereenigden; de crypten, waar zij, voor het altaar van een martelaar neêrgekniel, zich voedden met het drievoudig brood van het woord Gods, van het gebed en der Eucharistie. Ziedaar de *cubicula*, wier schilderwerk en nederige versieringen onder de hand der Lombarden zijn verdwenen. Eenige opschriften, door Bosio gevonden, bewijzen, dat de begraafplaats van den H. Calepodus nog na de vervolgingen als zoodanig werd gebruikt. Te midden in bevindt zich eene heldere bron, juist van pas daar aanwezig voor de behoefte en het gebruik der pasgeboren Kerk; en alles duidt aan, dat deze uitgestrekte catacombe eenmaal de verblijfplaats van een geheel martelaarsgeslacht is geweest 1).

Een van de wijken voert den naam van den H. Julius, den volijverigen paus, wiens gebeente rust in de catacombe

1) Aringhi, lib. I, c. XII.

van den H. Calepodus, wier gangen hij uitbreidde of waarvan hij de monumenten heeft hersteld, terwijl hij ook nog twee anderen deed aanleggen, eene aan de *Via Flaminia*, en de andere aan de *Via-del-Porto*; zijn gebeente rust thans in de kerk der H. *Maria-in-Trastevere*.

Niet ver vandaar is de ingang van eene der oudste catacomben, te weten, van de begraafplaats der H. Proceus en Martinianus, dagteekenende van het jaar 69 na Christus. Deze twee heiligen, kerkerwachters der HH. Petrus en Paulus, in de mamertijsche gevangenis, werden door den H. Petrus bekeerd en gedoopt, om weldra zijn martelspoor te volgen. Lucina, die hen dikwerf gezien had, als zij de apostelen in hunnen kerker kwam bezoeken, volbragt ook aan hen diezelfde liefdedienst, toen ook zij om Christus-wille in kluisters geslagen waren, en volgde hen, door geheel haar huis vergezeld, op den dag van hun marteldood. Het schavot genaderd zijnde, rigtte zij deze verheven woorden tot de beide bloedgetuigen: « Schept moed, soldaten van Jesus-Christus, en vreest niet voor de folteringen van slechts één oogenblik 1). » Met dezelfde onverschrokkenheid als de heilige vrouwen van Calvarië, trotseert zij de beulen, en wikkelt de lijken der martelaren in kostbaar lijnwaad met welriekende kruiden, om ze vervolgens ter aarde te bestellen op de begraafplaats, welke zij deed aanleggen op haar eigen grond, aan den Aureliaanschen Weg 2).

Men ziet, dat, van af de eerste vervolging, de christenen catacomben hadden, wier ingang voor de heidenen ongenaakbaar was. Omstreeks het jaar 816, deed paus Pascalius I. de lichamen der HH. martelaren overbrengen naar het Vaticaan,

1) *Milites Christi, constantes estote, et nolite metuere pœnas quæ ad tempus sunt. Cod. ms. S. Cecilia.*

2) *Id., id.*

waar zij thans nog rusten 1). Bij het verlaten dezer gewijde plaats, eenmaal getuige van zooveel heldenmoed, meent men de woorden te hooren, door de HH. Proceus en Martinianus, te midden hunner folteringen uitgesproken: « Des Heeren Naam zij gezegend 2); » en, in de opwelling van zijn erkentlijk gemoed, herhaalt de katholiek: ja, des Heeren Naam zij gezegend: gezegend voor het verleenen van zooveel heldenmoed; gezegend voor het doen bezegelen van het geloof door het bloedig merkteeken van een zoo groot aantal martelaren; gezegend voor het doen bewaard blijven van dat geloof, en daarmee, van de vrijheid, van het licht, van de beschaving der wereld.

22 December.

Geschiedenis der catacomben van af de XVI. eeuw tot op onzen tijd. — Eeuwig gedenkwaardige heropening. — De H. Philippus Nereus. — Bosio. — Boldetti. — Marangoni. — D'Agincourt. — Redenen voor de versperring der galerijen of gangen. — Hedendaagsche nasporingen. — Via Cornelianiana. — Catacomben der Via del Porto, — van den H. Pontianus, — van Generosa *ad Sextum Philippi*, — van den H. Paus Julius.

Wij zullen thans den draad van de geschiedenis der catacomben hervatten, dien wij gisteren hebben afgebroken bij de XVI. eeuw, als wanneer zij heropend werden, om niet

1) Voor wat betreft de begraafplaats van Sint-Agatha, waarvan sprake is in de bullen van den H. Gregorius en den H. Leo, zoo gelooven velen, dat deze dezelfde is, als die van de HH. Proceus en Martinianus; sommigen evenwel meenen, dat zij eene andere zoude wezen. Daar zij evenwel nog niet geopend is, zullen wij ons vergenoegen met haar onze eerbiedige hulde toe te brengen, en de martelaren te vereeren, die daar begraven zijn. — Aringhi, lib. II, c. XIV.

2) Sit nomen Domini benedictum. *Id., id.*

meer te worden gesloten. Tot beter begrip van het godlijk raadsbesluit, dat zich in deze gebeurtenis vertoonde, moet men zich verplaatsen in de omstandigheden, welke de Kerk destijds beleefde: daar trad Luther te voorschijn, en zag men den afvalligen monnik het oude Europa in lichte laaije vlam zetten, terwijl de volken, door een zelfden tuimelgeest bevangen, de heiligdommen ontwijdden, de grafsteden schondden, de reliquiën der heiligen aan het vuur ten prooi gaven, en de asch der martelaren verstrooiden in den wind. Niet minder dan de vervolgingen van Nero en van Diocletiaan, dompelde die uitzinnige woede de godsdienst in diepen rouw, daar zij zich eensklaps van hare kleinoodiën baldadig zag beroofd. Zij, de ontroostbare Rachel, beweende met bittere tranen de haar ontroofde telgen, wier bloed hare heilleer had bezegeld, ten aanschouwe van het in bewondering en in geloof opgetogen heelal. Wat zal er nu worden van al die kerken van Frankrijk, van Zwitserland, van Engeland en van Duitschland, verstoken als ze zijn van hare heiligen en van hare martelaren, wier gemis haar berooft van zoovele schitterende tooneelden, van zoo glorievolle voorgangers, even als van zooveel lichtkolommen, in wier glans zij eenmaal wandelden, doch, die thans weggenomen en uitgebluscht zijnde, de christenheid door de woestijn des levens lieten omdoolen, te midden van tastbaren nacht; ja, het aanwezen dier geloofsschatten leverde haar eenmaal eene gedurige prediking op, strekte haar tot een magtigen steun bij het gebed, tot een vasten burg in allen nood, tot een rijken zegen, van oogenblik tot oogenblik: en nu, eene heiligschennende hand had ze weggeroofd van het altaar, zoo 't scheen, om nimmer daar weder te keeren. — Doch zie: terwijl het katholiek Europa zijne beschermers en gidsen verliest, daar stijgt, als bij mirakel, eene nieuwe wereld van uit het hart der baren omhoog: Amerika zal weldra wemelen

van kerken, en christenen opleveren buiten tal. Ook die kinderen hebben aan beschermers, aan voorbeelden en vrienden behoefte; doch, waar zullen ze te vinden zijn? — Het is in dezen driewerf plegtigen oogenblik, dat al de poorten van het onderaardsche Rome zich openen, om nimmer meer gesloten te worden; en zoo dan zal de groote stad der martelaren weldra te gemoet komen en voorzien in het door de kerken van Europa zoo wreed geleden verlies, en tevens het ontluikend christendom der nieuwe wereld zich ruimschoots bedeed zien uit dienzelfden, pas ontsloten schat. Terwijl Luther en zijne onzalige volgelingen alom de fakkel zwaaijen, die de aloude gedenkstukken der katholieke kunst en de gewijde overblijfsels der heiligen in het grootste gedeelte van Europa aan de vlammen prijs geeft, stijgt de H. Philippus-Nereus, door den H. Carolus Borromeus gevolgd, in de doodstille galerijen der catacomben af, om er zich twaalf jaren lang te vestigen; en het is dáár, dat die beide mannen Gods, gansche nachten door, hunne tranen en hunne gebeden mengen met der martelaren bloed, — maar tevens ook voor de Kerk eene zege behalen, die haar slechts al te lang was betwist 1). Hun voorbeeld wordt door tallooze vrome geloovigen nagevolgd, en de weêr ontwaakte zucht van ootmoedige vereering der martelaren en heiligen in hun gewijd gebeente opent op neuen weg, die naar deze eerbiedwaardige grafplaatsen geleidt, terwijl de Voorzienigheid, op hare beurt den onsterflijken man ten leven roept, die de Columbus der catacomben wezen zal.

1) Essendosi intra lasciata la ricerca de' cimiteri, e de' sagri corpi, di modo, che erano quasi posti in oblivione luoghi si sagrosanti; nel secolo XVI, si rinnovò la devozione de' medesimi, colle visite frequenti di S. Filippo Neri, e di S. Carlo Borromeo, i quali anche vi dimoravano e notti intere in fervorose orazioni: ed Antonio Bosio, etc. — Boldetti, *Osservaz.*, lib. III, c. IX.

Antonio Bosio, te Malta geboren, kwam als agent der Malthazer Orde te Rome. Uitgebreide kundigheden, een helder oordeel, een zeldzaam genie en eene nog zeldzamer volharding kenmerken den oudheidvorschcr, door God bestemd tot het verrigten eener taak, grooter dan eenige andere, waarvan de geschiedenis melding maakt. In het voetspoor van den H. Philippus en den H. Carolus, daalt Bosio in de catacomben af, waar zijn oog, als bij instinct, doordringt tot in het hart der maatlooze schatten, begraven in dezen heiligen grond. Nederig wendt hij zich tot paus Clemens VIII., met verzoek, om de opdelving te mogen beginnen. Het hoofd der Kerk stemt zijne bede toe, en Bosio begraaft zich levend in de catacomben, waar hij drie-en-dertig jaren doorbrengt, van af 1567 tot 1600 *).

Terwijl de grafdelvers de versperde gangen openen, doorloopt hij de nog toegankelijke in alle rigtingen, nu eens gelijkvloers voortstropmelende, dan wederom met een ladder zich naar onder begevende, altijd van honderd gevaren vergezeld, die hem in die onderaardsche hollen bedreigen met den dood. Al wat hij vindt, wordt hem een onderwerp van studie, wat hij beschrijft, zelf afteekent, of doet afteekenen met eene zeldzame naauwkeurigheid: antieke monumenten, grafsteenen, opschriften, *loculi*, schilderwerk, bas-reliefs, lampen, pontificale zetels, altaren, bronzen of aarden vaatwerk, kortom, niets ontgaat zijne opmerkzaamheid; en toen de dood hem wegnam, kon hij met den dichter zeggen: 'k heb hechter monument dan brons voor de eeuwigheid gesticht (*Exegi monumentum aere perennius*). De vruchten van zijn verbaazenden arbeid werden geordend en in 't licht gegeven, ten jare 1652, door de bemoeijing van den geleerden pater Sevarano,

*) Bottari, *Prefaz.*, p. 3.

oratoriaan van Rome, en vervolgens door pater Arioghi, lid derzelfde congregatie, in het latijn overgebragt.

Intusschen hadden de ontdekkingen van Bosio de aandacht van den H. Stoel tot zich getrokken, en scheen het gepast, ja, zelfs noodzaaklijk, de verdere nasporingen in het onderaardsche Rome behoorlijk te regelen. Nog bij het leven van den doorluchtigen archeoloog, verbood Clemens VIII., op straffe van excommunicatie, aan beide sexen, onverschillig van wat stand of staat, geestelijk of wereldlijk, zonder uitdrukkelijk verlof, te komen in eenige groeve, catacombe of begraafplaats, binnen of buiten Rome gelegen, alsmede er eenige relik, hoe gering ook, uit te halen, en dit laatste onder bedreiging van ligchaamlijke straf, verwijzing naar de galeijen of boeten, benevens excommunicatie, daardoor beloo- pen ter bepaling van den paus. Den 12. Augustus, 1615, verscheen een nieuw besluit van Paulus V., ter bevestiging van het voren-bedoelde; den 16. Mei, 1624, een ander van Urbanus VIII., in denzelfden geest; den 5. Januarij, 1668, wederom een ander, van Clemens IX., houdende hetzelfde verbod, onder dezelfde strafbepalingen. Den 15. Januarij, 1672, werden, door Clemens X., bij besluit *Ex commissæ nobis* enz., niet slechts de reeds bestaande bepalingen zijner voorgangers hernieuwd, maar tevens het uitsluitend toezigt over de catacomben opgedragen aan den kardinaal-vicarius, die, ter naauwgezetter uitoefening, dat beheer meer bepaald overdroeg aan een algemeenen opziener, doch die altijd een bisschop, of, ten minste, een priester moest wezen 1).

De eerste catacomben-bewaarder, door den kardinaal Garpegna, vicarius van Clemens X., gekozen, was de kanonik Don Vincentius Guizzardi, die in Januarij, 1672, in bediening

1) Boldetti, *Osservaz.*, lib. 1, c. XLVII, en lib. 1, c. XLVI.

trad, en, door zijne kennis en hooge godsvrucht, waardig gekeurd werd, om dat gewijd ambt ook onder de regering van Innocentius XI. te blijven bekleeden. Hij werd opgevolgd door een der waardigste medestanders van Bosio, den beroemden oudheidkundige van Urbino, den prelaat Fabretti 1), die op zijne beurt vervangen werd door Alexander Bonaventura, later aalmoezenier van Zijne Heiligheid, en toen opgevolgd door den onsterflijken Boldetti, den voortreflijken kanonik van Santa-Maria-in-Trastevere, een geleerde van den eersten rang en tegelijk een geestelijke van de gemoedelijkste godsvrucht, die dertig jaren van zijn leven aan de nasporing en studie der catacomben wijdde.

De Voorzienigheid schonk hem, te zijner hulpe, als 't ware, een evenbeeld in pater Marangoni, kanonik van Agnani, en protonotarius apostolicus. De werken dezer nederige geleerden zijn echte schatkamers van gewijde oudheid. In de vorige eeuw vonden de catacomben een nieuwen tolk in een Franschman, den geleerden D'Agincourt, die, voor slechts eenige maanden te Rome gekomen, er bijna eene halve eeuw bleef doorbrengen in het ontwerpen en volvoeren zijner groote *Histoire de l'Art par les Monuments* 2). In het voetspoor van zoo vele doorluchtige voorgangers zien wij thans den Jesuit, pater Marchi, sedert veertien maanden, het onderaardsche Rome doorvorschen, en er daaglijks nieuwe schatten in ontdekken, iets waarover men zich niet behoeft te verwonderen, bij de gedachte, dat er nog drie vierden van de catacomben onaangeroerd zijn gebleven 3), alhoewel men er toch

1) Zijn werk is getiteld: *Inscriptiones antiquae*. Roma, 1702, in-folio.

2) Paris, 6 vol. in-folio.

3) Aspri sono gli accessi che colaggiù menano, e quelle vie, quelle stanze, quelle chiese sono in parte piene di orridezza e di

ongeveer den geheelen omvang van kent, eveneens als dien van Pompeji, ofschoon dan ook het grootste gedeelte dier stad nog begraven ligt onder de asch. Doch, zal men vragen, hoe komt het, dat, na zoo langdurige en zoo ijverig doorgezette pogingen en arbeid, de catacomben nog niet volledig zijn doorzocht en toegelicht? De redenen daarvan zijn gelegen, deels, in het hier en daar instorten van velen dier gewelven, deels in het versperde van sommige galerijen, waardoor de navorsching gedurig bemoeijelijkt, zoo niet geheel en al belemmerd wordt.

Wat het bedoelde instorten betreft, de oorzaak daarvan is te zoeken, hetzij in de vernielingszucht der barbaren, hetzij in aardbevingen, behalve ook nog in de werking der eeuwen, gelijk mede in het wegruimen van enkele grafgeestenten; — en, voor wat aangaat het versperren der anders zoo volmaakt goed bewaard gebleven galerijen, de reden daarvan moet in de geschiedenis-zelve der catacomben worden gezocht. Wij weten, dat de eerste christenen hunne begraafplaatsen aanvankelijk aanlegden of in de heidensche steenen zandgroeven, of in de akkers en tuinen, daartoe door de broeders afgestaan. Hierin vonden zij het eerste middel, om zich aan de nasporingen hunner vervolgers te onttrekken; doch dit was niet genoeg: men moest ook de uitgedolven aarde verbergen voor hun gezigt, teneinde de heidenen niet op het spoor hunner slagtoffers te brengen: dien ten gevolge bragt men, bij nacht, het uitgegravene naar eene verwijderde plaats, of stortte het in de diepte eener verlaten zandgroeve, waarna de grafdelvers de door hen opgegraven *loculi* soms

pericoli, in parte sono a metà ostruite o interamente interrate: talchè neppur forse nella quarta loro parte hanno potuto finora essere conosciute ed esplorate. — Marchi, p. 1.

weêr later opvulden met de aarde, welke zij, bij het aanleggen van wederom eene nieuwe galerij, hadden weggedolven, en waarmee dus de vroeger gegraven gang op nieuw gesloten werd. Die-zelfde wijze van werken giug nu meest altijd zoo voort, naarmate zij dieper en dieper in den bodem doordrongen, althans voor zoo verre zij geen middel vonden, om het uitdelfsel der nieuwe groeven naar elders onopgemerkt heen te voeren.

Intusschen moesten zij dikwerf naar dit middel zoeken, maar het is zeker, dat zij het in de particuliere catacomben meestal zonder moeite vonden, en op die wijs hadden zij meerder ruimte voor het aanleggen van crypten en galerijen, die dan ook ter schuilplaats voor de christenen dáár in betrekkelijk grooter aantal voorhanden waren. Het bewijs voor de toepassing van dit stelsel is in de catacomben nog ruimschoots te vinden, zoodat men, bij het aantreffen van eene galerij, die van onder tot boven met pouzolaan-aarde en vergruisde korreltuf is opgevuld, zeker mag zijn, na de uitdelving, goed gesloten grafsteden daar te zullen vinden, benevens het bloed der martelaren, ongeschonden in vaatwerk bewaard, gelijk niet minder de zegepalmen, de opschriften, en de overige versierselen der *loculi*, alles in den volmaaktsten staat. Hierin ligt dan ook het bewijs, dat de galerij van den beginne af aan is digt-gedolven op de wijze en om de reden, waarvan wij zoo straks melding hebben gemaakt.

Soms evenwel leveren de galerijen, ofschoon in hare geheele uitgestrektheid digt-gedolven, toch enkel ledige grafsteden op, en daarbij de kleine nis, waarin anders het vaatwerk met het bloed geplaatst staat, open, of geschonden; en hieraan herkent men, dat de opvulling der galerij van na de VI. eeuw dagteekent, zijnde het tijdstip, waarop de Kerk van Rome de lichamen der martelaars uit de catacomben

begon weg te halen 1). Maar, zal men vragen, waarom toch in vreedstijd de ontgonnen galerijen weêr dicht gedolven? Zulks geschiedde om verscheiden redenen: eerstens, ter beveiliging der naastgelegen galerijen, welke men nog niet ontgonnen had; ten tweede, om in gewijden bodem de aarde te laten rusten, die met het bloed der martelaren en de tranen onzer vaders, als 't ware, was doorweekt. Dit gebruik is vervolgens tot eene zoo strenge wet gemaakt, dat men zelfs thans nog, zonder de zwaarste straffen te belooopen, geen enkele schup aarde uit den bodem der catacomben zou mogen wegwerpen, en dat alles, wat uitgedolven wordt, weêr terug moet keeren tot de galerijen of tot de *areae*, welke men reeds heeft doorzocht. Bij dat alles kan men nog voegen, dat, bij verloop van tijd, ook door de lucht- en lichtgaten, zand en aarde in de catacomben binnengedrougen is, aangezien die openingen in de bovenoppervlakte van den beganen grond, ten behoeve der galerijen, waren aangebragt 2).

Het werk der uitdelving, in de VI. eeuw aangevangen, gedurende de middeleeuwen traag voortgezet, en in de XIV. en XV. eeuw geheel gestaakt, werd, gelijk wij gezien hebben, in de XVI. door Bosio weder hervat, om, van toen af, jaar op jaar, doorgezet te worden, met een ijver en een overleg, die niets te wenschen overlaten. Vooral de winter en de lente worden daartoe gebezigd, dewijl in die beide jaargetijden de lucht minder warm is, en alzoo de gezondheid der grafdelvers en opzieners van de koorts en overige ziekten niets te vreezen heeft. De dispensatie-penningen, ingeval van huwelijk aan de Kerk uitbetaald, worden, voor zoo ver zij niet aan de missiën of aan de armen ten deel vallen, ten behoeve der

1) Boldetti, lib. III, c. III.

2) Marchi, p. 94-95.

grafdelvers, wier aantal overigens gering is, uitgekeerd. Later zullen wij over het toezigt spreken, dat bij deze werkzaamheden in acht genomen wordt.

Nadat wij nu met de geschiedenis der catacomben in 't algemeen bekend zijn geworden, zullen wij thans ieder kwartier van het onderaardsche Rome in het bijzonder een bezoek gaan brengen. Een lang en bloedig pad zal ons geleiden van af de grafplaatsen der *Via Aureliana*, tot aan die der *Via del Porto* toe.

Niet verre van Trajanus' waterleiding lag een groote steen, *Petra scelerata*, de steen der misdadigers, genaamd. Daar lagen eens vier martelaren op uitgestrekt, terwijl hunne beenderen door beuls-handen verbrijzeld werden met zweepkoorden, waaraan looden kogels waren gehecht. En wat hadden zij misdaan? Zij weigerden, den keizer Commodus te aanbidden, die zich voor Hercules wilde doen doorgaan, en als zoodanig godlijke eerbetuiging vorderde. Hoe heetten zij? Eusebius, Vincentius, Peregrinus en Pontianus. Roemvolle martelaren, bidt voor ons!

Eenige schreden verder, zie daar zit de pretor Plato op zijnen regterstoel, en voor hem, als den vertegenwoordiger van Aurelianus, verschijnen drie-en-twintig geketende christenen, wier oppersten genaamd zijn Mandalus, Tripodis en Basilides; zij weigeren, aan de goden te offeren, en hun bloed besproeit den door ons betreden grond. Zie, hoe die opgestoven menigte van den Janiculus naar de *Via Aureliana* heensnelt, belust op het schouwspel van gruwelen, dat daar vertoond zal worden, en waar men zich even goed als in het amphitheater vermaken kan. Op last der godlijke keizers Diocletianus en Maximianus zullen vier veteranen van het leger, Basilides, Cyrinus, Nabor en Nazairus met hun leven den heldenmoed boeten, die hen de verklaring deed afleggen, dat

zij soldaten Gods, eerder dan krijgslieden des keizers waren. Zij werden door scorpioenen gedood, en offerden aan Christus het bloed, hetwelk zij aan het vaderland niet meer prijs mogten geven, en dat bloed bragt op nieuw weër andere martelaars voort! Artemius, de kerkerwachter, Candida, zijne echtgenoot, en Paulina, hunne dochter, waren voor het Evangelie gewonnen: de bijl des pretors legde Artemius het hoofd voor de voeten, terwijl beulshanden de beide vrouwen in de diepte eener crypt afstortten, waar ze onder puin en steenen bedolven werden. Ziedaar de hoofdtrekken der geschiedenis, die zich hier, op dit gedeelte van den Janiculus, aan de vrome herinnering des bezoekers voordoen.

Naar de *Via Corneliانا* doorgaande, is het spoor niet minder bloedig, maar ook vooral niet minder luisterrijk. De heidensche roem der familie-Cornelia, waaraan deze weg door zijnen naam en zijne monumenten herinnert, wordt door eene meer duurzame en zuiverder christenglorie gevolgd en als te niet gedaan. Sinds vijftien eeuwen zijn het alleen Rufina en Secunda, twee zusters, beiden even aanvallig als aanzienlijk door geboorte, die hier alle andere herinneringen voor goed en voor altoos uitwisschen. Terwijl Augustus in geheel zijn rijkgebied geen zes vestaalsche maagden kan vinden, waren er voor het christendom slechts weinige jaren noodig, om Rome eene geheele bevolking van maagden te verschaffen. Rufina en Secunda hadden met den Zone Gods dat hemelsch echtverbond gesloten, waardoor de vrouw het toppunt van adeldom bereikt, een godlijke kracht en een evenbeeld der engelen wordt. De schittrendste aanbiedingen wijzen zij met onverschilligheid van de hand: de christenmaagd staat onwankelbaar vast in hare heilige trouw. Archesilaüs, de regter, veroordeelt de beide zusters ter dood: zij zullen sterven, doch na eerst nog de wreedste en uitgezochtste martelingen te

hebben ondergaan, met helsche spitsvindigheid uitgedacht door den dwingland, die eindelijk, als beschaamd en van folterzucht uitgeput, het teeder bruidspaar naar een woud doet wegvoeren, *Silva nigra* genaamd, teneinde daar in 't verborgen te sterven, zonder eenige getuigen van de eerlooze wraakzucht des bloeddorstigen tirans.

Het bevel wordt volvoerd, en de christen-maagden blijven daar onbegraven liggen ten prooi aan het verscheurend gedierte des wouds. Doch de Heer, die zijne bloedgetuigen in den doodstrijd ter zijde stond, verlaat ze ook niet na haren dood. Het wild gedierte eerbiedigt beider lijk, en den volgenden nacht verschijnen de twee heiligen in glorielicht aan eene harer vriendinnen, even als zij, de dochter van een der edelste geslachten van Rome. « Plautilla, zoo spreken zij haar toe, houd toch op, u met de dienst der afgoden te bezoedelen; geloof in Jesus Christus, en begeef u naar uwe bezitting aan den Corneliaanschen Weg, waar gij onze lijken zult vinden; begraaf ze, waar gij kunt. » Plautilla begeeft zich in allerijl naar de aangeduide plaats, waar zij de lijken harer vriendinnen onverdorven en ongedeedd vindt liggen; in aanbidding neêrgeknield, belijdt zij den Heer, en ten eersten teeken van haar geloof, doet zij voor de maagden van Jesus Christus een graf oprigten, dat weldra tal van mirakelen werkt, en voorts den naam van *Silva nigra* in *Silva candida* veranderen doet, een naam, even eerwaardig als lieflijk van klank, en die niet alleen nog heden bestaat, maar door een der zes onderbisschoppen van Rome bij zijnen titel wordt gevoegd 1).

Een niet minder doorluchtig bloed drenkte dien-zelfden Corneliaanschen Weg. Alle groote martelaren moesten strijd

1) Episcopus Portuensis et SS. Rufinæ et Secundæ in Sylva Candida. *Cod. ms. S. Petr. et S. Cæcil.*

leveren en hunne onsterflijke zegepalmen behalen ten aanbouwe van het overmoedig trotsche Rome; dit werd vereischt, en door de diepe schandwonden van de hoofdstad des heidendoms, en door de moeilijkheid, om den booze van uit zijnen hoofdburg te verdrijven, en door de noodzaaklijkheid, om de oude wereld met schrik en verbazing te slaan. Van uit het hart van 't Oosten was, onder de regering van Claudius, naar Rome gekomen eene edele Persiaansche familie, uit vader, moeder en twee zonen bestaande, die allen, als bewezen christenen, ter dood veroordeeld werden, weshalve men ze naar de *Via Cornelia* heenvoerde, ter plaatse, de *Catabassus-wateren* genaamd, waar deze doorluchtige vreemdelingen ten prooi strekten eener zoo wreede marteling, dat zelfs barbaren er zich over hadden te schamen: eerst ondergaan zij, als laag vee, knuppelslagen; daarna worden ze op de folterbank uitgerekt, waar men hun het vleesch, dat met kolen geroosterd was, uit het ligchaam scheurt; voorts worden hun de handen afgehouden; Martha, de moeder van het roemvol gezin, moet verdrinken; haar echtgenoot, Marius, en de kinderen Audifax en Abacus, worden onthoofd, terwijl, eindelijk, de beulen, ten toppunt hunner woede, het rampzalig overschot dezer martelaren in de vlammen werpen. Doch, te vergeefs: die gewijde lichamen zullen niet geheel en al vernietigd worden: den 14. der kalenden van Februarij, kwam eene moedige christin, met name Felicitas, het ligchaam der H. Martha uit den waterput halen, om het, met de door haar vergaderde asch der overige bloedgetuigen, te zaam te begraven op haar eigendom 1).

Het is, als 't ware, bij brandstapellicht, en met de voeten in een spoor van bloed, dat wij, aan de *Via del Porto*, den

1) *Martyr. Rom. 14 kalend. febr.*

ingang der catacomben van den *H. Pontianus* bereiken, een der oudste en uitgestrekteste kwartieren van het onderaardsche Rome. Wanneer men zich herinnert, dat de Joden aan gene zijde van den Tiber woonden; dat de *H. Petrus* zich aanvankelijk onder hen neêrzette, en er, behalve meer andere bekeeringen, ook die van *Priscilla* en *Aquila* bewerkte; dat de vervolging van *Nero* ook over de christenen van dit kwartier, even als over de anderen, woedde, — dan zal men de noodzaaklijkheid beseffen van eene begraafplaats in de nabuurschap, teneinde de levenden niet noodeloos in meer gevaar te brengen. Het blijkt werkelijk uit de opschriften der grafsteden, dat de martelaren, of de christenen, algemeen begraven werden in de catacomben, die het naast bij hunne woning, of de plaats van hunnen dood gelegen waren. Ik zal er slechts twee van aanhalen, het een door *Bosio*, het ander door *Boldetti* vermeld. Het eerst bedoelde grafschrift is dat van eene nederige christin, *Pollecla* genaamd, eene koopvrouw in garst, in de *Via Nova*, en die ter aarde werd besteld op de bij de *Via Nova* gelegen begraafplaats van den *H. Callixtus*:

DE BIANOBA

POLLECLA QVE ORDEV BENDET DE BIANOBA

Het tweede opschrift is dat der *HH. martelaren Simplicius* en *Faustinus*, verdronken in den Tiber, en begraven in de catacomben van *Generosa-ad-Sextum-Philippi*, aan den oever van genoemde rivier.

MARTYRES SIMPLICIVS ET FAVSTINVS

QVI PASSI SVNT IN FLVMEN TIBERE ET POSI

TI SVNT IN CEMETERVM GENEROSVS SYPER

PHILIPPI.

Ofschoon de catacombe, welke wij thans gaan bezoeken, den naam draagt van den H. Pontianus, die leefde te midden der III. eeuw, zoo is zij toch, zeker, van vroeger dagteekening, terwijl ook hare uitgestrektheid mede een bewijs harer hoogere oudheid oplevert. De aloude grafdelvers groeven hunne galerijen en *loculi* niet onregelmatiger wijs, hier en daar en overal verspreid, maar achterevolgens, en, om zoo te zeggen, stap voor stap. Zoowel de gewone christenen, als de martelaren vulden de grafplaatsen, naarmate zij vroeger of later kwamen te sterven, en zonder dat men afgescheiden galerijen voor de martelaren aanlegde, niet meer dan voor alle andere geloovigen; waaruit men mag afleiden, dat, hoe meer men de martelaren in de verschillende galerijen eener catacombe van elkaër gescheiden vindt, die catacombe-zelve ook werkelijk van den tijd der vervolging heugt 1).

De uitgestrekte begraafplaats van den H. Pontianus draagt verschillende namen. Haren hoofdtitel voert zij naar Pontianus, een romeensch edelman, die onder Alexander Severus leefde, en wiens schatten en ijver waardig werden toegewijd aan de ontluikende Kerk, tot wier dienst hij overging. De H. paus Callixtus, genoodzaakt om te vlugten, kwam met tien der zijnen aan Pontianus eene schuilplaats verzoeken, en deze verborg hem in zijn huis, dat aan gene zijde van den Tiber lag, terwijl hij den moedigen paus zelfs de behulpzame hand bood, om het lijk van den H. Calepodus uit de rivier te halen, en er een graf aan te geven. Hetzij uithoofde der nabijheid van zijne woning, of wel ter oorzake van de vergrooting, welke hij de begraafplaats van *Via del-Porto* deed ondergaan, nam deze catacombe den naam van den H. Pontianus aan. Zij wordt ook wel genoemd *de catacombe der HH. Abdon*

1) Marchi, p. 25.

en *Sennen*, naar de twee Persiaansche prinsen, onder de regering van Decius, in het amphitheater gemarteld, en vervolgens daar ter aarde besteld. Eindelijk is zij ook nog bekend onder de benaming van: *Ad Ursum pileatum*, « In den gekuifden beer » waarschijnlijk uithoofde van een of ander beeld, vroeger daar in die buurt geplaatst.

Wat hiervan zij, ondoenlijk zou het wezen, al de christen helden en heldinnen op te noemen, die in dit kwartier der groote doodenstad begraven waren. Beurtelings vonden hier de eeuwige rust Quirinus, de manmoedige strijder onder den Evangeliestandaard, die de beulen van keizer Claudius letterlijk afmatte; Pigenius, de heilige blinde, door een kind aan de hand geleid, en die, met zijnen gids, op last van Julianus den Apostaat (Afvallige), in den Tiber werd omgebracht; de heldhaftige Candida, steeds bedrijvig in het ophalen van de lijken der martelaars; de HH. pausen Anastasius en Innocentius I., benevens de HH. Pollio, Vincentius, Milex, Marcellinus en Petrus. Onder de afbeelding dezer laatsten vond Bosio dit roerend opschrift in den tufsteen gegrift: « *Eustathius humilis peccator, servitor beati Marcellini martyris*: Eustathius, een arme zondaar en bediende van den welgelukzaligen martelaar Marcellinus. »

De ingang der catacombe is op den heuvel, regts van de Tiberpoort, en men komt er langs een klein pad, waarbij eene kapel ligt. De galerijen zijn in de rivierrots aangelegd, doch de door Bosio te voorschijn gebragte trappen duiden meerdere verdiepingen aan, waarvan de onderste in de vulkanische rots moet liggen. Wanneer men nagaat, eensdeels hoe weinig hechtheid zulk een tusschenterrein oplevert, en anderdeels, dat er eene uitgestrekte heidensche steengroeve eenmaal over die catacomben heenlag, dan heeft men het luidst-sprekend bewijs, dat de christenen, om hun leven,

hunnen dood en hunne mysteriën verborgen te houden, liever den gevaarlijksten en moeilijksten arbeid ondernamen, dan de reeds bestaande heidensche groeve tot hun gebruik te bezigen. Immers, welk eene uitgestrekte ruimte zouden zij niet in de door mij bedoelde steengroeve gevonden hebben voor eene kerk, en welk een hechten bodem voor eene begraafplaats: nogtans, zij hebben er geen gebruik van willen maken, en, hetzij uit vrees, hetzij uit afschuw, alle aanraking met de heidensche wereld wezen zij af, en, door het geloof gesteund, wisten zij zich in volkomen onafhankelijke zelfstandigheid te handhaven.

Zoодоende dan rigtten zij, in weêrwil van den moeilijken arbeid, *arææ* in de catacombe van den H. Pontianus in, waarvan er eene ruim genoeg was tot het houden der godsdienstige bijeenkomsten (*Synaxen*) der geloovigen, en die bestemming zou niet twijfelachtig zijn, wanneer men tot den bodem toe had doorgegraven, waar gewoonlijk het altaar van den hoofdmartelaar (*Monumentum arcuatum*) staat. Buiten allen twijfel, werd het heilig doopsel hier ter plaatse toegediend. Immers achter in eene crypt bevindt zich een ruim bekken, daar uitgegraven, en diep genoeg, om er, volgens het gebruik der eerste Kerk, den doop bij indompeling in te bewerkstelligen. Het schilderwerk, dat er gevonden wordt, alhoewel van latere dagteekening, wijst duidelijk de bestemming van dit bekken aan: Sint-Jan doopt den Zaligmaker, op wiens hoofd de H. Geest, onder de gedaante eener duif, rust; regts van den Verlosser staat een engel, met den naam van Jesus tusschen de beide handen; aan zijne voeten laaft zich een hert aan het water van den Jordaan. Nog vindt men er velerlei ander schilderwerk, hetwelk ik later zal bespreken; doch nu mag ik niet verzuimen melding te maken der HH. martelaars, die deze catacombe zoo zeer hebben opgeluisterd. Men ziet

hier den Zaligmaker, van uit eene wolk te voorschijn komende, en wiens uitgestrekte handen het hoofd der HH. Abdon en Sennen met rozen kroonen. De beide martelaren dragen een korten mantel, aan den hals met een knoop vast gehecht; hun hoofd is met de oostersche kap (*amphibalum*) gedekt. Naast hen vertoonen zich de HH. Milex en Vincentius, hunne lot- en roemgenooten, de een in romeinsch gewaad, de ander met de oorspronkelijke kasuifel; allen zijn staande voorgesteld in zegepralende houding, en het hoofd door een lichtkrans omgeven. Even zoo is dit overal ook met de andere martelaren het geval.

Bij de catacomben van den H. Pontianus bevinden zich ook die van *Generosa-ad-Sextum-Philippi*, en die van den H. paus Julius. Eerst-bedoelden zijn waarschijnlijk haren tweevoudigen naam verschuldigd aan eene romeinsche vrouw, die, even als Syriaca en Lucina, hare tuinen tot eene begraafplaats voor de geloovigen zal hebben afgestaan; en voorts aan eene bezitting, toebehoorende aan een Romein, Philippus genaamd, en zes mijlen van de stad gelegen. Twee groote martelaren, wier lichamen thans in Santa-Maria-Maggiore rusten, maken nog het gloriepunt dezer catacombe uit. Symplicius en Faustus waren broeders, en ondergingen, doordenzelfden moed bezield, dezelfde foltering, welke deheidensche wreedheid zoo vernuftig wist uit te denken, af te wisselen en te rekken: het zwaard maakte aan hunne marteling een eind, doch niet aan de woede hunner beulen: hunne verminkte lichamen werden, van de Pietersbrug (waarschijnlijk de brug *di Quattro Capi*), in den Tiber geworpen, en door den stroom naar *Sextum-Philippi* gevoerd. De H. Beatrix, der martelaren waardige zuster, door de heilige priesters Crispus en Joannes bijgestaan, ving ze op, en begroef ze in de *Generosa-catacombe*. Zij-zelve, gevangen ge-

nomen, en op last van den regter Lucretius ter dood gebragt, bekwam bij hare doorluchtige broeders een eervol graf. De beide priesters, Crispus en Joannes, hare medestanders in de liefde en in het geloof, sluimeren te zelfder plaatse den heiligen slaap. Hunne marteling had plaats onder Diocletianus, den 18. van de maand Augustus 1).

Wat de begraafplaats van den H. Julius betreft, zij is enkel nog maar bij den naam bekend, doch, buiten twijfel, bevat zij de asch van een groot aantal martelaren. — En nu, welke denkbeelden nemen wij van uit deze zoo hoog-eerwaardige oorden mede? Voorzeker, allereerst, dat de offers, die van ons, telgen dier martelaren, maar christenen der XIX. eeuw, gevorderd worden, in de daad niets zijn, bij vergelijking van wat onze vaders hebben gedaan, doorgeworsteld en geleden. Wanneer het waar mogt wezen, dat men, na wat het groote fransche leger in Rusland onderging, alle regt van klagen zou hebben verloren, dan, voorwaar, kon dat zelfde woord de lippen van den pelgrim, die de catacomben bezoekt, en, gewis, met meerder grond, ontvloeijen!

1) Romæ, in Sexto Philippi natalis beatorum presbyterorum Joannis et Crispi, qui in persecutione Diocletiani et Maximiani multa sanctorum corpora sepeliverunt. Quorum meritis et ipsi postmodum sociati gaudia vitæ meruerunt. *Adnot. Martyr.* 18 aug.

23 December.

De catacomben der Via d'Ostia. — Tweeledige bestemming der catacomben. — Verschillende namen. — Oorspronkelijke tucht. — Verblijf der christenen in de catacomben gedurende den vrede, en gedurende de vervolgingen. — Waarom verscheiden ingangen. — Redenen voor den vorm der galerijen. — Graven met twee en met drie lijken. — Catacomben der H. Lucina, — van den H. Thimotheus, — der HH. Felix, Adauctus en Commodilla, van den H. Cyriacus.

Aan de oevers van den Tiber weêrgekomen, om er een bezoek in de oude kerk van Sinte-Praxede af te gaan leggen, togen wij de rivier over langs de brug der *Quattro Capi*, teneinde ons naar de Via d'Ostia heen te begeven, werwaarts de beroemde catacomben ons riepen, waardoor zij is omringd. Doch, om met vrucht in deze eerwaardige grafplaatsen af te stijgen, is het niet genoeg, zich van de fakkel te bedienen, welke de gids u aanbiedt; neen, het is noodig, dat men de toorts der wetenschap, en vooral die der gewijde wetenschap, ter plaatse medebrengt. Wat Pompeï voor het heidendom is, dat zijn de catacomben voor het christendom; en, even als Pompeï ons het heidendom vertoont, gelijk het zich, vóór achttien eeuwen, opdeed in zijne godsdienst, in zijne zeden, in zijne kunsten, en in zijne gewoonten van het openbaar en particulier leven, zoo treft men in de catacomben, als in de wieg der Kerk, het christendom juist zoo aan, gelijk het voor achttien eeuwen was.

Het onderaardsche Rome is een levend boek, onsterflijk en tastbaar zeker, waarin, blad voor blad, nu eens met het bloed der martelaren, dan weêr met het ongeoeffend penseel van een onbekend schilder, soms met het grof gereedschap

van den grafdelver, de leer, de zeden, de gebruiken, de geest en al de bijzonderheden van het zoo werkzaam als het verheven leven onzer vaders staan geschetst: een boek van het allerhoogste belang voor den oudheidvorscher, en meer nog voor den christen; echter, even als alle boeken, wil het goed begrepen worden.

De vorige dagen verhaalde het ons zijne eigen geschiedenis en oorsprong; van daag zal het ons met zijne tweeledige bestemming bekend maken. De catacomben dienden, om het leven der eerste christenen, hunne mysteriën, hunne tranen, en hunne gebeden aan 't oog der wereld te onttrekken; na den dood boden zij een rustbed voor al de kinderen der Kerk, maar, voornamelijk, den martelaars aan. Dat zij overal als ten spiegel strekken van het leven en den dood onzer vaderen, dit bewijzen niet slechts de grafsteden, de kapellen, het schilderwerk en de monumenten, welke wij later beschrijven zullen, maar bovendien ook de namen, die aan deze eerwaardige plaatsen gegeven zijn. Behalve de algemeene benaming van catacomben, voerden de christen-begraafplaatsen in de oorspronkelijke taal namen, waarin zich het levendig geloof onzer voorouderen uitdrukte, te gelijk met het gebruik, door hen van deze onderaardsche gangen gemaakt. Beurtelings heetten zij *verborgen plaatsen, onderaardsche toevlugtsoorden, vereenigingspunt der martelaren, heilighdommen, slaapsteden, rustverblijven, wijken van herinnering en vrede, noodhavens, en eeretronen* 1). Alleen het christendom is in staat, zulke namen te geven aan de kerkers en grafplaatsen zijner kinderen. Moet men niet innig overtuigd zijn van 's menschen onsterflijke grootheid, en wel

1) Cryptæ, hypogæ, latebræ, concilia martyrum, sanctuarium, dormitorium, sedes requiectionis, memoriæ, pax, portus, solium. — Boldetti, p. 585.

volkomen zeker van zijne toekomstige opstanding, om het slagveld, waar de dood hem nederverelde, eene *slaapstede* te noemen, en een *eeretron* het graf, waar het droevig werk zijner stoflijke ontbinding in het duister voltrokken wordt?

Bij het licht, door deze namen over het onderaardsche Rome verspreid, voegen zich, ter kenmerking van de tweeledige bestemming der catacomben van Rome, ook nog de bekende gebruiken der eerste Kerk. Volgens een oud voorschrift van kerktucht, moest de H. Misofferande steeds op het graf der martelaars plaats grijpen; en zodoende moest men telkens, om Mis te lezen, in de catacomben afstijgen; en daar het nu bij de eerste christenen gebruik was, om alle dagen ter H. Tafel te gaan, zoo moest, als van-zelf, die togt alle dagen, ten minste door een groot gedeelte der geloovigen, volbragt worden 1). Terwijl geheel de Kerk steeds daar ter plaatse, door het H. Misoffer, de jaargetijden der martelaren, en wel altoos op hunne grafsteden-zelven, vierde. Daarenboven, legden velen in die stille wijkplaatsen gedurig aan bezoeken af, hetzij uit vroomheid, of uit behoefte, om er zich tot den strijd voor het geloof te sterken en toe te bereiden, of wel om er hetzij aan den arbeid, hetzij aan het toezigt der grafdelvers deel te nemen. Bij dat alles kwam nu ook nog de vrees van de aandacht of den haat der heidenen gaande te maken, en ten gevolge waarvan zij aldaar in geheime afzondering, meestal de nieuwelingen onderwezen, de Sacramenten bedienden en hunne liefdenalen hielden. In tijd van vrede evenwel woonden de christenen in de stad, en

1) Prima del dugensettanta dell' era nostra, la Chiesa romana per divota consuetudine celebrava il sacrificio Eucaristico sopra i sepolcri di martiri. Fu il pontifice san Felice il quale ordinò che quella consuetudine avesse forza di legge universale e perpetua. — Marchi, p. 31.

oefenden er alle bij de wet geoorloofde bedieningen uit. « Gij verwijt ons, zoo zeide een ooggetuige aan de heidenen, dat wij geen nut doen! Hoe? en wij wonen met u, nemen hetzelfde voedsel, dragen dezelfde kleeding, hebben dezelfde bezigheden, dezelfde behoefte; wij zijn noch brahminen, noch indiaansche gymnosophisten, woudbewoners, die den omgang met menschen schuwen. Evenmin als gij, onthouden wij ons van wat tot het leven noodig is; even als gij, be-geven wij ons naar het Forum, naar de slagterijen, markten, badplaatsen, magazijnen, winkels en herbergen; wij dienen met u te scheep en onder de wapenen; wij bebouwen den grond, oefenen dezelfde ambachten, en wel te uwen gerieve, uit 1). »

Was nu, bij tijden van rust, het verblijf in de catacomben voor onze vaders reeds eene gewoonte, in de dagen der vervolging was dit voortdurend het geval. Naauwelijks waren de bloedplakaten afgekondigd, of men zag ze verdwijnen en eene schuilplaats gaan zoeken in hunne onderaardsche wijken, totdat de storm voorbij was gegaan. De heidenen bleven daarvan niet onkundig, en vandaar de schimpnamen van *mollenras*, *lichtschuwers* en andere, hun door hen gegeven 2). Vandaar ook, terstond na de afkondiging van het vervolgings-edikt, de eerste bloedkreet, door het wreede heidendom geslaakt: « Men sluite de grafsteden 3)! » De keizers, niet minder bloeddorstig, beijverden zich, om de volkswoede tegen de christenen altijd nog meer op te hitsen, en verboden den toegang der catacomben, op straffe des

1) *Apol.*, c. XLII-XLIII.

2) *Latebrosa et lucifugax natio. Min. Fel.*

3) Sub Hilarione præsidi cum de arcis sepulturarum nostrarum acclamassent: « *Aræ non sint!* » *aræ ipsorum non fuerunt.* — Tertul. *Ad Scapul.* c. III.

doods 1). Eindelijk, bij het afnemen der vervolging, was de eerste daad van gunst, door de vervolgers aan de christenen bewezen, het hun toestaan, om zich vrij naar hunne begraafplaatsen te mogen heenbegeven. Gallianus, door den afgrijslijken dood van zijnen vader, Valerianus, verschrikt, ging nog verder, en stond bij openbaar besluit aan de bisschoppen het regt toe, om naar de begraafplaatsen te mogen terugkeeren 2).

Is er meer noodig, om te bewijzen, dat, in die vreeslijke oogenblikken, ons voorgelacht geen andere wijkplaats had? Zijne geschiedenis bevestigt, dat men er in menigte heenstroomde, en dat de herders-zelven daarin de kudde voorgingen, met woord en daad. « Komt, vereenigt u in de cataomben, zoo sprak de H. paus Clemens; wij zullen daar de gewijde schriften lezen, er den lofzang zingen ter eere der martelaren en van al de heiligen, die ons uit deze wereld zijn voorgegaan; wij zullen er bidden voor uwe in den Heer ontslapen broeders, in uwe grafplaatsen de H. Offerande opdragen, die welgevallig is aan God, als het inbegrip van het ligchaam der gemeente, in vereeniging met den Heer, terwijl wij psalmzingen voor en met hen, die sterven in het geloof 3). »

Bij deze getuigenis zouden er nog oneindig meerdere te voegen zijn, doch de feiten spreken luider nog dan de woorden,

1) Proconsul dixit: *Iustum est ut nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur: quod qui facere comprehensus fuerit, capite plectatur.* *Pont. Act. Proconsular.* Zie verder Bar., *An.* 260; Euseb., *Hist.*, lib. VII, c. X; lib. IX, c. II; Boldetti, lib. I, c. III.

2) *Exstat ejus constitutio quam ad episcopos misit, permittens illis illa loca recipere, quæ cœmeteria vocantur.* — Euseb. lib. VII, c. XIII; Boldetti, lib. I, c. 1, p. 12.

3) *Convenite in cœmeteriis ad legendum sacros Libros, etc.* *Constit. apost.*, lib. VII, c. ultim.

en op elke bladzijde der oude kerkgeschiedenis wordt, door de catacomben en oudste monumenten onwederlegbaar bewezen, dat, gedurende de vervolgingen, de meeste pausen zich, met de geloovigen, in het onderaardsche Rome hebben schuil gehouden: om slechts van een klein aantal hier te gewagen, wien is het onbekend, dat de H. apostel Petrus, de eerste en het toonbeeld aller pausen, de H. Callixtus, de H. Urbanus, de H. Pontianus, de H. Anterus, de H. Fabianus, de H. Cornelius, de H. Stephanus, de H. Sixtus II, de H. Cajus, er zich allen in hebben opgehouden? Stephanus en Sixtus vernoemd ondergingen er den marteldood; de H. Cajus bleef er acht jaren lang verborgen 1). Naar het voorbeeld van den H. apostel Paulus, in zijnen kerker, volbragten al die onvermoeide pausen, in hun levend graf, desniettemin elken pligt, aan hun apostolaat verbonden: ze hielden er conciliën, wijdden er bisschoppen en priesters, legden er den grond voor de tucht der Kerk, onderwezen er de geloovigen, doopten er de nieuwbekeerden, met een woord, kweten zich daar van geheel de taak, hun tweevoudig opgelegd, en als bisschoppen van Rome, en als opperhoofden der algemeene Kerk 2). Dit alles te zamen bevestigt onwederprekelijk, dat te dier plaatse herder en kudde cenmaal te zamen hebben geleefd.

Evenwel verlieten, zelfs bij het hevigst woeden der vervolging, niet alle christenen de stad, of maakten van de catacomben ten minste geene voortdurende verblijfplaats: een groot aantal bleef onder de heidenen, om gade te slaan wat

1) *Inredientes verò Romam invenerant apostolum in loco qui dicitur Vaticanus, docens multas populorum turmas.* — Aringhi, t. I, lib. I, c. II; Bar. *Annal.*, t. XII; an. 1145-1150; Boldetti, lib. I, c. III.

2) *Lib. de Rom. Pontif.* Aringhi, t. I, c. II, p. 10, 11.

er omging, en er de Kerk van te verwittigen; om de martelaren in hunne kerken te bezoeken, te vertroosten, aan te moedigen en te vergezellen voor de regtbank, teneinde daar voorts den loop van het geding op te teekenen; om hen daarna ter strafplaats te volgen, hun bloed op te vangen, en hun kostbaar overschot naar de groote doodenstad over te brengen. Ook nog anderen woonden in Rome, dewijl hunne betrekking, zoo als bij voorbeeld het krijgsmansberoep, hun niet veroorloofde, zich vandaar te verwijderen; of wel uit hoofde zij daar middelen te werk stelden, om in de behoeften der in de catacomben verscholen broeders te voorzien; of, eindelijk, dewijl zij, tot het vlugten niet verpligt, moeds genoeg bezaten, om de woede der dwinglandij te trotseren. Opmerkenswaardig is het, dat men diezelfde gedragslijn, in alle landen, in alle tijdperken van vervolging, gelijkelijk aantreft: zoo in Engeland onder Elisabeth, zoo in Frankrijk gedurende de omwenteling der vorige eeuw, zoo thans nog in Cochinchina en Tonquin.

De vraag, of de Kerk, in het hart der aarde verborgen, eene zekere rust genoot, mag niet volkomen toestemmend beantwoord worden: onze, in de catacomben verscholen vaders waren er, ja, in veiligheid, zoo als tijdens bovenbedoelde vervolgingen der Katholieken van Frankrijk en Engeland, die in bosschen en kelders de wijk namen, en zoo als het nog heden ten dage de geloovigen van het Oosten zijn, in hunne digte schuilplaatsen verscholen. Het sluiten der catacomben, door het volk geëischt en door de vervolgers bevolen, bewijst, dat de heidenen met de toevlugtsoorden onzer vaders bekend waren; en groot bleef het gevaar van ontdekt te worden, zoo dat zij er gedurig aan door verontrust werden, en het hen menigwerf tot in de uiterste diepte hunner onderaardsche schuilplaatsen de wijk deed nemen. « De vervolging is zoo

hevig, schreef, ten jare 260, paus Cornelius, dat wij in de meest bekende catacomben niet meer kunnen vergaderen 1). » Het opschrift betrekkelijk den H. martelaar Marius meldt ons, op roerende wijs, hoe de christenen in gedurige bekommering en vreeze leefden :

TEMPORE ADRIANI
 IMPERATORIS
 MARIUS ADOLESCENS DVX
 MILITVM QVI SATIS VIXIT
 DVM VITAM PRO CHO CVM SAN
 GVINE CONSVNSIT IN PACE
 TANDEN QVIEVIT BENEMERENTES
 CVM LACRIMIS ET METV POSVERVNT
 ID. VI.

« Ten tijde van keizer Adriaan, ging Marius, in den bloei zijns levens, officier bij het leger, ter ruste, hij, die lang genoeg geleefd had, dewijl hij zijn leven met zijn bloed aan Jesus Christus ten offer bragt. Zijne vrienden, zijne bloedverwanten, hebben hem, met tranen en in verschrikking, dit graf gesticht, den 6. der Iden. »

Die bekommering was maar al te zeer gegrond: dikwerf immers vervolgden de heidenen onze vaders tot in de uiterste diepte hunner schuilplaatsen: en zoo zien wij den H. paus Sixtus II. in de catacomben van den H. Callixtus-zelfen met vier diakens den marteldood ondergaan 2). Daar zouden er nog veel meer te noemen zijn. Soms deed men, uit boven-

1) Publice neque in cryptis notioribus missas agere christianis licuisse. *Ep. VIII ad Lupicin. Vicin.*

2) Xystum in cœmeterio Callixti animadversum sciat. oct. nonas Augusti, et cum eo diaconos quatuor. — S. Cypr., *Epist. ad Success.*, *Epist. LXXXII.*

matige wreedheid, de toegangen tot de catacomben sluiten, en werden er alzoo op eenmaal eene menigte slagtoffers te gelijk geveld. Numerianus, vernomen hebbende, dat een groot aantal geloovigen in de catacomben der *Via Salaria* vergaderd was, beval, dat men de toegangspoort zou vernietigen, en voorts de christenen onder een berg van ingeworpen aarde bedelven 1).

Om zich aan het bespiedend oog hunner vervolgers te onttrekken, vermenigvuldigden de christenen de ingangen hunner catacomben, en nog dagelijks ontdekt men er nieuwe in de wijngaarden en in de tuinen, rondom Rome gelegen. Dat groot aantal toegangen had ook nog eene andere reden: de Kerk toch wilde, dat mannen en vrouwen elk een verschillenden ingang hadden, een regel van afzondering der sexen, thans nog in een groot aantal parochiën in acht genomen, en die vooral streng moest worden bewaard bij het 's nachts vergaderen in onderaardsche gangen, die slechts door lampen werden verlicht. Buiten de getuigenis der oude kerkvaders, strekken de catacomben-zelven ten aanzien van de bestemming der dubbele ingangen genoegzaam ten blijk. Een door Bosio gevonden opschrift, in de Vaticaanse Grotten, stelt de kwestie, buiten alle bedenking, in het helderste licht:

AD SANCTVM PETRVM ANTE REGIA
IN PORTICV COLVMNA SECVNDA QVOMODO INTRAMVS
SINISTRA PARTE VIRORVM
LVCELLVS ET IANVARIA HONESTA FEMINA

Uit dit in steen gegrift document blijkt, dat de mannen de oude basiliek van den Prins der Apostelen ter linker zijde

1) Ut in introitu cryptæ paries levaretur, quod cum factum fuisset, montem qui cryptæ imminebat super eos dejecit. — Bar. an. 284; Marchi, p. 81.

binnengingen, en alzoo de vrouwen aan de regter zij. Wanneer men de catacomben naauwkeurig gadeslaat, dan vindt men ook de twee ingangen, benevens de twee trappen, waarvan men zich geene reden zou weten te geven, tenzij men aanneme, dat ze mannen en vrouwen ieder afzonderlijk naar de onderaardsche kapellen heenleidden, waar deze insgelijks gescheiden waren. In 't voorbijgaan, moet ik opmerken, dat men die trappen met het aangeduide oogmerk kenlijk aangebragt vindt in de catacomben der H. Agnes en der H. Helena 1). Buiten twijfel zal hetzelfde feit ook in de overige catacomben, die nog doorzocht moeten worden, bestendig plaats grijpen; en, zoo leeren die eerbiedwaardige grafplaatsen, dat, ofschoon veranderlijk uit haren aard, de tucht der Kerk echter hare wortelen schiet tot in den diepsten bodem zelfs van der apostelen tijd. De tweeledige bestemming van het onderaardsche Rome was eene grafplaats voor de dooden, eene wijkplaats voor de levenden. Wij zullen thans overgaan tot de beschouwing der inrigting dezer uitgestrekte stad.

Het eerst, dat bij het binnentreden der catacomben, de aandacht treft, zijn de galerijen of gangen, en de grafsteden. Eerstgemelde zijn, gelijk wij reeds weten, hooger of lager, breeder of smaller, al naar gelang de grondstof zulks eischt of toelaat. Omvang en vorm, diepte en verdeeling doen ten duidelijkste zien, dat ze voor grafgebruik werden ingerigt. Wat betreft de zoogenaamde *loculi*, zoo weten wij reeds dat ze horizontaal, links en regts, in de wanden zijn uitgedolven, en wel boven elkander, als de planken eener boekenkas, tot zeven, acht, negen en zelfs elf stuks hoog. Iedere *loculus* kan slechts één lijk bergen, en bij uitzondering vindt men er voor twee en drie, ja, zelfs voor een nog grooter aantal

1) Marchi, p. 42-52.

lijken bestemd, en eerstbedoelde voeren de half-latijnsche en half-grieksche namen van *bisomum* en *trisomum*, graf voor twee, of voor drie lijken; de laatstbedoelde heeten met een griekschen naam *polyandrum*, graf voor velen. Die bestemming wordt gewoonlijk in het grafschrift verklaard, zoo, bij voorbeeld, op de begraafplaats van den H. Callixtus:

DONATA SE VIV. EMIT SIBI. ET MAXENTIAE LOCVM BISOMV.

« Donata heeft, bij haar leven, voor zich en voor Maxentia een *loculus* van twee lijken aangekocht. »

Op de begraafplaats van Gordianus:

IN. M. I. S. TVRDVS, ET CECILIA BISOMV.

« In dezen *loculus* voor twee lijken liggen Turdus en Cecilia. »

Op de begraafplaats van den H. Callixtus:

SEBERVS. LEONTIVS. VICTORINVS. TRISOMV.

« Severus, Leontius, Victorinus, *loculus* voor drie lijken. »

SE BIBA EMET DOMNINA

LOCVM A SUCCESSVM

TRISOMVM VBI POSITI.

« Bij haar leven, heeft Domnina van Successus gekocht een *loculus* voor drie lijken, waarin rusten » De rest van het opschrift ontbreekt.

In de Vaticaanse Grotten:

LOC MA C. CL VIII. MC

« Graf van twee-honderd-negen-en-vijftig martelaars in Jesus Christus. »

De grafsteden zijn gesloten, of met zware tegelsteenen, of met steen- of marmerplaten, naauwkeurig in den tufsteen vastgehecht, en daarop staat het schrift ingegriffeld, waarvan de studie een zoo hoog belang voor wetenschap en godsdienst heeft. Morgen zullen wij een begin daarmee maken, daar wij heden in de catacomben moeten afstijgen.

Zoodra men de oude *Trigemina*-poort — dus genoemd naar de drie Horaciën, die, tot den vermaarden strijd optrekende, er door gingen — uitgaat, bevindt men zich op de *Via d'Ostia*, die, op kleinen afstand van de stad, zich in twee takken splitst, waarvan de een naar Ostia loopt, en de andere naar de Salviaansche wateren, ook de drie-Sint-Paulsfontein en geheeten, ter plaatse, *Gutta-jugiter-manans*, genaamd, waar de groote apostel der heidenen onthoofd werd. In onze beschouwing van Rome hebben wij reeds gesproken over de catacombe van den H. Zeno, alsmede over de drie kerken der Salviaansche wateren, opgericht ter herinnering aan het tot driewerf toe opspringen van des apostels hoofd, nadat het door de bijl des Lictors van den romp was geslagen; ook hebben wij toen opgemerkt, dat zijn gewijd ligchaam door de H. Lucina eerbiedig op eene harer bezittingen ter aarde was besteld. En zoo zijn wij dan nu aangekomen bij die catacomben, onsterflijk gemaakt zoo door het graf des grooten apostels en eener menigte van martelaren, als door de basiliek van Konstantijn, te dezer plaatse door den eersten christen keizer gesticht: hier staat Sint-Paulus-buitende-muren.

Gelijk men ziet, klimt de catacombe der H. Lucina of van den H. Paulus tot de wieg der Kerk op. Men ging er voorheen in, door een onderaardsch Oratorium, aan den H. Julianus, den martelaar, gewijd en bij des apostels graf gelegen: dit Oratorium is thans gesloten. Een oud grafschrift, in den

bodem der oude basiliek bevestigd, maakte melding van de menigte martelaren, bij Sint-Paulus graf begraven.

SVB HOC PAVIMENTO TESSELLATO

COEMETERIVM S. LUCINÆ

MATRONÆ

IN QVO PLVRIMA SANCTORVM

MARTYRVM CORPORA

REQUIESCUNT.

« Onder dezen mosaïken bodem is de begraafplaats der H. Matrone Lucina, waarin de lichamen eener menigte van HH. martelaren rusten. »

Onder die doorluchtige schaar zij het voldoende te noemen de HH. Timotheus, Julianus, Basilissa, Celsus en Marcionillus, wier stoflijk overschot thans onder het altaar der H. Birgitta bewaard ligt. De eerste was een burger van Antiochië, onder de regering van paus Melchiades naar Rome gekomen. In het heidendom geboren, betoonde hij zich aan de godsdienst zijner vaders zeer gehecht, toen het licht des geloofs hem de oogen opende. Naauwlijks nieuw bekeerd, ving hij aan reeds als apostel in het openbaar de Godheid des Verlossers te prediken en het ongerijmde der afgodendienst aan te toonen. Men hoorde hem, en een groot getal bekeeringen was daarvan het gevolg; doch Maxentius, de dwingeland, vernam wat er omging, en terstond ging er een bevel uit aan Tarquinius, den prefect van Rome, om den prediker in hechtenis te nemen. Als een waardige dienaar zijns onwaardigen meesters, doet Tarquinius den man Gods in een duisteren kerker werpen, bevelende, dat men hem met ongebluschte kalk zou overdekken, en voorts alle martelingen aan zijn lichaam uitoefenen; welke eene onmagtige woede slechts bedenken kan; doch de martelaar houdt moedig stand, en eindelijk maakt des

Lictors bij een einde aan zijnen roemvollen strijd. Eene heilige vrouw, Theodora genaamd, bergt zijn ligchaam en bestelt het ter aarde op een akker, die den martelaar toebehoorde en nu den naam van catacombe van den H. Timotheus aannam. Zij grenst aan de begraafplaats der H. Lucina, en werd later in den omvang der basiliek-zelve opgenomen. Deze gewijde plek maakt slechts een kwartier der Sint-Paulus-catacombe uit 1).

Wat de overige martelaren aangaat, hunne tegenwoordigheid op deze plaats is een bewijs te meer voor dat onbegrensd verlangen, ja, ik zou bijna zeggen van die moederlijke ijverzucht, welke Rome, van den beginne af aan betoonde, om hare doorluchtigste strijders uit het Oosten en het Westen van Spanje en van Gallië dicht bij zich te hebben. Julianus en Basilissa, zijne echtgenoot, bewoonden Antiochië, naast Nicomedië gelegen, waar destijds het edikt der laatste en bloedigste vervolging afgekondigd werd. Antiochië was eene der eerste steden, die de onversaagde getuigen van het vervolgte geloof ten hemel zonden, en Julianus behoorde bij dat getal, na, onder den president Marius, een glansrijken strijd gestreden te hebben. Zijne onverschokken en glorievolle medestanders waren Marcionilla en de jonge Celsus, haar zoon, een klein kind, dat, schoon nog te zwak om zijne boeijen te dragen, toch zijne beulen verbaasde door zijn onwrikbren moed. Rome bewaart hun dierbaar overschot, en toont dat onder hare schoonste kostbaarheden. Zoo dan bezit de eeuwige stad geloofsgetuigen uit alle werelddeelen, en teregt dragen hare catacomben den doorluchtigen naam van der martelaren vereenigingspunt: *concordia martyrum*.

In het klooster der Benedictijnen, naast de Sint-Paulus-

1) Mazzol., *Sagri Cimiteri*, p. 206.

basiliek gelegen, vindt men in de wanden eene menigte opschriften bewaard, die voor de oude Kerk tot bodem diende. Zij vermelden den roem der catacombe van de H. Lucina en leeren ons de namen kennen der pausen, prefecten van Rome, doorluchtige christenen en nog roemrijker martelaars, wien deze grijsseerwaardige crypten tot slaapsteden strekten, in verwachting van den grooten dag der opstanding uit den dood. Ik zal er slechts één van aanhalen, door de Voorzienigheid bewaard, als een gedenkteeken van den heiligen ijver en der vrome bekommering onzer vaders en moeders in het geloof, waar het de HH. martelaren gold. De eenige titel, dien Mandrosa tot haren roem bij het nageslacht wil doen overgaan, is haar heilige eerbied en haar kloekmoedige liefde voor de strijders onder Christus' heilbanier:

MANDROSA HIC NOMINE OMNIUM GRATIA PIENA
 FIDELIS IN XPO EJVS MANDATA RESERVANS
 MARTYRVM OBSEQUIIS DEVOTA TRANSEGI FALSI SECVLI
 VITAM VNIVS VIRI CONSORTIO TER QVINVS CONVICTA
 PER ANNOS REDDIDI NVNC DNO RERVVM DEBITVM
 COMMVNEM OMNIBVS OLIM QVÆ VICXIT ANN. PL. M.
 XXXIII. DP. V VIII KAL. FEBRVARIAS CONS. AGINANTI
 FAVSTI VC 1).

Men kan de catacombe der H. Lucina niet verlaten, zonder te spreken van het door Bosio wereldkundig gemaakte opschrift, en dat van eene merkwaardige omstandigheid in de geschiedenis der eerste christenen getuigt. Ten jare 519, na de oprigting der basilieken van den H. Petrus en den H. Paulus, verdeelde de H. paus Sylvester de lichamen der beide apostelen,

1) Betrekkelijk de dagteekening van dit opschrift, zie men Aringhi, lib. III, c. III, p. 247.

en plaatste ze voor de eene helft op het Vaticaan, voor de andere aan den Ostiaanschen Weg. Dit opschrift luidt:

SUB HOC ALTARE
 REQUIESCUNT GLORIOSA CORPORA
 APOSTOLORUM PETRI ET PAULI
 PRO MEDIETATE,
 RELIQUA AUTEM MEDIETAS
 REPOSITA EST IN ECCLESIA S. PETRI:
 CAPITA VERO IN LATERANO.

« Onder dit altaar rusten de glorierijke lichamen der HH. apostelen Petrus en Paulus, voor de eene helft; de andere helft ligt bewaard in Sint-Pieters-kerk; de hoofden zijn in die van Sint-Jan-van-Lateraan. »

De steen, waarop die verdeeling plaats had, werd eerbiedig bewaard en aan de altijddurende vereering der geloovigen, met deze woorden, overgegeven:

SUPER ISTO LAPIDE
 PORPHYRETICO FUERUNT DIVISA
 OSSA SANCTORUM APOSTOLORUM
 PETRI ET PAULI
 ET PONDERATA PER B. SILVESTRUM
 PAPAM
 SUB ANNO DNI. C. C. C. XIX.
 QUANDO FACTA FUIT HEC
 ECCLESIA.

« Op deze porfiertafel werden de beenderen der HH. apostelen Petrus en Paulus verdeeld en afgewogen door den godzaligen paus Sylvester, ten jare des Heeren drie-honderd-negentien, toen deze kerk is gesticht. »

Uit dit feit blijkt, dat de prinsen der apostelen, deels

gescheiden, deels vereenigd zijn, en waarom? Door hen in hetzelfde graf bijeen te brengen, heeft Rome, aan de vereering der geheele wereld willen overgeven hen, die, na den zelfden strijd gestreden te hebben, thans in den hemel gesierd zijn met dezelfde kroon; en, door ieder hunner ter plaatse hunner marteling te laten verblijven, heeft zij het tooneel hunner glansrijke overwinning willen vereeuwigen, en tevens, door hun gebeente in het Oosten en in het Westen te doen zetelen, ten zinnebeeld van het begin en het einde der tijden, zoowel hare jeugd als haren ouderdom gesteld onder de magtige bescherming van hen, die hare stichters waren, en, gedurende haar gansehe bestaan, zijn en blijven moeten hare wachters en hare voorbeelden 1).

De twee basilieken van den H. Petrus op het Vaticaan, en van den H. Paulus aan den Ostiaanschen Weg, maken uit, wat men in de taal der Katholieken noemt de *Limina Apostolorum* 2): eeuwig eerwaardige plaatsen, welke de dankbare godvrucht der beschaafde wereld onophoudelijk diep eerbiedig vereert, en bij welke hulde de 'pelgrim der XIX. eeuw slechts zijne bede en tranen heeft te voegen, om die te vereenigen met de roerende hulde der eerste christenheid, wier heilige geestdrift voor het bezoeken dier gewijde grafsteden zelfs door de woede der wreedste vervolging niet kon worden gestuit. Dus werd, op den oogenblik-zelf, toen hij op het graf van den H. Paulus zijne gebeden stortte, Tran-

1) Janitor ante fores fixit sacraria Petrus,
 Quis neget has arces instar et esse poli?
 Parte alia Pauli circumdant atria muros,
 Hos inter Roma est, hic sedet ergo Deus.

GAUREX, *Inscript.*, p. 1170.

2) Venerande Basiliche amendue, appellate trofei, confessioni,
 e liminari apostolici. — Mazz. p. 194.

quillinus, die edele vader der HH. martelaren, Marcus en Marcellinus, door de heidenen aangegrepen, en te midden der afgrijslijkste folteringen, gruwzaam omgebracht.

Wanneer men de catacombe der H. Lucina bezocht heeft, en een der aan den Ostiaanschen Weg gelegen wijngaarden, aan de zijde van den H. Sebastianus, ingaat, zoo komt men aan de begraafplaats der HH. Felix, Adauctus en Comodilla. Ofschoon door de HH. pausen Joannes I. en Leo III. hersteld, is dit grafgesticht toch zeer beschadigd, even als de kerk van den H. Felix, wier bouwvallen slechts over zijn. Deze catacombe, het tooneel van zoo roemvollen strijd, levert, zoo geene monumenten, dan toch dierbare herinneringen op. Den 30. dag der maand Augustus van het jaar 302, deed de prefect van Rome, onder de regering van Diocletiaan, een priester, met name Felix, ter dood brengen. Aan den Ostiaanschen Weg, bij den tweeden mijlpaal gekomen, hield het geleide halt, en kreeg de gevangene bevel, om voor een grooten boom, te dier plaatse geplant, neêr te knielen. Felix, naar het scheen, aan het bevel gehoorzamende, knielde neder en sprak zijn gebed; doch, plotseling opstaande, fluistert hij den boom toe, zeggende: « In den Naam mijns Meesters Jesus Christus, beveel ik u, u te ontwortelen, en in uwen val het Godhonend altaar te verbrijzelen, hetwelk gij met uwe schaduw overdekt, opdat het niet langer een voorwerp van misleiding moge wezen 1). »

In den naam van Hem, die gezegd heeft: zij, die in mij gelooven, zullen grooter wonderen verrigten dan ik-zelf, — gehoorzaamde de boom, en een heiden, die van het mirakel

1) Præcipio tibi in nomine mei Jesu Christi, ut a radicibus tuis corruias et aram funditus comminuas, ut amplius per te animæ nullo latenus decipiantur. *Cod. ms. S. Petr. et Valicell.*

getuige was, werd op den oogenblik-zelfen bekeerd en een lotgenoot der marteling van den heiligen priester, wiens geloof hij gedeeld had. De christenen, die zijnen naam niet wisten, noemden hem Adauctus, een lover aan Felix schitrende kroon toegevoegd 1). Deze dubbele strafoefening had plaats niet verre van de catacombe van Comodilla, waarin de evangelie-helden werden bijgezet.

Is de catacombe van den H. Felix haren eersten naam aan den edelen moed eens martelaars verschuldigd, zij voert haren tweeden naar de niet minder roemrijke christenliefde eener godvruchtige maagd Comodilla, die haar had doen aanleggen op haren grond. Reeds hadden twee, in onze bloedige geschiedrollen beroemde maagden deze catacombe onsterfelijk gemaakt. Onder de regering van Valerianus en het presidium van Gaïus, werden twee romeinsche maagden van edelen huize, Digna en Emerita, ten aanschouwe van geheel de stad, gemarteld, en voorts door de broeders begraven in de catacombe van Comodilla aan den Ostiaanschen Weg. Haar gewijd overschot, door de Kerk steeds gehuldigd en vereerd, stond, ten jare 757, bij het woeden der barbaren, aan de ontheiliging ten prooi, weshalve de H. paus Paulus besloot, hare lichamen naar de Kerk der HH. Dionysius, Rustica en Eleutheria te doen overbrengen.

Deze kerk was in het ouderlijk huis van den H. opperherder gebouwd, door zijn broeder paus Stephanus III., wien hij — iets éénigs in de geschiedenis van het pausdom — onmiddellijk opvolgde. De overbrenging geschiedde met grootte plegtigheid. Toen het kostbaar overschot in den Corso, voor

1) Hujus nomen ignorantes christiani, Adauctam eum appellaverunt, eo quod sancto Felici auctus sit ad coronam. *Martyr. Rom.*, 30 aug.

de kerk van den H. Marcellus gekomen was, kon men met geene mogelijkheid een stap verder doen, en de H. Vader begreep daaruit, dat God de lichamen der roemvolle martelaressen in de kerk van den H. Marcellus verlangde geplaatst te zien. Zij zijn daar nóg, in eene prachtige porfieren urne besloten, en hare tegenwoordigheid werd meer dan eens door treffende mirakelen bekrachtigd en geuit, voornamelijk in 1398 tijdens de ontzettende overstrooming van den Tiber 1).

De Via d'Osti volgende, komt men op zeven mijlen afstands van Rome aan de catacombe van den H. Cyriacus, in de geschiedenis der eerste Kerk beroemd, zoo door de martelaars, die er begraven werden, als door de basiliek, waarmee zij was verrijkt. Thans echter levert deze begraafplaats van dat alles nauwlijks eenige sporen meer op. Welligt zullen later nog aan te wenden navorschingen te dezer plaatse eenmaal nog gewijde schatten aan het licht brengen, die daar zijn weggelegd. Intusschen moeten wij hier eenige roemrijke namen opteekenen.

Den 16. dag der maand Maart van het jaar 507, onder de regering van Maximianus, werd een diaken, met name Cyriacus, die in ijver en liefde met den H. Laurentius waardig evenaarde, op de folterbank gespannen, en hem, tot vreugde van het heidensche Rome, lid voor lid, het gansche ligchaam uit elkaër gerukt, terwijl men het met kokende pek overgoot, en met wreede knuppelagen verbrijzelde; eindelijk, stervende, legde Cyriacus de onwraakbaarste getuigenis af van zijn onwankelbaar geloof. Largus, Smaragdus, en nog twintig andere moedige strijders onder Christus' heilbanier stonden den heiligen diaken, als lotgenooten, onversaagd in de wreedste foltering en op zijde: allen droegen den palm weg der over-

1) Zie Aringhi, lib. III, c. V, p. 237.

winning, die nimmer tanen zal. De barbaarsche menigte, van het bloed der heiligen verzadigd, trekt van de martelplaats naar de amphitheatere of naar andere schand- en gruweltooneelen heen, gelijk de tijger weërkeert naar zijne holen, den muil lekkende, na het verscheuren van zijne prooi; — doch, even als op Calvarië, blijven de christenen op de strafplaats bijeen, met een oog van liefde de lijken hunner broeders beschouwende, onder begeerig uitzien naar den geschikten oogenblik, om hun stoflijk overschot ter aarde te mogen bestellen. Zij brengen de dierbare dooden in allerijl naar de nabijgelegen catacombe der H. Priscilla heen, en later over in die, welke Cyriacus zoo beroemd heeft gemaakt door het daaraan schenken van zijnen naam. Het hoofd van den doorluchtigen leviet rust in *Santa-Maria-in-Via-Lata*.

Bij de herinnering van zooveel moed, als waarvan de catacomben stap voor stap de schittrendste voorbeelden opleveren, wordt des pelgrims geloof helder blinkend als de diamant, en kan men zich niet weêrhouden, den ongeloovige de alles afdoende vraag voor te leggen: « Verblinden, die gij zijt, ziet gij dan niet in, dat niemand ter wereld dwaas genoeg zou zijn, om zonder grond dusdanige folteringen te verduren, of sterk genoeg, om ze te kunnen ondergaan, zonder de krachtige hulpe Gods 1)? »

1) Non intelligetis, o miseri, neminem esse qui aut sine ratione velit pœnam subire, aut tormenta sine Deo possit sustinere? — Min-Fel. *Octav.*

2 Januarij.

Catacomben der Via Ardeatina. — Opschriften der grafsteden. — Onderscheidende kenmerken der christlijke opschriften. — Kortheid, eenvoud. — Zamenhang. — Het woord *Depositus*. — Toespraken. — Catacomben der HH. Nereus en Achilleus. — Triomf der H. Flavia. — Catacomben van den H. Damasus en der HH. Marcus en Marcellinus. — Geschiedenis hunner marteling. — Hun antwoord. — De H. paus Damasus.

De schoone plegtigheden van het kersfeest, de nieuwjaarsvisiten en eenige bezoeken, in de bibliotheken der hoofdstad afgelegd, hadden ons eene poos onzen togt in het onderaardsche Rome doen staken; heden wilden wij dien hervatten. Bij onze laatste wandeling maakten wij kennis met de verschillende namen, de ingangen, de galerijen en de grafsteden der onsterflijke doodenstad. Dit is de eerste bladzijde van dit groote boek; de opschriften vormen eene tweede bladzijde, waarmeê wij ons nu zullen gaan bezig houden.

In de reeds nagespoorde gedeelten der catacomben, heeft men eene menigte opschriften gevonden, behoorende tot de eerste eeuwen der Kerk. Deze zijn, grootstendeels, zorgvuldig in de binnenmuren van het Vaticaan bevestigd, en maken eene uitgestrekte galerij uit, in wier beschouwing zich eene onuitputlijke bron van kennis en der lieflijkste herinneringen opdoet. Tegenover de christlijke opschriften heeft men eveneens heidensche opschriften geplaatst, waardoor men te gemaklijker het onderscheid, dat tusschen beiden bestaat, kan waarnemen. In verband met wat wij reeds in de verschillende begraafplaatsen hebben aangetroffen, zullen deze kostbare monumenten ten grondslag strekken voor de ophelderingen, welke wij dienaangaande wenschen te geven.

De eenvoudigheid, korthed, zamenstelling, alsmede het bezigen van zekere woorden en zekere teekenen, kenmerken eigenaardig de christlijke opschriften, zoodanig, dat het onmogelijk is, ze met de heidensche te verwarren.

Eerst alzoo, voor wat aangaat het eenvoudige er van. De naam van den persoon, zijn ouderdom, het tijdstip zijner begrafenis, zijn afsterven in het geloof der Kerk, ziedaar, in 't algemeen, wat de uitgebreidste opschriften uit het eerste tijdvak te lezen geven. Tot voorbeelden daarvan strekken:

D. P.

FLAVIÆ, INFANTIS DVLCISSIMÆ
QVÆ VIXIT ANNO VNO ET MEN
III. D. P. V. ID. OCT. IN PACE.

« Aan den almachtigen God. — Aan Flavia, het teeder beminde kind, dat een jaar en drie maanden oud werd. Bijgezet den V. der Iden van October, in vrede. »

D. M.

SECUNDINVS PATRI SVO VICTORINO
IN ✠. B. M. QVI VIXIT. ANNIS XXXIII
ET MENSES VIII. DEPOSITVS XIII KAL.
OCTOB. IN PACE.

« Aan den allerhoogsten God. — Secundinus aan zijnen broeder Victorinus, vol verdienste in Jesus Christus, die drie-en-dertig jaren en acht maanden oud werd. Bijgezet den XIII. der kalenden van October, in vrede. »

Meermalen bevatten de opschriften slechts den naam des persoons, de dagteekening zijner begrafenis, en zijn overlijden in den vrede der Kerk.

VALER IN PACE VRBICA IN PACE DEPOSOV DIE VII IDVS
SEPTEMBRIS.

« Valeria in vrede. Urbica in vrede. Bijgezet den zevenden dag der Iden van September. »

VENERANE IN PACE DEPO
SITVS. III. KAL. JVNIAS.

« Veneranus in vrede. Bijgezet den 5. der kalenden van Junij. »

Dikwerf zelfs vindt men enkel den naam van den overledene en zijn afsterven in het geloof uitgedrukt. Zoodanig zijn de volgende opschriften, waarvan het eerste, gedurende onze tegenwoordigheid, in de catacomben der H. Agnes ontdekt werd.

TEODORVS IN PACE.

« Theodorus in vrede. »

CHRISTINE IN PACE.

« Christina in vrede. »

Eindelijk in een groot aantal wordt enkel de naam van den persoon vermeld.

✠ HILARIÆ

« Aan Hilaria. »

SATVRNINI.

« Van Saturninus. »

De korthed. — Het is óverbekend bij de oudheidkundigen, dat grafschriften te ouder zijn, naarmate zij zich door korthed onderscheiden 1). En, in de daad, niets laat zich gemaklijker begrijpen, dan dat de grafdelvers, gedurende de

1) Marchi, p. 54.

vervolging, eensdeels bij gebrek aan tijd, geoefendheid en noodzakelijke gereedschappen, maar anderdeels vooral door de zorg, aan het openen der catacomben verbonden, en bij den pligt van het ter aarde bestellen der slagoffers, die, van af Nero's regering, — naar luid van Tacitus' verhaal — eene ontzettende menigte, *multitudo ingens*, uitmaakten, zich wel bepalen moesten bij het in allerijl ingriffelen van den eigenlijken naam des persoons, benevens het kenmerkend teeken van zijnen dood, te weten, wanneer het een martelaar was. Dikwerf zelfs lieten zij den naam achterwege, om alleen den palmtak er op te plaatsen, daar het toch van oneindig meer belang was, de hoedanigheid van martelaar, dan den naam des persoons te vermelden; en vandaar dat overgroot getal van onbekende martelaars, welke men in de galerijen aantreft. Soms echter wordt de naam uitgedrukt, doch, zoo als, bij voorbeeld in het hier boven aangehaalde opschrift staat, hij niet in den vereischten naamval, als ten bewijze, dat er nog eene laatste hand aan moet gelegd worden, die door den dood verstijfd, of door het zwaard geknot is geworden, om niet te spreken van nog duizend andere omstandigheden, in zulke moeilijke tijden ligt denkbaar, en die des grafdelvers voornemen of belemmerd, of eindelijk geheel verijdeld hebben. Intusschen strekt deze verminking ten luidsprekend bewijs der angsten en gevaren, waardoor onze heldhaftige voorouders gestadig waren omringd.

De eenvoudigheid en de korthed maken dus het eerste kenmerk uit der oude christen grafschriften, en welke hoedanigheid nog te meer uitkomt, wanneer men ze met eenige heidensche opschriften naauwkeurig vergelijkt. De drie volgende zijn gekozen uit de kortste, door Marangoni aan het licht gebragt 1).

1) Delle cose gentilische, etc., c. LXXXII, p. 468 en 477.

D. M.
 SEMPRONIE
 MAXIMILLE
 VIX. AN. XXI
 MEN. VIII. D. XIV.
 FECIT
 HERENNIA
 JUNILLA. FIL.
 SVÆ.
 ET. SIBI. ET S

« Aan de Schimgoden. — Aan Sempronia Maximilla, die oud werd een-en-twintig jaren, acht maanden en veertien dagen. Herennia Junilla heeft dit gedenkteeken voor hare geliefde dochter, voor zich-zelve en voor de haren opgericht.

D. M.
 L. DIDIO
 PROCVLO
 FECIT
 DIDIA
 RESTITVTA
 MATER
 FILIO
 PIENTISSIMO
 BENEMERENTI
 VIXIT ANNIS
 XLI. MENS. III.
 DIEBVS TRIBVS

« Aan de Schimgoden. — Aan Lucius Didius Proculus heeft Didia Restituta, zijne moeder, dit monument gewijd als aan haren zoon, het voorwerp harer droevige herinnering en harer liefde, die oud werd een-en-veertig jaren, vier maanden en drie dagen. »

De samenstelling. — Het is uiterst zeldzaam, dat niet de namen van den overledene en van diens vader aan het hoofd der heidensche opschriften staan uitgedrukt; ik weet niet of zich daarvan wel een enkel voorbeeld in de christlijke opschriften voordoet.

M. ANICIVS. M. F. CAM.
TETTIVS. ET ANICIAE. NICE F.
ET. ATINIAE FORTVNATAE
CONJVGI. SVAE. ET. SVIS
POSTERISQ.

« Marcus Anicius Camtettius, zoon van Marcus, heeft dit graf gesticht voor Anicia Nice (Victoria), zijne dochter, en voor Atinia Fortunata, zijne echtgenoot, alsmede voor de zijnen en al zijne nakomelingen. »

Daarenboven, hoe eenvoudig ook, zoo voert het heidensche opschrift toch bijna altijd den stempel van uitsluiting, en geeft tot zelfs de maat op van den grond, die voor het graf werd aangekocht, eene omstandigheid, welke men nooit in de christlijke opschriften aantreft. Ziehier een voorbeeld uit duizend:

PHILARGVRVS
COCVS. PR.
FAMILIÆ. ET. LIBER.
LOCVM. SEPVLCRI
D. S. P. D. IN. FR. P. XVI
IN AGR. P. XII

« Philargurus, kok van den pretor, heeft, voor zijne familie en voor zijne vrijgelatenen, met zijn geld, deze begraafplaats gekocht, zestien voet breed, en twaalf voeten diep. »

Om, ten slotte, den lezer-zelven tot het beoordeelen van de zamenstelling der heidensche opschriften gelegenheid te geven, zal ik tot model de volgende doen dienen.

DIS MANIBVS.

T. POEDIO. T. F. AN. MARTIAL.

VETERANO EX COHI PR.

JVLIA VICTORINA CONJVGI. K. ET

SIBI SVIS POSTERQ. SVOR. FEC. ET

L. POEDIVS CLEMENS PATER. ET

M. CLAYDIVS. VIRILIS. AMICO. B. M.

IN FR. P. III. IN AGR. P. III.

« Aan de Schimgoden. — Voor Titus Pœdius, Annius Martialis, zoon van Titus, veteraan der eerste pretoriaansche cohort, heeft Julia Victorina, als voor haren geliefden echtgenoot, gelijk ook voor zich-zelve, voor de haren en voor hunne nakomelingen, dit graf gesticht, even als Lucius Pœdius Clemens, voor zijnen broeder, en Marcus Claudius Virilis, voor zijnen zeer verdienstlijken vriend, welk graf vier voet breed, en drie voeten diep is. »

Men kan nu oordeelen, hoedanig de vorm der heidensche opschriften van dien der christlijke verschilt: de eerste zijn meer bewerkt, de laatste eenvoudiger: de eerste getuigen èn van den daaraan besteden tijd, èn van een daartoe gebezigd goed gereedschap; de laatste duiden overjagting aan en gebrek aan de noodige werktuigen; de eerste zijn wijdoopig ontwikkeld, terwijl de laatste dikwerf uit twee woorden, ja, soms slechts uit een enkel bestaan, iets, waarvan geen voorbeeld te vinden is, noch op de grafurnen, noch in de colombariën.

Het bezigen van zekere woorden, is een ander en nog méér kenmerkend verschijnsel, dan al de voorgaande, namelijk, woorden, die in de christlijke opschriften *altijd* voluit-

geschreven worden gevonden, en welke men *nooit* in de heidensche opschriften aantreft, zoo als *depositus*, *depositio*, *dormitio*, gelijk mede de woorden *bisomum* of *trisomum*, grafsteden, voor twee of drie lijken bestemd. Deze uitdrukkingen, bij de heidensche monumenten geheel en al onbekend, worden op de christen-graven meestal gebezigd.

Wat het woord *depositus* betreft, alle oudheidkundigen zijn, te regt, van gevoelen, dat het aan het christendom bij uitnemendheid en uitsluitend eigen is, als zijnde de juiste uitdrukking voor het leerstuk der verrijzenis des vleesches, bij de heidenen onbekend. Waar 't eene godsdienst geldt, die, ten aanzien van den toekomstigen staat van 's menschen aan de aarde teruggegeven ligchaam, het stilzwijgen bewaart, of, al laat zij ook de onsterfelijkheid der ziel toe, toch den dood als de vernietiging van het vleesch beschouwt; daar spreekt het van-zelf, dat de volgelingen dier godsdienst ook op het stuk der verrijzenis zullen zwijgen: dit is met de heidenen het geval, en nimmer geven hunne grafsteden, hunne mausoleën, hunne colombariën, hunne lijkurnen één enkel woord of teeken nopens deze troostvolle waarheid te lezen of te zien. Geheel verschillend gaat de christlijke godsdienst hierbij te werk: zij plaatst de leer der opstanding des vleesches aan het hoofd harer geloofsbelijdenis, even als zij het groot gebod der algemeene menschenliefde aan de spitse harer voorschriften van zedeleer plaatst. Reeds hebben wij gezien, dat de eerste christen-grafsteden een levend en luidsprekend bewijs der verwezenlijking van het gebod der liefde zijn; dit-zelfde geldt ten opzichte van het leerstuk der opstanding uit den doode.

Aangezien, naar de opvatting van het christendom, de dood slechts een slaap is, zoo moesten er, om deze nieuwe waarheid uit te drukken, ook nieuwe woorden gevonden

worden, en, in de daad, de taal werd verrijkt met twee woorden, even luisterrijk van zin, als vol van liefde en troost. In de romeinsche wetgeving wordt een woord gebezigd ter aanduiding van een *depôt*, dat wil zeggen, om aan te duiden, dat men iemand een voorwerp heeft toevertrouwd, onder verplichting van het weêr te geven. De *depositarius* is dus niet de eigenaar van het hem enkel ter bewaring toevertrouwde, en kan het noch gebruiken, noch misbruiken, noch het onbepaald behouden. Dit woord nu, als waardoor die daad van vertrouwen wordt uitgedrukt, is juist door het christendom verkozen, om de daad aan te toonen, waardoor men aan de aarde het lijk zijner belijders toevertrouwt: *depositus, depositio*. « In den schoot der aarde, waaruit gij voortkomstig zijt, — dus spreekt het den mensch toe — zijt gij onder de hand Gods, die over u waakt; en, wel verre van u te vernietigen, zal de aarde u *bewaren*, en in hare ingewanden, als in den schoot eener moeder neêrgelegd, zal uw ligchaam er tot een nieuw leven wederom uit te voorschijn komen, en opdat gij daarvan diep doordrongen zijt, zal de daad, waardoor ik uw stoflijk overschot aan de aarde toevertrouw, voortaan uitgedrukt worden met den door de wetten als geïjkt naam, ter aanduiding van wat een *depôt* wordt geheeten, namelijk, *depositus, depositio* 1). »

Daar nu ieder ligchaam een *depôt* is, zoo was er nog een ander woord noodig, om de plaats aan te duiden, waar al de lichamen rusten, bestemd, om aan het leven teruggegeven te worden. Het christendom heeft ook dat woord gevonden. In zijne taal heeten begraafplaatsen *cœmeteriën*,

1) Dienzelfden zin geeft ook Cicero aan het woord *depositus*, wanneer hij spreekt van *deposita*, als van zaken, aan de bewaring van een derde toevertrouwd: *Neque semper deposita reddenda. Offic.*, III, 23; *Digest.*, 16, 3, 1, 3; en *Florent.*, *ibid.*, 17.

dat wil zeggen *slaapsteden* 1). Wat nu drukt dit uit? Ter plaatse, waar men slaapt, rust men, tot weder ontwakens toe, uit: vandaar de woorden *quies*, *dormitio*, *quiescit*, *dormit*, hier rust of slaapt, in kalmen sluimer, uitdrukkingen, welke men alom op onze vroegste begraafplaatsen aantreft, als duizendwerf herhaalde woorden van opbeuring en stemmen van troost, die den geest en het hart des pelgrims, bij zijn bezoek der catacomben verlichten en verteederen, even als die myriaden van sterren, wier schitterlicht de hemelen verheldert, en, gedurende het duistere van den nacht, ons oog toch de voorwerpen doet onderscheiden, welke het afwezen der zon in de schaduw houdt gehuld.

Teneinde te beter zich te kunnen doordringen van wat de Kerk met de ten deze gebezigde uitdrukking zeggen wil, is het voldoende, dat men haar vergelijkte met het daarvoor bij de heidenen gebruikelijke woord. Overtuigd, dat hunne dooden voor altoos, onherroepelijk, eeuwig in de aarde waren weggelegd, zoo bezigden zij, ter aanduiding daarvan, de woorden *situs*, *positus*, *compositus*, *weggelegd*, *bijgezet*, *vergaderd*; de christenen, daarentegen, die het begraven voor slechts tijdelijk hielden, bezigden, ter uitdrukking daarvan, de zoo straks vermelde woorden. Eenige heidensche en christelijke opschriften zullen dit onderscheid volkomen toelichten:

D. M.

HIC SITVS EST

L. ÆL. VRBICVS.

« Aan de Schimgoden. — Hier ligt Lucius Ælius Urbicus. »

1) Cœmeterium ut domus, in qua hospites dormiant. — Strab., lib. I, *De Reb. subs.* c. VI. — Dormitoria, ut discamus eos, qui illic siti sunt, non mortuos, sed somno consopitos et dormire. — S. Chrys., *Serm.* XXXII, *De Appell. cœmeter.*

MUSCILIUS CARVS SVIS ANN.

III. H. S. E. ET. TE. ROGO

PRÆTERIENS. VT. LEGAS. ET

DICAS. SIT. T. T. L.

« Muscilius, den zijnen dierbaar, vier jaren oud, is hier bijgezet; en ik bid u, voorbijganger, te lezen en te zeggen:

« De aarde drukke u ligt. »

AVRELIA. VALERIA. JANVARIA

QVÆ VIXIT. ANNIS XXVII

M. V. DI. X. DEPOSITA EST IN PACE.

« Aurelia Valeria Januaria, die zeven-en-twintig jaren, vijf maanden en tien dagen, oud werd, is hier in vrede weggelegd. »

ZOTICVS HIC AD DORMIENBVM.

« Hier ligt Zotieus te slapen. »

FILVS TORGVS HIC DORMIT.

« Filostorgus slaapt alhier. »

DORMITIOE ANC. DEI

OLYMPIATIS. PARENTES

FILIE. B. M. F. Q. AN. B. V.

M. XI. D. XXI.

« Slaapstede van Olympiades, dienstmaagd des Heeren, wier ouderen voor hunne geliefde dochter, die vijf jaren, elf maanden, en een-en-twintig dagen oud werd, dit graf hebben gesticht. »

CRESCENTIVS VIXIT ANNUM ET

OCTO MENSES IN PACE QVIESCE

« Crescentius werd een jaar en acht maanden oud. Rust in vrede. »

ROMANVS FELICISSIMO PATRI QVI
VIXIT AN. P. M. IN PA. QVIESCIT.

« Romanus aan zijnen vader, Felicissimus, die ongeveer veertig jaren is oud geworden. Hij rust in vrede. »

De toespraken, tot de overledenen gerigt, zijn een ander kenmerk, dat de christlijke opschriften van de heidensche onderscheidt. Bij den dood van een dierbaren persoon, ontvloeijen er tranen aan het oog, en verzucht het hart, terwijl er zich wenschen op de lippen vormen voor hen, welke wij hebben verloren; dat alles ligt in de natuur, en zoo vindt men op de christlijke, even als op de heidensche grafstenen woorden van smarte tot dierbare overledenen gerigt. Elders reeds hebben wij gezegd, dat de godsdienst niet is gekomen, om de natuur te verdelgen, maar om haar te volmaken. Intusschen drukken zulke bewoordingen op de graven der heidenen een louter menschlijk gevoel uit, vermengd met een zekere wanhoop, doch die natuurlijk is dáár, waar men geen besef heeft van het troostrijk leerstuk der toekomstige opstanding. Niet minder levendig is de droefheid op de graven der christenen uitgedrukt, doch de daartoe gebezigde bewoordingen zijn veredeld door de troostvolle verzekering, dat de ontslapene in het eeuwig leven gelukkig is, en eenmaal hereenigd zal worden met hen, welke hij in tranen heeft achtergelaten. Wij zullen slechts eenige voorbeelden hier aanhalen, want de *Via Ardeatina* wacht ons reeds lang.

De gewone uitdrukkingen van teederheid en bede, bij de heidenen in gebruik, luiden aldus:

Desideratissimi, incomparabiles, piissimi, carissimi,

dulces, dulcissimi, benemerentes, pientissimi, innocentissimi; sit tibi terra levis; ossa tua bene quiescant. Vale. Vale. Vale.

Diepbetreurde, onvergelyklijke, allervroomste, meest dierbare, liefvallige, overvriendelijke, hoogst-verdienstelijke, gansch schuldellooze vaders, moeders, broeders, zusters, vrienden, echtgenooten of bloedverwanten, de aarde drukke u zacht; uwe beenderen rusten ongestoord; vaartwel, vaartwel, vaartwel.

TE LAPIS OBTESTOR LEVITER SVPER OSSA QUIESCAS
ET MEDIE ÆTATI NE GRAVIS ESSE VELIS.

« Ik smeek u, grafsteen, druk dit gebeente toch zacht, en weeg niet zwaar op een doode, die nog zoo jong is. »

O. D. M. C. VALERI. T.

T. SVCCESSI. HIËRO T.

B. ET. ROMANA FILIO . L.

Q. CARISSIMO V. A. XI. S.

M. VI. D. XIII.

« Aan de Schingoden. — Aan Cajus Valerius Successus, Hiëro en Romana aan hun geliefden zoon, die elf jaren, zes maanden en dertien dagen oud werd. »

Dit zonderling opschrift, door Muratori openbaar gemaakt, heeft de geleerden lang bezig gehouden. De moeijelijkheid der verklaring kwam daaruit voort, dat men de aanvang- en sluitletters van iederen regel in den zin meëbegrepen wilde hebben, terwijl zij op zich-zelfen beschouwd, en de voorsten van boven naar onder gelezen behooren te worden, zijnde dit de bekende toespraak: *Ossa tua bene quiescant: Mogen uwe beenderen ongestoord rusten*; terwijl men de sluitletters

van beneden naar boven moet lezen, als wanneer de gewone formule verkregen wordt: *Sit levis terra tibi: de aarde drukke u zacht.*

Dikwerf heb ik mij-zelfen afgevraagd, wat laatstgemelde uitdrukking toch eigenlijk wel beteekende, en waarom de heidenen haar altijd zoo zorgvuldig op het graf hunner vrienden of nabestaanden deden plaatsen? Volgens den beroemden hoogleeraar Vermiglioli 1), hechten de heidenen een denkbeeld van onheil en schande aan de onreinheid en verwaarloozing der grafsteden. Vandaar onder zeer veel andere voorbeelden, het volgende opschrift, waaruit blijkt, dat zekere vrouw, met name Ponzia Justa, 600 sestiëtiën vaststelde, teneinde daarvoor het graf van eene harer vrijgelatenen, Fortunata geheeten, altijd zindelijk te houden: *Ut monumentum remvndetur*, en duidelijker nog: *Ne. patiare. meus. tumulus. increscere. silvis* (Men gedooge niet, dat mijn graf met ruigt overgroeije). Vandaar dan ook nog de zaag, op een aantal grafsteden ingegrift, om uit te drukken de zorg, welke de erven hebben moesten, om struiken en doornen te beletten van op de graven wortel te schieten; — en vandaar, eindelijk, de verwensching, aan iemand, dien men haatte, toegevoegd: « Moge de aarde doornen voortbrengen, ter overdekking van uw graf. »

Terra tuum spinis obducat, Lena, sepulcrum.

De uitdrukkingen van teederheid en smart, welke wij op de heidensche grafsteden hebben aangetroffen, doen zich ook, in dezelfde bewoordingen, bij de christen-grafsteden voor.

1) *Lezioni elementari de Archeologia esposte nella Pontificia Università de Perugia, di Giov. Battista Vermiglioli.* Milano, 1824; 2 vol. in-8, t. II, p. 142.

Anders evenwel is het gelegen met de toespraken: in plaats van het koude en zinledige: « *dat de aarde u ligt drukke, en mogen uwe beenderen ongestoord rusten!* » uitende christenen twee beden, vol van vertroosting en hoop: zij wenschen, namelijk, hunnen vrienden toe: het eeuwige leven en den eeuwigen vrede in God.

DIOSCORUS VIBE IN ETERNO

« Dioscorus, leef in eeuwigheid. »

FAVSTINA DVLICIS BIBAS

IN DEO.

« Lieve Faustina, leef in God. »

Wat het toeroepen *in pace* betreft, men vindt dit bijna op elke christen-grafstede, maar ook niet dan daár. Wanneer men er slechts op let, met hoe groote bezorgdheid de eerste christenen in hunne gebruiken, zeden en woorden de voorbeelden en lessen van den godlijken Meester overbragten, dan zal men ook daarin terstond den heilgroet terug vinden, door onzen Heer zijnen Apostelen toegebracht, na op Calvarië het werk der Verlossing voltooid te hebben. Die heilgroet, waarvan de beteekenis even eenvoudig als verheven en van uitgestrekten zin is, ging van des Verlossers lippen op die der Kerk, zijne Bruid, over. De grafschriften ontleenden die woorden aan de liturgie, en, onder welken vorm ook, ze door den grafdelver ingegriffeld werden, zij behouden voor altoos de hooge evangelische beteekenis, die er oorspronkelijk aan gehecht werd, en die nimmer veranderen zal.

Doch, voor den oogenblik genoeg over de grafschriften, ofschoon die fraaije bladzijde van het groote boek der catacomben nog volstrekt niet afgelezen is: morgen zullen wij

er op terugkomen; heden willen wij ons naar buiten de aloude *porta Capena* begeven, en in de daar liggende lijk-groeven afstijgen.

Allereerst begroeten wij de eerwaardige kerk van *Domine, quo vadis?* ter plaatse, waar de Via Ardeatina, den Ap-piaanschen weg verlatende, regts afslaat, en naar *Fasciola* voert. Hier bevindt zich de catacombe der HH. Nereus en Achilleus, eveneens onder den naam van de HH. Petronella en Flavia bekend. Om tot den oorsprong daarvan te komen, moet men tot den tijd der apostelen opklimmen 1). Het Evangelie meldt ons, dat de H. Petrus gehuwd is geweest, en de Overlevering geeft hem eene dochter, met name Petronella 2). Intusschen hebben eenige geschiedschrijvers gemeend, dat Petronella slechts de geestelijke dochter des apostels geweest is, wien zij bijzonder dierbaar was geworden, zoo door hare godvrucht, als door haren christlijken moed 3). Wat hiervan zij, het ligchaam der doorluchtige maagd werd bijgezet in eene, op twintig minuten afstands van Rome, aan de Via Ardeatina gelegen crypt, geopend in een tuin, die toebehoorde aan de H. Flavia Domitilla, eene andere dochter van den H. Petrus, nicht der keizers Titus en Domitianus, en wegens haren moed hoog aangeschreven in de jaarboeken der eerste Kerk.

In de schaduw van den troon geboren, groeide Flavia, van hare jeugd af aan, in al de deugden van het christendom op, en wist, te midden der weelde en des bederfs, aan het hof der cesars heerschende, de lelie der onschuld ongeschonden te bewaren. Keizer Domitian, haar onwaardige bloedverwant,

1) S. Ign. *Ep.* IX.

2) Clemens Alexand., *Strom.* lib. VII; S. Chrysost., *Homil.* IV. in *Isaiam*.

3) Aringhi, lib. III, c. XVIII, p. 286.

moest, natuurlijk, die jeugdige schoone, waarop zijn geslacht trotsch was, haten, vooral, sedert hij vernam, dat zij christen geworden was, en in handen van den H. paus Clemens de gelofte van den maagdelijken staat had afgelegd. Hij liet haar naar het eiland Ponzia overbrengen, en daar eene langdurige en wreede marteling ondergaan, om, vervolgens, op zijnen last, met twee andere maagden, hare gezellinnen of kamerjuffers, Euphrosina en Theodora, naar Terracina vervoerd en levend in hare kamer verbrand te worden.

Met de jeugdige vorstin stierven ook Nereus en Achilleus, hare bedienden, aan wie zij, naast God, de gave des geloofs te danken had. De wreedheid van Domitiaan, die zich, wellicht wegens den hoogen rang van Flavia, nog had ingetoomd,kende geene grenzen meer, toen het hare dienaren gold. Zijn consul, Memmius Rufus, deed ze op de pijnbank leggen, en de vuurproef ondergaan, teneinde ze te dwingen tot de bekentenis, dat de H. Petrus hen gedoopt had, en dat ze bereid waren, om aan de goden des rijks het offer te brengen. Te vergeefs! De heilige martelaren bewaren het diepste stilzwijgen, en het zwaard maakt een einde aan hunnen roemvollen strijd. Als verwinnaars van cesar-zelven, verdienden die heldhaftige strijders de eer van den triomf; en Flavia moest glorierijker binnen het groote Rome wederkeeren dan haar beruchte bloedverwant, na de inneming van Jerusalem. Auspicius, even als de H. Flavia, een leerling der HH. Nereus en Achilleus, vergaderde met groote zorg het kostbaar overschot der martelaren, plaatste het in een klein vaartuig, en, vertrouwend op God, die de wateren en de orkanen beheerscht, zette hij naar Rome koers. Nooit had de Thyrenische zee, hoe vaak ook door de verwinnende vloot der Romeinen beploegd, kostbaarder vracht op hare golven gedragen. De kleine bodem bereikt de haven, en Auspicius, te gelijk stuurman en meester van de

kiel, legt zelf der heiligen gebeente eerbiedig in den keizerlijken tuin der H. Flavia ter rust 1).

Een schitterender triomf was evenwel dezen geloofshelden voorbehouden: hunne gewijde asch werd door Gregorius IX. uit de catacomben in de diaconie van den H. Adrianus overgebragt, waar zij, vele eeuwen lang, de gedurige en vurige hulde der geloovigen genoot, totdat de onsterflijke Baronius, met den titel der HH. Nereus en Achilleus, kardinaal geworden, de basiliek van Fasciola deed herstellen, en van Clemens VIII. verlot kreeg, om het gebeente der heilige martelaren daarin over te brengen. De 11. Mei van het jaar 1397 was voor het christlijk Rome een dag, die de schitterendste tooneelen van het heidensche Rome voor den geest terug bragt: te midden van een feesttrein, zaamgesteld uit wat de hoofdstad der wereld meest uitstekends opleverde, onder jubelgezang, vreugdetranen, wierookwalmen en smeekgebeden, werd eene doorluchtige vorstin, eene edele cesars-dochter en heldinne des geloofs, in triomf de groote wijken der eeuwige stad doorgevoerd, en heengedragen onder de zegebogen van Septimius Severus en van Titus, den verwinnaar der Joden en haren edelen bloedverwant; de stoet, de *Via Triumphalis* volgens langs trekkende, bewoog zich vandaar naar den Appiaanschen weg, om eindelijk halt te houden aan de *Via Ardeatina*, tegenover den tuin, van oudsher den eigendom van haar geslacht. Dáár werd Flavia's dierbaar overschot van de triomfkar eerbiedig afgenomen, en keerde de Heilige, als eene edele balling, roemvol in het vaderlijk erf terug. Sinds dien dag is een statige tempel hare woning, en rust zij te midden van de huldebetuigingen der geheele wereld, omstraald

1) Hæc nos referente ipso Auspicio cognovimus, qui eorum corpora rapuit et sepelivit. *Cod. ms. Vatic. et Vallic.*

door den dubbelen gloriekrans van maagd en martelares, door den hemel-zelven haar op het onsterflijk voorhoofd gedrukt 1)!

Intusschen breidde zich de begraafplaats der H. Flavia snel uit, en werd weldra een kwartier der grootte catacombe van Pretextatus, waarover wij eenige dagen later zullen te spreken hebben.

Niet verre vandaar vindt men de catacombe van den H. Damasus en der HH. Marcus en Marcellinus, welke men zou kunnen houden voor een gedeelte van de overgrootte begraafplaats des H. Callixtus, maar die echter in de *Acten der martelaren*, even als in de werken der oudheidvorschers, daarvan gescheiden is. Zij strekt zich uit van af de oude *Via Ardeatina*, en ontleent hare verschillende namen, hetzij aan de helden, wier roemrijk overschot zij in haren schoot ontving, hetzij aan den onsterflijken paus, voor wien zij een voorwerp van bijzondere vereering uitmaakte. Den 18. Januarij van het jaar 286, onder de regering van Diocletiaan, deed de pretor Fabianus twee broeders, met name Marcus en Marcellinus, gevangen nemen. Beschuldigd en bewezen, christenen te zijn, werden zij aan een boom genageld, en met ontelbre lanssteken doorboord. Nu en dan doet de regter de strafpleging ophouden, en spreekt hij, met gehuicheld medelijden, zijnen slagtoffers dus toe: « Ongelukkigen! denkt aan u-zelven, en ontruikt u aan deze foltering. » Aan de stervende lippen der glorievolle kampvechters des geloofs ontglipt een antwoord, dat in geen anderen mond paste, dan in dien eens martelaars en van een katholiek. « Geene feestvreugde werd er ooit gemaakt, zoo verruklijk als de smarten, welke wij voor Jesus Christus ondergaan. Reeds gevoelen wij het begin

1) Bar. *Not. ad Martyr.*, 12 mai; *Vie de S. Phil. de Néri*, lib. II, c. II, p. 83.

onzer bevestiging in zijne liefde; o, moge Hij 't ons vergunnen, te lijden tot den oogenblik toe, dat wij het kleed onzer sterfelijkheid zullen hebben afgelegd 1). »

Welk eene taal! welk een ommeekeer van gevoelens en denkbeelden! en nochtans, zóó luidde, alomme, in het Oosten en in het Westen, de taal van het nieuwe geloof; en zoo ook moest zij wezen, dewijl er, als te gelijk door uitgedrukt werd de H. Geest-zelf, die daar sprak uit den mond aller martelaars, en getuigenis aflegde eener nieuwe leer, waardoor de mensch en de wereld tevens geheel herschapen stond te worden.

Wat betreft de menigte van martelaren, in deze catacombe begraven, men kan daarvan met zekerheid niets bepalen, maar moet zich vergenoegen, om den H. paus Damasus na te zeggen: « Lezer, wie gij ook zijt, vereer de lichamen der heiligen, die hier rusten, en wier naam of aantal door de oudheid niet bewaard is kunnen worden 2). » Wat de oudheid volmaakt goed bewaard heeft, is de gedachtenis van den beroemden opperherder, die schatten besteedde aan de opluistering der begraafplaatsen van de roemvolle voorvechters des Evangelies, en zijn dichterlijk talent ten offer bragt aan het bezingen hunner deugd, terwijl hij voorts, na deze catacombe gerestaureerd te hebben, er zijn ligchaam ter eeuwige rust neder liet leggen, en haar deed prijken met zijnen naam. De H. Damasus, de groote kerkleeraar, de schrik der Arianen, bijna een eeuw lang de zuil des geloofs in het Oosten en in het Westen, de vriend van den H. Hiëronymus, het licht van

1) Nonquam tam jucunde epulati sumus, quam hæc quæ Jesu Christi causa perferimus, in cujus amore nunc fixi esse cœpimus: utinam tandem nos hæc pati sinat, quaudiu hoc corruptibili corpore vestiti sumus. — Mazzol., p. 225.

2) Sanctorum quicumque legis venerare sepulcrum;
Nomina nec numerum potuit retinere vetustas.

zijn tijd, betoonde voor de heilige martelaren de teederste godsvrucht: niet tevreden met hunne grafsteden te bezoeken en te versieren, wilde hij ook bij hen rusten, met al, wat hij dierbaarst op aarde had, zijne moeder en zijne zuster 1). In de catacombe der HH. Marcus en Marcellinus begraven, werd hij later overgebracht naar de kerk van den H. Laurentius-*in-Damaso*, waar hij, regtmatig, op zijne beurt, het voorwerp der diepe en gedurige vereering der geloovigen uitmaakt.

1) Roerend, in de daad, is het, om dien grooten man, dien heiligen opperherder, dien teederen zoon en goeden broeder zich te hooren uitdrukken in zijne liefde voor Irene, zijne jeugdige zuster, hem haren dood te zien beweenen, en zijne grafplaats naast haar aanduiden, in de blijde hoop van eenmaal glorievol met haar uit den doodslaap op te staan. Ziehier het grafschrift, waarin zich het gemoed zoowel van den broeder, als van den opperpriester treffend uit:

Hoc tumulo sacra Deo nunc membra quiescunt,
 Hic soror est Damasi, nomen signaris, Irenæ.
 Voverat hæc sese Christo cum vita maneret,
 Virginis ut meritum sanctus pudor ipse probaret.
 Bis denas hyemes necdum compleverat ætas,
 Egregios mores vitæ præcesserat ætas,
 Propositum mentis pietas veneranda puellæ,
 Magnificos fructus dederat melioribus annis.

Qui gradiens Pelagi fluctus compressit amaros;
 Vivere qui præstat morientia semina terræ;
 Solvere qui potuit Lazaro sua vincula mortis,
 Post tenebras fratrem, post tertia lumina solis,
 Ad superos iterum Mariæ donare sorori,
 Post cineres Damasum faciet qui surgere credo.

3 Januarij.

Catacomben der Via-Ardeatina (vervolg). — Nieuwe studie der opschriften. — Namen, die er worden aangetroffen. — Toewijding aan de Schingoden. — De leesteekens. — De dagteekening der opschriften. — Catacomben der H. Balbina en van den H. paus Marcus. — Geschiedenis.

Rome is eene wereld, eene wereld van heidensche en christlijke herinneringen, tot wier beschouwing de wetenschap meer tijd noodig heeft, dan Columbus behoefde voor de ontdekking van Amerika, meer tijd, dan thans de snelzeilers van New-York of de stoombooten van Havre en Portsmouth besteeden, om van de eene pool naar de andere te stevenen. Even als de missionaris door de ongerepte wouden van den Oregon, slechts met de bijl in de hand zich een pad kan banen, zoo kan ook de pelgrim der catacomben geene schrede doen, zonder door een of anderen hinderpaal, doch die van het hoogste gewigt is, opgehouden te worden, en waarbij hij gaarne een tijdlang vertoeft. Eveneens is het met de opschriften gelegen, die gisteren onze aandacht in hooge mate reeds bezig hielden, en thans op nieuw een lang en opmerkzaam gehoor komen vragen. Zullen wij hun dat weigeren? Zij hebben ons nog zooveel te verhalen! Gisteren maakten zij ons met hunne onderscheidende karakters bekend, en thans willen zij ons rekenschap geven van de namen, welke zij opleveren, van hunne toewijding, van hunne punctuatie, en van hunnen ouderdom.

Om eene schaduw te werpen op het algemeen karakter, waardoor de christlijke opschriften van de heidensche verschillen, heeft men gezegd: beiden leveren dezelfde eigennamen

op, en soms dezelfde heidensche toewijding; dus, zijn al de opschriften der catacomben of niet christlijk, of de eerste christenen waren nog halve heidenen: — ziedaar de kwestie, met wier belangrijke oplossing wij ons nu een oogenblik zullen gaan bezighouden.

Dat de opschriften der catacomben een groot aantal heidensche namen, en zelfs de namen van goden en godinnen te lezen geven, is een onloochenbaar feit, maar, dat in geenen deele ten bewijze strekt, dat die grafsteden het *heidensch* karakter zouden dragen. De eerste geloovigen behielden, bij hunnen overgang tot het christendom, over het algemeen hunne eigen namen; geene wet wraakte dat gebruik 1). Immers, lezen wij niet in de Handelingen der Apostelen de volkomen heidensche namen van Caïus, Alexander, Apollo? Verwisselde de H. Paulus-zelf zijn joodschen naam niet voor een romeinschen? En, als onze vaders dit ook gewild hadden, dan was zulk eene naamsverandering toch verre van altijd mogelijk te wezen. Hoe zouden zij nieuwe namen hebben kunnen aannemen, al die christenen, wier geloofsbelijdenis meestal terstond door den dood werd gevolgd, zonder dat er soms nog tijd overbleef, om het doopsel te ontvangen! Doch, al neemt men de voortdurende mogelijkheid van zulk eene naamsverandering ook aan, dan vragen wij: maakte het wettelijk belang der bekeerlingen, de eer der Kerk, de glorie van God, het hun niet ten pligt, om er volstrekt geen gebruik van te willen maken? — Na hunne bekeering de namen te behouden, welke zij in de wereld voerden, even als zij hun stand en hun beroep bleven handhaven en uitoefenen, was voor de nieu-

1) Non culpabile fuit gentilibus, christianis factis, profana deorum nomina non deposuisse, imo assumpsisse, ut pluribus ostendit Cuperus in *Monum. antiq.*, p. 100; Fabretti, *Inscript.*, c. VIII, p. 331.

bekeerden een middel, om voor hunne nog heidensche bloedverwanten en vrienden een stap te verbergen, dien de voorzigtigheid dikwerf gebod, vooreerst, zooveel mogelijk, geheim te houden. Overigens stond de ontluikende Kerk gedurig bloot aan de beschuldiging van slechts een hoop laag en dom volk te zijn, waardoor zij zich niet weinig belemmerd zag in het aanwinnen van aanzienlijke ledematen; — en was het nu, om dat verwijt tegen te gaan, niet goed, dat zij in hare nederige of bloedige registers roemrijke namen kon toonen, zoo als er ook in de rollen van den senaat, of in de rangen der consuls prijkten? God-zelf wilde voor alle volgende eeuwen zijne magt openbaren door de doorluchtigste namen van het heidendom ingegrift te toonen op der martelaren graf, naast de nederigste en minst-bekende der wereld. En daar nu de godlijke Verlosser gekomen was, om alles te herstellen, was het dan niet noodzaaklijk, dat hij, door aan zijne getrouwste leerlingen de namen te laten behouden, die door zijne grootste vijanden waren gevoerd geworden, die namen-zelven heiligde? En is het niet op die wijze, dat hij heeft gereinigd en in eere hersteld de Minerva, het Pantheon, en zoovele andere gebouwen, die aan de godendienst of aan de schandfeesten van het heidendom waren gewijd?

Buitendien, om welke reden zouden de nieuwbekeerden hunne oude namen dan toch wel veranderd hebben? Zonder twijfel, even als ook nu nog geschiedt, om den naam van dezen of genen heilige, die hun zóó ten beschermmer als tot voorbeeld dienen zou. Doch, voor de christenen der apostolische dagen bestonden die voorbeelden nog niet; en zal men nu willen, dat zij dan den namen der aartsvaders, der profeten, en der regtvaardigen des Ouden Testaments zouden hebben kunnen aannemen? Ongetwijfeld, hadden zij dit kunnen doen, maar zij moesten het niet, en, in hare ondoorgrondbare raads-

besluiten wilde de Voorzienigheid niet, dat zij het deden. — Daarenboven, wanneer zij hebreuwsche namen hadden aangenomen, zoo als die van Abraham, van David, van Jeremiás, van Daniël en soortgelijken meer, zoo zou men, ze later in de catacomben terugvindende, licht hebben kunnen vooronderstellen, dat onze begraafplaatsen gemeenschaplijk joodsch en christlijk waren geweest, of tenminste, dat zij niet uitsluitend het werk, de verblijfplaats, of het graf der christenen geweest waren; daardoor zou eene jammerlijke onzekerheid zijn blijven bestaan, en de oorspronkelijke Kerk voor ons eene der schitterendste paarden in hare kroon verloren hebben.

Voorts ook nog hadden de heidenen, hetzij uit onkunde, hetzij te kwader trouw, de gewoonte van in hunne spreekmanier en in hunnen haat Joden en Christenen voor hetzelfde te nemen. Voor hen waren zij eene-zelfde bespotlijke, woelzieke, en aller haat en verachting waardige secte 1). Hieruit nu zal men ligtlijk kunnen opmaken van hoe overwegend belang het, zoowel uit een godsdienstig als uit een maatschappelijk oogpunt beschouwd, voor onze vaders was, om alles te verwijderen, wat zelfs zijdelings tot eene dergelijke verwarring van denkbeelden of opvatting aanleiding zou kunnen geven.

1) Men weet hoe Tacitus, Suetonius en Xiphilinus zich daarover uitlaten. De tweede genoemde, het besluit van Claudius vermeldende, waarbij de Joden uit Rome gebannen werden, zegt: *Judæos impulsore Chresto*, etc. De laatste, sprekende van de H. Flavia en andere bekeerden, drukt zich dus uit: *Cujus rei causa, multi qui in mores Judæorum transierant, damnati sunt; quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus: Domitilla tantummodo in Pandatariam relegata est. In Epit. Diony. Nicæi in Domitian.*

De christenen van het Oosten betoonden zich in dit opzigt een weinig minder streng; doch het is hier de plaats niet, om dat verschil van handelwijze toe te lichten. — Boldetti, lib. II, c. XIII, p. 474.

Verwonderlijk dan ook, dat men onder de duizenden van *loculi*, in de catacomben ontdekt, niet één enkele gevonden heeft, die den naam droeg van een-éénig personaadje der oude wet; — en vandaar dat men tot het noodwendig besluit moet komen, òf dat de Joden van Rome allen geweigerd hebben, het christendom te omhelzen, — iets wat valsch is — òf, dat zij bij hunne bekeering van naam veranderd zijn. Deze laatste vooronderstelling is alleen aannemelijk, maar zij bewijst tevens, zonder wederspraak, de uiterste zorg van Rome's geloovigen, om zich te onderscheiden van een volk, dat, ten gevolge van den moord, aan den Godmensch gepleegd, voortaan de verachting van het gansche menschdom op zich zou laden.

Om die redenen, en misschien ook nog uit andere oorzaken, was de naamsverandering onder de eerste christenen iets hoogst-zeldzaams; en niet alleen de handelingen der apostelen, maar even zoo ook de handelingen der martelaren bieden ons op elke bladzijde heidensche namen aan, door de roemrijkste telgen der eerste Kerk gevoerd. Wie kent niet de senatoren Pudens en Julius; de officieren en de generalen der keizerlijke legerscharen Tiburtius, Marius, Mauritius, Exuperus; de edele vrouwen Priscilla, Theodora, Justa, Plautilla, Lucina, Cyriaca; de doorluchtige maagden Prisca, Pudentiana, Sotera, Flavia, Cecilia, Balbina, en zoovele anderen meer, die met al den luister der christelijke deugd den glans verhoogden, die al deze namen reeds omstraalde in de jaarboeken van het oude Rome? Behoeft men zich dan te verwonderen, dat oudtijds heidensche namen in de catacomben op de *loculi* van de kinderen der Kerk weêrgevonden worden? Ik zal er eenige van aanhalen, met opzet genomen van de grafsteden, waarin een bloedvaasje, of een palmtak, als kenmerken van een martelaars-graf, werd gevonden.

POPVLONIO IN PACE IDVS JVNIS.

« Aan Populonium in vrede; op den dag der Iden van Junij. »

EITYXIANH

THXON

HAKÉ.

« Eutichiana, de vrede zij met u. »

DOMITIA IN PACE.

« Domitia in vrede. »

Ziehier er een van een zes-en-tachtig-jarigen martelaar: Heil u, heilige grijsaard, heil u, roemrijke veteraan onder Christus' kruisbanier!

LVCRETIO TIMOTHEO QVI VIXIT ANN. LXXXVI

BENEMERENTI IN PACE VXOR ET FILII.

« Aan Lucretius Timotheus, die zes-en-tachtig jaren oud werd, en zich groote verdienste verwierf, in vrede; zijne echtgenoot en zijne zonen. »

De twee volgende namen behooren aan twee christenhelden, waarvan de een de palm der overwinning in de kracht des levens, de andere haar in den bloei zijner dagen, wegdroeg:

DEP. DALMATI. PRIDIE. KAL.

MAIAS. VIXIT. ANNOS XXXV.

« Dalmatius, die vijf-en-dertig jaren oud werd, is hier daags voor de calenden van Mei bijgezet. »

LEONTIVS VIXIT ANNOS XXII. M. II. D. X.

« Leontius werd twee-en-twintig jaren, twee maanden en tien dagen oud. »

Van lieverlede begon de diepe eerbied en de kinderlijke teederheid, welke zij voor de apostelen koesterden, de christenen de namen hunner vaderen in het geloof te doen aannemen; en zoo heeft men in de catacomben van Pretextatus en der H. Priscilla verscheiden grafsteden gevonden van martelaren en christenen, Petrus en Paulus genaamd:

PETRO BENEMERENTI IN PACE.

« Den zeer verdienstelijken Petrus in vrede. »

PAVLVS IN PACE.

« Paulus in vrede. »

In de catacombe van den H. Callixtus vindt men den naam van een martelaar, Lucas geheeten:

LOVVI.

« Aan Lucas. »

Uit godvrucht kozen zij, zoo voor zich-zelfen, als voor hunne kinderen, de namen van christendeugden. Dus, bij voorbeeld, in de volgende opschriften der catacomben van de H. Cyriaca en van den H. Callixtus:

PISTE SPEI SORORI DULCISSIME

FECIT.

« Piste (Speratus, of de Hopende) heeft voor Esperantia (de Hoop), zijne beminde zuster, deze grafstede gesticht. »

SPES IN DEO

IN D.

STEFANIS.

« Esperantia in God aan Stephania, de Gekroonde in God. »

In de handelingen der Scillitjische martelaars, ziet men ook den naam van Speratus door een der onversaagde evangelie-

kampvechters gevoerd 1). Eindelijk verwisselden de martelaren soms ook wel hunnen familienaam voor den roemvoller titel van christen (Christianus). Naar luid van het berigt des H. Basilus, heeten zóó de veertig soldaten van Sebaste, tijdens de vervolging van Licinius 2). Langzamerhand vestigde zich ook het gebruik, om aan de kinderen de namen van martelaren te geven; tegen het einde der IV. eeuw was deze gewoonte algemeen 3).

Gelijk men ziet, kan het aanwezen van heidensche namen in de opschriften der cataomben geen schaduw van twijfel werpen op den christlijken oorsprong en onbetwistbare herkomst onzer vereeringswaardige grafsteden. Evenmin afdoende is de tegenbedenking jegens enkele graftomben geopperd, ter zake van de daarop geplaatste heidensche toewijding. Verscheiden *loculi* hebben bovenaan geplaatst de bekende toewijdingsletteren D. M., hetgeen zich tweeledig vertalen laat, door *Dis Manibus*, « aan de Schingoden; » of wel door *Deo Maximo*, « aan den allerhoogsten God. » In laatbedoelden zin is de uitdrukking hoogst-regtzinnig, en niets belette de christenen, om ze te griffelen op hun graf. Overigens zou het zeer gemakkelijk zijn, om, door eene groote menigte voorbeelden, te bewijzen, dat zij er dit meê bedoeld hebben; doch, ik zal mij vergenoegen met slechts één-enkel, maar ontwijfelbaar zeker christlijk opschrift aan te voeren, dat het graf eens martelaars versiert, en vergezeld gaat van des Zaligmakers letterteekenen, gelijk

1) Zie Mamachi, *De' Costumi de' primitivi Cristiani*, t. I, c. II, p. 214.

2) *Homil. in 40 SS. Martyr.*, 49.

3) *Martyrum nomina magis, quam familiarium cuncti mortales sciunt. Quin etiam nascentibus filiis ea imponi curant, ita custodiam illis, tutelamque certissimam comparantes.* — Theodoret., *Hist. Eccl.* lib. III, c. XV; et *De Martyr.*, lib. VIII.

ook van een palmtak, eene duif en een bloedvaasje, al welke zinnebeelden aan de heidenen volstrekt onbekend waren.

D. M. S.

CÆSONIVS. SALVIVS VONE

MEMORIE INNOX QVI

VIXIT ANNIS. XX. M. VI. ET

HOR. III. CVI FECERVNT SVCCISIA

MAHR. II. MARINVS FRAHR 1).

« Den allerhoogsten God toegewijd. Cesonius Salvius, gelukzaliger nagedachtenis, en onschuldig, die geleefd heeft twintig jaren, zes maanden en drie uren, voor wien zijne moeder, Succinia, en zijn broeder, Marinus, deze grafstede hebben opgerigt. »

Men ziet hieruit, dat de christenen aan de letters D. M. S., eene geheel andere beteekenis dan de heidenen gaven, evenwel vindt men soms ook voluit geschreven Dijs Manibus, « aan de schimgoden. » In dit geval is de heidensche beteekenis onweérlegbaar zeker. Maar kan men uit dat opschrift zelf, waarvan die opdracht of toewijding een deel uitmaakt, veilig besluiten, dat geheel het opschrift heidensch is, en dat de *loculus*, waarop men die woorden vindt, niet anders dan een heidensche *loculus* zijn kan? Overal elders, behalve in het onderaardsche Rome, is men gerechtigd, zulks te gelooven; doch hier zou die gevolgtrekking wel verre van juist, integendeel, valsch en zelfs ongerijmd wezen.

De gezondheid der christenen, die genoodzaakt waren, in de catacomben te leven, verpligtte hen tot een strengen maat-

1) In den laatsten regel vindt men een voorbeeld van onjuiste spelling, zoo als waarover wij vroeger gesproken hebben: destijds, even als thans, schreef het volk ongetwijfeld zoo als het sprak: *mair* voor *mater*, en *frair* voor *frater*.

regel, om de grafsteden onmiddellijk en met de grootste zorgvuldigheid te sluiten. Evenwel, in de dagen van verdrukking, als, ter oorzaak der vervolging, in ééne week, verscheidene dui- zenden slagtoffers bij de gewone overledenen gevoegd werden, dan geraakten de grafdelvers, natuurlijkerwijze, door het werk overstelpt, en kwam geheel de Kerk te hunner hulpe toe- geschoten, om, ijverig en onvermoeid aan het begraven mee te helpen. Wij zien pausen, priesters, maagden, aanzienlijke romeinsche vrouwen, allen, als om strijd, dien heiligen pligt vervullen, waaraan de eer der dooden en de gezondheid der levenden op 't naauwst verbonden was; en het is hier de plaats, om, ofschoon in een anderen zin, met Tertullianus te her- halen: Heel de wereld was hier onder de wapenen: *In his omnis homo miles.*

Om de tallooze grafsteden, welke de dood, van oog- tot oogenblik innam, te sluiten, greep men alles aan, wat zich in 't ronde daartoe opdeed; en vandaar in de catacomben, die verbazende afwisseling van grafsluitsteen, in fijn marmer of in albast, in serpentijn- of in antiek geel- of groenen steen, in afrikaansch marmer, in *porta-santa*, in gewonen steen, in heele of gebroken baksteen, die soms uitgekratst, of met kalk overdekt werden, om er de oude letterteekenen of figuren op te doen verdwijnen. De heidensche grafsteden boden, meer dan alle andere gebouwen, daartoe een rijken voorraad van geschikt materiaal aan. Immers, zij lagen in het vlakke veld, of stonden aan de nabijgelegen romeinsche wegen; de tijd, de achteloosheid, de burgeroorlogen, met een woord, tallooze oorzaken, hadden haar deels afgetakeld, deels zelfs geheel in bouwval doen overgaan: En wat nu was den christen gemak- lijker, dan deze steenen of marmeren zerken, die bouwval- brokken te nemen, en ze te bezigen tot hun gebruik? En moet men zich dan verwonderen, dat eenige van die grafsteen,

zels nog na hunne christlijke bestemming, het oorspronkelijk merk hunner toewijding aan de Schimgoden behouden hebben? Immers, waar vond men altijd, alvorens ze te bezigen, tijd en geschikte gereedschappen, om ze uit te slijpen? Misschien kon de christen, die er zich van bediende, zelfs wel niet eens lezen, of zag hij, door de duisternis, waarin hij zat te werken, niet goed, wat er op stond; misschien zelfs wel meende hij, als innig overtuigd van zijne goede bedoeling, dat die steen, door de daaraan gegeven bestemming, als 't ware geheiligd werd, en van nu af aan was het hem onverschillig, of op het graf zijns broeders dat heidendomsteeken al dan niet werd uitgewischt 1).

Het is niet slechts waarschijnlijk, maar onwederlegbaar waar, dat dit alles zóó is geschied. De *opistographische* opschriften leveren daarvoor het handtastlijk bewijs. Men geeft dien naam aan grafsteenen, wier eene zijde een christlijk, en wier andere kant een heidensch opschrift voert. In de moeilijke omstandigheden, waarvan wij zoo even spraken, namen de christenen, om de *loculi* hunner dooden te sluiten, de eerste de beste zerk, welke zij vonden, en plaatsten de zijde met het heidensche opschrift naar binnen, terwijl zij van buiten er het christlijk opschrift ingriften. Zie hier uit eene overgrooten menigte drie modellen, gevonden in de catacomben der H. Priscilla, van Gordianus en van den H. Hippolytus. De eerstbedoelde grafsteen heeft aan de binnenzijde van den *loculus* het navolgende opschrift:

1) Fabretti, *Inscript.*, c. VIII, *Inscript.* 39; Lupi, *Epitaph. Sever. Martyr.* 105; Jacutio, *De Men. et Bon.*, lib. XLVI; Zaccaria, *Instit. Lapid.*, lib. II, c. VII; Morcelli, *De Stil. inscript.*, 323; Boldetti, lib. II, c. IX, X, XI; Buonarotti, *Veteri Cimilerial.*, p. 167, etc., etc.

D. M.

M. AVRELIVS PRIMOSVS. AVG. LIB.

MEMORIAM VETVSTATE DELAPSAM

REFICIT SIBI. LIBERTIS. LIBERTAVSQ.

POSTERISQVE EORVM.

« Aan de Schingoden. Marcus Aurelius Primosus, vrijgelatene van Augustus, heeft dit klein, door ouderdom vervallen monument doen herstellen voor zich, voor zijne vrijgelaten slaven en slavinnen, gelijk mede voor hunne nakomelingschap. »

Deze grafsteen, met zijn opschrift, bewijst twee dingen: eerstens, dat het in de omstreken van Rome niet ontbrak aan bouwvallige grafsteden, waarvan men zich ligtlijk geheel of ten deele meester maken kon; en tweedens, dat dezelfde steen oorspronkelijk een opschrift had gekregen, hetgeen er werd uitgewischt, teneinde er een ander in te griffen, hetwelk men zoo even gelezen heeft: het feit is zonneklaar voor hem, die den steen heeft gezien. Na twee malen de heidene gediend te hebben, zullen wij thans zien, hoe diezelfde grafsteen werd gebezigd voor een christengraf. Op de binnenzijde leest men:

FESTVS VIT. N. XXVII.

« Festus leefde zeven-en-twintig jaar. » Het bezigen van den heidenschen steen, het korte, zelfs de onjuiste spelling van het christlijk opschrift, vereenigen zich hier, om het gebrekkige, het overhaaste of het weinig geoefende aan te toonen, waarmede de liefderijke christen voor Festus deze grafstede toereedde; en al deze omstandigheden te zamen verklaren oneindig beter dan lange redeneringen en geleerde vertoogen,

vanwaar en hoe die steenen met heidensche toewijding in de catacomben gekomen zijn 1).

Het tweede model vertoont van binnen het volkomen heidensche opschrift van Julia Paestrice, en van buiten dat van een christen, Paulus genaamd:

D. M.
JVLIA PAESTRICE
CONJUGI INCOMPARABILI
M. AVREL. FORTIS FECIT ET SIBI
LIBERTIS. LIBERTABVSQVE
POSTERISQVE EORVM
ET JVL. IL MAVRVS. ET. HELPES
FECERVNT POSTERISQVE EORVM

« Aan de Schingoden. Aan Julia Paestrice, zijne onvergelijklijke echtgenoot, heeft Marcus Aurelius Fortis dit monument gesticht, gelijk ook voor zich-zelfen, voor zijne vrijgelatenen en voor hunne nakomelingschap. En Julius Maurus, en Julius Helpes hebben het mede gedaan voor zich-zelfen en voor hunne nakomelingschap. »

Ziehier nu het christlijk opschrift, dat op de keerzijde van dit marmer is ingegrift, toen het de sluitsteen van een *loculus* der catacomben werd.

PAVLVS
IN PACE

« Paulus, in vrede. »

Het derde model bevestigt zoo mogelijk nog onwedspreeklijker het feit, waarmee wij ons thans bezig houden. De

1) Zie Aringhi, lib. III, c. XII, p. 293.

steen is gebroken, en het christlijk opschrift is volgenderwijze verminkt :

..... AVG. LIB. QVI.
 IX. ANN. XXXVI.
 EN II. CONJVGI.
 ENEMERENTI. FE.
 T. JVLIA. JVSTA.

De grafdelver heeft, in der haast, alleen, tot opschrift der christlijke grafplaats, grof weg de naamletters des Verlossers, den zegepalm en het teeken van den verwinnenden martelaar op den steen kunnen ingriffelen.

Uit al het voorafgaande blijkt ten duidelijkste, dat het aanwezen van heidensche namen en teekenen in de opschriften der catacomben volstrekt niet in tegenspraak is met het uitsluitend christlijk beginsel, evenmin als met de aanvankelijke bestemming dezer uitgestrekte doodenwijk; terwijl zich bij dit alles nog eene, niet minder belangrijke opmerking laat voegen, die, ofschoon ook niet zoo wigtig, echter een punt van levendige waardering oplevert, te weten: de punctuatie en de tijd, waarin de opschriften ontworpen zijn geworden.

Niets was ongestadiger dan de spelling en punctuatie der oude, zoowel heidensche als christlijke, monumenten. De reden daarvan lag in de afwisseling van uitspraak, waaraan de Latijnsche taal, niet minder dan alle andere, onderhevig was; in de gewoonte van te schrijven, zoo als men sprak, zonder bepaald aangeduide rust tusschen elk lid der zinsnede; in de onwetendheid en luim der werklieden; in de droefenis der naastbestaanden, die, tot plegtiger uitdrukking hunner smart, elk woord door één of meer punten scheidden, teneinde den lezer te verplichten, om even zoovele tusschenpozingen daarbij in acht te nemen, als het opschrift woorden, ja, zelfs letters

telde; eindelijk, in de teederheid der levenden, die, tot uitdrukking van hun gevoel jegens de overledenen, in stede van punten, kleine hartjes op de zerk deden plaatsen, of een palmtak, wanneer de dooden martelaars waren geweest. Ziehier eenige modellen, die deze verschillende soorten van punctuatie verduidelijken voor het oog.

Wanneer een monument van gebakken steen is, dan vindt men dikwerf in het opschrift noch punten, noch eenige afscheiding hoegenaamd. Bij voorbeeld:

EX PRAVLPIÆ ACCE
PTA PAE ET APR COS

In gewonen stijl dus luidende: *Ex prædiis Ulpie accepta Pætino et Aproniano consulibus*. « Deze urne is vervaardigd uit aarde, aan de akkers van Ulpia ontleend, onder het consulaat van Petinus en Apronianus 1). »

Niets komt méér voor, dan deze woorden: *bibas*, voor *vivas*, *bixit* voor *vixit*, *vone* voor *bonæ* en dergelijken meer, waarbij de letters volgens de uitspraak geschreven voorkomen.

De luim of onkunde der werklieden laat zich in de volgende opschriften bespeuren, waar de punt achter en zelfs voor ieder woord staat:

. PARTHENI. HAVE.
. BENE.. BALEAS,
. QVI. ME.. SALVTAS.
. CVM. SOSSIA. FILIA. MEA.

« Parthenia, wees gegroet. Vaarwel, gij, die, met Sossia, mijne dochter, mij groet. »

1) De consulsregisters leeren ons het tijdvak, waarin deze urne geplaatst is, kennen, door ons te herinneren, dat Quintus Arrius Pætinus en Cajus Veranius Apronianus consuls waren in het jaar 123 na Christus geboorte.

J. V. V. E. N. T. I. V. S

T. I. T. V. S.

« Juventius Titus enzv. » — In 't voorbijgaan zij gezegd, dat de ouden de punten te midden der letters en niet van onder plaatsten, — zooals wij gewoon zijn te doen; terwijl, bovendien, in de opschriften van goeden stijl, de laatste regel bijna nooit een punt heeft, aan welk teeken de beroemde Maffei de echtheid van een monument wil herkend hebben 1).

In de volgende opschriften strekken harten, in plaats van punten ten teeken van der naastbestaanden en der vrienden rouw; men vindt ze evenzeer op de heidensche als christlijke grafsteden.

D M S

DIGNO FILIO

DVLGISSIMO

DIGNVS PATER

VIXIT. ANN. I. M. VIII III.

« Aan de Schingoden gewijd. Dignus, de vader, aan Dignus zijn geliefden zoon, die één jaar, acht maanden en drie dagen oud werd. »

Wij vinden dezelfde punctuatie op het graf eens martelaars.

JVLIA STERCORIO CONJVGI QV. AN. XXVIII. CVM Q. V. ANN. V. BM. IN PACE

« Julia aan Stercorius, haren echtgenoot, die acht-entwintig jaren oud werd, en met wien zij vijf jaren heeft geleefd, vol verdienste, in vrede. »

1) *Arte critica lapid.* Col. 212-214.

Alvorens van de opschriften der catacomben af te stappen, hebben wij thans nog te letten op de teekenen waaraan men hun tijdvak herkennen kan. De meest-ervaren oudheidvorschers hebben, in het algemeen, de volgende kenteekenen vastgesteld.

De korthed. Het is eene bekende daadzaak, dat de opschriftstijl der eerste christenen buitengemeen bondig en schaarsch in woorden was. Hun eenvoud, hunne nederigheid, mangel aan tijd, gereedschap en geoefendheid, gelijk nog vele andere omstandigheden, waarover wij reeds gesproken hebben, verklaren dit, overigens, geheel onbetwiste feit. Tegen het midden der IV. eeuw, toen de Kerk zich in zeer verschillende toestand bevond, werden de opschriften ook wijdloopiger van stijl. Het eerste, dat hier, als een voorbeeld daarvan volgt, is dat van een martelaar, en, alhoewel zeer kort, toch een der uitgebreidste onder die van den eersten tijd:

. EL. SECVNDINO. BENEMERENTI
MINISTRATORI CHRESTIANO IN PACE
QVI VIXIT. ANN. XXXVI. DP. III. NON. MAR.

« Aan Ælius Secundinus, die zich verdienstelijk heeft gemaakt in het christlijk beheer 1), in vrede leefde hij zes-en-dertig jaren, en werd hier bijgezet den 3. der Nonen van Maart. »

Het tweede voorbeeld behoort tot het midden der IV. eeuw, en staaft, door zijne meerdere uitgebreidheid, de aanmerking, zoo straks door ons gemaakt:

B. M.
CVBICVLVM. AVRELLÆ MARTINÆ CASTISSIME ADQVE PVDI
CISSIME FEMINÆ QVE FECIT IN COIVGIO ANN XXIII DXIII

1) Boldetti bewijst, dat hierdoor niet anders te verstaan is, dan het ambt van diaken. — Lib. II, c. VII, p. 414.

BEEMERENTI QVE VIXIT ANN. XI M. XI. DXIII DEPOSITIO

EJVS

DEI III NON OCT. NEPOTIANO ET FACVNDIO CONSS. IN PACE.

« Ter goeder gedachtenisse. Cubiculum (vertrek of monument) voor Aurelia Martina, zeer kuische en zeer eerbare vrouwe, die in huwlijk leefde drie-en-twintig jaren en veertien dagen, vol verdienste, en daarenboven nog (als er geene fout in het opschrift is) elf jaren, elf maanden en dertien dagen oud werd; bijgezet den 3. der Nonen van October, onder het consulaat van Nepotianus en van Facundus, in vrede. » Deze opgave komt overeen met het jaar 336.

Het monogram, of letterteeken van onzen Heer ✠. — Wij zullen nader over het gebruik en de beteekenis daarvan spreken; voor den oogenblik doet het zich aan ons voor, enkel als eene aanduiding van tijd. Men vindt het op tweederlei wijzen zamengesteld, óf als een Sint-Andries-kruis ✠, óf als een grieksch kruis Φ , dat wil zeggen met vier armen van gelijke lengte, die elkaer regthoekig snijden. Laatstbedoelde vorm is veel minder oud, dan de eerstgemelde, en wijst de IV. eeuw aan; terwijl, integendeel, de andere tot de tijden der apostelen en de eerste groote kerkvervolging opklimt 1).

Twee voorbeelden van die soort zullen ter aanduiding in deze voldoende zijn. Het eerste vinden wij in het opschrift der grafplaats van de beroemde H. martelaresse Faustina, dat uit de cataomben van den H. Callixtus werd te voorschijn gebracht:

FAVSTINÆ. VIRGINI. FORTISSIMÆ

QVE. BIXIT. ANN. XXI

IN PACE.

1) Marchi, p. 101.

« Aan Faustina, de onverschrokken maagd, die een-en-twintig jaren oud werd, in vrede. »

Het monogram is met een lauwerkrans omgeven; regts, ziet men eene duif; links, een anker; over welk tweeledig zinnebeeld wij later zullen spreken.

Het tweede voorbeeld is ontleend aan de begraafplaats van den H. Calepodus, en het half-grieksch, half-latijnsch schrift staat in juist verband met de dagteekening en den vorm van het monogram:

SOCRATES
IN PACE.

« Socrates in vrede. »

De karakters en de vorm der letters, de stijl, de woorden, de spelling, de denkbeelden, de bijzonderheden, in den tekst uitgedrukt, de versierselen en zinnebeelden van het monument komen allen evenzeer in aanmerking bij het onderzoek, en tot waarmede van den tijd der opschriften. Eene verdere uitweiding ten deze zou ons te ver afleiden; derhalve zij deze aanduiding hier genoeg 1).

Na dit noodzakelijk stilstaan, voor eene poos, bij de opschriften der grafsteden, hervatte'n wij onzen togt naar de *Porta-Capena*, en bevonden ons straks weder op den Ardeatijnschen Weg. De catacombe der H. Balbina en van den H. Marcus was het doel van ons bezoek. Zij is tusschen laatstgenoemden weg en de *Via Appia* gelegen, vormt een kwartier der uitgestrekte begraafplaats van Pretextatus, en is haar ontstaan, even als haren oorspronkelijken naam aan de doorluchtige romeinsche maagd Balbina verschuldigd.

1) Zie *Instituzione antico-lapidaria*, c. VI; *Vermiglioli*, t. II; *Lezione V*, p. 156 en volg., enzv.

In het eerste jaar van zijne regering, het 152. na Christus' geboorte, en het 15. van keizer Hadriaan's bewind, bekeerde de H. paus Alexander verscheiden romeinsche burgers, een groot aantal senatoren, en zelfs den prefect der stad, Hermes, met geheel zijne familie. Oogenbliklijk ging van 's keizers paleis bevel uit, om den opperherder en de nieuw-bekeerden in hechtenis te nemen.

Ingevolge het gebruik, dat bij beschuldigten van rang of aanzien steeds gevolgd werd, stelde men Hermes onder bewaking van een krijgstribuun, met name Quirinus, wiens woning alzoo de gijzelplaats, *libera custodia*, van den prefect werd. Quirinus nu had eene jeugdige dochter, Balbina genaamd, die, hetzij uit medelijden met haars vaders edelen gevangene, hetzij uit nieuwsgierigheid, om hem te zien of te spreken, den heiligen martelaar op zekeren dag naderde en zijne kluisers kwam kussen. Zij, die krank was, werd in denzelfden oogenblik genezen; en Quirinus, die, opgetogen, het wonderwerk aanschouwde, werd terstond christen, met zijne dochter te gelijk. Even kloek soldaat van den Heer, als hij het steeds van den keizer geweest was, bragt hij dan ook onversaagd zijn leven ten offer voor den God, die hem, door het licht der genade, tot den gelukkigste der menschen, en te gelijk, door het behoud zijner dochter, tot den dankbaarste aller vaders had willen maken.

Balbina wijdde zich, als eene waardige erfdochter van 's vaders moed, onverdeeld toe aan al de gevaarvolle pligten, die de christen-vrouwen en maagden opgelegd waren in die onvergeetlijke dagen van ongehoorden heldenzin. Na het vol-einden van haar hoog-verdienstelijk leven vond zij, naast haren doorluchtigen vader, eene rustplaats op den Ardeatijnschen Weg, in de catacombe, waaraan het haar vergund werd, roemvol haren naam te mogen schenken 1).

1) Baron. *An.* 132, n. 11; Aringhi, lib. III, c. XVII.

Vóór het midden der IV. eeuw, heeft de H. paus Marcus op de catacombe der H. Balbina eene kerk gebouwd, welke de keizer Konstantijn, als naar gewoonte, op vorstlijke wijze begiftigde 1). De H. paus verlangde in dit hoog-eerwaardig graf te rusten, en bleef er ook werkelijk begraven tot den tijd der regering van den H. Gregorius VII., als wanneer hij werd overgebracht naar de kerk van den H. Marcus-den-evangelist, aan den voet van het Kapitoel. Het stoflijk overschot der H. Balbina rust thans op den Aventijnschen berg. Van de zoo even genoemde Sint-Marcus basiliek bleven te naauwernood enkele sporen meer overig, tusschen den Ardeatijnschen en den Appischen Weg, niet ver van de kerken, aan den H. Paulus, en den H. Sebastiaan gewijd.

De catacombe-zelve, — gelijk wij reeds opmerkten — een zamenhangend deel uitmakende der naastgelegen begraafplaats van den H. Pretextatus, zal, de volgende dagen, met dat groote kwartier van het onderaardsche Rome door ons te gelijk beschreven worden.

5 Januarij.

Catacomben der Via Appia. — Lampen. — Ligging. — Tweeledige bestemming. — Stof. — Vorm. — Zinnebeeldige teekenen. — Catacombe van den H. Callixtus. — Oorsprong. — Ontdekkingen van Bosio. — Openbaar gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus. — Herinnering aan de H. Cecilia, — aan den H. Philippus Nereus, den Mozes der XVI. eeuw. — Geheim gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus. — Nieuwe glorie van den H. Philippus Nereus. — Bosio en Baronius.

Ons bezoek in de oude wijken van *Alta-Semita* en van *Via-Lata*, had ons ongevoelig het Forum doen naderen;

1) Obtulit Constantinus Augustus Basilicæ quam cœmeterium

wij trokken er over, en bevonden ons, eenige oogenblikken later, op den Appischen Weg. In dit hoofdkwartier van trots en wulpschheid, in dit brandpunt der cesars en der goden, schitterden eens, op twee, verscheiden mijlen lange rijen, digt aan een, tallooze grafgevaarten van marmer en van brons, maar ook niet minder prachtige tempels, ofschoon welligt walgelijker van binnen, dan de schoot dezer graven, besmet. Zoo vertoont zich daar allereerst de beek *Aqua-Accio*, waarin de priesters van Sybele het beeld der godin kwamen baden, onder het opzingen van woorden, welke noch de moeder der goden, noch de moeder der senatoren, noch de moeder der verachtelijke zangers-zelven zonder schaamrood moesten hebben kunnen aanhooren 1).

Verder op, stond de tempel van Mars, door Sylla gebouwd, waarin ieder mysterie, gelijk al die van de overige godheden, met eene heiligschennis gepaard ging 2). — Eenige schreden voortgaande, vond men het Sacrarium van Cybele; — den tempel van den Storm, als een offer van Marcellus, na het uitkomen aan eene schipbreuk, gesticht; — den tempel der Muzen, onder Augustus, de bazar der Joden geworden 3); —

constituit Via Ardeatine, fundum rosarum cum omni agro campestri præstantem solidos quadraginta. — *Anast. in S. Mar. Pap.*

1) Talia per publicum cantitabantur a nequissimis scenicis, qualia non dico matrem Deorum, sed matrem qualiumcumque senatorum, vel quorumlibet honestorum virorum, immo vero qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. — *Aug., de Civ. Dei*, lib. III, c. IV.

2) Cum nullum sit sacrum, quod suum non habeat sacrilegium. — *Sence., de Benefic.*

3) Nunc sacri fontis nemus et delubra locantur
Judæis, quorum cophinus sœnumque supellex;
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, et ejectis mendicat silva Camœnis.

JUVENAL, Sat. III.

den tempel der Eer en der Deugd, benevens nog een aantal andere, waarin elke vergode hartstogt, zoowel eene aanmoediging als een voorbeeld vond.

Naarmate de *Via-Appia* alzoo te schandelijker bezoedeld werd, was er voor haar ook eene meerdere zuivering noodig. Als vorstin der wegen, was zij de trots van het oude Rome; maar juist daarom moest zij dat-zelfde ook van het nieuwe Rome worden: hare paden, zoo dikwerf door de zegewagens der overwinnaars gedrukt, moesten getuigen zijn van grooter, dan der heidenen, zegepraal, en de in puin gestorte grafgevaarten van de meesters der wereld stonden plaats te maken voor de onsterflijke grafsteden der verwinnars niet slechts van de wereld, maar van Rome-zelve: en zoo is het geschied. Drie eeuwen lang, werd de Appische Weg, meer dan andere, met bloedgolven overzwalpt, en nergens zijn de catacomben uitgestrekter of meerder opgevuld, dan hier. Ten einde deze nu met nog hooger belangstelling te kunnen bezoeken, voegden wij bij onze navorschingen ten aanzien der opschriften, thans ook een onderzoek naar de lampen, die daar bij duizenden te vinden zijn.

Van voet tot voet, links en regts, vindt men kleine, in de wanden der galerijen uitgehouwen nissen, die bestemd waren, om er lampen in te plaatsen, blijkbaar uit den vorm, even als uit de plaatsing en den smook niet alleen, waarmee er eenigen zijn ingezwart, maar hoofdzakelijk door de lampenzelven, die er nog in gevonden worden. Bij de *loculi*, in de crypten en in de *cubicula*, ziet men ook nog uitspringende steenen, bij wijze van consolen of tafeltjes, tot hetzelfde doeleinde geschikt; terwijl, eindelijk, ook in de gewelven of aan de zoldering der vergaderplaatsen lampen werden opgehangen 1).

1) Marclii, p. 136.

Dat er in deze eeuwige duisternis talloze lichten vereischt werden, laat zich gemakkelijk begrijpen. Doch, behalve deze zeer natuurlijke reden, deden er zich ook nog meerdere gronden van godsdienstig-diepzinnigen aard voor die schitterende verlichting op: lamplichten ontsteken bij grafsteden, was een algemeen gebruik bij alle volken der oudheid, en dit gebruik bleef in de katholieke Kerk gehandhaafd. De oorzaak, waaruit het bij de heidenen geboren werd, deed het bij hen ook stand houden: immers, zij hielden de ziel voor een vuur, dat niet geheel en al met het ligchaam werd uitgedoofd, maar de grafsteden rond bleef waren, en dus achtten zij het pligt, er lampen bij te plaatsen, ten zinnebeeld der ziel en van hare onsterfelijkheid. Misschien ook deden zij dit ter vereering der ondergoden of schimmen, aan wie de dooden toebehoorden, en welke zij in het graf bij de lijken aanwezig waanden. Twee andere beweegoorzaken schijnen de reden van dit gebruik nog klaarder toe te lichten: men wilde, namelijk, den ontslapene eerbied betuigen, en tevens zijne deugden, zijne fortuin of zijnen adel vereeuwigen. De in de grafsteden bewerkstelligde nasporingen bevestigen dat gevoelen, daar toch het aantal lampen, naarmate der meerdere vermaardheid des overledenen toeneemt. Daarbij kwam, dat men niet wilde, als zou de met het ligchaam in het graf aanwezige ziel in het akelig duister moeten gehuld blijven; en vandaar die veelvuldige opschriften, waaruit de verpligting blijkt, die den vrijgelatenen werd opgelegd, om op de grafsteden hunner voormalige meesters voortdurend lamplicht te doen branden; terwijl de geringere klasse, niet bij magte, om eene lamp te ontsteken, gewoon was, om, zoo als wij reeds gezegd hebben, den doode toe te wenschen, dat hem de aarde ligt mocht drukken, of de dampkring ruim en luchtig zijn;

daarenboven plaatste men dan bloemen en reukwerk op zulk een graf 1).

Zoedoende was eerbied voor de dooden en hulde aan de godheid bij de heidenen de oorsprong der graflampen; en van die twee beweegredenen, schafte het christendom de laatste, als bijgeloovig, af, maar heiligde tevens de eerstbedoelde, ook door haar op de edelste roerselen van het gemoed te grondvesten; en zoo dan verkreeg deze gewijde hulde het karakter eener heilige beteekenis.

Door eene bovenzijnlijke aandrift geleid, plaatsten de eerste christenen een groot aantal fakkels en lampen op de grafsteden hunner broeders, en vooral op die der martelaren; tencinde daardoor hunne eerbiedige genegenheid ten opzichte dier doorluchtige ontslapenen uit te drukken; en, even als de heidenen met ontstoken toortsen hunne groote mannen of zegepralende veldheeren naar het Kapitoel vergezelden, zoo ook geleidden de christenen hunne naastbestaanden en vrienden, als veroveraars der wereld, met tal van fakkels naar het Kapitoel der eeuwigheid heen 2).

Dit gebruik was voor hen een zoo troostrijke en zoo geheiligde pligt, dat zelfs de vrees voor vervolging hen van de vervulling niet kon terughouden. Onder duizend en meer voorbeelden, zal ik slechts dat van de doorluchtige vrouwen Sophia, de Heilige, hier aanhalen. Na het dierbaar overschot van den H. Clemens, bisschop en martelaar van Ancyra, magtig te zijn geworden, trotseerde zij alle hinderpalen, ontstak

1) *Ne anima, in tumulo cum cadavere cinereque manere putata, tandiu misere jaceret in tenebris... cui minoris fortunæ homines, infimæque plebis, lucernam accendere nequientes, levem terram, tranquillamque acrem precabantur, et flores odoresque tumulo imponebantur.* — *Lact. de Lucernis antiquorum*, tit. I, c. 34-61.

2) Boldetti, p. 323.

eene menigte lampen, en wikkelde het lijk in een zuiver wit kleet 1). Als somtijds het gevaar al te dreigend en te groot was, vergenoegde men zich met het ontsteken van minder licht, doch in zulk geval werd er voor gezorgd, dat de geschiedenis daarover leedwezen betuigde 2).

Bij den godsdienstigen eerbied voor het getrouwe kroost der Kerk, voegde zich de uiting van het geloof aan den gelukkigen overgang der ontslapenen in eene betere wereld, en aan hunne toekomstige verrijzenis. Op deze wijze verklaarden die lampen de woorden, zoo oneindig dikwerf op de grafsteden ingegrift: *in pace, bibas (vivas) in Deo, bibas (vivas) in aeternam*. « Wij verkondigen, dus spraken zij als 't ware, door deze talloze lichten, dat de heiligen het leven hebben verlaten met de lamp des geloofs in de hand, en wij wenschen hun geluk, dat zij mogten binnengaan in de plaatse des lichts, waar zij, volgens de uitdrukking van den H. Geest-zelven, schitteren als starren en als zonnen aan het eeuwige firmament 3). »

Niet alleen, dat zij bij de begrafenis der martelaren lampen en fakkels ontstaken, maar zij vernieuwden diezelfde hulde van liefde en eerbied, diezelfde getuigenis van hun brandend geloof, op elken verjaardag van hun glorievollen dood; — en toen de Kerk tot rust en vrede was gekomen, gingen zij voort met het vervullen van dien plicht, zoo al niet met meer naauwgezetheid, dan toch met grooter praal. De gee-

1) *Sollicitudinem omnem solvens et mororem lucernarum accendit multitudinem, et tollens corpus, mundis vestibus et linteis involvit.*
Apud Bolland. 23. januar.

2) *Id. 21 januar.*

3) *Ad significandum lumine fidei illustratos sanctos decessisse, et modo in superna patria, lumine gloriæ splendere. — S. Hieron. Contr. Vigil. et in Vita Paulæ.*

stelijkheid en het volk der heilige stad begaven zich, in plegtigen optogt, met fakkels in de hand, naar onder in de gangen der prachtig verlichte catacomben, waar de hoogepriesters de H. Mysteryën vierden in die eerwaardige crypten-zelven, waar het levend geslacht zich te gelijk kwam laven en versterken aan het godlijk offerbloed en in den geest van hen, die, onder de banier des kruises, de martelkroon mogten wegdragen 1). Teneinde een zoo vroom gebruik voor altoos te bestendigen, werden er vaste fondsen aangewezen, om de catacomben, op de zondagen, alsmede op de vigiliën en de feesten der martelaren, te verlichten 2).

Thans zal men zich dan ook wel kunnen verklaren, hoe in de christen-grafsteden zulk een aantal lampen van allerlei soort gevonden wordt, en wier stof, vorm en zinnebeelden, niet minder dan hare menigte, op welsprekende wijze, voor het geloof onzer vaderen getuigen. Met uitzondering van een klein getal in brons, zijn zij, over het algemeen, van gebakken steen, en meerendeels eenvoudig, ja, zelfs grof bewerkt; doch allen doen zich in den zinnebeeldigen vorm van een scheepje voor, aan welks eene punt zich een of twee snebben bevinden, voor de pit, terwijl aan de tegenovergestelde zijde zich een klein handvat sel voordoet; midden in, zijn een of twee openingen, om er den olie in te gieten, en dikwerf ook twee ringen, met eene dubbele ketting, die uitloopt in een haak, om daarmee de lamp in het gewelf der crypten of aan den wand der galerijen neer te hangen. Dit toestel vindt men hoofdzakelijk aan de lampen der grafdelvers; de anderen toch werden op de consoles of in de nissen geplaatst. Teneinde

1) *Feria quarta in hebdomada quarta, quando clerici vadunt cum cruce per cœmeterium, ad S. Paulum et S. Anastasium, totum altare est clericorum. Miss. Lateran.*

2) *Anast. In Joann. III, et Greg. III.*

de beschrijving dier, door hunne oudheid, door de handen, die ze hebben aangeroerd, en door het gebruik, dat er van gemaakt is, driewerf eerwaardige voorwerpen toe te lichten, en ze zoodoende als aanschouwlijk te maken voor het oog; hebben wij er één doen afbeelden en opnemen in den Plattegrond der catacomben, aan het slot van dit deel geplaatst.

Niets is ten deze leerzamer, dan de lamp der catacomben, die, door haren vorm, het juiste beeld oplevert van de lotsbestemming der Kerk, te weten: een scheepje, dobberende op de ongestuime golven der wereldzee, maar vast koers houdende naar de veilige haven der eeuwigheid. Op die wijze voorgesteld, begreep tot zelfs de ongeleerdste nieuwebekeerde, zoowel de onnoozele vrouw als het onschuldig kind, welk raadsbesluit God door zijne Kerk op aarde met het menschedom voor had en uitwerkte. Buitendien leverde die lamp ook nog het sprekend beeld op van 's menschen leven en van zijn aanzijn hier beneên. Zij roept hem toe: aarde en vuur zijn mijne hoofdbestanddeelen, even als zij de uwen zijn: uit aarde is uw ligchaam zaamgesteld, en vuur is uwe ziel. Even als ik, moet ook gij blinken en gloeijen, even als ik, moet ook gij in dien glans en in dien gloed verteren. Ik ben het zinnebeeld van den christen, zoo als de christen het evenbeeld is van den godlijken Meester, die eeuwige Lamp, in wier stralen de Godheid schitterde, onder het aardse huïsel van den mensch 1).

De tallooze figuren, welke men er op aantreft, helderen

1) *Lucerna, lumen in testa; lumen in vase; divinitas in humanitate. Vas humanitas, lumen divinitas. Præcessit Christus ferens lucernam, sequitur christianus tenens exempli semitam. Proposuit humanitatem lucentem, ex divinitate extulit lucernam ut videamus fide, ambulemus operatione, dirigamur imitatione.* — Hug. à S. Viet., t. 1. *Annot. in Psalm. c. LXXIX.*

het betrekkelijk haar gezegde nog nader op: nu eens zijn het de letters, die Christus aanduiden, als de Alpha en de Omega (A en Ω), als het begin en het einde, de stichter en voltrekker van het geloof; — dan weder is het een kandelaar, als het beeld der christenliefde; — of de duif, het teeken der onschuld; — ook wel de goede herder, met het verloren schaap op zijne schouderen, als eene roerende vermaning tot vertrouwen en tot berouw; — soms het kruis, het noodanker te midden der vervolgingsstormen; — eindelijk, de palmtak der overwinning, of soms ook wel het beeld-zelf van een zegevierenden bloedgetuige, die, op welsprekende wijze, eene eeuwige belooning verkondt. Uit al deze, en nog ligtlijk veel verder uit te breiden bijzonderheden, blijkt het, dat de lamp der catacomben, als 't ware, een catechismus was, waardoor, op aanschouwlijke wijze, de groote waarheden en de groote pligten der godsdienst werden opgehelderd en toegelicht.

Hoe gelukkig mag men zich achten, zulk een, vóór achtien eeuwen geschreven leerboek in de hand te kunnen nemen, en hoe mag de Katholiek van alle tijden er zich op verheffen, dat hij dáár de onveranderlijke leerstukken van zijn heilig geloof luidsprekend vindt afgebeeld! Dat mogten ook wij ervaren, toen wij de catacomben van den H. Callixtus waren binnengegaan. Met eerbied groeten wij u, o onderaardsche wonderstad, u, o brandpunt van roem en martelaars-glorie, u, o reuzenwerk van Rome; maar zeg gij ons, welke handen u hebben gebouwd, ter bewondering van het gansche heelal. De heldhaftige vrouw, wier naam, als een echt keurgesteente, onder zoo vele andere doorluchtige namen, in de bloedige jaarboeken der eerste Kerk schittert, de H. Lucina, eene leerling der apostelen, heeft deze onmeetlijke catacombe gesticht. De naam, dien zij thans draagt, is afkomstig van

den H. paus Callixtus, die met een ijver, geëvenredigd aan de onophoudelijke woede der christenvervolgers, de oorspronkelijke galerijen in alle rigtingen uitbreidde, en er nieuwe gangen aan toevoegde.

Het kan niet genoeg herhaald worden, dat de vrouw, sedert zij door het christendom werd vrijgemaakt, eene wezenlijke magt uitoefent, en een nieuw bestanddeel oplevert tot het verwezenlijken van alle groote wereldgebeurtenissen. Van af de Bethlehems kribbe tot op den Calvarieberg, vandaar wederom tot in de catacomben, van uit de catacomben tot op den troon der Cesars, en voorts tot op alle troonen der wereld, maar ook van die troonen af tot in de hut toe, schittert de vrouw in al den glans harer innige verknochtheid en heldhaftige liefde voor de groote zaak, waaraan zij zich heeft toegewijd; en zoo dan ziet men haar in vereeniging met alle groote mannen en met alle groote heiligen bezig aan het tot stand brengen van al die, bij de oude wereld onbekende instellingen, wier aanwezen uitsluitend der christenheid tot onvergankelijke glorie verstrekt. Eere dan aan de H. Lucina en aan den H. Callixtus, als stichters van de schoonste, de uitgestrektste, de edelste wijk der groote Martelarenstad!

Maar, wie toch was de nieuwe Columbus, die deze onderaardsche wereld, na eene verdwijning van twaalf eeuwen, hervond en ons wedergaf? Antonio Bosio, die, ten jare 1593, in de Romeinsche Campagna omdoolde, had, om zoo te zeggen, hetzelfde voor gevoel, dat den genueschen zeebouwer bezielde, toen deze, zwerfende op den Atlantischen Oceaan, de amerikaansche kusten met de oogen zijner verbeelding stellig aanwezig zag. Bosio, de *Capena*-poort van Rome uitgegaan zijnde, kwam weldra bij de kerk van Santa-Maria-in-Palmis, welke hij links van den Appiaanschen Weg liet liggen, om zich naar de zijde der oude *Via Ardeatina* heen

te begeven. Hij ontdekte te dier gelegenheid op een stuk grond, aan de kerk van Sint-Jan-van-Lateraan toebehoorende, met de oppervlakte van den bodem gelijk, ettelijke in steen gemetselde booggewelven, welke hij terstond voor den ingang eener catacombe herkende, weshalve hij geen oogenblik aarzelde, om, langs eene weldra gevonden naauwe opening, als binnen te schuiven. Een heilige ijver leent hem vleugelen, en al dieper en dieper, wijder en verder treedt hij in de sombere gewelven door, die echter weldra zoo eng, en zoo laag van zoldering worden, dat hij al kruipende moet trachten er door te geraken, doch zonder dat deze of eenige andere hinderpaal hem kan stuiten in zijn eenmaal vastgesteld besluit. Nacht en dag door zet hij zijne hardnekkige poging voort, om, eindelijk, zijn volhardend streven met het roemrijkst gevolg te zien bekroond: eene geheele stad vertoont zich aan zijn oog, en onvermoeid, onversaagd, houdt hij vol met in alle rigtingen, bij herhaling, die doodenwijk te doorkruisen, zonder evenwel ergens, waar dan ook, de grenzen dier matelooze ruimte te ontdekken: het zijn gangen op gaagen, verdiepingen op verdiepingen, zóó uitgestrekt, dat, naar later berekening, deze catacombe, links en regts, van den Appischen Weg, geheel de vlakte beslaat tusschen de poorten van Rome tot aan de basiliek van Sint-Sebastiaan, en vandaar tot aan Sint-Paulus-buiten-de-muren, ja — tot aan Sint-Paulus-met-de-drie-fonteinen toe 1).

Onderwijl wij die catacombe bezoeken, zullen wij de tallooze monumenten in herinnering brengen, die in het door Bosio ontdekte gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus te vinden zijn, alsmede de *Memoriën*, die het eerst van allen bekend werden 2).

1) Aringhii, lib. III, c. XXII, p. 292-293.

2) Zie den Plattegrond aan het einde van dit deel.

De gewone ingang der catacomben bevindt zich in de basiliek van den H. Sebastiaan. Terwijl de Franciscaner-broeder, tot ons geleide, de noodige fakkels gereed maakte, vertoefden wij een oogenblik bij de zoogenaamde *Platonica*, gelijk men weet de plaats, waar de HH. apostelen Petrus en Paulus een tijd lang rustten. Hunne grafstede droeg, bij uitnemendheid den naam der Tomben, en de naast aangelegen begraafplaats heette, dien ten gevolge, *bij de Tomben*. Naauwlijks hadden wij het kort gebed geëindigd, dat zoo gaarne door ons gevoegd werd bij dat tal van beden, sinds achttien eeuwen door duizenden van pelgrims hier gestort, of de broeder kwam ons zeggen: *Signori, alle Catacombe*: heeren, naar de catacomben! en wij volgden hem naar beneden in de kerk. Bij de deur, die daar stond geopend te worden, lazen wij het volgende opschrift, dat het gemoed met een onuitspreeklijk gevoel van eerbied, vreugde, ontzetting en teederen weemoed vervult:

HOC EST COEMETERIVM CALLISTI
 PAPÆ ET MARTYBIS
 INCLYTI QVICVMQVE ILLVD
 CONTRITVS ET CONFESSVS
 INGRESSVS FVERIT PLENAM
 REMISSIONEM OMNIVM PECCATORVM
 SVORVM OBTINEBIT
 PER MERITA GLORIOSA CENTVM
 SEPTVAGINTA QVATVOR MILLIVM
 SANCTORVM MARTYRVM
 VNA CVM QVADRAGINTA SEX
 SVMNIS PONTIFICIBVS
 QVORVM IBI CORPORA IN PACE
 SEPVLTÀ SVNT
 QVI OMNES EX MAGNA TRIBVLATIONE

VENERVNT ET VT HÆREDES
 FIERENT IN DOMO DOMINI
 MORTIS SVPLICIVM PRO CHRISTI
 NOMINE PERTVLERVNT.

« Hier is de begraafplaats van den beroemden paus en martelaar Callixtus; wie er, na rouwmoedig zijne biecht gesproken te hebben, binnen treedt, zal volledige kwijtschelding van al zijne zonden verwerven, door de roemrijke verdiensten der honderd-vier-en-zeventig-duizend martelaren, en der zes-en-veertig opperherders, wier lichamen er in vrede rusten, die allen groote kwelling hebben geleden, en, om erfgenamen te worden in 's Heeren Huis, den dood zijn gestorven voor Jesus-Christus' Naam. »

De zware deur ging nu open, en wij stegen in de onderaardsche kapel van den H. Sebastiaan af, om, vervolgens, al lager en lager heen te komen tot in den maatloozen doolhof van ontelbre gangen, die, langs alle kanten, al slingerend heenliepen, terwijl zich, regts en links, overal, langwerpige tomben vertoonden, de een boven de ander, grafsteden van grijsaards, van kinderen, van krijgslieden, van pausen, van martelaren, op allerlei leeftijd, van allerlei stand, uit allerlei gewesten, doch allen ledige tomben, aangezien die onsterflijke legioenen van helden en heldinnen, de kroon en de burg der strijdende Kerk, door de godvrucht der geloovigen eerbiedig aan hunne onderaardsche schuilplaats onttoegen, thans in luistervolle tempels geplaatst zijn en verheven op altaren, schitterend van goud en edelgesteenten, waar zij, te midden der hulde van het heelal, den dag der algemeene opstanding verbeiden, om dan hunne eereplaats te gaan bekleeden in de zegevierende Kerk, waarvan zij het schoonste sie-raad zullen zijn.

Onder deze *loculi*, die niets meer hebben weêr te geven, ziet men, met aandoening, de drie *loculi* van jeugdige martelaars, in den ochtendstond des levens weggemaaid door het zwaard. Daarnaast staan de grafsteden van hun vader en hunne moeder, eveneens martelaren, gelijk hunne kinderen: gelukkige familie! Verder op bevindt zich de crypt, waar de H. Cecilia werd bijgezet. De fransche reiziger leest, met gepaste verheffing, het opschrift, dat de plek aanduidt, waar, veertien eeuwen lang, het maagdelijk ligchaam der doorluchtige martelares rustte.

HIC QVONDAM RECONDITVM FVIT
 CORPVS BEATÆ CÆCILIÆ
 VIRGINIS ET MARTYRIS
 HOC OPVS FECIT
 FIERI REVERENDISSIMVS PATER
 DOMINVS GVILLELMVS
 ARCHIEPISCOVVS BITVRIGENCIS
 ANNO DOMINI M. CCCC. IX.

« Hier rustte eertijds het ligchaam der H. maagd en martelares Cecilia. Dit klein gedenkteecken werd op last van den zeer eerwaarden vader, heer Willem, aartsbisschop van Bourges, in het jaar des Heeren 1409, gesticht. »

Verder voortgaande, komt men aan de Arca, dat wil zeggen, de kleine maar eeuwig gedenkwaardige plek, waar de H. Philippus Nereus, tien jaren van zijn leven, den nacht biddende doorbragt. Waartoe zulk eene in de geschiedenis voorbeeldeloze volharding? Wij willen hier het antwoord geven op deze, reeds den 22. December, als in 't voorbijgaan, geopperde schoone vraag. Veertig eeuwen verleden, was Israël in optogt naar het Beloofde Land; de Amalekiten versperren hem den weg en zweren zijnen ondergang. Hunne legerscharen rukken

aan; het komt tot den strijd: Israëls val schijnt voor altoos beslist. Daar bestijgt Mozes een eenzamen berg, vanwaar hij den bloedigen worstelkamp gadeslaat, altijd met de smeekende handen omhoog geheven tot den God der heerscharen, en zijn gebed, krachtiger dan Amalek's legerbenden, kroont Israëls vanen met den lauwer der overwinning. Die onvergetelijke openbaring van het godlijk raadsbesluit, dat schitterend tooneel van verootmoediging, den aanvoerders der volken, in beslissende oogenblikken, voorgehouden, die voorgang van den alouden wetgever der kinderen Gods werd in de Kerk nooit uit het oog verloren, en zal immer met heilvol gevolg door de hoofden der christenheid worden aangewend.

De Kerk stond te midden der XVI. eeuw. Als het magtig orgaan van al de hartstogten der vorsten en der volken, roept Luther al, wat het Catholicismus vijandig is, van heinde en verre, in digte gelederen op ten krijg: de strijd vangt aan, in reuzenkamp, die, tot in het heiligdom toe, den Godtergenden afval te weeg brengt, en Europa met bloed en puinen overdeelt. Philippus Nereus, de heilige van Rome, heeft den strijd aan- en doorschouwd, hij heeft het begrepen, dat de mensch-alleen tegen de hel in kracht te kort schiet; en, even als Mozes met Aäron, zoo begeeft hij, met den H. Carolus Borromeus, zich naar de diepte der catacomben heen, waar hij, tien jaren lang, zijne handen ten hemel strekt, en den Albestuurder smeekt om de zegepraal der Kerk. Te zijner hulpe roept hij de twee millioenen martelaars, die daar rond hem rusten, krachtig op, en de stem van het bloed, vereenigd met de stem des geloofs, stijgt ten hemel, snel als de bliksem, magtig als de heilige liefde Gods. Het smeekgebed is verhoord: 's vijands legerkamp raakt verdeeld, en, even als Babel's verwaten torenbouwers, oogstten de trotsche hervormers niets dan den schimp der wereld in.

Teregt moest er een gedenkteeken blijven bestaan, om alle toekomstige geslachten het tooneel dier glorievolle verwinning aan te duiden; of, zoo als Bossuet het uitdrukt, de plek, vanwaar die beslissende slag was uitgegaan. Algardi's beitel en de pen van den beroemden Rondanini hebben dien pligt waardig vervuld. In de kerk van den H. Sebastiaan kan men het bas-relief zien, dat den Mozes der XVI. eeuw in de houding van den strijd voorstelt, en, in de catacomben het opschrift, dat zijne zege verkondt. Het begint aldus:

CÆCUS HIC LOCI SQUALOR

ET ILLUSTRUM MARTYRUM SANGUINE ADHUC STILLANS,

AT S. PHILIPPI NERII

LONGO DECEM ANNORUM DOMICILIO ILLUSTRIOR, ETC.

« Dees sombre plek, door der martelaren kostbaar bloed steeds bedauwd, werd door het tienjarig verblijf van den H. Philippus van Neri méér nog verheerlijkt 1). »

De meeste reizigers vergenoegen zich met het bezoeken van het door ons thans besproken gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus; doch, er is nog een ander minder toegankelijk, en minder nog nagevorsch t gedeelte, doch dat juist dáárdoor in het oog van den oudheidkenner meer belang verwekt: morgen zullen wij daarover spreken.

Bij het verlaten dezer eerwaardige crypten, blijft het grootsche beeld van den H. Philippus Nereus diep in de ziel des reizigers gegrift: men betreedt den bodem, dien zijne voeten aangeraakt, zijne tranen besproeid hebben; men ziet, men hoort hem, en al die galerijen schijnen nog van zijne verzuchtingen te weërgalmen. Wat echter de glorie diens doorluchtigen heiligen nog oneindig verhoogt, en hem ons

1) Aringhi, lib. III, c. XII, p. 277.

aanduidt, werkelijk, als den man der Voorzienigheid, vertoont zich in eene tweede herinnering, die zich glansrijk met de eerste paart.

Philippus van Neri, dien men niet slechts den Mozes, maar ook den Josué der Kerk in de XVII. eeuw kan noemen, vergenoegt zich niet met, door zijne gebeden, de onmiddellijke zegepraal der waarheid verworven te hebben: hij beveelt aan zijne twee medestanders, der Kerk tot troost te strekken, en haar te wreken voor eene lange eeuwenreeks. Het Protestantismus strooit de asch der martelaren in den wind; en, gelijk Rachel, zitten de treurende kerken van Frankrijk, van Engeland en van Duitschland troostloos in tranen als verstikt, terwijl, bij zoo veel heiligschennis, Luther's geest nog een nieuwen gruwel voortbrengt. Zijne volgelingen randen de Moederkerk tot in hare wieg heiligschendend aan: zij vervolgen haar, voet voor voet, eeuw uit, eeuw in, onder de snerpndste slagen des lasters en der verguizing, om haar, eindelijk, aan de bespotting en verachting der dolle menigte prijs te geven.

En nu, zie: daar wijst Philippus Nereus Bosio met de eene hand de catacomben aan, en ontsluit voor den nieuwen Columbus de groote stad der martelaren, hare verborgen schatkamers: het onderaardsche Rome wordt eene vruchtbare ader, eene rijke mijn van onschatbare rijkdommen en onverwachte vertroosting, die geheel de Kerk weldadig overdekt. Legioenen van martelaars stijgen van uit hunne grafsteden schittrend omhoog: zij gaan hunne voorgangers vervangen op de altaren, geheel de wereld door; en de grijze stift, die op hunne, zestien eeuwen oude, monumenten de waarheden van het Catholicismus ingrifte, drijft het schandmerk van den laster, het Protestantismus, op het slechts van gisteren heugende hoofd.

Met de andere hand wijst Philippus zijn geliefden leerling Baronius op de eeuwen-oude Kerk, zoo smadelijk door de pen der zich noemende Hervormers verguisd. Baronius heeft hem begrepen: en zie, daar verrijst, onder Europa's algemeene toejuiching, een onvergankelijk monument, waarop de hand der Waarheid en van den Genie de roemvolle jaarboeken van het Catholicismus heeft neêrgeschreven. De Kerk is gewroken en vertroost: gewroken door de veder van Baronius, vertroost door de catacomben; ziedaar de dubbele gloriekroon, door Philippus van Neri in ootmoed verworven. Te vergeefs huilt de gefnuikte Dwaling hare woede nog uit; te vergeefs tracht zij zich te ontworstelen aan de ijzeren vuist, die haar vernielt; en, even als de verslagen woestijnbewoner in de vlakke van Arabië, kan ook zij geen enkelen steen der rotsvaste pyramide verwrikken, waarop hare nederlaag en hare schande onuitwischaar staan gegrift.

6 Januarij.

Zegening van het water voor de zieken. — Herhaald bezoek in de Catacomben van den H. Callixtus. — De *Cubicula*, *Cubiculum clarum*. — Oudheid der *Cubicula*. — Woorden van den H. Hiëronymus. — Drie soorten van *Cubicula*. — Oorsprong. — Zorg en eerbied der Kerk voor de *Cubicula*. — Orde der *Cubicularia*. — Bezoek in de Catacomben van den H. Callixtus. — Glorierijke herinneringen betreffende de vervolgingen, de pausen en de martelaars.

Bij het krieken van den morgen, kondigde het geschat van het kasteel San-Angelo op nieuw den gedenkwaardigen dag aan, die de zon der waarheid zag opgaan over de volkeren, gezeten in de schaduw des doods. Erkentlijk voor die weldaad, waarin nog heden ten dage de wereld zich verheugt,

snelden Rome's bewoners ter kerke heen: alle arbeid was gestaakt. De kapel der Propaganda vereenigde in zich de priesters van het Oosten en van het Westen, die allen, op hetzelfde altaar, dezelfde offerande opdroegen, te weten, die der roeping van geheel de wereld tot één-en-hetzelfde geloof. Bij het grootsche schouwspel der verscheidenheid van ritus in de eenheid des offers, wilden wij ook dat nog voegen der verscheidenheid van gebeden tot één-éénig doel; terwijl wij straks tevens het voorregt stonden te smaken van in de Catacomben de verscheidenheid der straoefening en der slagtoffers voor de verdediging derzelfde godsdienst te aanschouwen. Na den hemel, dat schitterend verblijf, waar alle leeftijden, alle rangen en standen, alle talen, alle stammen gekroond en vereenigd zijn in denzelfden liefdeband, twijfel ik, of er wel iets schooneis, dan dit drievoudig tafereel bestaat.

Onder den indruk dezer gedachten, begaven wij ons achtervolgens naar de kerk der *vijs Wonden* en naar die van den H. Athanasius. In beiden waren wij getuigen van het wijden des waters, dat, naar het aloud gebruik, door de Kerk van Rome, ieder jaar, op den dag der Epiphanie (III Koningen), ter dienste der zieken, wordt gewijd. In eerstgenoemde kerk geschiedt dit in 't Latijn, en in die van den H. Athanasius, in het Grieksch; doch zoowel hier als daar, onverschillig in welke taal, vertoont zich de plegtige ernst van het Catholicismus, de wonderschoone poëzij zijner even verhevene als eenvoudige gezangen, de lieflijke zalving zijner gebeden, de welluidende beeldspraak zijner diepzinnige plegtigheden, en zijne onwrikbare gehechtheid aan de heilige overleveringen van den apostolischen tijd.

Wat toch is die voor ons geheel nieuwe, en misschien voor een groot aantal christenen onbekende zegening? Het Evangelie leert ons, dat de Heer gedoopt werd in den Jordaän,

en de oudste kerkvaders zijn eenparig van gevoelen, dat deze gebeurtenis denzelfden dag der maand Januarij plaats gegrepen heeft. Toen was het, dat de Zone Gods, door zijne heiligende aanraking, de wateren, welke Hij uit het niet had voortgebragt, en die, even als geheel de overige schepping, door de zonde bezoedeld waren, weldadig herschiep. Tot herinnering dier weldaad, zegende de Kerk, dien-zelfden dag, het water, en verzekerd, dat het door het godlijk woord met heilzame kracht is bedeed geworden, maakt zij er voor hare kinderen een bovennatuurlijk middel van, tot genezing hunner kwalen; en dat dit haar vertrouwen niet ijdel is, hiervoor pleiten schittrende, of, beter gezegd, eeuwigdurende wonderblijken, zelfs zoodanig, dat de hardnekkigste bestrijders en vijanden der katholieke Kerk er de echtheid niet van durven betwijfelen 1).

Dit gebruik nu, dat thans nog in het Oosten, zelfs door de Schismatieken, gehandhaafd wordt, brengt Rome, als de getrouwe bewaardster van alle gewijde geloofs-overleveringen, even als van alle uitdrukkingen der vroegste christen-liefde, eerbiedig en met den heilrijksten uitslag bestendig in praktijk 2). Het ongelooft moge er aan twijfelen, om 't even:

1) Ik zal alleen twee geleerden van den eersten rang onder de Protestanten aanhalen: Casaubonus, *Exercit.* 13, § 10; en Cave, *Hist. littér. dissert.* 2, *de libris et officiis Græcorum*, p. 179.

2) *Hæc dies est, qua baptizatus est, et aquarum naturam sanctificavit. Idcirco etiam in hac solemnitate sub mediam noctem omnes, cum aquati fuerint, domum Latini referunt, et per integrum annum conservant, ut pote quod hodierna die sanctificatæ sint aquæ; sitque miraculum evidens, cum nihil temporis longinquitate aquarum illarum natura vitiat, sed integro anno, atque adeo biennio et triennio sæpe quæ hodie fuit hausta, incorrupta et recens permanet ac post tantum temporis cum iis quæ fuerint e fontibus eductæ certat. — S. Chrys. *Hom.* XXIII, *de Baptiste Christi.* Id Thomass., *De Festis*,*

zij-zelfen, die God de magt ontzeggen, om aan de elementen en aan gewijde teekenen eene heelende kracht te schenken, hebben zich, gedurende het woeden der cholera, desniettemin, bij wijze van scapulier, een stuk kamfer om de schouders gehangen, als ten voorbehoedmiddel tegen die schriklijke kwaal; en, zien wij dan niet dagelijks, meer en meer, de geneeskunst verlagen door het toepassen van niet slechts belachlijke, maar dikwerf hoogst-laakbare kwakzalversmiddelen, tot van de verderflijkste en bijgeloovigste soort?

Na afloop der plegtigheid, begaven wij ons op nieuw naar den Appiaanschen Weg, waar onze gids, in dat gedeelte der Romeinsche Campagna, ons op verscheiden toegangen tot de catacomben van den H. Callixtus opmerkzaam maakte. Wij kozen de gemakkelijkste, en stegen naar de onderaardsche gewelven der uitgestrekte begraafplaats af. Tallooze gangen, in alle rigtingen, ledige grafsteden, ingestorte grond, open plaatsen, crypten en *cubicula*, kortom alles, wat men in de overige catacomben ziet, wordt hier mede, doch op eene grootere schaal, aangetroffen. De beschrijving van ieder monument zou eene noodellooze herhaling zijn. Ingevolge het plan, hetwelk wij ons voorschreven, om, namelijk, den bezoeker van het onderaardsche Rome ten gids te strekken, en hem achtervolgens met de zich daar bevindende voorwerpen van verschillenden aard bekend te maken, zullen wij nu dan ook, en met hem, deze nieuwe bladzijde van dat groote boek aandachtig gadeslaan.

Naarmate men dieper in deze sombere gewelven doordringt, vertoonen zich, in de wanden der galerijen, hopen van verschillende grootte, die nu eens kamers, *cubicula*, dan weder grotten of crypten, *crypta*, of soms pleinen, *areae*, heet-

lib. II, c. 7, *ad an. Christi*, 29. § 7. Sandini, *Hist. famil. sacræ*, p. 76, etc.

ten, en allen, zoo door vorm als door bestemming, dubbel merkwaardig zijn. Voor heden zullen wij spreken over de *cubicula*, wier getal overgroot is, in de catacomben van den H. Callixtus, van Pretextatus, van de H. Agnes, en der HH. Marcellinus en Petrus, aan den Labicaanschen Weg.

Men verbeelde zich eene opening, bij wijze van deur, aangebragt in den wand eener galerij, en waarvoor soms een drempel ligt, doch die meestal met den bodem gelijk loopt. Daar doorgaande, komt men in eene kleine kamer van slechts weinige voeten lengte, breedte en hoogte, en die zich gewoonlijk voordoet in den vorm van eene kleine kapel, nu eens rond, dan half rond, soms vierkant, driekant, zes- of achthoekig, al naarmate, in verband met den bodem, 'de een of andere vorm zich uit den tuf- of korrelsteen meer of minder gemakkelijk bewerken liet, doch die allen getuigen tegen het gevoelen van sommige oudheidvorschers, alsof de heidensche basilieken de noodzakelijke grondtype onzer eerste kerken zouden zijn geweest.

Achterin staat de tombe van een martelaar, op eenige steenen verheven, en in eene nis geplaatst. Het bovenste gedeelte der tombe vormt eene tafel, waarop, zonder eenig bezwaar, de H. Misofferande kan verrigt worden. In de zijwanden van het *cubiculum* bevinden zich, even als in de galerijen, twee of drie *loculi*, boven elkander geplaatst. De zoogenaamde *tholus*, of achterwand van het *cubiculum*, is dikwerf beschilderd met zekere bepaalde onderwerpen, waarover wij later spreken zullen. Geeft men nu aan dat alles de zwartachtige kleur van eeuwenheugenden steen, en waarin zich ook al de genoemde voorwerpen aan het oog vertoonen, zoo zullen wij, behalve den vorm, tevens de juiste gedaante van het *cubiculum* ons hebben voorgesteld 1).

1) Zie den Plattegrond aan het einde van dit deel.

De bovengenoemde uitgestrekte catacomben, waarvan in de Acten der Martelaars gedurig sprake is, leveren een grooter aantal *cubicula*, dan de overigen op. De reden daarvan is, dat zij meer bezocht, en in de verschillende tijdperken der vervolging langer bewoond waren 1).

Soms komt het *cubiculum*, door middel van eene niet zeer wijde opening, in onmiddellijke aanraking met den er boven liggenden, beganen grond, en wordt, in dat geval, *cubiculum clarum*, of lichte kamer, geheeten; zoo niet, dan geeft men er den naam aan van gewone kamer, *cubiculum vulgare*. Die lichtgaten, *luminaria*, strekten tevens, om het vertrek lucht te geven, of ook, zoo men meent, om er levensmiddelen, en misschien wel de lijken der martelaren, door binnen te brengen, als de vrees voor ontdekking niet dulde, dat men de gewone ingangen daartoe bezigde. Overigens liepen die openingen ook schuins, en niet, zoo als onze schoorsteenen, regt op en neêr 2). Hierdoor werd de regen afgeweerd, en konden er ook geene steenen, aarde, of andere zware voorwerpen lijnregt in neêrstorten, of de bewoners van het *cubiculum* schaden en verwonden. Zoo dan ook zijn die luchtgaten nooit meer dan een vierkanten voet groot, en werden, of terstond in den tufsteen-zelven uitgehouwen, of met gebakken steen ommetseld; terwijl rond den bovenrand een muurtje van ongeveer een voet hoog is aangebragt, tot keering van het water, gelijk ook van aarde en steenen, die anders weldra de opening zouden hebben bedorven of versperd 3).

De openingen, welke wij hier bedoelen, zijn te gelijk met

1) Boldetti, p. 13.

2) Men zondere daarvan uit de lichtgaten der catacomben van de M. Helena, die na de vervolgingen der Kerk zijn aangelegd.

3) Marchi, p. 168.

de catacomben ontstaan. Sommigen, meer bepaald op de begraafplaats der HH. Marcellinus en Petrus, zijn met schilderwerk versierd; terwijl daar ter plaatse ook een crypt gevonden wordt, waar men dit opschrift las:

CVMPARAVI SATVRNINVS A
SVSTO LOCVM VISOMVM AVRI SOLID
OS DVO IN LVMINARE MAJORE QVE
POSITA EST IBI QVE FVIT CVM MARITO AN XL.

« Ik, Saturninus, heb van Sixtus, voor twee gouden kroonen, eene plaats gekocht voor twee lijken, onder de groote lichtopening (venster), waar zij is bijgezet, die, veertig jaren lang, met haren echtgenoot vereenigd was. »

Dit opschrift bewijst niet alleen, dat er lichtopeningen in de catacomben aanwezig waren, maar tevens, dat dezelfde crypt er meer dan één had. De noodzaaklijkheid van luchtverversching in deze meer dan gewoon talrijke vergaderingen pleit trouwens genoegzaam voor deze, anders vrij zeldzame omstandigheid. Ook de Handelingen der Martelaren spreken op dat punt niet minder duidelijk. Onder Diocletiaan zien wij de HH. Candida en Paulina levend door de lichtopening der crypt neêrge worpen in de catacomben van den Aureliaanschen Weg 1).

Ten slotte, wil ik nu ook nog, ten bewijze van hetzelfde feit, hier de bekende woorden van den H. Hiëronymus aanhalen, welke men zich zoo gaarne herinnert in de diepte der catacomben-zelve, als geschreven ter plaatse, waar men ze, vijftien eeuwen later, nog met aandoening herdenkt: « Toen

1) Sanctam vero Candidam atque virginem Paulinam per præcipitium, id est, per *luminare criptæ*, jactantes, lapidibus obruerunt.
Cod. ms. Petr. et S. Cécil.

ik, nog kind zijnde, en met letterkundige studiën mij bezig houdende, te Rome was, had ik met eenige jongelieden van mijn leeftijd, en die tevens mijne medeleerlingen waren, de gewoonte, om, iederen zondag, de grafsteden der apostelen en der martelaren te bezoeken, en gestadig de crypten te doorwandelen, diep in den bodem uitgegraven, en waar, van alle kanten, in talloze gangen, die in en door elkaër loopen, duizenden van lijken, op allerlei hoogte, begraven liggen, en waar alomme eene zoo digte duisternis heerscht, dat men zich als genoopt voelt, om er de vervulling in te zien van des profeten woord: *Levend zijn zij ten afgrond heengevaren*. Te nauwernood breekt, hier en daar, een enkele lichtstraal door de openingen heen, die zich in den bovenbodem voordoen, en komt het vreeslijk duister eenigermate te gemoet, bij het dieper en dieper doorwandelen, voet voor voet, en als kruipeude langs den grond. Onwilkeurig komen ons hier de woorden van Virgilius voor den geest: *Overal verschrikken tastbre duisternis en grafstille onze verbeelding 1)*. »

Thans, nu wij den vorm der *cubicula* kennen, moeten wij nog een woord zeggen over hunnen oorsprong, en over den eerbied, waarmee zij werden beschouwd. Met betrekking

1) Dum essem Romæ puer, et liberalibus studiis erudirer, solebam cum cæteris ejusdem ætatis et propositi, diebus dominicis sepulera apostolorum et martyrum circuire, crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defossæ ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum, et ita obscura sunt omnia, ut propemodum propheticum illud compleatur: *Descendant in infernum viventes*; et raro desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen demissi luminis putes. Rursumque pedetentim proceditur, et cæca nocte circumdatis illud virgilianum occurrit: *Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent*. In Ezech. c. XL. Zie ook Prudentius, *Peristeph. Hym. XI*.

tot de uitgestrektheid, laten zich de *cubicula* tot drie klassen brengen: de kleine, de middelsoortige en de groote. Teneinde ze niet met elkander te verwarren, noemen wij de eerstbedoelden met den algemeenen naam van *cubicula*, terwijl wij de tweede soort *crypten* of *grotten*, de derde *kapellen* of *kerken* heeten. De eerste zijn hun ontstaan aan de vroomheid van familiën of particulieren verschuldigd. Vandaar de zoo herhaaldelijk gebezigde opschriften: *Cubiculum Domitiani*, *Cubiculum Gaudenti*, *Cubiculum Aureliæ*, *Cubiculum Germulani*: *Cubiculum* van Domitianus, van Gaudentius, van Aurelia, van Germulanus. Men vindt ze meer op het einde der III. en in den loop der IV. eeuw, dan in vroeger tijd. Vandaar ook nog deze opschriften, op eenvoudige *loculi* ingegrift:

DAFNE VIDVA Q. CVN VIX.....

ACLESIA NIHIL GRAVAVIT A.....

« Dafné, weduwe, die, gedurende haar leven, der Kerk in niet een opzigt tot last was. »

REGINE VENEMERENTI FILIA SVA FECIT

VENE REGINE MATRI VIDVE QVE SE

DIT VIDVA ANNOS. LX. ET ECLESA

NVNQVA GRAVAVIT VMBYRA QVE

VIXIT ANNOS. LXXX. MESIS. V.

DIES XXVI.

« Aan de hoogverdienstelijke Regina, aan de goede Regina, hare moeder, weduwe, gedurende zestig jaren, en die nooit of immer der Kerk tot last was, slechts eenmaal gehuwd is geweest, en tachtig jaren, vijf maanden en zes-en-twintig dagen oud werd, heeft hare dochter deze grafstede gewijd. »

De levendige begeerte, om te rusten bij een martelaar, of den slaap der regtvaardigen te slapen aan de zijde hunner vrienden en naastbestaanden, noopte de geloovigen tot milde offers, ter erlanging van eene afzonderlijke plaats te midden van al de grafsteden, der broeders in den Heer. De grafkamers werden meer of minder rijk versierd, al naar dat het vermogen dier vrome christenen zulks veroorloofde.

De Voorzienigheid heeft gewild, dat de opschriften, ter verklaring zijn komen strekken van den oorsprong dezer *cubacula*, wier getal zoo groot is, dat pater Marchi 1) er meer dan zestig in het achtste gedeelte der catacomben van de H. Agnes geteld heeft. Bij het gezigt dezer min of meer weelderige monumenten, en die te klein zijn, om tot vergaderplaats der geloovigen te hebben kunnen strekken, mogt ligt een hedendaagsche Judas lust gevoelen, om de Kerk, die heilige Bruid des Verlossers, te belasteren, onder voorwendsel, dat zij, even als Magdalena, aan noodelooze versierselen het geld besteedde, dat beter ten behoeve der armen ware aan te wenden geweest. Voorzeker, de Kerk zou dat hebben kunnen doen, en hare regtvaardiging zou dan gevonden zijn in de lofspraak, door den Zoon Gods over de zuster van Lazarus uitgebragt; doch, zij was te wijs en te voorzigtig, om zoo iets te ondernemen: in die dagen van smart en armoede, moest zij voorzien in het onderhoud van een groot aantal harer kinderen, die beroofd waren geworden van al hun goed, of wel in de mijnen en kerkers zaten opgesloten; daarenboven, moest zij in de catacomben vergaderplaatsen aanleggen voor hare groote en kleine bijeenkomsten; doch niets verpligte haar, om, met groote kosten, zoo talloze *cubacula* aan te leggen, enkel met het doel, om aan zekere

1) Blz. 120.

overledenen eene meer in het oog loopende grafstede te verschaffen.

Wat hier van zij, de *cubicula* der eerste soort zijn, wat de grootte betreft, bijna allen aan elkander gelijk, ofschoon zij overigens, in meer dan een opzigt, van elkaer verschillen. In sommigen zijn monumenten geplaatst, in anderen niet, en dikwerf strekken die monumenten tevens tot altaartafels; — enkelen zijn met schilderwerk versierd, en anderen wederom niet. Doch, voor heden over de *cubicula* genoeg, daar wij er morgen toch op terug moeten komen, om te spreken over het monument, *monumentum arcuatum*, dat er het hoofd-voorwerp in uitmaakt. Evenwel willen wij ze niet verlaten, zonder te herinneren aan het levendig geloof der eenvoudige vaders en van de Kerk-zelve, voor wie deze eervwaardige plaatsen, ten eeuwigen dage, getuigenis afleggen, hetzij men ze *cubiculum*, *grot*, of *crypt* noeme. Het heiligdom van een of meer martelaren, deze kamers, ook wel verblijfplaatsen der martelaren, *loca*, *sedes martyrum* genaamd, waren, voor de eerste christenen, als het paradijs der aarde, waarnaar zij haakten, om er zich te gaan vertroosten gedurende het leven, en er te rusten na hunnen dood. Wat het tabernakel voor de Hebreërs was, dat waren deze martelaren-zetels voor onze vaders, en welke zij niet dan met den diepsten eerbied naderden. De Kerk van Rome ging hierin zoo ver, dat zij opzettelijk eene orde van levieten, ter bewaking der *cubicula*, instelde, en die, naar den aard hunner bediening *Cubicularii*, *Martyrarii*, wachters der grafplaatsen en van der martelaren-gebeente genoemd werden.

Dit ambt van eere en vertrouwen stond zoo hoog bij de geestelijkheid en het volk in achting, dat men het zelfs boven het oorspronkelijk en tevens zoo verheven subdiaconaat plaatste.

« Wanneer iemand (zegt de H. paus Sylvester) onder de banier

der Kerk dienst wil nemen, zoo verlaagen wij, dat hij eerst portier, voorts lector, en daarna exorcist worde, gedurende een door den bisschop te bepalen tijd; daarna moet hij vijf jaren lang acolyt, vijf jaren lang subdiaken, vijf jaren lang grafwachter bij de asch der martelaren, en, eindelijk, drie jaren lang priester wezen, om zóó te komen tot het episcopaat 1).

Niet tevreden met het steeds in dienst houden dier gewijde wachters, uitsluitend voor de grafsteden der martelaren bestemd, verordende de H. Leo de Groote ook nog bijzondere *cubicularii* voor de grafsteden der apostelen, en welk eeraardig ambt nog heden ten dage bestaat 2).

Onzen pelgrimstogt in de onderaardsche gewelven van Sint-Callixtus voortzettende, lazen wij, bij het licht onzer fakkels, of verhaalde men ons, dat alles, waarvan deze catacombe het tooneel of de getuige was: zij aanschouwde de grootste glorie der Kerk in de onvergeetlijke dagen van haren grooten worstelstrijd; zij zag de opperhoofden der Kerk, in deze verborgen schuilhoeken, hunne opvolgers wijden tot bisschoppen en martelaars, en hunne kudde reinigen in het bad van den doop, het Brood breken, dat helden kweekt, den Wijn plengen, die maagden voortbrengt; zij aanschouwde het, hoe, van alle kanten, de geloovigen toestroomden, om voor de grafsteden der martelaars moed te komen scheppen tot het roemrijk volharden in hunnen vreeslijken strijd. Iedere

1) Constituit ut si quis desideraret in Ecclesia militare....., ut esset prius Ostiarius, deinde Lector, et postea Exorcista per tempora, quæ Episcopus statuerit; deinde Acolytus, annis quinque; Subdiaconus, annis quinque; Custos martyrum, annis quinque; Presbyter, annis tribus;..... et sic ad ordinem Episcopatus ascendere. — Anast., *In Sylv.*

2) Hoc etiam constituit, et addidit supra sepulera Apostolorum ex clero romano Custodes, qui dicantur Cubicularii. — Id., *In S. Leon.*; Boldetti, p. 33.

galerij, elke grot, elk *cubiculum* spreekt van een feit uit de groote jammergeschiedenis, herhaalt den naam van een held, of brengt een gewijd gebruik, eene gedenkwaardige daad, uit dien heldentijd in het geheugen terug. Te ver zou het ons afleiden, om die historie der eerste Kerk hier te herhalen, zoo als ze, als door duizend echo's der catacomben van den H. Callixtus, gedurig aan, worden herhaald.

Onder zoovele, met het bloed onzer vaderen geschreven feiten, en die met gulden letteren in de herinnering van het nageslacht gegrift behoorden te zijn, willen wij echter er toch enkele aanduiden, die, door hunne belangrijkheid, een hoofd-draad aan de hand geven van het geschiedkundig weefsel, waaruit dit, gewis, wondervolste tijdsgewricht der wereld is te zamen gesteld. Even als die bergstroomen, wier wateren de dalen besproeijen, en in het ingewand der aarde verdwijnen, om een weinig verder met nieuwe majesteit te voorschijn te treden, zoo ook stroomt het leven der Kerk, van Calvarië's top, naar onder, van Jerusalem af tot Rome toe, om dáár, door de vervolging, in haren zegevierenden loop verhinderd, als te verdwijnen in den schoot der catacomben, doch om wederom vandáár voort te bruischen, levendiger en krachtiger dan voorheen.

In het begin der II. eeuw, onder de regering van Antoninus, vinden wij haar op de begraafplaats van den H. Callixtus, maar levende in den persoon van den H. paus Telesphorus, wien twee martelaren van Milaan komen opzoeken, die den doorluchtigen grijsaard smeeken, den H. Calimerus, hunnen broeder in het geloof, tot bisschop over hunne kerk te willen aanstellen. De paus stemt in hunne bede toe, en zalft den verlangden heilige tot kerkvoogd en martelaar te gelijk 1): Welk eene wijding!

1) Bar., *An. ad Martyr.*, 31 jul., et jan. 5.

Doch zie, daar naderen op zekeren dag twee edele Ro-
meinen den H. paus Urbanus, die in dezelfde catacombe zich
verborgen hield: Valerianus en Tiburtius, bekeerlingen der
H. Cecilia, die hen naar hem afgezonden heeft. De godge-
wijde maagd had, namelijk, aan haren gemaal gezegd:
« Valerianus, begeef u op drie mijlen afstands (drie kwartier
uurs) van den Appiaanschen Weg, waar gij armen zult ont-
moeten, die den voorbijgangers om eene aalmoes vragen,
en dikwijls hulp van mij erlangden; zij zijn diep in mijne
geheimen ingewijd. Groet en zeg hun, bij het ontmoeten:
Cecilia zendt mij naar u heen, teneinde gij mij den heiligen
grijsaard Urbanus zoudt aanwijzen, voor wien zij mij eene
geheime mededeeling heeft opgedragen. » De armen wijzen
hun een der ingangen der uitgestrekte begraafplaats aan,
waar zij in afstijgen, en, naar de hun gegeven aanduiding,
weldra den opperherder vinden, uit wiens eerwaardige handen
zij het sneeuw wit kleed des doopsels ontvangen, dat, slechts
weinig dagen later rood geverwd wordt in hun bloed » 1).

Eenige jaren daarna begaf zich de H. paus Stephanus naar
dezelfde catacombe heen, die hem langen tijd tot verblijfplaats,
tot seminarie en tot kathedraal verstrekte. Daags na zijn
roemvollen dood, zond men naar de te Rome gebleven broeders
het brood, zonder hetwelk de christenen zich onbekwaam
achtten tot der martelaren strijd 2). De acolyt Tarsicius is
met deze heilige zending belast. De muren der stad, tot
nabij de plaats, waar thans de kleine kerk van *Domine, quo
vadis* staat, genaderd, daar ontmoet hij eenige soldaten,
die hem aanhouden en vragen, wat hij bij zich draagt.

1) *Act. B. Cecil.*

2) *Idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non
armatur ad praelium, et mens deficit quam non accepta Eucharistia
erigit et accendit. — S. Cypr.*

Tarsicius antwoordt niet. Onder een hagelbui van steenen boet de heilige martelaar zijnen eerbied voor de H. Eucharistie met den roemrijksten dood. De soldaten schouwen het lijk, met den roemrijksten dood. De soldaten schouwen het lijk, doorzoeken zijne kleederen, doch vinden niets. Van schrik bevangen, snellen zij naar de *Porta Capena*, waar zij eene menigte christenen aantreffen, die de catacombe binnensluipen, om er de lijkdienst voor den zoo straks gemartelden paus Stephanus te gaan bijwonen. Zoodra had keizer Valeriaan het gebeurde niet vernomen, of hij vaardigde het barbaarsche besluit uit, waarbij den christenen allen toegang tot de begraafplaatsen streng verboden werd 1).

Niettegenstaande het keizerlijk verbod, gingen de herders en de kudde aanhoudend voort met het zoeken van eene schuilplaats in de uitgestrekte catacomben van den H. Callixtus. De heidenen spoorden evenwel spoedig eenige toegangen, die derwaarts heen geleidden, op, en de pausen Sixtus II. en Cajus besproeiden met hun bloed dezelfde plaats, die, even te voren, den H. Stephanus de martelkroon zag verwerven. Ziedaar eenige trekken uit de geschiedenis der begraafplaats van den H. Callixtus: zij geven ons een denkbeeld van het leven der Kerk, van het geweld der vervolging, maar tevens ook van den heldenmoed onzer vaders, die, ter bewaring van den schat des geloofs, al de gruwelen trotseerden, waaraan hun leven was blootgesteld, als immer zwevende tusschen de angsten van ontdekt te zullen worden, met het moordschavot altoos in 't verschiet.

Hun moed en hun geloof spreken beiden even luid ons toe van uit het graf, door hen voor de martelaren bereid: hier toch was het, dat zij, ten spijt der beulen, de uit den Tiber, uit de worstelperken, of uit het Colosseum weggehaalde

1) Aringhi, lib. III., C. II, p. 269.

bloedige lijken hunner broeders kwamen begraven in de stilte van den nacht. Vooraan in de gelederen der roemvolle slagtoffers, die de uitgestrekte catacomben van den H. Callixtus als bevolken, schitteren de HH. pausen Anicetus, Anterus, Pontianus, Fabianus, Cornelius, Lucius, Stephanus, Sixtus II., Dionysius, Eutichianus, Eusebius en Melchiades, allen martelaren. Daarbij kan men ook nog voegen de overige HH. opperherders Zephirinus, Urbanus, Marcus en Damasus, want de bijzondere grafsteden, waarin zij werden bijgezet, maken een gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus uit.

In denzelfden rang vinden wij geplaatst den hoofdman der pretoriaansche benden, den H. Sebastiaan, wiens naam zoodanig in den mond des volks leeft, dat hij eenigermate zelfs dien van den H. Callixtus in de schaduw plaatst, en men gewoonlijk naar hem de catacomben der *Via Appia* noemt. Na zijnen dood, in het groot stads-riool geworpen, werd hij den volgenden nacht door de H. Lucina daaruit gehaald, en op de begraafplaats van den H. Callixtus bijgezet. Met al deze eeuwig-beroemde namen paren zich nog die van de H. Cecilia, van den H. Maximus, van de H. Lucina, benevens nog een aantal andere: geen wonder dus, dat de *Via Appia*, ook onder het christendom, voortging met te zijn, wat zij onder het heidendom was: de koningin der wegen, het gloriepunt van onsterflijken roem.

8 Januarij.

Catacomben van den H. Zephirinus, — van de H. Cecilia, — van den H. Sixtus. — Geschiedenis. — Boog-monument, *Arcosolium* of *Monumentum arcuatum*. — Oorsprong. — Bijzonderheden betrekkelijk de Kerk van Rome, in 251. — Opschrift en oorsprong der crypten en der kerken. — Hare godsdienstige bestemming. — Geschiedkundige bewijsgronden. — Oudheidkundige bewijsgronden. — Altaar. — Bisschops-zetel. — *Presbyterium*. — Biechtstoelen. — Wijwatersvaten.

Wij bragten thans voor de derde, doch niet voor de laatste maal een bezoek aan den Appiaanschen weg. Als het middelpunt der uitgestrekte catacombe, die er eene vorstlijke baan van maken, hadden wij allereerst ons met de grafplaats van den H. Callixtus bezig gehouden. In deze groote wijk der onderaardsche stad, onderscheidt men verschillende kwartieren, die, ofschoon te zamen de hoofdcatacombe uitmakende, echter elk afzonderlijk door een naam zijn onderscheiden en de aandacht des reizigers verdienen, uithoofde der gebeurtenissen, waarvan zij het tooneel uitmaakten. Daaronder nu behoort, in de eerste plaats, de *grafstede van den H. Zephirinus*, paus en martelaar. « De roemruchte paus, zegt Anastasius, werd, in de nabijheid der catacombe van Callixtus, aan den Appiaanschen weg, bijgezet 1). » Zephirinus was waardig, zijnen naam aan dit gedeelte van het onderaardsche Rome te geven, hetzij dat hij het deed aanleggen, of wel, dat hij het vereerde door zijn graf.

Ten jare 205 op den pauslijken zetel verheven, die sedert Sint-Pieter reeds vijftien malen den bloeddooft ontving,

1) *Sepultus est in cœmeterio suo juxta cœmeterium Callixti, via Appia. In S. Zephirin.*

bestuurde hij de Kerk tijdens de vervolging van Septimius Severus, die zóó geweldig was, dat men meende, de komst van den Antechrist daarin te mogen zien, en tevens de aan-nadering van den jongsten dag te kunnen verwachten 1). Zich schuil houdende in de catacombe, bestuurde hij vandaar de strijdende gemeente, welke hij tot de worsteling aanmoedigde in de toediening des H. Doops. Op zekeren dag, zag men hem uit zijne schuilplaats te voorschijn treden, om het grootste vernuft van het Oosten in zijne geopende vaderarmen te ontvangen, Origenes, die was opgekomen, om met eigen oogen de oude kerk van Rome te zien 2). Spoedig daarop zag men dienzelfden opperherder de hand opheffen, om Proclus te straffen, den verwaten volgeling van Montanus, wiens dwaalleer met den kerklijken vloek getroffen werd; en daarna besteede de heilige paus zelf het moordschavot, om zijn bloed te offeren voor het heiligdom des geloofs, hem door den H. Victor toevertrouwd, en hetwelk hij, op zijne beurt ten jare 221, den H. Callixtus overleverde 3). De catacombe van den H. Zephrinus werd weldra in die van den H. Callixtus zoodanig opgenomen en er meê zaamversmolten, dat de Romeinsche archeologen er met geene zekerheid de juiste grenzen van weten aan te duiden 4).

Dit evenwel is het geval niet met de *grafstede van de H. Cecilia*: het kwartier der catacombe van den H. Callixtus, waar het stoflijk hulsel der doorluchtige maagd werd bijgezet, bewaart niet alleen den naam der christen-heldin, maar heeft ook bepaalde grenzen. Bij de beschrijving, welke wij er van

1) Sandini, *Vita Pontif. roman.*, t. 1, p. 28.

2) Origenem, qui Romam venerat, ut Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videret, comiter excepit. *Id.*

3) Bar., *An.* 221, n° 1.

4) Aringhi, lib. III, c. XIII, p. 282.

gegeven hebben, behoeft, om er geheel mee bekend te raken, niets meer gevoegd te worden dan een beknopt overzicht der roemvolle feiten, die aldaar hebben plaats gehad. Wanneer wij het woord feiten bezigen, dan wekke zulks geene verwondering, daar hier toch sprake is niet slechts van het begraven der martelaren, maar tevens van den onverschrokken moed hunner broeders, die, ten spijt der beulen, het bloedig overschot der lijken, op verren afstand, onder tallooze bezwaren, gingen weghalen, om, te midden van den nacht, die dierbare asch te bergen in onderaardsche grafsteden, door de hand der christlijke liefde, even manmoedig, als geduldig-volhardend, aan den steenen bodem ontwoekerd en betwist, — grafsteden, die tegelijk luide spraken èn van het onwrikbaar geloof der bloedgetuigen van Christus' Kerk, èn van de standvastige belijdenis der heilleer door hen, die de voortplanters waren van het kostbaar zaad, dat de wereld eene verlichting en beschaving zou aanbrengen van bovenaardsche en eeuwige natuur.

Zoo dan zag het Sint-Cecilia-kwartier in zekeren nacht den heiligen priester Polemius, met eenige moedige christenen, de pas gegraven *loculi* naderen, om er de lijken te komen begraven van veertig martelaren, zoo even, onder het daverend juichgeschal van het feestvierende groote Rome, in den *circus*, bloedig geveld. Bij eene andere gelegenheid werden er negenhonderd niet minder doorluchtige kampvechters ter eeuwige ruste heengebragt, zoodat het scheen, alsof de vrome vaders daardoor rond de H. Cecilia een gloriekrans, als 't ware, vormen wilden, om, zoo mogelijk, den glans harer martelaarskroon met den gloed van nog zooveel andere schitterende robijnen te verhoogen 1).

1) Aringhi, *id.*, c. XIV.

Nabij het Sint-Cecilia-kwartier, vindt men, in dezelfde catacombe van den H. Callixtus, de grafstede van den H. Sixtus II. — Daar verscheen het bevelschrift van Valeriaan, waarbij den geloovigen de toegang tot de catacomben werd verboden, en hun alzoo noch onder het licht des hemels, noch in de duisternis des grafs eene plek gronds meer bleef ingeruimd, waar de christen-herder de kudde des Heeren mogt weiden. In deze hachlijke oogenblikken, volgde Sixtus, een Athener van geboorte, den H. paus Stephanus op, en hem bezielde terstond geene andere gedachte, dan de verstrooide schapen in bescherming te nemen, en de lijken der martelaren te vrijwaren voor ontheiliging en smaad. In weêrwil der keizerlijke verbodswet, stijgt hij in de catacombe af, en zet zich er schuilenderwijze neder: daar reikt hij de gemeente het martelaren-kweekend Brood uit, en sterkt haar met het godlijk woord: de grafstede van den H. Callixtus wordt van nu af zijn gewoon verblijf.

Teneinde de gewijde overblijfselen der HH. Petrus en Paulus in meerdere veiligheid te brengen, laat hij ze herwaarts heenvoeren, en maakt zodoende het den geloovigen gemakkelijk, om, zonder eenig gevaar, in hunne nabijheid, die kostbare relieken te kunnen vereeren. Doch de verwoede en verbitterde vijand weet weldra de schuilplaats van den opperpriester te ontdekken: zij sleuren hem er uit en naar den tempel met honderd zuilen heen, door Sylla, op den Appischen weg, aan den afgod Mars gewijd. Zij gebieden hem, dáár te offeren: de man Gods roept den Godmensch aan; zijn gebed is verhoord: de tempel stort in puin 1). Sixtus wordt nu oogenbliklijk naar het onderaardsch verblijf, vanwaar men hem had weggevoerd, teruggebracht, en daar, met vier zijner diakenen, den 8. Augustus, 261, gedood 2).

1) Aringhi, lib. III, c. X, p. 265.

2) Sandini, p. 47.

Bij den opperherder komt voorts rusten eene menigte martelaren, zijne leerlingen en zijne kinderen in Christus, zoodat aan hem bewaarheid wordt, wat de H. Schrift zegt van den vader des huisgezins, die zijne zonen en kleinzonen rond zijnen disch geschaard ziet, als olijfplanten rondom den ouden stam, waaruit zij ontsproten zijn. Om er slechts eenigen te noemen, teeken ik hier aan de heilige priesters Eusebius en Gregorius, die onder de regering van Constans, den apostel van het Arianismus, den marteldood leden. Deze edele telgen des Heiligdoms waren door twee in het keizerlijk paleis gekweekte bloedgetuigen op het moordtooneel voorafgegaan.

Decius, een der wreedaardigste christenvervolgers, had in zijn dienst een paar christenen, niet minder uitblinkende door hunne groote hoedanigheden, dan door hunne innige gehechtheid aan het geloof. Calocerus was kamerheer der keizerin, en Parthenius een der paleis-intendanten. Den 19. Mei, 255, vernam Decius, dat zij christenen waren, en wilde hen verplichten, om aan de goden te offeren. Bedreigingen, beloften, alles, met een woord, wordt beproefd, om hen te verschrikken of te verleiden; niets, dat baat: alleen het zwaard kan aan den strijd tusschen 's keizers heul en zijne edele slagtoffers een einde maken. Eene christin, met name Anatolia, doet door hare dienaars de lijken der martelaren wegvoeren, terwijl zij-zelve ze in fijn linnen en specerijen legt, om ze voorts, met spoed, in de catacombe van den H. Sixtus te begraven 1). Haar vrome ijver is daarmede

1) Van paus Lucius, die, even als deze heilige martelaren, vóór den H. paus Sixtus leefde, wordt eveneens gezegd: « Positus via Appia ad Xystum. Sed eo potissimum nomine locus prænотatur, quo tunc temporis, quando hæc scribebantur, omnium voce nuncupabatur. » — Aringhi, lib. III, p. 282.

evenwel nog niet geheel voldaan: zij rigt porfieren zuiltjes op, ter versiering van den *loculus*, waar de geloofshelden rusten, die door, van geslacht tot geslacht vereeuwigde, mirakelen de vrome hulde hunner weldoenster en de vurige gebeden der geloovigen in ruime mate beloonen 1).

Bij het doorwandelen dezer verschillende grafplaatsen, of, beter gezegd, van de Sint-Callixtus-Catacombe, die er een gedeelte van uitmaakt, treft men talloze *cubicula* aan. De gelegenheid was gunstig, om het boog-monument, het *monumentum arcuatum*, dat er het hoofdsieraad van uitmaakt, naauwkeurig te kunnen beschouwen. Achter in het *cubiculum* bevindt zich gewoonlijk een graf, dat in den tufsteen is uitgehouwen. De zijden zijn slechts even afgebeiteld, zoodat de *loculus* voor den muur uitspringt, en het bovengedeelte, als een nis weggehakt, het graf zodoende geheel vrij laat 2). Dergelijke grafsteden nu worden, in de gewone taal der catacombe, *monumenta arcuata*, of boog-monumenten, geheeten, doch hun eigenlijke naam is *arcosolium*, hetgeen, overigens, toch hetzelfde denkbeeld uitdrukt. Het volgende opschrift, voor een particulier *cubiculum* geplaatst,

1) In quo loco beneficia martyrum exuberant usque in hodiernum diem. — Aringhi, *id.* c. XVI, p. 282. — De H. Calocerus wordt genoemd: *Præpositus cubiculi uxoris Decii imperatoris*; en de H. Parthenius: *Alterius muneris Primicerius*. Sommige schrijvers hebben gemeend, dat de titel van *primicerius* eersten geheimschrijver des keizers beteekende; doch, het schijnt aanneemlijker, dat daardoor verstaan wordt een intendant van het paleis. Zoo vindt men een *primicerius generalis*, een *primicerius* over de decreten, over de schatkist, over het tempelgewaad, over de hofhijouteriën, het zilver enzv.: « *Primicerius totius officii, primicerius scrinii canonum, primicerius scrinii aureæ massæ, primicerius scrinii vestiarii sacri, primicerius scrinii annularensis, primicerius scrinii a pecuniis.* » — Zie Bar. *An. ad Martyr.* 19 mai.

2) Zie den Plattegrond aan 't einde van dit Deel.

bewijst de oudheid van het woord, en geeft er de ware beteekenis van te verstaan:

DOMYS ETERNALIS AVR CELSI
 ET AVR JLARITATIS COMPARI MEES
 FECIMVS NOBIS ET NOSTRIS ET AMICIS
 ARCOSOLIO CVM PARETICVLO SVO IN PACEM.

« Eeuwige rustplaats van Aurelius Celsus en van Aurelia Jarita, mijne echtgenoot: wij hebben dit *arcosolium*, met zijn kleinen muur, ingerigt voor ons, voor de onzen en voor onze vrienden. In vrede. »

Deze kleine muur wil zeggen, dat het *arcosolium* in verschillende vakken was verdeeld 1). Gewoonlijk staat het graf eene treë van enkele duimen hoog boven den beganen grond; soms wordt het door een steen, bij wijze van balustrade, afgesloten; en dikwerf zijn de zijmuren, even als geheel de nis, met fresco-schilderingen hemaald. Ziedaar een *arcosolium*. In de particuliere *cubicula* bevat dit hoofdgraf soms het lijk van een martelaar, doch meestal enkel dat van een vroom christen, die het voor zich heeft laten oprigten, of wel werd het door zijne verwanten en vrienden voor hem besteld, zoo als, onder anderen, uit het opschrift van Aurelius Celsus blijkt. Wanneer er sprake is van eene groote of van eene kleine kerk, voor het bijeenkomen der geloovigen geschikt, dan bevat, gelijk wij zien zullen, het *arcosolium* altijd het gebeente van een martelaar.

Men verlieze niet uit het oog, wat wij gisteren opmerkten, te weten, dat de *cubicula* der catacomben in drie klassen worden verdeeld, namelijk in kleine, middelsoortige

1) Marchi, 83.

en groote. De eerste familiegraven zijn hunnen oorsprong aan de godvrucht der geloovigen verschuldigd. Bij de daarvoor reeds aangevoerde bewijsgronden, kan nog de getuigenis van den H. paus Cornelius gevoegd worden. Het blijkt, namelijk, ten duidelijkste, uit het budget der kerk van Rome, op het midden der III. eeuw, dat het der gemeente volstrekt onmogelijk was, in de buitengewone onkosten der menigvuldige *cubicula* te voorzien, die in de galerijen der verschillende catacomben talloos werden aangelegd, als waartoe zelfs de schatkist der rijkste keizers niet bij magte zou zijn geweest.

De H. paus en martelaar Cornelius schrijft, ten jare 251, aan Fabius, den bisschop van Antiochië, het navolgende: « De kerk van Rome telt zes-en-veertig priesters, zeven diakenen, zeven subdiakenen, twee-en-veertig acolyten, twee-en-vijftig exorcisten, lectoren en portiers, meer dan vijftienhonderd weduwen en behoeftigen, welke de genade en de barmhartigheid des Heeren van het noodige voorziet 1). » Hieruit blijkt, dat het éénige kerkfonds bestond in de goedheid des Heeren, die door de weldadigheid der geloovigen werd geuit. Wanneer men nu bij de belangrijke onkosten, aan het verplegen, kleeden en huisvesten van priesters, weduwen en onvermogens verbonden, nog voegt het niet minder benoodigde voor de godsdienstoefening, het ontvangen van pelgrims, het kosteloos begraven niet slechts van door

1) Ille ergo Evangelii vindex ignorabat unum Episcopum esse oportere in Ecclesia catholica? In qua non ei latebat (quomodo enim latere posset?) Presbyteros esse quadraginta sex, Diaconos septem, Subdiaconos septem, Acolythos duos et quadraginta, Exorcistas autem et Lectores cum Ostiariis quinquaginta duos, viduas cum thlibomenis plus mille et quingentas: quibus omnibus Domini gratia et benignitas alimenta suppeditat. — Cornel. Pap. *Epist. XI ad Fab. Ep. Antioch., de Novitiani Ingenio*, etc.; *In Epist. Rom. Pontif.*, edit. Petr. Constant. p. 150, n° 3.

de Kerk onderhouden weduwen en armen, maar ook van werklieden en anderen, wier arbeid te naauwernood in hunne eerste levensbehoefden kon voorzien, maar vooral van de martelaars, wier lijken niet dan uiterst zeldzaam op kosten hunner naastbestaanden konden worden ter aarde besteld, — dan mag men veilig uit dit een en ander besluiten, dat alle, of tenminste nagenoeg alle *particuliere cubicula* het werk zijn van rijke of althans welgestelde geloovigen, wier doel het was, om, zonder de Kerk daarmee te bezwaren, kleine vergaderplaatsen voor de gemeente te openen, en daardoor tevens te voldoen aan de inspraak en behoefte van hun godvruchtig gemoed 1). Die oorsprong der *cubicula* van de eerste klasse maakt het ook duidelijk, waarom hun *arcosolium* niet altijd het lijk van een martelaar bevat.

Met opzet heb ik den brief van den H. Cornelius aangehaald, als waardoor wij de middelen en het personeel der kerk van Rome in het midden der III. eeuw leeren kennen, en naar welk priestergetal, door den paus vermeld, men, met grond, het aantal kerken van Rome, op datzelfde tijdstip heeft durven afleiden.

De *cubicula* der tweede en derde klasse, crypten en kerken genoemd, en die door de gemeente voor de godsdienstige zamenkomst der geloovigen geopend waren, hebben het voorregt van een of meer martelaars-grafsteden te bezitten, waarop, volgens streng kerkgebod, uitsluitend de H. mysteriën moesten worden verrigt; en zoo dus stond van-zelf het altaar der onderkerken achter in de grot, als zijnde, namelijk, het *arcosolium* of het graf van den hoofdmartelaar; en, hoe armelijk of hoe schitterend, hoe groot of hoe klein van omvang, onverschillig, dit monument maakte immer

1) Marchi, 100.

het teeder voorwerp der diepste vereering van al de broeders uit 1).

Uitgezonderd het door ons aangeduide hoofdverschil, waren de crypten en kerken niet dan door haren omvang van de *cubicula* der eerste klasse onderscheiden; de crypten, daarentegen, zijn grooter dan de *cubicula*, en kleiner dan de kerken. Het *cubiculum* is maar een gedeelte, doch de *crypt* is het geheel 2). Vandaar, dat men in de crypten verscheiden *cubicula* vindt, even als verschillende kamers in hetzelfde huis, en onderscheiden kapellen in dezelfde kerk. Wat de bibliothecaris Anastasius ergens zegt, laat ten aanzien dezer onderscheiding niet den minsten twijfel meer over: « De priester Marcellus (dus leest men bij dezen ouden schrijver) haalde 's nachts het lijk van Marcellinus en der overige martelaren weg, en begroef ze op de *Via Salaria*, in de catacombe van Priscilla, te weten in het *cubiculum clarum*, dat nog heden te zien is..... in de crypt bij het lijk van den H. Crescentio 3). »

Daar wij thans juist weten, welk verschil er tusschen de drie soorten van *cubicula* bestaat, kunnen wij dan ook, met vrucht, een bezoek in de grotten en in de kerken gaan afleggen, teneinde daarbij te staven, wat wij reeds over hare godsdienstige bestemming in het midden gebragt hebben. Morgen zullen wij ons met de oorspronkelijke basiliken, voor wat haren geringen omvang en vorm betreft, bezig houden.

1) Et magni solium breve confessoris adorat
Jugiter e variis congesta frequentia terris.

S. PAULIN, *Fragm. nat.* IX.

2) Il *cubiculum* è la parte, la *Cripta* è il tutto. — Marchi, p. 168.

3) Marcellus presbyter noctu collegit corpora (Marcellini et aliorum)..... et sepelivit ea in via Salaria, in cœmeterio Priscillæ, in cubiculo claro, quod patet usque in hodiernum diem..... in crypta juxta corpus S. Crescentionis. In *Marcellin. Pap.*; Marchi, p. 102-3.

Van af den eersten tijd der evangelie-verkondiging, had de Kerk openbare bedehuizen en tempels te Jerusalem en te Rome, in Azië, in Spanje, in Gallië en, met een woord, alom, waar zij volgelingen telde 1). Ten dage echter der vervolging, hadden de geloovigen ook onderaardsche kerken, waar zij hunne bijeenkomsten hielden, en alles verrigttten, wat de godsdienst hun voorschreef en beval. Zoowel de geschreven als de monumentale geschiedenis staaft dit, met volkomen zekerheid, ten aanzien ook van de christenen van Rome in het bijzonder. De *Acten der Martelaren*, de werken der eerste kerkvaders, vertoonen ons de kleine kudde des Heeren als in de catacomben verdwenen, zoodra er een bloedplakaat afgekondigd was; de proconsuls en de filozofen schreven onzen vaders hunne geheime zamenkomsten in de grafsteden als eene misdaad toe; de keizers verboden hun, op doodstraf, den toegang tot deze onderaardsche gewelven; het volk sloot er hen in op, of vulde de openingen met aarde en steenen aan, om er zodoende de christenen in te verstikken; en, toen de woede der vervolging tot bedaren begon te komen, bestond de eerste daad van genade dáárin, dat men den toegang tot de catacomben vrij en open liet 2).

1) Zie, in Ciampini, *Monim. veter.*, t. I, c. XVII en XVIII, de lijst dezer oorspronkelijke kerken.

2) Cum ergo sic proposita essent impia edicta..... christianorum nemo apparebat in publico..... Per totam quippe vagantes solitudinem et in speluncis, atque cavernis, ut quisque latebram invenerat, se continentes, non poterant diu tolerare esuriem, *Act. S. Theodol.*, apud Ruinart.

Primum criminationis caput a Celso est, a christianis clancularios conventus haberi solescere legibus vetitis. — Orig. *Contr. Cels.*, lib. I.

Præceperunt (imperatores Valerianus et Gallienus) ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectatur. *Act. S. Cyp.*, apud Ruinart.

Intusschen vereenigden de christenen zich daar niet met zoo grooten ijver, alléén om er verborgen te wezen in leven en in dood; o neen, maar het hoofddoel bestond daarin, dat zij er zich voor den heldhaftigen strijd, die hen om des geloofswille wachtte, toebereidden, door te bidden op de graven hunner reeds in het worstelperk gekroonde broeders, en door er zich te versterken met de heilige Sacramenten, met het godlijk Woord, maar vooral met het Wonderbrood des eeuwigen levens, zonder hetwelk zij, te regt, geloofden, dat de overwinning onmogelijk was; en juist dáárin lag de oorzaak, waarom de helse boosheid der vervolgers er hun den toegang van wilde beletten 1). Deze bedoeling der geloovigen blinkt klaar en helder door in het vermaarde opschrift van het graf des jeugdigen martelaars, Alexander, hetwelk Severanus, in de catacombe van den H. Callixtus, waar wij ons

Excluebantur nostri a subterraneis recessibus, cum vehementior urgebat persecutio. *Epist. Cornel. Pap. ad Lupicin.*

Illud scitu dignum, quod cum imperator quispiam persecutionem in christianos instaurare constituisset, ante omnia eos à cœmeteriis arcere solebat, ne in unum conveniendi eis facultas esset. *Panvin., De Cœmet., c. II.*

Valeriano imperatore capto, filius ejus Gallienus monarchiam nactus, moderatius imperio utitur, et confestim publicis edictis persecutionem contra nos motam remisit.... Exstat ejus constitutio, quam ad Episcopos misit, permittens illis illa loca recipere, quæ cœmeteria vocantur. — *Euseb., Hist., lib. VII, c. XIII.*

1) Idoneus non potest esse ad martyrium, qui ab Ecclesia non armator ad prælium, et mens deficit, quam non accepta Eucharistia erigit et accendit. — *S. Cypr.*

Illo calice ebrins, illa esca saginatus, tormenta non sensit. — *S. Aug., In S. Laurent.*

Eusebius igitur indicat, præcipnam ejus (Gallieni imperatoris) beneficium fuisse, quod permiserit christianis recuperare cœmeteria; cum audimus ea permitti christianis ut ad sacra coire possent. — *Panvin., De Cœmet., c. II.*

thans bevinden, weêrgevonden heeft. Ziehier hoe het door den geleerden oudheidkundige is opgegeven :

ALEXANDER MORTVS NON EST SED VIVIT SVPER AS
 TRA ET CORPVS IN HOC TVMVLO QVIESCIT VITAM
 EXPLEVIT CVM ANTONINO IMP. QVI VBI MLTVM BENE
 FICII ANTEVENIRE PREVIDERET PRO GRATIA ODIVM
 REDDIT GENVA ENIM FLECTENS VERO DEO SACRIFICA
 TVRVS AD SVPLPLICIA DVCITVR O TEMPORA INFVSTA
 QVIBVS INTER SACRA ET VOTA NE IN CAVERNIS QVIDEM
 SALVARI POSSIMVS QVID MISERIVS VITA SED QVID MISERIVS IN
 MORTE CVM AB AMICIS ET PARENTIVS SEPELIRI
 NEQVEANT TAMDEN IN COELO CORVSCAT PARVM
 VIXIT QVI VIXIT IV. X. TEM.

« Alexander is niet dood, maar hij leeft boven de sterren, en zijn lijk rust in dit graf. Hij eindigde zijn leven onder keizer Antoninus, die ontvangen weldaden met haat heeft betaald. Geknield liggende, om den waren God te offeren, is hij ter strafplaats geleid. ô Droevige tijden, waarin wij niet eens veilig de heilige mysteriën en onze gebeden in de onderaardsche gewelven ten hemel zenden kunnen. Wat is er ellendiger dan het leven, doch wat nog is rampzaliger dan de dood, als men zelfs niet door zijne vrienden of naastbestaanden begraven kan worden! Doch, genoeg: hij schittert in den hemel. Hij, die slechts veertien jaren oud werd, heeft maar kort geleefd. »

Om in de behoefte der martelaren voor de toekomst te voorzien, hebben de pausen, de priesters en de diakenen in de catacomben steeds krachtig geijverd voor wat hunne heilige verplichting te dien aanzien voorschreef, te weten, het opdragen der H. Offerande, de uitreiking van het H. Sacrament, de verkondiging van het H. Woord. De H. Petrus gaf daarvan

allereerst het voorbeeld, daar wij hem, blijkens de oudste oorkonden, aantreffen, omringd door de neophyten, welke hij, in de Vaticaanse catacombe, onderwees 1). Zijne opvolgers deden dat-zelfde, en, om niet te wijldoepig te worden, zal ik daarvan slechts één bewijs hier laten volgen. Onder de regering van Valeriaan, roept de H. paus Stephanus de geestelijkheid van Rome bijeen, moedigt haar tot den martelstrijd aan, stijgt in de catacomben af, draagt er gedurig het H. Misoffer op, houdt er vergaderingen, voedt er de geloovigen met het woord Gods en het Brood des levens, en eindigt door met zijn eigen bloed dezelfde plaats te besproeien, waar hij dat van den Koning der Martelaren vloeijen deed 2).

Intusschen, om de H. Offerande op te dragen, zamenkomsten der geloovigen te houden, het Woord Gods te verkondigen, biecht te hooren en te doopen, waren er vergaderplaatsen, kapellen of kerken, en altaren, namelijk grafsteden van martelaren, kansels, biechtgestoelten en doopvonten noodig; en ziedaar, in de daad, alles, wat de reiziger der XIX. eeuw met verwondering in de catacomben wedervindt. De kapellen zijn in het onderaardsche Rome zeer veelvuldig; doch vooral in de grafplaatsen van den H. Callixtus, van

1) *Ingredientes vero Romani invenerunt Apostolum in loco qui dicitur Vaticanus, docentem multas populorum turmas. Act. S. Martini.*, apud Aringhi, lib. II, c. IV, p. 140.

2) *Ingravescente imperatorum Valeriani et Gallieni persecutione, Stephanus, convocato clero, ad martyrium suos hortabatur, in cryptisque martyrum assidue missas et concilia celebrabat: et cum ad Martis templum, ut sacrificaret, adductus fuisset, terræ motu oborto, omnibus aufugientibus, qui Stephanum tenebant, Pontifex ad suos revertitur in cœmeterium Lucinæ, quos divinis præceptis instruens, sacramento corporis Christi communicavit; ibique dum missarum solemniam perficit, advenientibus iterum imperatorum satellitibus, ei in sua sede caput abscinditur. Act. S. Steph.; apud Ciampini, *Monim. veter.*, c. XVII, p. 131.*

Pretextatus en van de H. Agnes. Eene der grootsten vindt men in de catacomben der H. Priscilla, en misschien wel de schoonste in de begraafplaats der H. Helena.

Groot of klein, om 't even, allen bezitten één of meer *arcosolia*, blijkbaar tot altaar bestemd. De bisschopzetels, gewoonlijk aan den regterhoek van het altaar geplaatst, zijn van steen of van wit marmer, met een zeer hoogen gevulden rug. Op deze eerbiedwaardige gestoelten neêrzittende, voerden de bisschoppen tot de vergadering het woord, en bedienden zij het H. Sacrament des Vormsels en der Priesterwijding. In de hoofdkerk der catacomben van de H. Agnes vindt men een *presbyterium*, dat wil zeggen, eene cirkelvormige ruimte, achter het altaar, en voor de geestelijkheid bestemd. De zetel van den paus staat tegen den muur, met, links en regts, een minder hoog gestoelte 1).

Eene der crypten van deze kerk vertoont, aan de zijwanden, twee andere in den tufsteen uitgehouwen zetels, en waarvoor men geen ander gebruik zou kunnen uitdenken, dan dat zij oorspronkelijk tot biechtstoelen hebben gediend; want, ofschoon geen opschrift hoegenaamd dit gebruik er van aanduidt, zoo blijkt het toch duidelijk, dat zij, ter plaatse, waar ze staan, noch voor den bisschop konden dienen, noch voor de overige kerkdienaren in het uitoefenen van eene of andere voor de gemeente strekkende plegtigheid. Mag men vooronderstellen, dat het de plaats was, waar de diaken en de diakones zaten, die met het algemeen toezicht waren belast? Doch, door zulks aan te nemen — waarvoor evenwel volstrekt geen vaste grond bestaat — zou men die twee, voor de goede orde wakende personen, en wier taak het alzoo was, om de kerk aanhoudend op en neêr te gaan, eene zitplaats van onderscheiding geven juist op eene plek, waar

1) Marchi, p. 183.

zij de vergadering slechts ten deele konden overzien. Dit, nu, is zeer onaannemelijk. Daarenboven, door aan den diaken en de diakones eene onderscheidende plaats te geven, zou men er dan toch ook wel eene moeten toestaan aan den bisschop, of aan den priester, als zijnde kerkdienaren van een hooger rang. Evenwel, in de crypt, waarmee wij ons thans bezig houden, zijn er slechts twee. Kan men nu zeggen, dat deze werkelijk voor den bisschop en voor den priester of voor zijn diaken bestemd waren? Doch die zetels staan tegenover elkaër, op dezelfde hoogte en op denzelfden afstand van het *arcosolium*, of altaar; en, wie weet nu niet, dat het, volgens den geest en de wetten der hiërarchie, streng verboden was, om, gedurende de bediening der Mysteriën, de ondergeschikte kerklijke personen met hunne oversten op dezelfde lijn te plaatsen? Deze rangonderscheiding, zoo oud als de Kerk-zelve, wordt, — gelijk een ieder het zien kan — nog heden ten dage voortdurend streng in acht genomen.

Al de genoemde en nog andere vooronderstellingen en gissingen, door onkerkelijke archeologen uitgedacht en geopperd, hebben evenwel de bestemming der bedoelde zetels nog volstrekt niet tot bepaalde zekerheid gebragt. Integendeel, oorsprong, plaatsing, gebruik, met een woord, alles duidt, zonder eenig bezwaar, aan, dat ze voor biechtstoelen waren ingerigt, en ik vraag met pater Marchi, gerust, hoe deze bestemming wel zou zijn te loochenen? Zal men zeggen, dat er in de eerste eeuwen geene biechtstoelen waren? En de oorbiecht is, van den beginne des christendoms af, altijd in gebruik geweest. Mag men daaruit dus niet afleiden en aannemen, dat er in de onderkerken, zoowel als in die boven den grond stonden, plaatsen en zetels waren, uitsluitend tot het biechthooren bestemd, even als men er voor den bisschop of voor den dienstdoenden priester een zetel had?

Maar, zal men zeggen, de hierbedoelde zetels hebben, wat den vorm betreft, niet de minste overeenkomst met wat wij biechtstoelen noemen, en het zou dus ongerijmd zijn, om ze daarvoor te houden. Ik antwoord hierop, om 't even, welken vorm zij dan ook al mogen gehad hebben, ze moeten dan toch, hier of daar, hebben gestaan; en, waar nu zou men toch wel de biechtstoelen vinden, wanneer men ze niet wilde erkennen in de zetels, welke wij als zoodanig hebben aangeduid, en waarvoor het onmogelijk is, eene andere bestemming te zoeken of te bepalen. En, wat nu aangaat den vorm dezer eenvoudige gestoelten, aan alle zijden open en bij de vergaderde menigte geplaatst, wel verre, dat daarin iets met het voorgestelde doel strijdigs zou gelegen wezen, wordt het er, integendeel, nog meer door bekrachtigd en bepaald. Immers, het is bekend, dat, in de eerste eeuwen de biechtelingen zich niet plaatsten ter zijde van den geestelijke, maar vóór den priester nederknielden; ook weet men, dat de biecht, hoewel geheim, toch geschiedde in tegenwoordigheid van al de geloovigen, en dat dit zoowel uit een begrip van verootmoediging, als tot stichting der gemeente plaats had. Dat dusdanig inderdaad het oorspronkelijk gebruik was, wordt, vooreerst, bewezen door eene lage lasterlijke aantijging der heidenen, welke Minutius Felix heeft geboekt. Teneinde den haat en den afschuw van het gansche menschedom tegen onze vaders gaande te maken, beschuldigden zij hen van zich, in hunne nachtelijke bijeenkomsten, voor de voeten van den bisschop of des priesters neêr te werpen, en hem zoo te aanbidden op eene gruwlijke wijs 1). Dat deze

1) Alii eos ferunt ipsius Antistitis ac Sacerdotis colere genitalia et quasi parentis adorare naturam. Nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis apposita suspicio. *Octav.*

leugenachtige beschuldiging, evenwel, doelde op de biecht, wordt zelfs door de protestanten erkend 1). Overigens moeten zich niet verwonderen, de heidenen zoodanig over de biecht te hooren spreken, daar zij zich immers ook niet ontzagen, de H. Communie aan te duiden als een maaltijd, door de christenen gehouden, bij nacht, en voornamelijk uit het vleesch van geslagte jonge kinderen bestaande. Eveneens beschuldigen thans nog de Sinezen de katholieke priesters, dat zij, bij het laatste Oliesel, den kranke en stervende de oogen uit het hoofd halen.

De aantijging van Cecilius berust dus op het knielen der geloovigen vóór den bisschop of den priester, die op een stoel zat, terwijl zij er een min of meer geruimen tijd voor geknield bleven liggen. Dit bewijst, dat er hier geene sprake kan wezen van den zegen te ontvangen, dewijl, eensdeels, daartoe slechts één oogenblik noodig was, en anderdeels, de priester of bisschop dien staande geven moest; terwijl daarentegen, eene meer of min langdurige nederknieling voor een zittenden priester, geheel en al overeenstemt met het Sacrament van de biecht.

Bij het bewijs, dat uit de lastering der heidenen te halen is, voege men nu, wat Tertullianus getuigt, die, namelijk, eene zoo levendige beschrijving der oorspronkelijke wijze van biechten heeft gegeven, dat er geen oogenblik meer valt te twifelen aan de naauwkeurigheid en aan de oudheid der bediening van het bedoelde Sacrament. « Wij hebben — zegt hij — eene wet, die den mensch verootmoedigt, door hem te verpligten, om neêr te knielen en zijne zonde te belijden; eene wet, die onze kleeding en ons voedsel regelt; eene wet,

1) *Edit. de Minutius Felix*, Leyde, 1652, *avec Commentaires*; *id.*, *Edit. de Leipsick*, 1748, par Christophe Cellarius.

die ons leert, de deugd aan te kweeken door vasten, door tranen en door het gebed; eene wet, die ons beveelt, ons te vernederen aan de voeten der priesters en neer te knielen voor de dienaren, die Gode het meest behaaglijk zijn » 1).

Eindelijk, en ten slotte, dat het oorspronkelijk biechten zóó geschiedde, gelijk wij het beschreven, kan den bezoeker van Rome, in de XIX. eeuw ten duidelijkste blijken. Als getrouwe handhaafster der oude overleveringen, laat de Moeder aller kerken nog heden ten dage het Sacrament van boete bedienen op de wijze, zoo als Tertullianus en Cecilius dit beschrijven. In de plegtige dagen der Goede-week, namelijk, wanneer geheel de liturgie de hoogste oudheid ademt, plaatst de groot-penitencier zich niet in een gesloten biechtstoel, staande in den duisteren hoek van deze of gene kapel, maar op een verheven zetel, open en voor aller geloovigen oog van rondom te zien. Daar ontvangt hij de boetelingen knielende vóór zich, en niet van ter zijde: het is dáár, dat men zich terugvindt in de vroegste tijden der ontluikende Kerk.

Wat nu betreft den laster, door Cécilius uitgesproken, het is niet moeilijk, er den grond van op te sporen, doch die grond pleit al meer en meer voor de werkelijkheid van het oude biechtgebruik, en tevens daardoor voor den vorm der biechtstoelen, als waarvan hier de rede is. Al of niet voornemens, om christen te worden, zal een heiden — en zulks gebeurde niet zelden — in eene vergadering van christenen zijn binnengetreten, waar hij den bisschop of den priester op een bijzonderen zetel zag zitten, met den boeteling ge-

1) Itaque exomologesis prosternendi et humiliandi hominis disciplina est. De ipso quoque habitu atque victu mandat, jejuniis preces alere, lacrymari, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari. *Lib. de Penit.*

kniel en het hoofd, in diepe verootmoediging, op zijne kniën gebogen. Onbekend met de oorzaak en de strekking dezer ceremonie, kan het hem niet in den geest zijn gekomen, om daarin te zien een zondaar, die zijne misdaden, rouwmoedig, belijdt en er vergiffenis en kwijtschelding voor verlangt; maar, zonder zich dienaangaande de noodige opheldering te hebben laten geven, zal hij, zelf aan allerlei afschuwelijke vergoding en aanbidding gewoon, regt tevreden zijn geweest, door te hebben kunnen zeggen, dat hij met eigen oogen gezien had eene nieuwe wijze van afgoderij, door de christenen ingevoerd.

Was er nu evenwel een ongeloovige eens getuige der oorbiecht, dan moet deze wel, van-zelf, in tegenwoordigheid der vergaderde christenen plaats gehad hebben; en werkelijk al de navorschingen, tot dusverre in de catacomben geschied, getuigen, even als de geest der eerste geloovigen, dáárvoor, dat de biechtstoelen zich in de gewone vergaderplaatsen bevonden. Dit werd ook, ter vermindering van alle gevaren en van alle achterdocht, noodig geoordeeld, vooral ten aanzien van het biechten der vrouwen: terwijl overigens ook nog de stichting der geheele gemeente er door bevorderd werd, gelijk vooral niet minder het geestlijk belang van den boeteling-zelven, die dikwerf zich gaarne in het openbaar verootmoedigde, om daardoor te gewinnen aan de smaadheden van het kruis, en zich alzoo tevens de gebeden der geloovigen te verwerven.

Besluiten wij deze belangrijke bijzonderheden met nog een antwoord te geven op eene laatste aanmerking, te weten van hen, die zeggen: wanneer de bedoelde zetels biechtstoelen geweest waren, dan zou men ze in alle crypten of kerken der catacomben aantreffen. — Het is niet moeilijk, de gevolgtrekking, welke men uit deze bewering zou willen

afloiden, geheel te ontzenuwen en te niet te doen: immers, men behoeft slechts — al ware het ook maar ter loops — het onderaardsche Rome bezocht te hebben, om te weten, welke verbazende zwarigheden er overwonnen moesten worden, om deze galerijen, en dan veel meer nog de *cubicula* en de crypten, uit te graven: nu eens ontbrak het aan tijd, en dan aan werktuigen, doch meestal was de aard des bodems met uitgravingen op groote schaal in strijd. Dit nu zoo zijnde, is het dan wel te verwonderen, dat men niet overal in den tufsteen vaste zetels vindt uitgehouwen, welke men toch zeer gemakkelijk door verplaatsbare stoelen kon vervangen, en waartoe zelfs, zoo noodig, de bij het altaar geplaatste bisschops- en priesterzetels konden gebezigd worden 1) ?

En nu voortgaande op onzen weg, zullen wij van uit de baan der waarschijnlijkheden, thans in het spoor der zekerheid overstappen, namelijk, voor wat de wijwatervaten betreft. Even als de biecht, zoo ook behoort het gebruik van gewijd water tot den vroegsten tijd der ontluikende Kerk 2). Het is zeer natuurlijk, dat men in de catacomben wijwatervaten vindt, maar het verdient opmerking, dat zij denzelfden vorm hebben, en dezelfde plaats innemen, als nog tegenwoordig in onze kerken gebruikelijk is. Bij den ingang is in den steen eene kleine nis uitgehouwen, op ongeveer vier voet boven den begaenen grond. In die nis staat eene vaas of schulp van fijne gebakken aarde, van marmer, of zelfs ook wel van glas. Die schulp van zes duim middellijn en even zooveel diepte, is met kalk stevig in den muur bevestigd, of wel op een voetstuk, dat haar draagt. ô Heilige Kerk van Rome, hoe aangenaam is het voor uwe kinderen, dat zij met hunne oogen zien, met hunne handen betasten mogen

1) Marchi, p. 187-8-9.

2) Bar., *An.* 155; Bellarm., *De Cultu sanct.*, lib. III, c. 9.

de achttien-honderd jaren oude bewijzen, dat gij met onkreukbare trouw bewaart en vereeuwigt den erfschat der eerwaardige overlevering, der gewijde kerkgebruiken, der leer en der heiligmakende genademiddelen, u door den godlijken Oorsprong er van ter handhaving opgedragen! Zijt daarvoor gezegend door uwe vrienden, die het geluk genieten van getuigen uwer onveranderlijke teedere moederzorg te zijn; maar, tevens, wees glorievol tegenover uwe vijanden: om ze te vernietigen onder den verplettenden last en het schandelijk brandmerk van hun logen, hun laster en hun bedrog, behoeft gij slechts uwe grafsteden te openen!

12 Januarij.

De H. Martelares Tatiana. — Waarom werden de martelaars voor het roofgedierte geworpen? — Catacombe der Via Appia. — Vervolg. — Catacombe van Pretextatus. — Omvang. — Oorsprong. — Een blik op haren luister. — Opschrift van paus Damasus. — Bezoek in de catacombe. — De reden van de kleinte der onderaardsche kerken.

Den 12. Januarij viert de Kerk van Rome het herinneringsfeest der H. Tatiana, maagd en martelares, een hoogst merkwaardige dag voor hen, die, als pelgrim, de catacomben bezoeken, waar men zich, om zoo te zeggen, geheel in 't leven kan overplaatsen binnen de grenzen van die heldhaftige tijdperken van geloof en opoffering tot en met goed, bloed en leven, zonder de minste aarzeling den dood en het graf te gemoet gaande: zie, ja, dan, bij zulk eene beschouwing, wordt elke tombe, elke kapel, hoe nederig zij ook wezen moge, bezielde en welsprekend, verkondigende met luider stem de wonderdadige kracht der genade, maar ook, helaas, tevens aanduidende de duizeling-wekkende hoogte, waarvan wij, laatste telgen dier bloedgetuigen, zijn nedergestort, in

deze dagen van laauwheid en trage onverschilligheid, tegenover die eerste eeuwen van vurige liefde, brandende hoop en alles overwinnend geloof!

Den 12. Januarij dan van het jaar 226 tuimelde het oude Rome nog rond in den zwijmel zijner uitgelaten Saturnaliën, en ademde het niets dan bloed in de wulpschheid zijner worstelspelen, voorgedragen aan een buitensporig volk, dat bij ieder gruweltafereel telkens naar nog hooger wreedheidsproeven dorstte, en niet te verzadigen was dan alleen door een barbaarsch schouwspel der meest-verfijnde martelingen, uitgeoefend aan eene jonge, weerlooze maagd, Tatiana, die, beschuldigd van christin te zijn geworden, door Ulpianus, den prefect der stad, met de grootste koelbloedigheid was veroordeeld tot de allerwreedste folterstraf, aan haar uit te voeren door de hand van den beul, die met ijzereu haken haar het vleesch uit de zijden scheurt, doch zonder de onverschrokken heldin een oogenblik te doen wankelen in haar geloof: de kalmte der onschuld blijft, met het leven, haar bij, en slechts een vernieuwde aanval van woede en wreedheid zou toereikend zijn, om hare smarten en pijnen te doen eindigen: maar, neen! dat ware eene daad van barmhartigheid geweest, waartoe beulen niet zijn geschapen. Buitendien, het volk van Rome hunkert nog altijd naar nieuw bloedvermaak. Tatiana wordt dus van de folterbank afgenomen en naar het amphitheater heengevoerd, voorafgegaan door eene dolzinnige menigte, reikhalzend naar het gezicht van een jonge en bloede maagd, met het roofgedierte in kamp. Doch, zie: de onschuld boezemt leeuw en tijger ontzag in, en zij wagen den muil niet aan de jeugdige martelares. Van woede buiten zich-zelfen, of op nieuwe gruwelen belust, geeft de regter bevel, dat men Tatiana in een vuurkolk werpe; doch ook de vlammen doen haar geen leed. Nu bleef

er geen ander middel meer over dan het zwaard, dat weldra een einde maakte aan het schouwspel eener onmagtige woede, zegevierend bestreden en vermeesterd door eene met de mariaarskroon rijk getooide christenmaagd 1).

Maar waarom toch werden de christenen zoo dikwerf aan het roofgedierte ten prooi geworpen? Ziedaar de vraag, die zich bij ons opdeed, onder het nalezen der *Acten van de H. Tatiana*, en welke wij op weg naar de catacomben van Pretextatus overwogen. Sprekende van de romeinsche regtspleging en over de wijze, waarop men haar bij onze vaders in toepassing bracht, zullen wij betrekkelijk dit onderwerp breedvoeriger handelen. Voor den oogenblik zij het genoeg, te zeggen, dat het ten prooi geven aan de roofdieren een dubbel doel had, te weten, het volk te vermaken, en het slagtoffer te vernederen. *Het volk te vermaken*. Men weet, hoe dolzinnig de oude romeinsche maatschappij op de spelen van den *Circus* en het *Amphitheater* gesteld was, en daarbij werd door de diergevechten de hoofdrol gespeeld. Om iemand met een bijl of een zwaard te zien dooden, dit leverde hoegenaamd geen vermaak op; maar hem langen tijd te zien sidderen en verbleeken, hem door een woedenden stier in de lucht te zien werpen, door een olifant te zien vermorzelen, door een tijger te zien verscheuren; ja, heet: nog te zien lillen in het bloedig zand, bij het ingaan van een langzamen dood, — dat mocht wellust heeten! en om dien aan het algebiedend volk te verschaffen, werden de schatten van het heelal ten beste gegeven, terwijl men, op doodstraf, verbood, om de panthers en leeuwen in hunne brandende africaansche schuilhoeken te dooden, of de beeren van Germanje in hunne ijswouden te vellen; staat en huishouding:

1) Bar., *An.*, t. II, an. 226, n° 4; id., *Adnot ad Martyr.*, 12 jan.

alles werd vergeten; en de rijzende zon vond op de trappen van het Colosseum dezelfde toeschouwers, welke hare laatste stralen 's avonds te voren hadden verlicht, en altijd terug in dezelfde stemming, steeds begeerig naar gruwel en bloed. *Het slagtoffer te vernederen.* Volgens de romeinsche wetten, trof het vonnis van voor het roofgedierte geworpen te worden alleen de verachtelijkste en laagste wezens. Hoe groot eene misdaad ook zijn mogt, zulk eene vernederende straf was daarop evenwel van volstrekt geene toepassing, tenzij zich een lage stand en geboorte daarmee paarde. De gifmenger en moordenaar van goeden huize hadden huone bijzondere straf, terwijl gemeene dieven en doodslagers, even als voortvlugtige slaven, ten prooi der roofdieren van het Amphitheater waren bestemd. Aangezien nu de christenen in de oogen des volks louter lage wezens waren, zoo vond de haat, dien het hun toedroeg, niets natuurlijker dan hen, door de wijze van ombrenging, gelijk te stellen met het uitschot der maatschappij.

En dus dan werd ten aanzien der leerlingen het woord des Meesters bewaarheid, dat eenmaal zoo wreed op zijn godlijken persoon-zelven was toegepast: *Aardworm, en geen mensch, smaad en verachting des volks* 1); en welk krachtig orakel door den H. Paulus zoo kernvol is overgebracht op zich-zelven en op zijne broeders en leerlingen, welke hij *het uitvaagsel der wereld* heeft genoemd. Is het noodig hier op te doen merken, hoe dubbel onregtvaardig zulk eene handelwijze der heidenen tegenover de christenen was? Eerstens, gold de veroordeeling tot het roofdierenperk alleen de schuldigen of misdadigen, en de christenen toch hadden niets misdaan. Vervolgens was die strafpleging alleen voor geboefte uit de heffe des volks bestemd;

1) Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis. Ps. CXXI.

en, onder de christenen, die daartoe veroordeeld waren, bevonden zich zonen en dochters van senatoren, van consuls en romeinsche ridders; en dit wist men zeer wel, doch ten aanzien der christenen werden, gelijk wij zien zullen, alle regels en beginselen van regtvaardigheid, even als alle vormen van regtspleging, geheel uit het oog verloren of ter zijde gesteld 1). En zoo ging het door alle tijden heen.

Het slagtoffer vernederen en zich, zoo lang mogelijk, verlustigen in het schouwspel zijner smart, ziedaar dus de tweeledige oorzaak, waarom de christenen veroordeeld werden, om het roofgedierte te strekken tot een prooi. Was het dan wel wonder, dat slechts één-en-dezelfde kreet door het volk herhaald werd en luide klonk te Rome en te Carthago, in het Oosten en in het Westen: « De christenen voor de leeuwen! niet voor het zwaard, niet voor de mijnen, niet voor den Tiber, niet voor de Tarpeïsche rots, maar voor de leeuwen: *Christianos ad leonem!* » Moet men zich verwonderen, dat die kreet de wet overschreeuwde, en dat een het volk steeds vleijende overheid ook geen oogenblik aarzelde, om aan dien gruwbreu bloedeisch welwillend te voldoen?

De catacombe van Pretextatus, waarin wij nu gaan afstijgen, brengt, door haren naam-zelven, een voorbeeld van zulk onregt in het geheugen terug. Den 3. December van het jaar 298, zag Rome een edelen telg zijner aloude consuls, den H. martelaar Pretextatus, als een lagen misdadiger ter dood brengen, na, in weerspraak met de wetten des rijks, tot mijnarbeid veroordeeld te zijn geweest 2). Intusschen is het niet de martelaar, van wien wij hier spraken, die zijnen

1) Bar., *Annot. ad Martyr.*, 1 febr.; Aringhi, lib. II, c. I, p. 127.

2) Bar., *An.* 298, n° 12; *Annot. ad Martyr.*, 11 decemb.

naam heeft gegeven aan de uitgestrekte begraafplaats van den Appischen weg. Moet men derhalve het ontstaan er van toeschrijven aan een afstammeling uit dat doorluchtig geslacht, die haar op zijne goederen heeft doen aanleggen? of is het een lid derzelfde familie, die haar door zijn naam heeft vereeuwigd, hetzij ten gevolge van den daar onderganen marteldood, of wel dat hij er is begraven geworden, na het afstrijden van den grooten worstelstrijd des geloofs? De wetenschap is ten aanzien van al deze vraagpunten óf verdeeld van gevoelen, óf wel neemt zij daarover het diepste stilzwijgen in acht 1).

Wat hiervan ook zij, toch is de catacombe van Pretextatus een der oudste en uitgestrektste kwartieren van het onderaardsche Rome. Reeds in 261, onder de regering van Valerianus, strekte zij den vervolgdten christenen tot eene schuilplaats, terwijl in datzelfde jaar de HH. Felicissimus en Agapetus, diakenen van den H. paus Sixtus, er, even als de subdiakenen Januarius, Magnus, Stephanus en Vincentius werden begraven.

Later ziet men de Opperpriesters er een langdurig verblijf houden, priesters en bisschoppen wijden, en vandaar geheel de Kerk besturen. Wat de uitgestrektheid der begraafplaats van Pretextatus aangaat, pater Marchi schroomt niet, te zeggen: • In aanmerking nemende de grootte der crypten, den vorm der lichtgaten (lantaarns), en het aantal verbindingen der eene verdieping met de andere, zoo krijgt men zulk eene uitbreiding en omvang, dat de catacombe van Pretextatus, in vergelijking met de overige catacomben, hetzelfde is als de basiliek van Sint-Pieter tegenover de andere kerken van Rome. Wanneer men den tijd had, om haar bloot te leggen en te doorloopen, zou men er eene reusachtige voor-

1) Aringhi, lib. III, c. XVII, p. 233—4.

stad van Rome in aantreffen, terwijl wij er thans nog niets anders dan de kleine en middelsoortige kwartieren van kennen. » 1).

Den roem, door den modernen archeoloog voor de begraafplaats van Pretextatus bedongen, willen zijne voorgangers aan de catacombe van Sint-Calixtus hebben toegekend. Dit verschil van gevoelen ontstaat door de onzekerheid, die er ten opzichte der grenzen, zoowel van de eene als van de andere, heerscht, en zoo dus geeft men soms aan de begraafplaats van Pretextatus galerijen en crypten, die door anderen als een onderdeel der catacombe van den H. Callixtus worden beschouwd. Het bezwaar van een en ander wordt ook nog daardoor vermeerderd, dewijl in oude oorkonden deze beide groote kwartieren der Martelarenstad wel eens door elkander genoemd worden. Zoo, bijvoorbeeld, staat er in de *Acten der H. Cecilia* nu eens, dat haar lijk werd gevonden op de begraafplaats van den H. Sixtus, die tot de catacombe van den H. Callixtus behoort; en dan weder heet het, dat haar stoflijk overschot lag op de begraafplaats van Pretextatus 2). Eveneens is dit het geval met een groot aantal andere martelaars. Doch, wat ten aanzien van dezen gezamenlijken naam geen twijfel hoegenaamd overlaat, is een oud handschrift van het Vatikaan, waarin men de volgende uitdrukking aantreft, te weten:

1)Il cimiterio di Pretestato mi è paruto in confronto degli altri cioè che è il tempio Vaticano rispetto alle altre tutte Basiliche et tempj di Roma..... Roma Sotterranea presenterebbele agli studiosi la region sua colossale, dove finora non ha mostrato di se che le provincie piccole e mezzane. P. 174.

2) In MS. quibusdam Codd. ubi S. Cæcilie corpus in cœmeterio Xysti repertum fuisse legitur, id Bibliothecarius in Prætextati cœmeterio contigisse pronuntiat. — Aringhi, lib. III, c. XVI, p. 283.

„ Op de begraafplaats van den H. Sixtus, of van Pretextatus, gelegen buiten de Porta Appia. » 1).

Overigens laat zich zulk eene naamsverdubbeling ligtlijk verklaren. De catacomben werden niet op éénen dag aangelegd. Bij de eerste verdieping voegde men eene tweede, en soms zelfs ook nog eene derde, terwijl de naam van den grootmoedigen christen, die tot de uitbreiding er van had bijgedragen, of de naam van den doorluchtigen martelaar, wiens graf er den luister van kwam verhoogen, in de taal des volks bij de oorspronkelijke benaming der begraafplaats werd gevoegd. De voorbeelden daarvan zijn in 't geheel niet zeldzaam.

Doch, genoeg: om 't even, of zij al dan niet al de overigen in uitgestrektheid te boven ga, zóóveel is zeker, dat de catacombe van Pretextatus, tot hare ware grenzen teruggebragt, reusachtig groot is; en dit moest ook wel zoo wezen. Eerstens, ligt zij aan den Appischen weg, die door het bloed van een grooter aantal martelaren gedrenkt en door de Voorzienigheid bestemd werd, om in het christlijk Rome te blijven, wat hij voor het heidensche Rome was, namelijk de koning der wegen (*Regina viarum*) en het hoofdkwartier (middelpunt) van 's volks roem. Tweedens leent zich de bodem uit zijnen aard dáár, beter dan elders, tot het doen van uitgravingen: immers, terwijl, in de meeste catacomben, de gravers zich, stap voor stap, in hun werk gestuit zagen door allerlei soort van harden, weérbarstigen steen, vonden zij hier niets anders dan een doorgaanden grond van gemakkelijk te verwerken tuflagen. Vandaar ziet men in de begraafplaats van Pretextatus ook niet die steunmuren, of dien onregelmatigen gang van doordelving, gelijk in andere catacomben het geval is, als ten blijke van de daar heerschende hardheid en weerspannigheid des

1) In cœmeterio S. Xysti, seu Prætextati, sito foris portam Appiam. *Cod. ms. Vat.*, apud Aringhi, lib. III, c. XVI, p. 284.

bodems: men vindt er, integendeel, de schoonste galerijen en de grootste crypten, die tot dusverre zijn bekend. Onder de laatste heeft pater Marchi er eene van twintig el lang ontdekt 1).

Staan wij thans een oogenblik stil op den gewijden drempel, en werpen wij een oog in 't algemeen over den luister van het heilig en eerbiedwaardig tooneel, hetwelk onze voeten zoodadelijk zullen gaan betreden. Als een beeld der katholieke Kerk, of, eerder nog, als een beeld des hemels-zelven, was de catacombe van Pretextatus de loopplaats, om zoo te zeggen, der christen-helden van alle tijden en van ieder land. Uit de priesterschap vindt men er pausen, priesters, diakenen en leviten, martelaars uit de dagen van krijg en martelaars uit den tijd van vrede; ouderdom en jeugd, het Oosten en het Westen, gehuwden en ongehuwden, maagden en weduwen, kortom, alle standen en rangen der maatschappij hebben er tallooze doorluchtige vertegenwoordigers, gelijk blijkt uit het aloude opschrift, door paus Damasus aan den ingang van dezen onderaardschen hemel geplaatst, en dien de groote opperherder te heilig achtte, om er zich te durven laten begraven:

HIC CONGESTA JACET QVÆRIS SI TVRBA PIORVM
 CORPORA SANCTORUM RETINENT VENERANDA SEPVLCRA
 SVBLIMES ANIMAS RAPVIT SIBI REGIA COELI,
 HIC COMITES XISTI PORTANT QVI EX HOSTE TROPHEA,
 HIC NVMERVS PROCERVVM SERVAT QVI ALTARIA CHRISTI,
 HIC POSITVS LONGA VIXIT QVI IN PACE SACERDOS,
 HIC CONFESSORES SANCTI, QVOS GRÆCIA MISIT,
 HIC JVVENES, PVERIQVE, SENES, CASTIQVE NEPOTES,
 QVIS MAGE VIRGINEVM PLACVIT RETINERE PVDOREM.
 HIC FATEOR DAMASVS VOLVI MEA CONDERE MEMBRA
 SED CINERES TIMVI SANCTOS VEXARE PIORVM.

1) P. 171.

« Wilt gij de schaar van heiligen kennen, die hier ter plaatse begraven zijn? Hun gewijd overschot rust in eervolle grafsteden terwijl hunne zielen glorievol in de hemelen regeren. Hier bevinden zich Christus' volgelingen, beladen met hunnen op den vijand behaalden buit. Hier is een menigte edele verdedigers van Christus' altaar. Hier rust de priester, wiens leven in de rust van een langdurigen vrede eindigde. Hier liggen de heilige belijders, welke Griekenland afzond. Hier treft men jongelieden, kinderen, grijsaards aan, en geheel een geslacht, schitterende in den glans der maagdelijke zuiverheid. Ik, Damasus, beken, dat ik gaarne ook hier zou hebben willen begraven worden; doch ik vreesde, de gewijde asch te zullen storen der vrienden van God. »

De catacombe van Pretextatus had, even als al de anderen, verscheiden toegangen. De hoofdingang schijnt op tien minuten afstand van Rome's wallen te zijn geweest, bij de, thans gesloopte, Sint-Apollinaris-kerk. Wat daarvan zij, men komt er in, langs trappen, verborgen in de wijngaarden, die de vlakte overdekken, tusschen den Ardeatijnschen en den Appischen weg. De bezoeker vindt er de galerijen, de *loculi*, de *cubicula*, met een woord, al de reeds bekende onderdeelen der overige grafplaatsen; alleen de regelmatigheid, het aantal en de uitgestrektheid er van verschilt. Wij betreurden het zeer, dat wij ons bezoek niet konden voortzetten tot in het hart dezer heilige stad; maar opstoppingen, van-zelf, door instorting, hier en daar, ontstaan, of beletselen van anderen aard, opzettelijk of onwillekeurig daarin aangebragt, zijn even zoovele hinderpalen voor de nieuwsgierigheid van den belangstellenden reiziger, die zich evenwel, zoo als wij, mag verheugen, de schoone crypt, of liever de kerk, te kunnen zien, welke pater Marchi eerst onlangs ontdekte 1).

1) P. 169.

slechts, dat de er opgehoopt liggende aarde eene nauwkeurige beschrijving der onderdeelen onmogelijk maakt. In haren algemeenen vorm, gelijkt zij op al de anderen, ofschoon zij, over het geheel, ruimer en grooter is. In den regel zijn de onderaardsche kerken klein, en groote maken eene uitzondering. Dit vast-staande feit wordt aan verscheiden oorzaken toegeschreven, door welke te kennen men een nieuw en belangrijk licht ontvangt in den kommervollen eersten tijd der toen reeds door hare groote heiligheid uitblinkende Kerk. Men begrijpt ligtlijk, dat de aard van plaats en bodem dikwijls onoverkomelijke hinderpalen aan het bouwen van groote basilieken in den weg stelde; doch, al wist men die eerste zwaarigheid ook al te verminderen, of zelfs geheel op te ruimen, dan nog bleef er eene veel ernstigere over, namelijk, de armoede der christen-gemeente. In die dagen van oorlog en plundering, toen de onbegraven gebleven slagtoffers bij honderden werden geteld; toen de ouders, ten marteldood gesleept, zoovele weezen ten laste der Kerk achterlieten, toen de mijnen en de kerkers met belijders zaten opgevuld, en ver-verwijderde landen bevolkt werden met geheele familiën, tot ballingschap gedoemd, toen, ja, bleef der christlijke liefde nauwelijks het toereikende over, om te voorzien in de behoefte aan brood, aan kleederen, met een woord, aan alles, wat dat tallooze volk van armen dagelijks, en ieder oogenblik, noodig had, zoodat ook alleen dáárvoor de aalmoezen der geloovigen besteed werden, en wij nergens vinden, dat zij ook voor het bouwen der tempels of der basilieken hebben gediend. « Onze vergaderingen — zegt Tertullianus — worden door achtenswaardige grijsaards bestuurd; ieder onzer geeft 'smaandelijks eene zekere som gelds, of wel wanneer hij 't wil, en zóó als hij 't wil, al naar gelang zijner middelen; want, niemand wordt daartoe verplicht, alles gaat

vrijwillig. Dat is, als 't ware, een vrome schat, die niet verteerd wordt in gasterijen of andere nutlooze verspilling: alleen vindt men daaruit het voedsel der behoeftigen, de kosten hunner begrafenis, het onderhoud der arme weezen, der door ouderdom uitgeputte dienstboden, der schipbreukelingen, der tot de mijnstraf of tot ballingschap veroordeelde christenen en van allen, die in den kerker verzuchten voor de zaak van God 1). » Al die, niet voorbijgaande, maar voortdurend in den geest der Kerk liggende uitgaven gedoogden nauwelijks, dat men aan de gewijde bedienaars van het altaar het noodige verschaffen kon, gelijk ons zulks uit den brief van den H. paus Cornelius is gebleken.

Doch voorondersteld ook al, dat de aard des bodems en de middelen der gemeente het bouwen van groote kerken in de catacombe hadden veroorloofd, zou het dan nog wel raadzaam geweest zijn? Ook hier mogt ontkennend op geantwoord worden. De christlijke, even als de gewone maatschappelijke voorzigtigheid verbood het evenzeer.

Men weet, hoe teeder-bezorgd de Kerk was, om de zuiverheid harer kinderen vlekloos te bewaren, en haar toevorzigt moest derhalve, in de eerste eeuwen, zoo mogelijk, nog grooter en aanhoudender zijn. De eer der christenen, die aan den gevaarlijksten laster bloot gesteld waren, beval reeds, alleen in dat opzigt, maatregelen van buitengewone voorzorg dringend

1) Præsident probati quique seniores.... Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, et si modo velit, et si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur; sed egenis alendis, inhumandisque, et pueris ac puellis, re ac parentibus destitutis, jamque domesticis, senibus, item naufragis; et si qui in metallis, et si qui in insulis vel in custodiis, dontaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ sunt.. *Apol. c. XXXIX.*

aan. De neophyten (nieuw-bekeerden) uit den schoot des heidensdoms voortkomstig, en, van der jeugd af, gewoon aan eene, als 't ware, met hen geboren zedeloosheid, die daarenboven, door de godsdienst geheiligd, door de wetten geijkt en door het voorbeeld bevestigd was, moesten, ook na het doopsel, van-zelf, wel meermalen de kracht en den invloed hunner vorige onhebblijkheden ondervinden. Bedenkt men nu, dat de bijeenkomsten der beide sexen, in de duistere gangen der catacomben, enkel bij het schijnsel van fakkellicht plaats hadden, zoo zal het daaruit alleen genoegzaam blijken, dat de Kerk, te regt, uit allezins gegronde voorzigtigheid, het bouwen van groote crypten en groote kerken verwierp, als waardoor, in weêrwil van alle voorzorgsmaatregelen, het toevoorzigt zeer moeilijk, om niet te zeggen, geheel onmogelijk werd.

Bij de christlijke voegde zich nu tevens ook de gewone voorzigtigheid. Immers, in welk gedurig gevaar van ontdekking zou men, bij het begraven der lijken, niet verkeerd hebben, indien Rome slechts ééne catacombe had gehad? Hoe, toch, zou men, bijvoorbeeld, de martelaren van den Appischen Weg naar de Vaticaanse catacomben, of de martelaren van den Aureliaanschen Weg naar de catacomben van de *Via Nomentana* overgebracht hebben, zonder honderdmalen gevaar te loopen van te worden verhinderd of gevangen gezet? Ter vermijding van dat gevaar, opende men begraafplaatsen, geheel de stad rond. En even zoo nu neemt hetzelfde gevaar wederom gelijklijk toe, wanneer men zich in iedere catacombe slechts eenige groote kerken voorstelt, ~~w~~waarts de geloovigen (dat wil zeggen, mannen, vrouwen, grijsaards en kinderen) zich toch niet zonder hun leven in de waagschaal te stellen, in menigte, zouden hebben kunnen heen begeven, als waardoor het gevaar, zeker, nog grooter worden moest, terwijl, wanneer zij er één voor één wilden heen gaan,

uren en uren zouden zijn noodig geweest, alvorens de vergadering voltallig ware geraakt. Hoe langer zij de romeinsche *Campagna* doorliepen, des te veelvuldiger waren de kwade kansen van te zullen worden ontdekt. Intusschen, wanneer men zich slechts enkele kerken voorstelt, dan moeten, noodwendig, eene menigte mannen, vrouwen en kinderen te zamen opgaan, of, langs eenige afzonderlijke wegen, zich, elk op zichzelf, kerkwaarts begeven, hetgeen een ander, niet minder groot en, zeker, even zeker bezwaar oplevert.

Er bestond derhalve maar één middel, om het tweeledig gevaar te vermijden, dat en het leven, en de zedelijkheid der geloovigen bedreigde, door, namelijk, voor elke catacombe een zeker aantal toegangen te openen, trappen aan te brengen voor mannen en voor vrouwen, ieder afzonderlijk, en, eindelijk, het aantal kleine kerken te vermeerderen, waarin slechts eene beknopte vergadering kon gehouden worden. Ziedaar dan ook, wat men heeft gedaan.

« In aanmerking nemende — zegt pater Marchi — de kleine schaal, waarop onze onderaardsche kerken zijn aangelegd, en wanneer men die in iedere begraafplaats — wat zeg ik? — neen, op verschillende punten van dezelfde begraafplaats geopend vindt, zoo meen ik, eener zijds voor zeker te mogen aannemen, dat het getal van personen, in deze eerwaardige crypten vergaderd, de honderd nooit te boven ging; terwijl, anderzijds, deze veelvuldige vergaderplaatsen den christenen gelegenheid verschaften, om, ofschoon dan ook gescheiden, toch, te gelijkertijd, in dezelfde catacombe, ten getale van vele duizenden, bij elkander te zijn. Op die wijze ging alles in orde en liep zonder gevaar af: de priesters, de diakenen, de diakonessen konden zoo doende hun ambt met goed gevolg uitoefenen, te weten, niet door de vergadering-zelve te houden, maar door te zorgen en te waken, dat de orde

en de betamelijkheid in geenen deele werden gestoord of gekwetst » 1).

Uit het voorafgaande moet men echter niet afleiden, dat in de catacomben geene kerk gevonden werd, geschikt, om meer dan vijftig of zestig personen te bevatten. De kleinste der crypten, hebben wij gezegd, is de regel, doch waarop ook uitzonderingen gevonden worden. Indien de voorzigtigheid al eischte, dat de vergaderplaatsen zeer talrijk en zeer bekrompen waren, zoo vorderde de majesteit onzer mysteriën toch ook even zeer, dat er ten minste eenige kerken van grooter omvang werden gevonden, waar de godsdienst zich, ten bijwezen eener talrijker schaar, in al hare eigenaardige en indrukwekkende waardigheid kon vertoonen.

De ceremoniën, bijvoorbeeld, van het Doopsel en van het Vormsel, waren te stichtlijk, om de geloovigen er van te versteken, en te plechtig, om waardiglijk in eene bekrompen ruimte te kunnen worden verrigt. En, werkelijk, men vindt in de catacomben kerken, wier omvang de vrije uitoefening der kerkdienst, ten aanschouwe eener talrijke menigte, in ruimte toelaat: zoo, onder anderen, die in de catacombe van Pretextatus, waar wij ons thans bevinden, en die tot de door ons hier behandelde bijzonderheden aanleiding gegeven heeft. Deze, op grooter schaal aangelegde kerken maken, in ver-

1) Nel considerare le piccole dimensioni di queste chiese, nel vederle aperte in ciascun cimitero, anzi in ciascun cimitero in molte varietà di luoghi raddoppiate, credo non ingannarmi nello stabilire, che quaggiù in un medesimo luogo non si tennero mai adunanze di cento persone; ma che contemporaneamente in tante varietà di cimiteri e in tanta molteplicità di chiese in ogni cimitero divisamente si potevano i fedeli raccogliere in molte migliaia. I sacerdoti, i diaconi, le diaconesse avevano per uffizio loro principalissimo di provvedere che le adunanze si facessero, ma in modo che da esse la chiesa non avesse a risentirne danno. p. 122.

eeniging met de gewone crypten, het onderaardsche Rome tot een doelmatig godsdienstig geheel, waarbij tevens schitterend uitblinkt de onuitputlijke wijsheid van de Opperherders der Kerk, die bij hare vestiging voorzaten, en in alles wisten te voorzien: veiligheid, heiligheid, stichting, vertroosting der geloovigen, niets ontging hunne aandacht, en niets, of zij hebben er voor gezorgd.

13 Januarij.

Catacomben der Via-Appia (vervolg). — De glorie der Kerk in de Catacomben. — De Catacomben der H. Sotera. — Geschiedenis. — Architectonische vorm der onderaardsche kerken. — Vestibule. — Het graf in den achtergrond. — Transennen of afsluitingen. — Altaartafel op het graf. — Grafsteden ter zijden. — Gescheiden plaatsen voor de mannen en voor de vrouwen. — De school der catechumenen. — Model onzer kerken, aan de Catacomben en niet aan de heidensche Basilieken ontleend.

Niet slechts, dat de catacomben ten toonbeeld strekken van de wijsheid der Kerk, maar zij zijn tevens ook een roemrijk gedenkteeken van het geloof en der liefde onzer vaderen. Gij gaat de reusachtige bouwvallen van het Colosseum, met ontzetting, voorbij; met verbazing aanschouwt gij de hoog in de lucht opgevoerde waterleiding van Claudius; verstomd staat gij over de pyramiden van Egypte; met geestdrift vervult u de beschrijving van Ninive en Babylon, die beide tooversteden van het Oosten, en gij zegt: Al deze werken zijn even zoovele glorietrofeën voor de vorsten en voor de volken, die ze hebben gesticht. — Uwe bewondering is, ongetwijfeld, natuurlijk en billijk; evenwel, bij de herinnering van den rijkdom en van de magt der stichters, bij het herdenken der middelen van allerlei aard, die hun ter

dienste stonden, begrijpt men ligtlijk de mogelijkheid, of, zal ik liever zeggen, de gemaklijkheid zelfs dier reuzenwerken. Doch, ik vraag u, wat moet de reiziger gevoelen bij het gezigt van een wonder, dat, in stoutheid, in hechtheid en in uitgestrektheid, verre te boven gaat het Flaviaansche Amphitheater (Colosseum), de waterleidingen van Rome, de Pyramiden van Egypte, Ninive en Babel. Wie was de koning, wie het volk, wie de maatschappij, rijk en magtig genoeg, om zulk een werk ten uitvoer te brengen? Ziedaar de vraag, welke hij zich-zelfen doet.

Hij weet niet, of hij droomt of waakt, wanneer men hem zegt, dat men dit reuzenwerk verschuldigd is niet aan keizers, meesters der wereld, niet aan een algebiedend volk, zelfs niet aan de stamouders der wetenschap en der kunst; maar aan eene gemeente van armen, zonder eenige hulpbronnen, talent of fortuin, altijd vervolgd, gedood, verplicht om te arbeiden, dag en nacht, maar steeds in het geheim, uit vrees, dat hun hamerslag den vijand het spoor mogt ontdekken, en zij daardoor in het verderf konden worden gestort. En waarin nu was het geheim van hun vermogen gelegen? Hoe zijn zij er toe gekomen, om, zonder eenig middel te bezitten, dat tot het stichten van onsterflijke monumenten ooit gekend of gebezigd was geworden, een wonder te scheppen, dat al de overigen verre te boven gaat? Ziedaar het raadsel, dat zich, bij het zien der catacomben, in 't algemeen en van die der *Via Appia*, in 't bijzonder, aan ons voordoet. De oplossing daarvan is gelegen in één woord: het Geloof!

Deze bij de oude wereld onbekende en door de nieuwe wereld miskende kracht is de hefboom, door den godlijken Meester gegeven, om bergen te verzetten en het heelal te verwikken uit zijn as. Zijne nederigste dienaren bedienend

zich er van. Met de eene hand bouwden zij in het hart der aarde eene stad, grooter, wonderbaarder, door de overwonnen hinderpalen verbaazender dan Ninive, Babel of het Rome der Cesars; en, met de andere hand, de heidensche wereld van uit den afgrond der verworpenheid, waarin zij verzwolgen lag, aangrijpende, wisten zij haar tot de deugd der engelen op te voeren en te hechten aan des Verlossers kruis.

Met een bewogen hart en de ziel opgetogen bij de herinnering aan dat oorspronkelijk geloof, waarvan de gedenkteekenen voor onze oogen lagen, kwamen wij bij de catacombe der H. Sotera. Dit nieuw kwartier der begraafplaats van Pretextatus is zijn oorsprong verschuldigd aan eene jeugdige heldin, wier geschiedenis verdient gekend te worden, als opleverende, bij duizend andere bewijzen, nog wederom eene nieuwe proeve van dat wonderenwerkend geloof, hetwelk ieder reiziger gedwongen is, bij het bezoek van elke catacombe, te bewonderen en te zegenen, tenzij hij blind, doof, stom, ja, verstoken mogt wezen van alle begrip en gevoel.

Onder Diocletianus en Maximianus woonde te Rome eene jonge maagd, met name Sotera, die bij haar voorgeslacht en maagschap consuls en prefecten telde, en in het getal harer bloedverwanten een van de schitterendste lichten der Kerk, den H. Ambrosius, zoon van den pretor der Gaulen, rangschikken mogt. Hare geboorte, haar leeftijd, fortuin en uitnemende schoonheid waarborgden haar de glansrijkste toekomst; doch, zij vergeet al die voorregten, en zegt al die blijde vooruitzigten vaarwel, alleen om te omhelzen *de dwaasheid van het Kruis* 1).

Doch, hoor, wat er den 10. Februarij van het jaar 504

1) Singularis pulchritudinis, nobili genere nata, parentum consulatus et praefecturas ob Christum contempsit. — S. Ambr., lib. III, *De Virg.*

voorviel op den Appischen weg. Daar staat, door eene tallooze menigte van toeschouwers omstuwde, Sotera, te midden van beulen, voor de vierschaar van Maximiaan. Naar het gebruik der christen-maagden, is haar aangezigt met een sluijer overdekt. Aller oogen zijn gevestigd op haar, wier edele houding en zedig voorkomen volkomen aanduiden de partrieische dochter en de bruid van God. Het algemeen stilzwijgen wordt eindelijk verbroken, en de wreedaardige christenvervolger beveelt nu, met krijschende stem, dat men het jeugdige slag-offer in het aangezigt zal slaan.

« Alstoen — dus schrijft haar doorluchtige bloedverwant — hief Sotera haren sluijer omhoog, en stelde aan de marteling dat edel gelaat bloot, hetwelk zij steeds voor de menschen verborgen had gehouden. Edelmoedig geeft zij het aan den smaad der kaakslagen over, om haar offer aan te vangen dáár, waar, voor andere maagden, het verlies van schaamte en onschuld begint. Het is waar, die heiligschenners kunnen, ja, haar schoon gelaat mishandelen en mismaken, doch zij zijn niet in staat, de schoonheid te bezwalken van hare deugd. Uwe bloedverwante, o mijne zuster, werd tot de glorie van het martelaarschap verheven, doch zij begon, in weêrwil van haren adeldom, met de smadelijke straf te ondergaan, die den slaven was bereid. In 't eind, de beul was het moede. Spraakloos, onverschrokken, week zij noch voor smaad, noch voor smart: zonder het hoofd te wenden, zonder het aangezigt te bedekken, verdroeg zij elke foltering; geen woord ontvloede hare lippen, geen traan hare oogen, geen zucht hare borst. Verwinnaresse in dezen strijd, even als in al de overigen, ontving zij, eindelijk, den genadeslag met het zwaard, waarnaar zij zoo vurig had verlangd, als naar dien glorievollen dood, die haar het leven gaf » 1).

1) S. Ambr., lib. III; *De Virgin.*

Alvorens haar bloed voor haren godlijken Bruidegom te storten, had Sotera al hare goederen aan hare broeders, de armen, geschonken, en daaronder, voor eene begraafplaats, ook een harer grondbezittingen aan den Appischen weg gelegen, niet verre van het tooneel, waar zij haar zegepraal hield: zij-zelve werd mede daar bijgezet. Het is alzoo in tweederlei opzigt, dat de catacombe, waar wij ons bevinden, van eeuw tot eeuw, den naam vereeuwigt, tegelijk met de liefdadigheid, den moed en het geloof der jeugdige heldin. Paus Stephanus II. herstelde de oude grafplaats, en Sergius II., een zijner opvolgers, bragt het ligchaam der glorierijke martelares over naar *San-Martino-ai-Monti*, waar zij, te midden der gedurige hulde, haar, van geslacht tot geslacht, toegebragt, den dag der eeuwig-gelukkigalige verrijzenis verbeidt.

Wij mogen de catacombe van Pretextatus niet verlaten, zonder een oogenblik stil te staan bij den architectonischen vorm der oorspronkelijke kerken, wier aantal en grootte wij gisteren reeds hebben vermeld. In de eerste plaats, heeft men, wanneer de bodem het toelaat, een langwerpig vierkant, zijnde het voorportaal of de vestibul, bestemd, eensdeels, om het heiligdom af te zonderen en vrij te houden, en anderdeels, om de geloovigen, die te laat kwamen, op te nemen, gelijk even zoo ook de boetelingen, die het regt niet hadden, om in de kerk te komen, of de catechumenen, die het H. Misoffer nog niet konden bijwonen. Vervolgens heeft men de deuren, waarvan de krammen of duimen nog te zien zijn, doch die zelve zijn verdwenen, als, waarschijnlijk, door tijd en vocht verteerd. Boldetti heeft slechts ééne enkele, die van ijzer was, gevonden.

Wat de kerk van binnen betreft, zoo hebben wij reeds, bij het spreken over de *cubicula*, gezegd, dat de vorm niet altijd dezelfde is, maar nu eens rond, dan weér driehoekig,

soms vierkant, doch meestal een parallelogram in een half-rond punt of buik uitlopende. Dit verschil van vorm hangt meestal af van de bezwaren, welke de grond opleverde, want *overal bespeurt men, dat de christenen trachtten, om van de kerk eene verlenging van het monumentum arcuatum te maken.*

Doch wat niet verandert, is de plaats, waar de altaren of grafsteden der martelaren staan; namelijk, op den achtergrond vindt men het hoofdaltaar, en, regts en links, ook eenige altaren, mede onder een booggewelf geplaatst, en waaraan eveneens het H. Misoffer werd opgedragen. In een groot aantal kerken staan ook langs de zijwanden verscheiden tombes van de gewone soort, op drie of vier rijen naast elkaër geplaatst, al naardat de hoogte en omvang der crypt zulks gedoogen. Wij zagen, dat enkele kerken ook een *presbyterium* of priesterkoor hebben, achter het altaar, met zetels voor den bisschop en de geestelijkheid; de pontificale zetel staat meestal op den hoek van het altaar, een weinig voorwaarts naar het kerkship heen geplaatst 1).

Gewoonlijk staat het altaar op eene trede van ettelijke duimen hoog verheven boven den grond. Vóór het altaar is soms ook nog eene soort van balustrade of afscheiding (*transenna*), in steen, strekkende, om het altaar tegen het opdringen der soms al te ijverige of ook wel onbesuisde menigte te beveiligen. Zoo vindt men op de begraafplaats van den H. Callixtus zulk eene balustrade nog tamelijk goed bewaard; zij vertoont van boven, tot driemaal toe, het monogram van Christus, in den vorm van een St. Andries-kruis, gelijk zulks, zoo als wij weten, in de eerste dagen der Kerk gebruikelijk was. De overige catacomben, met name die der

1) Zie het Plan aan 't einde van dit deel.

III. Priscilla en Helena, leveren eene menigte fragmenten van dergelijke afsluitingen op, zoodat men daardoor mag aannemen, dat zij algemeen in gebruik waren, tenminste in de crypten, waar de ruimte het aanbrengen er van veroorloofde.

Het altaar-zelf is van vierkanten vorm, even als de oude sarcophagen, welke wij kennen. Dikwerf vindt men het versierd met in vakken aangebragte basreliefs, waarvan de stof aan het Oude en Nieuwe Testament is ontleend. Op het altaar ligt eene steenen of marmeren plaat, gewoonlijk voor een gedeelte in de tuf bevestigd, en bestemd, om de H. Misofferande op te verrigten. Het graf van den H. Hermes, in de catacombe van dien naam, aan de *Via Salaria*, bezit daarvan een goed bewaard gebleven exemplaar. Dat de grafplaat voor het opdragen der H. Mis gediend heeft, is een onloochenbaar feit. Eerstens, weten wij, dat het gebruik en de tucht der vroegste Kerk er eene strenge wet van maakten, om de H. Offerande alleen op de grafstede der martelaren te doen plaats hebben. Buitendien, zoo talrijk zijn daarvoor de bewijzen der geschiedenis, dat men er waarlijk met moeite eene keus in weet te doen: ik zal er hier dan ook maar een paar van aanhalen. Prudentius maakt op de volgende wijze gewag van den steen op het graf van den H. Hippolytus, in de catacombe, aan den Tiburtijnschen weg geplaatst:

Illa, sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui martyris apposita
Servat ad æterni spem vindicis ossa sepulcro,
Pascit item sanctis Tybricolas dapibus.

« Deze altaar-tafel, tegelijkertijd ten grafdeksel strekkende over het stof van den martelaar, dat haar werd toevertrouwd, bewaart zijn gebeente, in afwachting van de komst des

eeuwigen Regters, en voedt tevens de Romeinen met een heilige spijs » 1).

Dit te Rome in zwang zijnde gebruik, werd ook naauwgezet in de overige deelen der katholieke Kerk gehandhaafd. Dezelfde dichter, de H. Eulalia, Spanje's roem, bezingende, drukt zich in dezer voege uit :

Sic venerarier ossa libet,
Ossibus altar et impositum.
Illa Dei sita sub pedibus
Prospicit hæc, populosque suos
Carmine propitiata fovet.

« Zoo dan mogen wij haar gebeente, waarboven een altaar is opgericht, huldigen, en hetwelk zij-zelve aanschouwt, als geplaatst zijnde aan de voeten van God. Geroerd, door de lofzangen, te harer eere aangeheven, betoont zij zich den volken, die hare voorspraak inroepen, gunstig gestemd » 2).

De Kerk van Africa is ook in dit opzigt de altijd waardige mededingster harer zuster en moeder. Haar groote leeraar, de H. Augustinus, legt deze getuigenis over haar af. « Gij allen, — dus spreekt hij den geloovigen toe — gij allen, die Carthago kent, weet, dat ter plaatse-zelve, waar, voor Christus naam, het bloed van Cyprianus vergoten werd, eene *tafel* aan God is gewijd. Deze tafel wordt ook de Tafel van Cyprianus genoemd, niet omdat Cyprianus zich ter maaltijd er aan neêrzette, maar omdat hij daar den marteldood stierf, en dewijl hij door zijn sterven deze tafel bereid heeft, geenszins tot een disch voor zich-zelven, of

1) Prud. *Peristeph. de S. Hippolyt.*

2) *Id., Hym. III.*

om er anderen aan te spijzigen, maar om er het H. Offer op te dragen aan God, wien hij zelf geofferd werd » 1).

Eindelijk, het Oosten-zelf, of, beter gezegd, de H. Geest heeft door den mond van den verheven baling van Pathmos, het gebruik aangeduid en geheiligd, om, namelijk, de eeuwige Offeranden te verrigten op der martelaren graf. « Ik heb — zegt de H. Joannes — onder het altaar van het hemelsch Jerusalem de zielen gezien van hen, die om het Woord Gods zijn gedood geworden » 2). Alzoo heeft de Kerk op aarde aan de Kerk des hemels die onwrikbare gewoonte ontleend. Achttien eeuwen verleden, droegen de altaren den naam van graf, herinnering, martelaarsplek, martelaren-belijdenis, of tafel; en zoo heeten zij in Italië, maar vooral te Rome, heden ten dage nog 3).

Van de geheimzinnige reden of oorsprong van dit eerwaardig gebruik vindt men dikwerf door de kerkvaders gewag gemaakt. « Te regl — zegt de H. Gregorius de Groote — worden de zielen der regtvaardigen onder het altaar geplaatst, dewijl het ligchaam des Heeren zelf daarop geofferd wordt. Niet te vergeefs roepen de regtvaardigen om wraak over hun bloed, ter plaatse, waar het bloed van Jesus-Christus voor de zondaars wordt vergoten. Het was derhalve gepast, de grafstede der martelaren ter plaatse-zelve te zetten, waar men dagelijks den dood des Heeren viert; de martelaren te vereenigen met hun

1) Sicut nostis quicumque Carthaginem nostis, in eodem loco, ubi propter nomen Christi sanguis fusus est Cypriani, mensa Deo constructa est. Tamen mensa dicitur Cypriani, non quia ibi est unquam Cyprianus epulatus; sed quia ibi est immolatus; et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascat, sive pascatur sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatus est, offeratur. *Serm. CXXII, de Diversis.*

2) *Apocalyp. c. VI.*

3) *Sepulcrum, memoriae, martyrium, confessio, mensa.*

Hoofd, teneinde de godvrucht op dezelfde plek mogt vereeren hen, welke de dood, voor de eigenste oorzaak ondergaan, in de eigenste zegenpraal vereenigd heeft » 1).

Ten gevolge dezer innige vereeniging van het hemelsche Slagtoffer met het martelaarschap op aarde, brengt de Kerk, binnen de ruimte van slechts weinige voeten gronds, bij elkaër, naauwst te zamen, wat op den Almagtige den grootsten invloed vermag uit te oefenen: want de wraak, welke het martelarenbloed roept van uit de diepte hunner grafsteden, eischt ook de Godmensch van den top van zijn kruis, te weten: de zaligheid zijner beulen! Telkens, wanneer dus de katholieke Kerk, in den persoon haars priesters, het altaar bestijgt, gelijkt zij aan eene weduwe, die, na het voleindigen van een grooten en langdurigen krijg, den vorst gaat naderen, met de asch harer zonen in de eene hand, en in de andere het bloed haars echtgenoots, allen roemvol gebleven op het veld van eer. Wanneer zij, daarmee toegerust, den monarch zou toespreken, zeggende: « Ziedaar mijne aanspraken op uwe gunst! » — meent gij dan, dat er, in geheel de wereld, een koning zou wezen, doof voor der weduwen stem? En God zou dus minder zijn dan een mensch, als hij de Kerk weigerde de gunst, welke zij hem komt vragen, onder het aanbieden, in onze HH. Mysteriën, van het bloed haars Bruidgoms en het gebeente van haar kroost.

1) Recte sub altari animæ justorum requiescunt, quia super altare corpus Domini offertur. Nec immerito illic justi vindictam sanguinis postulant, ubi etiam pro peccatoribus Christi sanguis effunditur. Convenienter igitur et quasi pro quodam consortio, ibi martyribus sepultura decreta est, ubi mors Domini quotidie celebratur. Non immerito, inquam, consortio quodam illic occisis tumulus constituitur, ubi occisionis Dominicæ membra ponuntur, ut quos cum Christo unius passionis causa devinxerat, unius et loci religio copularet. — Apud Boldetti, lib. I, c. VIII, p. 30.

Wij moeten ons herinneren, dat de zijwanden eveneens *arcosolia* en gewone tombes hebben. Laat ons nu naauwlettend ook de overige gedeelten van het gebouw gadeslaan. De overlevering meldt ons, dat in de gewijde zamenkomsten de mannen van de vrouwen waren gescheiden. Deze gewoonte, na Constantijn getrouw opgevolgd, en nog heden ten dage in een groot aantal parochiën gebruikelijk, werd tijdens de vervolgingen met des te meer strengheid gehandhaafd. De kerklijke voorschriften op dat stuk zijn beslissend-duidelijk 1). Bij ontstentenis van andere bewijzen, zou eene-enkele eenvoudige opmerking voldoende zijn, om te doen zien, dat dit gebruik werkelijk van den beginne des christendoms af reeds in zwang is geweest. De hooge voorzigtigheid en teedere bezorgdheid der Kerk is ons bekend. Wanneer zij dus in hare ruime basilieken de beide sexen meende te moeten scheiden, bij het verrigten der heilige diensten op licht-klaren dag, behoeft men zich dan wel te verwonderen, dat zij die gewoonte ernstiger nog in de bekrompen onderaardsche kerken der catacombe gehandhaaft heeft? En dit nu zoo zijnde, dan behoort men in de crypten daarvan ook de sporen aan te treffen.

En, werkelijk, niet slechts vindt men er afzonderlijke ingangen en trappen voor de mannen en voor de vrouwen, maar ook eene nadere plaatsbeschouwing, gevoegd bij het door ons meêgedeelde vaticaanse opschrift, stelt deze zaak buiten allen twijfel: immers, waartoe anders toch gescheiden toegangen, geleidende naar dezelfde kerk, tenzij de mannen en vrouwen ook gedurende de godsdienstoefening gescheiden moesten blijven?

Het is merkwaardig, dat men in de crypten het hand-

1) *Const.*, lib. II, c. LVII.

tastlijk bewijs voor dezen regel der kerktucht weêrvindt. De catacomben, in 't algemeen, en die van de H. Helena, van den H. Callixtus, van de H. Agnes, en van Pretextatus leveren een groot aantal kerken op met één, twee en soms drie *cubicula* tegenover elkaër, en wier bovengedeelte uitloopt in een langwerpig venster, dat den dag door een algemeen lichtgat of lantaarn ontvangt, met al de *cubicula* te gelijk. Dáár namen de mannen en de vrouwen, volgens de door de Kerk bepaalde afscheiding, plaats, om er de H. Offerande bij te wonen, het geestlijk onderrigt te ontvangen, en den lof der martelaren, op hunne verjaardagen, te zingen 1). Datzelfde is door pater Marchi alomme opgemerkt, en de geleerde archeoloog betoogt, dat deze *stanze* (vertrekken) onverklaarbaar en met alle regels der bouwkunst, ja, met de godsdienstige bestemming der crypten zelve in strijd zouden wezen, wanneer men er het zoo even bedoelde gebruik niet aan zou willen hebben toegekend 2).

Doch, dit is nog niet alles. Men weet, dat, in de eerste kerk, de catechumenen afgezonderde plaatsen hadden, om de voorbereidende lessen voor het Doopsel te ontvangen. Welnu, op zijde van verscheiden onderaardsche kerken, vindt men zalen met aan het einde twee preëkstoeelen, terwyl zich langs de zijwanden zitplaatsen bevinden; doch, het *arcosolium* treft men er niet aan. Zou het wel moeilijk vallen, in die

1) Boldetti, lib. 1, c. IV, p. 13.

2)... Non dee impedirmi di portare la mia dimostrazione colla varietà dei monumenti a quel sommo grado di evidenza di cui è capace; massime dopo che non in uno, ma in tutti i principali nostri cimiterj ho veduto la pratica di attenersi a piccole forme e ad unita di stanza dove trattasi dei cubicoli o sepoleri delle private famiglie; a forma ed elevazione più ampia e a radoppiamento di stanze, dove trattasi di cripte o chiese. P. 161; id. p. 163-5-6-8; 176-7.

vertrekken de school- of leerzalen der catechumenen te ontdekken? Preëkstoelen voor een of meer priesters, volgens het wijze voorschrift der Kerk, met het bedoelde onderwijs belast, de plaatsen der toehoorders, het gemis van een altaar, dit alles te zamen genomen, doelt, wel zeker, op eene vergaderplaats van de zoodanigen, die voorbereid werden, om het H. Sacrament der wedergeboorte te ontvangen, zonder nog het regt te hebben van deel te nemen aan het H. Offer der Mis 1).

Met groot genoegen hebben wij nu ook den vorm der eerste christen-tempels naauwkeurig gadeslagen, en werpt deze nieuwe bladzijde van het groote boek der catacomben een helder licht, zoowel op de wonderbare getrouwheid der Kerk van Rome aan de eerwaardige gebruiken van den vroegsten tijd, als op den bouwkundigen vorm onzer kerken. Toen haar de vrede geschonken werd, had de gewijde Bruid van den Godmensch niet noodig, om, ter oprigting harer prachtige kerken, tot ongewijde modellen toevlugt te nemen, maar behoefde zij slechts de monumenten harer verborgen bakermat naar buiten over te brengen in het volle licht van den dag: de crypten der catacomben werden de noodzakelijke type der basilieken, en dat deze laatsten, zoo in haren vorm, als in hare hoofddeelen de nederige bedplaatsen der catacomben teruggeven, is een feit, dat den opmerkzamen beschouwer in 't oog loopend treft.

In de crypten vindt men een hoofdaltaar aan het einde geplaatst; datzelfde is in de basilieken het geval. In de crypten is dit altaar een martelaars-graf; het staat een weinig verheven boven den grond, door een traliewerk beschut en met eene steenen of marmeren plaat gedekt, waarop de H. Offerande

1) Id., p. 187.

gevierd wordt. Al datzelfde is eveneens het geval met het altaar in onze kerken, dat of een geheel ligchaam van een martelaar bevat, of wel een *loculus*, graf genoemd, waarin eenige reliquiën worden bewaard. Dikwerf zelfs, heeft men, om de oorspronkelijke wijze van inrigting te beter te bewaren, het altaar, in de kerk, onmiddellijk op het graf der martelaren geplaatst, dat zich in eene onderaardsche crypt bevindt. In Italië, maar vooral te Rome, treft men dit zoo aan. Tot voorbeeld daarvan zal ik alleen aanhalen de kerk der H. Prisca op den Aventijnschen berg, en Sint-Pieter op het Vatikaan.

Men was zoodanig gehecht aan het in de kerken bijhouden der herinnering van de oorspronkelijke *cubicula*, dat men dáár, waar geene crypt was, er eene onder het altaar aanlegde, om er het ligchaam eens martelaars in te plaatsen: de kerk der H. Cecilia levert daarvan een merkwaardig bewijs op. Het altaar der catacomben vormt een *arcosolium*, dat wil zeggen, een monument, onder een booggewelf geplaatst. Het booggewelf onzer kerken, waaronder de altaren staan is slechts de weerspiegeling van het oorspronkelijk gewelf in de catacomben. Te Rome, waar de overleveringen naauwgezetter dan elders bewaard worden, staan de meeste altaren der oude basilieken onder een hemel of baldakijn. Die soort van versiering, ook *koepel*, *ciborie* of *tabernakel* genoemd, herinnert nog meer in het bijzonder, door den vorm, aan dien van het aloude oorspronkelijke booggewelf.

De steenen zetel, voor het altaar uit en naar het volk gekeerd staande, vanwaar de herder zijne kudde leerende toesprak, is vereeuwigd, eerst in den ouden *ambon*, of het *jubé*, en vervolgens in den hedendaagschen *palco* of de tribune, meer algemeen onder ons met den naam van preëkstoele bekend. Rondom de crypt loopen, als straalsgewijze, de *arcoso-*

lia met het hoofdaltaar in vorm en bestemming te zaam: 't zijn eveneens grafsteden van martelaars en offertafels: ziedaar onze zijkapellen; en deze oorsprong schijnt wel zoodanig onwraakbaar zeker te zijn, dat de architecten der christen-basilieken niet gearzeld hebben, de regels der kunst aan het behoud dier eerwaardige herinnering uit de catacombten ten offer te brengen.

« Een bezwaar voor de bouwkunst — zegt de heer Raoul Rochette — is dat groot aantal kleine zijkapellen in de kerken, al naar gelang ook nog de bijzondere vereering van meerdere martelaren zich vereenigt met die van den hoofdheilige of patroon. Dit gebruik, als met de Kerk-zelve, in de catacombten, geboren, had op de algemeene inrigting der christlijke basilieken een beslissender invloed, dan eenige andere eigenaardigheid, uit den geest-zelven der godsdienst ontleend. Daaruit, namelijk, ontstaat eene gedurige stoornis der regte lijnen, die niet slechts de hoofdverdienste der bouwkunst, maar tevens ook de hoofdbeweegreden der indrukken van grootheid uitmaken, die er door worden te weeg gebragt 1). »

Hoe juist deze opmerking ook zijn moge, zoo moet men niettemin de christen-bouwkunstenaars toch prijzen over het onvolmaakte, waarvan men hun een verwijt zou willen doen. Door, om zoo te zeggen, de materiële regelen der kunst te veronachtzamen, teneinde zoo doende in onze kerken de crypt der catacombten, waarvan zij slechts de ontwikkeling zijn, volledig weêr te geven, hebben zij een sprekend bewijs geleverd van tact en van gezond verstand: immers, even als het ligchaam voor de ziel en de ziel niet voor het ligchaam geschapen is, de vorm voor het denkbeeld, en niet het denkbeeld voor den vorm, de muziek voor de woorden, en niet de woorden voor de muziek, zoo ook hebben zij begrepen, dat de tempel

1) *Tableau des Catacombes*, p. 91.

gemaakt was voor het christendom, met zijne herinneringen, zijne glorie en zijne leer, en niet het christendom voor den tempel. Door dezen, alle andere regelen overtreffenden hoofdregel te volgen, hebben zij, onder toevoeging van al, wat kunst en rijkdom daar nog aan konden bijbrengen, in het volle licht gesteld die eerbiedwaardige heiligdommen, waar, drie eeuwen lang, de Kerk hare mysteriën verborgen hield, en hare kinderen tot den heldhaftigen strijd van het martelaarschap voorbereidde.

Uit al het voorafgaande blijkt, in tegenstelling van wat sommige fransche oudheidkundigen beweren, dat de crypten der catacomben, en niet de heidensche basilieken, aan onze kerken tot model verstrekten 1). Van den eenen kant hebben wij gezien, dat de onderaardsche crypten onderscheiden vormen opleveren, als langwerpig, vierkant, rond, zeshoekig enzv. Op grond daarvan, mag men aannemen, dat zij niet naar de heidensche basilieken gebouwd waren, die onveranderlijk eene soort van schip vormen, uitlopende in een half-rond. Men kan dan ook hetzelfde zeggen van onze kerken, die beurtelings mede alle deze verschillende vormen aannemen. Anderzijds, hebben de heidensche basilieken noch onderaardsche crypten, noch bezijden-uthouwingen, twee in onze oude kerken onvermijdelijke zaken. Het is dus volstrekt niet naar aanleiding harer overeenkomst met de ongewijde basilieken, dat men deze als haren oorsprong kan beschouwen. Zou het dan welligt zijn op grond van den naam van basilieken, als dien onze kerken met zekere heidensche gebouwen gemeen

1) È certo che queste capellette servendo ai miseri e perseguitati cristiani per tenervi le loro adunanze, e celebrarvi i divini misterj, furono un rozzissimo abbozzo delle chiese e delle Basiliche, edificate dipoi con tanta magnificenza sopra terra, quando la religione cristiana cominciò a godere d'una tranquilla pace. — Bottari, t. III, p. 75.

hebben? Wanneer dit zoo ware, dan zou men in de eerste eeuwen den naam van basiliek op de kerken en kapellen der catacomben hebben toegepast gevonden; doch men kent niet eene-enkele toepassing van dien aard in de monumenten vóór den tijd van Constantijn. Slechts een- of tweemaal vindt men dat woord gebezigd, om, niet de onderaardsche crypten, de echte typen onzer kerken, maar wel christen-tempels aan te duiden, gebouwd boven den grond 1).

Van af dezen vorst, werd die benaming meer algemeen; doch, in plaats van aan te duiden, dat de christlijke basilieken naar het model der heidensche basilieken waren gebouwd, werd er alleen door bevestigd, dat de laatsten in christen-tempels herschapen waren: « Constantijn — zegt Selvaggio — het Evangelie omhelsd hebbende, schonk aan de bisschoppen een groot aantal heidensche basilieken, om er gewijde vergaderingen in te houden. Vandaar, waarschijnlijk, de naam van basilieken, in 't algemeen, aan de christen-tempels gegeven 2). » De

1) Het schijnt, alsof de christenen, tijdens de vervolging, vreesden, dien naam ter aanduiding der kerken te bezigen: « Usitatori vocabula dictas fuisse ab antiquis ecclesias ipsas, domos Dei et templa, sanctus Zeno, *In Psal. CXXVI*, significare videtur his verbis: Conventus quidem ecclesiarum, sine templis, quos ad secretam sacramentorum religionem ædificiorum septa claudunt, consuetudo nostra, vel domum Dei solita est nuncupare, vel templa. » — *Bar. Ann. ad Martyr.*, 5 aug. — Zij bezigden nog andere namen, doch nimmer dien van basilieken: « Ecclesia, dominicum, domus columbæ, oratorium, concilium, conciliabulum, synodus, martyrium, memoria, mensa martyris. »

2) Harum multas Constantinus imperator, christianam religionem amplexus, Episcopis ad sacros in ibi conventus agendos concessit; atque hinc fortassis nomen Basilicæ generaliter Ecclesiis datum est: atqui omnino ita se res habet; præsertim cum ante Constantini tempora vix in ullo christiano auctore illud inveniatur. *Antiquit. christ. Instit.*, lib. II, c. 1, n. 6.

Kerk nam dien naam aan, óf dewijl daardoor de herinnering harer zegepraal over het heidendom vereeuwigd werd; óf dewijl hij doelde op den grooten Koning, — den Koning aller koningen — aan wien voortaan deze koninklijke gebouwen zouden zijn toegewijd; óf, eindelijk, dewijl een belangrijk gedeelte van Salomo's tempel daardoor werd herdacht; en, was het goed, te staven, dat het Evangelie het heidendom had verwonnen; in de aanneming van dit woord lag tevens dan ook opgesloten, dat de Kerk evenzeer over het Jodendom had gezegepraald, en daarvoor, bij erfopvolging, in de plaats getreden was 1).

14 Januarij.

Catacomben van de HH. Eusebius en Marcellus. — Geschiedenis. — Schilderwerk in de catacomben. — Nuttigheid. — Echtheid. — Het Concilie van Elvira verklaard. — Het gebruik van gewijd schilder- en beeldhouwwerk zoo oud als het christendom-zelf. — Schilderwerk in de catacomben uit de tijden der Apostelen en der vervolgingen. — Afscheid van den Appischen weg.

Na in Sint-Jan-van-Lateraan de patronen van Sint-Pieter en Sint-Paul, wier reliquiën men er ter gelegenheid van het Sint-Hilarius-feest ter vereering uitzet, onze hulde toegebracht te hebben, begaven wij ons nogmaals heen naar den Appischen weg. Een edel kwartier der groote catacombe van Pretextatus bleef ons nog te bezoeken over, namelijk, de begraafplaats der HH. Eusebius en Marcellus. Op tien minuten afstands

1) Basilicæ prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent. Nunc tamen ideo Basilicæ divina templa nominantur, quia ibi regi omnium Deo cultus et sacrificia offeruntur. — Isidor., *Origin.*, lib. XV. — Non abhorret tamen a phrasi divinæ Scripturæ; nam atrium illud majus templi Salomonis Basilica dicitur. II. *Paralip.*, c. IV. et VI.; Bar. *An. ad Martyr.*, § aug.

buiten de Capena-poort, vindt de reiziger, in de wijngaarden, den ingang dezer catacombe, wier oorsprong van den tijd der apostelen heugt. Onder Valerianus was zij reeds beroemd. Wij weten, dat de christenen er zich in menigte heen begaven, om aan de gewijde bijeenkomsten deel te nemen, en er zich te voeden met het eeuwig-leven-schenkend Brood. Niemand, echter, bezocht haar aanhoudender dan zekere vrome priester, met name Eusebius, en een diaken, Marcellus geheeten, benevens een romeinsch burger, wiens naam Hippolytus was. Hun moedige ijver verdiende door uitstekende gunsten beloond te worden, zoowel gedurende hun leven, als na hunnen dood.

De Voorzienigheid bereidde hun onuitspreeklijke vreugd. O Geheimvol geloof en liefde, hoe hebt gij in deze eerbiedwaardige onderaardsche gangen Rome en geheel de wereld tot een bovenaardsch leven herschaperen! en hoe gelukkig mag zich de christen van later, ja, van alle tijden achten, dat hij met u bekend is geworden, en, onder uwen invloed, zijne ziel heeft kunnen gaan versterken aan de bronwellenzelve van dien oorspronklijken heldenzin! Dank hebbe de geschiedenis, die er ons eenige voorbeelden van heeft geleverd en toegelicht. Hooren wij haar-zelve in hare verheven eenvoudigheid verhalen: « Ten jare 259, onder het consulaat van Valerianus en Acilius, hield Hippolytus, een romeinsch burger, leerling van Jesus Christus, in de catacomben een leven van afzondering. Zijne groote wetenschap bragt eene groote menigte heidenen naar hem heen, die zich opgaven, om gedoopt te willen worden. Hippolytus geleidde hen tot voor de voeten van paus Stephanus, teneinde deze hen doopen zou.

« Daar dit nu dikwerf herhaald werd, zoo kwam het ter ooren van Memmius, den prefect der stad, die er aan Valerianus berigt van gaf, terwijl Hippolytus, hiervan onderrigt, alles

aan paus Stephanus ging verhalen. De welgelukzalige paus, voorziende, dat er eene vervolging stond uit te barsten, riep eene groote vergadering van christenen bijeen, en spoorde allen aan tot geduld, tot moed, en tot ijver voor God. « Ik bid u, — dus voegde hij er bij — zijt vol bezorgdheid, niet slechts voor ons en voor de onzen; maar, wanneer iemand uwer een vriend of een bloedverwant heeft, die nog heiden is, hij drale niet, hem bij mij te brengen, opdat ik hem het doopsel geve. » Bij die woorden, werpt Hippolytus zich aan de voeten van den welgelukzaligen paus Stephanus, en zegt hem: « Mijn vader, ik heb een neef en eene nicht, die nog heidenen zijn, en welke ik-zelf heb opgevoed. Het jongske is ongeveer tien jaren oud, het meisje is dertien. Paulina, hunne moeder, en Adrias, hun vader, zijn ook heidenen; nogtans hebben zij, eenige dagen verleden, mij die kinderen toegezonden. »

« Toen zeide hem de welgelukzalige: « Wanneer men ze u op nieuw zal zenden, dan houd ze en breng hen bij mij, opdat de ouders-zelven komen, en wij gelegenheid hebben, om ze allen te zamen te vermanen en op te wekken. » Twee dagen daarna, kwamen de kinderen bij Hippolytus, wien zij eenige spijsen bragten. Hij hield ze toen bij zich, gaf er Stephanus kennis van, die nu kwam, de kinderen omhelsde en hen met liefkozingen overlaadde. De ouders, hen niet terug ziende komen, kwamen van ongerustheid toegelopen. Stephanus sprak hun over de verschrikkingen van het laatste oordeel en over het geluk der heiligen, hen sterk aansporende, om de afgoden te verlaten. Hippolytus deed hun dezelfde vermaningen. « Ik gevoel geen moed — antwoordde hun Adrias — om mij van mijne goederen te laten berooven, en mijn hoofd over te geven aan den beul. » Paulina, van hare zijde, eene verklaarde vijandin der godsdienst, raadde haren man alles af, en overlaadde Hippoly-

lus, zijnen broeder, met verwijtingen, dat hij hun zulken raad gaf. Daarop gingen zij heen.

« Nu deed de welgelukzalige Stephanus den priester Eusebius en den diaken Marcellus roepen, en zond hen naar Adrias en Paulina, met verzoek, om in de catacomben terug te willen komen, waar Hippolytus zich bevond. Eusebius groet hen, zeggende: « Jesus-Christus wacht u, om u met zich te doen binnengaan in het rijk van God. » Paulina komt op nieuw tegen hem in verzet, en men eindigt met het antwoord uit te stellen tot den volgenden dag. Gedurende den nacht, bragten christen-ouders aan Eusebius, in de catacomben, hun zoonje, dat lam was, om het te doopen. Eusebius stortte zijn gebed, doopte het kind, dat gezond werd, en daarop begon, God te verheerlijken 1). Eusebius droeg de H. Offerande op, en allen namen deel aan het Ligchaam en Bloed van den Heer. De bisschop Stephanus, hiervan onder-richt, kwam tot hen, en allen verheugden zich met elkaër.

« Des ochtends kwamen Adrias en Paulina in de catacomben terug. Het wonderwerk van den nacht vernemende, stonden zij verbaasd, en hun hart werd geroerd, zoodanig, dat zij zich op de kniën wierpen en het doopsel verzochten. Bij den aanblik van dit schouwspel, loofde Hippolytus God en zeide aan den welgelukzaligen Stephanus: « Vader, spoed u met hen te doopen. » De proeftijd, het onderzoek en de vasten afgeloopen zijnde, doopte hij hen allen, en gaf aan den knaap den naam van Neo, en aan het meisje dien van Maria. Al die nieuw-gedoopten begonnen nu de catacomben

1) Eenige dagen later gevangen genomen en opgeëischt, om zijn geloof af te zweren, weêrstond de jonge neophiet alle bedreigingen en folteringingen met onverwrikten moed, zoodat hij de doorluchtige martelaar werd, die zijnen naam heeft gegeven aan de beroemde catacombe der *Via del Porto*, te weten de H. Pontianus.

te bewonen met Hippolytus, den priester Eusebius en den diaken Marcellus. En wat de goederen betreft, welke zij in de stad bezaten, deze schonken zij aan de armen.

« Het duurde niet lang, of Valerianus droeg van het gebeurde kennis, en deze gaf terstond bevel, om hen op te sporen, onder belofte en toezegging van de helft hunner goederen aan die hen zou hebben ontdekt. Eene bende van zestig soldaten trok te hunner nasporing op weg. Eusebius, Adrias, Hippolytus, Paulina en hunne beide kinderen werden gegrepen, in ketenen gelegd en naar het *Forum* van Trajanus heengebragt. Allen ontvingen, na verhoord te zijn, het doodvonnis, doch allen bleven onverwikt in het geloof. Maria en haar broeder werden op de *Petra scelerata*, ten aanschouwe hunner ouders, omgebragt, en hunne lijken op de strafplaats achtergelaten. Gedurende den nacht, kwamen de christenen ze weghalen en plaatsten ze in de catacombe, die hun tot wieg had verstrekt: dat geschiedde den 8. November. Na verloop van enkele dagen bragten ook hun vader, hunne moeder, en de overige martelaren, het offer aan God, en werden door een diaken, met name Hippolytus, begraven in dezelfde catacombe, gelegen op eene mijl afstands van de muren, aan den Appischen weg, en waaraan zij hunnen naam gaven » 1).

Ik heb, met eenige uitvoerigheid, de geschiedenis hunner marteling verhaald, deels dewijl zij weinig bekend is, en deels, dewijl zij eene der leerrijkste en glorievolste bladzijden dezer catacombe beslaat. Dezelfde begraafplaats brengt ook nog een ander feit in herinnering, dat, zeker, voor onze jeugd in proza en poëzij voortdurend zou gehuldigd zijn gebleven, wanneer het slechts door een of anderen heidenschen

1) Bar., *An.*, t. II, an. 259, n° 8-19.

schrĳver of dichter van Rome of Athene ware geboekt, zoo als, op alle wijzen, is verheerlijkt geworden de trouw van Agrippina en Germanicus, wiens asch zij naar Italië overbragt; van Artemisia en van Arria, die onwankelbaar gehecht bleven aan hunne echtgenooten, ook zelfs na hunnen dood. Ziehier nu mede een voorbeeld van verknochtheid, doch daarom te heldhafter en te schooner, dewĳl het geheel en al tot de christen-zeden der eerste eeuwen behoort.

Negen maanden na den marteldood van Adrias, van Paulina en van hunne kinderen, zag Rome twee edele reizigers aankomen, Martha, in Griekenland geboren, en Valeria, hare dochter, beide christinnen, en aan Paulina minder door de banden des bloeds, dan door die eener in het geloof diep gewortelde vriendschap naauw gehecht. Zij doen onderzoek, wat er van haar is geworden, en vernemen, dat zij, met geheel haar gezin, de kroon der martelaren verwerven mogt. Gelukkige Paulina! — dus roepen zij uit, en vragen, waar zij ligt begraven. Men brengt ze naar de catacombe, waar zij zich vestigen en dertien jaren in het gezelschap der heilige martelaren doorbrengen. De dood komt haar daar ook bezoeken, en zodoende blijven zij voor altoos vereenigd met hen, wie zij op aarde zoo teeder hebben lief gehad, terwijl hare zalige geesten in den hemel met de zielen harer roemvolle bloedverwanten vereenigd zijn 1).

Niet slechts de jaarboeken der geschiedenis vermelden het wondervolle leven der eerste christenen; ook, en misschien nog luider sprekend, staat hun leerrijk voorbeeld in de monumenten der catacomben geboekt. Gisteren hebben wij gezien alles, wat de crypten, ten aanzien harer bouworde, opleveren

1) *Ibidem* diebus et noctibus vigilantes in orationibus permanerunt usque ad annos tredecim, reddentes in pace spiritum Deo. Sepultæ *ibidem* quinto idus decembris. — *Bar. An.*, t. II, an. 259, n° 8-19.

tot staving van het toenmalig levendig geloof en de zuiverheid der destijds heerschende zeden. Het schilderwerk, dat ze versiert, is niet minder leerrijk, en levert, voorzeker, eene der belangrijkste bladzijden van het groote boek der catacomben op. Ligtelijk, toch, zal men begrijpen de godsdienstige verrukking des reizigers, wanneer hij zich bevindt tegenover fresco's, achttien eeuwen verleden, geschilderd door de hand der martelaren en van hunne vrienden, zoo in de kwartieren van het onderaardsche Rome, als in de koninklijke crypten der *Via Appia*. Bij het schijnsel der toortsen, waarmee hij is toegerust, kan hij op de wanden der nederige kapellen de leerstukken, de denkbeelden, de gewaarwordingen, de gebruiken, met een woord, al de bijzonderheden lezen van het te gelijk zoo rampzalige, als overschoone innige leven der ontluikende Kerk. De hand van den kopiïst heeft er niets aan veranderd: de oorspronkelijke text ligt hier bloot voor 't oog.

Het is een feit, en wel een tweeledig feit, waaraan volstrekt niet zou mogen worden getwijfeld, vooreerst, dat de in de catacomben verblijf houdende geloovigen het aan de godsdienst gewijde gedeelte hunner onderaardsche woonplaats met schilderwerk versierden, en ten tweede, dat dit schilderwerk met de eerste vervolging begint en voortduurt tot Constantijn. Dit schilderwerk nu was nuttig, om niet te zeggen, noodzakelijk, terwijl het, daarenboven, zoo geheel en al in den geest viel van het christendom, dat geene wet het zou hebben kunnen verbieden. In de eerste dagen der Kerk, even als in den aanvangstijd der wereld, had het godsdienstig onderwijs alleen bij monde plaats. De gegronde vrees van paalen voor de zwijnen te werpen, met andere woorden, om de heilleer aan laster en smaad bloot te stellen, veroorzaakte, dat er een klein maar uitgelezen getal beproefde

mannen de nog weinig talrijke exemplaren der evangeliën of der apostolische brieven streng in handen hielden. De geschiedenis heeft de roemvolle namen van eene menigte martelaren geboekt, die den dood ondergingen, dewijl zij weigerden, de aan hunne zorg ter bewaring toevertrouwde boeken af te geven. Daaruit blijkt alzoó duidelijk, dat die boeken zich niet in ieders handen bevonden.

Men dreef de schroomvallige voorzigtigheid zoo ver, dat zelfs de catechumeen den text der geloofsbelijdenis (het symbolum) slechts acht dagen onder zich had, om ze van buiten te leeren, waarna hij verplicht was, dien weêr te geven. Eerst na zijn doopsel werd hij in de geloofsgeheimen ingewijd, en men weet, hoe lang het catechumenaat of voorbereidingsschap moest duren, en welken ouderdom er, in gewone tijden, tot het doopsel werd vereischt. Kortom, niets is méér bekend, dan het voorgeschreven geheim, dat als een ondoordringbare sluijer over een gedeelte der evangelieleer was geworpen. Wanneer eenige vaders, zoo als Justinus en Tertullianus, openlijk de christlijke leer voordroegen, werden zij daartoe gedwongen, teneinde den laster der heidenen te beschamen, en vreeslijke stormen, die de Kerk bedreigden, af te weren. Doch ook alleen deze uitzondering gold voor zulk geval, terwijl wij zien, dat, nog in den loop der IV. eeuw, de H. Cyrillus van Jerusalem, zijne leervoordragt in eene besloten vergadering houdt; zelfs de H. Chrysostomus staakt dikwerf plotseling zijne rede, om niet te gewagen van zaken, welke de ingewijden-alleen mogten weten.

Uit dit alles volgt, dat het oorspronkelijk onderrigt ligtelijk kon worden vergeten of kwalijk verstaan, en dit gevaar was te meer te vreezen, dewijl aanvankelijk de vergadering uit heidenen en, voor 't meerendeel, uit onbeschaafde menschen bestond. Intusschen was nooit een degelijk en krachtig

onderwijs noodzakelijker dan toen, als wanneer, namelijk, elken dag, de neophyten konden geroepen worden, om, voor de regtbanken, verantwoording af te leggen van hun geloof, en om daaraan zelfs willig het leven ten offer te brengen. Zóó nu kwamen afbeeldingen, als van-zelf, het mondeling onderrigt wonderbaarlijk te gemoet, als zijnde eene soort van schrift, dat ook door de ongeletterden met gemak kon gelezen en verstaan worden. Men zal dus begrijpen, hoe nuttig, ja, hoe noodzakelijk het was, de grondleerstukken der nieuwe godsdienst, voor zooverre men die ter algemeene kennis kon brengen, door afbeeldingen voor te stellen, en daartoe behoorden eenige hoofdtrekken uit het Oude en Nieuwe Testament, die meer bepaald met den toenmaligen toestand der geloovigen in verband stonden 1). Wij zullen morgen zien, dat zij, in de daad, den grondslag uitmaken der uitgestrekte galerij, die het versiersel der gewelven en wanden van de onderaardsche kapellen uitmaakt.

Hoezer dan ook zonder weerspraak nuttig, zoo leverde, zegt men, het bezigen van afbeeldingen toch groote gevaren op, waaruit men wil afgeleid zien, dat de ontluikende Kerk ze niet had moeten dulden, en, dus voortredenerende, komt men tot het besluit, dat dit schilderwerk niet door de christenen werd vervaardigd, of minder oud is, dan men wel beweert. Laten wij nu eens nagaan, welke de gevaren waren, die van den kant der Joden of van de zijde der Heidenen kwamen.

1) ... Dei riflettersi che maggior necessità aveano que' primi fedeli delle sagre pitture in quelle venerabili grotte ne' tempi delle persecuzioni, di quello che avessero gli altri de' secoli posteriori; imperciocchè facendo allora ivi capo tutti coloro, che dal gentilismo passavano alla nostra fede, vi era bisogno di renderli molto ben instruiti, non tanto colla voce, quanto ancora colle sagre immagini. Boldetti, lib. I, c. V, p. 17.

Voor wat de eersten — de Joden — namelijk, betreft, deze konden, ja, geërgerd worden, door de Kerk in weerspraak te zien met de wet van Mozes, die alle beeld- of schilderwerk in het godsdienstige strenglijk verbiedt. Doch, de Kerk beoogde niets vuriger, dan te toonen, dat zij in geenen deele tot de synagoge behoorde; en predikten de apostelen niet in alle vergaderingen, dat de oude Wet, voor wat haar ceremonieel aanging, had opgehouden te bestaan, om voor de Wet der Genade plaats te maken? Wat anders beteekent de uitspraak van het concilie van Jerusalem? en leeren ons dit ook niet duidelijk de brieven van den H. Paulus aan de Galaten en aan de Romeinen? Het was dus genoeg, dat men de Joden dienaangaande slechts onderrigtte, teneinde daardoor hun geweten volkomen gerust te stellen.

En nu van de zijde der Heidenen: konden zij, die, van der jeugd af aan, gewoon waren, hunne goden in schilder- of beeldhouwwerk te aanbidden, ook niet evenzeer de afbeeldingen huldigen, welke het christendom hun, ter vereering, voorstelde? Ongetwijfeld, zeker, konden zij dat, en misschien zouden zij er, door overdrijving, zelfs misbruik van hebben kunnen maken, indien men te dezen opzichte hunne geloofskennis niet voorzigtig had geleid, en hetgeen reeds was geschied door het eerste artikel van het Symbolum, of de geloofsbelijdenis der apostelen: *Ik geloof in één-éénigen God*. Het bewijs, dat het gevaar, waarvan men spreekt, minder groot was, dan het schijnt, wordt dáárdor geleverd, dat de heidenen onze vaders wel van ongodisterij (*atheïsmus*) hebben kunnen beschuldigen 1), maar hen nooit van afgoderij hebben beticht.

Deze toelichting, zegt men, is op verre na niet voldoende,

1) St. Just, *Apol.* II; Arnob. *Legat.*, lib. I, *Contr. Gentes*.

dewijl de oorspronkelijke Kerk het gebruik van afbeeldingen bepaald verboden heeft. Ik antwoord daarop, dat het wel zeer te betreuren is, wanneer men ziet, hoe gemakkelijk de partijgeest feiten weet te verdraaijen, om ze te buigen naar een of ander geliefkoosd systeem. Men wil spreken in den geest van het vermaarde concilie van Elvira 1), waarover de oude en nieuwe beeldbestrijders zooveel ophef hebben gemaakt. Deze kerkvergadering klimt op tot het jaar 503, en verbiedt, op de kerkwanden, eenig voorwerp van hulde of aanbidding af te beelden 2). Men gelieve echter wel op te merken, vooreerst, dat dit besluit juist het tegendeel schijnt te bepalen van wat men hier bewijzen wil. Aangezien de Vaders van Elvira het gebruik van afbeeldingen in de kerken meenden te moeten verbieden, zoo blijkt immers daaruit, dat dit gebruik daadwerkelijk bestond? Doch, ten tweede, is deze kerkvergadering niet œcumenisch (algemeen), en drukt dus noch den algemeenen geest, noch de algemeene wet der Kerk uit. Goed voor Spanje, waar zij werd gehouden, kon zij echter gevolgljik zich niet tot de kerken van andere landen uitstrekken, en minder nog tot de catacomben van Rome. In de derde plaats komen de handelingen van dat concilie zeer verdacht voor, aangezien zij voor ons bewaard zijn gebleven door ketters en zelfs door beeldbestrijders (*iconoclasten*), destijds in Spanje zeer groot in getal 3).

1) En niet van *Illiberis*, zoo als het de geleerden der universiteit en de archeologen van het instituut vertalen.

2) Placuit *picturas esse in Ecclesia non debere, ne, quod colitur et adoratur, in parietibus depingatur. Conc. Illiber. c. XXXVI.*

3) Piace a' più gravi padri della chiesa il tenersi (questo decreto) per affatto fittizio, e involto fra le onestà degli altri d'Elvira per mera frode degli eretici, a fine di portarlo con credito a sedurre i fedeli, e condurli nel detestabile errore di reputare illecita la venerazione delle imagini. E si appoggia tal persuasione sù ben sodo fondamento,

Doch, al zou men ook de echtheid en algemeen verbindende kracht van dit concilie aannemen, dan nog blijft de vraag, welke beteekenis de bedoelde canon (uitspraak) eigenlijk heeft, en of onze onderaardsche kapellen daarin zijn betrokken. Eerstens worden afbeeldingen, in 't algemeen, niet verboden, maar enkel, die op de kerkwanden aangebragt werden. Derhalve is hiervan uitgezonderd beweegbaar schilderwerk, waarmede glazen en andere gewijde voorwerpen versierd werden, en welke men in groot getal in de catacomben gevonden heeft. Vervolgens, bepaalt zich het besluit bij het verbieden van het afbeelden van voorwerpen, die tot eene of andere stoflijke vereering van godsdienstigen aard aanleiding konden geven; doch, het laat onaangeroerd het gebruik van zinnebeelden, of alle andere kunstversieringen, welke men stap voor stap in de christlijke begraafplaatsen vindt. Kort en goed, ook zonder tot al deze uitleggingen, evenmin als tot die van Bellarminus, van den kardinaal Du Perron en van Vasquez 1), zijne toevlugt te moeten nemen, komt men wel van-zelf tot het juist begrip van wat het concilie bedoelde, door slechts te letten op de omstandigheden van den toenmaligen tijd.

De Kerk was lang met rust gelaten en tot verademing gekomen; men had in de verschillende gedeelten van het keizerrijk christentempels gebouwd; doch op den oogenblik, dat de vaders van Elvira bij elkander waren, stond er een

stante che fossero allora le Spagne inondate dagl' Iconoclasti eretici di si empia sentenza, di dove poi è scritto il registro de' Canonî, che qui andiamo trascrivendo. Battaglini. *Istor. universal. di tutti i Concil.*, an. 303, p. 38. *Edit. Venez., in-fol.*

1) Bellarm., lib. 11, c. 1X, *De Imagin.*; Du Perron, *Actes de la Conférence de Fontainebl.*, 97, 6; Vasquez, *In Sum. D. Thomæ*, disp. 105, c. 11.

vreeslijke storm over de Kerk los te barsten: Diocletiaan had zijne bloedplakkaten aan de muren van Nicomedië gehecht. Bij het vooruitzicht van de slagting, die er op handen was en de heiligscheennis, welke men zoo straks kon verwachten, verboden zij wijslijk, om de kerkwanden met heilige zaken te bemalen, die daardoor allereerst aan verguizing zouden zijn blootgesteld. Het was oneindig veel veiliger, los schilderwerk te hebben, op hout of ivoor, en dat, in tijd van gevaar, zonder het minste opzien te baren, kon worden weggenomen en onttrokken aan der vervolgers oog 1).

« En, werkelijk, is het dáárdoor, dat de *dyptiken* in gebruik zijn gekomen en, zoo men weet, gebleven, geheel de middeleeuwen door, als eene overlevering dier dagen van

1) Deze verklaring, door de oordeelkundigste archeologen aangenomen, is door den beroemden Buonarotti in duidelijke bewoordingen nedergeschreven, waaraan de geleerde Bottari deze opmerkingen, als voorwoord, heeft toegevoegd: « Il senatore Filippo Buonarotti fa una molta bella osservazione al nostro proposito in occasione di spiegare un dittico del suo museo, adornato di sacre imagini... Crede che tal sorta di dittici non sacre imagini fosse adoperata per l'uso stesso, per quale si adoperano presentemente le tavole dell' altare, sicchè queste sieno a quelli succedute; e quindi avendo notato, come l'uso di essi era molto addattato alle necessità, che avevano i primi cristiani, a ragione delle persecuzioni di malfare spesso i luoghi destinati per le sacre adunanze, soggiunge, ricevere da questo molta chiarezza il riferito canone del Concilio Illiberitano: « Poiche in questo canone, come ognuno a considerarlo tutto insieme può ravvisare, si prescrive: che le immagini sacre, venerate ed adorate dai cristiani, non si dipingano stabilmente su i muri delle chiese, come per alcuni si doveva già fare, a ragione della longa pace goduta da' fedeli, e ciò per una prudente economia addattata ai tempi, che correvano allora dell' imminente persecuzione di Diocleziano, onde tornava molto acconcio di avere le sacre immagini in piccoli dittici da potersi in ogni accidente facilmente levarsi, ed ascondersi. » — Bottari, *Sculture e Pitture sacre*, etc., t. I, p. 106. — Even zoo is ook het gevoelen van Battaglini, *loc. sup. cit.*

beproeving, toen de christenen, voet voor voet, in hunne schuilplaats achtervolgd, overal kunstig op hout geschilderde of in ivoor gebeitelde afbeeldingen van den Zaligmaker, van de H. Maagd en der apostelen met zich voerden, en later, ten gevolge van de door het fanatisme der Iconoclasten tegen hen ingestelde vervolging, bijbehielden. Als een uitvloeisel dier voor de ontluikende Kerk ontstane noodzaaklijkheid, zijn, tijdens de renaissance, de met deuren gesloten altaarschilderijen in zwang geraakt, die den vorm van *dyptiken* hadden, en wel van eene aanzienlijke grootte, zoo als men er nog in de kerken van Italië aantreft. Het verbod der kerkvergadering van Elvira was derhalve geheel van plaats en omstandigheid afhankelijk, en zóó is het, zeer zeker, dat men dit zal hebben te verstaan 1).

Zelfs al schrijft men het bedoelde concilie meer gezag en een grooter omvang van toepassing toe, dan nog is het zeker, dat daardoor niet de minste invloed op de catacomben werd uitgeoefend: immers, de onderaardsche crypten, bij de heidenen onbekend, konden, zonder groot bezwaar, vaste schilderwerken ontvangen 2); terwijl wij, later dan het concilie van Elvira werd gehouden, den H. paus Celestinus de muren zijner begraafplaats met gewijde afbeeldingen zien versieren 3).

En nu blijft nog over de gevolgtrekking, welke men uit de voorafgaande bedenking wilde afleiden, namelijk, dat

1) *Tableau des Catacombes*, p. 106.

2) Cimiteri erano luoghi per se stessi poco esposti alle persecuzioni e per ciò piu sicuramente poterano azzardarsi i cristiani di dipingere nelle volte e pareti delle cappellette di essi, *quod colitur, aut quod adoratur*. Bottari, *Sculture*, etc., t. I, p. 106.

3) S. Cælestinus Papa propriam suam cæmeterium picturis decoravit. *Epist. Adrian.*, I, ad *Carol. Magn.*

het schilderwerk der catacomben niet zoo oud is, als men wel beweert, of dat het niet door de christenen zou gemaakt wezen. De Protestanten hebben er een groot belang bij, om de oudheid dezer monumenten te wraken; immers, wanneer ze echt zijn, dan heeft het Protestantismus zijn proces onherroepelijk verloren, en wel op grond zijner eigen verklaring, daar het immers de zuiverheid van Rome's kerkleer gedurende de drie eerste eeuwen volkomen beaamt. Op streng-redeneerkundige gronden, zou men evenwel die gevolgtrekking kunnen verwerpen, aangezien zij, wanneer het beginsel, waarop zij berust, valsch is, zelve ook niet waar kan wezen; doch, in ieder geval, aangezien de oudheidskundige kwestie, waarvan hier sprake is, door van godsdienstigen aard te worden, eene hooge mate van belangrijkheid erlangt, zal men het ons, zeker, dank weten, dat wij, met onwederlegbare bewijzen, de echtheid der muurschilderingen van onze catacomben staven.

Van den beginne af aan, was het christendom met het gebruik van gewijde beelden en schilderwerken bekend: de fresco's der romeinsche begraafplaatsen, nu, behooren tot die hooge oudheid. Eusebius, een ooggetuige, verhaalt, dat de wonderdadig van eene bloedvloeijing genezen vrouw het standbeeld van onzen Heer deed vervaartigen. Ziehier de merkwaardige woorden van dezen geschiedschrijver: « Daar wij van Cesarea spreken, kan het niet ongepast beschouwd worden, dat wij een der herinnering waardig feit aan het nageslacht overbrengen. De overlevering berigt ons, dat de door onzen Zaligmaker van eene bloedvloeijing genezen vrouw, uit die stad afkomstig was, waar men ook haar huis zag, versierd met een gedenkteeken, dat 's Heeren weldaad in het geheugen bewaarde. Bij de deur der woning is, namelijk, op een voetstuk van steen, een koper beeld geplaatst, ge-

kniel liggende en met opgeheven handen, als in smeekende houding, voorgesteld; en daar tegenover, vervaardigd uit hetzelfde metaal, het standbeeld van een man, in een mantel gekleed en de hand uitstreckende. Men zegt, dat aan zijne voeten eene onbekende plant wast, die, tot den rand des mantels opstijgende, de eigenschap bezit van alle soorten van kwalen te genezen. Nog voegt men er bij, dat dit beeld onzen Heer voorstelt. Het heeft tot in onzen tijd toe bestaan, en wij hebben, bij ons bezoek in die stad, het met eigen oogen gezien. Nu is het geen wonder, dat de heidenen, uit erkentelijkheid voor de weldaden, welke zij van onzen Heer ontvangen hadden, dergelijke monumenten oprigttten, daar wij-zelven de afbeeldingen der apostelen Petrus en Paulus, gelijk mede die van onzen Heer gezien hebben, op paneel geschilderd, en bewaard gebleven tot in onzen tijd 1). »

Men zal misschien zeggen, dat deze afbeeldingen door de heidenen vervaardigd werden, en dus voor de oudheid van het christlijk schilderwerk geen bewijs opleveren. Doch, er bestond een kunstenaar, die wel degelijk in het Evangelie thuis behoort, en, onder het oog der apostelen-zelven, zijn schildertalent heeft dienstbaar gemaakt aan het afbeelden der hoogverheven Moeder Gods. Het is hier de kwestie niet, of de heden ten dage aan den H. Lucas toegeschreven madona's werkelijk door dien evangelist vervaardigd zijn; alleen is het de vraag, of hij, in de daad, de H. Maagd geschilderd heeft? en het Oosten en het Westen beantwoorden zulks eenstemmig met ja, op grond, dat al de oudste monumenten, die

1) Nec vero mirandum est, Gentiles a Servatore nostro beneficiis affectos hæc præstitisse, cum et apostolorum Petri et Pauli Christique ipsius pietas imagines ad nostram usque memoriam servatas in tabulis viderimus. *Hist. Ecol.*, lib. VII, c. XVIII; zie Sandini, *Hist. famil. sacr.*, c. XVIII, p. 293-96.

daarvoor pleiten, en dit feit in allen deele hebben bevestigd en vereeuwigd. Welke bewijzen toch weet men aan te voeren, om deze even oude als algemeen voor waarheid aangenoemen overlevering te bestrijden, of te willen ontzenuwen 1)? « Het is zeker, zegt de H. Basilius, dat de gewijde afbeeldingen van onzen Heer, van de H. Maagd en der apostelen, van den beginne af aan geschilderd, uit de eene hand in de andere tot ons gekomen zijn 2). »

De Kerk-zelve gebood het maken van gewijde afbeeldingen, teneinde de geloovigen van de dienst der afgoden te verwijderen, en om hen van de Joden te onderscheiden 3). Ook was het, sedert Tertullianus, algemeen gebruikelijk, den Verlosser op de kelken als den Goeden Herder voor te stellen 4). Deze, zoo door het onderwerp, als wegens hunnen ouderdom hoogst-eerwaardige schilderwerken werden, allervorgvuldigst bewaard als een wonderlijk-kostbaar boek, dat de geschiedenis verhaalde van den godlijken Meester en der verbreiders van het geloof 5). Het staat dus vast, dat het gebruik van gewijd schilderwerk tot de geboorte van het

1) Zie Lanzi, *Histoire de la Peinture*; Boldetti, *Osservaz.*, etc., lib. I, c. V, p. 19.

2) *Imagines illorum hoc enim traditum a SS. Apostolis. Orat. contr. Julian.*

3) Ne decipiantur salvati ob idola; sed pingant ex opposito divinam humanaque manu factam, impermixtam effigiem Dei veri ac Salvatoris nostri Jesu Christi, ipsiusque servorum contra idola et Judæos, neque errent in idolis, nec similes sint Judæis. *Can. Apost. Conc. Nicæn. II, act. I; V. Bar., An. 57, n°. 3.*

4) Tertul., *De Pudicit.*, c. V. et X.

5) Quæsit Constantinus: Num alicubi essent historiæ illorum (Petri et Pauli)? Mox beatus Sylvester per diaconos adferri quas habebat Apostolorum imagines jussit. — S. Adriaan. Pap., *Epist. ad Carol. Magn.*

christendom opklimt; en er blijft nu alleen nog maar meer te bewijzen overig, dat de fresco's der catacomben tot die hooge oudheid behooren.

Het is een bekend feit, dat ieder tijdvak der kunst zijn eigenaardig kenmerkenden stijl heeft. Op dien grond bepaalt de wetenschap dagelijks de vermoedelijke dagteekening van het ontstaan van een gebouw, van eene schilderij, van een handschrift, en zij doet dit door middel van een naauwkeurig onderzoek der eigenaardigheden, waardoor deze, elk in zijne soort, zich onderscheiden en kenbaar zijn. Dat onderzoek moge, in een of ander bijzonder geval, twijfelachtig wezen, doch het wordt onloochenbaar zeker, wanneer het zich bezig houdt met een volledig plan van monumenten, met een geheel tijdvak der geschiedenis van de beeldhouwkunst, der schilderkunst of van de diplomatiek. En dit even zeker, als eenvoudig middel is geenszins eene nieuwe of bijzonder aan Frankrijk eigen ontdekking; het is sinds lang bekend, en in alle landen maakt de geleerde wereld er gebruik van. Wel nu dan, op het schilderwerk der catacomben toegepast, stelt het den oorsprong van een groot aantal dier stukken met de geboorte van het christendom gelijk.

Immers, zij vertoonen al de onderscheidende kenmerken der heidensche kunst, zoo als de geschiedenis en de gelijktijdige monumenten, sarcophagen en fresco's, ons die leeren kennen. Zorgvuldiger behandeld bij den aanvang der christelijke jaartelling, toen de schilderkunst in de stad der Cesars nog bloeide, ziet men ze echter weldra van lieverlede afnemen, en, het meer en meer toenemend verval der kunst volgende, eindelijk, tijdens Constantijn en zijne eerste opvolgers, niets anders dan meer of min onvolmaakte schetsen worden. In al die schilderwerken, zegt de geleerde en schrandere Boldetti, is het evenwel zeer gemakkelijk, door het ver-

schil van stijl, het verschil van eeuw te onderscheiden. Men ziet, dat de schoonste bijna allen tot de oudste tijden behooren, dewijl alstoen de schilder- en beeldhouwkunst nog niet verbasterd waren; en de christen-kunstenaar volgde, natuurlijk, den geest der eeuw.

Daarentegen, die slechter van teekening zijn, duiden volgende tijdperken aan, als waarin, de schilderkunst niet alleen, maar, over 't algemeen, alle kunsten geheel vervielen. Ik wil echter niet zeggen, dat de laatstbedoelden allen van later dagteekening zijn, dan toen de vervolgingen plaats grepen. Immers, hoewel in de eerste eeuwen de schilder- en beeldhouwkunst met goed gevolg beoefend werden, zoo houden wij het toch voor meer dan zeker, dat zij niet altijd onder het penseel of den beitel van elken kunstenaar de volmaaktheid bereikten, en de werken van die soort moesten in de catacomben altijd nog minder volmaakt wezen, dewijl de bekrompen middelen der geloovigen hun niet veroorloofden, de beste meesters te kiezen; wat zeg ik? neen, dewijl zij zich, tot het vervaardigen van hun schilderwerk, niet van heidene konden bedienen, is het zeer waarschijnlijk, dat het meerendeel van hen, die het uitvoerden, oneindig beter bedreven was in de oefening der christlijke deugden, dan wel in die der kunst.

Dit is alzoo een afdoend bewijs, dat de beste stukken in de catacomben opklimmen tot der apostelen tijd. En, werkelijk, in de eeuwen na de vervolging, toen de Kerk vrijheid en rust genoot, hebben de pausen, de keizers en de geloovigen, niettegenstaande al hun streven, om de geschikteste kunstenaars tot het versieren der basilieken te erlangen, toch niets beters kunnen krijgen, of, liever, zij hebben oneindig veel minder geleverd, dan wat wij in de catacomben overal zien. Immers, het is niet waarschijnlijk, dat zij, om open-

bare en trotsche gebouwen op te luisteren, de onbekwaamste en onervarendste schilders gebezigd, en, daarentegen, zich bediend zullen hebben van de beste tot het versieren van verborgen plaatsen en onderaardsche crypten, als waardoor het goed schilderwerk der catacomben uit denzelfden tijd zou wezen der grove en plumpe stukken, welke hunne basilieken opleverden 1).

De studie der vergelijking ten aanzien van den tijd, waarin onze christlijke schilderwerken ontstaan zijn, gaat, ook nog in onze dagen, gedurig voort, en, in weêrwil van de moeijelijkheid, door het verloop der eeuwen, daaraan in den weg gelegd, komt men toch altijd tot het ontdekken der verschillende karakters, welke de onderscheiden tijdperken der kunst opleveren. Zoo dan, om slechts twee voorbeelden aan te halen, wijst pater Marchi, zonder eenige bedenking, het begin der III. eeuw als den oorsprong aan van eene der schoonste crypten in de St. Agnes-catacombe 2), terwijl, daarenboven, de bekwaamste romeinsche oudheidvorschers de meeste schilderwerken van dezelfde begraafplaats te huis brengen in de laatste jaren der II. eeuw 3).

Er is nog een ander, en misschien zelfs wel een meer kenmerkend bewijs, waaruit men de hooge oudheid van de penseelvoortbrengselen der catacomben kan afleiden, de za-

1) Boldetti, lib. I, c. V, p. 17.

2) P. 183.

3) Le dipinture dei cubicoli iudicati nella iconografia generale del cimitero di S. Agnese scavati tutti un grandissima vicinanza della nostra chiesa, a giudizio d'uomini che professando l'arte del dipingere si sono nell'abbondanza degli antichi monumenti di Roma esercitati a distinguere comparativamente li opere dell'arte nella serie degli antichi secoli, giudicano che più probabilmente agli ultimi anni del secondo secolo che ai primi del terzo queste dipinture rimontino. — Marchi, p. 184.

mensmelting, namelijk, van het christen- met het heidendom. Het hoofddenkbeeld dezer stukken is aan het Oude of Nieuwe Testament ontleend, doch het bijwerk gewoonlijk van heidenschen oorsprong en beteekenis. Men bespeurt daarin het gelijktijdig bestaan van twee maatschappijen, de eene, die, pas geboren, uit haar frisch en jeugdig geloof de stof der hoofdgedachte van het tafereel put, terwijl de andere, reeds ouder van jaren, den vorm en de inkleeding aan de hand geeft. De eerste, nog te jong, om zich behoorlijk verstaanbaar te kunnen uitdrukken, leent bij de tweede eenige door het gebruik geijkte beelden, als tot een kleed, waarin zij, doch met eene geheel verschillende beteekenis, hare nieuwe begrippen hult. De tweede leent hare grondvormen en hare sieraden zoolang, totdat de christlijke kunst-zelve zich een beeldspraak zou hebben geschapen, en zodoende hare hulp niet meer noodig had.

En tot welk tijdvak nu behoort dat mengsel, of, om zoo te zeggen, die innige versmelting van heiden- en christendom, door het schilderwerk der catacomben zoo onloochenbaar bewezen? Is 't niet het tijdvak der apostelen en dat der vervolgingen? Kan men eene nog sprekender proeve verlangen van de hooge oudheid der eerwaardige monumenten, waarmede wij ons thans bezig houden?

« Dit bewijs, zegt de heer Raoul Rochette, wordt al meer en meer tastbaar, naarmate men dieper in het onderzoek der bijzonderheden van dat schilderwerk doordringt, te beginnen met de stukken der catacombe van den H. Callixtus, naar tijdrekenkundige orde de oudste, en die ook het grootste aantal van die soort van christlijke monumenten oplevert. De uitvoering er van is over het algemeen zorgvuldiger of minder gebrekkig, de ordonnantie rijker en meer afgewisseld, hetgeen duidelijk veroorzaakt wordt, dewijl zij

nader bij de oudheid staan, en daardoor dan ook in het samenstel hunner inkleeding meer zinnebeelden opleveren, uit de ongewijde oudheid voortkomstig, ja, zelfs tot geheel ongewijde onderwerpen toe, doch waarvan de toepassing dan geheel christlijk gemaakt werd, eene bijzonderheid, die tot een nieuw bewijs kan dienen der allerhoogste oudheid, waartoe het schilderwerk dezer catacombe behoort.

« Voor wat de overige begraafplaatsen betreft, zoo ziet men, dat, naarmate het gebrekkige der uitvoering tevens meer en meer het verval van de kunst aanduidt, even zoo ook de inmenging der ongewijde oudheid afneemt, en de onderwerpen uitsluitend christlijk worden. Er ligt in het schilderwerk der cataomben voor den christen-oudheidvorschcr alzoo eene tweeledige stof van opmerking en studie, te weten, hoe langzamerhand de antike kunst onder de handen der christenen wegsterft, en tevens hoe gelijktijdig de eerste proeven zich beginnen te vertoonen dier hemelsche typen, waaraan de kunst der renaissance beweging en kleur te geven wist 1). »

Wij vragen nogmaals, hoe is dat vreemdsoortig verschijnsel te verklaren eener godsdienst, die hare opluistering, hare versieringsmiddelen, hare kunst borgt bij eene mededingster, wier denkbeelden, zeden en geloofsbegrippen zij met veerkracht bestrijdt? Is het niet duidelijk, dat de christenen, die hunne gedachten met het penseel wilden uitdrukken, toevlugt moesten nemen tot door het heidendom geschapen vormen, om daardoor soortgelijke denkbeelden verstaanbaar in te kleeden, en dat het hun even onmogelijk was, eene nieuwe beeldspraak, als eene andere taal dan het Grieksch en Latijn uit te vinden? De eenige verandering, welke zij hunne, naar de antiken gevormde kunstvoorstellingen konden doen onder-

1) *Tabl. des Cat.*, p. 102.

gaan, bestond daarin, dat zij er het een of ander aan toevoegden of van afnamen, al naar gelang zulks door hun geloof noodzakelijk gevorderd werd; even als zij, bij het gebruik der in zwang zijnde taal, waarvan zij het geheele woordenboek behielden, zich vergenoegden enkel met aan sommige uitdrukkingen eene in nieuwen zin veranderde beteekenis te geven 1).

En in welken tijd nu zag zich het christendom tot het uiterste gebracht van geene taal, geene schilderkunst, of, beter gezegd, in 't geheel geene kunst meer voor zich te bezitten? Is dat niet, duidelijk en klaar, het tijdperk zijner eerste kinderjaren? De monumenten der catacomben, waar men zoovele sporen van het heidendom werdervindt, dagteekenen dus van het tijdstip der geboorte van de Kerk. Het zou, overigens, tot niets dienen, om over het punt der ware oudheid dier gedenkteekenen hier nog verder uit te weiden, aangezien onze thans volgende bezoeken dier grafplaatsen zelve dat alles nog nader en geheel zullen toelichten. Het wordt tijd, dat wij den Appischen weg verlaten.

Even als de reiziger, die thans de slagvelden van Marengo, van Austerlitz of van Wagram bezoekt, met gretigen blik elke plek gadeslaat, waar een of ander schitterend wapenfeit plaats had in die dagen van reusachtigen strijd; even als hij met geestdrift den krijgsman huldigt, wiens roem die velden verkondigen, zoo ook wij, pelgrims op het schitterender tooneel der groote heldenfeiten van het christendom, alvorens de onsterflijke *Via Appia* vaarwel te zeggen, groeten wij haar en brengen wij haar hulde in naam, niet slechts van die haren roem reeds in de oudheid verkondigden, maar ook van hen, die, in later tijd, dezen grond onsterflijk gemaakt hebben door hun bloed.

1) Raoul Rochette, *Tabl. des Catacombes*, p. 98.

Op dit eereveld vielen denzelfden dag vierduizend martelaren. Het heidendom, in den persoon van Hadriaan, verwonnen door hunnen moed, is verplicht, hun de plaats in te ruimen, en het verschaarde zwaard te steken in de scheè. Op nieuw gewet, evenwel, schittert het nogmaals in de handen van den vreeslijken Valeriaan; deze stort evenwel, tot tweewerf toe, om, eindelijk, voor altoos vernietigd te worden bij den harteslag, door hem toegebracht aan Lucilla, eene weerlooze maagd. In plaats van een zwaard, neemt Diocletianus de bijl op, die allereerst dertig krijgslieden uit zijn leger nedervelt, wier lijken de plaats kenteekenen, waar tallooze navolgers op den vreeslijken kerkvervolger de zege zullen komen behalen, zoo wreed en zoo lang hun betwist. Eindelijk, als het zieltogende heidendom zijn laatsten bloedigen slag wil gaan leveren, zal de Appische weg de doorluchtige martelaren Sempronius en Aurelianus den afvalligen Juliaan zien dwingen, om het vreeslijk-noodlottig woord op de lippen te nemen, dat door hem in de vlakte van Perzië weldra volledig zal worden uitgesproken: « Galileër, gij hebt gezegevierd » 1)! Wees dan gegroet, gij, Vorst der wegen, gloriepad en praalgraf tevens van allen, die hier hebben gezegevierd. Wees gegroet, gij, die door God, bij edele bevoorregting, zijt uitverkoren, om, ten eeuwigen dage te getuigen van de ijdelheid der oud-romeinsche helden, maar tegelijk van den onsterflijken lauwer, die het hoofd der verwinnaars van het christlijk Rome omkrans!

1) Aringhi, lib. III, c. XXI, p. 289.

15 Januarij.

Catacomben der Via Latina (weg van Latium.) — Catacombe van Apronianus. — Geschiedenis. — De H. Eugenia. — Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte. — Adam en Eva. — Caïn en Abel. — Noach. — Verklaring van een ring. — Catacombe der HH. Gordianus en Epimachus. — Geschiedenis.

De vrome menigte begaf zich naar den H. Bartholomeusop-het-Eiland, waar, in de kerk der *Benfratelli*, het feest van den H. Joannes-Calybita werd gevierd. Na de gewijde overblijfselen van dien grooten martelaar der ootmoedigheid onze hulde toegebracht te hebben, keerden wij op onze schreden terug, om een bezoek te gaan afleggen in de catacomben der *Via Latina*, beroemd door den daár geleverden strijd der bloedgetuigen des geloofs. Tusschen de oude *Porta Capena* en *Cælimontana*, thans de Sint-Sebastiaans- en Sint-Jans-poort genoemd, liggen, tegen de helling van den *Cælius*, de *Porta Latina* en de Latijnsche Weg. Ten tijde der keizers stak de *Via Latina* den Valeriaanschen en Appischen Weg naar de kroon 1). Tusschen twee rijen van trotsche grafgestichten door, geleidde zij naar het land der Latijnen, het oude Latium.

Nog heden ten dage vindt men in de wijngaarden, die haar omringen, de uitgestrekte *Colombariën* der vrijgelatenen van Pomponius Hylas en der familie (*familia*, dienstboden, of hofhouding) van Augustus; doch de tempel der *Fortuna fœminina* (vrouwlijke Fortuin), waar Veturia haren zoon Coriolanus stuitte, is onder zijne eigen bouwvallen verdwenen. Dat zelfde is het geval met de prachtige villa van Phyllis, Domitianus voedster, waar deze moedige vrouw een graf verleende aan dien onwaardigen vorst. Ofschoon door rijkdom

1) Præclarissimæ sunt Viæ Appia, Latina, Valeria. — Strab. lib. V.

en glorie beschermd, zijn ook deze gestichten te niet gegaan en verdwenen, terwijl het bedehuis, dat de plek aanduidt, waar des Heeren beminde leerling in de kokende olie werd geworpen, het wisselot der menschen en het woeden des tijds duurzaam heeft weêrstaan. Niet verre van de thans gesloten *Porta Latina*, bevindt zich, in het veld, de catacombe van Apronianus.

Waardoor bekwam zij dezen, in de consulsregisters van het oude Rome zoo beroemden naam? De geschiedenis geeft daarover geene bepaald-zekere toelichting; wel heeft zij in hare jaarboeken den naam eens martelaars, tot dat edel geslacht behoorende, aangeteekend; doch zij berigt, dat hij op den Salarischen Weg den dood vond, zonder evenwel er bij te voegen, dat hij door zijn graf de catacombe der *Via Latina* verheerlijkt heeft 1). Het is waarschijnlijker, dat deze familie, die voor het Gemeenebest zooveel bloed veil had, dit ook voor het Evangelie moest storten, en dat het martelaarschap of de christendeugd van een harer telgen dezen naam zal hebben vereeuwigd door hem te hechten aan de catacombe, die ons thans bezig houdt. De dood of de verdienste van dezen Apronianus moet wel beroemd zijn geweest, om zijnen naam niet te doen uitwisschen en plaats maken door en voor dien der jeugdige heldin, wier graf zooveel luister aan dit kwartier van het onderaardsche Rome heeft bijgezet.

Den 25. December van het jaar 262, verscheen voor de vierschaar van Nicerius, prefect van Rome, eene jonge maagd, Eugenia genaamd, de dochter van Philippus, keizerlijk pre-

1) De H. Martelaar Apronianus was *commentariensis*, dat wil zeggen, intendant der gevangenissen, onder Diocletiaan. — Bar., *Annot. ad Martyr.*, 2 Febr. et 25 Mart. —

fect in Egypte 1). Overtuigd geworden zijnde, dat zij christin was en een aantal harer gezellinnen tot den maagdelijken staat had aangespoord, werd zij veroordeeld, om den marteldood te sterven. Nadat de wreedheid der beulen van het oude Rome op de standvastigheid der christenheldin was uitgeput, bragt des scherpregters zwaard haar den genadeslag toe; en, even als de vogel den strik, die hem gespannen was, ontsnapt, zoo neemt ook hare ziel eene zegepralende vlugt ten hemel. Claudia, hare moeder, kwam het lijk harer dochter wegnemen, en begroef het in een harer tuinen aan den Latijnschen Weg, ter plaatse, waar Eugenia-zelve met hare maagdelijke hand een groot aantal martelaars begraven had 2).

Deze moeder kon zich niet verwijderen van het graf, dat geheel haren schat bevatte, en toen zij, op zekeren dag, er haar gebed met hare tranen kwam vermengen, verscheen haar Eugenia, en zeide: « Verheug u, mijne moeder! de Heer heeft mij de zaligheid des hemels doen smaken; maar, ook gij zult er, en wel op aanstaanden zondag, deel aan komen nemen. Beveel mijnen beiden broeders, Avitus en Sergius, dringend aan, dat zij het teeken des kruises getrouw bewaren, als waardoor zij mede deelgenooten zullen worden aan ons heil.» De uitkomst staafde de voorspelling. Claudia stierf, en hare beide zonen, geloofsverkondigers geworden, werden, bij hunne moeder en zuster, in de catacombe van

1) *Filia Philippi, præfecti augustalis in Ægypto.* — Bar., *An.* 188, n° 3; et *An.* 262, n° 56.

2) *Non longe ab urbe, in Via quæ Latina appellatur, in prædio ejus proprio, ubi multorum ipsa sepelierat membra.* *Act. MS. Cod. S. Petri; S. Mariæ ad Martyr.; S. Cæcil.*

Apronianus begraven. De ligchamen der HH. Eugenia en Claudia verrijken thans de kerk der HH. Apostelen 1).

Hier, even als in de overige catacomben, hadden de christenen gewijd schilderwerk aangebragt: ongelukkigerwijze, bestaat de door de pausen Joannes VII. en den H. Leo III. gerestaureerde basiliek der H. Eugenia niet meer. Echter veroorlooft de herinnering aan dit eerbiedwaardig heiligdom ligtlijk, dat wij hier den draad der belangrijke studie, waarmede wij gisteren aanvingen, weder hervatten.

Behalve het algemeen karakter, — te weten een mengsel van christlijke denkbeelden met heidensche vormen, — doen zich in het schilderwerk der catacomben twee wél te onderscheiden deelen voor, namelijk, het tafereel-zelf en het bijwerk, of het onderwerp en de opsiering er van. Wat nu betreft de onderwerpen, die uitsluitend christlijk zijn, zij vormen, allen te zamen, eene uitgestrekte galerij, waarin de hoofdfeiten der godsdienstige geschiedenis des menschdoms, van af de schepping der wereld tot de eeuwigheid toe, voorkomen, en aan de godvruchtige overweging des beschouwers worden voorgesteld. In onze oogen is dit het schoonste leer- en gebedenboek, dat aan de neophyten kon worden voorgehouden, en tevens het meest-geschikt, om hun gevoelens in te boezemen, overeenstemmende met den treurigen toestand, waarin zij zich bevonden. Vestigen wij, in het voorbijgaan, een oog op eenige schilderstukken, in dit zoo hoogst-eerbiedwaardig museum geplaatst.

In eene der crypten van de catacombe der H. Agnes zijn onze eerste ouders op den oogenblik hunner ongehoorzaamheid geschilderd. Tusschen Adam en Eva staat de verboden boom, omkronkeld door de slang. Satan ziet de vrouw aan,

1) *Act. MS. Cod. S. Petri; S. Mariae ad Martyr. ; S. Cæcil. ; Aringhi, lib. IV, c. II; Mazzol., t. V, p. 294.*

die hare hand naar de vrucht uitstrekt, om haar te plukken, te eten en ze haren echtgenoot aan te bieden. Eene andere schilderij, op dezelfde begraafplaats, verbeeldt Adam en Eva na hunnen val, en trachtende, hunne naaktheid te bedekken. Hetzelfde onderwerp komt zeer dikwijls ook in al de andere catacomben voor. De reden daarvan ligt bij de hand: de leer der erfzonde is de grondslag van die der verlossing en, bijgevolg, van geheel het christendom. Noodwendig moest de eerste zorg der Kerk daarin bestaan, dat zij de geloovigen met deze hoofd- of grondwaarheid, welke de heidenen van het Oosten en het Westen geheel en al hadden misvormd, door en door bekend maakte.

Voeg nu daar nog bij, dat de voorstelling van den zondeval niet alleen diende, om het geestelijk geloof te bevestigen, maar tevens ook om daardoor in het hart der eerste christenen indrukken te weeg te brengen, meest geschikt, om hen in hunne beproevingen te schragen. Het onherroepelijk doodvonnis, door den vinger Gods op het voorhoofd van Adam en van geheel zijne nakomelingschap ingegrift; het boos opzet des satans; de barmhartigheid Gods, tot zelfs in de kastijding der schuldigen uitblinkende; de belofte van een Verlosser; de zekerheid eener algemeene herstelling, die het menschedom méér zou terug geven, dan het verloren had; eindelijk, de toekomstige opstanding: ziedaar de groote leerstukken, die uit het dogma van den zondeval voortvloeijen, terwijl daaruit tevens, als zoovele practische gevolgtrekkingen, ontstaan: de verachting van den dood, en de moed voor het martelaarschap; het vlieden van gevaarlijke gelegenheden; het vertrouwen op de nieuwe Eva, en de ernstige begeerte, om de bekommeringen van het tegenwoordige leven te verwisselen tegen de vreugde der eeuwige heerlijkheid.

Een mondeling onderrigt was noodig, om de voorstelling

te bezielen en er al de leering uit te doen ontspruiten, die vervolgens door de eigen-overweging tot verdere rijpheid werd gebracht. De priesters, de bisschoppen, de kerkvaders traden derhalve als de welsprekende tolken van het oneraardsche museum op; en, wanneer men de schitterende verklaringen van Tertullianus en der overige kerkvaders ten aanzien dezer afbeeldingen leest, dan valt het niet moeilijk, om te begrijpen, dat de eerste geloovigen, die gestadig het grootte boek der catacomben voor oogen hadden, wel grondig geleerd en beproefd deugdzzaam moesten zijn 1).

Bij het tafereel van den zoudeval onzer eerste ouders, die de wereld verdeeldheid en dood aanbragt, sloot zich nu allereerst aan de afbeelding van den noodlottigen broederstrijd, die er terstond reeds uit voortvloeide, namelijk, tusschen Caïn en Abel, den een booshartig, den ander schuldeloos, den moordenaar en het slagtoffer, den gevloekte in leven en dood, tegenover den eeuwig-verheerlijkte, te zamen twee verschillende menschen-rassen vormende, wier aanzijn reeds zoovele eeuwen voortduurt, en die hunne afkomst nog steeds onderscheidend staven. De oorsprong van dit tweeledig feit wordt in een groot aantal crypten door de afbeelding der offerande van Caïn en Abel voor den geest teruggevoerd. Meer in 't bijzonder zal ik daarvan het bewijs in twee sarcophagen der catacomben van St. Callixtus en der H. Agnes aanhalen, namelijk, op de eerste ziet men Caïn met een grooten tros druiven in de hand, gevolgd door Abel, die een lam op den arm draagt. Caïn, de woeste landbouwer, is slechts half gekleed; Abel, de meer beschaafde bezigheden van het herdersbedrijf oefenende, draagt een mantelkleed, tot half over de beenen heen. Onder de gedaante van een achtbaren, op een troon

1) Tertul., *De Resurrect. car.*, c. XLVIII; S. Aug., *In Ps. XL*; Id., *De Symb.*, lib III, c. IV, etc.

gezeten grijsaard, zegent God het offer van Abel, terwijl hij de oogen van Caïns offer afwendt 1). Om het tijdperk, toen dit voorval plaats had, in herinnering te brengen, ziet men, als verscholen achter den godlijken troon, Adam en Eva, de twee eenige, destijds op aarde aanwezige stervelingen.

Op de sarcophaag in de Sint-Agnes-catacombe ziet men, behalve dat alles, ook nog, hoe de voeten des eeuwigens Vaders rusten op een bankje, *suppedaneum* of *scabellum* genoemd, een meubelstuk van weelde, alleen door aanzienlijke personen gebruikt, en dat alzoo hier dient, om de hooge majesteit van den Almagtige aan te duiden. Wij zien, dat de H. Hiëronymus aan Eustochius raadt, zich daarvan, uit zedigheid, niet te bedienen in het openbaar 2).

Na met de geschiedenis van Adam en Eva het leerstellig onderrigt te hebben aangevangen, werd dit voor de neophyten met het verhaal en de toepassing der offeranden van Caïn en Abel voortgezet; en welk een rijkdom van afleiding wisten hunne onderwijzers hieruit niet te putten! De catechumenen en nieuwe christenen zagen daar voor hunne oogen den oorsprong en het karakter dier heidensche maatschappij, wier gruwlijke vervolging zij te verduren hadden, en die hen, ofschoon dan ook onschuldig, ter dood veroordeelde; tevens zagen zij daar ook de reinheid van gemoed, het levendig geloof, de onschuld, waarmee zij, telgen van Abel, hun leven, hunne goederen, hunne aardse liefde ten offer moesten brengen aan God; en dan, in de verte, zie, daar aanschouwden zij de belooning hunner grootmoedige zelfverloochening en van hunne vreeslijke beproevingen; eindelijk,

1) Respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus; ad Cain vero et ad munera illius non respexit. *Gen.*, c. IV. 4.

2) Quando in conventum fratrum veneris, vel sororum, humilis sedeas; scabello te censoris indignam. *Epist.* 22, ad Eustoch.

om hen aan te moedigen, toonde men hun in Abel den persoon-zelven, die het geloof had gevestigd en voleind, het onschuldig slagtoffer, dat zich voor de verlossing der wereld had overgegeven aan den smaad en den dood van het kruis 1).

De krachtige denkbeelden en edele gevoelens, door de eerste twee schilderstukken te weeg gebracht, namen, met het derde tafereel dezer welsprekende galerij, nog in hooge mate toe. Noach, uit den zondvloed gered, was eene al te duidelijke voorspiegeling der ontluikende en door de stormen der vervolging geteisterde Kerk, om niet een even levendigen als troostvollen invloed op den geest der eerste christenen uit te oefenen. De geschiedenis van dien aartsvader komt dan ook dikwerf in de talrijke *cubicula* der catacomben voor.

Op de begraafplaats der H. Priscilla vindt men, in een der gewelfvakken van het *monumentum arcuatum*, Noach voorgesteld half buiten de ark, de hand uitstreckende naar de duif, die hem tegemoet snelt, met een olijfstak in den bek. De voorstelling der ark is zeer merkwaardig, namelijk, niet langwerpig, als een schip, maar vierkant. Men zou daaruit de onkunde of luim van een ongeoeffenden kunstenaar kunnen afleiden, wanneer het wondervaartuig, in het meerendeel der schilderijen, en zelfs der beitelwerken van de catacomben, niet dien zelfden vorm opleverde. Behalve het monument, waarvan hier sprake is, zal ik, naar mijn oordeel, kunnen volstaan, met aan te wijzen de schoone sarcophaag der begraafplaats van den H. Callixtus, en die door Bottari is toegelicht 2).

Waarom nu heeft de kunst dien onwaarschijnlijken vorm

1) D. Ambr., *De Paradis.*, c. II; Tertul., S. Cypr., *De Bono Patient.*, etc.

2) T. III. p. 183.

aangenomen? Door die geheimzinnige ingeving, waarvan zij te allen tijde en alomme verzeld is, geleid, heeft zij in de Ark van Noach het beeld der Kerk gezien; doch, in de werkelijkheid zag zij iets meer nog, dan in het beeld, te weten, het eeuwigdurend standhouden der Kerk; en ziedaar, waarom zij het vaarttuig, dat daarvan het beeld is, onder een vierkant vorm heeft voorgedragen, aangezien het vierkant, over welken kant ook omtuimelende, altijd stevig liggen blijft 1).

En welk een vloed van indrukken moest die neophyten niet overmeesteren, wanneer zij, met het oog op de Ark gevestigd, hunne eerwaardige leeraren hoorden zeggen: « De Ark is, zonder tegenspraak, het beeld der stad Gods, dat wil zeggen, van de deze wereld doorreizende Kerk, en die behouden werd door het kruis, waaraan de Middelaar Gods en der menschen is gehecht en verheven geworden, Christus Jesus, onze Verlosser en Heer. De verschriklijke waterramp, waaraan zij is prijsgegeven, verkondigt u de vreeslijke vervolgingen, die ons treffen. In den aartsvader, die de Ark bestuurt, en er orde en leven in onderhoudt, moet gij den Heer zien, den waren Noach, den regeerder der Kerk, die, door de genade gesteund, al meer en meer ten hemel streeft, naarmate de golven der vervolging hooger en hooger stijgen. Wanneer niemand, buiten Noach en zijne in de Ark besloten familie, uit den watervloed behouden is gebleven, dan moogt gij daaruit leeren, dat er buiten de Kerk voor niemand heil is te vinden. Wat de zijdeur betreft, in de Ark aangebragt, zij doelt voor u op de wonde, in de zijde des Verlossers, wiens ligchaam de deur der Kerk is, waaruit al de Sacramenten, als zoovele genademiddelen, voortvloeijen, die ons vereenigen met Hem.

1) *Quadratum enim, quacumque verteris, firmiter stat. S. Aug., Contr. Faust., lib. XII, c. XIV.*

« Wanneer gij na den zondvloed, die het doopsel der oude wereld was, de duif tot Noach ziet komen met een olijftak in den bek, dan verkondigt u die bodesse des vredes, dat, na het doopsel, dat u van de erfsmet heeft gezuiverd, de vrede getroffen is tusschen u en God. Toen de vloed voorbij was, begaf zich Noach, — de stamvader eener nieuwe wereld, behouden in de Ark, welke hij-zelf, ten spijt van de spotternij der boozen, gebouwd had, — op den vasten bodem, waarvan hij met zijn gezin bezit nam, zonder meer vrees te koesteren voor eene herhaling van den watersnood: men zie, in al deze omstandigheden, den Heer, het hoofd van een nieuw volk, behouden in de Kerk, welke Hij, in weêrwil der vervolgingen, stichtte, en die, op het einde der dagen, als alle beproevingen voorbij zullen wezen, den hemel zal ingaan, met al de zijnen, om dien te bezitten in eeuwigheid 1). »

Het tafereel van den zondvloed — dat even grootsch als treffend beeld der Kerk, in haren tegenwoordigen en toekomstigen staat, — is door de christlijke kunst menigwerf aan den blik der geloovigen ter beschouwing voorgesteld, en men vindt het niet alleen in het schilder- en beeldhouwwerk der catacomben, maar ook op ringen en andere voorwerpen van gewoon gebruik. In het bijzonder moet ik hier vermelden den schoonen ringsteen, door Aringhi aan het licht gebragt, en die de hierboven geuite denkbeelden volledig zamenvat, door het vereenigen van de Ark en de Kerk tot één geheel.

Deze steen is een onyx van buitengewone schoonheid, doch slechts weinige strepen groot. In 't midden ziet men een

1) S. Aug., *De Civit. Dei*, lib. XV, c. VI; S. Cypr., *Epist. ad Pomp.*; id. *Contra Novat.*; Tertull., *lib. de Baptism.*; S. Justin. *Colloq. cum Triph. Jud. circ. finem.*

vaartuig, vreeslijk door de golven gezweept; de voor en achter geplaatste roeijers worstelen met kracht tegen de baren in; eene bevallige duif rust op den achterstevan en ziet rustig bij de beweging toe. Te midden van het dek staat een enkele mast, met een klein scheepje in den top, en waarop mede eene duif is geplaatst. Op eenige schreden van den voorstevan verwijderd, wandelt Petrus op de wateren, en steekt de hand uit naar den Zaligmaker, die met majesteit onbeweeglijk op de kokende baren overeind staat. Boven het hoofd van den H. Petrus en van onzen Heer leest men de grieksche en latijnsche aanduidingsletters: PET. IHC. *Petrus, Jesus.* Eindelijk, onder de kiel van het vaartuig, ziet men een zeemonster, met gapenden muil, en dat in zijue beweging smart en woede uitdrukt.

Ongetwijfeld stelt dit schip de Kerk, de onstuimige zee, de wereld, en vooral de wereld gedurende de eerste vervolgingen, voor; de roeijers beteekenen de apostelen, de rustige duif doelt op den H. Geest, den waren loods der Kerk; het scheepje op den top van den grooten mast beduidt de Ark van Noach, het beeld der Kerk; de ééne mast voor de beide vaartuigen verbeeldt Christus, die, van alle eeuwigheid zijnde, de Kerk steunt en schraagt, van af den beginne der wereld; de duif, als waarnemende, op het scheepje gezeten, beteekent de duif van Noach, het zinnebeeld van den H. Geest. De H. Petrus, die zijn vaartuig verlaat, bij het hevigst woeden van den storm en den Heer komt zoeken, is niet anders dan de Kerk-zelve, die, onder vurige smeekgebeden, hare toevlugt tot den godlijken Meester neemt, zoodra zij zich door vreeslijke en talrijke vijanden ziet bestookt. En nu, eindelijk, het zeemonster, dat zich daar onder de kiel vertoont, wat zou dit anders zijn dan de vreeslijke Leviathan der H. Schrift, de Satan, die alle stormen te voorschijn brengt en gedurig

tracht, het schip der Kerk te doen stranden. Doch, geheel zijn wezen drukt het onvermogen dier pogingen en de woede der wanhoop uit 1). Wij vragen, is er een verstaanbaarder, vollediger, welsprekender boek dan dit eenvoudig steengraafersel?

Hulde doende aan de christlijke kunst, die zoo getrouw hare zending volbragt, begaven wij ons naar de catacomben der HL. Gordianus en Epimachus. Gedurende de vervolging van Julianus den Afvallige, telde Rome onder zijn pleitbezorgers er een, met name Gordianus, die het heidendom zeer was toegedaan, weshalve hij de verdediging daarvan, tegenover een priester, Januarius geheeten, op zich nam, doch door dezen zoo grondig wederlegd werd, dat hij de waarheid, die zich voor zijne oogen vertoonde, moedig erkende, en, met drie-en-vijftig personen van zijn huis, tot het christendom overging. Spoedig daarna moest hij, op de in die dagen gewone wijze, zijn geloof bezegelen, en hij bezegelde het ook alzoo — namelijk, met zijn bloed.

Rome moest toen aanschouwen een zijner achtbaarste burgers, als een lage booswicht, gekneveld, daarna met folterzwepen verbrijzeld en verscheurd, voorts aan den schandpaal gehecht, en, eindelijk, den bijslag ontvangende, die hem het hoofd afscheidde van den romp. En nu overwege men wel, dat al die, Nero waardige, wreedheden bevolen werden door Apronianus, prefect van Rome, een afstammeling uit het doorluchtig geslacht, waarvan een der leden, hetzij als martelaar, hetzij als weldoener, zijnen naam heeft gegeven aan de catacombe, welke wij zoo even hebben verlaten. In den nacht van den 10. Mei, 562, namen de christenen het lijk van den heiligen martelaar weg, en zetteden het op de begraafplaats van den H. Epimachus bij. Alexandrië (in Egypte)

1) *Roma subterr.*, lib. V, c. IX, p. 244.

was de schouwplaats geweest, waarop deze nieuwe geloofsheld had gestreden; doch Rome verlangde in moederlijken naijver, het lijk te bezitten van haren edelen telg, en zoo kwam de doorluchtige geloofsgetuige uit verre streken in de groote stad der martelaren plaats nemen, toen Gordianus zich in de eeuwige rust naast hem voegde, en tevens daaraan, met hem, den luister schonk van zijnen naam 1).

Tot de glorie dezer catacombe, wier oorsprong onzeker is, moeten, volgens het goed-gestaafde gevoelen van Bosio, ook nog genoemd en meegeteld worden de doorluchtige martelaren Sempronius, Olympius, Exuperius en Theodulus, welke de H. paus Stephanus, door zijne geestelijkheid en een aantal christenen vergezeld, gedurende den nacht, bij fakkellicht, onder plechtig gezang, voor zoover de ijslijke vervolging van Valerianus dit veroorloofde, daar zelf heeft bijgezet 2).

Men mag ook hier nog bijvoegen den beroemden geloofsheld Nemesius, die van de hand diens-zelfden opperherders een eervol graf ontving, ter plaatse, waar hij zich den palm der overwinning had verworven; later werd zijn ligchaam, tegelijk met dat der H. Lucilla, zijne dochter, overgebracht, en, even als de hier bovengenoemde martelaren, in de kerk der H. Maria-la-Nuova, aan het einde van het Forum, begraven. Daar rusten zij nog heden ten dage, en de pelgrim, die ze komt huldigen, kan er tevens de eeuwige vruchtbaarheid der katholieke Kerk bewonderen, wier tempel hier de asch vereenigt zoowel van hare eerste kinderen, in

1) Bar., *Annot. ad Martyr.*, 10 mai; Bosio *Roma subterr.*, lib. IV, c. III.

2) Eadem nempe nocte adveniens S. Stephanus Episcopus cum clericis et religiosis viris, hymnis ex more redditis, eorum corpora, hoc est sanctorum Sempronii et sociorum, abstulerunt et sepelierunt juxta Viam Latinam, milliaro primo. *Ms. Cod. Vat.* 4.

het martelperk gevallen, als het niet minder roemvol kroost van haren ouderdom. Wij weten reeds, dat in de kerk van *Santa-Maria-la-Nuova* het ligchaam bewaard wordt der H. Francisca Romana, de eer harer kunne, de glorie harer eeuw, de roem der eeuwige stad.

17 Januarij.

Catacomben der Via Latina (vervolg). — Catacomben der HH. Simplicius en Servilianus. — Geschiedenis. — Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte. — Abraham. — In de catacomben vindt men geene kruizen. — Verschillende soorten van kruizen. — Jozef. — Mozes. — Vier hoofdtrekken uit zijn leven dikwerf voorgesteld. — Pharaö. — De Verbondsark. — Samson. — David. — Elias. — Catacombe van den H. Tertullianus. — Geschiedenis.

Toen Satan de stamouders des menschedoms in het verderf stortte, besmette hij gelijktijdig geheel hun nageslacht met zijn helsch vergif. Als verwinnaar van den heer der schepping, kreeg hij ook een noodlottigen invloed op de schepselen, onderworpen aan zijn gebied.

Alle volken waren van dit vreeslijk leerstuk even zeer doordrongen, als het onloochenbaar vast staat, en ook niet te wederleggen valt. En vandaar dus overal, waar menschen wonen, offeranden, verzoenings- en zuiveringsmiddelen, bezweringen, en wat van dien aard al meer is, te werk gesteld, om, zoo mogelijk, de schepselen te onttrekken aan den boosaardigen invloed van den vorst der duisternis. Als erfhouderesse der waarheid, kon de katholieke Kerk niet laten varen een geloofsbegrip, te gewigtiger, dewijl het een der grondzuilen is, waarop het godlijk wereldbestuur rust. Ieder jaar alzoo legt Rome ten aanzien van dat punt hare geloofsbelijdenis in het openbaar af, door de plegtige zegening van het vee. De feestdag van den H. Antonius is hiertoe

verkozen, ongetwijfeld daarom, dewijl de patriarch der woestijn schitterend heeft weten te zegevieren over den helschen vijand, die zich steeds toelegt op de bezoedeling en het verderf van alle werken Gods. Wat hiervan ook zij, terwijl de menigte zich deels naar den Esquilijn heen begaf, waar die zegening plaats greep, deels naar de kerken van den H. Antonius-*ai-Monti*, van de H. Maria-*der-Mirakelen*, van Sint-Jan-*der-Florentijners*, en der kloosterlingen van den H. Antonius-*aan-St. Pieters-kolonnade*, om er de vermogende hulp van den grooten Satan-bezweerder in te roepen, hervatten wij naar de *Via Latina* onzen togt.

Eene mijl (een kwartieruurs) voorbij de begraafplaats van den H. Epimachus, bevindt zich de catacombe der HH. Simplicius en Servilianus. Zij behoort bij de eerstgenoemde en gaat door voor de oudste van dat wijk; de oorsprong er van dagteekent van Trajanus bewind. Ziehier eenige glanspunten uit hare geschiedenis. De bekeering der H. Flavia Domitella had te Rome en aan het keizerlijk hof veel opzien gebaard. Men zocht naar de oorzaken, die de jeugdige vorstin hadden kunnen nopen, om haren rang en al hare levensvooruitzigten op te offeren aan eene godsdienst, met den banvloek belegd.

Onder degenen, die zich met dat onderzoek bezig hielden, en met eigen ooren de redenen der jonge martelares gehoord, met eigen oogen hare wonderwerken gezien hadden, noemt men de HH. Simplicius en Servilianus, die, nadat ze mede bekeerd waren, voor altijd braken met de godsdienst, waaraan zij vroeger innig waren gehecht. Dientengevolge, op last van Anianus, den prefekt der stad, gevangen genomen, kon echter niets hen in hunne overtuiging doen wankelen, en zij boetten hunne standvastigheid met het hoofd, dat hun door heulshanden afgehouden werd. De christenen maakten zich van hunne lijken meester, en begroeven ze eerbiedig in een tuin,

die hun toebehoorde, op een half uur afstands van de stad, gelegen aan den Latijnschen Weg. De H. Martelaren werden daar als tot twee heilbronnen, waaruit, eeuwen lang, eene kracht voortvloeide, tot genezing zoo voor het ligchaam als voor de ziel 1).

Moet men onder de glorievolle namen der bewoners van deze catacombe ook niet die van de HH. Quartus en Quintus rangschikken, wier lichamen naar Capua zijn overgebracht? of wel bevindt zich hunne grafstede op eene afzonderlijke plek, die aan de bedoelde catacombe grenst? Ten aanzien dezer nevenzaak zijn het de romeinsche oudheidvorschers met elkander niet eens 2). Evenwel, de juiste plaats, waar zij begraven werden, heette *Ad centum aulas*, bij de honderd kamers, of vertrekken, die, naar het oordeel der geleerden, een groot gebouw vormden, tot badhuis, of voor de bijeenkomst der leden van een of ander gerechtshof, misschien wel van den raad van honderd, bestemd 3). Er is niets van overgebleven dan eenige verspreide bouwvallen, in den bodem bedolven en door de wijngaarden onttrokken aan het oog. De ontdekking dier catacombe is men verschuldigd aan den prelaat Guizzarda, een der eerste wachters van het onderaardsche Rome. De basiliek der heilige martelaren, door paus Adriaan I. hersteld, bestaat niet meer, zoodat het ons onmogelijk was, er ons onderzoek naar het oorspronkelijk schilderwerk dier gebouwen voort te zetten, hetwelk wij evenwel door middel van andere monumenten konden doen,

1) *Quorum corpora christiani posuerant in predio eorum Via Latina, milliario secundo, in quo loco exuberat virtus martyrii eorum usque in praesentem diem.* — Ado, *In Martyr.*, die 20 April.; id., *Martyr. Rom.*, 20 maii.

2) Boldetti, lib. II, c. XVIII; Bosio, lib. IV, c. 1V.

3) Boldetti, lib. II, c. XVIII.

en wel op hetzelfde chronologische punt, waar wij gisteren dien studiedraad hebben neêrgelegd.

Een dikwerf in de catacomben herhaald tafereel is Abrahams offerande, eene voorstelling, waaraan de ontlukende Kerk, om twee redenen, vooral, waarde hechte. Eerstens drukte de onschuldige Isaac, die evenwel door zijnen vader, wiens eenige teêrbemide zoon hij was, geofferd werd, even krachtig als waar, het juiste beeld uit van den christen der catacomben, dien Isaac der nieuwe wet, niet minder dierbaar aan God, en echter, op zijnen last, prijs gegeven aan den brandstapel en aan het zwaard. Tot welk eene les van onuitsprekelijke teederheid, gelatenheid, vertrouwen en grootmoedige onderwerping moest het gezigt van dat aartsvaderlijk tafereel den nieuw-bekeerden niet strekken, en tegelijk tot welk een levend beeld van hun tegenwoordigen en toekomstenden staat. Bovendien was het noodig, om, onder zooveel beproevingen, hen moedig te doen staande blijven, dat men hun dikwerf God voor oogen stelde, als aller martelaren toonbeeld, vorst, trooster en steun; terwijl intusschen de omstandigheden niet toelieten, Hem af te beelden aan het kruis.

En hiermeê nu zijn wij gekomen aan de oplossing van een hoogst merkwaardig punt in de geschiedenis der vroegste christelijke archeologie. Reeds hebben wij gezien, dat nooit, of genoegzaam nimmer, het kruis voorkomt, noch op de grafsteden, noch bij de opschriften, noch op eenig monument der hoogste oudheid van het christendom, namelijk, het gewone kruis, maar niet dat van Sint-Andreas, en zooveel te minder nog het crucifix. Vanwaar nu, zal men vragen, dit verschijnsel? Wij zullen trachten, er de verklaring van te geven.

Door den H. Paulus-zelfen weten wij, dat het kruis den joden eene ergernis en den Grieken eene dwaasheid was.

Het alzo te schilderen of te beitelten in de crypten der catacomben, waar met de neophyten ook de catechumenen, en zelfs heidenen en joden, die het Evangelie wenschten te leeren kennen, te zamen kwamen, zou hoogst onvoorzigtig geweest zijn. Het gezigt van dit teeken zou de joden geërgerd, de Grieken tot spotternij en smaad aangezet, de nog tegen het christendom min of meer bevooroordeelden aan het wankelen gebragt, en de maar pas in den schoot der Kerk opgenomen nieuwelingen als tot een voedsel gestrekt hebben, dat voor een zwakke of kranke veel te krachtig was. Het is dus met het oog op hunne zwakheid, dat men hun noch het crucifix, noch zelfs het kruis in afbeelding wilde vertoonen 1); immers, het was ook voldoende, dat men 't den christenen hoofd en hart inprentte, en, ter vermijding van alle moeilijkheden, noch schilderde, noch beitelde, tenzij figuurlijk of in zinrijk bijwerk verborgen en gehuld.

Bij de ouden had het kruis vier verschillende vormen, of, beter gezegd, er waren vier soorten van kruizen: het eenvoudige kruis, *crux simplex*, bestaande enkel in een strafpaal, waaraan de misdadigers met spijkers of touwen bevestigd werden; het zaamgestelde, *crux composita*, was in drie soorten verdeeld, te weten het *crux decussa*, een kruis uit twee, op het midden vereenigde balken bestaande, in den vorm der X van de Grieken of de X der Latijnen, en door ons het Sint-Andries-kruis geheeten, ter herinnering aan den apostel, die daaraan den dood onderging; voorts het *crux commissa*, in de gedaante van de hoofdletter T der Grieken of de T der Latijnen; de derde soort, *crux*

1) Bosio, *Roma subt.*, lib. V, c. X; Tertull. *Contr. Judæos*, c. X; et *Adv. Marcion.*, lib. III, c. XVIII.

immissa genoemd, met een dwarsbalk van boven over den paal, heeft den vorm van ons gewone kruis, aldus † 1).

Onder de beide laatste vormen vindt men in de hoogste oudheid het kruis niet afgebeeld, en zulks, waarschijnlijk, wegens het moeilijke, om het zodoende te kunnen verbergen, hetgeen met het Sint-Andries-kruis geenszins het geval behoefde te wezen, daar de oningewijden hierin niets anders zagen dan dat, waarvoor men het uitgaf, namelijk, de aanduidingsletter van des Heeren aanblijken naam; en daarom dan ook komt op de oudste monumenten niets zóó algemeen en zóó dikwerf voor, als het monogram van Christus ✠, dat het dubbel voordeel opleverde, van, zonder argwaan te wekken, den naam van het godlijk slagtoffer uit te drukken, en tevens, zonder eenige hindernis, het werktuig voor te stellen, waaraan Hij den dood voor ons onderging. Later, toen men het kruis begon te schilderen, droeg men zorg, het met parels of rozen te omringen, en dus, als 't ware, te verbloemen; dit is, wat men noemt *crux gemmata*, het parelkruis, zoo algemeen in de monumenten der IV. eeuw, « en zulks (zegt de geleerde Bottari) wegens den afschuw, dien dit vroeger zoo smadelijk en onteerend strafwerktuig den nieuw-bekeerden altijd nog min of meer inboezemde 2). »

Wat het crucifix betreft, zoo doen de hierboven aangevoerde redenen genoegzaam begrijpen, waarom men de vertooning er van achterwege liet, dáár, waar soms catechumenen, dikwerf joden en heidenen, maar altijd neophyten, in de vergaderingen tegenwoordig waren. Het is zelfs een zeer betwist punt, of er vóór Constantijn wel eenig crucifix bestaan heeft, en de meest gezaghebbende archeologen vinden er dan

1) Zie Gretser, *De Cruce*, lib. I, c. 1; Lipsius, *De Cruce*, lib. I, c. VI, VII, VIII, IX; Sandini, *Hist. famil. sacr.*, p. 236.

2) Sandini, *Hist. fam. sacr.*, p. 173.

ook geen bezwaar in, om zulks bepaald ontkennend te beslissen 1).

Niet minder dan uit Abrahams offerande, putteden de eerste christenen ook overvloedig uit de geschiedenis van Jozef de levendigste gevoelens van geloof, liefde, hoop, en onderwerping aan Gods wil. Dit vierde tafereel der groote onderaardsche galerij sloot zich bij de drie vorige, zelfs als eene nadere ontwikkeling er van, aan, en paste volkomen bij den toestand, waarin zich de vervolgde geloovigen bevonden. Vandaar dan ook, dat die voorstelling gedurig in de catacomben wordt aangetroffen. Jozef, in zijne beproevingen en verheerlijking het beeld des Zaligmakers, is dit nog veel meer in zijne opstanding. Het plegtig overbrengen van zijn gebeente naar het beloofde land, om daar bij de aartsvaders te rusten, is een al te levendig beeld van 's menschen terugkeer, op den dag der verrijzenis, onder de gelukzaligen, in zijn eigenlijk vaderland, dan dat de christenen dit leerstuk, de bron hunner deugd, van hunnen moed en van al hunne vertroosting, niet zouden hebben voorgesteld door de kunst: men vindt het dan ook, indedaad, fraai geschilderd in de crypt der catacomben van den H. Callixtus, en door Aringhi aan het licht gebracht 2). Met hunne gewone welsprekendheid, gaven de kerkvaders hunnen geloovigen de verklaring der roerende geschiedenis van Jacobs zoon, in wien zij dan altijd wezen op den godlijken Verlosser, op de Kerk, als zijne eeuwige bruid, en op de christenen, als zijn kroost 3).

1) E questo, perchè non per anco era dissipato dalla mente degli uomini, quantunque convertiti all' fede, l'orrore, che avevano a quel legno già infame e ignominioso. *Sculture e Pittur.*, etc., t. III, p. 173.

2) Lib. III, c. XXII, p. 311.

3) Tertull., lib. *Contr. Judæos*; Origen., *Homil. I in Exod.*; S. Ang., lib. XII, *Contr. Faust.*, etc.

Na het beleg van Tyrus, trok Alexander naar Jerusalem, vast besloten, om de joden wegens hunne gehechtheid aan Darius te straffen; doch de hooge priester toonde hem de geschiedenis zijner veroveringen, lange te voren beschreven in de profetiën van Daniël. Bij de lezing daarvan, ontwaakte de verwinnaar als uit een diepen slaap: hij wordt groot en grooter in zijn eigen oog, de toorn maakt bij hem voor bewondering plaats, en de joden worden voor hem een voorwerp van gehechtheid, die nimmer zich meer verloochend heeft. Even zoo, verbeeld ik mij, moesten de gewaardwordingen zijn der eerste christenen, toen men hun de geschiedenis toonde hunner roeping, hunner beproevingen en van hunne zegepraal, met breede trekken in de geschiedenis van het oude godsvolk geschetst.

Hoe moesten zich hunne denkbeelden verheffen, en hoe gemakkelijk moest het hun vallen, de innige en volledige overeenkomst tusschen hun leven en dat van het volk, welks opvolgers zij waren, in te zien. De godsdienst werd voor hen zodoende een tweeledig boek, aanvangende tegelijk met het ontstaan der wereld, en dat eenerzijds de voorspiegeling en anderzijds de verwezenlijking daarvan bevattede; en, even als een schilder, die een portret maalt, onafgebroken het oog op zijn model gevestigd houdt, zoo ook hield de God van alle eeuwigheid, gedurende de vier duizend jaren, dat hij zich met het schrijven van dat prachtig werk bezig hield, den blik voortdurend geslagen op de werkelijkheid der beelden, welke zijn penseel had voortgebracht; en de christen zegt, in verrukking, tot zich-zelf: die werkelijkheid is de Kerk, die werkelijkheid ben ik.

Het volledigste toonbeeld van den godlijken wetgever, Mozes, moest vooral hem in liefde en bewondering opgetogen doen staan; en de kunstenaar der cataomben heeft zich dan

ook bijzonder bijverd, om met dit vijfde tafereel zijne groote onderaardsche galerij herhaaldelijk te verrijken. Evenwel, vier groote trekken uit het leven van Mozes vinden hier voornamelijk eene plaats: zijne reis naar den berg Horeb, om zich met God te onderhouden; het ontvangen der tafelen van de wet; het wonder der watervloeiing uit de rots, en, eindelijk, het manna, dat uit den hemel tot spijsz nederdaalt. Meer dan andere, waren deze groote voorvallen aan leering en toepassing op den toestand der neophieten rijk.

In een tafereel en in een bas-relief der catacomben van den H. Callixtus, door Bosio en door Bottari aan het licht gebragt, ziet men den wetgever der Hebreërs, met ééne voet op een steen, bezig om zich van zijn schoeisel te ontdoen. Eene geheimzinnige hand, uit de wolken te voorschijn komende, toont het bevel en de tegenwoordigheid Gods, en men meent het woord te hooren: « Leg uw schoeisel af, want de grond, dien gij betreedt, is heilig. » Was het wel moeilijk, om den neophiet, bij het gezigt van dat tafereel, te doen begrijpen, dat de heiligheid voor hem een eerste vereischte was, om ingewijd te kunnen worden in de geheimen des geloofs 1)?

Een *monumentum arcuatum* der begraafplaats van de HH. Marcellinus en Petrus stelt Mozes voor, daar hij de wet ontvangt. De wetgever is staande afgebeeld, met ééne arm opgeheven naar eene wolk, waaruit de hand Gods met de rol der Tien geboden te voorschijn komt. Door Mozes op die wijze voor te stellen, wilde men aanduiden, dat God de stichter was van het Oude en van het Nieuwe Verbond; dat de Kerk en de godsdienst ééne zijn, terwijl zij, die vermetel

1) S. Greg. Naz., *Orat. II, in Pascha*; S. Aug., *Sermo XLII, de Sanctis*.

het tegendeel beweren, als ketters moeten worden beschouwd 1).

Twee vakken in hetzelfde gewelf stellen ons de eerste christenen voor in het gebed. Ter herinnering aan den Gekruiste, baden zij met de armen uitgestrekt, daar zij geloofden, voor God zich niet aangenamer te kunnen vertoonen, dan zóó, als het groote slagtoffer op Calvarië de armen hield opgeheven aan het kruis, een eerwaardig gebruik, dat nog in onze dagen, geheel de wereld door, overal, door den priester aan het altaar wordt gevolgd. Kunnen, welligt, ook de heidenen een duister voorgevoel gehad hebben van de wijze, waarop eens het H. Offerlam zou bidden, wanneer zij, in hoogen nood, even zóó hunne smeekgebeden tot hunne goden rigtten 2)?

Hoe dit nu ook zij, hier ziet men een christen met uitgestrekte armen zijn gebed verrigten. Hij staat, in een mantel gewikkeld, waaronder hij een kleed draagt, waarvan de mouwen met een purperen boordsel zijn belegd. In een benedenvak staan twee christinnen, in dezelfde houding, terwijl hare kleeding eene groote eenvoudigheid toont. Men vindt daarin de raadgevingen der apostelen en de tuchtregels der kerkvaders, beiden, verwezenlijkt 3). Haar sluijer is opgeslagen en ten teeken, dat het maagden zijn, haar aangezigt onbedekt.

1) VETUS TESTAMENTUM Deus condidit. — S. Aug., *Contr. duas Epist. Pelag.*, lib. III, n. 10; Bottari, t. II, p. 175.

2) Et pandere palmas
Ante Deum delubra.

LUCRET., lib. V, v. 1199.

Ipse gubernator tollens ad sidera palmas.

OVID., *Trist.*, lib. I, v. 10.

3) Nam verus ornatus maxime christianorum et christianarum, non tantum nullus fucus mendax, verum ne auri quidem, vestisque pompa, sed mores boni sunt. — S. Aug., *Epist.* 247.

In het openbaar verschenen deze steeds gesluijerd, doch in de vergaderingen der geloovigen ontsluijerden zij zich, bij het gebed; en het was daardoor, dat zij zich van de weduwen en gehuwde vrouwen onderscheidten 1), die in de kerk gesluijerd, zich in het openbaar altijd vertoonden met ontbloot gelaat.

In het voorbijgaan zij, tot roem van het christendom gezegd, dat het aantal maagden, die zich toewijdden aan den Heer, te midden eener wereld, waarin keizer Augustus met moeite zes vestalinnen vond, weldra zoo groot werd, dat de heidensche schrijvers er zich luide over beklagen 2). Men ziet daaruit, dat onzen hedendaagschen filozofen, in hunne drogreden tegen het celibaat, niet eens de eer der vinding kan worden toegeschreven. — Zóó nu was het algemeen gebruik, waarvan alleen, bij buitengewone omstandigheden, gelijk bij voorbeeld in rouw, soms werd afgeweken. Dus vindt men, in de catacombe der H. Priscilla, aan het gewelf eener crypt, eene biddende vrouw afgebeeld, met uitgestrekte armen en het gelaat met de haren bedekt.

Om op de oorspronkelijke gewoonte van in den kruisvorm te bidden nog eens terug te komen, wil ik hier doen opmerken, dat de protestanten ten onregte beweren, dat zulks nutloos is, dewijl God alleen op het hart en de bedoeling acht

1) Door te vorderen, dat de maagden zich overal gesluijerd zouden vertoonen, bevestigt Tertullianus het door ons bedoelde gebruik: « Certe in Ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timeant extraneos, revereantur et fratres: aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis. » *De veland. Virgin.*, c. XIII.

2) Et licet quocumque oculos flexeris, feminas adfatim multas spectare cerratas, quibus, si nupsissent per aetatem ter jam nixus poterat suppetere liberorum. *Amm. Marcel.*, lib. XIV, c. VI; Bottari, t. II, p. 63, 174.

geeft, en men alzoo aan eene dergelijke bijgeloovigheid, — eene uitvinding der Kerk van Rome! — volstrekt niet moet hechten: immers, het schilderwerk der catacomben is daar, tot een onwraakbaar bewijs der oudheid van dit gebruik, dat klaarblijkelijk opklimt tot het tijdperk, waarin, volgens de protestanten, de Kerk nog door geene inmengselen of bijzaken, van welken aard ook, was verbasterd of ontsierd. Zij kunnen derhalve, zonder met zich-zelfen in tegenspraak te komen, hier van geen bijgeloof spreken. En, wat het nuttige er van betreft, wij vragen, of zij te dezen opzigte in hunne bewering wel méér grond van regt hebben? Immers, de kerkvaders, voor wie zij zeggen den hoogsten eerbied te koesteren, riepen hun, reeds vijftien eeuwen verleden, luide toe, dat niets onnuttig is van wat in 't hart gevoelens van meerder ootmoed, vertrouwen en rouwmoedigheid kweekt; en daartoe behoort het eerwaardig kerkgebruik, waarvan hier sprake is 1).

Mozes, op de steenrots slaande, is een derde voorval uit het leven van den hebreeuwschen wetgever, door de eerste christenkunst zeer dikwijls voorgesteld: men vindt het in al de catacomben als schilder- of beitelwerk aanwezig. Volgens de leer van den H. Paulus-zelfen, doelt de steenrots,

1) Wat de H. Augustinus er van zegt, is te schoon, om hier niet aangehaald te worden: « Nam et orantes de membris sui corporis faciunt, quod supplicantibus congruit, cum genua figunt, cum extendunt manus, vel etiam prosternuntur solo, et si quid aliud visibiliter faciunt. Quamvis eorum invisibilis voluntas, et cordis intentio Deo nota sit, nec ille indigeat his indiciis, ut humanus ei pandatur animus; sed hinc magis seipsum excitat homo ad orandum, gemendumque humiliter, atque ferventius. Et nescio quomodo, quam hi motus corporis fieri nisi motu animi præcedente non possint, eisdemque rursus exterius visibiliter factis, ille interior invisibilis, qui eos facit, augeatur: ac per hoc cordis affectus, qui, ut fierent ista, præcessit, quia facta sunt, crescit. *De Cura gerend. pro Mort.*, c. v, n. 7.

in de woestijn, op onzen Heer; de roede, die er op slaat, voegen de kerkvaders er bij, is het kruis, de wateren, die er uit voortvloeijen, zijn de genademiddelen, zoo als het Doopbad en de kracht tot den marteldood, die uit de wonden van den Godmensch ontspruiten, terwijl de geestdrift, waar-meê de Israëliten het zoo zeer begeerde water opvangen, voor de christenen als eene les kan worden beschouwd 1). Daarenboven, welk eene bron van vertrouwen leverde voor de wreed vervolgte, dikwerf van vaderland en goed verstoken, ja, geheel uitgeschudde christen-geloovigen, de herinnering niet op aan de treffende bescherming, door God aan zijn volk verleend? Het nuttige van zulk eene leering verklaart, als van-zelf, waarom dit tafereel zoo dikwerf werd herhaald.

Beteekenisvoller en roerender nog, kon het mirakel van den Manna-regen wel niet vergeten worden: immers het gold voor een vasten stelregel der eerste Kerk, dat zonder de Eucharistie het martelaarschap onmogelijk was. Echter, hoe noodzakelijk en onontbeerlijk het Altaargeheim ook wezen mogt, toch was het streng verboden, er openlijk voor uit te komen, en vandaar, dat men het alleen onder zinnebeeldige teekenen voordroeg, zoo ter opleiding van hen, die er nog niet meê bekend waren, als tot herinnering voor die er reeds bij waren ingewijd. Het meest-sprekende beeld voor dat H. Geheim was, voorzeker, het Manna, dat, van den hemel gevallen, aller smaak bevredigde en het reizend volk, op zijn langen en moeilijken togt, in den strijd tegen zoovele

1) Sed et fontem baptismi nobis atque martyrii eadem petra ostendit. De latere enim ejus, cum percussus est, sanguis et aqua processit; quod baptismum et martyrium figuravit. Hier., *In Isai*, c. XLVIII; id., S. Justin, *Colloq. cum Tryph.*; Aug., *Serm.* 29 et 86, *De Temp.*

vijandige krachten, die het den weg naar het beloofde land trachtten te versperren, sterkte, zóó lang, tot dat het den voet op den aan zijne vaderen beloofden bodem had gezet. In een der schoone crypten van de catacomben des H. Callixtus, ziet men dan ook Mozes, zeven volle korven met manna vertoovende, terwijl, in een nevenvak, de Zaligmaker een zeker aantal, met een kruis gemerkte, brooden geborgen heeft in de plooijen van zijn kleed. Beeld en verwezenlijking zijn naast elkaer geplaatst, doch altijd bewimpeld, waaruit men ziet, dat de christlijke kunst niet duidelijker spreken mogt 1).

Ofschoon dan ook al volkomen zeker van den goeden uitslag der worsteling, welke zij hadden door te staan tegen Cesar en de aan zijne bevelen onderworpen wereld, moesten de geloovigen toch ook het lot hunner vervolgers kennen: Farao, met geheel zijn leger in de zee verzwolgen, gaf hun daarvan een beeld. Op eene schoone sarcofaag der vaticaanse Grotten ziet men den egyptischen vorst, door een vier-span getrokken, de golven insnellen, waarboven nog het hoofd van eenige zijner soldaten uitkomt, terwijl Mozes, op den tegenover liggenden oever staande, zijnen wonderstaf zwaait en de verdelging der Egyptenaren gebiedend uitspreekt 2).

Voortgaande in het volbrengen van haren verheven last, treedt de oorspronkelijke kunst in al de bijzonderheden van het zoo grootsche als moeitevolle leven der ontluikende Kerk, en stelt ze allen, onder de edelste beelden, aan het oog der neophieten levendig voor: nu eens is het de Verbondsark, als eene afspiegeling zoowel van den God, die hen beschermt, als van de godlijke Moeder, die hun den Verlosser, voor

1) Bottari, t. II, p. 35-6; Bosio, lib. V, c. XVII.

2) Bottari, t. I, 170.

wien zij strijden, schonk 1); dan weder voert Samson de poorten van Gaza weg, ten sprekend teeken, hoe de God des levens de poorten des grafs heeft verbrijzeld, en even zoo ook de deuren* van hunnen onderaardschen kerker verbreken zal 2). Of het is David, strijdende tegen Goliath, en in welk beeld zij hun godlijk hoofd ontdekken, als de verdelger van Nero, van Domitiaan, van Valeriaan en van zoovele andere reuzen, die hen honen en verdrukken 3); of wel Elias, in een vurigen wagen ten hemel stijgende, en die hun zegt: « Het brandend geloof is der martelaren zegekar! » Vervolgens zijnen mantel aan zijn leerling Elisa toewerpande, voegt deze er bij: « Des Heeren geest is over u, een geest van liefde, van licht, van voorspelling en van heiligheid, die de Kerk nimmer verlaten zal 4). »

Wanneer wij de catacombe van den H. Tertullianus willen bezoeken, dan wordt het tijd, dat wij onze studie schorsen, ofschoon er nog veel zou gevorderd worden, om ook alleen maar de hoofdbladzijden te lezen van de zoo hoogst-merkwaardige geschiedenis der oudste christlijke kunst. — Regts van de *Via Latina*, vindt men in de wijngaarden en onder de bouwvallen der heidensehe grafgestichten, niet ver van de begraafplaats van den H. Simplicius, den ingang der catacombe van den H. Tertullianus, den Tobias der eerste Kerk.

Men was in 't hevigst der vervolging van Valeriaan, en hoe bedrijvig ook, toch was de godvruchtige ijver der geloovigen niet in staat, om al de slagtoffers te begraven, die elken dag door het zwaard der beulen weggemaaid, of door

1) S. Cyrill. Alexand., *De Incarnat. Verb.*, c. X; S. Ambr. ⁷ *Serm.* 25, *Pro Com. con.*

2) S. Aug. *Serm.* 107; S. Greg., *Hom.* 21, *In Evangel.*

3) S. Greg., lib. XXXIV, *Moral. in cap.* 42 *Job.*

4) S. Max. Taurin., *Fest. de SS. Martyr.*; Rupert., *De Trinit.*, et *Oper.*, lib. V, c. XV.

den muil van het roofgedierte werden verscheurd. Een meerwarige heiden is hun in het verzamelen, wegvoeren en ter aarde bestellen der hier en daar verspreide lijken behulpzaam; onder anderen, begraaft hij-zelf twaalf priesters van Rome, gemarteld niet verre van de Claudiaansche waterleiding, aan den Latijnschen weg. Die liefdedaad maakte hem de magtige genade waardig van het Evangelie te mogen omhelzen. Door den H. paus Stephanus gedoopt, ontving hij, ofschoon nog in het witte kleed der catechumenen, de priesterwijding, en zettede, ten verzoeke van den opperherder, zijn liefderijk, maar gevaarvol werk nu ijverig voort.

Twee dagen na zijn doopsel, wordt Tertullianus gevangen genomen en voor des keizers vierschaar gesleurd. Men eischt van hem, dat hij de schatten van zijnen meester Olympius zal uitleveren. « Wanneer gij — dus spreekt hij den keizer toe — de schatten van mijnen meester begeert, dan verlangt gij het eeuwig leven, hetwelk mijn meester tegen zijne vergankelijke rijkdommen heeft ingewisseld. » Valerianus, hem voor waanzinnig verklarende, beval, dat men Tertullianus eerst stokslagen geven, en hem daarna de zijden met brandende toortsen uitblakeren zou. Na zich in dat gruwelijk schouwspel verlustigd te hebben, gaf de wreedaard zijn slagtoffer aan een magistraatspersoon, met name Sapricius, over. Deze, zijn snooden meester in alle opzigten waardig, deed den martelaar naar het Mammertijsche plein heenbrengen, waar men hem op de folterbank spande, de tanden uitbrak en de zenuwen doorsneed. Na al deze gruwelpijnen te hebben doorgestaan, werd Tertullianus onthoofd 1). De H. paus Stephanus trachtte, zijn kostbaar overschot magtig te worden, en begroef het aan den Latijnschen weg, bij de talrijke martelaren, welke Tertullianus daar zelf ter aarde had besteld.

1) Boldetti, lib. II, c. XVIII, p. 563.

In 1687, door de zorg van den prelaat Guizzardi, ontdekt, vertoonde de catacombe van Tertullianus niets dan goed gesloten *loculi*. Deze omstandigheid heeft den twijfel doen geboren worden, of de heilige martelaar, wiens ligchaam door den H. paus Pasqualis I. opgedolven, thans in de kerk der H. Praxeda, met de overblijfselen der twaalf priesters, waarvan wij straks spraken, rust, wel op deze begraafplaats is bijgezet geworden. Het is evenwel niet moeilijk, alle onzekerheid te dezer zake te doen ophouden: men weet toch, dat de catacombe van den H. Tertullianus naast die van den H. Simplicius ligt; niets verhindert alzoo, te vooronderstellen, dat de doorluchtige martelaar begraven zal zijn geworden op de grens der laatstgenoemde catacombe, waarvan een kwartier zich zal genoemd hebben naar zijnen naam 1).

19 Januarij.

Catacomben der Via Lavicana. — Catacomben der HH. Tiburtius, Marcellinus, Petrus en Helena. — Geschiedenis. — Schilderwerk. — Historisch gedeelte. — Job. — De drie jongelingen in den gloeienden oven. — Daniël in den leeuwenkuil. — Jonas. — Ezechiël. — Catacomben der HH. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius, Simplicius en der vier gekroonde heiligen. — Geschiedenis.

De *Via Lavicana*, die naar het oude Labicum, thans *Colonna*, voerde, en in het gebergte, tusschen Frascati en Tivoli, lag, was, even als de overige romeinsche wegen, met tempels en grafsteden omzoomd. Men noemt, onder anderen, als zoodanig, het *Fanum Quietis*, den tempel der rust, en het praalgraf van keizer Didius. De lijkbus van Alexander Severus en zijner moeder Mamea, in dezelfde rigting gevonden, doet

1) Bar., *Martyr.*, 4. aug.; id. *Ann.*, t. II, an. 260, n. 3.

vermoeden, dat ook zij hun graf aan den Latijnsehen weg hebben gehad. Wat hiervan zij, op de prachtige monumenten der wereldbeheerschers, even als op de *puticuli* der slaven en van het geringe volk, zijn de glorierijke grafsteden onzer martelaren gevolgd. De eerste catacombe, die zich aan den reiziger te Rome, wanneer hij de groote poort (*Porta Maggiore*) uitgaat, voordoet, is die der HH. Tiburtius en Marcellinus. In de acten der martelaren heet zij veelal *Ad Duas Lauros*, waarschijnlijk, uit hoofde van de twee laurierboomen, geplant op de plek, welke zij beslaat. Vóór de regering van Diocletianus, wordt er geen melding van gemaakt; doch in dat tijdvak werd zij onsterfelijk door den kampstrijd van den H. Tiburtius, die er zijn naam aan schonk.

Tiburtius was een jonge romeinsche senator van doorluchtige geboorte, en buitengewoon schoon. Zijne oogen werden voor het evangelielicht geopend, toen paus Cajus, de vreeslijke vervolging van Diocletianus ziende naderen, op een zondag, de christenen van Rome, in het huis van Chromatius, den vader van Tiburtius, deed vergaderen, en, naar den geest der Kerk, het in hunne keus gaf, om te vlugten, of, met hem, te blijven in de stad. Tiburtius verklaart luide, dat hij den opperherder niet wil verlaten, maar zich gelukkig zou achten, zijn leven duizendmaal op te kunnen offeren voor zijn Verlosser en Heer. De vergadering gaat uit een, en paus Cajus blijft zich met eenige christenen in het paleis van den keizerzelve verborgen houden, welke zonderlinge schuilplaats zij verschuldigd zijn aan Castulus, den intendant der *Zetes*, die hun deze kleine vertrekken, op de bovenverdieping van 's keizers paleis, had ingeruimd 1).

1) Zetarii dicebantur qui praefecti erant zetis: erat quippe zeta (ut tradit Plinius, lib. VI, *Epist.* V.) locus capax unius lecti cum duabus sellis, qui velis obductis, et reductis modo adjiciebatur cubiculo.

Intusschen kon Tiburtius toch niet werkloos blijven: hij gaat de stad in, en wint er velen voor de heilige zaak. Een valsche broeder, evenwel, met name Torquatus, verraaft hem, en doet hem in hechtenis nemen. Voor Fabianus, den prefect van Rome, gebragt, wordt de jonge senator daar bezworen, door een smaadvollen dood, zijn edelen naam niet te bezoedelen. Doch Tiburtius zegt: « ò gij, even schrandere als achtbare romeinsche magistraat, meent gij dan, dat ik mijn geslacht geen schande zou aandoen en mijn naam niet onteeren door de ontuchtige Venus, den wulpschen Jupiter, den bedrieglijken Mercurius en den kindervraat Saturnus als godheden te aanbidden? » De magistraat doet, tot antwoord op deze rede, gloeiende kolen aanbrenge, en zegt: « òf gij gaat blootvoets deze kolen betreden, òf wel ter eere der goden er wierook op werpen: kies! » En Tiburtius, zonder een woord te verliezen, ontdoet zich van zijn schoeisel, en zet de voeten in de kolen, die hem niet deren, in het allerminst. « Ziet gij — zegt hij tot Fabianus — zij zijn, als rozen, frisch en zacht 1). » Fabianus staat op en beveelt, dat men hem naar de *Via Lavicana* brengen en daar onthoofden zal. Dit vonnis werd aan hem den 11. Augustus van het jaar 286 voltrokken 2).

Tiburtius nu had in zijne familie twee dier heldinnen, gelijk er zoovelen voorkwamen in de eerste dagen der ontluikende Kerk, en die het graf van haren doorluchtigen bloedverwant niet konden verlaten: Lucilla en Firmina bragten dagen en nachten lang bij de asch van den martelaar door.

modo auferebatur, ac proinde portatile quoddam cubiculum. — Bar., An. 286, n. 9.

1)Videtur quod super flores roseos gradior. — Bar., t. II, An. 286, n. 22.

2) Bar., *ibid.*

Deze verscheen haar, op zekeren dag, met de heilige Marcellinus en Petrus, en verzocht, dat zij bij hem zouden begraven die beide martelaren, aan de *Via Corneliana*, ter plaatse, *Sylva nigra* (het zwarte woud) geheeten, gedood. Den volgenden nacht bragt het rijtuig der H. Lucilla de door haar en hare edele zuster opgespoorde lijken, volgens Tiburtius verlangen, naar de *Via Lavicana* ter eeuwige rust. Zietdaar het eerste gloriefeit, aan deze catacombe verbonden. Alvorens ook over de verdere te spreken, is het goed, ten aanzien dezer heilige martelaren eene bijzonderheid meê te deelen, welke paus Damasus ons heeft gemeld.

In de geschiedenis der ontluikende Kerk gaan twee onloochenbare zaken steeds met elkander gepaard: de onverschrokken ijver der christenen, om de lijken der martelaren meester te worden, en de uiterste zorg der heidenen, om hen te versteken van dezen troost. De beul nu der HH. Marcellinus en Petrus verhaalde aan paus Damasus, toen deze nog kind was, dat hij zijne slagtoffers te midden van het dichtste krepelhout gesleurd en dáár ter dood gebragt had, opdat de christenen hunne lijken niet zouden kunnen vinden 1). Hij wist niet, dat de God der martelaren over hen waakte.

1) Hæc omnia Damasus, cum lector esset, et adhuc parvulus, didicit ab eo, qui eos decollaverat, et postea factus Episcopus, in eorum sepulcro his versiculis declaravit:

Marcelline, tuos pariter, Petre, nosce triumphos:
 Percussor retulit Damaso mihi, cum puer essem,
 Hæc sibi carnificem rabidum mandata dedisse,
 Sentibus in mediis vestra ut tunc colla secaret,
 Ne tumultum vestrum quisquam cognoscere posset:
 Vos alacres, vestris manibus mundasse sepulchra,
 Candidulo occulte postquam jacuistis in antro.
 Postea commonitam vestra pietate Lucillam,
 Hic placuisse magis sanctissima condere membra.

Den 18. Augustus, van het jaar 528, werd Constantijns moeder, de H. keizerin Helena, naast deze heilige martelaren bijgezet, en de catacomben der *Via Lavicana* voegt alzoo bij hunne roemvolle namen ook dien dezer doorluchtige vorstin. Uit *liefde tot zijne moeder*, en uit *eerbied voor de heilige martelaars*, deed Constantijn op hunne graven eene prachtige basiliek bouwen, waarvan men nog eenige overblijfselen ziet, door het volk van Rome *Torre Pignatorra* geheeten 1), en waarbij thans eene kleine kerk de plaats van dat eerwaardig monument vervangt. Ter eere van den kardinaal Corsini zij het gezegd, dat men aan zijne bemoeijingen verschuldigd is een gemaklijken toegang tot deze catacombe, die, zeker, als eene der best bewaarde, grootste en belangrijkste mag worden beschouwd 2).

Te dezer plaatse, eenmaal getuige van het lijden onzer vaders, hervatten wij den draad der studie van het schilderwerk, dat hen zoo dikwerf had bemoedigd en vertroost. Een der meest-geschikte tafereelen, om hun gelatenheid, moed en vertrouwen in te boezemen, was ongetwijfeld de geschiedenis van den geduldigen Job. « Welke martelaar is er, — dus zegt een der welsprekende toelichters en verklaarders van dit onderaardsch museum — met wien Job niet kan vergeleken worden? wat zeg ik? hoeveel martelaren tegelijk evenaren niet dien heiligen man 3)! » — « Ziedaar (dus voegt een ander er bij), ziedaar, waarom men u, wanneer gij in droefenis, in tranen of in beproeving zijt, de geschiedenis van dien Oosterschen vorst voor oogen houdt 4). » Het hart

1) Pro amore matris et veneratione sanctorum. — Anast., *In S. Sylvest.*

2) Boldetti, lib. II, c. XVIII, p. 563.

3) Quis enim est martyr, cui hic non potuit æquari, imo martyres innumeros hic unus æquat. — Chrysost., *Hom. II, In Job.*

4) Orig., lib. I. *In Job.*

van den mensch is zoo gesteld: wilt gij het troosten, wacht u dan, om het zich te doen spiegelen aan een lagchend tafereel van geluk, maar wijs het veeleer op een tooneel van droefheid, grooter dan die, waaraan het zelf lijdende is. En mogt het u daarbij gelukken, er een straal van hoop in te kunnen laten doorschemeren, zoo zijt zeker, dat gij er lakenis aan zult hebben toegebracht. Dus nu was het voorbeeld van Job.

Na het verloren gaan zijner goederen, het verlies zijner kinderen, de verwijtingen zijner vrouw, de beschuldigingen zijner vrienden, en de ligchaamlijke smarten, welke hij te verduren had — alles zaken, welke de bewoners der catacomben met hem gemeen hadden — kwam toch weér herstel van welvaart, van rijkdom en gezondheid, al hetwelk onze vaders met het oog des geloofs van verre reeds ontdekten in de ophanden en schitterende toekomst der eeuwigheid; en vandaar alzoo, dat zij, van uit het hart der aarde en als uit hun levend graf, de verheven smartkreet blijde herhaalden, door den verduldigen, godgetrouwen aartsvader aangeheven, zittende op de puinen van zijn verdwenen geluk: « Ik weet dat mijn Verlosser leeft, dat mijne beenderen wederom bevelescht zullen worden, en dat ik Hem met eigen ooggen zal zien, ik-zelf en niet een ander: die hoop nu is verborgen op den grond van mijn hart, en de hand van hen, die mij een graf zullen geven, zal haar met mij begraven in mijn *loculus*. »

In de catacomben der *Via Latina* vonden wij, in eene crypt, den heiligen oudvader afgebeeld als gezeten op een hoop asch en gekapt stroo. In de begraafplaats der HH. Marcellinus en Petrus vonden wij hem evenzoo voorgesteld. Een ongegordeld kleed bedekt hem naauwlijks het halve lijf; het overige is naakt. De ouden waren gewoon, een bedroefde af

te beelden zittende, met het hoofd gesteund door de hand. Op de medaljes van Vespasianus, ter herinnering aan Jerusalems verwoesting geslagen, ziet men Judea, in de gedaante eener vrouw, onder een palmboom gezeten, met deze woorden als bijschrift: *Judæa capta* 1).

En hoe verder men de geschiedenis in komt, des te levendiger stelt ook de christlijke kunst haar voor; en, even als de profetiën zich meer en meer ontwikkelen, naarmate zij het groot mysterie naderen, waarin ze allen zijn opgelost, zoo ook worden de beelden uit het Oude Verbond voor het oog treffender en duidelijker, naar gelang zij tot de werkelijkheid overgaan van het tijdvak der eerste christenheid. Op Job volgen de drie knapen in den gloeienden oven, en aan dit beeld ontbreekt reeds niets meer, wat in werkelijkheid niet volkomen bestaat.

Drie onschuldige kinderen, wien geene andere misdaad ten laste wordt gelegd, dan de aanbidding van den waren God; een bijgeloovige en wreede vorst; een vuurkolk, die de ver-eerders van den Almagtige wacht; een geheel volk van toeschouwers, dorstende naar hun bloed; een wonderwerk, dat hen, te midden der vlammen, in 't leven bewaart; de belijdenis van den naam Gods door den vervolger-zelven; ziedaar, wel zeker, de geschiedenis van elken martelaar en van alle vervolgingen, in haren afloop en volkomen ontwikkeling. Men moet hooren, hoe de kerkvaders en de martelaren den grond en de beteekenis verklaren van dat tafereel, hetgeen alomden neophyten voor oogen werd gesteld. « Gods goedheid, zegt de H. Cyprianus, heeft u genadig deel willen laten nemen aan het lot der drie kinderen, die het beeld zijn van allen, wier leven den Heer geofferd wordt 2). » Vandaar dan

1) Bottari, t. II, p. 107, 137.

2) Pueros etiam vobis gloriosâ confessione sociavit divina dignatio.

ook het gebruik, om op de feestdagen der martelaars den lofzang der drie knapen in den gloeienden oven op te lezen, een gebruik, dat door het vierde concilie van Toledo verpligtend is verklaard.

In eene crypt der catacomben van de H. Agnes, ziet men regts van een *arcosolium*, de drie kinderen in den oven overeind staan, met den *sarabalum*, of Frygische muts, op het hoofd, een wijd onderkleed, fladderende om het lijf, en de handen als biddende ten hemel gestrekt. Dit zinrijk feit vindt men, om zoo te zeggen, bij iederen stap, dien men doet, door de kunst verbeeld. Op het bedoelde monument is er bijgevoegd het tafereel van Daniël in den leeuwenkuil, en van den goeden herder, met het behouden schaap op zijne schouders. Op den kleinen *loculus* leest men het volgende :

ABENTIUS ET MARCIA ABENTIAE FILIAE

CARISSIMAE IN PACE QUAE VIXIT AN. V. M. VII. D. XVIII.

« Abentius en Marcia aan Abentia, hunne beminde dochter, in vrede, die vijf jaren, zeven maanden en achttien dagen heeft geleefd. »

Het zou moeilijk vallen, om gelukkiger te vereenigen alle tafereelen van vertroosting, welke het droevig ouderhart slechts verlangen kon. Het fresco schijnt hun toe te roepen : « Zonder zonde de beproevingen des levens doorgeworsteld zijnde, gelijk de drie kinderen in den vuurgloed, en gelijk Daniël in den leeuwenkuil, zoo is ook zij, die door u beweend wordt, op den drempel der eeuwigheid ontvangen door den goeden Herder, die haar vreugdevol heeft opgenomen in zijnen schoot. » Ik moet hier nog doen opmerken de

— S. Cypr., *Orat.* 81. — Tres pueri praetulerunt figuram sanctorum, qui corpus suum in persecutionem pro Christi nomine obtulerant. — S. Isid., *Alleg. in sacr. Script.*

juistheid, waarmee de grafchriften den leeftijd van een overledene aanduiden, even als ook den dag van zijnen dood. Eerstens eene vertroosting voor de naastbestaanden, en ten tweede een sprekend bewijs voor alle volgende eeuwen, dat iedere ouderdom, van de jeugd af tot de grijsheid toe, belijdenis heeft afgelegd van het geloof; terwijl, in de derde plaats, de dagtekening van het overlijden de gelegenheid verschaft, om ieder jaar zich te vereenigen ter viering van der martelaren dood. Ziedaar, zoo ik meen, de drie redenen voor eene zoo juiste opgave, waarvan ligtlijk duizende voorbeelden zouden aan te voeren zijn.

Ik sprak daar zoo even van Daniël in den leeuwenkuil, welk tafereel, niet minder dan het vorige, voor de behoefte der jeugdige Kerk geschikt, dan ook telkens in de catacomben wordt aangetroffen. Noach, Job en Daniël schitteren als drie zonnen van gerechtigheid in de jaarboeken van het joodsche volk 1). Bij dien eersten gloriëtitel voegt Daniël nu ook nog de gave der profecij, met den moed van het martelaarschap. Van ambt, fortuin en kleederen beroofd, wordt hij in den leeuwenkuil geworpen, doch het roofgedierte laat hem ongedeerd. Hij is zonder voedsel, maar een hem op wonderdadige wijze toegekomen brood houdt hem in het leven, en laat hem den tijd, om den koning af te wachten, die zijn kerker zal openen, hem de vrijheid zal wedergeven en neêr doen zitten op de trappen van den troon. Trek voor trek, komt geheel deze geschiedenis met die des christens in de catacomben, ja, met de gansche jeugdige Kerk volkomen overeen, zoo in de dagen harer wreede vervolging, als in die van hare luistervolle verlossing, nadat Constantijn, haar bewonderaar en zoon geworden, vrede, schatten en eer over haar uit-

1) Si fuerint tres viri isti in medio ejus Noe, Daniel, et Job, ipsi justitia sua liberabunt animas suas. *Ezech.*, c. XIV, 14.

stortte: wonderbare verandering en algeheele ommekeer, waaronder in het oog des geloofs enkel de toekomstige opstanding moest worden verstaan.

In de catacomben der H. Agnes, even als in die van den H. Callixtus, der H. Priscilla en in al de anderen, wordt Daniël voorgesteld staande tusschen twee leeuwen, met de handen en de oogten ten hemel geheven. Hij is geheel naakt, hetgeen, als aan het heidendom herinnerende, tevens voor de hooge oudheid van dit onderaardsche schilderwerk pleit. Diezelfde opmerking is van toepassing op vele andere taferelen, en meer bepaald op dat van Jonas, waarmee wij ons thans een oogenblik zullen bezig houden. De christlijke kunst, in den boezem der oude wereld geboren en in hare school opgevoed, had veel tijd noodig, om zich van de overleveringen harer kindschheid te ontdoen. Uit haren aardgeestelijk, werd zij dit ook in den vorm, zoodra zij tot zelfbewustheid gekomen was. In de byzantijsche mosaïken en in de groote fresco's der Umbrische school ziet men haar zoowel in kuischheid van denkbeelden, als in glans van uitdrukking zich-zelve volkomen gelijk.

Vertrouwen in hem, die den woedenden oceaan gebiedt; die het bedreigde leven, te midden der gruwelen des doods, weet te beschermen; die aan de verwezenlijking zijner godlijke raadsbesluiten, stormen, leeuwen, zeemonsters, ja, zelfs der menschen zonde dienstbaar weet te maken; die dreigt, om te vergeven, die de barmhartigheid drijft tot zelfs, eenigermate, de opoffering der heilige eischen zijner gerechtigheid en van den eerbied, aan zijne onfeilbare godspraken verschuldigd; eindelijk, de toekomstige verrijzenis, waarna alles, voor die getrouw bleef, zal wezen vrede en geluk, ziedaar de gevoelens en de denkbeelden, die in het gemoed der eerste geloovigen den boventoon moesten voeren, en Jonas was de persoonlijke uitdrukking daarvan.

Geen wonder alzoo, dat wij dezen profeet, in al de verschillende toestanden zijner wonderbare zending, overal zien prijken in de gewelven der onderaardsche martelarenstad. Een fraai fresco, in de catacomben der H. Agnes, stelt hem voor te midden van den storm, terwijl de verschrikte bemanning hem in zee werpt. Boven de wateren uit, vertoont zich de gapende muil van het zeemonster, welks ingewand het levend graf gaat worden van den pligtvergeten profeet. Aan het achtereinde van het schip, ziet men den walvisch zijne prooi uitwerpen; en, in de verte, op den top eens heuvels, Jonas, onder den verdorden wonderboom liggende, die zijn hoofd met zijne handen tegen de zonnehitte beschut 1).

Al de besproken onderwerpen, van af den zondeval onzer stamouders, tot op Jonas, den profeet, hebben dit met elkan- der gemeen, dat zij het troostrijk leerstuk der opstanding verkondigen, en vandaar reeds eene reden, waarom zij in de catacomben overal te vinden zijn. Doch, al die verspreide stemmen en klanken komen zich vereenigen in den hoogen dichtertoon, waarop Ezechiels mond de profetische orakeltaal doet hooren, en waarmee de eeuwige opstanding der dooden luide gepredikt wordt, als het hoofdvoorwerp van het geloof der eerste christenen en de onwrikbare grondslag hunner hoop.

Hoe sprekend toch is het onderaardsche Rome, met zijne talloze grafsteden, voorgesteld in dat tafereel dier uitgestrekte vlakte, met beenderen overdekt, doch die, door den adem Gods aangeroerd, zich weder vereenigen en tot lichamen vormen, waarin de ziel hare woning herneemt 2). Schijnt het niet, alsof God in dat visioen den profeet de catacomben toonde, op den plegtigen dag, dat alle vleesch zal opstaan van uit

1) Bottari, t. III, *Tavola*, 149.

2) Ezech., c. XXXV, 1.

het graf? De ontluikende Kerk kon niet nalaten, haren kinderen het grootsche schouwspel voor oogen te stellen van de uitgestrekte doodenstad, als, in rijke schoven, het kostbaar graan, dat in haren schoot geborgen lag, de eeuwige voorraadschuren des hemels blijde zal worden binnengebragt 1).

Eene schoone marmeren sarcofaag in de catacomben van het Vaticaan, stelt dat tafereel in zijne verschillende schakeringen voor. De profeet staat met uitgestrekte hand, in bevelende houding, en bij hem staan twee mannen, terwijl een derde nog, zonder beweging of leven, ter aarde ligt. Ter zijde ziet men twee hoofden, een dat reeds levend schijnt, en een ander, dat beveleecht begint te worden 2). De adem Gods schijnt het marmer te bezielen; men meent de beenderen zich te hooren vereenigen, en zelf bij het treffend tooneel der algemeene opstanding tegenwoordig te zijn. En dit is nu de laatste bladzijde van het Oude Testament, door de oud-christlijke schilderkunst weêrgegeven, even als het de laatste bladzijde zal zijn der geschiedenis van het menschedom, die door de zaamvergaerde natiën op aarde gelezen zal worden. Na deze indrukwekkende voorrede van het oud-testamentsche schilderboek, zal nu morgen gereedelijk de studie der tafereelen uit de geschiedenis van het Nieuwe Verbond, zich als van-zelf, daarbij aansluiten.

Zetten wij middelerwijl onzen togt langs den Lavicaanschen Weg voort, en bezoeken wij de catacomben der HH. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius, Simplicius en der vier Gekroonde Heiligen. Deze begraafplaats schijnt slechts

1) *Ossa æternitatis semina; flos enim resurrectionis est immortalitas.* — S. Ambr., *De Fide Resurrect.* — *Famosa est visio et omnium Ecclesiarum Christi lectione celebrata.* — S. Hier., *In Ezech.*, c. XXXVII.

2) Bottari, t. I, 137.

een glansrijk kwartier van die der H. Helena te zijn. Zij ligt aan denzelfden weg en op denzelfden afstand van Rome. Zoodoende dus hebben wij over den oorsprong er van hier niet meer te spreken, maar wel over de geloofshelden, die haar onsterfelijk hebben gemaakt.

Ten jare 305, deed Diocletianus negen-en-veertig soldaten van zijn leger den marteldood ondergaan. Die onverschrokken kampvechters, door het voorbeeld van Callistratus, hun moedigen hopman, gesterkt, droegen, na herhaalde malen op de vijanden van Rome de zege bevochten te hebben, nu ook den palm der overwinning weg op de vijanden van het kruis. Vervolgens ziet men vier beroemde kunstenaars Claudius, Nicostratus, Symphorianus en Castorius, door Simplicius, dien zij bekeerd hebben, gevolgd, in de bloedige schouwplaats verschijnen: zij hebben geweigerd, hunnen beitel, met het maken van afgodsbeelden, te bezoedelen. Door beulshanden aangegrepen, worden ze door foltertangen van een gescheurd, en vervolgens, in looden kisten gesloten, den Tiber ingeworpen. Een moedige christen, Nicodemus genaamd, vond gelegenheid, om hen uit de rivier op te halen, en begroef hunne lijken op drie mijlen afstands van Rome, aan den Lavicaanschen Weg.

Twee jaren daarna, bragten een legerhoofd van Diocletianus leger en een priester, die eenmaal opperherder zou worden, gedurende den nacht, vier nieuwe martelaren in dezelfde catacombe. Dat legerhoofd was de H. Sebastianus, en die priester de H. Melchiades, die martelaren waren de vier Gekroonde Heiligen, te weten vier moedige krijgslieden Severus, Severianus, Carpophorus en Victorinus, die liever afstand van hunnen rang wilden doen, dan den eed te schenden, dien zij op het Evangelie hadden afgelegd 1).

1) Deze heiligen waren in het leger, wat men noemt de *cornicu-*

pius standbeeld, aan de honden overgegeven lijken konden, eerst vijf dagen na hunnen marteldood, teregt gebragt en begraven worden 1). Ziedaar de hoofdgloriepunten dezer catacombe, die, met de catacombe van den H. Zeno, het hoofdkwartier der krijgsmartelaars kan worden genoemd.

20 Januarij.

Catacomben der Via Lavicana (vervolg). — Catacombe van den H. Castulus. — Geschiedenis. — Schilderwerk, historisch gedeelte (vervolg). — Geboorte onzes Heeren. — Aanbidding der drie koningen. — Jesus te midden der leeraren, — door den H. Johannes gedoopt. — Bijzonderheden betrekkelijk het Statie-kruis. — Jesus, bekeerende de samaritaansche vrouw; — genezende de vrouw met de bloedvloeijing, — den blind-geborene, — de brooden vermenigvuldigende. — Catacombe van den H. Zoticus. — Geschiedenis.

Onder de regering van Clemens X., spoorde de kanonik Guizzardi, hoofdbewaarder der catacomben, verscheiden grafplaatsen op, die in de acten der martelaren vermeld werden. Uit de *Porta Maggiore* komende, vond hij, op eene mijl afstands, aan den Lavicaanschen Weg, eene naauwe opening, door aarde en struiken bezet, welke hij deed wegruimen, waarna hij, tot zijne groote tevredenheid, zich in de catacombe van den H. Castulus bevond. De gangen waren met vochtige pouzzolaan-aarde opgevuld, en de grafsteden volkomen on-

larii, soldaten, dus geheeten naar het *Corniculum*, een Eere- of Ridder-teeken, door hen, wegens hunne heldenfeiten, verworven. — Bar., *Ann. ad Martyr.*, 21 Aug.

1) Quorum corpora in platea jussit canibus jactari, quæ jacuerunt diebus quinque. Tunc B. Sebastianus venit noctu cum Melchiade Episcopo, et collegit corpora, et sepelivit in Via Labicana, milliario ab urbe Roma plus minus tertio, cum aliis sanctis in arenario. *Act. SS. MM. quat. Coronat.* Bosio, lib. IV. cap. X.

geschonden; de opdelving ving nu aan en viel buitengemeen goed uit. Deze begraafplaats, die gedurende de vervolging van Diocletiaan in gebruik werd gesteld, was nog niet geopend geworden. De vochtigheid van den grond maakt hier eene uitzondering, want de catacomben zijn, over het algemeen, zeer droog, als in den tufsteen uitgegraven, die het water wel opslorpt, maar niet bij zich houdt.

Deze omstandigheid — het werk der Voorzienigheid — verklaart dan ook, hoe men zich langen tijd in deze onderaardsche diepte heeft kunnen ophouden. De catacomben van den H. Castulus, in een bodem van denzelfden aard uitgedolven, is alleen vochtig ten gevolge der nabuurschap van de Claudiaansche waterleiding; en desniettemin was, bij de opgraving, de aarde zoodanig week, dat het onmogelijk bleek te zijn, om de instorting er van te voorkomen, en dusdoende een bepaalden plattegrond van het terrein te kunnen maken. Alleen heeft men gezien, dat de gangen smal zijn en een ondoorkomelijken doolhof vormen. Het is niet gewaagd, daarin te zien een nieuwen voorzorgsmaatregel, door de geloovigen, wegens het hevige der vervolging, noodzakelijk geacht.

Wat hiervan zij, dit gedeelte van het onderaardsche Rome is zijnen naam aan Castulus, een *zelarius* (paleis-intendant) van keizer Diocletianus verschuldigd, en dien wij, van den H. Tiburtius sprekende, reeds hebben genoemd. Welk een schouwspel! Terwijl de vreeslijke vervolger der christenen hen, in alle oorden des rijks, in spelonken en bosschen, met een woord, overal naspoorde, was een groot aantal hunner, zonder dat hij het wist, in de bovenvertrekken van zijn paleis-zelf gehuisd! Deze kudde, in het hol van den leeuw verscholen, zou waarschijnlijk aan den moord ontkomen wezen, wanneer een valsche broeder hen niet verraden had.

Torquatus, de judas, die Tiburtius in 't verderf stortte, leverde ook Castulus en zijne gezellen in handen van den beul. Als driewerf den dood schuldig, en dewijl hij tot 's keizers hofhouding behoorde, en dewijl hij christen was, en dewijl hij den vervolgdene eene schuilplaats had verleend in het keizerlijk paleis, werd Castulus ook, tot driemaal toe, op de gruwlijkste wijze gefolterd, tot driemaal toe streng verhoord, eindelijk, levend in een diepen kuil geworpen, en daarna onder ingeworpen aarde verstikt. Dit had plaats aan den Lavicaanschen Weg, op een mijl afstands van Rome's muren, den 26. Maart van het jaar 286 *).

Na de hulde onzer erkentlijkheid aan den christen-held, gelijk niet minder aan zijne talrijke gezellen, toegebracht te hebben, hervatten wij den draad van onze studie der oud-christelijke kunst, en thans wel dáár, waar de werkelijkheid begint, en de mysteriën van het Nieuwe Verbond nu de plaats der voorspiegeling en der beelden van de Oude Wet komen innemen, zóódanig, dat de eerst-bedoelden de laatstgenoemden volmaakt verklaren, en het schilderwerk der uitgestrekte onderaardsche galerij een volledigen catechismus, een leerboek, vormt, geheel voor de behoefte der ontluikende Kerk geschikt.

Even als Adam en Eva zich aan het hoofd van het Oude Verbond voordoen, zoo vertoont zich onze Heer, de nieuwe

*) Quia tutus nullus inveniri poterat locus ad latebram confodiendam, morabantur omnes apud Castulum quemdam christianum, zetarium palatii. Qui Castulus ibidem in palatio in superiori domo valde alte commanebat. Ideo autem hæc mansio probabatur, quia et ipse Castulus cum suis omnibus christianissimus erat..... Is tertio appensus, tertio cruciatus, addictus est sanctis. In confessione itaque Domini perseverans, missus est in foveam, et dimissa est super eam massa arenaria, et ipse cum palma martyrii migravit ad Christum. *Act. MS. Codd. Vat. S. Mariæ ad Martyr. et Vall.*

Adam, in het Nieuwe aan de spits. Eene menigte schilder- en beeldwerken stellen zijne geboorte voor. Op het fries van een marmeren sarcofaag, in de vaticaanse catacomben, ziet men het godlijk Kind in eene wieg liggen, die den vorm heeft van eene mand; de luijers, waarin het is gewikkeld, laten alleen het hoofd vrij. Achter de wieg bevinden zich de H. Maagd en de H. Jozef, eerstgenoemde zittende, en laatstbedoelde staande voorgesteld met opgeheven hand en de oogen op het kind gevestigd. Aan het voeteneinde van de wieg staan de os en de ezel, wier adem het godlijk wicht verwarmt. Dit goed uitgevoerd bas-relief bewijst de hooge oudheid der overlevering van den os en den ezel in de bethlehemsche grot, als ten zinnebeeld, hoe het groote verlossingswerk zich zou uitstrekken tot de Joden, gekromd, als de ossen, onder het juk der wet, en tot de heidenen, met het verplettend zondepak der afgodendienst, als de ezels, beladen. Zij, die de neophyten onderwezen, verzuimden niet, hen, bij de toelichting van het mysterie, ook op de hooge beteekenis van het zinnebeeld acht te doen slaan 1).

De geboorte van den Zaligmaker herhaalt zich gestadig, zelfs met de bijzonderheden, welke wij zoo even daarbij aantonden, ook in de aanbidding der wijzen of koningen? Dit tweede onderwerp is een dergenen, die het meest door de eerste christen-kunstenaars zijn afgebeeld. Het is wel zeer

1) Per bovem intellige illum, qui legis jugo subjectus est; per asinum autem, eum, qui simulacrorum cultus onustus est crimine. Cæterum commune rationis expertium animalium pabulum et vita fœnum est: *Producens*, inquit Propheta, *fenum jumentis*. Quod autem ratione præditum animal vescitur pane; idcirco in præsepe, quod est animalium ratione vacantium sedes, e cælo delapsus vita panis proponitur, ut et quæ a ratione remota sunt animalia, rationis cibo nutriantur, atque ita ratione decorentur. — S. Greg. Nazian., *Orat. de Christ. Natis*.

duidelijk, dat de ontluikende Kerk er groote waarde aan hechte, om de neophyten, uit den boezem des heidendoms voortkomstig, onophoudelijk er aan te herinneren, dat de Zaligmaker zoowel voor hen, als voor de Joden geboren was. Daarenboven, het getrouw blijven aan de genade, de moed der christlijke roeping, de aard der door het godlijk Kind gevraagde hulde, de gedragslijn, welke men na de aanbidding er van had te houden, ziedaar zoovele leeringen, uit de eene en andere omstandigheid af te leiden, en, zeker, allen van een hoog nut en belang.

En ook te dezen opzigte heeft de kunst het Evangelie getrouw afgespiegeld: niet alleen stelt zij de drie koningen voor met hunne verschillende soort van geschenken, met de ster, die hun den weg wijst en boven de verblijfplaats van het godlijk Kind staan blijft, en met Maria, die haren zoon in haren arm houdt, en zoo ook met het door de overlevering aangeduide getal der edele aanbidders van het Vleesch-geworden Woord. Even als men bij des Zaligmakers kribbe drie groepen herders telt, zoo zeggen ons al de monumenten der catacomben, dat er ook drie vorsten tot die hooge gunst waren verkoren. De kwestie van hun geboorteland en van hun koningschap wordt door de kunst, even als door de overlevering-zelve, onbeslist gelaten.

In verscheiden bas-reliefs, en meer bepaald in eene goed-bewaarde sarcofaag uit de Vaticaansche Grotten, dragen deze koningen het gewone onderkleed, — de tuniek — met een gordel bevestigd, en daarover het *sagum*, eene soort van mantel, doch die alleen van voor open was. De phrygische muts, dezelfde als die van de jongelingen in den gloeienden oven, en de algemeene dragt der oosterlingen, dekt hun het hoofd, doch zóó, dat de ooren vrij blijven; een drie-hoekige kap loopt van de kruin af in een gebogen punt van

achter neêr, en geeft aan dit hoofddeksel den vorm van een macedonischen helm, terwijl de kameelen of dromedarissen, waarmee ze gekomen zijn, almede de streek aanduiden, van waar zij zich herwaarts hebben begeven. Voor hen, die er koningen in willen zien, zou een bewijs uit hun schoeisel te ontleenen wezen: immers, zij dragen eene soort van laars, of, als men wil, een zool met een sok of kous vereenigd, en waardoor het been zich even juist als fraai gevormd voordoet, zoo als dit het geval is met het schoeisel der vorsten van de Barbaren, dat in beeldhouwwerk juist zoo voorkomt op den zegeboog van Constantijn, en in het Museum van het Kapitoel 1).

De kribbe des Heeren verkondigde, op welsprekende wijze, den neophyten de vermogende goedheid van het godlijk Kind, dat rond zijne wieg rijken en armen, herders en koningen, Joden en Heidenen te zamen had gebragt. En nu hare gewijde taak stelselmatig voortzettende, moest de christlijke kunst dan ook achterevolgens het geheele leven des Verlossers aanschouwelijk schetsen in beelden, die de eeuwige wijsheid voorstellen, wanneer zij de wijsheid der wereld doet verstommen, en zich laat huldigen door de wetenschap van het joodsche priesterdom: Jesus, in den tempel, te midden der leeraren, is het derde tafereel, door haar aan de overweging der geloovigen voorgelegd. De volstreckte overgeving in den wil van God, door zich gedwee te laten onderrigten door de schriftgeleerden, wien Hij-zelf het hooger licht zijner waarheid, tot hunne verbazing, meedeelt en verklaart; ziedaar ruime stof, uit dit nieuw mysterie, voor de neophyten, als ten stichtend voorbeeld, ontleend 2).

1) Bottari, t. I, p. 88-149-153-173; t. III, 23, 24.

2) Quasi fons sapientiæ doctorum medius sedet; sed quasi exemplar humilitatis videre prius et interrogare doctores, quam instruere

In het gewelf van een *cubiculum* der catacomben van den H. Callixtus, ziet men het godlijk Kind op een verheven zetel, gelijk aan dien der opperherders, geplaatst; aan zijne voeten staat een soort van kastje, *scrinium* genaamd, waarin zich verscheiden boekdeelen bevinden, als ten zinnebeeld der evangelische leer. Regts en links ontwaart men schriftgeleerden, in bewonderende houding; met uitzondering van twee, zijn allen staande voorgesteld en met het oog naar den Verlosser gewend 1). De zetel van den godlijken Meester onderscheidt zich door eene rijke parelversiering, zoo als de christen-kunstenaars die meermalen gewoon waren aan te wenden, in navolging der eerste geloovigen, die, uit eerbied voor de opperherders en de godlijke leer, waarvan deze het orgaan waren, met pracht van edelgesteenten den zetel uitrustten en omgaven, vanwaar hun het woord der hemelen toegesproken werd.

Fronte sub adverso gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes prædicat unde Deum 2).

PRUDENT. *Peristeph.*, Hymn. XI, v. 225.

Bij de mysteriën van des Heeren verborgen leven, voegden zich nu, als van-zelf, die van zijnen handel en wandel in het openbaar; en deze zijn met zooveel oordeel gekozen, dat zij allen den catechumeen of den neophyt leeren, stichten en bevestigen in het geloof, zonder hun den geest te veront-rusten, of eenig geheim te ontsluijeren, waarvan alleen den ingewijden de volledige kennis was vergund. Het groote overgangspunt in des Zaligmakers openbaar leven, zijn Doopsel, wordt overal in de catacomben weêrgevonden. Overbodig

quærit indoctos. Ne etenim parvuli a senioribus erubescant discere, et ipse ob ætatis humanæ congruentiam ab hominibus auscultare non erubuit Deus. — Beda, *In Evang. Luc.*, c. III.

1) Bottari, t. II, 16.

2) Ciampini, *Monim. veter.*, c. XX.

is het, te zeggen, van hoeveel gewigt voor de geloovigen het gezigt was van een Sacrament, hun voorstellende, als 't ware, de deur van uitgang uit de slavernij der zonde, en van ingang tot het rijk van God. Het verhevene hunner nieuwe roeping en de heldenmoed, waarmee hunne deugden daarop het zegel moesten drukken, was de grondslag van geheel hun onderwijs, en het tafereel des Doopsels herinnerde krachtig en luid aan al de groote pligten, hun bij het aanvaarden van het kruis des Zaligmakers opgelegd.

Ik zal hier niet herhalen, wat ik reeds over dit onderwerp vroeger gezegd heb, bij het toelichten van een fresco der begraafplaats van den H. Pontianus, maar mij alleen bepalen bij de opmerking, dat het geparelde en met rozen omringde kruis, in deze catacombe, het vak naast dat van des Heeren Doopsel versierende, op de zijarmen twee brandende fakkels vertoont, terwijl van den dwarsbalk de letters A en Ω, aan twee ketentjes, afhangen, uit welk een en ander valt te besluiten, dat dit een zoogenaamd *Statie-kruis* moet voorstellen, te weten zoo als er aan het volk werd voorafgedragen, wanneer het zich, met de geestelijkheid, processiesgewijze, naar de Statiën heenbegaf. Als ten teeken nu, dat het kruis het licht der wereld, het aanvangswoord en de slotletter is van alle dingen, werd de godlijke banier met fakkels en met de bedoelde twee zinrijke letters versierd 1).

Het groote wonderwerk, waardoor, volgens de profeten, zich de Messias zou doen kennen, bestond in de bekeering der heidenen en de vereeniging van alle volken, tot ééne kudde, in denzelfden stal: de christlijke kunst kon niet in gebreke blijven, er de verwezenlijking van voor te stellen. Reeds hebben wij daarvan proeven gezien in de afbeelding der

1) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, c. VIII; Ciampini, *Monim. veter.*, t. II, c. VI; Bottari, t. I, 200.

geboorte en van de aanbidding der wijzen; thans volgt het tafereel der bekeering van de samaritaansche vrouw, de genezing der aan bloedvloeijing kranke lijdere, van den blindgeborene, allen verschillende vormen van hetzelfde gronddenkbeeld, welks diepe zin door de kerkvaders verklaard werd als in naauw verband te staan met al de zoo even genoemde weldaden, aan zieken en ellendigen, met de teederste liefde bewezen door den Heer 1).

De samaritaansche vrouw wordt, in de meeste catacomben, en meer bepaald in die van den H. Callixtus en van het Vaticaan, gevonden. De houding dier vrouw, haar — tegen alle gebruik in — ontbloot hoofd, met een woord, geheel haar voorkomen duidt de zondares aan, wie de Zaligmaker liefderijk toespreekt, terwijl zij aan de bron water put, en Hij haar te drinken vraagt 2). Het koord van de bron is rond

1) Ego hanc mulierem Ecclesiam esse puto de gentibus congregatam, quæ... omnem ignominiam suam adveniente Christi fonte purgavit et maculas quas adulterio sacrilegiis contraxerat fide Salvatoris abstersit, ac relinquens, sicut inanem hydriam, priorem patrum cultum, universo orbi Domini nuntiavit adventum. — S. Ambr., *Serm. in IV Dom. Quadr.* — Filia archisynagogi significat populum Judæorum, propter quem venerat Christus, qui dixit: Non sum missus nisi ad oves, quæ perierunt domus Israel. Illa vero mulier, quæ fluxum sanguinis patiebatur, Ecclesiam figurat ex gentibus ad quam Christus per præsentiam non erat missus. Ad illam ibat, illius sanitatem intendebat. Hæc intercurrit, tangit fimbriam quasi nescientis, id est, sanatur tanquam ab absente. — S. Aug., *Serm. 5, de Temp.* — Cæcus a nativitate, quem Dominus postquam unxit oculos, ad piscinam Siloe misit lavandum, significat genus humanum a nativitate, id est, a primo homine errorum tenebris venundatum. Cujus oculos Dominus de sputo linivit, quia Verbum caro factum est, et lavari oculos in piscina jussit, ut baptizatus in Christo acciperet legem fidei et crederet in eum. — S. Isid. *Hisp., In Joan.*

2) Bottari, t. 1, p. 91.

een rad gewonden, dat door middel van eene kruik in beweging wordt gebragt, terwijl de kruik gelijk naar die, in Italië, aan den kant van Ferentino, nog in gebruik zijn.

Een sarcofaag, in de kerk van de H. Agnes, op het Navona-plein, geeft eene juiste afbeelding van het genezen der aan bloedvloeiing lijdende vrouw, geheel en in alle bijzonderheden, overeenkomstig het verhaal van het Evangelie; maar meer nog vindt men op de grafsteden en in het schilderwerk der cubicula de geschiedenis van den blind-geborene afgebeeld. Behalve de algemeene beteekenis van dit wonderwerk, zoo als wij dit hier boven reeds hebben aangeduid, wijst het voor de neophyten, meer bijzonder, op de heilrijke gevolgen, welke het Doopsel oplevert; en vandaar, dat in de bijeenkomsten, *Scrutinia* geheeten, en waar men de catechumenen verkoos, dit merkwaardig voorval uit het Evangelie aan de vergadering werd voorgelezen.

Op een bij St. Sebastiaan ontdekt graf ziet men den armen blinde, met zijn staf in de hand, voor den Zaligmaker staan. Zijn ongegord en sleepend kleed maakt het, ongekunsteld, duidelijk, dat hij zich niet dan met moeite kon bewegen. Ofschoon als een reeds bejaard man, zoo heeft de kunstenaar hem toch veel kleiner voorgesteld dan den Heer, in wiens statige houding de hooge majesteit niet alleen, maar tevens ook de eerbied, dien zij inboezemt, duidelijk kenbaar is. De beeldhouwer gaat hier uit van het bij de Heidenen der oudheid in zwang zijnde gebruik, om, namelijk, de Helden en Goden, even als de schimmen der afgestorvenen, waarin men eene soort van godheid zag, altijd grooter dan de menschgestalte af te beelden: vandaar, wat Eneas zegt, wanneer hij spreekt van Creüsa, zijne echtgenoot, die hem was verschenen:

Infelix simulacrum, atque ipsius umbra Creusæ
 Visa mihi ante oculos, et nota major imago 1).

VIRG. *Aeneid.*, lib. II, v. 772°).

De lamme, die genezen en, van zijne zonden gereinigd, vrolijk, met zijn noodeloos geworden ziekbed, naar huis keert, is niet slechts een sprekend toonbeeld van des Verlossers godlijk alvermogen en ontferming, maar tegelijk een levendig beeld der glorievolle verrijzenis 2). Dit nieuwe tafereel beslaat mede in de groote catacombe-galerij eene bijzondere plaats. Op de meeste monumenten vertoont zich des lijders krankbed, als eene soort van ledekant, met het hoofd-einde in den vorm van een scheepssnebbe omgebogen. De sponde rust of op vier pooten, of wel op slechts twee, die van achter zijn aangebragt, en heeft een en ander, alzo, min of meer, het voorkomen van een ziekenstoel, die dan ook zeer gemakkelijk door den genezen lamme op zijne schouderen kon worden weggevoerd 3).

Het wonder der broodvermenigvuldiging is mede een der hoofdtafereelen, door de christlijke kunst voor het oog der geloovigen ten toon gesteld. Wanneer al de voorgaande tafereelen daarop doelen, dat de zoon des menschen in de wereld is gekomen, om het kranke te genezen, en te redden, wat verloren ging, zoo geeft dit te kennen, dat Hij, volgens zijne eigen verklaring, de wereld het leven kwam brengen, en wel op de overvloedigste wijs. De kunst volgt hier getrouw den ontwikkelingsgang van het Evangelie, dat van tweederlei broodvermenigvuldiging gewaagt, in de eerste plaats met garstenbrood, en in de tweede plaats met tarwebaksel. De

1) Noodlottig teeken, toen Creüsa's schim mij groot
 En kenlijk stond voor 't oog!

*) Bottari, t. II, 84.

2) S. Ambr., *In luc.*, c. V.

3) Bottari, t. I, 126-145, 163, 183.

leeraars, die het onderaardsch museum verklaren en toelichten, blijven dan ook niet in gebreke, om de eerstbedoelde broodvermenigvuldiging uit te leggen als verbeeldende de toediening van een zwakker voedsel voor den geest der pasbeginnenden, en die van de tweede soort als doelende op krachtiger spijs, bewaard voor de reeds volwassenen in de leer des heils. Wat de visschen aangaat, dit keurgeregt wijst op de prediking der hemelsche visschers, waarvan het Evangelie gewaagt 1). Eindelijk, de vermenigvuldiging-zelve van het stoflijk brood beteekent regtstreeks de voortdurende verveelvuldiging van het bovenstofflijk manna der godlijke Eucharistie.

De vermenigvuldigde brooden zijn bijna altijd met kruislijnen overtrokken, bij wijze van een schaakbord, of ook wel in den vorm van een kruis. Vele oudheidvorschers zien daarin reeds de aanduiding van het aanbiddlijk Altaarsacrament; doch anderen meenen, dat die strepen in het gebruik lagen van het brood-, taart- en koekgebak (*placentæ*), zoo der Joden, als der Grieken en Romeinen, dewijl deze allen nooit een mes bezigden, om het te snijden, maar zich enkel bepaalden bij het breken van het brood. Deze laatste uitlegging, door schrijvers dier dagen-zelve gestaafd, sluit de eerste echter niet buiten; immers, niets belet, dat de christlijke kunst aan dit heidensch gebruik eene nieuwe beteekenis geschonken

1) *Scriptum est in Evangelii, quod secundo paverit turbas; sed et illos, quos primo pascit, id est incipientes, hordeaceis panibus pas-*
cit. Postea vero, cum jam profecissent in verbo et doctrina, triticeos
eis exhibet panes. — Orig., Hom. XII, in Gen., c. XXV. — Duobus
autem piscibus piscatorum libros, quibus delicatiora hominibus alimenta
deferuntur, significari arbitror. Duo autem pisces sunt, quia et præ-
dicatio Christi quæ per Apostolos effulsit evangelica et apostolica
Scriptura resplendet. — S. Cyrill. Alexand., In Joan. lib. IV,
c. I, XVII.

hebbe, zoo als dat in vele andere omstandigheden mede heeft plaats gehad 1). Overigens, ziehier hoe deze gemerkte brooden (*panes decussati*) zich in het schilderwerk der catacomben, over het algemeen, en meer bijzonder op de begraafplaatsen der H. Lucina en van den H. Callixtus vertoonen 2).

De wandeling langs de *Via Laviniana* voortzettende, komt men in de Romeinsche Campagna aan het zoogenaamde Doodendal, op ongeveer zeven mijlen afstands van de *Porta Maggiore* gelegen; en dáár is dan de catacombe van den H. Zoticus, welke Boldetti het geluk had, in 1715, op aanwijzing van eenige herders, te ontdekken. De vervolgens gedane opdelvingen leverden het vinden van vele martelaarsligchamen op.

Volgens een oud handschrift der *Vallicella*, werd de H. Zoticus, onder keizer Adriaan, tegelijk met de HH. Aman tius en Hippolytus gemarteld. Er was bevel gegeven, om hen levend te verbranden; de met de uitvoering van het vonnis belaste soldaten bragten de martelaren naar den Lavicaanschen Weg, en bonden hen aan palen, waar ze takkenbosschen rondlegden en die in brand staken; maar de vlammen eerbiedigden de gewijde slagtoffers, wien geen haar werd verzengd. Om een einde aan de zaak te maken, haalden de woeste krijgslieden uit de bijgelegen wijngaarden knodsen en stokken, waarmee zij de martelaren zoo lang op het hoofd sloegen, tot zij er onder bezweken. De christenen kwamen hen met eere be-

1) Bar., *An.*, t. I. an. 38.

2) Bosio, lib. V, c. IX.

graven, ter plaatse-zelve van hunnen dood, *het veld van Capreolus* geheeten. Na langen tijd de begraafplaats, waaraan hij zijnen naam gaf, tot luister verstrekt te hebben, werd de H. Zoticus door den H. paus Pascalis in de basiliek der H. Praxede overgebracht, om voorts vandaar zijne tegenwoordige rustplaats te gaan innemen, in de kerk van *San-Angeloin-Pescheria*, waar de Kerk hem den cijns van eer en vertrouwen betaalt, die hem èn door zijnen zegepralenden strijd voor het geloof, èn door zijne magtige bescherming billijk toekomt 1).

26 Januarij.

Catacomben der Via Tiburtina. — Catacombe van den H. Laurentius, of van den H. Cyriacus. — Geschiedenis. — Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte (vervolg). — Onze Heer, die de kinderen zegent, — Lazarus opwekt, — onder het beeld van den goeden Herder, — op een berg gezeten, waarvan vier stroomen uitvloeijen, — in den bloei des levens voorgesteld, — en als een kruisdragend lam. — Monogram of letterteeken van Christus. Toelichting dezer zinnebeeldige figuur.

Het godlijk bloed vloeide op Rome's altaren ter eere van Smyrna's grooten martelaar, den H. Polycarpus, toen wij de St. Laurentius-poort, eertijds de *Porta-Gabiusa*, doorgegaan zijnde, bij het graf van een in het Westen niet minder vermaarden martelaar aankwamen. De oude *Via Tiburtina* (Tiburtijnsche Weg), waarop wij ons bevinden, heeft heel wat glansrijks uit de dagen des Heidendoms te verhalen: even als al de anderen, spreekt zij met den reiziger over hare historische grafsteden, hare tempels en hare columbariën, waarvan zij in de haar omgevende wijngaarden en akkers de hier en daar verspreide brokstukken aanwijst.

1) Bosio, lib. IV, c. XII.

Van Palantes smadelijk mausoleum, door Plinius als eene schandzuil voor den senaat en het keizerschap beschouwd, is niets meer over: alleen weet men, dat dit graf van Claudius vrijgelatene, op eene mijl afstands van Rome zich verhief 1). Geheel anders, echter, is het gesteld met de grafstede onzer martelaren, en met de plek, waar zij ter eeuwig ruste zijn neêrgelegd: geheel de wereld kent den naam van den H. Laurentius en der H. Cyriaca, wier catacombe in onsterflijken luister wordt bewaard.

De oorsprong van dit kwartier, een der uitgestrekte van het onderaardsche Rome, klimt op tot het jaar 260, onder de regering van Valeriaan. Cyriaca, uit een der edelste geslachten van het keizerrijk gesproten, was elf jaren gehuwd geweest, toen zij weduwe en christin werd; van toen af bragt zij zoowel haren persoon als hare goederen aan des Heeren armen ten offer. Ten spijt der hevige vervolging, leende zij haar huis op den Mons-Cœlius, om er de geloovigen te laten vergaderen en de heilige mysteriën te vieren, en het was dáár, dat de H. Laurentius, daags vóór zijnen roemvollen dood, aan de behoeftigen, weduwen en weezen de schatten der Kerk uitdeelde.

De doorluchtige aartsdiaken werd, na zijnen dood, met groote plegtigheid bijgezet in het *Campus Verani*, door de H. Cyriaca tot begraafplaats der christenen afgestaan, en gelegen aan den Tiburtijnschen Weg. Zij-zelve kwam, spoedig daarna, mede er eene laatste rustplaats innemen. Zonder zich

1) Ridebis, deinde indignaberis; deinde ridebis si legeris, quod nisi legeris, non potes credere. In via Tiburtina intra primum lapidem, proxime annotavi monumentum Pallantis ita inscriptum: Huic senatus, ob fidem pietatemque erga patronos, ornamenta prætoris decrevit, et sestertiam centies quinquagies, ejus honore contentus fuit. *Epist. ad Montan.*

in 't minst gelegen te laten liggen, noch aan hare hooge geboorte, noch aan haren hoogen ouderdom, beveelt de keizer, dat men de edele vrouw zal gevangen nemen en de vreeslijkste folteringen doen ondergaan. Men verbrijzelt haar het ligchaam, scheurt er het vleesch uit, en eindigt met hare beenderen te vermorselen, bij middel van zweepen, met lood en scherpe punten toegereed. De christenen bemagtigden haar gewijd lijk, en zetteden het eerbiedig bij in het westelijk gedeelte harer catacombe, niet ver van Sint-Laurentius graf 1).

Een geheel heerleger van martelaars kwam nu achterevolgens plaats nemen in de eerwaardige doodenstad. Ik zal slechts noemen de HH. Hippolytus, Ireneus, Abbundius, Justinus, Tryphonia en Cyrilla, wier *loculi*, eene reeks van eeuwen lang, door ontelbre pelgrimscharen besproeid werden met tranen, bewierookt met gebeden en met rozen gekroond. Naar de getuigenis van Prudentius, kwam geheel Italië, van heinde en verre, op gezette tijden, als een breede stroom, naar dezen godsakker heengevloed, om er de gewijde overblijfselen te vereeren der martelaren, die er van gemaakt hadden een oord van mirakelen en allerlei zegening 2).

1) *Posthæc fecerunt eam plumbatis atque scorpionibus affligi, usque dum Domino reddidit spiritum. Corpus martyris sepelierunt in agro Verano non longe a corpore B. Laurentii, a parte occidentali. MS. Cod. Vat.*

2) Men hoore, hoe Prudentius, een ooggetuige, de geestdrift beschrijft dier eeuwen van geloof in der martelaren vermogende asch. *ô* Mocht dat tafereel ons hedendaagsch, geheel ontzenuwd en diepgezonden geslacht van materialisten tot nadenken brengen!

Oscula perspicuo figunt impressa metallo,
Balsama diffundunt, fletibus ora rigant.

Urbs augusta suos vomit effunditque Quirites,

Deze catacombe had ook nog het voorregt van aan een der merkwaardigste overwinningen van het Evangelie te herinneren. Tryphonia en Cyrilla, wier kostbaar gebeente zij bewaarde, waren, de eerste de gemalin, en de tweede, de dochter van keizer Decius, een der verfoeilijkste vervolgers, welke de ontluikende Kerk te tellen had. *Post hunc*, zegt Lactantius, *exsurgit exsecrabile animal Decius 1)*. De jeugdige Cyrilla werd, badende in haar bloed, aan de honden ter prooi geworpen; doch de heilige priester Justinus wist haar lijk te bemagtigen, en begroef dochter en moeder te zamen in *agro Verano*, niet verre van des H. Laurentius graf 2).

Even als al de anderen, is ook de begraafplaats van de H. Cyriaca rijk aan opschriften, gelijk mede aan gewijd beitel- en schilderwerk, waarvan het tijd wordt, hier de geschiedenis weër te hervatten. Wij hebben de christlijke kunst verlaten, waar zij onzen Heer, in de woestijn, voorstelt, de

Unà et patricios ambitione pari.
 Confundit plebeia phalanx umbonibus æquis
 Discrimen procerum, præcipitante fide.
 Nec minus Albanis acies se candida portis
 Explicat, et longis ducitur ordinibus.
 Exsultant fremitus variarum hinc inde viarum
 Indigena, et Piceni plebs et Hetrusca venit.
 Concurrat Samnitis atrox habitator et altæ
 Campanis Capuæ, jamque Nolanus adest.
 Quisque sua lætus cum conjuge, dulcibus et cum
 Pignoribus rapidum carpere gestit iter.
 Vix capiunt patuli populorum gaudia campi,
 Hæret et in magnis densa cohors spatiis.
 Angustum tantis illud specus esse catervis
 Haud dubium est, ampla fauce, licet pateat.

Peristeph. Hymn. de S. Hipp.

1) *De Mortib. persecut.*

2) Bosio, lib. IV, c. XVI, n. 4, 5.

geloovige menigte spijzigende, op bovennatuurlijke wijs. Nu gaat zij Hem, altijd weldoende, altijd toegankelijk, ons afbeelden, daar Hij de kinderen — die weërlooze buit van 't heidendom! — tot zich roept, en hen zegenende inwijdt tot de eerstelingen van zijn rijk.

In een *cubiculum* der begraafplaats van Apronianus, ziet men den Zone Gods staande voorgesteld, met een mantel bedekt, de hand uitstreckende over het hoofd van een kind, welks gelaat en houding verwondering en onschuld teekenen. Het was voor de neophyten niet genoeg, te weten, dat de Zaligmaker alle menschen, zonder onderscheid, riep tot het leven der genade en des geloofs; zij moesten ook niet onkundig blijven, dat Hij de magt bezat, om hunne ziel uit het graf der zonde op te wekken en hunne lichamen uit de banden des doods. En zie, daar vertoont zich, bij elke schrede, welke zij in de catacombe zetten, het dubbel vertroostend mysterie van Lazarus, uit den doode gewekt. Ik zal hier niet de eene of andere catacombe noemen, waar zich dat tafereel bevindt, maar liever zeggen, dat het in geen eene gemist wordt. De Zaligmaker wordt daarbij staande voorgesteld, met eene roede in de hand, waarmee hij het hoofd aanroert van Lazarus, die ingebakerd ligt als een kind in de wieg. De roede doelt op het alvermogen van den godlijken Mozes 1). De windsels, waarin het ter wereld komende kind, en evenzeer de grijsaard, die de aarde verlaat, gewikkeld wordt, doelen op het tweeledig leven van den tijd en de eeuwigheid: het tijdelijke, dat aanvangt met de wieg, om, bij het klimmen der jaren, zich te ontwikkelen, het eeuwige, dat begint met het graf, om te ontluiken, ten dage der verrijzenis van het vleesch 2).

1) Bosio, lib. VI, c. XV.

2) Cunabula sunt panni infantiae. Sed Joannes Constantinopoli-

Even als in de tafereelen van het Oude Verbond, zoo ook nu wederom in die van het Nieuwe, is het altijd de Zalig-maker, — de sterkte der martelaren, de verrijzenis en het leven — die daarvan het middelpunt uitmaakt, terwijl Hij alomane en altijd aan de neophyten wordt voorgesteld onder zijne wezenlijke gedaante, namelijk, als Verlosser der wereld, als zielespijs, als herder, als verwinnaar van den dood, zoodanig, dat Hij is de hoeksteen van het gansche gebouw, die, zoo als de H. apostel Paulus zegt, de Synagoge met de Kerk, de aarde met den hemel, den tijd met de eeuwigheid vereenigt. Evenwel, wat de oorspronkelijke kunst zich beijvert, om overal op den voorgrond te plaatsen, is de liefderijkheid van den godlijken Schepper der genadewet: geene crypt, of, beter gezegd, geen enkel beitel- of schilderwerk der catacomben, of het verteederd oog ontwaart daarin den Zone Gods onder des goeden Herders beeld; en, indedaad, meer dan alle anderen, schijnt dit onderwerp mij voor de behoefte der ontlukende Kerk geschikt, die elken dag tot zich zag naderen of een leerling van Mozes, — sidderende als een slaaf onder het gebod van Sinai, — of een heidenschen aanbieder van goden, die zich, naar het heette, enkel lieten bevredigen door bloed; met een woord, allen, Jood of heiden, (zooals de H. Paulus zegt) in de ongerechtigheid verzonken, en van top tot teen met smadelijke smetten overdekt. En welken gezegenden indruk nu moest op die verschrikte en doemwaardige zielen niet maken het gezigt van den God des Evangelies, onder de gedaante van een herder, die den terugkeer van het verloren schaap niet rustig afwacht, maar

tanus episcopus scribit Lazarum in monumento cunabulis involutum. — Beda, *De Orthog.*, t. I. — Pannis sepulturæ involucrum initiatus; sic initio vitæ ipsius finis correspondet. — Tertull., *Contra Marcio.*, lib. IV, c. XXI.

het gaat opzoeken, en die, om het de vermoeijenis van den terugtogt te sparen, 't vriendelijk op zijn schouderen legt en het zegevierend terugbrengt in de kooi. Kan men zich verwonderen, wanneer, bij het aanschouwen van zooveel barmhartigheid, de heidenen-zelve uitroepen: ò hoe goed is der christenen God; — en, is het dan wel vreemd, dat de christenen, door die godlijke voorbeelden als herschappen, hunne broeders, ja, zelfs hunne vijanden overlaadden met dien schat van de teederste liefde, waardoor de heidenen zich, in vervoering, onwillekeurig tot de bekentenis zagen gedreven: zie, hoe lief zij elkander hebben, en hoe zij bereid zijn, om te sterven voor elkaër!

Om nu aan te toonen, dat deze godlijke liefdegloed, even als de zon, geheel de wereld in zijne stralen zou koesteren, en, alle eeuwen door, aller harten doen ontvlammen voor het bovenaardsche goed, stelde de christlijke kunst den Zaligmaker staande voor, op een berg, aan wiens voet vier stroomen ontspringen, die naar de vier hoofdstreken der wereld heenvloeijen. Dit fraaije denkbeeld vindt men zeer dikwijls in de oorspronkelijke fresco's, even als in de mosaïken der V. en VI. eeuw, uitgedrukt, terwijl de verklaarders der heilleer ook niet in gebreke bleven, om de neophyten, bij het verwijzen naar die beeldspraak, te doen opmerken: « dat de godsdienst der waarheid en der liefde, uit den hemel op aarde afgedaald, ook wederom hemelwaarts terug zal keeren, na alle deelen der wereld weldadig te hebben bezield 1); en

1) Hinc egredientia quatuor Evangelii flumina per universum mundum regenerationis evehunt lavacrum. — S. Cypr., *Tract. de Ablut. ped.*; Theodoret., *In Psal. XLIII*; S. Eucher., *In C. III. Gen.* — Quatuor paradisi flumina quatuor Evangelistæ, qui ab uno fonte vitæ, id est, Domino Salvatore inspirati et consona voce gentibus cunctis lavacrum salutis prædicant. — Bed., *In Gen.*, c. II, et *In*

dat de godlijke bron, waaruit zij voortvloeit, nimmer zal opdroogen: de stroom der vier paradijsvloeden (vier Evangelisten) loopt nooit of nergens te niet: Jesus Christus is eeuwig! » Teneinde nu deze gedachte sprekend uit te drukken, heeft de oudste christlijke kunst het zelfs gewaagd, den Verlosser, die toen Hij zijne wonderen verrigtte, reeds den ouderdom van dertig jaren had bereikt, zoowel in schilder- als in beitel- en mosaïkwerk, voor te stellen als een jongeling, in den eersten bloei des levens, ja, in al de teederste schoonheid van de jeugd. Het tafereel werd overigens volmaakt goed begrepen en gevoeld. In weêrwil hunner onvolmaakte begrippen aangaande het eeuwige, stelden toch de heidenen dikwerf hunne goden voor onder de gedaante van jonge menschen, teneinde daardoor hunne onveranderlijkheid uit te drukken. Tot bewijs daarvan strekke de Apollo van Belvedere, en verder die menigte van geniewerken, voorkomende op de sarcophagen van Pompeji, of in de fresco's van het Kapitoel.

De christen-kunstenaars bezigden denzelfden vorm, om de godheid uit te drukken van Hem, die noch verandering, noch zelfs eene schaduw van afwissing kent 1). Zoo noodig, zouden zij hetzelfde denkbeeld bij de Joden hebben kunnen vinden 2). Als een gevolg van hetzelfde beginsel, worden in de catacomben ook de engelen, de heiligen, de aartsvaders, zooals Abraham, Noach en Mozes, onder de gedaante van

Isai, c. V. — Fluvius qui de loco voluptatis egreditur, est Evangelica prædicatio, quæ de Domino Jesu Christo procedit, qui est fontis vitæ. — Innocent. III.

1) Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio. *S. Jacob.*, c. 1, 17.

2) Sed a Deo nunquam senescente, semperque juvæne, nova recentiaque bona copiose accipiendo discant credere, non esse quicquam vetus apud Deum, aut omnino præteritum, sed subsistere absque tempore nascentisque, etc. — *Philo.*, *De Sacrific. et Cain.*

jongelingen voorgesteld, als ten teeken der onveranderlijkheid hunner deugd, hunner glorie en van hun eeuwig geluk 1). Onder andere monumenten, waarop de Zaligmaker in jongelingsgedaante voorkomt, zal ik alleen noemen de beroemde sarcofaag van Probus, prefect van het pretorium; de lijkbus der H. Agnes, in hare kerk op het Navona-plein, en, eindelijk, het *arcosolium* van eene crypt der catacombën van de H. Agnes 2).

Om het groot geheim der godlijke liefde, waardoor geheel de wereld moest herschapen en wedergeboren worden, nog sterker en duidelijker voor te stellen en uit te drukken, schroomde men zelfs niet, om tot heidensche typen zijne toevlugt te nemen. En zoo is het, dat Orpheus, die door zijn lieflijk snaarspel het woest gedierte des wouds wist te temmen, en de steenen in beweging te brengen, op een volstrekt christlijk monument voorkomt als vertegenwoordigende het werk der wereldbekeering, door den Zaligmaker tot stand gebracht. Dit monument is een goed-bewaard gebleven fresco der catacombën van den H. Callixtus, door Bosio en Bottari in het licht gegeven, en door Boldetti, naar eene plaats uit Eusebius, volledig verklaard 3).

Doeh, de verlossing der wereld, de verzoening der zondaren, het winnen des menschdoms voor de waarheid en de deugd, en dit in weêrwil van den hardnekkig-woedenden tegenstand der hartstogten, der hel en der keizers, eene taak, waarbij die van Hercules slechts louter kinderspel is, tot welk een prijs zal zij door den godlijken held gekocht

1) *Justorum animæ juvenescunt, vigent, et in ipso ætatis flore semper consistunt.* — D. Chrys., *Hom. X, in Epist. ad Rom.*

2) Bottari, III, 84; — Bosio, lib. VI, c. XVII.

3) Bosio, lib. VI, c. XXI; Bottari, t. II, 30; Boldetti, lib. I, c. VII; Euseb., *De Laud. Constant.*, lib. XIII, c. XV.

worden? Tot den prijs van zijn bloed en van zijn leven! En hier nu ontmoette de christlijke kunst een hinderpaal, waarover de spreker, bij zijne mondelinge toelichting, gemakkelijk heenkomt; immers, de schilder- of beeldhouwer bestendigt zijn woord in marmer, brons, of kleur, terwijl dat des redenaars verdwijnt met den toon, die het vergezelt: of, liever, die het uitdrukt; de kunstenaar stelt zijn denkbeeld voor allen, zonder onderscheid, ten toon, terwijl de prediker zijne toehoorders kan kiezen, en zijn onderrigt wijzigen, verkorten, bewimpelen of ontwikkelen, al naar de behoefte zijner hoorders dit vereischt.

Wanneer dus de bisschop, of de priester, met het onderrigt der neophyten of der catechumenen belast, eenigermate meer of minder vrij, de schriklijke tafereelen van des Heeren lijden en kruis al kon toelichten voor menschen, wien dit treurtooneel eene ergernis of eene dwaasheid was, zoo leverde zulks, evenwel, voor den kunstenaar oneindig meer bezwaren op. Doch, desniettemin, moest hij zijne roeping gestand doen, en, tot bereiking van dit doel, nam hij alzoo, om Joden noch heidenen te ergeren, zijne toevlugt tot eene beeldspraak, duidelijk genoeg, om zijne gedachten te laten doorspiegelen en raden, doch tevens ook genoegzaam bemanteld, om zebuiten het licht te houden, dat door de nog al te zwakke oogen der neophyten niet kon worden geduld.

En zoo dus stelden zij, om het offer van Calvarië uit te drukken, Abrahams offerande voor, die de levendigste afspiegeling daarvan oplevert. Het hout der offerande, het onschuldig slagtoffer, waarvoor het geheimzinnige, in de doornen verwarde ram in de plaats wordt gesteld, — niets is daarbij vergeten, en alles spreekt luide en van-zelf, zóódanig, dat er maar één enkel woord bij noodig was, om de verklaring volkomen te maken: de kunst leverde den text, het mondeling

onderrigt had dien slechts uit te leggen. Het is daaraan dan ook, dat men de veelvuldige voorstelling van dit onderwerp in onze alleroudste godsdienstige monumenten, ongetwijfeld, zal moeten toeschrijven. Van lieverlede begon de geest zich gemeenzaam te maken met de dwaasheid en de ergernis van het kruis, en zoo dus kon ook de kunst zich, te dien aanzien, langzamerhand vrijer gaan bewegen.

In den beginne der IV. eeuw, ligt de kunst een hoek van den sluijer op, en toont ons het groote Slagtoffer van Calvarië, onder de gedaante van een lam, welks hoofd met een kruisvormigen nimbus, of straalkans is omgeven. Later ziet men een half bedekt kruis op den schouder van het godlijk Lam geplaatst. Eindelijk, doet Constantijn, voor 't eerst, het kruis en zelfs het crucifix vrij en onverholen schilderen en beitelten zóó gelijk het werkelijk is. Evenwel meent hij, het folterhout met rozen en edelgesteenten te moeten omgeven, teneinde er aan te ontnemen al het voorkomen van smaad 1).

Hetzij nu om deze reden, of wegens de verschijning van het gekroonde kruis aan den eersten christen-keizer, of wel ten teeken, dat men door het kruis de zege verwerft, zooveel is zeker, dat, van toen af, het gebruik in zwang kwam, om het heilig zinnebeeld onzer verlossing voor te stellen als omringd door eene kroon. Zóó toch komt het in de basilieken der IV. eeuw, even als op keizer-medaljes van datzelfde tijdperk, voor, bijv. op die van keizer Zeno en der keizerinnen Eudoxia

1) Bij het beschrijven der vaticaanse urne van Livia Primitiva, drukt Bottari zich in deze bewoordingen uit: «L'essere ornato tutto di gemme il salutare segno della croce è chiaro argomento, che quest' arca non fu scolpita prima del tempo, in cui imperò il gran Constantino, poichè secondo Eusebio (*Vit. Const.*, lib. I, cap. XXX), egli fu il prima, che introdurre l'ornare in sifatta guisa le croci.» T. I, 139.

en Pulcheria; voorts in de basiliek van Nola, welke de H. Paulinus zoo fraai heeft beschreven 1). Een spoor van dat oud gebruik is ons nog overgebleven in de met een cirkel omgeven kruizen, welke men op de muren der door bisschoppen gewijde kerken vindt 2).

Vóór Constantijn en reeds van af de geboorte der Kerk, had de christlijke kunst het wondervol geheim ontdekt, om voor te stellen in één-zelfde figuur, en het kruis en den naam van het groote Slagtoffer, dat er voor ons zijn heilig bloed op vergoten heeft. De eerste twee letters van den griekschcn naam onzes Heeren laten zich, op elkander geplaatst, van-zelf vormen tot een kruis. Dat dit geheimzinnig teeken reeds vóór de verschijning van het *Labarum* bestaan heeft, wordt door de fresco's, de glazen, de opschriften, de lampen en de basreliefs uit den tijd der apostelen bewezen; ik zal, uit velen, alleen slechts aanhalen den grafsteen van den H. Marius, onder keizer Hadriaan, van den H. Alexander, onder Antonius, van paus Cajus, onder Diocletiaan, en van den H. Januarius, onder Alexander Severus, als martelaar gestorven.

Daarenboven is voor hen, die de catacomben bezochten, het sprekend bewijs geleverd, dat bovenbedoeld teeken alom den catechumenen en neophyten voor oogen gesteld werd, waaruit blijkt, dat de kunst het groote Kruismysterie predikte, door overal den naam des Zaligmakers te plaatsen in vereeni-

1) Ardua floriferæ crux cingitur orbe coronæ,
Et Domini fuso tineta cruore rubet.

Poem. XVIII, in Natal. IX S. Felicis, in fine.

Cerne coronatam Domini super atria Christi
Stare crucem, duro spondentem celsa labori
Præmia: tolle crucem qui vis auferre coronam.

Id., ibid.

2) Pamelius, *Liturg.*, t. I, p. 502.

ging met het gewijde teeken onzer verlossing, het beeld van troost, kracht en hoop voor de ontluikende Kerk, en van leven en zaligheid voor het heelal, met een woord, het kort begrip en de slotsom van geheel de christenleer. Niet te vergeefs ook werd dat beeld gepredikt door de kunst: Tertullianus toch, en nog andere kerkvaders leeren ons, dat de geloovigen volstrekt niets verrigten, zonder dit aanbiddelijk teeken op hun voorhoofd te maken, en dien almachtigen naam uit te spreken, waarvoor alle kniën zich buigen, in den hemel, op de aarde, ja, tot in de hel 1).

27 Januarij.

Catacomben der Via-Nomentana. — Catacombe *ad Nymphas*. — Geschiedenis van den H. Nicomedes. — Geschiedenis. — Schilderwerk, historisch gedeelte (slot). — De H. Maagd, — de HH. Petrus en Paulus, — de martelaren, — de christenen in het gebed, — de Agapen. — Catacomben van den H. Alexander. — Geschiedenis. — Catacomben der HH. Primus en Felicianus. — Geschiedenis.

Na den onsterflijken schedel van den H. Chrysostomus, in de vaticaanse basiliek, waar dat kostbaar overblijfsel heden voor de erkentlijke bewondering van het Oosten en het Westen was ten toon gesteld, de hulde van onzen diepen eerbied toegebracht te hebben, gingen wij den Monte-Pincio op, en kwamen zoo door de *Porta-Pia* op den weg, die naar *Nomentum*, de oude stad der Sabijnen, heengeleide, en langs wiens zomen zich eenmaal de beroemdste villa's en tempels vertoonden, zoo als, bijvoorbeeld, op vier mijlen afstands van Rome, de villa van Phaon, waar Nero zichzelf ombragt; die van Seneca, wier wijngaarden door Plinius

1) Tertull. *De Coron. milit.*, c. III.

en Columella verheerlijkt worden 1); die van den dichter Martialis en van Quintus Ovidius, zijnen vriend. De tempel van Diana, nabij Rome's muren gelegen, is, boven al de anderen uit, in de geschiedenis der martelaren vermaard. Van deze heidensche gebouwen zijn, te naauwernood, eenige onkenbare puinen overgebleven; even als al de overige hebben zij voor de onverganklijke gedenkteekenen des christendoms plaats gemaakt. Plutarchus spreekt van fonteinen en moerasen, die den Nomentaanschen Weg omringden; en het opschrift betrekkelijk een jong kind, dat in die wateren verdronk, leert ons, dat zij door den naam van de *Nymphæ*, of Nymffonteinen werden aangeduid 2).

Vandaar dan nu ook den naam van catacombe *ad Nymphas*, aan de zeer oude begraafplaats, waarover wij thans zullen spreken, gegeven. Men weet niet, wie haar heeft aangelegd; de oudste oorkonden verzekeren, dat de H. apostel Petrus gewoon was, zich er heen te begeven, tot bediening van den H. Doop. Onder anderen zal ik verwijzen naar de acten der III. martelaren Papias en Maurus, die het leven lieten onder Diocletiaan en tot luister dezer catacombe verstreken, waar hunne asch werd bijgezet.

In het vijfde jaar na het openen der thermen (badstoven), dat wil zeggen, ten jare 305, deed, op den 29. Januarij, de prefect Laodicius, op zijnen regterstoel gezeten, in den Circus-Flaminius, twee krijgslieden, met name Papias en Maurus, voor zich brengen en zeide hun: « Ik weet dat gij christenen zijt. — Ja, dat zijn wij! antwoordden de martelaars.

1) Plin., lib. XIV, c. 11; Columel., *De Re rustica*, lib. III, c. 111.

2) *E vita Nymphæ fontanæ me rapuerunt,
Forte mihi è tali gloria morte venit*

*Parvula quippe alter mihi nondum effluerat annus,
Romano genere, sed Philesia nomine.*

— Laat uwe dwaling varen, en brengt hulde aan de goden van het Rijk. — Dat mogen zij doen, die aan geen eeuwig leven gelooven. — Wanneer gij de onsterflijke goden niet wilt aanbidden, dan is uw einde nabij; doch doet, wat ik u zeg, en uw leven zal geen gevaar loopen. — Brengt gij hun dat offer, gij, en leven zult gij, maar in het eeuwige vuur. »

Bij het vernemen dier rede, beveelt Laodicius, dat men hen op den grond zal leggen en de stokstraf doen ondergaan 1). Een hopman nadert, en roert hen even met een rietstaf aan, waarop, oogenbliklijk de met deze tuchting belaste soldaten hunne dappere en onschuldige kameraden een vracht slagen geven zonder getal, terwijl de wreed-gefolterde martelaren alleen de woorden: « Christus, steun uwe dienaren! » laten hooren 2). Nu gelast de prefect, dat men hen opnemen, aan palen binden en daar met loodzweepen zoolang het ligchaam verbrijzelen zal, tot dat er de dood na volgt. Dit is nu ook weldra het geval, en den volgenden nacht komt een heilige priester, Joannes genaamd, hunne lijken weghalen en naar den Nomentaanschen Weg in de catacombe *ad Nymphas* overbrengen, waar de H. Petrus had gedoopt 3).

Of uithoofde harer ligging in een vochtige grond, of wel ten gevolge van den inval der barbaren, is er thans niets

1) Dit verhaal der martelaars-acten komt met de militaire strafpleging der Romeinen volkomen overeen: men weet, dat de stoktuchting, of *bastonnade*, en de *decimatie*, of het dooden van elken tienden man, de twee strafplegingen waren, bij het leger in gebruik. — Cœlius Rhodius. *Lect. antiq.*, lib. X. c. V.

2) Christe, adjuva nos servos tuos.

3) Quorum corpora collegit Joannes presbyter noctu et sepelivit in Via Nomentana, quarto kalend. februarii, ad Nymphas, ubi Petrus baptizabat. — Bar., *An.* 303, n. III.

van die eerwaardige begraafplaats meer over; maar Bosio komt mij voor, in tegenoverstelling van Boldetti's gevoelen, te regt de plaatsing in de nabijheid der stad, en niet op zes of zeven mijlen afstands van Rome, aangeduid te hebben. Immers zou men kunnen aannemen, dat de H. Petrus eene plegtigheid, die dagelijks herhaald moest worden, zóóver zou zijn gaan verrigten, wanneer hij in veel meer nabij gelegen catacomben, en wel bepaald in die der H. Priscilla, daartoe de gelegenheid had 1)?

Regts van de *Porta-Pia* (Pius-poort), niet ver van Rome's muren, ligt de begraafplaats van den H. Nicomedes, waarschijnlijk palende aan de voorgaande en aan die van den H. Ostriano, waarover wij later spreken zullen. De pouzolaangroeven, in de wijngaarden, die dit gedeelte der Campagne overdekken, geopend, hebben de catacombe van den H. Nicomedes dusdanig doen ontaarden, dat men er naauwlijks een spoor meer van ontdekken kan. Zij levert evenwel voor den christen-reiziger een punt van groote herinnering op, te weten door den beroemden martelaar, die er zijn naam aan gaf, dewijl zijn stoflijk overblijfsel die gewijde plek vereert. Nicomedes was een priester te Rome, wiens ijver zich door niets liet afschrikken of terughouden van het met de grootste gevaren opsporen en om zoo te zeggen van onder de klauwen hunner beulen weghalen der bloedige christenlijken, en welke liefdedaad dan ook haar loon niet heeft gemist.

De nieuwe Tobias wordt, op last van Domitianus, gevangen genomen en men wil hem dwingen, om aan de goden te offeren: « Ik aanbid, — is 't antwoord — niemand, dan den Almagtige, die in de hemelen regeert 2). » Loodzweepen

1) Bosio, lib. IV, c. XX; Boldetti, lib. II, c. XVII.

2) *Ego non sacrifico nisi Deo omnipotenti, qui regnat in caelis.* — Bar., *Martyr.*, 15 sept.

verbrijzelen hem nu het ligchaam, tot op het gebeente toe, doch zijn door den dood zoo even gesloten mond zal het voor den God van alle eeuwigheid terstond zegevierend gaan herhalen: « Ik aanbid niemand, dan den Almagtige, die in de hemelen regeert. » Onderwijl de Koning der martelaren zijnen moedigen kampvechter kroont, komt een geestelijke, met name Justus, zijn gewijd overschot wegnemen, en gaat het begraven in zijnen tuin, niet verre van Rome verwijderd, aan den Nomentaanschen Weg 1). Het ligchaam van den heiligen priester bleef daar tot onder het bewind van den H. paus Pascalis rusten, die het deed overbrengen naar de kerk der H. Praxede, waar het zich nog heden bevindt.

Naar nog andere catacomben ons heen begevende, zoo hervatten wij er den studiedraad der oude christlijke kunst, die ons gisteren op Golgotha's kruin in de tegenwoordigheid bragt van het groot mysterie des levens en des doods, dáár voltrokken door het bloed en de opstanding des Verlossers en zijnen overgang in het eeuwige rijk. Dat al het beeld- en schilderwerk der catacomben eene inleiding is tot deze verheven ontknooping, dat elk tafereel, op zich-zelf eene gedeeltelijke onthulling en, als 't ware, eene lettergreep uitmaakt van dat alomvattend slotwoord: OPSTANDING, GLORIEVOLLE VERRIJZENIS DOOR JESUS CHRISTUS; ziedaar eene waarheid, zoo door den aard dezer figuren, als door de verklaring gestaafd, welke de kerkleeraren er van gaven, wier onderrigt de kunstenaars ontvlamde, en wier gezag een wakend oog hield

1) *Corpus vero ejus in Tibrim præcipitatum est; clericus autem ejusdem presbyteri, nomine et opere Justus, collegit corpus ejus, et posuit in biroto suo, et duxit ad hortum suum, juxta moros, Via Nomentana, et illic eum sepelivit septimo kal. octob. MS. Cod. Vall. 3 apud Bosium, lib. IV, c. XXI.*

over hun werk 1); daarbij komt nu ook nog de gewone indeeling of regeling der onderwerpen.

Het gewelf dier crypten is, gewoonlijk, even als de nis-zelve, geschilderd, en elk gewelf is gescheiden in verschillende vakken, met tegen elkander overgestelde onderwerpen, twee aan twee, en getrokken uit het Oude en Nieuwe Testament, behoudens enkele vrij zeldzame uitzonderingen, wanneer, namelijk, al de vier tafereelen ontleend zijn of aan het Evangelie, of aan de oude wet. Deze indeeling van nu eens mozaïsche en dan weder christlijke onderwerpen, in wier keuze en samenpassing, zekerlijk, eene symbolische bedoeling heerscht, is algemeen genoeg in de catacomben aangewend, om er een stelselmatig denkbeeld in te bespeuren, eene verheven gedachte, die bij deze wijze van versieren den boventoon heeft gevoerd, en welke men eveneens in de samenstelling der sarcofagen waarneemt, wier beitelwerk, over het algemeen, mede, half en half, tafereelen voorstelt uit het Oude en Nieuwe Verbond. En deze kenmerkende eigenaardigheid nu, verdient te meer onze opmerking, dewijl de grond en oorzaak er van geheel en al berust en

1) Bij de tot dusverre aangevoerde bewijzen, zal ik nog voegen de volgende, alles afdoende zinsnede uit de *Constitutiones Apostolicæ*: « Præterea credimus RESURRECTIONEM fore vel ob ipsam Domini resurrectionem. Ipse enim est qui LAZARUM.... resuscitavit.... qui JONAM viventem..... eduxit de ventre ceti... qui TRES PUEROS e fornace Babylonis, et DANIELEM ex ore leonis, is non carebit viribus ad suscitandum nos quoque... qui PARALYTICUM sanum in pedes statuit... et CÆCO a nativitate, quod deficiebat... reddidit, is ipse nos quoque ad vitam revocabit... qui ex QUINQUE PANIBUS ET DUOBUS PISCIBUS QUINQUE MILLIA virorum satiavit... et ex AQUA VINUM confecit... item ex morte sublato vitæ reddidit. » *Const. Apost.*, lib. IV, c. 7. — Is er iets, dat duidelijker spreekt, dan deze zinsnede, waarin al de verschillende tafereelen, die het meest in de catacomben voorkomen, als tot één denkbeeld zijn gebracht, te weten: de opstanding uit den dood.

voortspruit uit een zamenhang van denkbeelden, allen in het naauwste verband en den innigsten zamenhang met het geloofsleerstuk der opstanding uit den dood 1).

Ik wil hier nu nog eens herhalen, wat ik reeds elders heb gezegd: de Kerk van Rome heeft dat schitterend stelsel der christlijke kunst willen vereeuwigen en in het volle daglicht plaatsen, door in Sint-Jan-van-Lateraan hetzelfde uitgewerkt voor te stellen, waarvan slechts de schets zich in de catacomben bevindt. Op hare beurt hebben de middeleeuwen in hare even afwisselende als dichterlijke glas-, beitel- en fresco-werken niets anders gedaan, dan de oorspronkelijke kunst in denzelfden geest voort te zetten, die haar van den beginne af aan gekenmerkt heeft.

Doch, evenmin als het christendom, neemt ook de oude christlijke kunst met haar groot dichterlijk werk op Calvarië een einde: de zegepraal, door den Verlosser op den dood behaald, is geene persoonlijke overwinning; de hemel, dien hij in bezit neemt, is niet voor hem-alléén geopend: zijn triomf geldt geheel de menschheid: het is voor haar, dat hij het hemelsche Jerusalem heeft ingenomen, om er al de hooge gelukzaligheid van te deelen met zijn, hem getrouw, volk. De christlijke kunst zal ons nu gaan voorstellen de eerste deelgenooten zijner glorie, de eerste vruchten zijner verlossing, en, als 't ware, de eerstelingen dier algemeene herschepping of wedergeboorte, waardoor, na langzamerhand in den loop der eeuwen tot algeheele volledigheid gebragt te zijn, op den grooten dag, dien laatste der wereld, het onmetelijk geslacht van den nieuwen Adam door zijnen stamvader op den troon zal geplaatst worden, dien hij er voor verworven heeft.

Als een getrouwe weérklank en spiegel van het geloof, zal de kunst, die zoo juist de lange worsteling en eindelijke ont-

1) Zie *Tableau des Catacombes*, blz. 114.

knooping van het godlijk drama wist uit te drukken, ons nu ook de glorievolle gevolgen er van laten zien. De Moeder Gods, de apostelen Petrus en Paulus, eenige martelaren, ziedaar, tijdens zij haar onderaardsch museum zamenstelde, de oorspronkelijke typen der door den Zaligmaker herschapen en geheiligde menschheid. Zij heeft deze dan ook overvloedig aan het oog vertoond: toen was het strijd en lijden, wat zij had voor te stellen, doch voortaan zal het wezen zegepraal en geluk. Haar penseel en beitel zullen dan nu ook, naar gelang harer krachten, zich gaan bewegen op bevalliger en lieflijker wijs.

De heilige Maagd komt zeer dikwijls in het oudste christen-schilderwerk voor: in eene der schoone crypten van de catacomben der H. Agnes maakt zij het hoofdafereel uit. Te midden der nis boven het *arcosolium*, vertoont zich de godlijke Moeder, met het Kind-Jesus op haren schoot; haar hoofd is versierd met een van vóór opgeslagen sluijer, die over de schouders nederhangt, en waarvan de plooijen op hare armen rusten. Zij heeft een parelsnoer om den hals, en een geparelden haarband over het voorhoofd heengeslagen.

Deze voorstelling is dáárom vooral merkwaardig, dewijl zij het kenmerk der hoogste oudheid draagt en ten bewijze strekt, hoe reeds de ontluikende Kerk in de H. Moedermaagd geloofde. Voorzeker, de Kerkvaders zullen nooit aan de schilders gezegd hebben, dat Maria, het ootmoedigste aller wezens, zich tooide met sieraden, zoo als die hier worden voorgesteld. Doch, de kunstenaar heeft, om het hooge denkbeeld, door hem ten aanzien der glorie van de Moeder Gods, gekoesterd, uit te drukken, haar gedost in al den luister, die de romeinsche vrouwen van zijn tijd onderscheidde, en vooral met halssnoeren van parelen en juweel. Nergens elders heeft hij daarvan zijn model kunnen nemen, want de christenvrouwen, aan

de voorschriften der apostelen getrouw, onthielden zich, zoo als wij door Clemens van Alexandrië vernemen, streng van allen opschik in edelgesteente of goud 1).

Verder, wat nog belangrijker is, de H. Maagd wordt voorgesteld met de armen uitgestrekt, als in het gebed. Alzoo, naar de meening onzer vaderen, even als volgens de onze, bidt de H. Maagd tot God, en verleent niet uit haarzelve de gunsten, waarom men haar smeekt. De eerbewijzing, welke wij haar toebrengen, en die haar de eeuw der apostelen reeds heeft toegebracht, is dus geen godlijke, en staat niet die van het Opperwezen in geen deele gelijk. Wat zullen de protestanten tegen dit zeventien eeuwen oude monument der godsdienst gevoeglijk kunnen inbrengen? Ik weet het niet, maar wel, dat zij, bij eene betere bekendheid met wat de eerwaardige wieg der ontluikende Kerk oplevert, zeker het Catholicismus niet zouden hebben durven beschuldigen van afgodendienst 2).

De christlijke kunst is niet minder naauwlettend in de voorstelling der apostelen Petrus en Paulus, welke zij, naar haar beste vermogen, eensdeels, zoo getrouw, als 't maar eenigzins zijn kan, afbeeldt, gelijk de overlevering die beide Prinsen der Kerk wil hebben vertoond; maar anderdeels, wijst zij, als gewijde tolk des geloofs, elken apostel de plaats aan, welke hij in de katholieke hiërarchie bekleedt. De voorrang van den H. Petrus boven de overige apostelen, en van zijnen opvolger, den paus, boven de overige bisschoppen, ziedaar den hoeksteen der Kerk. Dit hoofd- en grondleerstuk, zonder hetwelk er noch eenheid van bewind, noch eenheid van geloof, noch eenheid van godsdienstoefening zijn zou,

1) *Pædagog.*, lib. II, c. XII; S. Hier., *Epist.* VII; Tertull., *De habitu muliebri.*

2) Bottari, t. III, p. 83, 172—176, 141, etc.

kan door den christen-kunstenaar niet over het hoofd worden gezien. Wanneer zij, die scheuring en ketterij in de Kerk te weeg bragten, niet tevreden met deze waarheid, die hun doemvonniss meeëbrengt, in het Evangelie, in de schriften der kerkvaders en in de canons der kerkvergaderingen te vinden, zich de moeite hadden gegeven van in de catacomben af te stijgen, zouden zij haar dáár ongekunsteld door de hand der martelaren hebben ingegrift gezien op de nederige gedenkstukken der ontluikende Kerk.

Die monumenten zijn vierledig, glazen, schilderijen, beeldhouwwerk en mosaïken. In tijdrekenkundige volgorde komen de glazen en de schilderijen voorop, en onder die tallooze menigte van schilderstukken op glas, in de catacomben gevonden, is er niet een, waarop de H. Petrus geplaatst staat aan de linkerzijde van den H. Paulus, maar overal neemt hij, regts, de eereplaats in. En even zoo is dit met de fresco's, met het beeldhouwwerk en met de mosaïken het geval, waarvan sommigen opklimmen tot de wieg der Kerk, en anderen het werk zijn van de IV. eeuw en van later tijd. Allen vereeuwigen hetzelfde leerstuk, dat door hen aan de middeleeuwen wordt overgedragen, die het wederom, bij eene onafgebroken kunsttraditie hebben doen overgaan tot op onze tijd. Een gering aantal uitzonderingen, het gevolg van eens kunstenaars onoplettendheid of mangel aan ervaring, strekt alleen, om den regel nog meer te bevestigen.

Vanwaar nu, vraagt de geleerde Mamacchi, komt de gewoonte, om den H. Petrus altijd aan de rechterzijde en den H. Paulus aan de linkerzijde af te beelden? Dit hangt van geen toeval of luim af, anders toch zou dit gebruik niet zoo algemeen geweest zijn. Dientengevolge moet men noodwendig daarin zien eene afspiegeling van het katholieke leerstuk der opperhoofdigheid van den H. Petrus, en een

weérklank van de woorden des godlijken Meesters: « Gij zijt Petrus, en op dezen hoeksteen zal ik mijne Kerk bouwen; weid mijne lammeren en hoed mijne schapen, de kudden en de herders 1). »

De beeldtenissen der HH. Petrus en Paulus, bestendig op de glazen der catacomben afgebeeld, leiden ook nog tot eene andere opmerking, zij getuigen, namelijk, van de vurige liefde en den kinderlijken eerbied der christenen van Rome voor hunne vaders in het geloof; en deze innig-teedere genegenheid wordt door de geschiedenis gestaafd 2). Daarenboven, blijkt er ten duidlijkste uit, dat de beide apostelen zich te Rome bevonden, aangezien hunne afbeelding, met uitsluiting van die van al hunne gewijde ambtgenooten, alleen en voortdurend bij de christenen van Rome in herinnering wordt gebragt; en wel verdient het bijzonder opmerking, dat Eusebius, de groote kerklijke geschiedschrijver der IV. eeuw, zich reeds van die onweerspreeklijke monumenten bediende, om den togt der beide hoofden van de apostelschaar naar Rome, en hun verblijf aldaar, te bewijzen 3). Hoe komt het, dat de protestanten dit alles of niet weten, of, indien zij

1) Cum igitur majores nostri hoc genere monumentorum, quod est cæteris vetustius, Petrum ad dexteram partem, Paulum ad lævam perpetuo exhibuerint, idque non casu, sed consulto fecerint, alioqui non tam constans ea consuetudo, neque tam stabilis permansisset; si quid unquam, illud quidem certe indicarint necesse est, quod sæpe in commentariis scriptorum christianorum legerant, esse Petrum non reliquis Apostolis modo, sed ipsi etiam Paulo præferendam. — Machi, *Orig. et Antiq. christ.*, lib. IV, p. 485.

2) Zoodoende pleit de geschiedenis voor de echtheid van de gedektekenen der kunst, en, op hare beurt, steunt de kunst, op wat de geschiedenis heeft ontdekt.

3) Et confirmant quidem narrationem Petri, Paulique nomine insignita monumenta, quæ in urbis Romæ cœmeteriis etiamnum visuntur. — Lib. II, c. XXV, p. 75.

het weten, dat zij dan de gansche wereld, tegen hun eigen beter weten in, kunnen blijven opdringen, — zoo als zij, zelfs heden ten dage nog, altijd in hunne schriften doen — dat de H. Petrus nimmer te Rome is geweest?

De godlijke Verlosser had gezegd, dat hij aan zijne glorievolle verrijzenis niet slechts zijne apostelen, maar ook hen allen deelachtig zou maken, die, door hunne tusschenkomst, zouden gelooven aan zijn woord. En zoo nu opende de christelijke kunst, met het schilderen van eenige roemrijke martelaars, die lange galerij, wier beeldnissen, in den loop der volgende eeuwen de wanden zouden versieren der basilieken, zoo van het Oosten als van het Westen, om de nog strijdende Kerk op hare moeilijke baan te bemoedigen en te versterken door het tafereel der zegepralende Kerk. In de catacomben vindt men vele martelaars voorgesteld als overwinnaars in het gebed.

Even als Maria, hunne Moeder en Koningin, hebben zij de armen uitgestrekt, als ten bewijze van twee punten in het katholiek leerstelsel, vooreerst, dat de gelukzaligen in den hemel voortgaan, om voor ons de genade af te smeeken, welke zij-zelf niet meer behoeven, en ten tweede, dat zij voor ons geene godheden, maar enkel bemiddelaars zijn, welke wij vereeren, maar geenszins aanbidden. Wanneer, na de volkomen vestiging der Kerk, de kunst er geen bezwaar meer in maakt, om de heiligen en de martelaren uitsluitend in den staat van zegepraal voor te stellen, dan geschiedt zulks, dewijl er, van toen af, bij het vast staan der geloofsleer, geen gevaar van ergernis voor de zwakken meer bestond. Vooral de catacomben der HH. Agnes en Priscilla leveren eene groote menigte dier leer- en troostrijke schilderwerken op 1).

1) Boldetti, lib. I, c. V, p. 20.

Zoo algemeen als de voorstelling is van zegevierende martelaren, even zeldzaam is die van marteltafereelen, en het zou zelfs moeilijk vallen, er een stellig-echt voorbeeld van aan te wijzen. Het gebruik, om de kampvechters des geloofs te midden van hunnen roemvollen, maar vreeslijken, worstelstrijd voor te stellen, is van later dagteekening, dan de eerste proeven van christlijke kunst. Wij zullen daarvan de reden opgeven, bij het bespreken van den aard en den geest der schilder- en beitelwerken van de catacomben, in het algemeen 1).

Na het groote werk der Verlossing in zijne voorbereiding en eeuwige vruchten te hebben voorgesteld, vertoont ons de oorspronkelijke kunst de middelen, waarvan de Kerk op aarde zich bediende, om zelve tot de glorievolle wedergeboorte te geraken, te weten de liefde en het gebed. Die twee wondervolle geheimen, waardoor de mensch met God en met zijne natuurgenooten wordt vereenigd en verbonden, bereiden op aarde voor, wat er in den schoot der eeuwigheid eenmaal heerlijk zal voltrokken worden, en schitteren dan ook, in alle streken van het onderaardsche Rome, als twee zonnen, wier stralen het verlichten met bovennatuurlijken glans aan de gewelven der kapellen, op de wanden der *cubiola*, gelijk ook in de verschillende vakken der sarcofagen, met een woord, overal ziet men de eerste christenen voorgesteld in het gebed.

Bij dit godsdienstig belang voegen onze oudste monumenten ook nog een historisch, en wel van bijzonder groot gewigt: namelijk, zoo al niet bevallig, dan ten minste naar waarheid stellen zij ons onze vaders in het geloof voor, juist zóó, gelijk zij gekleed en hoe hunne manieren waren, zoodat, zelfs bij volkomen gebrek aan geschriften, wij uit het

1) Boldetti, lib. I, c. V, p. 20.

groote boek der catacomben nog zouden weten, dat de eerste christenen baden met uitgestrekte armen, gewoonlijk staande blootshoofds en de oogen naar den hemel gerigt. Men vindt hen alom in deze alles uitdrukkende houding voorgesteld 1): de tunica en de mantel, het haar gesneden, de korte baard, het romeinsche schoeisel; de sluijer der vrouwen, eene groote mate van eenvoud en dus bijna geen tooisel of sieraden in haar toilet, ziedaar, hoe men zich in de gewijde vergaderingen vertoonde, en dus ook in het gebed.

Wat nu betreft de onderlinge liefde, zoo kan men zeggen, dat geheel hun leven daarvan, als onafgebroken, zamenhing. De catacomben strekken daarvan tot een sprekend bewijs. Doch, onder de verschillende pligten, te dien opzichte door het Evangelie voorgeschreven, is er een, van welks betrachtting de aller-oudste christlijke gedenkteekenen als met bijzondere teederheid doen blijken: ik bedoel de Liefdemalen, of *Agapen* der eerste christenheid, die op de meest-sprekende wijze het grondleerstuk des Evangelies uitdrukten, te weten, een stelsel, dat geheel de wereld van gedaante zou doen veranderen, namelijk, de verbroedering aller menschen en hunne gelijkheid voor God. Ook in dit opzigt betoont zich de kunst een getrouwe weérklank des Evangelies en der Vadersen te zijn 2).

Die menigte van geloovigen was slechts één hart en ééne ziel. Bij alle volken nu, is het meest-beteekenend blijk van vriendschap, een onderling te houden maal. Aan denzelfden disch plaats te nemen, hetzelfde brood te eten, drukt, naar aller meening, zóóveel uit als zich met elkaër te stellen op dezelfde lijn, en van hetzelfde leven deelgenoot te wezen; ziedaar, waarvan het heidendom geen begrip had.

1) Bosio, lib. VI, c. XXVI.

2) Tertull., *Apol.*, c. XXXIX.

Wel gastreerde men, met een uitgelezen vriendental; wel kwamen de bloedverwanten gemeenschaplijk op het graf der hunnen ter maaltijd; doch de kring, waarin men zich bevoog, omvatte alleen familie en vrienden, en nooit nam er een slaaf deel aan. Geheel anders waren intusschen de *Agapen* of liefdemalen der christenen, waarbij al de leden van het christlijk gezin aanzaten, en dat gezin omvatte allen, die met het teeken des geloofs gemerkt waren, zonder onderscheid van natie, fortuin of stand.

Bij dit eerste punt van verschil kwam nu voorts ook de nederigheid, de matigheid en de vroomheid, die deze maaltijden kenmerkten, terwijl juist al de tegenovergestelde eigenschappen als noodwendig bij de *comessiones*, of zamenspijzing, der heidenen schenen te behooren. Hooren wij dienaangaande een ooggetuige, die als gast beurtelings aan die verschillende maaltijden deelnam, en het volgende er van zegt: « Alleen de naam onzer gastmalen toont reeds aan, wat ze zijn. Men noemt ze *Agapen*, hetgeen bij de Grieken *Liefde* beteekent, en hoeveel kosten men daartoe ook maakt, uitgeven, om wèl te doen, is altijd eene winst. Met die spijzen helpen wij de armen, welke wij in geenendeele beschouwen als die tafelschuimers, wier glorie er in bestaat, om hunne vrijheid te verkoopen, teneinde, onder duizend vernederingen, te kunnen zwelgen aan der heidenen disch. Wij voegen ons naar Gods inzigten, die de nederigen bovenal verkiest. De beweegreden onzer maaltijden is dus betamelijk, en zodoende kan men ligtlijk oordeelen, hoe wij ons verder gedragen, daar onze disch steeds door de godsdienst wordt gespreid, weshalve wij er noch laagheid, noch trots toelaten, en niet gaan aanzitten, dan na alvorens gevoed te zijn door een gebed tot God. Men bezigt niet méér spijs, dan tot stilling van den honger noodig is, en drinkt zooveel, als

eerzame lieden betaamt. Men verkwikt er zich, zonder uit het oog te verliezen, dat men God moet vereeren ook gedurende den nacht; men is met elkaër in onderhoud, zonder te vergeten, dat God het hoort * 1).

De H. Cyprianus raadde die liefdemalen met nadruk aan, en de Kerk-zelve schatte ze op zoo hoogen prijs, dat eene kerkvergadering den banvloek uitspreekt, over degenen, die ze zouden verachten, of er niet mogten willen heengaan 2). Zóó waar is het, dat die zamenkomsten eene bij uitstek maatschappelijke beteekenis hadden, hetgeen misschien nog te duidelijker blijkt uit den naam, aan de verschillende soorten van *Agapen* gegeven. In het leven van den geloovige komen vele plegtige oogenblikken voor, waarin het hart meer dan gewoonlijk behoefte gevoelt, om zich, hetzij tot vreugde, hetzij tot vertroosting, uit te storten in den boezem van die tot het begrip daarvan zijn bekwaam. Eene echtviering, eene kerkwijding, de begrafenis van een dierbaren persoon, en de sterfdag van een martelaar kwamen den eersten christenen voor als de geschiktste gelegenheden, om den onderlingen liefdeband nauwer toe te halen, en vandaar dan ook de vier verschillende *Agapen*, betiteld met de namen van *connubiales*, *dedicatoriæ*, *funerales* en *natalitiæ* 3).

Na alzoo, in de vreeze des Heeren, een verbond gevierd te hebben, dat helden aan de Kerk en heiligen aan den hemel schenken zou; na, in dankbare vervoering, des Heeren goedheid te hebben lofgezongen, die zich wel eene nieuwe

1) *Apol.*, c. XXXIX.

2) *Agapen et dilectionem fraternam religiose et firmiter exercendam.* — Tert., lib. III. — Si quis despicit eos, qui fideliter *Agapes*, id est convivia, pauperibus exhibent, et propter honorem Dei convocant fratres, et noluerint communicare in hujus modi vocationibus, parvi pendens quod geritur, anathema sit. *Conc. Gangr.*, c. II.

3) Boldetti, lib. I, c. XII.

woning had willen verkiezen, waar zijne in ballingschap omzwervende kinderen hem hunne nooden en bezwaren konden komen toevertrouwen, en zich spijsen met het eeuwig-levenkweekend Brood; na den laatsten pligt vervuld te hebben aan een vader, aan eene moeder, of aan een vriend, en wier aller deugden hun eenmaal een troost en nu, bij het verscheiden en het gemis, stof in overvloed was tot innig verdriet; na den God der martelaren dank te hebben toegebracht, zoo voor den moed, dien hij zijne dienaren en dienaressen had geschonken, als voor de heldhaftige voorbeelden, waarmee de kampvechters des geloofs hunne broeders aanvuurden: na dit alles nu drukten de ledematen der ontluikende Kerk hunne dankbaarheid, hunne vreugde of hunne smart uit door gezamenlijk deel te nemen aan een nederig maal, waarvan de meest-vermogenden de kosten droegen, terwijl de liefde er, bij voorkeur, de armen, de weduwen, de weezen, de vrienden van God aan de hand heen geleidde en deze plaatste boven aan den disch 1). Ziedaar het roerend tafereel, dat door de kunst voor het nageslacht in herinnering moest bewaard worden, — en die taak heeft zij waardig volbragt.

De *Agapen* zijn in de catacomben dikwerf voorgesteld. Ik zal daarvoor aanhalen de begraafplaats der H. Agnes en van de HH. Marcellinus en Petrus, door Bottari en Bosio in het licht gegeven. Aan het gewelf van het *arcosolium* ziet men een disch in den vorm van een hoefijzer afgebeeld, waaraan zes gasten, op onze wijze, gezeten zijn, en niet aanliggen, gelijk zulks bij de ouden gebruikelijk was. Op den

1) *Statis diebus, mensas faciebant communes, et, peracta synaxi, post sacramentorum communionem, inibant convivium, divitibus quidem cibos afferentibus; pauperibus autem, et qui nihil habebant, etiam vocatis, et omnibus communiter vescentibus.* — D. Chrys., *In I ad Cor. II, Homil. XXVII.*

disch staan drie schotels; eenigen der aanzittenden brengen de spijsen naar den mond. Vóór de tafel ziet men acht korven en twee vaten, waarin zich de voorraad van spijs en drank bevindt.

In de catacomben der HH. Marcellinus en Petrus vindt men eene tafel van denzelfden vorm, als de hiervoor bedoelde, zonder dischkleed, even als eene kleinere, die in het half-rond van de groote tafel staat. Voor die tweede, op drie pooten staande, tafel, ziet men een knaap, in eene met purperen versierselen afgezette tunica gekleed, en een groot glas op een voet, bij wijze van een kelk, *cyathus* in de hand houdende, waaruit hij schijnt geproefd te hebben, of te zullen gaan proeven, door, volgens het gebruik der ouden, eenige druppels te gie-ten in het holle van zijne linkerhand. Op den disch ziet men twee messen, twee schotels, en, naar het schijnt, een lans, dat gereed is, om te worden aangesneden. Aan de andere zijde van denzelfden disch staat een groot vat met twee ooren.

Even als in de fresco's van Pompeji vindt men ook hier, de oudheid voorgesteld aan het oog, en zodoende verstaan wij nu wat Varro zeggen wilde door wat hij noemde de *cibilla* of *mensa escaria*, eene dientafel, waarop, alvorens men ze den gasten aanbod, de vleezen voorgesneden en de wijnen gemengd werden; en zoo verklaart het zich ook, waarom er op den grooten disch niets te zien is, dan alleen de hand der gasten, die in de verwachting zijn van spijs en van wijn. Hier zijn de aanzittenden vijf in getal, met in hun midden eene vrouw, herkenbaar aan haar eenvoudig kleed en de op de kruin van het hoofd vastgehechte haren. Regts en links van haar, zitten twee mannen, waarvan er een over zijne tuniek een mantel heeft. De beide uiteinden van de tafel zijn ingenomen door twee vrouwen, in zetelstoelen geplaatst, en die, ofschoon bij het maal tegenwoordig, er echter geen

deel aan schijnen te nemen. Boven hare hoofden leest men de twee volgende opschriften:

IRENE OX
CALOR

AGAPE
MISCE-MI.

Irene da calor.

Agape misce mi.

„Irene, geef warm water.” „Agape, meng mij water in den wijn.”

De grieksche namen *Irene* en *Agape*, *Vrede* en *Liefde* beteekenende, en waarmede deze vrouwen worden aangeduid, geven genoegzaam den aard en de strekking van het gastmaal te kennen, waarbij zij eene zoo beteekenisvolle bediening uitoefenen. De eene is belast met het geven van *warm water*, de andere met het *mengen van water en wijn*, zoo als dat bij de ouden gebruikelijk was; en zodoende vertegenwoordigen beiden op de symbolische wijze de *Agapen*, eene instelling, bestemd, om *Vrede* en *Liefde* onder de geloovigen te onderhouden 1).

De *Agapen* getuigen luide van de onderlinge liefde onzer vaders, geheel het leven door; doch die liefde, onsterfelijk als de hoop en het geloof, strekte zich uit tot over het graf; en onder dit nieuw gezichtspunt moest de kunst haar toch óók nog voorstellen, hetwelk zij ten uitvoer bragt door het afbeelden van den grafdelver, dien held der innigste toewijdingsliefde aan de broeders in hunne laatste rust, eene schilderij, die veelmalen in de catacomben voorkomt, en, als 't ware, ten sluitsteen strekt van den kunsttempel, in het onderaardsche Rome, geopend, tot een volkomen afdruk van het levendig beeld der oorspronkelijke Christenkerk.

1) Zie *Tableau des Cat.*, p. 142; Bottari, t. II, p. 170; Bosio, lib. IV, c. XVI, p. 49; en lib. VI, c. XXVII, p. 313.

Alvorens den Nomentaanschen Weg, waar wij morgen zullen wederkomen, voor heden te verlaten, moeten wij nog van twee beroemde catacomben spreken: die van den H. Alexander en die der HH. Primus en Felicianus. De eerstbedoelde, thans vreeslijk in verval, ligt op zeven mijlen afstands van Rome, op een grond, die, ten tijde van Boldetti, toebehoorde aan het Hospitaal-der-Ongeneeslijken-van-Sint-Jacob. In de vorige eeuw was het nog mogelijk, er de ligchamen van verscheiden martelaren uit te halen. De oorsprong er van verdient te worden gekend.

Ten jare 132 woonde te Rome, onder het bewind van keizer Hadriaan, een hoofdofficier, met name Aurelianus, een woedend christenvervolger, ofschoon hij eene van ijver blakende christin tot vrouw had, Severina genaamd. Aurelianus, ter teregtstelling der christenen geroepen, sprak het doodvonnis over den H. paus Alexander en de HH. Eventius en Theodulus uit. Zonder den toorn van haren echtgenoot te vreezen, gaat Severina-zelve de lijken der martelaren opzoeken, en ze in hare villa ter aarde bestellen, op zeven mijlen afstands van Rome, aan den Nomentaanschen Weg. Een aantal kerklijke personen en christenen waren bij die begrafenis tegenwoordig. De vrome vrouw kleepte zich met het boetekleed, en verlangde bij het graf te blijven, zoolang, totdat zij van den H. paus Sixtus, den opvolger van Alexander, een priester had verkregen, aan deze catacombe verbonden, om er elken dag de H. Offerande te verrigten op der martelaren stof 1). Deze gunst werd toegestaan, en talloze geslachten waren getuige van een gebruik, dat luide spreekt van het vertrouwen en de diepe vereering der eerste geloovigen, waar het gold de roemvolle kampvechters des geloofs.

1) Bosio, lib. IV, c. XXI.

Zeven mijlen verder, aan gene zijde der Sint-Alexanders-catacombe, is — doch thans gesloten — die der HH. Primus en Feliciaan. Zij beslaat de plaats van wat men oudtijds den *Arcus Nomentanus* noemde. Primus en Felicianus waren twee grijsaards, eerwaardiger nog door hunne deugden, dan door de zilveren haren, die hun den schedel kroonden. Echter, noch hun hooge leeftijd, noch hun vrome wandel konde hen beschermen tegen de blinde woede van het heidendom. Ten jare 303, op last van Diocletianus gevangen genomen, werden zij voor Promotus, den prefect van Nomentum, gevoerd. Deze vond er, op het voorbeeld zijner ambtgenooten, een glorie in, om nieuwe strafplegingen uit te vinden en de oude te verfijnen; de toepassing van dien gruwel had, onder 's keizers goedkeuring en de toejuiching des volks, het eerst op deze beide martelaren plaats. Doch weldra maakte des scherpregters zwaard aan het bloedig drama een einde, en de christenen, van eerbied voor de onverschrokken grijsaards doordrongen, wisten hunne gewijde overblijfselen magtig te worden, en vierden hunnen dood en hunne uitvaart dertig dagen lang. Later werd er over hun graf eene basiliek gebouwd; doch, Rome meende, dat hun gebeente te ver buiten het oog der geloovigen lag verwijderd, en bragt het gewijde overschot van deze hare roemrijke zonen over naar de oude kerk van den H. Stephanus, op *Monte-Caelio*, waar zij nog heden ten dage rusten in eer 1).

1) *MS. Codd. Lat. Vat. Lat.*, 4-8-9, *Vall.* 1; *Bosio*, lib. IV, c. XXIII; *Bar.*, *An.* 303, n. 115.

28 Januarij.

Catacomben der Via Nomentana (vervolg). — Catacombe van den H. Restitutus. — Geschiedenis. — Catacombe der H. Agnes. — Geschiedenis. — Schilderwerk der catacomben; de versiering er van. — Blik op het oorspronkelijk Symbolismus. — Zinnebeeldige teekenen der eerste christenen: — de visch, — de dolfsijn.

De Nomentaansche Weg wemelde van pelgrims, mannen en vrouwen, Romeinen en vreemdelingen van allerlei rang, stand en ouderdom. Waar trok die menigte heen? Naar de basiliek der H. Agnes-buiten-de-muren. En waarom heden méér dan op elken anderen dag? Dewijl het heden, 28 Januarij, de verjaardag was der wondervolle verschijning der heilige maagd, wier onsterflijke naam hier ter plaatse dubbel in eere wordt bewaard. Aan de oude overleveringen getrouw, kwam Rome's volk op het graf der doorluchtige martelares de hulde brengen harer dankbaarheid. Te midden door die tallooze schaar heen, gingen wij, zonder er ons op te houden, de kerk der H. Agnes voorbij, want het doel van onzen uitstap was de catacombe van den H. Restitutus, op zestien mijlen afstands van Rome gelegen, in de nabijheid van een heuvel of bergje, *Monte Rotondo*, genaamd, en waar men de begraafplaats en de crypt vindt, beroemd door het daar ter aarde bestelde gebeente van den heiligen martelaar, wiens roemvolle geschiedenis ik hier met korte woorden verhalen zal.

In het jaar 301, kreeg Hermogenianus, prefect van het Pretorium, van Diocletianus en van den senaat in last, om de christenen te vervolgen. Oogenbliklijk tijgen zijne trawanten aan het snoode werk, en den 6. Mei brengen zij voor den regterstoel van Hermogenianus, niet ver van den Titus-boog, aan den voet van het Kapitoel opgericht, een moedig christen, Restitutus genaamd, en die, ingevolge 's keizers bevelschrift,

gelast zijnde, om aan de goden te offeren, zulks, met be-
raden ernst, weigert. De prefect gelast nu, dat men hem
de handen op den rug binde en het hoofd afsla. Na deze
strafpleging werpen de beulen het lijk ter prooi der honden,
bij den zegeboog, niet ver van het amphitheater neêr; doch
de God der martelaren waakt over den onverschrokken krijgs-
man, wiens gewijd ligchaam, gedurende den nacht, door
eene der aanzienlijkste vrouwen van Rome, met name Justa,
en eenige priesters, benevens verscheiden christenen, werd
weggehaald, en naar hare woning, nabij de *Meta Sudans*,
en alzoo niet ver van de martelplaats, gevoerd. Zij wikkelt
het in zeer fijn lijnwaad met welriekende kruiden, om het
nog dienzelfden nacht, in haar draagkoets, over te brengen
naar den Nomentaanschen Weg.

Niet verre van de catacombe, waar zich de opperherder
verscholen hield, maakte het voertuig halt, en Justa gaf nu
den paus kennis van wat er omging, met verzoek, om
het kostbaar overschot des martelaars grafwaarts te willen doen
vergezellen door eenige geestelijke personen, maagden en die-
naren van den Heer. Tegen het krieken van den dag toog de
stoet op weg, en zoo kwam men aan de villa der onver-
schrokken vrouw, op zestien mijlen afstands van Rome, gelegen
aan den Nomentaanschen Weg. De ter-aarde-bestelling had den
27. Mei van het jaar 501 plaats, onder lofgezing en gebeden,
die zeven dagen lang aanhielden, en zulks te midden der woe-
dendste vervolging van Diocletiaan, op slechts weinige mijlen
afstands van Rome, en in de rigting van het Pretorium, waar
de dwingeland gezeteld was. Intusschen zijn de voorbeelden
dezer onverschrokkenheid in de jaarboeken der ontluikende
Kerk alles behalve vreemd 1).

1) *MS. Codd. Vat.*; Bosio, lib. IV, c. XXIV; Bar. *An.* 301, n. 19.

Naar St. Agnes teruggekeerd, bleven wij voor haar altaar eene poos in het gebed, om ons vervolgens, in groot gezelschap, door den wijngaard, links van den Nomentaanschen Weg, naar hare beroemde catacombe heen te begeven. Drie jaren na den marteldood van den H. Restitutus, te weten den 21. Januarij van het jaar 504, was geheel Rome ooggetuige van het verbazendste schouwspel, ooit door haar bijgewoond. Een kind, naauwlijks dertien jaren oud, uit een edel geslacht gesproten, van betooverende schoonheid, en toegerust met al de bevalligheid, die het gevolg is eener deugd, zelfs zonder de minste schaduw van eenige smet, weigert den zoon van Rome's prefect hare hand, alleen dáárom dewijl zij christin is, en zich den Zoon Gods tot Bruidgom heeft verkozen. Men ziet haar den glans eener schitterende toekomst versmaden, om hoon, foltering, ja, den dood te gemoet te gaan. Onverschrokken tegenover den sidderenden en van ontroering verbleekten beul, spreekt zij hem moed in tot het volvoeren van zijn wreeden last. De bijl valt, de engel is in den hemel. Met hare zuster Emerentiana vormt Agnes, als 't ware, de achterhoede van het groote martelarenleger: haar naam zweeft, van mond tot mond, op aller lippen, en, sedert vijftien eeuwen, klinkt zij in eere alle tempelgewelven rond, waar, in de oude of nieuwe wereld, zich christenen vereenigen tot het gebed 1).

Denzelfden dag voerden hare ouders dat maagdelijk lichaam, kostbaarder dan goud of edelgesteenten, naar een klein erf, hetwelk zij op vier mijlen afstands van Rome bezaten, aan den Nomentaanschen Weg. Een groot aantal christenen stelde er hoogen prijs op, om de jeugdige ge-

1) Omnium gentium litteris atque linguis præcipue in ecclesiis Agnes vita laudata est, quæ et ætatem vicit et tyrannum, et titulum castitatis martyrio consecravit. — S. Hier., *De B. Agn.*

loofsheldin te mogen vergezellen naar het graf. Onder hen bevindt zich ook Emerentiana, hare zoogzuster, tot dus verre catechumeen. Uit de catacomben komende, werd de vrome schaar door de heidenen met een hagelbui van steenen overvallen, en meerendeels op de vlugt gedreven: Emerentiana, evenwel, houdt met eenigen stand, en verwijt den beulen hun godtergend kwaad; doch, badende in haar bloed, stort ook zij, onder de wreedste folteringen, den marteldood in de armen, en den volgenden nacht wordt haar lijk naast dat van hare doorluchtige zuster plegtig bijgezet. Sedert dien oogenblik schittert deze catacombe in nimmer tanenden glans, en hare geschiedenis van vijftien eeuwen is enkel een naauw-zaam-geschakeld verhaal der onafgebroken hulde en algemeene vereering, haar bestendig toegebracht, ook ter dankbare erkenning van de hooge wonderdadige gunsten, door de tusschenkomst der H. Agnes, op hare voorbede, aan de geloovigen verleend 1).

Een ander gloriepunt dezer groote catacombe is gelegen in het heerlijk-bewaard-gebleven-zijn der kunstmonumenten, welke zij bevat. Meermalen hadden wij haar bezocht, om het geschiedkundig gedeelte harer oorspronkelijke schilder- en beitelwerken na te gaan; nu bleef ons nog over, om van diezelfde monumenten het zoogenaamde decoratief meer bepaald in oogenschouw te nemen; en, om dit wèl te begrijpen, moet men zich herinneren en altijd wel voor oogen houden de bron en den grondslag, het in- en uitgangspunt van alle dingen, zoowel in de orde der kunst, als in die der genade en van de natuur.

Te weten: alles is door en om Jesus-Christus daar. Alle eeuwen, alle volken, alle grondstoffen, alle geestlijke en

1) *Act. S. Agn.*, apud Bos., lib. V, c. XXV.

beligchaamde wezens bewegen zich rondom Hem, zoo als de hemellichten rondom de zon. Alles komt of als middel, of als hinderpaal voor in het groote heldendicht, waarvan hij de hoofdpersoon uitmaakt. Het eeuwig woord is de Alpha en de Omega, het begin en het einde van alle dingen, de hoogverheven Verwinnaar der wereld, der zonde en van den dood, voor wien alle knie zich moet buigen, in den hemel, op aarde en in de hel; ziedaar, wat de Kerk, zijn tolk en zijne bruid, zonder ophouden predikt door den mond harer leeraren, door het onderwijs der geschiedenis, door de allesafdoende en onwederlegbare bewijsgronden van hen, die met de taak harer handhaving zijn belast.

Als afspiegeling of weérklank van het geloof, moest de kunst dezelfde waarheid herhalen, en wij hebben gezien, hoe zij Jesus-Christus als den eindbezitter van het heeal verkondigde, en daartoe zich ten nutte maakte alles, wat zij, waar dan ook, aantrof op het gebied van het Ware, het Goede en het Schoone.

De groote beelden van het Oude Testament doelen allen op Jesus-Christus, en de kunst vat ze op, verklaart ze, en stelt ze tegenover datgeen, wat de Zaligmaker heeft verrigt, zóódanig, dat het heeal verbaasd staat over Hem, die er de ziel en het doel van was, over Hem, die in de oudvaders lijdt en zegepraalt, teneinde het menschdom te verbinden zoo aan zijne bproevingen, als aan de glorie zijner verrijzenis.

De natuur met hare elementen behooren hem toe, even als de meer of min volmaakte vorm, dien de genie van den mensch er aan heeft gegeven in de werken van kunst. De oorspronkelijke kunst bedient zich, Christus ter eere, van het stoflijke en van den schitterenden vorm, door grieksch en

romeinsch penseel er aan gegeven, en maakt daarvan, als 't ware, een prachtig lijstwerk, te midden waarvan zich de gloriepunten der christlijke geschiedenis vertoonen in het lustervolste licht.

De oude geloofsleer van het Oosten en van het Westen, — een verflaauwde nagalm der oorspronkelijke waarheid, zijn mede het eigendom van den Heer. De kunst spoort ze na en zamelt ze op. Orpheus en de Sibyllen brengen den Verlosser hulde, als van wien zij, om zoo te zeggen, de profeten en bij overlevering de grondtypen zijn geweest.

De hel-zelve moet het hare toebrengeu tot de glorie van den godlijken Held. De overwonnen en vernederde goden, half-goden en geniën, zullen door de kunst als eenvoudige versieringsmiddelen, tot meerdere verheerlijking van de magt des Verwinnaars, bestemd en gebezigd worden, zoo als eene onafzienbre schaar van achter de zegekar in kluisters volgende slaven den glans verhoogde der overwinnende wereldwingers, bij hunnen optogt naar het Kapitoel.

Aanvankelijk zal de oorspronkelijke kunst, — in de school des heidendoms gevormd, onder Italië's schoonen hemel geboren en gewoon, om de helden en tafereelen der Mythologie onder de behaaglijkste vormen te aanschouwen, — voortgaan, om aan de uit hunne tempels verjaagde goden altijd nog meer of min bevallige gedaanten te geven; vervolgens zullen de volkeren van het noorden zich met hun stug en somber karakter van al die verwonnen helsehe magten op dezelfde wijze, als waarmede hun ijzeren vuist de oude wereld had aangegrepen, meester maken, en ze bij den prachtbouw hunner kathedralen toepassen, onder de afziglijkste vormen, met grijnzende trekken, en in den pijnlijksten en vernederendsten toestand, onderjukt, zoo als 't behoort, waar het

vermeteale oproerlingen geldt, die, eenmaal en voor altoos, tot onmagt gekneveld en ten eeuwigen spot zijn geworden van het gekristend heelal.

Dit groot beginsel was de poolstar, waarnaar de oorspronkelijke kunst haren gang rigtte. Een christlijk onderwerp, bij wijze van toegevoegde versiering, opgeluisterd door natuurtafereelen, met aan het heidendom ontleende grondkenbeelden of typen vermengd, ziedaar, als in één woord, het karakter van al de schilder- en beitelwerken der catacomben geheel en volkomen uitgedrukt.

Rond de verschillende vakken, waarin het gewelf der crypten of grafvertrekken verdeeld is, slingeren zich bloemkransen, arabesken, versierselen, aan den tuin of den akker ontleend. De grafsteden met bloemen te tooijen, was onder de heidenen een algemeen gebruik, en, dewijl daarin niets aanstootlijks of bijgeloovigs gelegen was, zoo hielden ook de christenen het in stand, ja, hechtten er misschien eene godsdienstige beteekenis aan, bij voorbeeld met de deugd van den overledene, of den korten duur van het leven in verband. Hoe dit zij, wij hooren den zanger der martelaren de geloovigen aansporen, om de grafsteden der geloofshelden met bloemen te sieren 1). Om de crypten en kerken met geschilderde of natuurlijke bloemen te tooijen, is een ander, op zich-zelf, even onschuldig gebruik, en waarvan het doel bestaat in de dienstbaarmaking van al het geschapene aan

1) Nos tecta fovebimus ossa
Violis et fronde frequenti.

En elders:

Ista comantibus et foliis
Munera virgo puerque date.

PAUD., *Cathem. Hymn.* X, 169; *Peristeph.*, *Hymn.* III, 201.

des Scheppers eer door niets ongebruikt te laten, wat maar eenigermate, in het groot christlijk drama, ter verheerlijking of opluistering er van kan worden bijgebracht.

De vier jaargetijden, met hunne kenmerkende eigenaardigheden, zijn almede een middel, waarvan zich de kunst veelmalen tot opsiering der oorspronkelijke monumenten bediende. In een schoon fresco der catacombe van den H. Callixtus, komt de Goede Herder voor, door dit bevallig onderwerp omgeven. De Lente vertoont zich in de gedaante van een luchtig gekleed jongeling, die rozen plukt; de Zomer staat hem ter zijde, onder het beeld van een maaijer, die met zijn sikkkel koren snijdt, en — wat opmerklijk is — juist in de midden van den halm, even zoo als Varro zulks beschrijft, die daaraan de grondbeteekenis van het woord *messis* en *metere* wil toegeschreven hebben, als *midden doorsnijden* beduidende. Regts van den Goeden Herder bevinden zich de Herfst en Winter, eerstbedoelde onder de gedaante van een half gekleed man, met een hoorn van overvloed in de linkerhand, en in de regter een tros druiven; laatstgenoemde wordt vertegenwoordigd door een laudman, wiens hoofd en lijf warm zijn ingebakerd; hij heeft een spade in de hand, en naast hem ziet men een groot vuur branden, alsmede een bladerloozen boom 1).

Aangezien nu de vier jaargetijden zoo oneindig dikwerf in de fresco's en op de sarcophagen voorkomen, zou ik wel genegen zijn, zulks aan eene christlijke beweegreden toe te schrijven: niets toch in de natuur drukt ernstiger en plegtiger het groote en den eersten christenen zoo dierbaar mysterie der verrijzenis uit. Tertullianus begreep dit innig: in zijne

1) Bottari, t. II, p. 17.

Apologie, des apostels denkbeeld ontwikkelende, namelijk, dat het onzichtbare ons in het zichtbaar geschapene verduidelijkt wordt, roept hij daarbij tot getuige der toekomstige opstanding den tijd, met de vier seizoenen, die elkander opvolgen, of liever, die sterven en herleven, zonder iets te verliezen en zonder geëindigd te zijn 1). De H. Augustinus en de H. Cyrillus van Jerusalem geven aan dit natuurverschijnsel dezelfde beteekenis en trekken dezelfde redeneringen er uit 2).

In een fresco van den H. Pontianus komen bij een tafereel, mede van den Goeden Herder, de vier jaargetijden als versiering of illustratiewerk voor, doch voorgesteld als vier geniën, zoo als de kunst der heidensehe oudheid ze bestendig had afgebeeld. Dit getuigt, enerzijds, van de zucht, om de fabel dienstbaar te maken aan de zegepraal van het geloof, en, aan den anderen kant van de noodzakelijkheid, om, ten einde goed begrepen te worden, zich te moeten bedienen van zinnebeelden, die geijkt waren door het gebruik. Aan diezelfde oorzaak moet ook worden toegeschreven het zoo gedurig aanwenden van allerlei bloemen, tot festoenen opgetrost, in korven en vazen geplaatst, of ook wel met in mandwerk verzamelde vruchten (*encarpi*) afgewisseld, waaraan vogels zich vergasten; soms ook is het gebloemde als een vrolijk tapijt over den grond van het landschap verspreid. Zoowel in het een als in het ander, heeft de christlijke kunst natuur en fabelleer, tot haar doel vereenigd, aangewend. Tusschenbeiden staan de bloemvazen op het hoofd van Cariatiden, of te midden van gevleugelde Victories, met een palmtak of eene kroon in de hand; dan weder zijn het kleine, naakte en gevleugelde genietjes, die ze dragen, of eene

1) Tertul., *Apol.*

2) D. Aug., *Serm. X, de Apost.*; S. Cyril., *Catech. XVIII.*

guirlande voeren van bloemen, met knoppen en lover doorstrikt, geheel en al op de wijze, zoo als de heidensche kunst ze gedurig voorstelde ten tijde van het eerste ontluiken der Kerk. Ik verwijs, voor wat dit betreft, naar de fresco's van Pompeji 1).

Een niet minder algemeen ornamentwerk waren de druiventrossen en de korenhalmen, nu eens rond kolommen geslingerd, zoo als bij het graf der H. Constantia, en dan weder met andere figuren vereenigd, gelijk de catacomben der *Via Latina* daarvan voorbeelden opleveren 2). Men zou met het christlijk symbolismus geheel onbekend moeten wezen, wanneer men daarin niet duidelijk bespeurde het tweeledig beeld, — den wijn en het brood — waaronder onze vaders een Mysterie verborgen, dat door hen niet openlijk kon gehuldigd worden, doch hetwelk zij toch gaarne voortdurend aan hun oog zagen voorgesteld. De kundigste archeologen aarzelen dan ook geen oogenblik, om, — almede op grond van de getuigenissen der kerkleeraars — aan die voorstellingen in de catacomben dezelfde beteekenis te hechten, welke zij nog hebben in onze kerken, tot heden ten dage toe 3). Overigens, zijn zij eveneens, naar aanleiding der gelijktijdige getuigenissen, van gevoelen, dat, zoowel in het decorative, als in het historische en dogmatische gedeelte, de beeld- en schilderwerken der eerste christenkunstenaars geheel, of althans nagenoeg volkomen doelden op Jesus-Christus, den Heer, zoowel in het onderaardsche Rome, als in de kathedralen der middeleeuwen, ja, in de gansche stoflijke en bovenstoflijke

1) Bottari, t. III, p. 139, etc. etc.

2) Bottari, t. II, c. III. p. 177.

3) Boldetti, lib. I, c. VII, p. 27, etc.

schepping, de Alpha en de Omega, het aanbegin en het eind. Deze gevolgtrekking is, overigens, ook volkomen juist. Hooren wij hoe, ten aanzien van dit gewichtig punt, de H. paus Damasus zich even duidelijk en bepaald, als tegelijk schoon uitdrukt, wanneer hij, de zinnebeeldige figuren der catacomben als te zamen vattende, daaruit de volgende toespeling afleidt op onzen Heer:

Spes, via, vita, salus, ratio, sapientia, lumen,
 Judex, porta, gigas, rex, gemma, propheta, sacerdos,
 Messias, Zebot, Rabbi, sponsus, mediator,
 Virga, columna, manus, petra, filius, Emmanuelque,
 Vinea, pastor, ovis, pax, radix, vitis, oliva,
 Fons, paries, agnus, vitulus, leo, propitiator,
 Verbum, homo, rete, lapis, domus, omnia Christus Iesus 1).

« Hoop, Weg en Leven, Heil, Licht, Rede en Wijsheid;
 Deur en Regter, Reus en Koning; Profeet en Priester;
 Messias, Zebaoth; Kolom en Roede, Meester, Brutgom;
 Hand en Middelaar; Rots, Zoon, Emmanuel en Wijngaard;
 Herder, Lam, Vrede en Wortel; Bron, Olijf en Wingerdrank;
 Muur, Schaap, Fontein en Kalf; Leeuw, Toeverlaat en
 Woord; Mensch, Rotssteen, Net en Huis: ja, Jesus-Christus,
 dat alles zijt Gij. »

Tot het decorative gedeelte kunnen ook gebragt worden de zinspelingen, welke de schilder- en beeldhouwwerken der catacomben zoo veelvuldig opleveren, en die, behalve de uitdrukking der voornaamste geloofsleerstukken ook nog de tolken der innigste gewaarwordingen van de eerste christenen zijn. Even als de Zaligmaker zijne beeldspraak steeds aan het gewone leven en, als 't ware, uit den dagelijkschen omgang ontleende, zoo ook nam de eerste christen-kunst, om populair

1) *Biblioth. vet. PP.* carm. XII, t. VIII.

te zijn, hare allegoriën, bij voorkeur, uit den voor iedereen duidelijken en begrijplijken loop en orde der natuur; en zoo dan was de visch een voorwerp, waaraan in de gewijde beeldspraak eene eerste plaats werd toegewezen, en dat, overal, in de fresco's der *cubicula*, op de sarcophagen, de lampen, de ringen, de glazen en andere monumenten der catacomben te vinden is.

Dit zinnebeeld vertoont zich overigens ook in een dubbel merkwaardig licht, vertegenwoordigende, namelijk, zoowel de christenen, als Jesus-Christus-zelven, den Verlosser en Heer. Aangezien onze vaders tot het geloof, in de wateren des Doopsels geboren waren, even als de visch, tot het leven, in der golven schoot, zoo duiden zij zich-zelven met den naam van *pisciculi* (vischjes) aan. « En gelijk de visch — dus zeiden hun de uitleggers der godlijke mysteriën — buiten het water niet leven kan, zoo ook kunnen wij het leven der genade niet blijven behouden, tenzij we blijven in het water des Doopsels, waarin wij door Jesus-Christus geboren zijn » 1).

« En — dus voegden zij er bij — wanneer gij een kenteken wilt hebben, waardoor gij wordt herinnerd, èn aan uwen oorsprong, èn aan de pligten, welke gij te betrachten hebt, zoo draag bij u het beeld van een visch, van eene duif, van een schip, van een anker, of van eene lier » 2). Van deze oude en geheimzin-

1) Sed nos pisciculi secundum *ἰχθῶν* nostram Jesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus. — Tertull., *De Baptism.*, c. I, p. 224; Hier, *Epist.* XLIII, *Ad Bonos*; Clem. Alexand., lib. III. *Pædag.*, c. XI.

2) Sint vobis signacula: columba, piscis, vel navis, quæ celer cursu a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, veli anchora, quam insculpebat Seleucus; et si sit piscans aliquis, meminert Apostoli et puerorum, qui ex aqua extrahuntur. — Clem. Alexand. *ibid.*, lib. V, c. II.

nige uitdrukking is dan ook afkomstig het woord *Piscina* (vischvijver), waardoor nog heden ten dage de plek wordt aangeduid, waar men het doopwater laat wegvloeiën, na de bediening van dat Sacrament 1). En wat nu moest men zich bij den naam en het gezigt van den visch herinneren, als van 't hoogste gewigt? de onschuld. De christlijke kunst betoonde zich hier de getrouwe spiegel en weërgalm van een oud heerschend denkbeeld, dat voorts ook door de wijsbegeerte van Pythagoras was geijkt. Die filozooft, namelijk, hield den visch voor het zinnebeeld der onschuld, dewijl hij geene tong heeft, om zich te verdedigen, en dat hij nooit zijn element verlaat, om andere wezens aan te vallen. En hierop nu voortredenerende, zoo verbood hij, volgens zijn zielverhuizingsstelsel, het eten van visch, uit vrees, dat daardoor edele zielen mogten worden gehinderd en bedroefd 2).

Volgens de getuigenis ook van eenige kerkvaders en meer bepaald van den H. Augustinus, werd, op grond eener oude oplevering, de visch beschouwd als het zinnebeeld van Jesus-Christus onzen Heer. Het Oosten en het Westen weërgalmden van de orakels der Sybille van Erythrea. Wanneer men nu de voorletters van elken dier versregels te zamen voegt, zoo verkrijgt men daardoor den naam en de groote hoedanigheid van den Zone Gods, gelijk ook het grieksche woord *ἰχθῦς*, dat visch beteekent. Tot verduidelijking van een en ander,

1) Hic est piscis, qui in baptisinate per invocationem fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, a pisce etiam piscina vocitetur. Cujus piscis nomen secundum appellationem græcam in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, *ἰχθῦς*, quod est latine Jesus Christus, Dei Filius, Salvator. — Opt. Milev., lib. contr. Parmen., p. 62. — Zie: Mamachi, *Origin. et Antiq. christ.* lib. I, p. 34.

2) Pierius, *Hieroglyph.*, c. XIII.

neme men, letter voor letter, dit woord uit elkaër, op deze wijze: *I, ἰησοῦς*, of *Jesus*; *χ, χριστός*, *Christus*; *θ, θεοῦ*, *Dei*; *υ, υἱός*, *Filius*; en *σ, σωτήρ*, *Salvator*; waardoor alzoo ontstaan is de zinsnede: *Jesus Christus, Dei Filius, Salvator*: *Jesus Christus, Gods Zoon, de Verlosser* 1). Zoo- doende had de christen, in dit ééne woord, waarvan de on- ingewijden de beteekenis volstrekt niet kenden, geheel de geschiedenis zijner godsdienst, en tevens het kort begrip zijner pligten en van zijne hoop. Met der tijd is het oorspronkelijk zinne- beeld van vorm veranderd, de naam van *Jesus* trad voor dien van *Christus* in de plaats, en wij vinden in de byzantijnsche mo- saïken, op de middeleeuwsche *Dyptica* en *Triptica* (beweeg- bare altaarkassen, uit twee of drie deur- of vleugelstukken bestaande), de grieksche hoofdletters *IHS*, hetgeen beteekent *Jesus* (*ΙΗΣΟΥΣ*), en niet, zooals sommige archeologen, in hunne verklaring van het letterteeken des H. Ignatius, willen: *Jesus Hominum Salvator*: *Jesus Verlosser der menschen*.

Ten slotte, moet ik hier nu ook nog doen opmerken, dat de eerste christenen bij de bedoelde naamfiguur van den Zaligmaker dikwijls nog de letter *N* voegden, als zijnde de eerste van het grieksche woord *νικᾶ*, hetgeen beteekent *vincit*: hij heeft overwonnen. De oude fransche munt was met die schoone leus gestempeld, en de vermaarde Boldetti maakt

1) In quo nomine mystice intelligitur Christus, eo quod in hu- jus mortalitatis abyssus, velut in aquarum profunditate vivus, hoc est, sine peccato esse potuit. — S. Aug., *De Civ. Dei*, lib. XVIII. — Satiat ex se- ipso in littore discipulos, et toti offerens se mundo: *ἰχθῶν*, latine piscem sacris Litteris majores interpretati sunt, hoc ex sibyllinis versibus colligentes, quod est, *Jesus Christus, Dei Filius, Salvator*. — S. Prosp., lib. II, c. XIX.

van een door hem in de catacomben van de H. Cyriaca gevonden opschrift gewag, dat allezins waardig is, om hier te worden opgenomen:

I. POSTUMIVS EUTHERION. FIDELIS. QVI GRATIA
 X. SANCTA CONSECVTVS PRIDIE NATALI SVO SEROTINA
 θ. HORA REDDIT DEDITVM VITE SVE QVI VIXIT.
 Y. ANNIS SEX ET DEPOSITVS. QVINTO IDVS IVLIAS DIE
 C. IOVIS QVO ET NATVS EST CVIVS ANIMMA.
 N. CVM SANCTIS IN PACE FILIO BENEMERENTI
 POSTVMI FELICISSIMVS ET LVTKE
 NIA ET FESTA AVIA IPSEIVS

« Posthumius Eutherion, een geloovig kind, dat, de heiligmakende genade ontvangen hebbende, 's avonds voor zijn geboorteverjaardag het leven aflegde, zes jaren oud, en den 3. Julij werd bijgezet, zijnde op een donderdag, den dag zijner geboorte. Zijne ziel is met de Heiligen in vrede. — Aan hun veelbelovenden zoon, door Posthumius Felicissimus en Lutkenia, alsmede door zijne grootmoeder, Festa. »

De voorletters der zes regels vormen de grieksche woorden *ιχθύς νικά*, *piscis vincit*: de overwinnende visch, en zij verkondigen, dat die overwinning den kleinen engel is te stade gekomen, waarvan het opschrift spreekt 1).

Van alle visschen komt de dolfijn het meest op de oudste christlijke monumenten voor. En vanwaar die voorkeur? Alle natuurkundigen, zooals Plinius, Aristoteles, Aelianus, Seneca en anderen, kennen aan dezen visch hoedanigheden toe, die hem door de christenen tot een zinnebeeld bij uitnemendheid moesten doen verkiezen. Zoo roemt men de bijzondere teederheid van den dolfijn voor zijne jon-

1) Boldetti, lib. I, XIV, p. 38.

gen, gelijk niet minder zijne vlugheid en zijne kalmte, bij het woeden van een orkaan. De H. Basilius verzekert, dat de dolfijn, wanneer hij zijn kroost in gevaar ziet, het roept en eene schuilplaats opent in zijn ingewand 1). Voorzeker, een roerend zinnebeeld voor de eerste christenen, die een toevlugtsoord in de catacomben zochten, namelijk, in den schoot der aarde, onze eerste moeder, en in de ingewanden van den godlijken visch, hunnen vader, Jesus-Christus.

Voorts ziet men dikwerf, gedurende den storm, troepen van dolfijnen tusschen de golven dartelen, over de opgeruilde baren vlug heen schieten, en kalm blijven te midden van het loeijen des orkaans. Bragt zulk een beeld den christenen, die altijd door de stormen der vervolging geteisterd werden, nu niet luid-sprekend de pligten te binnen, welke zij-zelfen te vervullen hadden, maar tegelijk ook het vertrouwen en de vreugde der martelaren, in 't hevigste hunner lijdenssmart, en was het dus wel wonder, dat zij overal den dolfijn afbeeldden, die hun, bij de aanschouwing, zulke nuttige lessen gaf 2)?

Onder tallooze voorbeelden zal ik er slechts één noemen, namelijk, het oude opschrift der Vaticaansche Grotten, door Aringhi aan het licht gebracht 3). Aan de uiteinden van den grafsteen heeft men twee elkaër aanzieude dolfijnen, en in de tusschen beiden liggende ruimte staat te lezen:

1) Delphini etiam recentes adhuc et teneros catulos ex aliqua causa consternatos rursus ventre suscipiunt, et complectantur. *Hom. VII in Hexam.*

2) Bottari, t. 1, p. 76-7.

3) Lib. VI, c. XXXIX, p. 335.

BALERIA LATOBIA
 OF. QVE VIX. ANN.
 VS XLII. M. III. D.
 XV. FVIT BEDVA
 ANNVS XII. DEPOSI
 TA III. IDVS SEPTE
 RIS IN PACE.

« Valeria Latobia, arbeidster, die geleefd heeft twee-en-veertig jaren, drie maanden en vijftien dagen, was twaalf jaren weduwe; bijgezet den 3. September, in vrede. »

Ja, vrede zij u, goede Latobia; en vaartwel, voor altoos, gij, catacomben der H. Agnes. Het is tijd, dat wij uit den bodem weér omhoog stijgen, en terugkeeren naar de stad, die reeds gehuld begint te worden in de schaduwen van den nacht.

29 Januarij.

Catacomben der *Via Salaria Nuova*. — Catacombe der H. Priscilla. — Geschiedenis. — Schilderwerk der catacomben, decoratief (slot). — Zinnebeelden: — De Os, — de Duif, — het Hert, — de Paauw, — de Haan, — de Boomen, — de Cypress, — de Palmboom, — de Olijf, — de Wijngaard, — de Kroonen, — het Anker, — de Kandelaar met zeven armen. Catacomben van den H. Sylvester, — van de H. Felicitas, en van den H. Alexander. — Geschiedenis.

Een aan Frankrijk dierbare Heilige, de beminnesswaardige bisschop van Geneve, Franciscus van Sales, ontving heden de plegtstatige hulde van de moeder aller kerken, en de geloovigen trokken naar de Salesiaansche zusterkloosters *all' Umiltà*, *San-Andrea-delle Fratte*, *Trinità-dei-Monti*, en *San-Carlo-ai-Catinari* in menigte heen. Een zoo schoon begonnen dag moest met weder andere vrome werken eindigen, welke men alleen te Rome vindt. In de kerk van 's Heeren wonden (*dei-Stigmati*) werd de geestlijke oefening tot heiliging van het carnaval geopend, en in de kerk der HH. Cosmas en Damianus de retraite aangevangen, die den ganschen carnavalstijd voortduurt, en elken avond met het houden van den Kruisweg, in het Colosseum, wordt aangevangen; en, daar wij zeer verlangden, om aan dit godvruchtig werk, dat immer een zoo diepen en aangenaamen indruk achterlaat, deel te nemen, zoo vingen wij reeds vroegtijdig onzen togt door het onderaardsche Rome aan, waarvan ditmaal de catacomben der *Via Salaria Nuova* — van den nieuwen Salarischen Weg — het doel waren.

Noord-oostwaarts van Rome bevindt zich de Salarische poort, dus genaamd naar den ouden weg, die vandaar uit

tot in het land der Sabijnen doorliep 1). De *Via Salaria* was beroemd door hare tempels, aan Hercules, Venus, de Eer en de Zon gewijd; zij zag de zegeviorende Gaulers aanrukken en de Romeinen verdelgen; Hannibal zijne africaansche legerbenden aan hare boorden opslaan, niet verder dan drie mijlen van Rome's muren af 2); eindelijk, Sylla, aan de spits zijner krijgsbenden den oogeblik verbeidende, dat zijn vaderland de vrijheid zou komen ten offer brengen aan zijn van romeinisch bloed rookend zwaard 3). Zij had, even als al de overige wegen, ook hare smadelijke grafsteden, waaronder, bovenaan, door de geschiedenis brandmerkend is aangeduid het monument van Licinus, wiens mausolée in luister al de groote praalgraven van den Appischen Weg te boven streefde; en deze Licinus, nu, was Augustus' barbier! Varro heeft zulk eene grenslooze buitensporigheid in een paar snerpemde versregels dus getuchtigd:

Marmoreo tumulo Licinus jacet, ac Cato parvo,
Pompeius nullo: credimus esse Deos? *)

Met vluggen tred stapten wij die bouwvallen, zoo rijk aan heidensche herinneringen, voorbij, en kwamen vervolgens bij de catacombten der H. Priscilla, op het gebied der hoogste christlijke oudheid, aan, ter plaatse, waar de H. Petrus, tijdens zijn eerste verblijf te Rome, negen jaren na 's Heeren verrijzenis, aan gene zijde van den Tiber, in het jodenkwartier, afstapte, om er zijn intrek te nemen, allereerst,

1) Salaria Via Romæ est appellata, 'quia per eam Sabini sal a mari deferebant. — Pomp. et Plin., lib. XXXI, c. 7.

2) Titus-Livius., *Decad.* III, lib. VI.

3) App., *De Bel. civ.*, lib. I.

*) Wie zou, bij 't marmren graf van Licinus, gelooven, Dat er nog Goden zijn? — Pompejus heeft er geen, En Cato slechts een enklen kleinen steen!

bij de familie van een senator, die aan den Esquilijnschen berg woonde, te weten Punicus en Priscilla, vader en moeder van een zoon, met name Pudens, wiens echtgenoot Sibinilla heette, die vier kinderen hadden, Novatus, Timotheus, Praxeda en Pudentiana, allen evenzeer in de geschiedenis der martelaren beroemd 1). Het huis dezer gelukkige bekeerlingen was, gedurende eenigen tijd, de verblijfplaats, waar de galilesche visscher een gastvrij onderdak genoot. Intusschen ving de vervolging aan te woeden, en reeds bekrachtigde tal van christenen de heilbelijdenis met hun bloed. Hun stoffijk overschot eerbiedig ter aarde te bestellen, was de vrome zorg, waarmee, eerst van allen, de moeder van den senator Pudens zich moedig belastte 2).

De plaats, waar zij de martelaren begroef, lag twee mijlen van de porta Salaria verwijderd, links bij de brug van de Teverone, daar, waar zich thans de naar haar genoemde catacombe der H. Priscilla bevindt. Men stijgt er langs verscheiden, binnen den wijngaard verborgen liggende, trappen in naar onder. Door de helling van den heuvel en het daar langs aflopend water had deze begraafplaats, meer dan anderen, te lijden van het vocht, dat daarin, noodwendig, groote stoornis te weeg bragt, zoodat men er ook een aantal gangen in aantreft, die door slib overdolven zijn; doch tevens heeft zij eene schoone, groote kapel, die, met uitzondering van het geheel verdwenen schilderwerk, volmaakt goed bleef bewaard.

1) Bar., *An.* 42; *Martyrol.* 16 jan.; Bosio, lib. IV, c. XXVIII.

2) In de geschiedenis der ontluikende Kerk komen drie verschillende Priscilla's voor. De eerste was eene discipelin van den H. Paulus; over haar leven leze men de *Handelingen der Apostelen*, het XVIII. hoofddeel; — de tweede is die hierboven wordt vermeld; — de derde leefde onder de regering van Diocletianus en van Maximianus.

Talrijk als de starren aan het uitspansel, zijn de gloriepunten, welke deze catacombe oplevert, en, om er slechts enkelen van te noemen, zoo werden hier (behalve de doorluchtige leden van Pudens' senatoriaal geslacht) door de zorg der H. Praxede, begraven de H. pausen Marcellus, Sylvester, Siricus en Celestinus; de H. priester en martelaar Symitrius, met acht-en-twintig deelgenooten in den heiligen worstelstrijd. Elke vervolging leverde aan deze vermaarde grafplaats een kostbaren oogst van kruishelden op. Die van Septimius Severus bragt er twee aan; die van Domitianus bragt er, naar alle waarschijnlijkheid, het gewijde overschot der H. Flavia, eene naauwlijks achttienjarige maagd en martelares, wier boven goud te schatten reliquiën, door de zorg van monseigneur Castellani, den bisschop van Porphyrus, werden gevonden, en vervolgens geschonken aan de kerk van Nevers, welke stad zich evenzeer te verheugen heeft in de heerlijke overblijfselen der H. Valentina, eene nog zeer jeugdige martelaresse, die, tegelijk met hare zuster, uit de catacombe der H. Priscilla in het licht werd gebragt. Eindelijk, onder Diocletianus, was het aantal der daar ter ruste gebragte martelaren ontelbaar.

Tijdens Diocletianus voor de negende en Maximianus voor de achtste maal consul was, werd, op den 26. April van het jaar 304, de H. paus Marcellinus, door Claudius, Cyrinus en Antoninus vergezeld, ter strafplaats heengevoerd, te midden eener dolzinnige menigte, belust op zijn bloed. Met den dood voor oogen, wendde de onverschrokken opperherder zich tot den priester Marcellus, die hem op zou volgen, en zeide: « Gehoorzaam nimmer aan de godslasterlijke bevelen van Diocletiaan. » Marcellinus en zijne gezellen bogen het hoofd onder het zwaard, en, om de christenen te verschrikken, werd er gelast, dat de lijken der marte-

laren, tot de ontbinding toe, in het openbaar zouden blijven ten toon gesteld. Dit duurde zes-en-dertig dagen. In de duisternis van den nacht gelukte het Marcellus, ze weg te kunnen halen, en bragt hij die gewijde ligchamen naar de catacombe der H. Priscilla, in een *cubiculum clarum*, ter plaatse, waar de H. martelaar Crescentio begraven lag 1). Zoo vreeslijk, zegt Baronius, woedde de vervolging, toen ter tijd, dat Rome-alléén, in één enkele maand, zeventien duizend slagtoffers telde 2). Hoeveel er van die heldenschaar in de catacombe der H. Priscilla zijn ter aarde besteld geworden, is alleen den Hemel bekend.

Na lang de naauwe gangen dezer uitgestrekte grafplaats, deels staande, deels op handen en voeten, doorkruist te hebben, begaven wij ons, vervolgens, naar die van den H. Sylvester heen, terwijl ons, onderwege, de geschiedenis der eerste christenheid gedurig bezig hield.

Onder de door onze vaders gebezigde zinnebeelden komt ook de Os voor, ten teeken der als een slagtoffer gevallen martelaren voor de glorie van Christus' Naam; de apostelen en de christenen-zelve worden er mede door voorgesteld, die bij de verkondiging en naleving van het Evangelie overal hunnen levensweg, in gewezen, hebben beploegd, en de voren, waarin zij het kostbaar zaad strooiden, met hun bloed hebben gedrenkt 3). In de oudste schilderwerken komt dan ook de os reeds veelmalen voor; minder, evenwel, in beitelwerk of op voorwerpen van gebakken steen. In het gewelf eener crypt

1) Anast., *In S. Marc.*

2) Quo tempore magna fuit persecutio, ita ut intra mensem, decem et septem millia christianorum martyrio coronarentur. *Martyrol.*, 26 apr.; *Ann.*, t. II, an. 304, n. 23 et seq.

3) Tauri mei et altitia occisa sunt..... Christus de figurata sautorum suorum immolatione dicebat: Holocausta medullata offeram tibi boves cum hircis. — Chrys., *Hom. XII.*, in cap. XXII *Matth.* —

van den H. Callixtus, als hoofdafereel, waarschijnlijk, eene Evangelie-prediker voorstellende, ziet men, aan den eenen kant, Mozes, met zijn staf de rots slaande, en aan de andere zijde, Daniël in den leeuwenkuil. In de benedenhoeken zijn, tegenover de hoofdfiguur, de os en de duif geschilderd, als luidsprekende zinnebeelden der heilprediking en hoe de vervolgte christenen haar aanhoorden, even als Daniël en Mozes, vol bekommering, ja, maar tevens ook onverwrikt in hunne hoop 1).

De Duif, waarvan ik, zoo even, sprak, komt overal voor. Op lampen, glazen, grafsteenen, overal in de crypten vindt men den zinnebeeldigen vogel, in menigte, verbeeld, als de hoodschapster van waarheid en vrede, en ten vriendlijk teeken van onschuld, zachtmoedigheid, eenvoud en liefde, zoo als de H. Geest zich, onder hare gedaante, vertoont, en zij alleen een geheel boek van bespiegeling oplevert, gansch en al overeenstemmende met de behoefte der ontluikende Kerk. Zelfs is het wel waarschijnlijk, dat de christenen er den Zaligmaker-zelven in aanschouwden, wiens beminlijke volmaaktheid daardoor zoo lieflijk werd uitgedrukt en verbeeld. Vandaar welligt ook het aloud gebruik, om de H. Eucharistie te bewaren in tabernakels, die gemaakt waren in den vorm van eene duif 2). Op de *loculi* vertoont zich de duif gewoonlijk met een olijftakje in den bek, en drukt alzoo wel volkomen naar waarheid uit, hoe de ziel des christens, na des levens bangen strijd, overwinnend wederkeert tot Christus, haren Heer.

Tauri et boves, qui operantur terram, id est Apostoli et viri apostolici, de quibus apostolus Paulus scriptum interpretatur: Non alligabis os bovi trituranti. — Hier., *In Isai.*, c. XXX. — Quid aliud in figura per boves, quam bene operantes accipimus? S. Greg., *In Job.*, c. XVIII.

1) Bosio, lib. III, c. XXII, p. 323.

2) Id., lib. VI, c. 35.

Het Hert is eveneens een zinnebeeld, dat in de eerste Christenkunst veelmalen voorkomt, als uitdrukkende hoe de ziel, in ballingschap door de woestijn der wereld rondzwervende, hijgt naar de verkwikkende wateren des levens, in het land der eeuwige rust; en vandaar dat de bewoners der catacomben dat beeld, ook van hunne verbanning en uitdrijving, gaarne voor oogen hadden, daar het tegelijk hen aanspoorde tot waakzaamheid en onderlinge liefde in Jesus-Christus, hun godlijk voorbeeld en het heilig voorwerp hunner zielezucht 1). Hoe zouden zij eene welsprekender uitdrukking hebben kunnen vinden voor wat het H. Sacrament der wedergeboorte betrof? Vandaar dan ook, dat het fraaije schilderwerk, in de catacombe van den H. Pontianus, des Verlossers Doop in de Jordaan voorstellende, tevens ook

1) Cervus, venenosorum serpentium est vorax: spinosa transcendens, et summa agilitate præditus, habitare diligit montes altissimos. Huic merito comparantur fideles, qui diabolum vorant, quando nequitas ejus, ad Domini laudem gloriamque, convertunt, vitiaque hujus sæculi, quasi spinas bona conversatione transiliunt; et habitant in montibus, id est, Apostolis et Prophetis qui sanctis prædicationibus suis in hoc mundo solida cacumina esse mernerunt. — Cassiod., *In Ps.* CXIII. — Est aliud etiam, quod et de cervis dicitur et in cervis videtur. Quando enim longinquas regionis petunt aut per mare nando, aut in agmine erudo, alter onus capitis superponit clunibus alterius, sicque se invicem portant, nec se deserunt, sed propositum iter peragunt. — Bed., *In Ps.* XLI. — Verus Dei Filius in semetipso naturam quam ipse animantibus donavit, expressit: Qui in hunc mundum tanquam cervus advenit, et cum his se mira simplicitate jungebat, a quibus ei parabantur insidiæ; fertur enim hujusmodi cervorum esse simplicitas, ut cum his nonnunquam societatem ineant, qui ipsos insectantur. Ita ergo Dominus Judæis dolum sibi astruentibus misceretur, et societatem osculo Judæ proditoris ascevit, cujus simulatione fausta, usque ad cruci, laqueos, ac retia passionis accessit. — S. Ambr., lib. III. *Offic.* c. I.

een hert vertoont, dat zijn dorst lescht aan de wateren van dien stroom 1).

Ook de Paauw beslaat eene plaats onder de zinnebeeldige voorstellingen der eerste christenkunst. In dien vogel, wiens vleesch door de heidensche oudheid voor onverderflijk en voor de verblijfplaats der zielen van groote afgestorvenen werd gehouden, zagen de christenen een natuurlijk beeld van het huu dierbaar leerstuk der opstanding van het vleesch. Als een beeld der eeuwige jeugd en van de onvergelyklijke schoonheid, waarmee zij eenmaal omkleed zouden worden, plaatsten zij den geheimzinnigen vogel, veelmalen, zoowel in hun penseelwerk, als in hunne beitelkunst, gelijk ook op de graven der overledenen, wier ligchamen eens glorievol zouden verrijzen uit de armen des doods 2). Uit velen, zal ik hier enkel tot staving aanhalen het opschrift door Boldetti in de grafplaats van Pretextatus gevonden:

ÆLIA VICTORI

NA POSVIT

AVRELIAE

PROBÆ

« Elia Victorina heeft voor Aurelia Proba dezen *loculus* gesticht 5). »

Regts van het opschrift ziet men een Lam, het zinnebeeld van der christenen zachtmoedigheid en verwinnend geduld; aan de andere zijde, links, een paauw, het symbool der opstanding: hier, het leven met zijn strijd, dáár, de

1) Desiderat venire ad Christum, in quo est fons luminis, ut ablatus baptismo accipiat donum remissionis. — S. Hier., *In Pt.* XI, l; Bottari, t. I, p. 199.

2) Botari, t. II, 121; t. I, 52.

3) Boldetti, lib. III, -c. IV, p. 361.

verrijzenis met hare glorie. Zou het wel mogelijk zijn, den christlijken worstelkamp en de zegepraal, die er op volgt, in juister en korter begrip te schetsen?

De Haan maakt mede een deel der zinnebeeldige catacombeversieringen uit. Over het algemeen, vindt men hem in de *arcosolia*, gelijk ook op sommige grafsteen, afgebeeld, als om er den eersten christenen waakzaamheid te prediken, zoowel voor de herders, gelijk ook voor de kudde, beiden, van even groot belang. Nog heden ten dage, wenkt hij, van af de torenspits onzer kerken, allen toe, om toch te letten op die-zelfde deugd. Inderdaad, bewonderenswaardig zijn die symbolen, wanneer men ze in hunne hooge betekenis, dáár ter plaatse-zelve, aandachtig beschouwt 1). — Ik zeide, dat men den haan op de *loculi* aantreft; ofschoon er nog talloze anderen bij te voegen waren, mogen twee proeven hier voldoende zijn. Boldetti heeft het volgende opschrift in de catacomben van den H. Callixtus gevonden en meêgedeeld:

CONSTAN

TI. IN PACE

CESQVE

1) Galli nomine designantur prædicatores sancti, qui inter tenebras vitæ præsentis student venturam lucem prædicando nuntiare. Dicunt enim: Nox præcessit, dies autem appropinquavit, abjiciamus ergo opera tenebrarum. — S. Eucher., *De Spir. form.*, c. V. — Est etiam galli cantus suavis in noctibus; nec solum suavis, sed etiam utilis, qui quasi bonus cohabitator et dormientem excitat, et sollicitum admonet, et viantem solatur, processum noctis canora significatione protestans. Hoc canente, latro suas relinquit insidias. Hoc ipse Lucifer excitatus oritur cælumque illuminat. Hoc canente, trepidus nauta metum deponit. Hoc canente, devotus affectu exilit ad præcandum. Hoc, postremo, canente, ipsa Ecclesiæ Petra culpam suam diluit. Ipsius cantu, spes omnibus redit, ægris levatur incommoedum, minuitur

« Constantius rust in vrede. » Naast den naam staat een haan 1). Evenzoo in een ander opschrift der begraafplaats van de H. Agnes, door Bosio meêgedeeld :

DONATVS QVI BIXIT ANNIS XXX.

MENSIS. VI. DIES XVIII.

DEPOSITIONE NONY. KL. IMIAS

QVESQVI IN PACE.

« Donatus, die dertig jaren, zes maanden en achttien dagen geleefd heeft, werd den negenden Mei hier bijgezet; hij rust in vrede. » Men mag het er voor houden, dat deze twee christenen zich bijzonder door de in het Evangelie zoo zeer aanbevolen deugd van waakzaamheid zullen hebben onderscheiden, terwijl ook zelfs nog hun graf, door zijn zinnebeeldig teeken, blijft voortprediken, na hunnen dood, de verheven eigenschap, waardoor zij uitblonken in hun leven hier beneên 2).

Op een oude sarcophaag, in de vaticaanse catacomben, ziet men den haan op eene kolom geplaatst, gelijk dit, trouwens, in monumenten van lateren tijd zeer dikwijls het geval is. « Hij herinnert, zegt Rasponi, in zijne beschrijving van Sint-Jan-van-Lateraan, aan de menschlijke zwakheid, waarboven zelfs opperpriesters niet verheven zijn » 3).

Doch, niet alleen het dierenrijk leverde de oude christenkunst stof voor hare zinnebeelden; ook het plantenrijk, even bevallig als afwisselend in zijne voortbrengselen, geeft haar ruime hulpmiddelen te harer bevrediging aan de hand.

dolor vulnerum, febrim flagrantia mitigatur, revertitur fides lapsis, etc. — S. Ambr., *Hexam.*, lib. V, c. XXIV.

1) Boldetti, lib. II, c. IV, p. 360.

2) Lib. VI, c. XXXVII, p. 329.

3) Pontifices humanæ imbecillitatis admonentur. *De Bas. Later.*, lib. I, c. XIV.

Dikwerf zijn het alzo Boomen, die, — als een beeld des Zaligmakers, of van den mensch, in zijn leven, zijnen dood en zijne opstanding — ter versiering der oudste christlijke monumenten, zoowel in schildering, als in beitelwerk, warden aangewend 1); en daaronder bekleedt dan de Cypres wel de eerste plaats. Helaas, het beeld van den dood, door dien boom verzinlijkt, was, en moest, uit den aard der zaak, voor de eerste geloovigen wel wezen een voorwerp van gedurige bespiegeling 2). Een grafsteen, door Bosio, in de begraafplaats van den Appischen Weg gevonden, stelt een cypres tusschen twee huizen voor. Die huizen doelen op het menschlijk ligchaam, als de door den dood vernietigde woonstede van de ziel. De cypres drukt de laatst-bedoelde gedachte uit. Overigens komen op de *loculi* meermalen huizen voor, als zijnde daar juist ook op hunne plaats 3).

Verder zijn de Palm- en de Olijfboom mede als gewijde beeldspraak bij voorkeur door de oude christlijke schilderkunst gebruikt. Bij het bespreken der martelaren, zullen wij de beteekenis van den palmboom leeren kennen; doch wat aangaat de olijf, — welke men telkens op de grafsteden en in de penseelversieringen aantreft, nu eens alléén, en dan weér met eene duif, die er op rust, of een takje er van in den bek voert, — zeker, het is niet moeilijk, de beteekenis te raden van wat er onder dit beeld wordt verstaan. Als bij overerving, hadden alle oude volken, met het verhaal van den zondvloed, ook tevens de herinnering aan de duif bewaard, die, als eene geheimzinnige hemel-

1) S. Cyril. Hieros., *Catech.* XVIII; S. Hier., *Hom.* III, *In Cant.*; Orig., lib. VI, *In Epist. ad Rom.*

2) Virgil. *Aeneid.*, lib. VI; Horat., *Od.* V; Ovid., *Trist.*, eleg. XIII, etc.; Bosio, lib. IV, c. XLII.

3) Bosio, *ibid.*; et c. XLVII, 356-7.

bodesse, Noach, den aartsvader, een olijftak kwam overbrengen, ten teeken van den vrede, die aan de aarde weêrgegeven was. Vandaar nu, dat, bij alle natiën, de olijftak aange-merkt en gebezigd wordt als des vredes lieflijk beeld 1). De christenen schilderden of beitelde, op grond daarvan, olijftakken, telkens als zij de zegepraal der ziel wilden uitdrukken, en den vrede, dien zij, tot loon harer overwinning, genoot. Dien lieflijken vrede nu, waren zij verschuldigd aan den godlijken Meester, *onze vrede* genaamd 2), en wien zij ook nooit verzuimden, daarvan toe te brengen geheel den roem. Dit lieflijk denkbild wordt bij uitstek roerend uitgedrukt door den grafsteen van een jong kind, waarop, volgens Bosio, bovenaan dit te lezen staat:

BENEMERENTI FILIO CAL.

PVRNIO PARENTES

PECERVNT

QVI VIXIT ANN. V. M. VIII.

D. X. DECESSIT IN PACE

XIII. KAL. IVN.

« Voor Calpurnius, hun verdienstlijken zoon, hebben zijne ouders dezen *loculus* gesticht. Hij werd vijf jaren, acht maanden en tien dagen oud. Hij toog den veertienden Junij weg in vrede. »

Onder het opschrift ziet men eene vaas met twee ooren tot handvat, en het letterteeken van den Zaligmaker er op. Ter weêrszijde heeft eene duif in den bek een olijftak,

1) Quemadmodum post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi pacem cœlestis iræ, per columbam terris adnuntiavit dimissam ex arca, et cum olea reversam; quod signum etiam apud nationes paci prætenditur. — Tertul., *De Bapt.*; Bosio, lib IV, c. XLIV, p. 348.

2) Ipse enim est pax nostra.

waarvan de beide uiteinden boven het bedoelde letterteeken zamenloopen, in den vorm van eene kroon. Onmogelijk zou men met meer bevalligheid en onschuld kunnen uitdrukken en het heil van den jongen Calpurnius, en de bron, waaruit het hem toevloede. Wat betreft de vaas, met Christus letterteeken, de oudheidkenners zien daarin een beeld van ons ligchaam, waarin de heilige Geest, met zijne hemelsche gaven van vrede en onschuld, gezeteld heeft 1).

Maar vooral is het de wingerd, met zijne weelderige takken, zijne frissche bladeren en rijke vruchtrossen, die als versieringsmiddel in de aloude christenmonumenten eene belangrijke plaats inneemt, ten zinnebeeld van den Heer in zijn lijden en in het aanbidlijk geheim der Eucharistie; doch tevens ook van de ontluikende Kerk en van ieder harer ledematen als onder den druk der symbolische druivenpers verplet 2). Nu eens vindt men haar, rijk met vruchten beladen, festonsgewijze rond de graflampen geschakeerd; dan weder onder den voet der wijnbouwers vertreden, in het randwerk, dat de *arcosolia* omgeeft; maar overal voor onze vaders predikende het leerstelsel der wedergeboorte uit den martelstrijd, en tevens, bij het verwijzen naar hunne pligten, hun verstrekkende tot het lieflijk beeld hunner hoop 3).

Nu ook nog een woord over de kroonen, die, als zinnebeeld der overwinning, veelmalen de grafsteden, de lijkstenen en het schilderwerk der catacomben opluisteren. De

1) *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus. II. ad Cor., c. IV, 7.*

2) *S. Hier., In Isai, c. V; S. Aug., In Ps. VIII; S. Ambr., Hexæm., lib. III, c. XIII; S. Hier., In Amos., c. IX; id., In Ps. CXXVI.*

3) *Bottari, t. 1, 108-110-126, etc. etc.; S. Hier., In Isai, c. V; S. Aug., In Ps. VIII; S. Ambr., Hexæm., lib. III, c. XIII; S. Hier., In Amos., c. IX; id., In Ps. CXXXVI.*

kroon is gewoonlijk uit twee door elkaër gevlochten olijftakken zaamgesteld, wier punten evenwel blijven gescheiden, of ook wel tot een volmaakten cirkelvorm zijn gebogen, waarin nu eens een opschrift, of soms zelfs een beeld van den overledene is geplaatst. Ziehier van ieder een voorbeeld, door Bosio meêgedeeld:

NARCIANE
PERIT ANNO
RVM M^oCC^oXLV^o
MINVS XIII.

« Narciana stierf ongeveer dertien jaren oud. » Dit opschrift is in een lauwerkrans gevat, en daarnaast ziet men een palm.

RESPECTVS QVI VIXIT.
ANNV ET MENSES
VIII DORMIT
IN PACE.

« Respectus, die een jaar en acht maanden oud werd, sluimert hier in vrede. » Naast dit opschrift, vindt men, aan de eene zijde eene kleine duif, en aan de andere een krans, waarin het borstbeeld van het engeltje, met de armen uitgestrekt, in de houding van het gebed.

Het anker en de kandelaar met zeven armen zijn zinnebeelden, die mede dikwerf werden gebruikt. Het anker, hoop en kracht aanduidende, komt voor op lijksteenen en grafslampen, maar voornamelijk op de graven-zelve, als tot getuigenis van het troostrijke geloof aan de toekomstige opstanding uit den dood. Slechts twee voorbeelden zal ik er van aanhalen, en waarvan het eerste, door Mamachi meêgedeeld, onschatbare waarde, beiden van zinrijkheid en van uitdrukking, heeft: immers, om aan te toonen, dat

hunne standvastigheid, hunne kracht en hunne hoop enkel wortelden in den Heer, zoo deden die eerste christenen de teekens dezer verschillende deugden steeds vergezeld gaan van des Meesters godlijken titel en naam. Dus leest men op den hier bedoelden steen, boven het anker: *INCORC*, en er onder: *XPCICTOC*; aan beide zijden ziet men een visch 1). — Het andere voorbeeld is het reeds aangehaalde opschrift der heldhaftige heilige martelaresse Faustina. Om haar onwrikbren moed uit te drukken, was men niet tevreden met op haar graf te schrijven: *Virgini fortissimæ*, maar tevens voegde men nog een anker, als het beeld van kracht, daarnevens 2).

Het onderaardsche Rome wordt ook niet weinig opge-
luisterd door den kandelaar met zeven armen, dat verheven
zinnebeeld van den Heer en der zeven gaven, die in Hem
berusten en van Hem uitgaan door den heiligen Geest. De
vaders der Kerk, als verklaarders en aanleggers der eerste
christenmonumenten, geven deze uitlegging, als de stellig en
alléén ware, daaraan 3). Zoo hebben wij er, onder anderen,
een gezien op eene fraaije steenen lamp, door Bosio aan
het licht gebragt 4).

De afstand tusschen de catacombe van de H. Priscilla
en de begraafplaats van den H. Sylvester is niet groot: het is
't zelfde kwartier der groote martelaarsstad, maar onder twee
verschillende namen. Naar het voorbeeld zijner voorgangers,
wilde ook de doorluchtige opperherder, die Constantijn
doopte, begraven worden bij de vrienden Gods, en zijnen
dood, even als zijn leven, onder hunne magtige bescherming

1) *Orig. et Ant. christ.*, lib. III, p. 102; et t. I, p. 31.

2) Boldetti, lib. II, c. III, p. 339.

3) Clem. Alexand., *Strom.*, lib. V.

4) Lib. VI, c. XLVI, p. 333.

stellen 1). Ofschoon eenige honderden schreden van de uitgestrekte catacombe der H. Priscilla verwijderd, zoo wordt door de oudheidkundigen de beroemde begraafplaats der H. Felicitas, der HH. Alexander, Vitalis en Martialis, der zeven maagden en van de HH. Chrysantes en Daria, toch als een daarmee zamenhangend geheel beschouwd 2); daarenboven is zij, als de plek, waar de zoo straks door mij genoemde geloofshelden-martelaars rusten, eender roemrijkste onderdeelen er van.

Met geen stilzwijgen mag voorbijgegaan worden de edele vrouwe Sancta Felicitas, moeder van zeven voor Christus naam gemartelde zonen, en die zelve haar heilig geloof bezegelde met haar bloed. Ten jare 175, onder de regering van Marcus-Aurelius-Antoninus, door den prefect van Rome, Publius, gevangen genomen, werd zij voor dien magistraat gebracht, die noch voorkomendheid, noch beloften, noch schoone woorden spaarde, om haar tot den afval te bewegen; te vergeefs: Felicitas beantwoordde dat alles, door enkel te zeggen: « Hoop niet, Publius, dat laffe vrees of flauwe toegevendheid Felicitas zal doen vergeten, wat zij haren God verschuldigd is: uwe bedreigingen zijn niet in staat, mij te schokken, evenmin als uwe beloften mij verleiden kunnen. » 's Anderen daags gelastte Publius, dat men Felicitas en haren zoon, op het veld van Mars, voor zijnen regterstoel brengen zou. Nogmaals werd daar belofte, bedreiging en raadgeving te vergeefs verspild: er viel aan geen afval van God te denken!

Eene tallooze menigte was getuige van het verhoor, dat zeer lang duurde en door de griffiers der regtbank opgeteekend werd. Doch, daar het hier personen van hoogen

1) Bosio, lib. IV, c. XXVIII, p. 95.

2) Boldetti, lib. II, c. XVIII, p. 370; Mazzolari, t. V, 391.

rang gold, zoo zond Publius het proces-verbaal aan den keizer, die nu het doodvonnis velde, en de uitvoering daarvan aan vijf regters toevertrouwde, met vrijheid, om er de martelingen bij te voegen, die hun het meest-gevallig konden zijn. De oudste harer zonen, met name Januarius, werd, met aan zwepen bevestigde looden kogels, doodgeslagen; Felix en Philippus bezweken onder den stok; Silvanus werd, even als zijne drie jonge broeders, Alexander, Vitalis en Martialis, onthoofd. Het uitvaagsel van al, wat ooit den registerstoel bekleedde, verwees, eindelijk, ook de moeder dier bewonderenswaardige kinderen tot den dood door het zwaard: en zoo kwamen allen, langs verschillende wegen, tot dezelfde glorie, hun bij God en voor de menschen bereid 1).

Bij deze zeven jonge helden scharen zich, tot eeuwigen luister derzelfde catacombe, zeven doorluchtige maagden, als roemvolle eerstelingen in Rome's martelperk: de HH. Paulina, Donata, Rusticana, Serotina, Nominanda, Saturnina en Hilaria werden daar door hare waardige gezellinnen, de HH. Praxeda en Pudentiana, bijgezet 2). Wat den H. Chrysantes en de H. Daria betreft, zoo moeten wij hier melding maken van wat er gedenkwaardigs op hun graf heeft plaats gehad, en waardoor zij een bijzonder regt zich hebben verworven op de godvruchtige herinnering aller christenen, van geslachte tot geslacht.

Den 25. October, namelijk, van het jaar 284, had Numerianus de HH. Chrysantes en Daria, op ongeveer drie mijlen afstands van Rome, aan de Via Salaria, levend doen begraven. God nam dat levend offer aan, en verleende de-

1) Eenige schrijvers boeken dit feit op het jaar 150, onder Antoninus-Pius; wij volgden Baronius, *An.* 175, n. 3.

2) Mazzolari, t. V, p. 392; Bosio, lib. IV, c. 28, p. 95.

zelfde gunst, dezelfde kracht en dezelfde glorie aan die er getuigen van waren geweest: immers, het volgende jaar, op den herinnerings-dag dezer gruwbre marteling, steeg heimelijk eene ontelbre menigte geloovigen in het helden-graf omlaag, om daar het gewijde feest des doods te vieren, en de H. Offerande aan God, op te dragen, bij der heilige martelaren stof.

Nauwelijks had Numerianus daarvan kennis gekregen, of hij beval, dat men den ingang der crypt sluiten zou; en zoo dan werden al die moedige christenhelden levend verstikt, ja, maar tevens ook de glorie deelachtig der martelaren, wier gedachtenis ieder hunner daar ter plaats-zelve in ootmoedige bewondering had vereerd 1).

Dit feit bewijst, zoo als wij reeds aangetoond hebben, dat den vervolgers, ten minste eenige toegangen der catacomben, eindelijk, wel waren bekend.

1) Igitur cum multa beneficia Deus venientibus ad eorum sepulcra præstaret, evenit ut die natali eorum infinita populi multitudo concurreret, viri simul et mulieres, pariter et infantes, et inuuptæ puellæ et juvenes. Hoc cum fuisset Numeriani auribus intimatum, jussit ut in introitu, quo introierant in crypta, paries levaretur: quod cum fuisset impletum, desuper a sabulone super eos montem dejecit. Omnes ergo pariter, dum comuniter sacramenta perciperent, et martyrum gloriam celebrarent, ipsi quoque ad coronam martyrii pertigerunt. *Act. SS. Diod. et Mart., Cod. Vatic. S. Petr. et Vall., 3, 10; Bar., Martyr., 25 oct., An. 284, n. 6.*

I Februarij.

Catacomben der Via Salaria Nuova. — Catacomben van Novella, — van Ostriano. — Geschiedenis. — Nog een blik op de oude christlijke kunst. — Bevestiging der geloofswaarheden. — Catacomben der H. Hilaria en van den H. Thrason. — Geschiedenis.

Terwijl Rome, naar aanleiding eener in 1805 voor eeuwig vernieuwde belofte, vigilie hield, werd er voor de universiteit eene lijkdienst verrigt, en daarbij eene gedachtenisrede, ter eere van haren stichter, paus Leo X, gehouden, die haar in 1505 had opgerigt. Eere zij het volk, dat zich voor genoten of verkregen weldaden voortdurend dankbaar be- toont, en die verheven deugd van edele zielen zagen wij levendig verwezenlijkt in de schoone kerk der H. Susanna, waar wij langs kwamen op onze wandeling naar den Salarischen Weg. Susanna, eene doorluchtige romeinse maagd, onder Diocletianus gemarteld, en door de keizerin Serena begraven, is een der gloriepunten van de groote catacomben der H. Priscilla 1). De begraafplaatsen van *Novella* en van *Ostriano* moesten ons echter vooraf bezig houden. Eerstgenoemde, volgens alle waarschijnlijkheid, door eene aanzienlijke vrouw, waarnaar zij den naam voert, gesticht, is be- roemd geworden, dewijl de H. paus Liberius er de wijk nam, nadat hij door keizer Constantius uit Rome was ge- bannen. De heldhaftige opperpriester riep daar, tegen Paasch- avond, al de katholieken der stad, in zijne onderaardsche cathedraal te zamen, en in menigte stroomde men er heen. De duistere gangen der onderstad waren met duizenden fak- kels verlicht. Daar verscheen de voortvlugtige paus op zijn marmeren zetel; naast hem stond Damasus, zijn vicarius en opvolger, en daarbij de priester Dionysius. De roerende

1) Bosio, lib. IV, c. XXIX, p. 98; Bar., *An.*, t. II, an. 294, n. 1; an. 295, n. 6.

woorden, die den opperherder van de gewijde lippen vloeiden wecten een stroom van tranen uit der geloovigen oog.

Na vijftien eeuwen tijdsverloop, zou die treffende rede, in den mond van het opperhoofd der Kerk gelegd, nóg het getrouw tafereel opleveren der rampen, waaronder de bruid van Christus voortdurend gaat gebukt: zóó waar is het, dat de strijd der dwaling tegen de waarheid van der pausen wereldlijk gezag, tegen de vrijheid der Kerk, wel van vorm en taktiek kan veranderen, maar, dat hij in zijn wezen eeuwig dezelfde blijft 1). Toen de paus zijne rede geëindigd had, verzocht de priester Dionysius den H. Vader, dat hij den olie zou zegenen, waarna de heilige Doop plegtig werd toegediend. Welk een schouwspel leverden toen de catacomben der H. Priscilla op!

Galerijen van middelmatige lengte vereenigen de begraafplaats van Novella met die van Ostriano, — volgens Onuphrio, Bosio en Boldetti — naar een lid van het door Tacitus vermelde edel geslacht Ostriana dus geheeten. Gezegde schrijvers melden ook, dat de H. Petrus er heeft gedoopt 2).

Sedert wij het onderaardsche Rome doorkruisten, hebben wij gelegenheid gehad, om op te merken, dat de catacomben een groot boekwerk zijn, even echt van inhoud, als sierlijk en welsprekend van vorm; zoo hebben wij er blad voor blad van gelezen. Thans is het tijd, om een onderzoek naar zijne bewoners in te stellen; doch, alvorens tot dat hoogst-gewigtig

1) Dies tribulationis et angustiae, fratres carissimi, incesserunt, in quibus navis Petri, ventis insurgentibus, perturbata, tanquam Christo dormiente, naufragium pertimescit. Nam et piratae undique imminet, et interdicatur nobis gubernandi facultas, etc. — Zie die geheele redevoering bij Bosio, lib. IV, c. XXX, p. 101.

2) Bosio, lib. IV, c. XXXI; Boldetti, lib. II, 371. Pater Marchi schijnt, blz. 79, deze bewering zijner vermaarde voorgangers eenigermate in twijfel te trekken.

punt over te gaan, kan het niet anders dan nuttig zijn, om eens een oog terug te slaan op de kunst, welke voortbrengselen wij reeds van naderbij beschouwd hebben, en dan vervolgens te zien, wat daaruit te leeren valt.

Het groote feit, dat alle eeuwen beheerscht, niet slechts omdat het met de wereld aanvangt, om, zonder te zullen ophouden, zich in der eeuwen eeuwigheid te verliezen, maar ook dewijl het alle gebeurtenissen en alle schepselen aantrekt, zoo als de zon datzelfde doet met al het gestarnte van het firmament; dat groote feit, het christendom, (zonder hetwelk noch de mensch, noch de wereld te verklaren valt), is, zonder de minste tegenspraak, de grondslag, waarop alles rust, de slotsom, waarin alles zich oplost; en Jesus Christus, de godlijke stichter er van, is, als eeuwige oorsprong en meester van het heelal, heden, wie Hij gisteren was, en in alle toekomst zal wezen 1). Zijne grootsche vertooning luistert alle tijdvakken der geschiedenis schitterend op, terwijl de liefde, die de ziel van zijn wezen uitmaakt, zich in al zijne werken openbaart. De katholieke Kerk, als belast met de taak, om aan alle elkaër opvolgende geslachten dat onveranderlijk schoone beeld voor te stellen en te doen kennen, bezigde daartoe altijd een tweeledig middel van onderwijs, namelijk, in de eerste plaats, het *mondeling*, en daarna dat, wat door *afbeelding* verkregen wordt.

Bij hare prediking der hemelsche leer, verzuimt zij nooit, om met den H. Paulus, gedurig aan, te herhalen, dat het Oude Verbond het beeld, of de vóórspiegeling is van het Nieuwe Testament; dat het jodendom het christendom ter voorbereiding diende, welk laatste in de mosaïsche geschiedrollen reeds het lot vindt aangewezen, dat bestemd is voor

1) Quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula. *Hebr.*, c. 1, 2.

de volgelingen der nieuwe wet; dat alles geschiedde om Jesus-Christus; dat alles Hem vóórverkondigde, Hem vóórverbeeldde, Hem vóórbereidde, zoodat Hij is de ziel, de verwezenlijking, het doel der oude, even als van de nieuwe wet; dat Hij de hoeksteen is, waardoor de twee groote deelen van het ontzettend bouwgevaarte der wereldschepping zedelijk zijn verbonden en tot een eeuwig monument gevormd, welks grondslag aan den eenen kant rust op Sinai, en aan de andere zijde op Calvarië, terwijl zich de tinne er van verheft hoog in de hemelen-zelf. Van af den H. Paulus tot op den H. Augustinus, en van hem af tot op den H. Leo, en wederom van dezen tot Bossuet toe, hebben al de tolken van het godlijk raadsbesluit ons op die groote christlijke eenheid gewezen, wier ontwikkeling, in het aardse paradijs aangevangen, eerst in het paradijs der hemelen zal worden voleind.

Even als Newton de zon geheel het planeetstelsel in hare beweging zag meêvoeren; even als de eenvoudigste sterveling alle rivieren ziet uitloopen in hare algemeene bedding, den grooten oceaan; even zoo heeft de Kerk, — wat trouwens de wereldgeschiedenis volledig aantoont — alle gebeurtenissen, als 't ware, om de spil zich zien bewegen, die de Verlossing is van het menschdom door den Heer, en welke alle gebeurtenissen ook hebben helpen voorbereiden, uitbreiden en handhaven; zij heeft gezien, — wat trouwens de wetenschap genoegzaam bewijst — dat alle ondergeschikte krachten, uit God ontsproten, door Christus tusschenkomst — als door wien er de Schepper van is — wederom tot God wederkeeren, als tot de eeuwige bronwel en eersten en laatsten Opperherder der Kerk; zij heeft gezien, dat, wat de profeten voorspelden en alle oude en nieuwe oorkonden bevestigen, verwezenlijkt is, namelijk, dat de vijanden van Hem, die, als Godmensch, de wereld kwam heroveren, zijn verwonnen en

als tot een rustbank zijner voeten vernederd geworden; zij heeft den onsterflijken Verwinnaar het door zijn bloed vrijgekochte menschedom met zich zien beenvoeren in den eeuwigen luister der onsterfelijkheid, als deelgenoot zijner glorie, en, tot belooning voor de op aarde vlugtig doorgestane beproevingen, nu genietende een hemel van heil, onvermengd en zonder eind. Ziedaar het grootsch tafereel, de geschiedenis der wereld, waarvan de Kerk het begin, het midden en het slot overzien en als met éénen blik doorschouwd heeft.

Wat zij nu zag, dat zegt en herzeft zij op allerlei wijze aan ieder kind, hetgeen ter wereld komt, aan elken jongeling, die de levensbaan opgaat, aan alle grijzen, die haar aftreden in het graf. Zij zegt het aan Europa's beschaafde volkeren, aan Oceanië's ontluikende christenheid, eveneens als zij het vóór achttien eeuwen zeide aan de bekeerlingen, in de catacomben der heilige stad. En niet alleen met de pen harer leeraars, door den mond harer predikers, van de lippen der moeders aan den huislijken haard, is het, dat zij dit heilwoord verkondigt; maar ook in de nu eens kinderlijk-eenvoudige, dan weder hoogst-dichterlijk-verhevene taal harer gebeden en harer ceremoniën spreekt zij diezelfde waarheden, onafgebroken, uit. Hij, Jesus Christus, is van alle dingen de Alpha en de Omega, het begin, het midden, het einde, en *dát* leert de Kerk bij haar mondeling onderrigt aan geheel de menschheid, zonder ooit te veranderen, en eindeloos door.

Maar tevens leert zij ook datzelfde in het onderwijs, dat door haar bij middel van afbeeldingen gegeven wordt. Arm en voortvlugtig, kon de Kerk, in hare eerste ontwikkeling, niet voldoen aan wat haar hart zoo vurig verlangde, namelijk, om hare kinderen te vereenigen, te leeren en te

stichten door een lang en gedurig onderhoud; maar daarna kwam haar, ter vervanging van het levend woord, de kunst weldadig te gemoet; en, als door hetzelfde beginsel geleid, grifte deze aan de gewelven der ondraardsche kapellen, op de sarcophagen, lampen en glazen, met een woord, overal, waar het pas gaf, al de groote waarheden, die tot licht en tot troost moesten strekken der vervolgde eerste christenheid: ziedaar de oplossing van de vraag, hoe de kunst in de catacomben moet worden verstaan. Jesus Christus, de Heer der wereld en van alle eeuwen, beloofd, voorgespiegeld en voorspeld, vervolgd en in zegepraal, die zijne volgelingen deelgenoot maakt van zijne glorievolle verrijzenis en eeuwige overwinning, nadat ze met Hem geleden hebben in den bangsten strijd; — voorts, het Oud en het Nieuw Verbond, altijd tegenover elkaer, als het beeld naast zijne verwezenlijking, beschouwd, of gelijk de schaduw bij het licht, den dageraad naast de zon, de rivier in verband met den oceaen, waarin zij al hare wateren doet uitstroomen; dan Maria, de apostelen, eenige martelaren, gelukzalige discipelen van den Heer, roemruchte eerstelingen zijner zegepraal, — ziedaar, wat, zoo als wij in het geschiedkundig overzicht opmerkten, het onveranderlijk en voortdurend onderwerp uitmaakt van al wat de eerste christenkunst met penseel of beitel te voorschijn bragt, en hoe de Kerk door hare hulp de geloovigen onderwees.

Jesus Christus, de Koning der volken en der gebeurtenissen, is ook die der schepselen, door de zonde vervallen en van hunne bestemming afgeweken, als, langen tijd, werktuigen geworden zijnde van de ongerechtigheid en der afgoderij; zoo dan moet Hij hen terugbrengen tot hun wezenlijk doel, en dat nu heeft de godlijke Middelaar en Heer van alles, wat op aarde en in den hemel is, niet vergeten.

Op hare beurt, evenwel, brengt nu ook de ontluikende christenkunst, door hare versiering der oudste monumenten, aan den waren God de hulde toe, welke zij, zoovele eeuwen lang, aan de vergode hartstogten offerde; en in hare eerste nederige proeven, welke de catacomben opleveren, zien wij de drie rijken der natuur, het gedierte, aarde, lucht en zee, boomen, planten, bloemen en jaargetijden, de rijkste, zoowel als de onaanzienlijkste metalen, elk op zijne wijze, den lof en de glorie verheffen van den Godmensch, die de wereld heeft verlost, en allen-te-zamen prijzen, in beeldspraak, de aanbiddelijke eigenschappen van den Heer en Meester, welke zij tevens als verplichtende voorbeelden stellen ter regeling van zijner leerlingen gedrag; ziedaar de tweede wijze, waarop de eerste christenkunst het onderwijs der Kerk bevorderlijk was.

Doch, ook zelfs de oude vijand van God en der menschen, die veertig eeuwen lang de schepping in zijne ketenen hield gekromd, hij, Satan, zal door de Kunst straks mede voor des Verwinnaars zegekar gespannen worden, en reeds waagt zij het, schoon met nog onvaste hand, daarvoor de kreupele schetsen te leveren, als ten voorbode van wat straks de middeneeuwen door den stouten beitel des beeldhouwers zullen doen uitvoeren in die grootsche tempelwanden, waar de booze geesten, in onderjunkte gestalte en met grijnzend gelaat, zich overwonnen zullen vertoonen door de eeuwige zegepraal van den Heer. Op die wijze nu heeft de oude christenkunst de grondwaarheid uitgedrukt, dat de godlijke Stichter der Kerk, tot prijs voor zijn lijden en strijden, heeft ontvangen een Naam, verheven boven alle namen; en waarvoor alle kniën zich zullen buigen, in den hemel, op aarde en in de hel.

Eveneens nu als het mondeling onderrigt, alle eeuwen door, stand houdt, gaat ook het beeldfiguurlijk onderwijs daarmee in gelijken tred voort, en strekt zich uit van de

catacomben af, door de middeleeuwen heen, tot in Sint-Pieter, te Rome, en Sint-Jan-van-Lateraan; nu eens onder den invloed van den stroeven en krachtigen genius der volken van het Noorden, waarbij de kunst het katholiek denkbeeld uitdrukt met de ruwheid, die eigen is aan de zeden der zonen van Odin en van hen, die op Varus hebben getriomfeerd: dan weder onder aanbazing van den genie, die Griekenland en Italië stemt voor de zachtste indrukken van het eeuwige schoon, als waarbij de kunst met hare mosaïken en fresco's, in duizende vormen, de een al bevalliger dan de ander, de kerken van Assisi, van Rome en van Ravenna tooit. Doch, is de vorm ook al verschillend, het gronddenkbeeld is daarom toch overal één; en zoo dus is de christlijke kunst, die, even als de fijn geslepen diamant, met duizend stralen schittert, tegelijk met de Kerk geboren, en de catacomben waren haar wieg en bakermat. Dáár moet men haar gaan bestuderen, om haar te begrijpen in haren geest, in hare zending en in de onderwerpen, welke zij opneemt of verwerpt.

Wanneer men haar enkel zou willen beschouwen van af het tijdvak der restauratie tot op onze dagen, zoo liep men het dubbel gevaar van haar aanspraaklijk te maken voor eene menigte van buitensporigheden, ja, belachelijke dwaasheden, waaraan zij volstrekt geen schuld heeft, en tevens haar te veroordeelen bij hare grootsche symbolische uiting gedurende de middeleeuwen, door de blinde bewonderaars der restauratie niet begrepen, en, gelijk wij thans wel zeggen mogen, in hare heerlijke vormen zoo jammerlijk miskend.

Wanneer men, evenwel, van den anderen kant, niet hooger dan tot aan de middeleeuwen wilde opklimmen, dan zou men, daarentegen, een boek lezen, waaraan de eerste bladzijde ontbreekt; men zou een treffend-schoon geheel onbarm-

hartig vaneen rijten, het gevolg voor de oorzaak nemen, de ontwikkeling voor het beginsel, en den manlijken leeftijd voor de jeugd. De kunst in de middeneeuwen is eene dochter der kunst in de catacomben. Als erfgenaam harer moeder, heeft zij hare voetstappen getrouw gevolgd, haren geest streng bewaard, doch tegelijk ook den erfschat, gedurig aan, vergroot en verrijkt. Even als hare moeder, stelt zij, onafgebroken, het Oude naast het Nieuwe Testament, om ze beiden zamen te smelten tot één geheel, en steeds dat allesafdoende en alles uitdrukkende woord herhalende: « Jesus Christus was gisteren, is heden en zal zijn in alle eeuwigheid; » terwijl zij voorts in de hoofddeelen en sieraden harer monumenten immer al het geschapene, op aarde, in den hemel, of in de hel voorstelt, hetzij als bevorderend middel, hetzij als onmagtigen hinderpaal, maar, hoe dan ook, altijd dienstbaar aan het grootsche heldendicht, waarvan de Zone Gods het glanzend middelpunt is.

Het doet mij leed, maar ik moet het zeggen, dat de restauratie, naar het schijnt, even als de scholen, die uit haar zijn voortgesproten, dit gronddenkbeeld der christlijke kunst, zonderling genoeg, geheel hebben vergeten: immers, van den oogenblik af aan, dat zij ten troon is gesteden, nam de tegenoverstelling der beeldspraak des Ouden Verbonds aan de werkelijkheid van het Evangelie in gewijde kunsttafereelen meer en meer af; en dit is driewerf te bejammeren, eensdeels, dewijl het eene afwijking der kunst is: *ab initio autem non fuit sic*; en anderdeels, omdat daardoor de harmonie wordt verbroken, die altijd tusschen het mondeling en beeldfiguurlijk onderrigt der Kerk bestaan heeft. De bijbel, door het kind reeds aan moeders kniën gelezen, en die het tot de waarheden van het Evangelie opleiden moet, behoort tegelijk ook, voor oud en jong,

voor geheel het christenvolk, op de wanden des tempels veraanschouwt te zijn gemaakt. Doch ook, in de derde plaats, mag men het betreuren, dat de zoo trotsche gang van het christendom, van af alle eeuwigheid, daardoor, als 't ware, wordt geknot of afgebroken, en men het zoodoende voorstelt als een op zich-zelf staand feit, zonder voorbereiding in het verleden, en als op eene ware godsdienst volgende, die, op hare beurt, door wederom eene andere zal worden vervangen, gelijk dit door enkele wargeesten in onze dagen wordt beweerd, en wier dwaalbegrip welligt het noodlottig gevolg is van het verdorven onderrigt, welks gevaarlijke strekking wij niet genoeg kunnen betreuren, daar toch, onder den invloed dier nieuwmodische leer, de geloovigen, voor driekwart reeds, met zulk een Catechismus, en bij gevolg door zulk eene Theologie, het christendom zich niet meer hebben leeren voorstellen als aanvangende, tegelijk met de wereld, in het aardsche Paradijs, staande met den eenen voet op Sinaï en met den anderen op Golgotha.

Men ziet, dat in de catacomben, als in een boek, al de hoofdtrekken uit de geschiedenis van het christendom door de hand der kunst staan neêrgeschreven; en terwijl dit, in het algemeen, door de crypten en de sarcophagen wordt bewezen, leveren ook het marmer, tegels, glazen en steenen, in beeldspraak, het onwraakbaar bewijs op voor de waarheid, dat de grondleerstellingen des geloofs daarin zoo levendig-duidelijk werden uitgedrukt, als maar eenigermate met de voorzigtigheid tegenover de bespieders der geloovigen bestaanbaar was; terwijl ook nog, daarenboven, de kunst in het onderaardsche Rome de hooge verdienste had van de godsdienst niet slechts naar de *letter*, maar ook naar den *geest* te onderwijzen. Geduld, zachtmoedigheid, liefde en ontferming, ziedaar wat de leer des godlijken Verlossers

ademt, en 't zijn die verheven deugden, welke zijne volgelingen moeten betrachten en doen uitblinken in alles, wat zij doen.

De catacomben nu ademen, zoowel in een geschiedkundig opzigt, als uit het oogpunt van kunst beschouwd, geheel en al, den geest, dien wij meenen, thans genoegzaam te hebben aangeduid, en waarvan men zich volkomen zal kunnen overtuigen door een blik te werpen op de onderwerpen, die er zich het meest in voordoen, zoo als: Abel door Caïn gedood, Isaïc door Abraham geofferd, Daniël in den leeuwenkuil, de drie jongelingen in den gloeienden oven, welke tafereelen op de meest welsprekende wijze prediken de groote deugden van geduld en zachtmoedigheid, door den godlijken Meester zijnen discipels en volgelingen op aarde voorgehouden, tot hun eeuwig heil. Voorts Jonas in den walvisch of rustende in de schaduw van den zinnebeeldigen boom; de Zaligmaker-zelf, als de goede Herder voorgesteld, of de duif met den olijftak des vredes; ziedaar hoe op de bevattelijkste en tevens roerendste wijze, onder beeldspraak, het christenvolk zich de naastenliefde en de ontferming levend zag ingeprent: immers, onmogelijk toch kan het hoofdgebod: «Bemin God boven al, en uwen evennaaste als u-zelfen» meer levendig in practijk gebragt worden dan 't in de catacomben geschiedde, waar de jeugdige broedergemeente, met den glans der hemelsche verrukking op het gelaat, te zamen naauw vereenigd, harten, oogen en handen biddend omhoog hief tot haar godlijk ideaal; waar de vrome grafdelver voor zijne broeders en zusters in den Heere liefderijk den *loculus* groef, en waar de liefdedisch zoowel voor de armen als voor de rijken, zonder aanzien des persoons, gulhartig werd gespreid.

Het is mij aangenaam, dit hoofdpunt ook nog te kunnen

toelichten en bekrachtigen door het gezag van een geleerd oudheidkundige uit onzen tijd, den heer Raoul Rochette, wanneer hij zegt: « De catacomben, tot grafsteden voor de eerste christenen bestemd, en langen tijd door martelaren bevolkt, waren gedurende de vervolging, voorzeker, niet dan het tooneel van droevige smarte en harde pligbetrachting, maar toch leveren zij, van alle kanten, louter tafereelen van evangelischen heldenmoed en lieflijke beelden van christlijke gelatenheid, te midden van dien, naar het scheen, eindloozen strijd, als: de goede Herder, de wijnoogst, liefdematen, christenen in het gebed, herdergroepen, symbolische vruchten, bloemen, palmtakken, kransen, lammeren, herten, duiven, kortom, enkel beelden van liefde, onschuld en vreugd. Ik heb elders reeds gezegd, en kan het nu nog weêr op nieuw verzekeren, dat het kruis, in de eerste eeuwen, in niet eene enkele begraafplaats gevonden werd; en ik mag er bijvoegen, dat er tot dusverre zelfs nog niet eene voorstelling uit Christus lijdensgeschiedenis in is ontdekt. De marteldood zelfs wordt er slechts aangeduid onder tafereelen uit het Oude Testament, als van de drie jongelingen in den gloeienden oven, Daniël in den leeuwenkuil, Isaïc op het offeraltaar, in welke voorstellingen de christenen van dien tijd, als aan dezelfde smartlijke beproevingen onderworpen, tegelijk een beeld der werkelijkheid, een voorbeeld ter navolging en eene bron zagen van vertroosting en hoop.

« Te midden der wreedste beproeving en meestal met den dood steeds in 't gezigt, hielden zich de christenen enkel bezig met het hun weggelegde hemelsche loon, en zoo dan zagen zij in de foltering van den martelstrijd zelfs enkel maar een zekeren en veiligen weg, om te geraken tot dat eeuwig heil; en dus, wel verre van zich door smart-

lafereelen te omringen, die doelloos waren, trachtten zij, integendeel, het aardsehe lijdenslot onder bemoedigende beelden en vrolijke kleuren voor te stellen, met purper en bloemen getooid: zoo toch vertoont zich in de christlijke catacomben te Rome de wijk des doods. Toch, vooral, een hoofdtrek moeten wij hier doen uitkomen, die het christendom zoo bijzonder kenmerkt, en den geest er van tot onsterflijke eere verstrekt, namelijk, dat, gedurende een zoo lange en vreeslijke vervolging, onder den aanhoudenden indruk van louter lijden en smart, de christengemeente, in de catacomben verscholen, of op het broedergraf biddende geknield, en onafgebroken met de vervulling van droevige en ernstige pligten bezig, nogtans in die grafgewelven, te midden van zooveel sombers, niet één-enkel merkteeken van rouw heeft achtergelaten, geen enkel blijk van wrevel, geen bewijs hoegenaamd van wraak; terwijl, daarentegen, alles, wat zij er ons in monumenten achterliet, louter liefde ademt, zachtmoedigheid en kalme onderwerping van gemoed! Ik zou mij zeer bedriegen, wanneer deze, uit een ernstig onderzoek van het schilderwerk der catacomben voortspruitende en onwederlegbare opmerking, niet het christendom zich in een licht deed vertoonen, evenzeer als geheel zijne geschiedenis en die zijner monumenten, volkomen geschikt, om er iedereen in eerbied en liefde voor te ontsteken 1). »

Ziedaar, wat de catacomben hebben gepredikt door middel van de beeldspraak der kunst; en wanneer men nu dat verheven-schoone en tegelijk zoo eenvoudige boek aandachtig heeft doorbladerd, zoo moeten er als van-zelf twee gedachten in ons oprijzen, als, vooreerst, eene van leedwezen daarover, dat de beeldhouwers, schilders en oudheidvorschers,

1) *Tabl. des Cat.*, p. 182-185.

gelijk ook vele hedendaagsche zede- en godsdienstschrijvers, of predikanten (hoe verdienstlijk overigens ook) van later tijd, maar al te zeer vergaten of verzuimd hebben, den waren geest der kunst en der godsdienst te gaan putten aan de bron der monumenten van de vroegste christenheid, dáár, waar het penseel des schilders, even als de veder en de mond der kerkvaders, overvloedig louter van hemelschen dauw. En dan voegt zich daarbij, voorts, de vurige wensch, dat, zoowel de kunsten als de zeden, geheel de geest des menschedoms, der beschaving, der samenleving, met een woord, dat de gansche maatschappij dra, met verstand en hart, moge wederkeeren tot het albezielend voorbeeld onzer vaderen, bij de eerste ontluiking der Kerk.

Onder den indruk dier beide gedachten, begaven wij ons naar de catacomben van de H. Hilaria en van den H. Thrason op weg. Ook die beide nieuwe kwartieren der groote grafplaats der H. Priscilla hebben niet minder glorierijke feiten te verhalen, zoo als, bij voorbeeld, het eerstgenoemde van de twee de merkwaardige geschiedenis in herinnering brengt der heilige, wier doorluchtigen naam er aan gegeven is.

Nog verdartelde zich het oude Rome in hare dolle narvreugde over de wreede martelpleging aan den H. Chrysantes en de H. Daria ten uitvoer gelegd, beiden levend op den Salarischen Weg begraven, en zie, daar wacht het reeds weér een nieuw bloedig vermaak. Den 5. December van het jaar 284 deed Keizer Numerianus, te midden der ijslijkste foltering, afmaken den tribuun Claudius, zijne twee zonen Jason en Maurus, benevens nog zeventig, hun hopman waardige, soldaten, als beschuldigd van, even gelijk deze, aan de onbetwistbare mirakelen geloofd te hebben, door beide bovengenoemde martelaren verrigt. Allen, met uitzondering van Claudius, zijn aan de scherpregters overgeleverd, voor

wier bij hun onschuldig hoofd weldra buigt. Maar, wat den tribuun betreft, *zijn* dood moest, door ijslijkheid, allen voortaan afschrikken, die ooit zijn voorbeeld dachten te volgen. De keizer beveelt, dat men hem, als den onwaardigsten booswicht, naar den oever van den Tiber heenslepe, een zwaren steen om den hals binde, en vervolgens in den stroom werpe. Doch, wat doet middelerwijl Hilaria, de echtgenoot en moeder der martelaars? Met den moed eener christlijke vrouw, komt zij de bloedige overblijfsels harer zonen en het zielloos overschot van haren echtgenoot afhalen, en, zonder het haar dreigend lot te vreezen, begraaft zij al die lijken in haren tuin, voor de poorten van Rome gelegen, aan den Salarischen Weg.

Bij haren zieleschat te leven, als christin voor hen, welke zij, als gade en moeder, zoo innig lief had, te bidden, ziedaar de troostvolle bezigheid, waarmee zij zich, dag en nacht, onledig hield. Numerianus, daarvan onderdrukt, geeft last, om haar gevangen te nemen. « Ik heb slechts ééne gunst te verzoeken, — zeide de heldhaftige vrouw aan de krijgslieden, die haar in hechtenis kwamen nemen: — laat mij mijn gebed voleinden; daarna kunt gij doen, wat gij verkiest. » Het Ligechaam des Heeren nemende, zegt zij, met de handen ten hemel geheven: « Heere Jesus-Christus, ó Gij, wien ik, van ganser harte, belijd, ik bid U, vereenig mij met mijne kinderen, die door mij tot martelaren zijn gebaad. » Zij stortte op hare kniën, en gaf den geest. De soldaten ziende, dat zij dood was, lieten haar lijk aan hare twee dienstmaagden over, die haar ter aarde bestelden, bij haren echtgenoot en bij haar kroost 1).

De catacombe van den H. Thrason heeft haren oorsprong

1) Bar., *An.*, t. II, *an.* 284; *Martyr.* 3 decemb.; *Bosio*, lib. IV, c. XXXII.

te danken aan den doorluchtigen christen, wiens naam zij voert, terwijl zij tevens van zijnen liefdevollen moed getuigt. In het jaar 298 deden de keizers Diocletianus en Maximianus hunne badstoven aanleggen, waartoe, zeven jaren lang, veertig duizend christen-soldaten, nacht en dag, gebezigd werden; doch, onbeschrijflijk, ja, ongelooflijk is het, wat die edele veroordeelden te verduren hadden, bij het verrigten van dat reuzenwerk. Twee christenen, boezemvrienden; met name Maximus en Thrason, besloten, hunnen broederen eenige verkwikking en opbeuring te verschaffen in zoo veel leed. Beiden waren zeer rijk. Maximus ontdoet zich van alles, wat hij bezit, om het aan Thrason ter beschikking te stellen, die, des nachts, er de rampzalige geloofsge-nooten meê gaat verkwikken, overal, waar zij zich bevinden, in ieder kerkerhol. Daarenboven, nam hij ook nog vier vertrouwde personen, ijverige christenen, tot hetzelfde doeleinde in den arm, en maakte hen tot de uitdeelers van zijn eigen aanzienlijk vermogen, doch, even als hij-zelf, verwierven ook dezen zich voor hunne opofferende liefde den gewijden palm van 't heilig martelaarschap; terwijl Thrason zijne christelijke zorgen niet alleen beperkte bij de levenden, maar die ook vromelijk uitstreekte tot de overleden broeders in hun eervol graf; hij was het, die, met den priester Johannes, de stoflijke overblijfsels van den heiligen grijsaard Saturninus en van den diaken Sisinius, beiden aan den Nomentaanschen Weg gemarteld, eigenhandig ging wegnemen en zelf ze, op zijn buitengoed, aan de *Via Salaria* begroef, ter plaatse, waar zich nog heden ten dage zijne onsterflijke catacombe bevindt 1).

1) Bar., *An.* 303, n. 110; Bosio, lib. IV, c. XXXIII.

3 Februarij.

Catacomben van den ouden Salarischen Weg: *Via Salaria vecchia*.

- Catacomben van den Konkommerheuvel. — Geschiedenis.
- Opschriften der catacomben. — Opschriften op glazen en schalen. — De waarheden, die daardoor verkondigd worden.
- Opschriften der catacomben.

Voorzeker, geen beter voorbereiding tot het eerbiedig bezoek der catacomben is er, naar wij meenen, denkbaar, dan den dag aan te vangen met den martelaren, naar Rome's vroom gebruik, onze hulde te gaan brengen op de altaren-zelve, waar zij het schitterend loon verwierven voor hunnen onbezweken christenmoed en eeuwige trouw aan des Verlossers hemelsche banier. Wij hadden bestendig ons, zooveel doenlijk, aan deze goede gewoonte gehouden, en bevonden, dat daaruit steeds gewaarwordingen en een licht geboren worden, welke men op geene andere wijze verkrijgt. Zoo dus begaven wij ons, voor heden, naar *Santa-Maria-in-Via-Lata*, welke eerwaardige basiliek, reeds van den vroegen morgen af aan, door tallooze geloovigen werd bezocht. Men vierde er het feest van den H. Blasius, bisschop van Sebaste, in Armenië, wiens, in deze kerk bewaarde relieken, vandaag voor de vereering van het volk worden uitgezet, in het openbaar. De geschiedenis der marteling van dezen heiligen bisschop vult eene der schitterendste bladzijden in de jaarboeken der heldenfeiten van het eerste christen-voorgeslacht.

Reeds schreef men 316, en nog immer ging Licinius voort met, in het Oosten, de Kerk te vervolgen, welke Constantijn, in het Westen, ten keizerstroon verheven had. Op den 3. Februarij, deed Agricola, het hoofd der provincie, den bisschop van Sebaste in hechtenis nemen, een grijsaard, driewerf eerwaardig door zijne zilveren haren,

door zijn heiligen wandel, en door den roep, die uitging, over zijne wonderkracht. Na eene langdurige geeseling, werd hij aan een boom gehangen, waar de beulen hem met ijzeren haken het vleesch uit de zijde rukten; daarna sleepte men hem naar den kerker, en vervolgens weër vandaar, om hem te verdrinken in het nabijgelegen meer; doch, dewijl hij nog steeds bleef leven, deed Agricola hem het hoofd afhouden, tegelijk met dat van nog twee andere bloedgetuigen, jeugdige kinderen, die hunnen herder onafscheidelijk in het geloof getrouw bleven, tot aan den laatsten stond. Eenige uren vóór deze wreede strafpleging, hadden reeds zeven christenvrouwen het doodvonnis ondergaan, dewijl zij, bij de marteling van den heiligen bisschop, eerbiedig waren toegetreden, om eenige druppelen op te vangen van zijn bloed: daardoor herkend, werden zij aan de beulen overgeleverd, die weldra haar leven deden eindigen, onder de gruwlijkste foltering 1).

En nu begeven wij ons dan naar de catacomben op weg. De herinnering aan zooveel heldenmoed brengt ons in den geest achttien eeuwen terug en, als 't ware, in de tegenwoordigheid dier roemruchte kruisbaniervoerders, wier worstelstrijd de geschiedenis ons, zoo even te voren, voorhield, en op wier gewijd overschot wij, daar straks eerst, eerbiedig hebben geknield. — Ofschoon de ongewijde geschiedenis slechts van ééne *Via Salaria* gewag maakt, onderscheiden de christenschrijvers er toch twee: de eerste, waarvan wij reeds gesproken hebben, en die bij de *Porta Salaria* aanvangt, loopt, over de Teverone-brug, naar het land der Sabijnen heen; terwijl de tweede, van de *Porta Pinciana* uitgaande, links af draait, langs de *Via antiqua*

1) Bar., *An.* 316, n. 15; id., *Martyr.*, 3 Feb.

heen loopt, en voorbij het Germaansch Collegie, naar de catacomben geleidt 1).

De eerste, welke men regts, op anderhalve mijl buiten de muren der stad, nagenoeg tegenover de Villa-Borghese, aantreft, is die zoogenaamde van de Komkommerhelling, — *ad clivum cucumeris*, — dus geheeten òf naar den vorm van het terrein, òf naar de hier ter plaatse in zoo grooten overvloed groeiende komkommers. Dit, evenwel, doet ter zake weinig af, en voor den christen-reiziger is het alleen van belang, om te weten, welke aanspraak deze catacombe op de herinnering van het nageslacht hebben kan. Wij zullen ons, om niet te uitvoerig te worden, slechts bij enkele feiten moeten bepalen.

De 1. Maart van het jaar 170 was een ware gloriedag voor deze edele wijk van het onderaardsche Rome. Keizer Claudius, verbitterd door den opgang, dien het Evangelie in de hooge kringen der maatschappij begon te maken, vaardigde een bevel uit, om, zonder vorm van proces, alle christenen te dooden, die gekerkerd waren, of welke men, wáár ook, binnen de stad, of in de huizen vinden zou. Tweehonderd-zestig, tot den mijnarbeid veroordeelde christenen werkten in de steengroeven der *Via Salaria*; men bracht hen naar het amphitheater over, waar ze, tot eeuwige schande der keurbende, door romeensch krijgsvolk, met pijlen werden gedood. Na dien moord, ontstak men een groot vuur, om de lijken der martelaren te verbranden, en zoo doende hunne asch aan de vereering hunner broederen te onttrekken; doch, eenige moedige christenen, waaronder de geschiedenis Marius en zijn echtgenoot Martha noemt, kwamen met hunne, uit het Oosten naar het graf der Apostelen heengetogen, zonen, Abufax en Abacus, een gedeelte der

1) Bosio, lib. IV, c. XXVIII, p. 93.

stofflijke overblijfsels van den houtstapel weghalen, en begroeven ze ootmoedig en met eere, in de crypt der *Via Salaria*, bij het komkommerveld 1).

Bij eene andere gelegenheid, beval de keizer — na vernomen te hebben, dat een zeker aantal soldaten was gedoopt, — hen, met geheel het legioen, waartoe zij behoorden, in de lusttuinen van Sallustius bij een te brengen; daar deed men de nieuw-bekeerden uit de gelederen treden, en hen, buiten de muren, op den Salarischen Weg, door hunne krijgsmakkers afmaken. Die edelen waren zestien-veertig in getal. Twee priesters, Joannes en Justinus, door eene menigte geloovigen vergezeld, begroeven, op den 1. November van het jaar 269, hunne lijken bij het komkommerveld 2). Onder Diocletianus, was dezelfde grafplaats verplicht, hare gangen en *loculi* uit te breiden, om het gebeente van duizend martelaren te kunnen opnemen, allen soldaten, met hun doorluchtigen aanvoerder, den H. Maximus, aan de spits 3). Ziedaar eenige gloriefeiten, waardoor zich deze catacombe in de godvruchtige vereering der nakomelingschap roemvol aanbeveelt.

Bij het doorkruisen der verschillende kwartieren van het onderaardsche Rome, het tooneel van zooveel bovennatuurlijken heldenmoed, komt, als van-zelf, de vraag voor den geest, welke toch wel de magtige drijfveer kon wezen, die al deze miljoenen mannen, vrouwen, grijsaards en kinderen, — deels in de schaduw van een keizerstroon, deels onder het dak der armoede, deels in de *ergastula* (krochten) der slaven geboren, en of door den invloed eener wulpsche

1) Et sepeliant eos in crypta Via Salaria, ad clivum Cucumeris. *Cod. Lat.*, V, 8; *Vall.* 1, 5.

2) *Bar., An.*, t. II, an. 269, ad fin.

3) *Act. S. Marcell. Pap.*

maatschappij ontzenuwd, of diep verbasterd door de smadelijkste mishandelingen der slavernij — in beweging bragt, en tot zulk eene standvastigheid van overtuiging en handeling wist te verheffen? Doch, van uit al deze crypten, van uit al deze gewelven, van uit al deze grafsteden antwoordt slechts ééne-enkele stem op die vraag, en zegt: dat deed het Geloof!

Met welk een edelen trots mag niet de katholieke pelgrim daar bijvoegen: en dat Geloof is het mijne! Ja, daartoe heeft hij het regt. Immers, reeds hebben wij de geschiedenis der godsdienst, wier telgen wij zijn, met breede trekken, gegrift zien staan op al de monumenten van der martelaren stad; en evenzoo zullen wij nu ook nog al de leerstukken van ons geloof, één-voor-één, te lezen krijgen in de vijftien en achttien eeuwen heugende opschriften, hier bewaard. Ziedaar, wat ons de belangrijke studie der catacomben, als van-zelf, brengt, zoowel bij de aandachtige beschouwing van het schilderwerk, als bij de overweging van wat ons uit het letterschrift der catacomben blijkt.

Voor zoover het toen zoo noodzakelijk geheim dit niet belette, schreef men elk artikel van de christlijke geloofsbelijdenis in deze eerwaardige grafplaatsen duidelijk ter neer. Ik zal mij vooreerst bepalen bij het aanduiden der groote waarheden, als waarop geheel het christendom rust, om vervolgens ook te gewagen van die, welke de nieuwlichters onzer eeuw, met zoo weinig kennis van zaken, hebben aangerand.

Bovenaan schittert, als eerste grondwaarheid, het geloof aan de éénheid Gods, het hoofdkenmerk, waardoor zich de ontlukende Kerk scherp van de heidensche wereld scheidt. Dit eerste geloofsartikel wordt dan ook, als grondwaarheid, in de opschriften opgenomen en uitgedrukt, bij voorbeeld aldus:

CASSVS. VITALIO QVI VIXIT
 ANN. 4. VIII MENSIBVS XI
 DIES. X. BENEME. PL4. FECERVNT
 IN PACI QVI. IN VNV DBV
 CREDEDIT IN PACE

« Cassius Vitalius, die, vol verdienste, acht-en-vijftig jaren, elf maanden en tien dagen oud werd, heeft door zijne zonen dit monument, waar hij in vrede rust, verkregen. Hij is in het geloof aan één-éénig God ontslapen. »

Bij het geloofsartikel der éénheid Gods komt voorts de drievuldigheidsleer der godlijke personen, aldus duidelijk en krachtig omschreven :

HIC REQUIESCIT IN SOPNO PACIS
 AGEL PERGA ANCILLA CHRISTI
 QVÆ VISCIT AN PL. M. XVIII.
 CREDO DEVM PATREM. CREDO
 DEVM FILIVM CREDO DM SPIRITV
 SANCTV CREDO Q NOBISSIMO
 DEI RESVRGAM

« Hier sluimert in vrede Agel Perga, dienstmaagd van Jesus-Christus, die ongeveer achttien jaren oud werd. Ik geloof in God den Vader, ik geloof in God den Zoon, ik geloof in God den H. Geest, ik geloof, dat ik zal verrijzen, op den jongsten dag. »

In de opschriften, even als in het schilder- en beeldhouw-
 werk, is de Godheid van onzen Heer — de grondslag van
 geheel het gebouw des christendoms, — op duizend verschil-
 lende wijzen uitgedrukt: nu eens door des Zaligmakers een-
 voudig naamteeken, gelijk in het volgende opschrift :

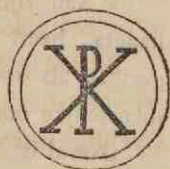
DEO SANC VNI
 LVCI TECVM PACE

« Aan Jesus-Christus, den heiligen God, het éénig licht: vrede zij met u. »

Dan wederom is ditzelfde teeken door eene kroon omgeven, ten blijk, dat alleen aan God den Verlosser de eer uitsluitend toekomt, om de zegepalmen uit te reiken. Ziehier, hoe dat voorkomt in het opschrift van Alexander, den heiligen martelaar:

ALEXANDPO BENE
MEPENTI IN ΠACE

« Aan Alexander, vol verdienste, in vrede. »

Somwijlen is het des Zaligmakers Naam, met den uitroep: *in pace*, « in vrede: »

✠ PRIMA VIVIS IN GLORIA DEI ET IN
PACE DOMIN NOSTRI ✠

« Prima, gij leeft in de glorie Gods en in den vrede van Jesus-Christus, onzen Heer. »

PASCASO INNOCEN
TI IN PACE. ✠

« Aan Pascasus, den schuldelooze, in den vrede van Jesus-Christus. »

Elders gaat de aanbidlijke Naam des Verlossers vooraf, gevolgd door de Alpha en de Omega, het zinnebeeld van 't begin en einde aller dingen:

A ✠ Ω

PATRI ET MATRI LEONI ET MA
XIMILIANETI. LEOPARDVS. FILI
VS BENE. MERENTIBVS IN XPO
SANCTO FECIT. PATER. DEP. VI.
IDVS. JAN

« Aan zijn vader en aan zijne moeder, Leo en Maximilianeta, heeft Leopardus, hun zoon, dit gedenkteeken opgerigt, als voor zijne in Jesus-Christus, den Heilige, verdienstelijke ouders. Zijn vader is den 6. Januarij bijgezet. »

Overal is het de rust en het eeuwig leven in den schoot van den menschgeworden God, om ons deelachtig te maken aan zijn heil:

REGINA VIBAS
IN DOMINO
ZESV.

« Regina, leef in den Heere Jesus. »

VITALIANVS MAGISTER MILITVM
QVIESCIT IN DOMINO
ZESV VIII KAL
APRILIS.

« Vitalianus, officier van het leger, ging hier, den 9. April, in den Heere Jesus, ter rust. »

Niemand kan den eeuwigen vrede des Heeren beërven en God tot vader hebben, tenzij hij de heilige Kerk als zijne moeder erkenne. Zij nu, die Kerk, die alleen Godskinderen baart en voedt, zij is de katholieke; en zóó verstonden het de eerste christenen, wier geloof, op hunne grafsteden in-

gegrift, reeds van den aanvang af, alle vrijgeestige nieuwlichters veroordeelt en te schande maakt:

DEPOSITVS HERILA
COMES IN PACE FIDEI
CATHOLICÆ VII. KAL
AVG. QVI VIXIT ANN
PL. M. L. D. N. SEVERI AVG.
PRIMO CONS
ET
CONSVLATV HERCVLANI
V. C.

« Graaf Herila, in den vrede der katholieke Kerk ontslapen en den 7. Augustus begraven, werd ongeveer vijftig jaren oud; als een zeer beroemd man, onder het eerste consulaat van Augustus Severus onzen heer, en onder het consulaat van Herculanus. »

De katholieke Kerk is één met Rome, die daarvan het middelpunt uitmaakt, zoodanig, dat het geloof van Rome het katholieke geloof is, het geloof, dat den eeuwigen vrede waarborgt:

† EXSUPERANTIA D. XV. KAL. SEPT.
HIC DEPOSITA EST IN PACE ROME QUÆ
BIXIT P. M. MENSES III.....

« Exsuperantia stierf den 15. September, en werd hier in den vrede van Rome bijgezet, ongeveer drie maanden oud. »

Is Rome het middelpunt van het katholieke geloof, dan is Petrus, de bisschop van Rome, er de persoonlijke uitdrukking van: voor de eerste christenen is de vereeniging met de katholieke Kerk, met Rome of den H. Petrus, één-

en-hetzelfde. Het zou moeilijk zijn, den voorrang en de onfeilbaarheid van Christus stedehouder en plaatsbekleeder op aarde plegtiger uit te drukken, dan op de navolgende wijs :

RVTA OMNIBVS SVBDITA ET ATFABI

418 BIBET IN NOMINE PETRI.

IN PACE.

« Ruta, die voor allen vriendelijk en onderworpen was, leeft (rust) in den naam van Petrus, in vrede. » Dit is het opschrift der grafstede eener martelares, in de catacomben der H. Priscilla.

Om tot de Kerk te kunnen behooren, moet men zijn gedoopt. Het opschrift van Posthumius Eutherion, door ons hierboven bedoeld, is voor dit onveranderlijk geloofsleerstuk een onloochenbaar bewijs. In strijd met het stelsel der wederdoopers, dienden de eerste christenen den doop aan kinderen toe, die in gevaar van sterven verkeerden, en hielden dit voor zeer geldig, daar zij den naam van *geloovigen* gaven aan hen, die van het H. Doopsel waren voorzien :

D. M. S.

FLORENTINVS. FILIO. SVO. APRONIANO
 FECIT. TITVLVM. BENEMERENTI. QVI. VIXIT
 ANNVM. ET. MENSES. NOVEM. DIES. QVINQVE
 CVM. SOLDVAMATVS. FVVISSET. A. MAJORE
 SVA. ET VIDIT. HVNC. MORTI. CONSTITVTVM
 ESSE. ET. IVIT. DE SECVLO. VT. FIDELIS. DE
 SECVLO..... RECESSISSET.

« Den grooten God gewijd. — Florentinus heeft deze grafplaats voor Apronianus, zijn verdienstlijken zoon, opgericht, die één jaar, negen maanden en vijf dagen oud werd. »

na teeder door zijne overgrootmoeder bemind te zijn geweest. Hij zag hem den dood naderen en deze wereld als geloovige verlaten. »

Bij dezen jeugdigen geloovige van even anderhalf jaar hebben wij ook nog eene neophyte van drie jaren oud te voegen, daar wij weten, dat de naam van neophyte uitsluitend gegeven werd aan hen, die waren gedoopt:

FL. JOVINA. QVE. VIXIT.

ANNIS. TRIBVS. D. XXXII. DEPOS

NEOFITA. IN PACE. XI. KAL. OCTOB

« Flavia Jovina, die drie jaar en twee-en-dertig dagen oud werd, is als neophyte (bekeerling) den 11. October bijgezet in vrede. »

Hebben de christenen reeds zorgvuldig opgeteekend, dat zij door den H. Doop kinderen der Kerk waren geworden, zouden zij dan hebben kunnen vergeten melding te maken van de godlijke spijs, die hun kracht gaf tot het gewijde martelaarschap, en van dien wonderdrank, waardoor hun geest verrukt werd en in hemelvreugde opgetogen, te midden der gruwzaamste foltering? Wel is waar, het hun opgelegde geheim ten opzichte der H. Eucharistie was streng-verbindend en van uiterst noodzakelijk gewigt; maar toch vond hunne liefde een middel, om zich daarover te uiten, zonder de minste schennis van het geheim. Onder de oudste monumenten bekleeden de glazen of drinkschalen, hetzij geheel, of bij stukken in de catacomben gevonden, eene voorname plaats. Het meerendeel vertoont, in den bodem of in het ronde, opschriften, waaruit de oudheidvorschers eene duidelijke zinspeling op het H. Liefdemaal afleiden. Ziehier wat de geleerde pater Secchi daarvan zegt:

« Men vindt zeer dikwijls op de drinkglazen der catacomben

een soort van dringende aansporing tot het ledigen dier kelken uitgedrukt. De drinkschalen, of glazen, in de grafsteden der martelaars gevonden, geven die in den bodem te lezen, en vertoonen ook veelmalen de HH. Apostelen Petrus en Paulus alleen, of wel met de beeldtenis der H. Moeder Gods. Langen tijd reeds, heb ik, bij het naauwlettend gadeslaan der opschriften dier drinkbekers of wijnschalen, de meening opgevat, dat zij uitsluitend voor de altaardienst gebezigd werden, waarbij de diakenen de H. Eucharistie, onder de gedaante van wijn, aan de eerste christenen er in uitreikten. En, in de daad, al zou men ook de christlijke godsdienst — bij voorbeeld spottenderwijze — met de eeredienst van Bacchus, en het ingetogen leven onzer vrome vaders met de losbandige zwelgerij van het heidendom kunnen verwarren, dan nog ware het mij niet mogelijk, aan de juistheid der door mij gekoesterde gedachte, zelfs één-enkel oogenblik, te twifelen; en, in weêrwil van het groot aantal dier kelken met een opschrift, zoo geheel tegen de bekende matigheid der christenen, als evenzeer tegen de strenge onthouding der martelaren, indruischende, zou ik, altijd door, toch blijven zeggen en herhalen, dat het, allen zonder uitzondering, gewijde vaten zijn.

« Ziehier eenige dier opschriften: ΠΙΕ ΖΗΣΙΣ ΕΝ ΑΓΑΘΟΙΣ
Drink opdat gij deze goederen (dit heil), deelachtig moogt worden. Men weet, dat de grieksche kerkvaders de H. Eucharistie *het goed*, of *de goederen (het heil)* noemden. Vandaar dan ook deze grieksche toespraak: ΠΙΕ ΖΗΣΙΣ, of wel ΖΕΖΕΣ, voor ΠΙΕ ΗΣΒΙΗΣ: *drink en gij zult leven*, een opschrift, hetwelk deze soort van kelken zeer dikwijls te lezen geeft, en dat, met latijnsche letters uitgedrukt, waarschijnlijk, het gevolg is óf van de geheimhouding, welke men daarbij noodig achtte, of van een overoud gebruik der Kerk.

De goede grond van ons vermoeden komt nog helderder uit, daar wij de bedoelde grieksche drinkspreuk, *pie zesés*, meermalen met de latijnsche woorden *dignitas amicorum* vereenigd vinden, en soms daarbij ook nog lezen: *cum tuis, cum caris tuis, cum tuis omnibus bibe et propina*, waaruit blijkt, dat sommige dezer drinkschalen voor eene geheele familie hebben gediend 1). Zelfs vermoed ik, dat de uitdrukking *vivas* en *vivatis*, op deze bekers, niet altijd van het werkwoord *vivo*, maar veeleer van *bibo* moet worden afgeleid, aangezien op andere kelken de woorden *bibas* en *bibatis*, beter gespeld, voorkomen.

« Hieruit nu vloeijen twee gevolgtrekkingen voort: eerstens, dat deze, hetzij voor de altaardienst, of wel voor de, onder de gedaante van wijn, aan de geloovigen uit te reiken H. Communie, bestemde bekers, van vóór paus Urbanus I. dagteekenen, dat wil zeggen, van vóór het jaar 222 onzer tijdrekening. Immers, het is zeker, dat de H. paus Zepherinus beval, dat zulke schalen voor 't minst van glas zouden wezen, terwijl hij het daartoe bezigen van alle geringere stoffen uitdruklijk verbood, en zodoende zorgde, dat, al was men ook behoeftig, ja, zelfs arm, toch altijd het welvoeglijke daarbij nimmer uit het oog zou worden verloren 2).

« De tweede gevolgtrekking betreft de glazen vaten, waarin het bloed der martelaren bewaard werd. Volgens de getuigenis van Boldetti en van Bianchini heeft men er een groot aantal gevonden, nog met bloed er aan, en die, blijkens het opschrift, vroeger tot de bediening der H. Eucharistie hadden gestrekt; en, dit nu aangenomen zijnde, zou het, in de daad, eene verregaande ongerijmdheid wezen, om ze voor reukvaten

1) Boldetti, p. 513.

2) *Conc. Tribur.*, c. XVIII; *Decret. part. III, de Consec. dist. I, c. XIIV, XLV.*

aan te willen zien. Integendeel, zij kunnen en moeten tot niets anders dienen, dan om deze onomstootlijke waarheid der kerkgeschiedenis nog, als nadere bewijsgronden — bij zoo ontelbaar vele anderen — te helpen steunen, ja, volkomen te bevestigen » 1).

Welke uitwerking moest voor de christenen de godlijke drank hebben, door de Kerk, hunne heilige Moeder, bereid? Zij waren niet onkundig daarvan, maar wisten zeer wel, wat hun goede Meester gezegd had: « Die mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, zal den dood niet sterven, maar ik zal hem opwekken in den jongsten dag. » Alzoo waren de onsterfelijkheid der ziel en de opstanding des vleesches twee leerstukken, welke zij, in hunne liefde, deden zamensmelten met het geloofsartikel der Godheid van den Heer. De opschriften drukken dat met dezelfde juistheid, als het schilderwerk der catacomben uit.

AVFIDI

CARISSIME

VIBIS. IN E

TERNO.

« Waarde Aufidius, gij leeft in eeuwigheid. »

DIOSCORE VIBE IN ETERNO

« Leef eeuwig, Dioscorus. »

En die eeuwigheid zal eene eindelooze gelukzaligheid zijn.

ANTONIA AN

IMA DVLCI

S IN PACE T

1) *Martyre de St. Sabinian, Annal. de Phil. chret.*, 304; et
avril 1842.

IB< DEVS
REFRIGERIT

« Antonia, in vrede beminde ziel, God zal u verkwikken. »

JVLIE. AGAPENI. CONJVGI DVL
CISSIME QUE VIXIT ANNIS XLV
M. III. D. III. VID. ET MECVM
ANNIS III SEPT. LETARIS IN PAGE.

« Aan Julia Agapenia, mijn innig-geliefde echtgenoot, die vijf-en-veertig jaren, drie maanden en drie dagen oud werd, waarvan zij er een-en-twintig met mij vereenigd was. Gij verheugt u in den vrede. »

DPE SALONICE ISPIRITVS
TVS IN BONV.

« Grafplaats van Salonica: uwe ziel is in heil. »

Het troostrijke denkbeeld, dat zij hunne bloedverwanten en vrienden in het eeuwige vaderland terug zouden vinden, ontging niet aan hun levendig geloof, evenmin als aan de leedere liefde van hun gemoed:

VLPIA VIVA SIS CVM FRA
TRIBVS TVIS

« Ulpia, gij leeft met uwe broeders. »

CRESCENS CVM TVIS

« Crescentius met de uwen. »

Niet alleen de ziel moet de eeuwige rust smaken, ook het ligchaam moet verrijzen en deelen in dat heil.

JVSTVS CVM SCIS XPO MEDIANTE RESVRGET

« Justus zal door Jesus Christus met de Heiligen verrijzen. »

HIC IN PACE REQUIESCIT LAVRENTIA. L. F.
QVE CREDIT RESVRRECTIONEM.

« Hier rust in vrede Laurentia, de dochter van Lucius, die in de opstanding geloofd heeft. »

Doch zullen die vrienden, die zoo dierbare bloedverwanten te midden der hemelsche zaligheid, hunne broeders, hunne vrienden vergeten, die nog omzwerfen daar beneden, in het tranendal? Neen; het roerend leerstuk van de gemeenschap der Heiligen is een kostbaar bestanddeel van het oorspronkelijk geloof:

SABBATI. DVLCIS
ANIMA PETE ET RO
GA PRO PRATRES ET
SODALES TVOS

« Sabbatius, dierbare ziel, bid en kom voor uwe broeders en vrienden tusschen-beiden. »

ATTICE SPIRITVS TVS
IN BONV ORA PRO PAREN
TIBVS TVIS.

« Atticus, uwe ziel is gelukkig: ô bid voor uwe bloedverwanten. »

JOVIANE VIBAS IN DEO ET
ROG.

« Jovianus, leef in God en bid. »

Wanneer de gelukzaligen in den hemel voor ons bidden, dan is het ook noodig, dat wij hun onze behoefte voordra-

gen, en onze toevlugt nemen tot hunne hulp. Zoo gelooven en zoo doen wij ook; eveneens geloofden en deden dat onze roemruchte vaderen in het geloof.

PETRVS ET PANCARA BOTV PO

SVENT MARTVRE FELICITATI.

« Petrus en Pancara hebben dit monument opgericht, als eene gelofte, door hen aan de H. martelares Felicitas gedaan. »

En ziehier nu, ten slotte, een uitvoeriger opschrift, dat, door zijnen oorsprong en door zijne hooge oudheid, schitterend getuigt voor het altijd bestaan hebbend troostrijk leerstuk, waarvan hier de rede is:

SANCTO AC BEATISSIMO APOSTOLO

JOANNI EVANGELISTÆ

GALLA PLACIDIA AVGVSTA

CVM FILIO SVO PLACIDO VALENTINIANO

AVGVSTO

ET FILIA SVA JVSTA GRATA HONORIA

AVGVSTA

LIBERATIONIS PERICVLO MARIS

VOTVM SOLVIT.

« De keizerin Galla Placidia heeft, met haren zoon, keizer Placidus Valentinianus, en met hare dochter, de keizerin Justa Grata Honoria, de belofte vervuld, welke zij, om uit een schipbreuk gered te worden, aan den heiligen en welgelukzaligen apostel Sint-Jan-den-Evangelist, heeft gedaan. »

Dit zijn, in 't kort, de leerstukken, welke ons de opschriften der cataomben te lezen geven; en, zoowel hierin, als in het schilder- en beeldhouwwerk, heerscht de volmaakt-

ste harmonie, tegelijk met eene in den vorm even eenvoudige, als door het onderwerp hoog verheven uitdrukking van het katholiek geloof, dat tevens hier in al zijne hoofdpunten volkomen weêrgegeven wordt. Stel, voor een oogenblik, dat het mondeling onderrigt der Kerk ooit zou kunnen ophouden; dat het Oude en Nieuwe Testament beiden verloren gingen; dat alle leer- en zedeschriften der Godsdienst, ja, zelfs de geheele Geloofsbelijdenis, ware verdwenen, — dan nog zouden deze schatten in de monumenten van het onderaardsche Rome worden wedergevonden. Hadden wij dan geen gelijk, met te zeggen, dat de catacomben een groot boekwerk uitmaken, opgeluisterd door het penseel of de graveerstift der martelaren of van ons oudste christenvoorgeslacht? en hebben wij geen regt, om er nog bij te voegen, dat zij het kostbaarste en het eerwaardigste boekwerk zijn, dat ooit uit menschenhanden is te voorschijn gebragt? Gelukkig voor ons, indien het weinige, wat wij er van hebben toegelicht, mogt strekken, teneinde velen aan te moedigen, om ze te maken tot een onderwerp van grondige navorsching en ernstige studie, zoo in al hare deelen, als in haar grootsch geheel.

15 Maart.

Catacomben der Via Salaria Vecchia (slot). — Catacomben van Sint-Hermes. — Geschiedenis. — Bewoners der catacomben; — allen zijn katholiek; — onder hen zijn noch heidenen, noch joden, noch ketters.

« De liefde tot zijn land is ieder aangeboren, » en het land van den geest, is de godsdienst. Hoe verre ook verwijderd van den grond, die hem zag geboren worden, overal, waar hij aan den voet van een altaar nederknielt, gevoelt

bij zich, als te midden der zijnen, te huis. Waar zijn schat is, daar rust zijn hart, en die schat is voor alle ware geloovigen de Eucharistie. In de tegenwoordigheid van de godheid, die alles ziet en hoort, en overal aanwezig is, verdwijnen de afstanden, en worden, naarmate geloof en liefde hunne harten inniger doordringt en blaakt, ook de onderlinge verwantschapsbanden nauwer en vaster tusschen hen, als broeders, gehecht; terwijl elke aanleiding tot een vereenigd, zedelijk feestgenot de gemeenschaplijke aandoeningen en gewaarwordingen van hoofd en hart beiden meer en meer ontwikkelt, veredelt en verhoogt als tot eene geheimzinnige eenheid, die allen zamensluit in een kring van het zaligst gevoel.

Deze inleiding strekt ten sleutel van wat er in ons gemoed omging op den dag, dat Rome de patronen onzer kathedraal en van ons bisdom, het feest der HH. Cyrus en Julitta, in eene harer kerken vieren zou, en het ons alzoo vergund werd, neêr te knielen aan de voeten der beschermheiligen, door ons in het vaderland met geestdrift vereerd; — zoo dan gevoelden wij ook hier, dat de katholieke alomme in zijn huisgezin leeft, waar hij voor bloedverwanten en vrienden den hemel het offer des gebeds kan opdragen in den geest der Kerk; en, zeker, wij zouden te midden der godvruchtige scharen, daar, in dat nederig heiligdom, langer vertoefd en zodoende nog meerder teedere zielsgenoegens gesmaakt hebben, indien het onderaardsche Rome ons niet tot het hervatten onzer eerbiedige wandeling dringend had genoopt.

Wij verlieten alzoo het Forum van Nerva, en kwamen, over Monte-Pincio uitgaande, weldra op de *Via Salaria Vecchia* bij de catacomben van Sint-Hermes aan. De ingang bevindt zich in een wijngaard, tegenover de villa of buiten-

plaats van het Germaansch Collegie, en met zestig treden gaat men naar de benedenkerk heen, die, zonder tegenspraak, eene der schoonste en eerwaardigste van de catacomben is. Haar bodem ligt met de derde galerij gelijk, waaruit men kan afleiden, welk een ontzettende arbeid aan hare daarstelling moet zijn verbonden geweest. Doch wie heeft haar gesticht? Wie heeft het uitgestrekt terrein voor deze begraafplaats gegeven? Wie was er de aanlegger van? De geschiedenis beantwoordt geen dezer vragen, maar wat zij ons met zekerheid staaft, dat is, vooreerst, de hooge oudheid van dit doorluchtig gedeelte der onderaardsche stad, gelijk, voorts, de namen der groote martelaren, die er hunnen luister aan schonken. Als naar gewoonte, zullen wij die onsterflijke helden hier gedenken, en daarbij den worstelstrijd in herinnering brengen, die door hen met de eeuwige zege werd voleind. De thans bedoelde catacombe voert beurtelings de namen van Sint-Hermes, der H. Basilla en van de HH. Protus en Hyacinthus.

Hermes was prefect van Rome onder keizer Adriaan. Door den H. paus Alexander, met geheel zijn gezin, bekeerd, werd hij, op last van den regter Aurelianus, gevangen genomen en onthoofd. De H. Theodora, des martelaars zuster, begroef zijn dierbaar overschot in de catacombe der *Via Salaria*, om later, zelve als martelares, naast haren geliefden broeder te komen rusten: dit had den 28. Augustus van het jaar 152 plaats 1). In het voorbijgaan zij gezegd, dat de geschiedenis niet heeft verzuimd, op te teekenen, dat, gedurende eenigen tijd, de kluisters van den H. Petrus aan hare vrome bewaring waren toevertrouwd.

1) Baron., *An.* 132, n. 2; *An. ad Martyr.*, 28 Aug.; Bosio, lib. IV, c. XXXIV.

Basilla, uit een der doorluchtigste geslachten van het keizerrijk gesproten, werd door haren echtgenoot-zelfen beschuldigd, christin te zijn. Den 15. der Calenden van Junij (20 Mei) in het jaar 262, verhoorde keizer Gallienus, op den regterstoel gezeten, Basilla, doch vond haar onwankelbaar vast in het geloof; het doodvonnis werd met het zwaard aan haar voltrokken, maar terstond daarna bragten de christenen haar lijk, met grooten eerbied, naar Sint-Hermes-grafplaats heen.

Tot dusverre alzoo behoorden de martefaren, die aan deze catacombe hunne verschillende namen gaven, tot de aanzienlijke klasse der maatschappij; doch, in de Kerk, maakt de deugd alle menschen gelijk. Zie, daar nemen naast Hermes en Basilla twee christenen van geringe afkomst plaats, en komen ook hunnen vroeger onbekenden naam luistervol bij dien der edele grafbewoners aansluiten. In het jaar 188, het zevende der regering van Commodus, kreeg Egypte een doorluchtig personaadje, met name Philippus, tot gouverneur. Hij was vergezeld van zijne gemalin, Claudia, en van Eugenia, zijne dochter, de bruid van den consul Acilius Glabrio. Zij, die gelegenheid had gehad, om de talrijke christen-bevolking van Alexandrië te leeren kennen, verlangde tot haar geloof over te gaan. Christin geworden, hield zij twee broeders, eveneens christenen, als kamerheeren, bij zich in dienst. Hunne namen waren Protus en Hyacinthus. Te Rome met hare godvreezende meesteres weêrgekeerd, leefden zij daar, jaren lang, in de beoefening van alle christlijke deugd. Doch, tot hooger ouderdom gekomen, werden zij gevangen genomen, en, voor den regter gebragt, aangezocht, om den goden het offer te brengen. Schoon grijs van haren, was echter hunne zielskracht nog jeugdig-sterk, en zachtmoedig, ja, als het

lam, maar moedig, als leeuwen, weêrstonen beide kloeke kampvechters bedreiging en folterend wec. Eene bloedige geeseling ging eerst nog het eindvonnis vooraf; daarna legde de scherpreger hun het hoofd voor de voeten: den 11. September van het jaar 262, onder de regering van Gallienus 1).

Door deze glorieijke martelaren, als 't ware, begeleid, vingen wij onzen togt in de uitgestrekte gangen der Sint-Hermes-catacombe aan. Tot dusverre beoogden wij, bij die omwandeling, hoofdzakelijk de nasporing van het ontstaan, der geschiedenis en der sieraden van het onderaardsche Rome, nu wenschten wij ons meer bepaald met de bewoners er van te gaan bezig houden. Welnu, zonder eenige uitzondering, waren zij allen, even als wij, katholiek, kinderen derzelfde Kerk, leerlingen van hetzelfde geloof. Het zij mij vergund, hier niet onopgemerkt te mogen laten, dat in dit feit zich de heerlijkste harmonie vertoont, door God-zelfen, met aanbiddelijke wijsheid, beschikt.

Even als de Zaligmaker drie dagen doorbragt in een nieuw gebeiteld steenen graf, waar noch vóór, noch na Hem ooit gebruik van werd gemaakt; zoo ook sleet de Kerk, zijne bruid, de Kerk van Rome, drie eeuwen in een nieuw gebeiteld steenen graf, vroeger noch later voor iemand ooit bestemd; en, even als de uitsluitende bestemming van het Calvariën-graf ten bewijze strekt, dat de daaruit zegepralend opgestane Doode de God-mensch was, en niemand anders, zoo ook staaft de uitsluitend katholieke bestemming der catacomben, dat het daaruit te voorschijn komende gebeente behoort aan de leden der Kerk, of, beter nog gezegd, dat het de Kerk-zelve is, die er, in den persoon harer kinderen,

1) Bar., *An.* 188, n. 2; 262, n. 56; *An. ad Martyr.*, 11 sept.; Bosio, lib. IV, c. XXXIV.

uit omhoog-stijgt, om de altaren op aarde te gaan innemen tot den dag der glorievolle verrijzenis, die haar, in onverganklijken luister, met haren godlijken bruidegom vereenigd, ten troon zal doen klimmen, voor alle eeuwigheid.

Thans moeten wij hier nu verder doen opmerken, dat onder de miljoenen van *loculi*, welke de galerijen, de *cubicula*, de crypten dezer onmeetlijke doodenstad opleveren, er geen enkele wordt gevonden, waarin een heiden, een jood, of een ketter begraven ligt. De overlevering, de geschiedenis en de kritiek stemmen te dien aanzien volkomen overeen, om dit gewigtig punt voor goed te bevestigen:

1. De catacomben, de wieg van het christendom, werden nooit door de begrafenis van *eenigen heiden* bezoedeld. Wanneer men, met pater Marchi, den uitsluitend christlijken oorsprong der catacomben aanneemt, dan is tevens ook de ongerept-zuivere staat der Martelarenwijk onweërspreekbaar bewezen. Reeds bij het begin van onzen pelgrimstogt, hebben wij de alles-afdoende gronden, door den geleerden oudheidkundige, tot staving van zijn gevoelen, aangevoerd, uit-*een-gezet*, en wij durven gerust vragen, wat daartegen door bevoegde oordeelaars zou kunnen ingebracht worden? Ten einde, evenwel, deze zaak van alle zijden geheel en volkomen toe te lichten, willen wij hier dan ook meêdeelen, wat door Bosio en Boldetti wordt vermoed, namelijk, dat in sommige catacomben de boven-galerijen door de heidenen zijn aangelegd. Wij zullen, nogtans, zien, dat dit vermoeden in geen enkel opzigt de zekerheid verzwakt van het feit, waarover hier sprake is.

Een van twee: of de catacomben waren heidensche grafsteden; en, in dat geval, bleven de christenen er streng van uitgesloten; of de catacomben zijn de begraafplaatsen der eerste christenen; en, in dat geval, werd daar nooit

een heidensch lijk op geduld. De alles afdoende kracht dezer bewijsvoering rust op de onverzoenlijke tweespalt en ondempbare klove, die er tusschen deze beide godsdienststelsels ligt.

Bij de Romeinen was de grafeigendom zoo uitsluitend, dat er geen deelgenootschap in vergund werd, tenzij aan de leden derzelfde familie en aan dezulken, wie daartoe, bij bijzondere acte, dezelfde gunst was verleend. Het algemeen karakter der romeinsche grafsteden en colombariën, de stellige bevelen der stervenden, de schroomvallige zorg, waarmee in de opschriften is aangeduid en het grafterrein en de naam van hen, die er konden rusten, alsmede de straffen en bedreigingen, bepaald en uitgesproken tegen hen, die vermetel in het bedoelde graf vreemde asch zouden durven brengen, — dit alles te zamen bevestigt, zoo nog noodig, ten volle het overigens nimmer tegengesproken feit. Voorts ging het uitsluitend grafeigendoms-begrip ook in een godsdienstig geloofs-beginsel over. « Er ligt — zegt Cicero — ons veel aan gelegen, de gedenkteekenen der vaderen te bezitten, met hen dezelfde offeranden, en evenzoo hetzelfde graf » 1). Vervolgens voegt hij er bij: « Zóó zeer is het godsdienstbeginsel met dat der grafsteden één, dat men het als eene misdaad beschouwt, buiten zoo heilige plaatsen en van zijn geslacht verwijderd te worden begraven » 2). Vandaar dan ook het zoo algemeen gebruik, om de asch van die buiten het vaderland waren gestorven, derwaarts over te brengen.

1) *Magnum esse eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. De Offic., lib. II. — Tantam sepulcrorum religionem, ut extra sacra, et gentem inferri fas negarent esse. De Legib.*

2) *Ita ut etiam qui peregre morerentur, illorum corpora, aut ossa vel cineres, in patriam referri consuevisse. Spond. de Cæmeter., lib. II, pars I, c. IV.*

Ziedaar dus, met hoe groote strengheid de Romeinen, en zelfs onder de vreeslijkste vloekbedreigingen, niet slechts hunne boezemvrienden, maar ook hunne erven uitsloten van hun graf: en men zou dan willen vooronderstellen, dat diezelfde Romeinen welwillend hunne grafsteden hadden geopend voor menschen, welke zij haatten, diep verachtten, tot het uiterste toe vervolgden, als booswichten, als meineedigen, ja, als de laagste ellendelingen, wier naam-alleen reeds het inbegrip van alle snoodheid was? Op die vraag past, meer dan ooit of ergens, wat Horatius zeide: *Credat Judæus Apella, at non ego*: « de jood Apella, maar niet ik moog dat gelooven. »

Doch, al waren nu ook de heidenen zoo sterk er voor geweest, als zij er werkelijk tegen waren, om hun graf met de christenen te deelen, dan zou men eerst nog, ter gunste van de gemeenschaplijke ter-aarde-bestelling, den weêrzin, ja, den afschuw der christenen in dat opzigt moeten kunnen loochenen, of dien als overwonnen hebben te beschouwen. Intusschen was die weêrzin nog veel onverwinnlijker dan de afkeer der heidenen. Onze christen-voorouders waren, ten minste, even sterk als de heidenen, aan hunne godsdienst gehecht: en door die godsdienst werd hun alle gewijde omgang of aanraking met afgodendienaars verboden.

« Welke gemeenschap — zeide de groote apostel — bestaat er tusschen den tempel Gods en de afgoden? Men kan den kelk des Heeren en den beker der duivelen niet gelijktijdig drinken » 1). Veeleer dan deel te nemen aan de offeranden der heidenen, of zich met hunne bijgeloovigheden en feesten af te geven, verkozen de christenen liever onder de afschuwlijkste folteringen te sterven. En zou men

1) 1 Cor., X; 21.

dan kunnen meenen, dat die-zelfde christenen, na zich, geheel hun leven lang, zoo streng van alle aanraking in het godsdienstige met het heidendom onthouden te hebben, bij den dood alle voorschriften hunner godsdienst hadden vergeten en er in toegestemd, om de gewijde overblijfsels hunner broeders bij te zetten in een bezoedeld graf, om de asch der martelaren met die der aanbidders van den duivel te vermengen, en om zich zodoende te verplichten tot het aanroepen der heiligen bij dezelfde grafzerk, waarop de heidenen hun gewijd water, hun wierook, hunne bloemen en offerspijzen kwamen brengen voor hunne broeders in den dood? Zulk eene voorstelling van zaken brengt hare eigen wederlegging mede.

Een jonge reiziger, die met ons de grafplaats van Sint-Hermes kwam bezoeken, en vooraf deze kwestie, doch slechts oppervlakkig had bestudeerd, vraagde ons: « Waarom zou men niet kunnen aannemen, dat de bovengalerijen van de catacomben oorspronkelijk tot begraafplaats voor de heidenen hebben gediend, en dat de christenen, na er de asch der dooden uit weggeruimd te hebben, ze, na eene behoorlijke zuivering, tot hun gebruik hebben ingerigt, op dezelfde wijze, zoo als later het Pantheon mede door hen gezuiverd en in bezit genomen is? » Wij antwoordden daarop, zulk eene vooronderstelling zou ongerijmd, en wel in den hoogsten graad ongerijmd wezen, en dit op den navolgenden grond:

1. Ongerijmd is het, te vooronderstellen, dat de bovengalerijen der catacomben oorspronkelijk aan de heidenen tot begraafplaatsen hebben gediend. Wij hebben gezien, dat de eigendom der grafsteden een godsdienstig beginsel der romeinsche eeredienst was: elke familie, elke corporatie, had haar eigen graf, een *colombarium*, voor ieder ander

lijk streng gesloten. De bovengalerijen der catacomben nu, zoowel als de catacomben-zelve, zijn eene algemeene begraafplaats, waar men personen uit alle familiën en van alle rangen en standen naast elkander vindt bijgezet 1). Uit de inrigting der boven- en benedengalerijen is het, overigens, duidelijk, dat het de bedoeling der aanleggers was, die onmetelijke onderaardsche gangen met elkander in onderling verband te brengen; en zodoende dus sluit het algemeen karakter der catacomben klaarblijkelijk het hier boven geopperde gevoelen volkomen uit.

2. Ook nog daarom is die vooronderstelling ongerijmd, dewijl de vorm der grafsteden of *loculi*, even als de aard der daarin besloten stoflijke overblijfsels, een handtastlijk bewijs voor hun uitsluitend christlijke toepassing zijn. De *loculi* gelijken noch naar de nissen der colombariën, noch naar de urnen der mausoleën. Nergens vindt men er de openingen bij, die bestemd waren, om de lijkbussen of *ollae* er door op te nemen, namelijk, die kleine aarden vaten, waarin de asch der dooden besloten was. Integendeel, doen zij zich altijd en overal als wezenlijke grafsteden voor; de lengte, breedte en hoogte zijn duidelijk door den geheelen omvang der lijken, die er in geborgen moesten worden, bepaald. Dus zijn zij dan daarvoor duidelijk bestemd geweest, en bevatten ook steeds meer of min bewaard gebleven geraamten, maar nimmer asch.

Het is overigens van algemeene bekendheid, dat, van af het ontstaan der republiek, het gebruik, om de dooden te verbranden, bij de Romeinen algemeen was; terwijl voorts oock nog de geschiedenis en de oorzaken van dat

1) Zie Boldetti, lib. 1, c. XVI, 67; en lib. 11, c. IV, 360—460.

gebruik genoegzaam zijn gestaafd. Wij vernemen van Servius, dat, onder de koningen, de dooden in hun eigen huis begraven werden, of wel, dat men ze, ten gevolge eener wet van Numa Pompilius, verbrandde 1). De grafsteden werden soms in de wanden of aan den voet der heuvels uitgehouwen. Daaruit ontstond later het gebruik, om op de grafsteden zuilen en pyramiden te plaatsen, of grafsteden bij wijze van monumenten op te rigten, teneinde ieder de plek zou kennen, waar de overledenen rustten en hunner indachtig mogte zijn 2).

Evenwel eene gemeenschaplijke begraafplaats bestond er niet. Om den afgestorvene bij zijne naastbestaanden te doen rusten, bragt men hem, hoe ver dan ook, na zijn dood, naar het vaderland heen. Zoo dus vinden wij, van de oudste tijden af aan, dat luid-sprekend karakter van uitsluiting of van bijzonder eigendom, waardoor de heidensche grafsteden zich van die der christenen onderscheidden, en waardoor, zoo als wij opmerkten, het uitsluitend katholiek gebruik onzer catacomben onwedersprekelijk bewezen is 3).

Intusschen bespeurden de Romeinen, die altijd met de volken van Latium en van Italië in oorlog waren, dat hunne

1) Vinum rogo ne aspergito. — Plin., *Hist.*, lib. XIV, c. XII.

2) Unde natum est, ut supra cadavera, aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. Pro qualitate personarum pyræ fiebant, sepulera etiam majora vel minora fiebant. — Serv., *Æneid.* II.

3) Sciendum est, quod apud majores, ubi quis ubicumque fuisset extinctus, ad domum suam referebatur. Serv., *In V Æneid.* — In domibus, quas singuli incolebant, in dolis aut vasculis initio sepebant Romani; in agris quisque suis, aut in fundo suburbano, Romæ humari consuevere. — Alex. ab Alex. *Genial. dier.*, lib. III, c. II.

vijanden niet aarzelden, om hunne lijken op te graven en de grafsteden zoodoende te schenden. Vandaar dat zij ophielden, hunne overledenen aan de aarde toe te vertrouwen; en zoodoende werd de gewoonte, om hunne lijken te verbranden, weldra dusdanig algemeen, dat alleen een zeer klein getal, als 't ware de bloem der doorluchtigste familiën van het gemeenebest, het oorspronkelijk gebruik van begraven nog bleef aanhouden. Cicero telt er slechts drie, en noemt, onder anderen, het geslacht-Cornelia, doch dat door Sylla, die uit dezen ouden stam was voortgesproten, tot den algemeen in zwang gekomen regel van verbranden werd gebracht. Uit vrees, dat men zijn lijk mogt ontheiligen, gebood hij, dat het zou worden verbrand 1). Nu weet men, dat de grafsteden dier aanzienlijke geslachten niet in den schoot der aarde waren verborgen, maar zich langs de groote romeinsche heerwegen, als praalgestichten, vertoonden. Men weet, daarenboven, dat zij uitsluitend voor personen van den zelfden rang waren bestemd. Vandaar alzoo op nieuw de onmogelijkheid, om ze met onze catacomben te kunnen verwarren.

Het in de laatste eeuwen der republiek algemeen geworden gebruik, om de dooden te verbranden, hield onder de heidenen, *op weinige uitzonderingen na*, tol op den vrede der Kerk stand. Bij de redeuen, die er oorspronkelijk aanleiding toe hadden gegeven, kwamen voorts ook nog, ter

1) *Ipsum cremare apud Romanos non fuit veteris instituti: terra condiebantur.... At postquam longinquis bellis obrutos, erui cognovere, tuoc institutum. Et tamen multæ familiæ priscos servavere ritus, sicut in Cornelia nemo ante Syllam dictatorem traditur crematus. Idque voluisse veritum talionem, eruto C. Marii cadavere. Plin., Hist., lib. VII, c. LIV; Cicero., De Leg., lib. II. — Cicero noemt slechts de familie-Cornelia, gelijk ook van Publicola en van Tubertus.*

bevestiging en uitbreiding er van, de filosoofsche begrippen, die destijds in de hoogere klassen der zamenleving algemeen waren aangenomen, zoo als, volgens Heraclitus, het vuur tot beginsel van alle dingen vastgesteld, en daardoor het verbranden der lichamen beschouwd werd als een vereerend middel, om ze terug te brengen tot hun werkelijk aanbegin. Anderen beweerden, dat het vuur, het aardse hulsel van den mensch vernietigende, aan de ziel hare vrijheid teruggaf en haar zodoende vergunde, om vrolijk ten hemel te kunnen opstijgen. Wederom anderen namen aan, dat het vuur den overledene iets onsterflijks schonk, terwijl sommigen het er ook voor hielden, dat door het vuur alle smet werd weggenomen, en daardoor voor den ontslapene de vereeniging met het algemeen beginsel en wezen aller dingen bevorderd werd. Eindelijk, de volgelingen van Pythagoras, die het stelsel der zielsverhuizing aankleefden, geloofden, dat het vuur de ziel vlugger en geschikter maakte, om van het eene ligchaam in het andere over te gaan 1).

Uit alle deze verschillende filosoofsche gevoelens hadden de Romeinen eene algemeene gevolgtrekking afgeleid: en zoo achtten zij het eene groote eer, om na hunnen dood verbrand te worden, en tot een schande en ongeluk, om van de heilzame zuivering der houtmijtvlammen verstoken te zijn 2).

Teneinde nu ook datzelfde voorregt door de geringere volksklasse te doen genieten, deed het gouvernement, ter

1) Servius, *Aeneid*, lib II; id. III; Ovid., *Trist.*, lib. I, eleg. IV; Lactant., lib. II, c. X; Quintilian., *Declam.* X.

2) *Eo tempore, quo igni dari honor mortuis habebatur*, Macrobi., *Satur.*, lib. VII. — *Probrum ingens visum est supremis ignibus caruisse.* — Mabill., *Iter Italic.*, c. XXII, etc., etc.

voorziening in de onkosten van den brandstapel, openbare houtnijen aanleggen, onder den naam van *ustrinae publicæ* bekend. Dat waren groote gevaarten, uit vier zware muren zaamgesteld, in den vorm van een parallelogram, waarin men de lijken der armen, zonder praal of ceremonie, maar met eene groote hoeveelheid hartsachtig hout verbrandde 1). De *ustrinae* vervingen de *puticuli* van den Esquilijnschen berg, zoodat alleen de slaven, die gelijk gesteld werden met het vee, na hunnen dood door elkaër geworpen werden in diepe putten, als meest overeenkomstig met hun verachtlijken staat 2).

Bij de christenen, daarentegen, hield het begraven der

1) Varro, apud *Servium*, in VI *Æneid*.

2) Lucanus leert ons, hoe de lijken van het volk werden verbrand:

Sic fatus, parvos juvenis procul aspicit ignes
Corpus vile suis nullo custode cremantes.

Pharsal., lib. VIII.

En Ovidius:

Et dare plebeio corpus inane rogo. *In ibid.*

Ante *Servium Tullium*, putei erant extramurani, in quibus paupereulorum comburebantur cadavera, quos puteos cum *Festus* suo etiam sæculo extra *Portam Exquilinam* collocet; necesse est, dilatatis a *Servio* muris, locum extra *Exquilias* ustulandis projiciendisque plebeiorum cadaveribus, postea destinatum fuisse, cum corpora plebeia nunquam *Romæ* desiderata sunt flammis *).

*) Apud *Grevium*, *Rom. Antiq.*, t. IV. — Een groot aantal van in den laatstverloopen tijd gevonden voorwerpen bevestigt het aanwezen der *ustrinae*, waarvan zij de plaats aanduiden **). Zij moesten worden verwijderd uit de stad, van de mausoleën en openbare gebouwen. Onder verscheidene anderen, laat het volgende opschrift daaromtrent geen twijfel over:

AD. HOC
MONVMENTVM
VSTRINVM. APPLICARI
NON. LICET. POENA. EST

***) *Boldetti*, lib. I, c. XVII, p. 71.

dooden, als eene niet minder algemeene en onwrikbare gewoonte, daarmee gelijken tred, en werd, als zoodanig, hun door de heidenen als een hunner misdaden aangerekend 1). De Voorzienigheid wilde dat zoo, om, alléén door het onderscheid van begraven, onze eerbiedwaardige grafsteden te kenmerken en te waarborgen. Wat nu betreft de *uitzonderingen*, waarvan ik heb gesproken, deze bepalen zich enkel bij de kleine kinderen, bij de door het bliksemvuur getroffenen, bij de zelfmoordenaars, en bij de slaven 2).

Kinderen, beneden de veertig dagen oud, werden niet op den brandstapel gebragt, of in hun familiegraf bijgezet, maar buiten de stad in bijzonder daartoe bestemde graven, *subgrundaria* genaamd, bedolven: voor de overigen volgden men het algemeen gebruik 3). Onze buiten de stad gelegen begraafplaatsen bevatten dus geen enkel heidensch kind.

Wat aangaat de door den bliksem getroffenen, of de

1) *Exsecrantur rogos, et damnant ignium sepulturam.* — Minut. Felix, *In Octav.* Verre van zich deswegens te verontschuldigen, gaven de christenen ten antwoord: « *Nec ut creditis ullum damnatum sepulturæ timemus, sed et veterem et meliorem consuetudinem huiusmodi frequentamus.* » *Id.*

2) Tacitus duidt, als eene uitzondering, het begraven van Poppea aan: « *Corpus non igne abolitum, ut Romanis mos est.* » *Annal.* lib. XV. — « *Ægyptii quoque condientes sepeliunt corpora: Romani vero incendunt.* » Laert., *De Vit. Philos.*, lib. IX, in *Pyron.* — In de IV. eeuw maakt Macrobius gewag van het afschaffen van dit gebruik: « *Licet urendi corpora defunctorum usus nostro sæculo nullus sit, lectio tamen docet, etc.* »

3) *Subgrundaria antiqui dicebant sepulera infantium, qui needum quadraginta dies impressent, quia hæc busta dici non poterant, quia ossa quæ comburebantur non erant, nec tanta cadaveris immanitas, quâ locus tumesceret. Unde Rutilius Geminus Astianacte ait: Melius subgrundarium misero quæreris, quam sepulcrum.* — Jub. Firm. Fulg., *De Controv. Agror.*, lib. I.

zelfmoordenaars, beiden waren in de oogen der Romeinen voorwerpen van verachting, de eersten, dewijl men hen als vijanden van Jupiter beschouwde, de laatsten, daar men hen voor goddeloozen hield 1). Men stelde zich tevreden met hun de begrafenis te geven, welke men zelfs aan het laagste gedierte niet weigerde, en begroef hen in den grond. — Hoe dan nu zou het mogelijk zijn, om te gelooven, dat de Romeinen, met zulke denkbeelden beziel, de moeite zouden hebben genomen, om zoo kostbare uitgestrekte galerijen uit te delven tot eene eervolle grafplaats voor menschen, die door hen als verworpingen van de goden en uitvaagsels van het menschdom werden beschouwd? dat zij voor dezulken zorgvuldig afzonderlijke *loculi* in hunne steen- of zandgroeven aangelegd en alzo geheel hunne stad met de lijken dezer snoodaards omringd en, als 't ware, ingesloten zouden hebben binnen een kring van louter onteering en snaad? Neen, de eenig gangbare vooronderstelling is deze, dat zij dergelijke dooden onverwijld slechts geworpen hebben in de *puticuli* van den Esquillijschen berg of in andere groeven, te kwader naam bekend.

Nu blijven de slaven nog overig; doch dit punt levert niet het minste bezwaar op, daar wij toch gezien hebben,

1) Van een door den bliksem getroffen spreken, zegt Plinius: « *Hominem ita exanimatum cremari fas non est; condi terra religio est.* Lib. II, c. XLIV. » — Over de zelfmoordenaars drukken zich Philostratus en Statius in dezer voege uit: « *Sepelientur Ajacem, corpus ejus in terram ponentes, cum Calchas censuisset fas non esse eos igne comburi, qui se interfecissent.* » *In Heroicis.*

.....*Vetat igne rapi, pacemque sepulcri
Impius ignaris nequicquam manibus arcet.*

STAT., *Thebuid.*, lib. III. (van koning Meon sprekende.)

dat de gebruikelijke wijze van begraven dezer ongelukkigen, zelfs geen oogenblik, het vermoeden toelaat, dat onze catacomben hun ooit tot grafplaats zouden hebben gestrekt.

En zoo is het dan nu zonneklaar bewezen, dat het onderaardsche Rome, de Dooden-stad der Heiligen en der Martelaren, nimmer door het aanwezen van eenig heidensch lijk bezoedeld werd. Daardoor dus vervalt, als van-zelf, de noodzakelijkheid, om nog het tweede punt der vooronderstelling in nadere overweging te nemen, namelijk: of de christenen de asch der oude Romeinen uit de catacomben ook weggeruimd en deze laatsten vervolgens gezuiverd zouden hebben, om ze geschikt en dienstbaar te maken voor hun gebruik? Onze vaderen hebben geene heidensche lijken uit de catacomben weg te nemen gehad, omdat deze er zich niet in bevonden, en alzoo hadden zij ze evenmin te zuiveren. Doch, nemen wij eens, voor een oogenblik, het tweede lid dier vooronderstelling aan, dan zijn er nog twee nieuwe, beiden even krachtige, bewijsgronden tegen in te brengen, die, voor goed, het ongerijmde er van zullen doen uitkomen. Namelijk, in de eerste plaats het volstrekte stilzwijgen der geschiedschrijvers. Rome had allerlei soort van beambten, belast met het toezigt over de straten, de waterleidingen, de wegen, de tempels en alle gewijde gebouwen, onder welke laatste de grafsteden den eersten rang bekleedden. Indien er nu catacomben bestaan, en deze tot begraafplaatsen gediend hadden, hoe komt het dan, dat er niet een enkele maal sprake is van beambten, die met het toezigt en het onderhouden daarvan waren belast? Voorzeker, de catacomben, op zich-zelve beschouwd, zijn een wonder; wat zeg ik? ja, het grootste wonder van de koningin der wereld; en, uit dit oogpunt-alléén beschouwd, moesten zij het hoofdoorwerp der aandacht van het gouvernement

uitmaken. Als grafsteden moesten zij dan een gewijd karakter hebben, dat de belangstellende zorg der geheele stad zou hebben gaande gemaakt: wel nu, daarvan is niet de minste schijn, niet het geringste blijk. Titus Livius, Varro, Cicero, Pomponius, Plinius, kortom, alle geschiedschrijvers, spreken, om strijd, van Rome's gebouwen, welke zij beschrijven tot in de geringste bijzonderheden toe, terwijl zij met bijzondere zorgvuldigheid ons de verschillende wijzen en plaatsen van begraven, zoowel voor de aanzienlijken, als voor het volk en voor de slaven doen kennen; doch over de catacomben, hetzij enkel als onderaardsche gewelven, hetzij als grafsteden, spreken zij geen enkel woord. Derhalve bestonden de catacomben voor hen, ten minste als grafsteden, niet.

De tweede bewijsgrond ligt in de dagteekening der opschriften. Wanneer, zoo als men zou willen beweren, de catacomben tot begraafplaats voor de Romeinen der eerste tijden hadden gestrekt, dan zou men er, voor 't minst, eenige opschriften uit die dagen moeten vinden; doch onder de duizendmaal-duizend, die tot dusverre in de catacomben ontdekt zijn, is er géén-enkel, waarvan het jaartal niet dagteekent van na de geboorte van het christendom. Alzoo is het stellig zeker, dat de catacomben nooit heidensche grafsteden zijn geweest 1).

1) Zie Boldetti, lib. I, c. XIX, p. 77 en volg.

16 Maart.

De Madona der H. Maria-in-Trastevere. — Vernieuwd bezoek in de catacomben van Sint-Hermes en op de *Via-Salaria*. — Herinneringen. — Nooit werd er een Jood of een Ketter in de catacomben begraven. — Drie klassen van bewoners van het onderaardsche Rome. — Eenvoudige geloovigen. — Ongenoemde Martelaren. — Martelaren met namen. — Vereering der Martelaren. — Rome doopt de reliquiën niet.

Na afloop van het feest in het paleis-*Massimi*, waarvan ik in mijne beschrijving van het christlijk Rome melding heb gemaakt, begaven wij ons op bezoek naar de Madona van *Santa-Maria-in Trastevere*. Daarbij stelden wij ons hoofdzakelijk ten doel, om onze hulde aan de Koningin des Hemels te gaan brengen in de eerste kerk, welke de Koningin der Wereld haar heeft gesticht; overigens waren wij tevens ook regtmatig nieuwsgierig, om daarbij een der eerbiedwaardigste gedenkteekenen onzer oudheid eerbiedig te kunnen bewonderen, namelijk, het vermaarde beeld der H. Maria-van-Goedertierenheid, waarvan de overlevering getuigt, dat de openbare vereering reeds sedert het jaar 224, onder de regering van den H. paus Callixtus, dagteekent 1).

Van Trastevere kwamen wij door de Ripetta-sstraat, over den Pincio, naar de *Via-Salaria* terug, welke wij reeds 's avonds te voren hadden bezocht. Ons dreef daarbij het verlangen, om nogmaals de catacombe van den H. Hermes te gaan bezigtigen, en ons anderwerf in de gewijde herinneringen te verlustigen, die daaraan zoo veelvuldig verbonden zijn. Daar deden zich aan onzen geest, in al hunne glorie, voor de namen der HH. martelaren Antimus, Maximus, Bassus, Fabius en zijne gezellen; die van Marcellus, met

1) Quella sacra immagine di Maria santissima della Clemenza, esposta alla pubblica venerazione fin' dell' anno 224, da S. Calisto I, papa e martire. *Diario sacro*.

vijf-honderd-vijftig christen-helden, van Ruffinus en zijne honderd-vijftig moedige strijdgenooten. Te midden dier edele heldenschaar, is het voor des reizigers gemoed verkwiklijk, te kunnen zeggen: zoon der heilige katholieke Kerk, ik bevind mij hier als te huis: de groote mannen, die mij omringen, zijn mijne voorouders. De bodem, dien ik betreed, is door hun bloed besproeid, door hunnen moed ver-
 eeuwigd en geheiligd door hun graf; zie, dat is de bakemat van mijn geloof, die eerwaardige wieg, nooit door één enkelen heiden bezoedeld of ontwijd. Gisteren hebben wij daarvan de volkomen zekerheid reeds verkregen, doch thans begeerden wij het bewijs nog nader te leveren, dat deze christen-begraafplaats nooit het lijk van een jood, van een ketter of van eenigen sectaris in haren schoot opgenomen heeft.

II° De volstrekte uitsluiting der joden berust op de volgende alles afdoende gronden; namelijk: indien het godsdienstbeginsel van christenen en heidenen zich streng verzettede tegen het begraven op dezelfde plek, dan gold dat-zelfde begrip evenzeer ten aanzien van het bijzetten der volgelingen van Mozes in hetzelfde graf, waar de leerlingen van Christus ter ruste gingen. Hoe toch zou men kunnen aannemen, dat de joden, die eerste en onverzoenlijke vijanden der christenen, met hen in denzelfden bodem zouden hebben willen rusten, en dezelfde grafstede deelen men hen, wier Meester zij hadden gekruisigd, en welke zij als afvalligen beschouwden, ja, als de verdelgers hunner godsdienst, en den vloek van het uitverkoren volk Gods? Zulk eene vooronderstelling vervalt toch reeds van-zelf, of althans zeker, wanneer men haar slechts aan het gezond verstand en aan de joodsche halsstarrigheid toetst.

Niet minder levendig was ook van den anderen kant

de afkeer der christenen van de joden, welke zij, te regt beschouwden als een, willens en wetens, blind volk, dat den Godmensch had gedood. Alle godsdienstig verkeer met de hardnekkige aanhangers der in het Nieuwe Verbond opgeloste Oude Wet was hun streng verboden, en zelfs de schijn van eenige gemeenschap met hen zou hun hoogst-gevaarlijk zijn geweest, daar, uit eene vrij algemeene misvatting, de heidenen, naar hun begrip en in hunne wijze van spreken, christenen en joden volmaakt gelijk stelden. Zij nu hielden de joden voor een slecht volk, dat, volgens de getuigenis van Tacitus, onrustig was en altijd tot oproer geneigd 1). Vandaar dan ook de herhaalde edicten, waarbij ze uit Rome werden verjaagd. Onze voorvaderen hadden dus, teneinde zich den openbaren haat niet op den hals te halen, een bijzonder belang er bij, om elke aanraking met de joden te vermijden, als waardoor zij konden beschouwd worden, als met hen één. Voeg daarbij nu ook nog het innig verzet, dat zich bij de christenen, uit innige godsvrucht, tegen het jodeudom zoo diep geworteld had, en vrage zich dan een-ieder af, of het mogelijk zou geweest zijn, dat die twee volken één-zelfde graf vrij en broederlijk met elkaer hadden gedeeld?

Daarenboven, hadden de joden eene uitgestrekte eigen begraafplaats, aan gene zijde van den Tiber, niet ver verwijderd van het door hen bewoonde wijk. Waarom, alzoo, zouden zij dan nog eene grafstede bij de christenen hebben moeten gaan afbedelen? Intusschen, wat zonneklaar bewijst, dat zij zulks niet gedaan hebben, en dat niemand hunner te midden van onze vaders rust, is dit: onder de vele miljoenen namen, in de catacomben gevonden, bevindt er zich niet een van een jood 2).

1) *Annal.*, lib. XV.

2) *Bosio*, lib. II, c. XXIII, p. 231 en volg.

III. Nu nog een woord over de ketters. Ook zij hadden, evenmin als de heidenen en joden, toegang tot het onderaardsche Rome, en dat wel om dezelfde reden. Wanneer zij hunne dooden in onze katholieke grafsteden al hadden willen ter aarde bestellen, zoo zouden zij het toch niet hebben kunnen doen, en, hadden zij het ook kunnen doen, dan nog zouden zij het niet gewild hebben. De innige afkeer, ja, afschuw der eerste Kerk van geloofsverzakkers is bekend. De II. apostel Joannes verbood alle aanraking met hen, zelfs dat men hun zou groeten. Op zekeren dag vernam die apostel, bij het binnentreden eener openbare badplaats, dat de ketter Ebion hem daar was voorgegaan. Hij wendt zich terstond tot zijne volgelingen, zeggende: « Laat ons onverschuld van hier gaan, uit vrees, dat wij zullen verplet worden onder het instorten van een huis, dat bezoedeld is door de tegenwoordigheid van een vijand Gods » 1).

De uitspraken en het voorbeeld van den welbeminden apostel waren voor de geloovigen een evangelie. De H. Polycarpus, den ketter Marcion ontmoetende, antwoordde, in 't snel voorbijgaan, hem, op zijne vraag, of hij hem wel kende? « Ja, zeer zeker ken ik u als satans eerstgeborene! » Door 's keizers magt beschermd, kwam een arijaansche bisschop in eene stad van Azië, om er de geestelijke bediening te komen uitoefenen: — niet één-enkel inwoner, noch rijke, noch arme, noch handwerksman, noch dienstbode, zet een voet in de kerk. De indringer blijft in zijn ledigen tempel geheel alléén. Hij begeeft zich naar de badplaats, en men sluit, om hem alléén te laten, de deuren achter hem dicht. De menigte, die ook kwam baden, wil, ten spijt van den bisschop, die verlangt, dat zij zullen binnengelaten worden, toch niet tegelijk met hem baden. Hij vertrekt; doch de geloovigen, die het badwater

1) Epiph., *Har.*, 30.

door den ketter voor bezoedeld houden, eischen, dat men het zou laten wegloupen, alvorens zij, met zuiver water, hun bad nemen wilden 1).

Deze voorbeelden — nog met oneindig andere te vermeerderen — bewijzen ten duidelijkste welk een afschuw de katholieken van scheurmakers hadden, en hoe zorgvuldig zij elke aanraking met hen, niet slechts in geestlijke, maar zelfs in wereldsche aangelegenheden, vermeden. Overigens, ceuwen lang werd de kerktucht, door de apostelen ingesteld, met de stiptste strengheid gehandhaaft 2), en men weet, dat ook nu nog, in onze dagen, het ter aarde bestellen van een ketter op onze begraafplaatsen door de Kerk, en met alle regt, niet wordt geduld: immers, ongeloof en wangedrag kunnen onmogelijk aanspraak geven op een graf in den schoot der gemeente, waartoe de overledene niet wilde gerekend zijn. Evenwel, mede op dit punt behoeven wij ons geenszins alleen met redeneringen te behelpen, wij hebben tot bewijs ook hier bijzondere feiten, en bovendien een bepaald verbod.

Na afloop der vervolging, maakten zich de ketteren met geweld van eenige onzer begraafplaatsen in het Oosten en in Afrika meester. Terstond wendden zich twee vrome kloosterlingen, Eustratus en Hilarion, tot den H. Nicephorus, patriarch van Constantinopel, en vroegen hem, of het aan de katholieken geoorloofd was, die grafsteden te bezoeken, ten einde er te gaan bidden, zoo lang zij waren in heiligschendend bezit. De patriarch antwoordde, dat het geen katholiek vrij staat, er te komen, tenzij in geval der hoogste

1) Theodoret, lib. IV, c. XIV.

2) Impios, hæreticos non pœnitentes discludite et semovete a fidelibus, et Ecclesiam Dei interdicite, ut omnibus modis ab eis declinent, neque ulla cum iis sit sermonis aut precationis communitas. *Const. Apost.*, lib. V, c. XVIII.

noodzakelijkheid, en dan nog maar enkel ter vereering van eene martelaars-reлік 1). De kerkvergadering van Laodicea is, intusschen, nog meer bepaald in hare uitspraak, daar zij, namelijk, de katholieken streng verbiedt, om te gaan bidden op begraafplaatsen of ergens elders, waar ketters hunne grafsteden of die hunner zoogenaamde martelaars hebben. De geloovige, die zich tegen dit verbod zou verzetten, wordt met excommunicatie bedreigd 2).

Men ziet, dat de kerkvoorschriften evenzeer als de afschuw der geloovigen eene ijzeren deur, ja, een stalen muur waren, waardoor de ketters buiten onze grafsteden gesloten werden. Met geweld, wel is waar, konden zij zich in enkele provinciën van het Oosten en van Afrika, van die gewijde plaatsen meester maken, doch te Rome volstrekt niet. Te Rome was de ketterij nooit in het bezit eener enkele catacombe 3); dewijl zij nooit kon wortelen in een bodem, met het bloed der martelaren gedrenkt, en voorts aan de onmiddellijke hoede des opvolgers van de H. Petrus toevertrouwd. Daarbij houde men ook nog in het oog, dat zij er zich nooit dan slechts schoorvoetend trachtte te vestigen. Zoo dan ook zag men, gedurende al de vervolgingen, slechts acht ketters naar Rome komen: Valentijn, Cerdon, Marcion,

1) De sanctis qui in corpore, an oporteat in eorum cœmeteria ingredi, illicque precari et adorare Deum, dum ea a pollutis sacerdotibus tenentur? Non permittit Canon, seu regula.... in eorum cœmeteria introire; nisi forte ex necessitate ad venerandas solummodo sancti reliquias introitus fiat. — Cotelier, *Mon. Græc.*, t. III, p. 452.

2) Non concedendum in cœmeteria, vel quæ martyria hæreticorum dicuntur, catholicos orationis gratiâ, et petendæ curationis intrare: sed et qui ierint, si sunt fideles, incommunicabiles factos, ad penitentiam usque ad aliquod tempus redigi. *Concil. Laodic.*, can. IX.

3) Non però mai in Roma n'ebbero il possesso, o l'uso di alcuno. — Boldetti, lib. 1, c. XX, p. 89.

Florinus, Blastus Theodotus, Praxeas en Proclus. Door de rustlooze zorg van de opperpriesters der Kerk ontdekt, werden zij onmiddellijk verdreven. — Op grond nu van dit alles, kan, dunkt mij, bij den onpartijdigen beoordeelaar, geen redelijke twijfel meer overblijven, dat kettters hunne dooden ooit in onze catacomben zouden hebben mogen begraven, zelfs al hadden zij het gewild.

Echter laten wij een stap verder gaan en, voor een oogenblik, die mogelijkheid aannemen. Na afloop der vervolgingen, kwam er, in de daad, eene groote menigte van Donatisten, Arianen en Novatianen naar Rome heen. Alles wat men van hun, ofschoon kortstondig, verblijf aldaar weet, is, dat zij zich met geweld van de kerk der *H. Agatha-in-Suburra* meester maakten, eenige katholieke monumenten beschadigden, en verscheiden galerijen in de catacomben vernielden. Dat zij er ook hunne begraafplaats van zouden gemaakt hebben, blijkt echter in geen deele, wat zeg ik? neen, het is zeker, dat zij dáaraan nooit hebben gèdacht. Het stilzwijgen der geschiedenis op dat punt is eene stellige getuigenis van het hoogste gewigt. De haat dezer sektarissen tegenover de katholieken overtrof, zoo mogelijk, den afschuw, dien zij, op hunne beurt, den geloovigen inboezemden.

Aan de uitdrukking van dien algemeenen afkeer, ja, haat, gaven zij met alle te hunner dienste staande middelen lucht; een haat, dien zij het geloof toedroegen der katholieken, wier onvermoeide vervolgers zij waren, na hunne zijde verlaten te hebben; een haat tegen hunne personen, welke zij uitschuddeden, hoonden, uit hunne huizen verjoegen en uit hunne ambtsbedieningen en waardigheden zetteden; een haat tegen hunne bijeenkomsten, die door hen als vergaderplaatsen van satan werden beschouwd; een haat tegen hunne

kerken en gewijde monumenten, welke zij onwaardig schon- den, en geheel of gedeeltelijk vernielden, met de woede van een kanibalenstoet 1).

En hoe nu zou men dan kunnen vooronderstellen, dat diezelfde menschen, wier afschuw van de katholieken gelijk stond met dien van de pest, op eenmaal hunne dweepzieke natuur uitgeschud en de asch hunner bloedverwanten en vrienden vermengd zouden hebben met die der verfoeide geloovigen? Hoe te vooronderstellen, dat de katholieke Kerk, te midden der grafsteden dier verworpelingen, hare gewijde bijeenkomsten zou hebben blijven houden, en het hemelsch offer voortdurend zou hebben opgedragen ter plaatse, waar het gebeente rustte van hen, die door kettersche leerstellingen zich van haar hadden afgescheurd? Intusschen vergaderde zij overal, geheel het onderaardsche Rome door, en zulks vele eeuwen lang, toen zij — zoo als de protes- tanten het uitdrukken — nog door geene dwaling was besmet; wel nu, toen zelfs is er van het zuiveren der cataomben volstrekt geen sprake geweest; zoodat daaruit valt af te leiden en aan te nemen, dat zij ze altijd heeft aangemerkt als de onbezoedelde grafsteden van haar kroost. Derhalve is of werd in het onderaardsche Rome nimmer een heiden, een jood of een ketter ten grave gebragt.

Ziedaar de slotsom, waartoe eene ernstige en naauwge- zette beschouwing dezer gewigtige aangelegenheid als van-

1) Venistis rabidi, venistis irati membra laniantes Ecclesiae... De sedibus suis multos fecistis extorres, cum conducta manu venien- tes, Basilicas invasistis... Et cum altare defenderent Diaconi catholici, tegulis plurimi eruantati sunt, duo occisi... et quod vobis leve vide- tur, facinus immane commissum est, ut omnia sacrosancta supra memorati Episcopi vestri violarent, usserunt Eucharistiam canibus fandi, etc. — Opt. Milev., lib. II.

zelf henen leidt; en ook Mabillon drukt slechts op waardige wijze het oordeel en de eindbeslissing der ware wetenschap en van de scherpste kritiek uit, wanneer hij, als het resultaat zijner langdurige studiën, deze verzekering aflegt: « Al de dooden der catacomben zijn uitsluitend katholieken » 1).

En nu dan zeker zijnde, dat wij in het onderaardsche Rome ons te midden der onzen bevinden, zoo wordt het tijd dat wij een weinig meer van nabij kennis maken met onze voorouderen, wier werk, wier woonstede en tevens wier laatste rustplaats zij was. De graven der onmetelijke doodenstad bevatten de *gewone geloovigen*, de *ongenoemde martelaren*, en de *met name aangeduide bloedgetuigen van den Heer*.

Eene menigte *loculi*, overigens in den besten staat bewaard gebleven, vertoonen niet de minste aanduiding betrekkelijk, dat er een heilige of een martelaar in besloten ligt. Het eenige wat men er van weet, is, dat daar een kind der Kerk rust. Behalve de hier boven reeds aangevoerde algemeene bewijsgronden daarvoor, komt er dikwerf ook nog een bijzondere troostvolle bekrachtiging van bij door het eenvoudige, maar alles afdoende grafschrift: MARCIANA IN PACE; THEODORVS IN PACE ENZV. ENZV.: « Marciana in vrede; Theodorus in vrede enzv. » Mogelijk is het, dat deze overledenen heiligen, of zelfs wel martelaren zijn; doch, dewijl er geen bepaald bewijs voor bestaat, zoo laat de grafdelver hunne *loculi* onaangeroerd, en nooit maakt de Kerk van hun gebeente gebruik, om dat aan hare kinderen

1) Nullos porro alios quam christianos in his cœmeteriis humanos fuisse, fidem facit mutuum fideles inter ac paganos (met meer grond kan men er bijvoegen *Judæos et hæreticos*) odium, mutuum horror, quorum neutri mortuos suos aliis consepeliri passuri fuissent. *Epist. Euseb. Rom.*, n. 1. edit. 2.

ter vereering over te geven 1). Ziedaar dan nu de eerste soort van dooden en grafsteden, welke de catacomben opleveren.

De tweede soort bevat de *ongenoemde* martelaren. Sommige grafsteden vertoonen de onwraakbare aanduiding, dat er een martelaar in rust, doch wiens naam daarbij niet wordt vermeld. Is het dus al zeker, dat hier een geloofsheld sluimert, die de heilbelijdenis bezegelde met zijn bloed, ja, den dood er voor inging, zoo kent toch God-alléén maar den naam diens martelaars, den tijd, de plaats en al de omstandigheden, wanneer, waar en hoedanig die bloedbelijdenis zich heeft vertoond; de wereld zal eerst in het jongste gerigt weten, dat daar een ongenoemde martelaar de opstanding heeft verbeid. Teneinde hem nu reeds de hulde te doen wedervaren, waarop hij regtmatige aanspraak maken mag, brengt de Kerk zijn stof uit het graf naar de altaren over 2). Blijkens de oudste monumenten der christenheid, zoo in de catacomben te Rome, als elders, zijn er eene menigte martelaren, wier naam onbekend is gebleven. Behalve, dat dit feit zeer natuurlijk is en wel als van-zelf spreekt, wordt het echter ook nog daarenboven dagelijks, als 't ware, door de gedurige ervaring bevestigd en gestaafd.

De dichter der martelaren, Prudentius, spreekt van een aantal spraaklooze grafsteden, die alleen vermelden, hoeveel

1) Quanto a' corpi, che si trovano ne' cimiteri senza i contrasegni specifici et indubitati del loro martirio, i quali non si niegano esser moltissimi e da noi s'è sempre osservato di non estrarli, nè da' cimiteri nè da' sepolcri ove si trovano, e ciò oculavemente si può vedere. — Boldetti, lib. 1, c. XXIII, 109.

2) Ma quanto a' (corpi) distinti co' segni certissimi di martirio, questi appunto son quei, che si estraggono, e che si concedono a' fedeli, e gli si da quel culto di venerazione, che da' Sommi Pontefici si prescrive. — Id., *ibid.*

helden daar sluimeren, zonder hunne namen te noemen, die enkel in het boek der eeuwigheid opgeteekend staan 1). In de oude Martyrologiën van Rome en van den H. Hiëronymus is niets algemeener dan deze of soortgelijke zinsnede: *Te Rome, honderd-vijftig martelaren, wier namen bij God zijn bekend, en die in de catacombe van..... zijn bijgezet.* Diezelfde uitdrukking komt telkens in de *Acten der martelaren* voor 2). Elk jaar brengt de schop van den grafdelver nieuwe grafsteden van ongenoemde martelaren aan het licht, wier aanwezen het zegel op de getuigenis der geschiedenis drukt. Het zou bezwaarlijk zijn, ze allen te tellen, die sedert Bosio zijn ontdekt.

Doch, zal men ligtelijk vragen, hoe toch komt het, dat de eerste christenen, die zoo naijverig waren, om alles wat tot de martelaren betrekking had, in vrome herinnering te behouden, zoo dikwerf verzuimden, hunne namen aan te teekenen? Die vraag lost zich van-zelve op, wanneer men daarbij slechts een oogenblik aan de bezwaren denkt, waarmee die eerste tijden der Kerk te worstelen hebben gehad. Vooreerst, waren de slagtoffers der bloedige vervolging soms zoo talrijk, dat het wel volstrekt onmogelijk mogt genoemd worden, den naam van ieder in het bijzonder te weten. Hoe, bij voorbeeld, zou men dien hebben kunnen kennen van elk der zes-duizend soldaten, uitmakende het thebaansche

1) *Sunt et multa tamen tacitas claudentia tumbas*

Marmora, quæ solum significant numerum.

Quanta virum jaceant congestis corpora acervis

Nosse licet, quorum nomina nulla legas.

Sexaginta illic defossas mole sub una

Reliquias memini me didicisse hominum

Quorum solus habet comperta vocabula Christus.

Peristeph., hym. II.

2) Boldetti, lib. I, c. XXII, 107; Bosio, t. II, *passim.*

legioen? van de vier-duizend martelaren tenzelfden dage in de vlammen omgekomen, op den Appiaanschen weg? van de tien-duizend, te zamen met den H. Zenó, hunnen opperbevelhebber, bij de Salviaansche wateren omgebragt? van zoovele anderen, uit de verschillende kerkers, gelijktijdig, naar het Amphitheater heen gesleept, en bij honderden, in weinige uren, door het wild gedierte verscheurd? Men begrijpt, dat dit onmogelijk is. De H. Gregorius van Tours mag ook hier als de ware geschiedschrijver van zulke, veel meer te Rome dan elders in het rijk in zwang zijnde slagtafereelen gelden, wanneer hij, sprekende over de martelaren van Lyon, het volgende zegt: « De slagting was zoo groot, dat de straten overplast waren van het christenbloed, en hebben wij derhalve ook onmogelijk het aantal of den naam der slagtoffers kunnen te weten komen » 1).

Voorts, gebeurde het dikwijls, dat de keizers, de proconsuls, met een woord, de regters de christenen beletteden niet slechts de acten, maar zelfs den naam der martelaren op te teekenen. Hunne wijze van regspleging was in zulk geval zeer eenvoudig en hunner wreedheid volkomen waardig: zij vonnisten, namelijk, de voor hunne vierschaar gebragte beschuldigten, in 't groot en zonder daarbij eenig beginsel van regt of vorm van justitie in acht te nemen: in stede van ze te verhooren of hun de gelegenheid tot verdediging te geven, veroordeelden zij hen eenvoudig maar, in massa, ter dood. Kan het zodoende wel verwondering baren, dat men onder zulk een oneindig aantal martelaren er zooveelen vindt, wier naam verloren is gegaan 2)?

1) Ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano, quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. — *Hist. Franc.*, lib. 1, c. XXIX.

2) Quasi tumultuose, acervatim et nulla observata juris formula, martyriam consummarant..... Quid mirum, si in tanta martyrum,

Wat nu deden de christenen toen ter tijd? Met levensgevaar bragten zij de lijken der slagtoffers naar de catacomben, waar zij hun de gewone begrafenis gaven, en, bij de onmogelijkheid, om hunnen naam op den *loculus* te plaatsen, gaven zij er het kenteeken van den martelaar aan. Zodoende nu verzekerden zij, voor zooveel zij konden, en de glorie der bloedgetuigen, en de stichting der geloovigen, alle eeuwen door 1). Van den beginne af aan, hield de Kerk dat getrouw in het oog, en vereerde met bijzondere zorg zoowel de ongenoemde martelaren der catacomben, als de bloedgetuigen, wier naam voor de volgende eeuwen in gewijde herinnering werd bewaard 2).

Evenwel gedooft de H. Stoel niet, dat men aan ongenoemde martelaren, of zelfs aan bloedgetuigen, wier naam, ja, is bekend, doch wier levensgeschiedenis geheel in 't verborgen ligt, eene eer bewijze zoo als, bij voorbeeld, aan de apostelen, of aan de heiligen, wier roemvolle acten zich in ons bezit bevinden 3). En vanwaar dat kenmerkend onder-

et prope innumera multitudine, quod multi sine ulla inscriptione fuerint? — D. Ruinart, *Admonit. in Euseb., Narrat. de Persecut. Dioclet.*, p. 316; id., *Præf. in Act. Martyrum*, p. 17.

1) Quorum nomina pia christianorum manus assequi non poterat, eorumdem sepulera martyrii signis prænotabant, et veneranda eorumdem pignora intra cœmeteriales speluncas, ne merito cultu destituerentur, condita diligenti studio posteris commendabant. — Bosio, lib. III, c. XXII.

2) Anastasius zegt, in het *Leven van Paus Sergius II.*: « Cum aliis multis (martyribus) quorum nomina Deo soli sunt cognita, utrosque sub sacro altari collocavit. » — En het concilie van Rome, onder paus Gelasius, den Heilige: « Nos tamen cum prædicta Ecclesia omnes martyres, et eorum agones, qui Deo magis quam hominibus noti sunt, omni devotione veneramur. » *I Part. distinct.* 15, *Can. III de Rom. Eccles.*

3) Boldetti, lib. I, c. XXV, p. 109.

scheid? Aangezien de gelegenheid zich er toe aanbiedt, wil ik er dus hier over spreken, teneinde den nevel te doen opklaren, welken de onwetendheid, of wel de kwade trouw te dien aanzien over Rome's gedrag zou kunnen of willen verspreiden. Aan te nemen, dat dit onderscheid het gevolg kon wezen van eenigen twijfel, door de Kerk met betrekking tot de echtheid der reliquiën van de catacomben gekoesterd, zou eene grove dwaling zijn: immers, indien dit het geval ware, zoo vond men ze, zeker, door haar op niet één-enkel altaar geplaatst, en aldaar, ter openbare hulde der geloovigen, of ook anders wel aan de bijzondere vereering der godvruchtige bezitters er van overgegeven. Het bedoelde verbod strekt alleen ten bewijze van de hooge wijsheid en billikheid onzer gemeenschaplijke moeder.

Immers, zelfs in het hemelsch Jerusalem genieten niet allen dezelfde glorie; en zou dat dan ook niet evenzeer in het aardsch Jerusalem het geval moeten zijn? De Kerk heeft kinderen, wier leven, deugden, werken en heldenstrijd de trots van haar gemoed uitmaken en tevens de bewondering van het heelal: hun komt de plegtigste hulde van allen toe. Dan heeft zij er ook anderen, gelijk het meerendeel der martelaren van de catacomben, wier moed en heiligheid misschien niet minder bewonderenswaardig waren; doch, de omstandigheden hebben al dat licht onder de korenmaat verborgen gehouden, zoodat alleen verbeelding en rede in staat zijn, om, met moeite en bij gevolgtrekking, ze te doen schitteren voor de oogen des geloofs: hun komt eene minder plegtige hulde dan de vorigen toe. En ziedaar dan nu de eenige beweegreden ten deze van het gedrag der heilige Kerk. Overigens begrijpt men ligt, dat onze martelaren, door hier op aarde van zekere eerbewijzingen te zijn verstoken, daarom evenmin iets verliezen van hunne ver-

dienste, en, bijgevolg in 't minst niet van hunne glorie bij God 1).

Als een gevolg van het hiervoorafgaande, moge nu ook deze niet minder billijke bepaling wel in het oog gehouden worden. De heilige Kerk verbiedt, namelijk, van aan ongenoemde martelaren uit de catacomben de namen der apostelen, der martelaren, of van bekende heiligen te geven: deze maatregel heeft ten doel, alle onaangename vergissingen te voorkomen, en zoodoende de geloovigen te vrijwaren voor het verwarren der relikken bij voorbeeld van een-anderen H. Petrus, of H. Stephanus, en die te vereeren als waren ze van het hoofd der apostelen, of van den eersten martelaar. Rome *doopt ook nooit eene relik*; integendeel zij verbiedt dit in bepaalden en uitdrukkelijken vorm. Intusschen mogen deze eerbiedwaardige overblijfselen toch niet onopgemerkt en onaangeduid blijven, als reliquiën van geloofshelden, die hun bloed en leven ten beste gaven voor de heilige zaak van God. De godsvrucht der geloovigen begeerde dat zelfs, en daartoe was, méér dan iets anders, *een naam* geschikt, vooral, wanneer die tevens met nadruk herinnerde aan eene of andere schitterende deugd. Van den beginne af aan, heeft de meesteres der Kerken het middel weten te vinden en toe te passen, dat tegelijk aan de eischen der striktste waarheid

1) De besluiten der gewijde Ritus Congregatie, onder verschillende dagteekeningen in 1660 en 1662, alsook van die der Reliquiën, in 1630 en 1691, verbieden de H. Mis en het Officie te lezen voor martelaren, in de catacomben gevonden, tenzij bij een daartoe bepaald verleend verlof. — Ziehier den inhoud van een dezer besluiten, gedagteekend 17 April 1660: « Sacra Congregatio (Rituum) respondit: Non posse recitari officium de sanctis illis, de quibus nulla habetur mentio in *Martyrologio Romano*, vel non constat de identitate eorummet corporum sanctorum, de quibus mentionem facit idem *Martyrologium*. » — Zie Baldetti, lib. III, c. XX, p. 649.

en aan de vrome begeerte van der geloovigen gemoed volkomen beantwoordde.

Aan de naamlooze martelaren der catacomben geeft zij nooit een bepaalden eigen naam, en bijgevolg doopt zij hen niet, maar vergenoegt zich met hen aan te duiden door eene of andere onderscheiding of algemeene benaming, die elken heilige past. Zoo, bij voorbeeld, zijn de volgende: Justus, Candidus, Deodatus, Victor, Felix, Fortunatus, Pius en andere dergelijken meer *). Immers, al de heiligen bezaten de eigenschappen, door deze benamingen uitgedrukt, en, zeker, kon men, zonder de minste zweem van onwaarheid, ze zóó noemen 1). Door die algemeene namen drukt men enkel hunne deugden, hunne zegepraal, hunne belooning en de onsterflijke kroon uit, welke God hun heeft geschonken ten prijs van den moed, waarmee zij den naam van Jesus-Christus beleden hebben, onder het storten van hun bloed 2). Overigens, wat de Kerk heden ten dage doet, dat deed zij alle eeuwen door 3). Hare bestendige leus is dat schoone woord van den H. Ambrosius: « Ik geef hun geen naam, dewijl God er hun reeds een gegeven heeft : het voorregt

*) De Regtvaardige, de Oprechte, de Godgewijde, de Verwinnaar, de Gelukkige, de Bevoorregte, de Vrome enz.

1) Hoc modo certissimi sunt (Prælati) quod non mentiuntur, neque decipiunt; cum omnes sancti sint vere felices, vere fortunati et a Deo dati, etc. — Baldel, *Theol. moral.*, t. II, *disput.* XVI.

2) Actum est de nominibus quæ sanctorum martyrum reliquiis fere imponuntur, cum nullibi appareat quo nomine appellarentur; et S. Congregatio dixit: In decretis; statuerat enim fel. record. Clemens Papa IX ea sola nomina adhiberi, quæ omnium sanctorum communia sunt, atque appellativa: omnes enim et Justus et Candidus et Adeodatus et Victores, etc., vocari merito possunt. *Decret. S. C. Indul. et Reliq.* 23 junii 1670.

3) Boldetti, lib. I, c. XXIII, 110.

der heiligen is, dat zij hunnen naam verkrijgen van God-zelf » 1).

Eindelijk, de herhaling van dezelfde namen veroorzaakt niet de geringste gevaarlijke verwarring. Even als twee en drie personen door denzelfden naam kunnen aangeduid worden, zoo bestaat er niet het minste bezwaar, dat ook verschillende heiligen allen onder de benaming derzelfde deugd kunnen worden vereerd; ja zelfs verbreidt die herhaling van namen de hulde der heilige martelaren in bijzondere mate onder het volk; een voordeel, dat ten minste in dien graad niet zou verkregen worden, indien het geheele lijk van een martelaar altijd, of zonder, of met één-en-denzelfden naam doorging. Door dat stoffijk overblijfsel onder verschillende benamingen bij gedeelten te verspreiden, verveelvuldigt men, volgens de schoone uitdrukking van den H. Paulinus, de zaden van het eeuwige leven 2).

Eveneens als het heilige der heiligen onder elk gedeelte, hoe klein ook, der gewijde hostie zich geheel-en-al bevindt, zoo ook ligt de kracht des martelaars in het geringste overblijfsel van zijn stoffijk hulsel besloten 3).

Thans, daar wij de eerste twee soorten van grafsteden

1) Non nos nomen eis imponimus, quia jam a Deo nomen acceperunt. Habent hoc merita sanctorum, ut a Deo nomen accipiant. *In Luc.*, lib. II, c. I.

2) . . . Multiplicat populis æternæ semina vitæ.

Natal. IX S. Felicis.

3) Sectis itaque eorum corporibus, integra tamen vis et gratia perseverat, tenesque ac tantillæ reliquæ toti parem habent. — Theodoret, *De Curat. Græcar. Affect.*, lib. VIII, *de Martyrib.* — Portionem reliquiarum sumpsimus et nihil non minus possidere confidimus, dum totos quadraginta in suis favillis honorantes amplectimur. Itaque pars ipsa, quam meruimus, plenitudo est. — S. Gaudent., *Ep. Briz.*, *Serm. dedio. Basil. SS. 40 Martyr.*; *Biblioth. PP.*, t. IV.

kennen, die het onderaardsche Rome vervullen, te weten, die der eenvoudige christenen en die der ongenoemde martelaren, zoo moeten wij nog met een woord gewagen van de graven der *martelaren, met een eigen naam*, die de derde soort uitmaken, en welke men zoo noemt, dewijl de naam er op vermeld staat, dikwerf geheel alleen en zonder eenige nadere aanduiding hetzij van des martelaars naam, hetzij van de omstandigheden, die zijn leven of zijn dood hebben gekenmerkt. Haastig met een of ander puntig werktuig, op den steen, het marmer of den tegel ingegrift, zoo blijkt daaruit, ja, dat de tijd niet gunstig was, dat de middelen ontbraken, of dat de grafdelver het niet beter verstond, maar tevens toch altijd, welken bewonderenswaardigen ijver de christenen aan den dag legden, waar het een ontslapen martelaar gold: na aan den geloofsheld, door het plaatsen van een bloedvaasje of het ingriffelen van een palmteeken, de voortdurende hulde van alle toekomstige christen-geslachten gewaarborgd te hebben, was hun eerste zorg, om zijn naam aan de nakomelingschap over te dragen. Zijn ouderdom, zijne hoedanigheden, de dagteekening van zijn dood, de wijze, waarop hij als martelaar stierf, zijn slechts bijkomende omstandigheden van ondergeschikten aard, die alleen vermeld worden, wanneer daartoe de tijd noch de middelen ontbreken. Ziehier daarvan eenige voorbeelden:

SAVINA

Bloedvaasje.

ASCENTIVS

Bloedvaasje.

DEP. FRUCTVOSAE
V. NONAS OCTOBRES

U
Bloedvaasje.

« Fructuosa is hier den 5 October bijgezet. »

M. VIRISSIMUS
QVI VIXIT ANNOS LH. QVESQVET IN PACE

U
Bloedvaasje.

« Marcus Verissimus, die 52 jaren oud werd, ruste in vrede. »

Deze voorbeelden zijn voldoende, om een denkbeeld van de grafsteden der eigenlijk-gezegde martelaren te geven. Morgen zullen wij onderzoeken, op welke wijze de geloovigen trachten, den naam hunner broeders te weten te komen. Vervolgens moeten wij dan ook nog de zekerheid der teekens van het martelaarschap navorschen, in de daad, eene der schoonste kwestieën der christelijke archeologie.

17 Maart.

De H. Jozef van Arimathia. — Catacomben der Via Flaminia. — Catacomben van den H. Valentijn of van Sint-Julius. — Geschiedenis. — Middelen, waardoor de christenen den naam der martelaren ontdekten. — Kenteekenen van het martelaarschap. — De palmtak, het hoofdkenteeken.

Onder zijne reliekschatten bezit Sint-Pieter te Rome ook een arm van den H. Jozef van Arimathia. Men vierde heden het feest van den edelen onderhoofdman, die den koning der martelaren in zijne grafstede opnam. Te midden eener ontelbare menigte, gingen ook wij, eerbiedig onze hulde

toebrengen aan dien arm, heldhaftiger dan die van al de veroveraars en beheerschers der wereld. Vriendelijk lachte ons de gedachte toe, dat de liefde, de moed en de vroomheid van den heiligen Israëliet ten opzichte van onzen Heer, den onverschrokken grafdelvers der catacomben tot voorbeeld strekte, hun, wier werk wij in de uitgestrekte gangen van het onderaardsche Rome op nieuw gingen bewonderen. Deze omstandigheid is een bewijs te meer, dat de grafsteden der eerste christenen van Rome zich geheel naar die van den Calvarieberg hebben gevormd. Het sloeg tien ure, toen wij het Volks-plein — *la Piazza del Popolo* — overtrokken, en eenige oogenblikken later bevonden wij ons op den Flaminiaanschen Weg, waarvan wij de oude catacomben wenschten te leeren kennen. Gok hier, even als overal elders, vergezelt een oneindig aantal herinneringen den pelgrim tot op de gewijde plek-zelve, waar hij zijne godvruchtige nasporingen verlangd te doen.

De eerste is die van den consul Cajus Flaminius, den aanlegger van dezen zoo vermaard geworden en naar hem genoemden weg, waar hij-zelf langs trok, om Hannibal te gaan bevechten, zonder echter er ooit meer weêr te keeren: hij vond, met een deel van zijn leger, den ondergang aan de oevers van het Trasimeensche meer. Later zette een ander lid dier doorluchtige familie, de consul Flaminius, verwinnaar van Ligurië, de werkzaamheden aan dezen weg voort, door er breede zerksteenen over heen te doen leggen, tot bij Rimini toe 1).

Eene tweede herinnering is die van Nero. Toen Rome als met een dicht gruwelfloers was overtogen, en de schandkeizer zich aan ieders blik wilde onttrekken, sloop hij hier, niet ver van *Ponte-Molle*, als een spooksel rond, om, zoo

1) Sext. Pomp.; et Strab., lib. V.

als de groote geschiedschrijver zich uitdrukt, afleiding te zoeken in vermaken, die de maan deden verbleeken 1). De *Ponte-Molle*, waar men nu weldra over komt, brengt nog altijd de afschuwelijke offerande voor den geest terug, waarvan zij langen tijd de schouwplaats was, als daar, ieder jaar, door de priesters van Saturnus een menschenleven aan de Tiber-golven ter prooi geworpen werd 2). Links en regts vertoonden zich daar mausoleën en villa's van vrijgelatenen en schouwspelers van vorsten en vorstinnen, terwijl de vormlooze bouwvallen dier paleizen ook hier wederom op nieuw het nietige verkondigen van alles, wat menschlijke grootheid of rijkdom heet 3).

Doch na al die vernietigde ijdelheid daagt nu voor ons oog de onsterflijke luister der martelaren in vollen glans, en daaronder, in de eerste plaats, de naam van hem, naar wien de door ons te bezoeken catacombe wordt genoemd. De christen-vervolging onder Claudius was ten top gestegen, en de geloovigen hielden zich, sedert twee maanden, in de grafsteden, en meer bepaald in de catacomben der *Via-Aureliana*, met den H. Callixtus, schuil, toen het den keizer gelukte, om den priester Valentijn te doen gevangen nemen, die, met ketenen beladen, aan den regter Calpurnius overgeleverd wordt. Deze evenwel belast zijn ambtgenoot Astericus met de taak, om den gevangene tot de dienst der goden terug te brengen. Astericus gehoorzaamt, doch al zijne pogingen zijn vruchteloos. Op zekeren dag nadert de sinds lang van het gezigt

1) Pons Milvius in eo tempore celebris nocturnis illecebris erat; ventitabatque illic Nero, quo solutius urbem extra lasciviret. — Tacit., *Hist.*, lib. III.

2) Suet., *Inst. Div.*, lib. I, c., *de Fals. Relig.*

3) Tit.-Liv., *Hist.*, lib. XV, c. ult.; Suet., *In Galb.*, c. II; Martial., lib. II, *Epig.* II, et lib. VI, *Epig.* XXI.

berooft dochter van Astericus den gevangene, die haar het licht wedergeeft. De dankbare vader stort daarop, diep geroerd, zijn heiligen gevangene te voet, met de bede, om door hem gedoopt te mogen worden: hij, zijne echtgenoot, zijne dochter, geheel zijn gezin neemt het Evangelie aan, doch ook allen bezegelen, als martelaren, in de golven van den Tiber, de heilleer des geloofs met hunnen laatsten snik. Na een jaar, in de grootste foltering, gekerkerd te zijn gebleven, wordt Valentijn naar den Flaminiaanschen Weg heen gesleurd, en hem het eerwaardig hoofd voor de voeten gelegd. Dit had den 14 Februarij van het jaar 270 plaats 1). Eene romeinsche dame, met name Sabinella, begroef den edelen martelaar, ter plaatse-zelve, waar hij den dood had ondergaan.

Deze omstandigheid duidt aan, dat de catacombe van Sint-Valentijn, in het midden der III. eeuw, of misschien nog vroeger ontstaan is. Wat hiervan zij, zooveel staat vast, dat de H. paus Julius een prachtige basiliek deed bouwen op het graf van den martelaar, en welk kerkgebouw, meer zelfs dan anderen, langen tijd het bijzonder doelwit en vereenigingspunt was der plegtige processie der geestelijkheid van Rome, op St. Marcus-dag: heden ten dage, evenwel, is er niets dan een bouwval meer van over. De ingang van het kerkhof ligt op eene halve mijl van de Volkspoort, de *Porta del popolo*, verwijderd, links van de daar nabij zijnde *Ponte-Molle*. De opgehoopte aardgrond maakt den toegang zeer moeilijk.

Onder de voorwerpen, die de catacomben van den H. Valentijn versieren, moet ik de volgende fresco's vermelden, als hoogstmerkwaardig voor de geschiedenis der kunst. In de kromming van den boog, die zich over het graf van een zeer jong kind kruist, ziet men de H. Maagd, zittende, met het

1) Bar. *An.*, t. II, an. 207, n. 5.

kind-Jesus op haren schoot, en niet, zoo als anders, op haren arm. Reeds meermalen hebben wij gelegenheid gehad, de dogmatische beteekenis te doen uitkomen van deze voorstelling, die vooral in de fresco's en mosaïken na de kerkvergadering van Ephese voorkomt. Het hoofd van de H. Maagd is hier, even als dat van den Zaligmaker, met een cirkel-glorie omgeven, terwijl een sluijer haar langs de wangen hangt, en alleen het gelaat zichtbaar doet wezen. Rechts en links leest men het volgende opschrift, waarvan de spelling en samenstelling van na de dagen der kerkvervolgning dagteekenen. Er staat, van boven en van onder, aldus: *SCA DIGENETRIX: sancta Dei Genitrix.*

Een tweede schilderwerk der zelfde crypt, en dat met het vorige van gelijke dagteekening schijnt te wezen, stelt den Zaligmaker voor aan het kruis, en wel een latijnsch kruis, en het opschrift, als naar gewoonte, doch niet dwars, maar regtstandig er boven geplaatst, met de woorden: *Jesus, rex Judaeorum.* De Verlosser staat, om zoo te zeggen, met uitgestrekte armen, en de voeten dicht naast elkaër op een klos geplaatst, die *suppedaneum* genoemd wordt. Hierbij vallen vooral twee aanmerkingen te maken, namelijk, dat onze Heer met vier en niet met drie nagels aan het kruis is gehecht; voorts, dat hij in een overkleed is gewikkeld, dat hem tot op de voeten neêrhangt. Het bestek laat hier mij niet toe, om over de bijzonderheden uit te weiden, maar ik moet dienaangaande verwijzen naar wat daarover door geachte oudheidvorschers en kunstenaars belangrijks is gezegd 1). Maar eene andere, sinds lang reeds, begeerde en meer met onze beschouwingen in verband staande kwestie vorderde al onze aandacht; te weten:

Hoe geraakten de eerste christenen met den naam der

1) Zie Sandini, *Hist. famil. sacr.*, c. XV.

martelaren bekend? Wanneer men bedenkt, hoe talloos vele geloovigen soms gelijktijdig geslagtofferd werden, en hoe meestal de heidenen onze voorouders verhinderden hunne geloofsbroeders te naderen; als men nagaat, hoe moeilijk het viel al de gevangenen te kennen, die in eene stad zoo uitgestrekt als Rome, overal verspreid waren, en dikwerf uit ver verwijderde oorden werden aangebragt, dan mag men zich te regt daarover verwonderen, niet dat er zoovele ongenoemde martelaren worden gevonden, maar veeleer, dat dit aantal nog niet veel grooter is. Evenwel bleven er voor onze vaders nog verscheiden middelen over, om den naam te weten te komen van de helden, die in den glorievollen strijd bezweken, en zodoende zich een geheiligd regt verzeckerden op de altijddurende hulde der Kerk. In de eerste plaats komt daarbij de vurige ijver der geloovigen en de groote bezorgdheid der opperherders in aanmerking.

Nauwelijks toch had zich de mare verspreid, dat een der broeders was gevangen genomen voor het geloof, of mannen en vrouwen, jongen en ouden, met een woord allen, zonder onderscheid, snelden naar den kerker heen, om hem te bezoeken, te troosten, te bemoedigen, zijne kluisters te kussen, en zich aan te bevelen in zijn gebed. Zij begeleidden hem naar de vierschaar, vingen met eerbied en liefde zijne woorden op, en volgden hem tot op de plaats des geregts. Een ongewijd schrijver der tweede eeuw, Lucianus, verhaalt wat hij-zelf heeft gezien. Sprekende over den beruchten Peregrinus, die zich voor een christen uitgaf, zegt hij het navolgende: « Gij zult, reeds van af den vroegen morgen, naar den kerker hebben zien heen snellen, niet slechts oude vrouwen, weduwen en kinderen, maar ook mannen van den eersten rang, door kracht van geld bewogen zij de cipiers, en verwierven zij zich den toegang to

den bedrieger, om hem te troosten en den nacht met hem door te waken » 1).

Wat nu te Rome geschiedde, dat had ook overal elders plaats. Wie kent niet de bewonderenswaardige christenliefde, die zich bij de eerstelingen der Kerk openbaarde voor de heilige martelaren, in het Oosten en in het Westen, te Lyon en te Vienne? Ja, die ijver ging zelfs zóó ver, dat de bisschoppen zich verplicht achtten er matigend tusschen beiden te komen, ten einde de vervolgers nog niet meer te verbitteren 2). Onsterflijk als het christendom-zelf, die er de bron van was, is die geest van liefde, alle eeuwen door, in stand gebleven, zoo ook dat zij in duizende van roerende trekken zich, gedurende de groote fransche staatsomwenteling, even treffend heeft geuit; en ziet nog niet onze tijd, in Cochinchina en Tonking, elken dag, de christenen zich naar de gevangeniszen heen spoeden, om er de broeders te gaan vertroosten in hunne boeijen voor het geloof?

Doch, onafhankelijk van dien dagelijkschen omgang met de gevangenen, kenden de meeste christenen, vooral die van Rome, elkander niet reeds vooraf? Weet men niet, dat zij dikwerf in kleine vergaderingen zamenkwamen? dat zij op reis trokken, met brieven van hunne bisschoppen voorzien? dat zij één van ziel en zin en heldhaftig ooggetuigen waren van de strafpleging, waaraan hunne broeders ten offer werden gebracht? Zoo dan, alles te zamen genomen, was het den christen van alle landen niet moeilijk, de namen der martelaren te kennen, en die te vermelden op hun graf.

In de zorg der opperherders vinden wij een tweede middel, om de namen van Rome's martelaren te kennen, en tevens daarvoor een nieuweren waarborg van echtheid gesteld. De

1) *Dialog. de Morte Peregrini*, n. XII.

2) *S. Cypr., Epist. V*, edit. Oxon.

H. Clemens, de derde opvolger van den H. Petrus, verdeelde de stad in zeven wijken, en plaatste in ieder een notaris, iemand, die kundig, vlug, braaf en, als zoodanig, belast was met alles op te zamelen en aan te teekenen, wat betrekking had tot de martelaren van zijn kwartier 1). In 258 vestigde de H. paus Fabianus in ieder wijk een diaken, met een subdiaken en een notaris onder zich, wien het was opgedragen, om de handelingen in schrift te brengen, van al de martelaren, die stierven in het hun aangewezen gedeelte der stad.

De volgende opperherders zetteden met de uiterste zorg het werk hunner voorgangers voort, en wilden zelfs, dat de diakenen, subdiakenen en notarissen getrouw zouden opteekenen alles, wat er in hunne kerken plaats greep 2). Kon er wel een zekerder middel bestaan, om met juistheid en den naam, en de handelingen der martelaren van nabij te kennen? Waarom, helaas, moest die schat van oorspronkelijke bescheiden bijna geheel verloren gaan? Van al de rampen, waarmede de godlooze Diocletiaan de Kerk teisterde, is de vernietiging dier onschatbare archiven, welligt de grootste, en wel zeker de onherstelbaarste: de lage christenbeul deed al die bescheiden in het openbaar verbranden 3). Desniettemin, kon men er toch nog genoeg van redden, om daaruit den grond te leggen voor de Martyrologiën van Rome.

1) Ille fecit septem regiones dividi Notariis fidelibus Ecclesiam, qui gesta martyrum sollicitè et curiose unusquisque per regionem suam perquirent. — Lib. *De Rom. Pontif.*, in Clem.

2) Ille regiones divisit Diaconibus et fecit septem subdiaconos qui septem Notariis imminerent, qui gesta martyrum in integrum colligerent. — Id., *In Fabian.* — Ille gesta martyrum diligenter a notariis exquisivit et in ecclesia recondidit. — Id., *In Anter.*; et *In Julio Pp.*

3) Euseb., *Hist.*, lib. VIII, c. II et III. — Bar., *De Martyrol.*, c. III.

In het voorbijgaan moet ik zeggen, dat ook in de overige Kerken van de wereld niet minder naauwlettend werd toegezien op het bewaren der namen en het aanteekenen der daden van hen, die de waarheid van het christendom heldhaftig bezegelden met hun bloed. In Afrika, zien wij, ten tijde van den H. Cyprianus, den diaken Pontius dezelfde bediening waarnemen der notarissen en wijk-diakenen van Rome; Smyrna, Vienne en Lyon hebben ons bewonderenswaardige blijken van denzelfden ijver achtergelaten. Het Oosten en het Westen toonen ons, hoe de christenen voor goud zich de toestemming wisten te verwerven, om kopijen te nemen van de verhooren hunner broeders, in de registers der regtbanken opgeteekend; en van daar de proconsulaire acten, die een der kostbaarste monumenten uitmaken van de aloude christen-Kerk 1). Ziedaar dan nu, in 't kort, het volledigste antwoord op de hoogst-gewigtige vraag, hoe onze vaders tot de kennis der namen van de martelaren gekomen zijn.

En nu dan gaan wij tot de beantwoording dier tweede, niet minder schoone vraag over, te weten: Welk zeker teeken bestaat er voor het graf van een martelaar? Ter zijde van een groot aantal *loculi*, vindt men eene bloedvaas, buiten het graf geplaatst, en wel in een kleine ingehakte opening van den wand der galerij, door middel van een ligte kalklaag overdekt, die, aanvankelijk, door het verschil van kleur, sterk afstak bij de grijsachtige tint van den tufsteen der catacombe-zelve. Andere *loculi* zijn aangeduid door een palmtak, als in der haast op de kalk ingegrift, die den grafsteen overdekt, of ook soms wel in dien steen meer be-

1) Bar., *De Martyrol.*, c. I; id. *An.*, t. II, an. 238, n. 2; Bosio, lib. I, c. XXX.

paald uitgehouwen. Eindelijk, vindt men er ook nog, die zoowel door de bloedvaas, als door den palmtak worden gekenmerkt. Gaan wij nu na, wat er met dit tweeledig teeken, den palmtak en de bloedvaas, wordt aangeduid.

Verplaatsen wij ons alzoo een oogenblik op het standpunt der eerste christenen, in de catacomben opgesloten en van alle hulpmiddelen verstoken, die noodzakelijk vereischt werden, om in het breede op te teekenen, al wat er van de martelaren te zeggen viel. Ieder oogenblik brengt men uit het Amphitheater, uit den Circus, uit de Naumachiën, uit alle kwartieren van Rome bloedige en verminkte lijken aan. Zij worden, onverwijld, in de haastig geopende *loculi* geborgen, en deze in der ijl gesloten, gelijk zulks noodig was voor de gezondheid der levenden, en in verband met de verbazende snelheid der beulen in het vermenigvuldigen hunner slagtoffers.

Intusschen wordt er eene zeer groote waarde gehecht aan het bewaren der gedachtenis van de martelaren, en vandaar, dat men hun graf met een bijzonder merkteeken aanduidt, hetzij voor ons-zelfen, hetzij ter herinnering voor het nageslacht, wie degenen waren, die, onder zoo vele millioenen dooden, als hier in deze lijkenstad liggen begraven, hun bloed plengden voor het geloof, en den palm der overwinning wegdroegen; met een woord, zij wier hoogverheven moed en heldendeugd niet slechts de eerbiedige hulde der wereld, maar, wat meer en alles zegt, de schitterende kroon des hemels verdiende. Teneinde nu, op de eenvoudigste, volledigste, duurzaamste en onwraakbaarste wijze daarvan getuigenis te geven, geloof ik niet, dat er, na rijp-ernstig beraad, iets beters hiervoor zou zijn aan te wenden, dan wat hier volgen zal:

Om ons-zelfen, en tevens ook anderen, te herinneren, dat

een geloovige zijn bloed voor het geloof gestort, en den zegepalm uit den zwaarsten kampstrijd weggedragen heeft, valt er wel niets gepasters te doen, dan bij zijn graf een vaasje te plaatsen, met zijn bloed er in, of op zijn lijkgesteente een palmtak in te griffen, bij alle volken het zinnebeeld van zegepraal. Deze twee luid en duidelijk sprekende kenteekenen verklaren en verduidelijken, als 't ware, elkander tot hetzelfde doel en in ééne geest. Immers, indien de christenheid zoodanig den marteldood is ingegaan, dat er een gedeelte van zijn bloed bij kon worden bewaard, dan kon dit strekken tot het daarmee vullen der bedoelde vaas; doch werd hij, bij voorbeeld, aan de vlammen prijs gegeven, of verdrongen, kortom, wanneer hij zonder bloedvergieting stierf, was er dan wel een beter middel denkbaar, dan het graf van den martelaar te teekenen met het zinnebeeld van de zegepraal?

Zoo dan drukt het bloed en de palmtak ieder voor zich hetzelfde denkbeeld uit, en beiden spreken, schoon op verschillende wijze, ieder voor zich, tot den grafbezoeker hetzelfde woord: hier rust een martelaar.

Doch die zinnebeeldige teekenen dienden tevens ook, om, bij de herinnering, tegelijk de godsvrucht aller toekomstige geslachten op te wekken; en daarom moeten zij dan ook geplaatst worden van buiten aan het graf, teneinde de vrome pelgrim met zijne lamp slechts de *loculi* dezer sombere grafgewelven behoeft toe te lichten, om terstond, met zekerheid, te weten, voor welke soort van grafstede hij zich bevindt, en of hij daar moge neêrknielen en er het geurig offer brengen van zijn ootmoedig gebed.

Alzoo dan zal geene andere grafstede — schoon hoe dierbaar altoos — de alleen voor de martelaren bepaalde zegeteekenen toonen, en blijven deze dus het uitsluitend kenmerk, dat er een kruisheld onder rust, die de banier des

geloofs met zijn bloed, of althans met zijn leven, bezegeld heeft.

Wat het gewoon gezond verstand voor een ieder aan de hand geeft, werd derhalve letterlijk door de eerste christenen in acht genomen. Vooreerst hechtten zij er eene buitengemeen groote waarde aan, om de nagedachtenis der martelaren onuitwischaar te bewaren, en niet slechts uit het beginsel van onderlinge liefde, maar ook uit godsvrucht hielden zij zich streng en altoos daaraan vast. De eerbiedige liefde der geloovigen ten opzichte der martelaren gaat alle verbeelding te boven. Hen in den kerker te bezoeken, zich met hen te onderhouden, hen te troosten, hunne ketenen te kussen, zich in hunne gebeden aan te bevelen, zie, dat alles was voor al de broeders, mannen, vrouwen, kinderen, jongelingen, grijsaards, rijken en armen, priesters en leeken, een zoo gebiedende pligt, door het hart hun voorgeschreven, dat zij, om daaraan te voldoen, voor geen gevaar, hoe genaamd, voor geen offer, hoe groot ook, ooit terugdeinsden.

Wat zeg ik? noch de bespotting der menigte, noch de bedreiging der overheden, noch de mishandeling der beulen, noch de, dikwerf maar al te zeer gegronde, vrees van slagtoffer te zullen worden, in stede van toeschouwer te kunnen blijven, — met een woord niets ter wereld — kon hen beletten, hunne broeders ter strafplaats heen te vergezellen, en elke bladzijde der vroegste kerkgeschiedenis leverde van die heldhaftige liefde meer dan één roerenden trek 1). Het is een, als de zon schitterend, feit, en hetgeen alleen door het christendom kon voortgebracht worden, dat, namelijk, de H. Maria, de overige heilige vrouwen en de welbeminde leerling des Zaligmakers, die heldhaftige getui-

1) Zie, onder anderen, Mamachi, *De' Costumi de' primitivi Cristiani*, t. III, c. 1., p. 27.

gen van den dood des Martelarenkonings, van den beginne af aan, te Jerusalem, te Rome, te Smyrna, te Carthago, te Lyon en te Autun, kortom overal, geheele scharen van onverschrokken navolgers hebben geteld.

De godsdienst heeft die heldhaftige en eerbiedige liefdesuitdrukking vereeuwigd. Immers, door de apostelen van den godlijken Meester wisten de christenen, dat de band van liefde, die hen met de martelaren vereenigde, met den dood niet verbroken werd; integendeel, zij zagen in elken verwinnaar een magtigen vriend bij God, en, daarenboven, een voorbeeld en steun in de beproevingen, die voor hen konden zijn bewaard. En zoo dan, door de kracht-schenkende herinnering aan hunnen moed, maar tevens door hunne zwakheid te versterken bij middel van der martelaren vermogende gebeden voor Gods troon, zóó trotseerden zij alle gevaren, door zich, gestadig aan, te vereenigen op der martelaren graf. Dáár, onder de vurigste smeekgebeden, ten hoogen hemel opgezonden, dáár dronken zij dat kostbaar bloed, waardoor de mensch boven zich-zelfen verheven en verheerlijkt wordt; en, uit die dubbelvoudige kracht der Eucharistie en van het Gebed, putteden zij de sterkte, om, op hunne beurt, het moordschavot te bestijgen, of af te dalen in het bloedig leeuwenperk 1). Vandaar nu valt het ligtlijk te begrijpen, dat en waarom zij zoo uiterst zorgvuldig met onwraakbaar-zekere kenteekenen de hoog-vereerde grafsteden onderscheidend aanduidden van hen, die hun bloed en leven verwinnend ten offer bragten onder de banier van het Kruis.

Die kenteekenen zijn de palmtak en de bloedvaas. Bij alle volken was de palm onveranderlijk het zinnebeeld der overwinning: in den oorlog, bij de Olympische spelen, in

1) Mamachi, *ibid.*, c. IV.; Boldetti, *lib.* I; Aringhi, *lib.* I.

de wedrennen van den Circus, op het redenaarsgestoelte of in de pleitzaal, de zegepraal mogt al of niet met bloed gekocht zijn, immer was de palm daarvan het zinnebeeld en de prijs 1).

Wanneer, evenwel, dit gebruik minder algemeen geweest ware, zou het nogtans voldoende zijn, om het inzicht der christenen te dien aanzien te begrijpen en te regtvaardigen, door te weten, dat, bij Romeinen en joden, de palm het onveranderlijk teeken was der zegepraal. De geschiedenis, het schilder- en beeldhouwwerk, even als de medaljes van het konings-volk, vertoonen ons steeds en overal den palmtak als het beeld der overwinning. Op een gedenkpenning van Augustus, ziet men, tusschen het hoofd van Julius Cæsar en Octavianus, een palmtak, ter aanduiding van de overwinning door eerstgenoemde, in Egypte, behaald. Onder de medaljes van Vespasianus telt men er vier, die een geheelen palmboom voorstellen, ter vereeuwiging van de herinnering der groote victorie door dien vorst en door zijn zoon Titus op de joden bevochten. De opschriften VICTORIA AVGVSTI, JVDÆA CAPTA laten te dien aanzien niet den minsten twijfel over. Die van Septimius-Severus, van Caracalla, der Antonijnen, van Gallianus, van Probus, van Carus en van Constantijn leveren hetzelfde zinnebeeld der overwinning op.

1) Victores utique cuncti ubique locorum palmam manu præferunt. — Pausan., *In Arcadia*, lib. VIII; Plutarch., *Sympos.*, lib. VIII, quæst. IV. — Bij de spelen, plaatste men een palmtak op eene tafel, als het doel en de belooning van de zegepraal: « Palmam in medio stadii loco eminentiore, in mensa spectandam » proponebant; » vandaar, dat Virgilius zegt:

Sen quis olympiæ miratur præmia palmæ.

Georg. III.

Te Rome hechte men een palmtak aan de woning van den pleitbezorger, die zijn client van den dood had weten vrij te doen

Dit is echter nog niet alles; dat de palmtak het zinnebeeld was der overwinning, blijkt, onder anderen, ten duidelijkste daaruit, dat het omstorten van een palmboom aan den voet van een standbeeld van Jupiter Capitolinus, gedurende den oorlog tegen Perseus, de nederlaag van dien vorst buiten allen twijfel stelde; terwijl, integendeel, vijf jaren later, onder de consuls Messala en Cassius, het ontwortelen van den zinnebeeldigen palmboom door een orkaan, met dezelfde zekerheid aan een nakend onheil der Republiek gelooven deed 1). Buitendien kon men te Rome het teeken van groote overwinningen op niets anders toepassen, daar de olijf slechts werd toegestaan aan hem, die de hulde der zegepraal ten deele viel. Kortom, de beteekenis van den palmtak was tot bij de geringste volksklasse toe volkomen en grondig bekend 2).

spreken. « Patronorum in Urbe domibus palmæ apponebantur honoris » ergo, quoniam cives in iudicio capitali servassent. » — Vandaar deze verzen van Lucanus:

..... Sicut et sine sanguinis haustu
Mitia legitimo sub iudice bella movere.
Huc quoque servati contingit gloria civis,
Altaque victrices intexunt limina palmæ.

Arboribus aliis laudabilior palma omnis certaminis est corona, et
victoriæ monumentum habet ramum virescentem. — Liban, *Soph.*
Enarr. Elog. Palmæ.

In certaminibus, palmam signum esse placuit victoriæ. — Aul.
Gel., *Noct. Attic.*, lib. III, c. IV.

1) Plin., lib. XVII, c. XXV.

2) Oleæ honorem romana majestas magnum præbuit, tarmus
equitum idibus juliis ex ea coronando; item minoribus triumphis
ovantes. — Plin., lib. XV, c. IV. — Victoriæ demum in palma
significatum, ex nummis, picturis, sculpturisque omnibus universæ
jam plebeculæ manifestum est. Eaque elocutio toties usurpata Cice-
roni: Docto oratori palma danda est; in quadrigis, qui palmam
primus acceperit, etc. — Pier. Valerian., lib. V, *Hieroglyphic.*

En nu dan vraag ik: konden de christenen van Rome wel een zekerder, meer algemeen begrepen en, als 't ware, heiliger zinnebeeld dan den palmtak bezigen, om de groote zegepraal der martelaren uit te drukken en voor te stellen? Is het wel geoorloofd, zich ten aanzien hunner meening in dat opzigt te vergissen? Zouden wij, in hunne plaats, wel anders gehandeld hebben, of nog heden anders handelen dan zij?

Gaan wij nu verder en nemen wij voor een oogenblik eens aan, dat noch de Grieken, noch de Romeinen, noch de andere volken der oudheid den palmtak ten teeken der overwinning ooit gebezigd hadden, dan nog zou het voor de eerste geloovigen, om er een op de grafstede der martelaren te beitelen, voldoende geweest zijn, te weten, dat de H. Geest-zelf er de beteekenis der overwinning aan had gehecht. Vroom en godsdienstig als zij waren, beschouwden zij het als hun eersten pligt, om zich in al hun schilder- en beeldhouwwerk, evenzeer als in hunne zinnebeeldige teekenen, in hunne taal gelijk in hunne zeden, streng te houden aan wat de gewijde bladen hun voorhielden; daarvan strekt de geschiedenis hunner huishouding en betrekking tot het openbaar leven, beiden, gelijk niet minder elk kunstmonument der catacomben, ten sprekend en duizendmaal herhaald bewijs. Wel nu dan, overal, waar in de H. Schrift van den palm gesproken is, wordt er de overwinning zinnebeeldig door aangeduid; ik zal dit met slechts enkele voorbeelden staven.

De Heer schrijft aan de regters de regels voor, welke zij bij het proces-voeren zullen hebben te volgen, en beveelt, dat zij de overwinnende partij een palmtak in de hand moeten geven 1). Ter erkenning van de door Judas en

1) Si fuerit causa inter aliquos, et interpellaverint iudices, quem justum esse perspexerint, illi justitiæ palmam dabunt. *Deut.*, c. XXV, 1.

Simon de Machabeër op de heidenen behaalde overwinning, kwam het volk hun huldigend met palmtakken in de hand te ontmoet 1). Op al de deelen van den tempel te Jerusaleem waren palmtakken geheited, en zoowel de joodsche als de christen uitleggers daarvan stemmen overeen, dat hiermeê de belooning werd aangeduid, toegezegd aan den regtvaardige, die als verwinnaar uit den strijd des levens optreden zou 2). Eindelijk, de H. apostel Joannes leerde de christenen het gebruik van dit zinnebeeldig teeken, door de martelaren voor te stellen, als, met palmtakken in de hand, staande rond den troon van het Lam 3).

Ook komt in de acten der Martelaren, in de oudste monumenten, en in de schriften der kerkvaders niets zoo algemeen voor, als de uitdrukking: *de martelaarspalm, den martelaarspalm verwerven, den martelaarspalm deelachtig worden* enz. 4).

Wanneer, derhalve, de christenen een palmtak op eene grafstede griften, waren zij volkomen zeker en gerust van begrepen te zullen worden, dat zij daarmee het graf van een martelaar hadden aangeduid. Nu is dan de vraag nog maar, of zij dit zinnebeeldig teeken werkelijk hebben gebezigd? en of de Kerk den palmtak als het onwraakbaar beeld van het martelaarschap heeft erkend en nog erkent? Zie daar de twee punten, welke wij thans hebben te onderzoeken.

Dat de eerste geloovigen zich van den palmtak bedienden,

1) I *Machab.*, XIII, 51 et II *Mach.* XIV, 4.

2) *Phil. allegor. leg.*, lib. II; Cornel. a Lapid., *In Ezech.*, c. XII.

3) *Stantes ante thronum et in conspectu Agni, amicti stolis albis et palmæ in manibus eorum.* *Apoc.*, c. VII, 9.

4) Boldetti, lib. I, c. XLIII.

om het martelaarschap uit te drukken, wordt daardoor bewezen, dat zij het niet, zonder onderscheid, op al de *loculi* van het onderaardsche Rome hebben geplaatst, ja, dat zelfs het aantal der daarmee geteekende betrekkelijk zeer beperkt is. Wanneer echter de palmtak niets anders dan de onbloedige overwinning der regtvaardigen in den gewonen levensstrijd zou beteekend hebben, zoo had men dit teeken ook op eene menigte grafsteden moeten aantreffen, die er geen opleveren, of op andere volstrekt niet vinden, die er thans zegevierend door zijn aangeduid. Zoo, bij voorbeeld, zou het nooit hebben dienen voor te komen op de grafsteden van jonge kinderen, en daarentegen altijd moeten gevonden worden op de tallooze *loculi* der volwassenen, te weten, van onze heldhaftige voorvaders, die het volmaakte toonbeeld waren van alle deugd. Hoe komt het dan nogtans, dat de palmtak meermalen gevonden wordt op het graf van kinderen, die, uithoofde hunner jeugd, nog onbekwaam geacht kunnen worden tot des levens moeilijken strijd? En hoe komt het, dat ontelbre *loculi*, die het stof bevatten van bejaarde geloovigen, er niet meê zijn gesierd, en geen ander blijk van den vromen levenswandel en het zalig afsterven der ontslapenen opleveren, dan deze twee woorden: *in pace*, " *in vrede* " ?

Zouden dan, denkt men, de bloedverwanten en vrienden dier bewonderenswaardige christenen, zoo volijverig-trouw in het uitdrukken hunner teederste gevoelens van liefde en zelfs door den dood onverbreekbre aanhankelijkheid, waar het geldt de vereering hunner dierbare overledenen, zouden zij, vragen wij, willekeurig verzuimd hebben, de grafsteden hunner ontslapen broeders of zusters, te tooijen met het teeken van overwinning en triomf? Wie toch zou hen hebben kunnen beletten, dien pligt van liefde, ja, zelfs van regt-

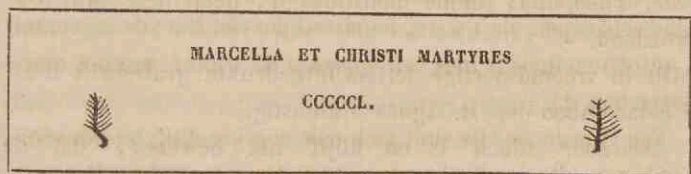
vaardigheid te vervullen? Daartoe immers waren slechts eenige minuten tijds en enkel een stuk puntig ijzer of hout, een potscherf, voldoende geweest: hoe arm men ze zich ook voorstelt, zoo zal men evenwel niet kunnen aannemen, dat hun die geringe hulpmiddelen en wel bijna altoos zullen ontbroken hebben. En toch in weêrwil van dat alles, en bij al 't gemak, dat er bestond, om het te doen, hebben zij het evenwel niet gedaan, en daaruit mag men dus met grond afleiden, dat in hunne oogen de palmtak niet een algemeen geldend en dus op elk toepasselijk zinnebeeld was, maar wel het teeken voor eene nog hoogere orde van overwinningen dan de zege alleen van den geest: namelijk, het zinnebeeld eener, als 't ware, handtastlijke victorie; de zegepraal bij uitnemendheid, met een woord, de triomf van het martelaarschap 1).

Een tweede bewijs sluit zich ook nog krachtig bij het voorgaande aan. De doorluchtige wachter der catacomben, Boldetti, heeft opgemerkt, dat de palm het meest voorkomt in de nabij den Tiber gelegen grafsteden. Deze bijzonderheid, waarvan de archeologische wetenschap geene verklaring weet te geven, verklaart zich van-zelf, door aan te nemen, dat de palm het uitsluitend-kenmerkend teeken van den martelaar is; terwijl het verder wel zeer gemakkelijk te begrijpen valt, dat de christenen de lijken hunner in den Tiber verdronken broeders

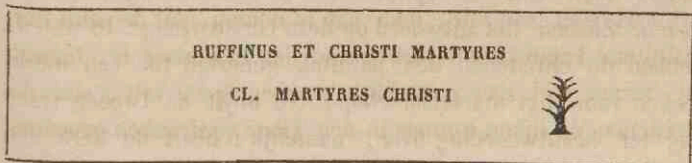
1) Dunque è duopo affermare che presso di loro la palma dinotasse altra cosa molto maggiore, e più eccellente, che la sola vittoria spirituale ed interna; e che per questo motivo si astenessero di effigiarvela, senza lasciarsi indurre o dall' affezione del sangue, o dalle leggi d'una eccedente amicizia a concederla a chi perfettamente non se l'avea meritata con la sicurezza di vera effettiva e reale vittoria esterna per mezzo del consumato martirio. — Boldetti, lib. I, c. XLVIII, p. 260.

(— en de geschiedenis zegt ons, dat dit getal groot was —) naar de naastbijgelegen catacombe ter ruste zullen hebben gebragt. Hunne grafsteden konden echter door het bloedvaasje niet worden aangeduid, omdat er bij hunnen dood geen bloed vergoten was; en vandaar, ongetwijfeld, de veelvuldige palmteekenen, die in de hier bedoelde galerijen voorkomen 1).

Een laatste bewijs voldoegt het betoog. Grafsteden, die blijkens het opschrift, zeker van martelaren zijn, hebben geen ander onderscheidingsteeken dan den palmtak. Zie hier er eenigen:

« Marcellus en vijf-honderd-vijftig martelaren van Christus. »

« Ruffinus en honderd-vijftig martelaren van Christus, martelaren van Christus. »

1) Boldetti, lib. I, c. XLIV, p. 335.

HIC GORDIANVS GALLIÆ NVNCIVS JVGV
 LATVS PRO FIDE CVM FAMILIA TOTA
 QVISSVNT IN PACE
 THEOPHILA ANCILLA FECIT

« Hier rust in vrede Gordianus, snelbode van Gallië, met geheel zijn gezin, omgebracht voor het geloof. Zij rusten in vrede. Theophila, hunne dienstmaagd, heeft deze grafstede verordend. »

Dit in vreemdsoortige letters uitgedrukte grafschrift is uit de catacomben der H. Agnes afkomstig.

Daardoor alleen is en blijft het bewezen, dat de palmtak, naar de meening der eerste christenen, het kenmerkend teeken van den martelaar was. Derhalve, wáár men dit ook aantreft, overal duidt het dezelfde zaak aan, anders toch zou het ophouden een zinnebeeldig teeken te wezen. Ziedaar het antwoord op deze eerste vraag: te weten, hebben de christenen den palmtak gebezigd tot een merkteeken voor het martelaarschap? Nu blijft de tweede vraag nog ter beantwoording over, namelijk: heeft de Kerk den palmtak altijd erkend als het onwraakbaar zinnebeeld en merkteeken van het martelaarschap?

Van het schilder- en beeldhouwwerk sprekende, hebben wij bewezen, dat de kunst een boek was, eene taal, waarvan de Kerk zich, van den beginne af aan, bediende, om hare kinderen in de waarheden des geloofs te onderwijzen. Dit onderwijs nu werd, intusschen, evenmin als het mondeling onderrigt aan de willekeur van iedereen, of aan het spel

der verbeelding overgelaten. Het geheel der oorspronkelijke monumenten bewijst, dat één-en-hetzelfde denkbeeld daarbij voorop staat, en, als 't ware, er het wezen, de ziel van uitmaakt, zóó zelfs, dat men er zelfs wel eens een verwijt van heeft gemaakt, alsof zulk eene gedurige en onveranderlijk dezelfde reeks van eenerlei vormen en zinnebeelden iets ongepast ware. Indien dit verwijt, uit het oogpunt van kunst, al grond mogt hebben, dan evenwel ligt daarin toch tegelijk het onwraakbaar bewijs voor het door ons aangevoerde feit.

Eene dergelijke overeenstemming, of liever eene zoodanige gelijkvormigheid van grondgedachte en beeldspraak, bij zulke gedurige afwisseling en opvolging van verschillende kunstenaars, schilders en beeldhouwers, zonder eenige ervaring, en dat wel vele eeuwen lang, en die, met niet de minste onderlinge kennis of verstandhouding, in de uitgestrekte catacomben arbeidden, doet onwederlegbaar blijken, dat er een vast stelsel was van bepaald aangenomen symbolen, die door een onwrikbaar beginsel werden gehandhaafd en geijkt. Diezelfde gelijkvormigheid houdt ook al de volgende eeuwen door stand. Dientengevolge heeft dan ook de Trentsche kerkvergadering niets anders gedaan, dan het bestaande en alzoo van-zelf gewettigde gebruik, ten aanzien der beeldende kunst in het godsdienstige, tot vasten regel in dezer voege voor goed te bestendigen: « In overeenstemming met het gebruik der katholieke en apostolische Kerk, uit de eerste eeuwen afkomstig, en in verband met de overlevering der heilige vaders, en de besluiten der conciliën, beveelt de heilige Synode aan alle bisschoppen, de geloovigen zorgvuldig te onderwijzen ten opzichte van het wettig gebruik der beelden; en, opdat dit alles met de meeste naauwlettendheid worde in acht genomen, zoo verbiedt het aan allen en een-iegelijk in eenige

kerk, of welke gewijde plaats ook, een *ongewoon* beeld te plaatsen, tenzij het door den bisschop mogt zijn goedgekeurd 1). »

En wat nu meer bijzonder den palmtak betreft, zoo leert ons de gewijde overlevering, dat deze steeds werd gebezigt ten teeken van het martelaarschap. Tot mijn groot leedwezen, kan ik hier niet de ontelbare getuigenissen aanhalen, door de heilige kerkleeraars betreffende dit onwraakbaar feit afgelegd 2). Het zij voldoende, dienaangaande den H. Gregorius den Groote te hooren. De geleerde opperherder toont aan, dat de oorsprong van den palmtak in den hemel te vinden is, en geheel het verschil ten deze tusschen de Kerk op aarde en de Kerk daar boven enkel daarin bestaat, dat de eerste dat overwinnaarsteeken op den grafsteen des martelaars ingrist, terwijl de laatste het hem in de hand geeft. « Wat is de beteekenis van den palmtak? vraagt de doorluchtige kerkleeraar, en hij antwoordt: Wat anders dan de prijs der zege? Vandaar, dat men er de verwinnaars meê tooit; en vandaar ook, dat er van hen, die den ouden vijand verdelgd hebben, en, in de vreugde van het vaderland, als overwinnaars optreden, geschreven staat: zij hebben palmtakken in hunne hand 3). »

1) Hæc ut fidelias observentur, statuit sancta Synodus, nemini licere ullo in loco, vel ecclesia, etiam quomodolibet exempta, insolitam ponere vel ponendam curare imaginem, nisi ab Episcopo approbata fuerit. *Sess. XV, de Purgat.*

2) Men zie deze inlichtingen in Boldetti, lib. I, c. XLII, XLIII, etc.

3) Quid per palmas? nisi præmia victoriæ designantur. Ipsæ quoque dari vincentibus solent. Unde de his quoque qui in certamine martyrii antiquum hostem vicerunt, et jam victores in patria gaudebant, scriptum est: Et palmæ in manibus eorum. *Homil. XVII, in Ezech.*

Bij de schriftlijke bewijzen betrekkelijk dit punt voegen nu voorts, als, zoo mogelijk nog luider sprekend, wat, in den loop der eeuwen, de opperherders-zelve te dien aanzien hebben verrigt. De H. Pascalis deed drie-en-twintig honderd martelaren uit de catacomben naar de kerk der H. Praxede overbrengen; en welk teeken bezigde hij, om aan het nageslacht de bloedige zegepraal van al deze geloofshelden te herinneren? Twee prachtige palmtakken, in mosaïk gewerkt, werden, op zijn last, boven hunne nieuwe grafsteden in deze basiliek geplaatst. De H. Felix III bezigde, ter aanduiding van hetzelfde feit, hetzelfde zinnebeeld, in de kerk der HH. Cosmas en Damianus; Anastasius IV, in de kerk van den H. Venantius, bij Sint-Jan-van-Lateraan; Innocentius II, in de H. Maria *in-Trastevere* (aan gene zijde van den Tiber); Honorius III, in de basiliek van den H. Paulus *extra-muros* (buiten de muren der stad).

En nu ten slotte, ziehier de woorden van den grootsten geleerde zijner eeuw; zij drukken, als in een kort begrip, geheel de zinnebeeldige geschiedenis van alle christen tijden, op de meest-volmaakte wijze uit. «De heiligen — zegt Bellarminus — zijn altijd met de kenteekenen der deugd, der magt of van het lijden voorgesteld. De H. Petrus met de sleutels, de H. Laurentius met zijn rooster enzv.; de martelaren met palmtakken, alle heiligen met de kroon. Die zinnebeelden zijn, om zoo te zeggen, een kort begrip der daden en martelingen van hen, die door ons moeten worden vereerd 1). »

1) Sancti semper cum insigni virtutis, vel passionis, vel potestatis pinguntur; Petrus cum clavibus, Laurentius cum craticula, etc., martyres omnes cum palmis, sancti omnes cum diademate; ex quibus signis, seu instrumentis, docemur quasi per compendium quid illi, quos colimus, egerint, quidve passi sunt. *De Eccles. triumph.*, lib. II, c. X.

Evenzeer als nu de kerkvergadering van Trente heeft bestendig het eeuwigdurend gezag en het onafgebroken scherpe toezigt der Kerk met betrekking tot het figuurlijk uitdrukken van wat tot het katholieke leerstellige behoort, zoo heeft ook de H. Stoel niets anders gedaan, dan de katholieke overlevering ten aanzien der beteekenis van den palmtak vast te stellen, door, namelijk, te verklaren, dat daarmee zeer bepaald en geheel voldoende het martelaarschap wordt aangeduid. Ziehier wat het merkwaardig kerkbesluit letterlijk zegt: « Wanneer er sprake is van de teekenen, waardoor men de ware van de valsche reliquiën der martelaars kan kennen en onderscheiden, zoo heeft de gewijde congregatie, na een rijp onderzoek van de zaak, verklaard, dat de palmtak en de bloedvaas als onwraakbare kenmerken van het martelaarschap beschouwd moeten worden; terwijl het onderzoek der overige teekenen tot later tijd wordt verschoven 1). » Dit allesafdoend besluit heeft te allen tijde gediend, en strekt nog heden tot regel.

Hoogst tevreden, ja, gelukkig door het ontdekken der onwrikbare grondslagen, waarop de Kerk zich geplaatst heeft, zoowel ten aanzien der heilige reliquiën, als in alle andere aangelegenheden des geloofs, traden wij tegen het vallen van den avond de *Porta del-popolo* wederom binnen, doch met het vaste voornemen, om haar den volgenden ochtend weêr uit te gaan, ter bestudering van de bloedvaas, als het tweede onderscheidings- en aanduidingsteeken van der martelaren graf.

1) Cum de notis disceptaretur, ex quibus veræ sanctorum martyrum reliquiæ a falsis et dubiis dignosci possint: eadem S. Congregatio, re diligentius examinata, censuit palmam, et vas illorum sanguine tinctum, pro signis certissimis habenda esse; aliorum vero signorum examen in aliud tempus rejecit. Dat. Rom., die X aprilis 1668.

19 Maart.

Catacomben der Via Flaminia (vervolg). — Catacombe der H. Theodora. — De bloedvaas, het tweede kenteeken van 't martelaarschap. — IJver der christenen van alle tijden, om het bloed der martelaren te bezitten.

Na den heiligen trap (*scala-santa*) bestegen en onzen eerbied aan het afbeeldsel des Zaligmakers, dat daar bewaard en heden ten toon gesteld wordt, bewezen te hebben, keerden wij naar de *Via-Flaminia* terug. Even als al de anderen, was ook zij met bloed gedrenkt. Met den H. Valentijn vereenigen zich daar de roemrijke martelaren Abbondius, de priester, en de H. Abbondantius, de diaken. Den 16 September van het jaar 303 was de *Via-Flaminia*, de Milviusbrug, en de zich over tien mijlen uitstreckende vlakten met eene ontelbre volksmenigte als overdekt. En waartoe dat? Er stond haar een bloedig schouwspel te wachten. Zie, daar nadert langzaam, te midden der bundelbijdragers, een tweetal evangelie-bedienaars, met ketenen beladen, en reeds door de wreedste pijnbank-martelingen geheel naar het ligchaam uitgeput. Zij gaan ten dood: Diocletianus had het vonnis over beiden uitgesproken. Plotseling stijgt er een kreet van hui-verende verbazing onder de scharen op: er schijnt een wonderwerk, of wel tooverij plaats te grijpen. Wat is er dan toch geschied? Marcius, een telg van een der doorluchtigste romeinsche geslachten, treedt de heilige martelaren te gemoet. Hij is doordrongen van geloof aan de wonderkracht der onschuld en vraagt, of de veroordeelden zijn zoon, hem door den dood ontrukkt, ook tot het leven terug kunnen brengen? Zijne bede wordt verhoord: de jongeling wordt den vader levend weergegeven. De erkentlijkheid heeft beiden tot christen gemaakt. De keizer, van een en ander onderrigt, beveelt, dat de nieuw-bekeerden in hetzelfde vonnis der ten

dood verwezen bloedgetuigen zullen worden opgenomen. Zoo dan treden er dus vier, in stede van twee, de strafpleging te gemoet, en ontvangen zij allen te zamen den palm der overwinning. Den volgenden nacht komt eene romeinsche dame van edelen huize, Theodora, met hare dienaren, de lijken der gewijde slagtoffers in haar rijtuig wegvoeren naar een harer landgoederen, op acht-en-twintig mijlen afstands van Rome gelegen; daar werden ze in welriekende kruiden eerbiedig ter ruste gelegd 1).

Wij waren voornemens de catacombe van de H. Theodora te gaan bezoeken, doch de verre afstand hield ons daarvan terug. Ik zal derhalve alleen maar zeggen, dat deze beroemde grafplaats gelegen is tegenover de Mons-Soracte, vermaard door den H. Sylvester tot wijkplaats te hebben gestrekt. Zij is cirkelvormig, met twee rijen gangen, en bevat nog eenige oorspronkelijke monumenten, onder anderen het opschrift der H. Theodora, die zelve in het graf der martelaren is bijgezet. In de catacombe van den H. Valentijn weêrgekeerd, hielden wij ons daar bezig met de kwestie der bloedvaas, als het onderscheidend kenmerk van het martelaarschap. De monumenten, welke wij reeds gezien hadden, en hier wederom te zien kregen, zetten beiden onze navorsching het helderste licht bij. Wanneer men, bij een onderzoek van zaken, door het zien der daarbij betrokken voorwerpen in staat gesteld wordt, om ze, als 't ware, handtastlijk te kunnen beoordeelen, dan, zeker, wordt de nasporing daardoor niet slechts aangenaam en gemakkelijk gemaakt, maar tevens ook de goede uitslag er van nagenoeg vooraf reeds verzekerd.

Naast een groot aantal *loculi*, bevindt zich, zoo als wij

1) Bar., t. II, An. 303, n. 113; Mazzolari, t. V, 426; Act. SS. Abund. et Abund., apud Bosio, lib. IV, c. XL.

reeds opmerkten, eene kleine opening in den tufsteen aangebragt, en die een bloedvaasje bevat. Nu zullen wij te bewijzen hebben 1° dat dit vaasje geen tranenflesch, en evenmin een reukvat is; 2° dat het dáár ter aanduiding van een martelaars-graf is geplaatst.

De heidenen vereerden hunne dooden, bloedverwanten en vrienden met overvloedige tranen; en vreezende, dat welligt hunne eigen droefheid er niet genoeg zou storten, betaalden ze ook nog vrouwen, om, weenende, ineê daarin zoo veel mogelijk te helpen voorzien. Die vrouwen droegen den naam van *præficæ*: zij rukten zich de haren uit, sloegen zich op de borst, krabden zich het gelaat open, en galmden treurgezangen, om daarmee zelve tot tranen te worden geroerd 1). Soms nu werden deze tranen, tegelijk met die der bloedverwanten en vrienden, vereenigd in lange, smalle glazen flesschen, welke men bij de asch der overledenen in de lijkbus sloot. Vandaar dan ook de zoo dikwerf op de heidensche grafsteden herhaalde uitdrukking: *zij hebben hem met tranen bijgezet* 2). Naar den grond van dit gebruik zoekende, vindt men dien in de onbekendheid der heidenen met het vertroostend leerstuk der opstanding van het Evangelie. Door-drongen van het begrip, dat de lichamen hunner vrienden voor altoos vergingen, zoo stonden zij er op, om zich daarover ontroostbaar te toonen, en daartoe strekte dan ook het voor eeuwig zamenbrengen hunner tranen met de asch van hen, welke de dood hen had ontrukkt.

Niets van dien aard had er onder de christenen plaats. Zij beschreiden ongetwijfeld den dood hunner broeders; maar

1) Ciccr., *De Legib.*, lib. II.

2) Prius urna cum odoribus et lacrymis, quæ vitreo vasculo injectæ essent, ossa cum cineribus claudebantur: unde hæc verba: Cum lacrymis posuere. — Gruter., *De Jure Man.*, lib. I, c. XXVII.

zij weenden niet als zij, die geene hope hebben. Eventmin hebben zij ooit het gebruik van tranenflesschen gekend: de geschiedenis, de overlevering, even als alle monumenten, bewaren te dien aanzien een volkomen stilzwijgen, dat de kracht van een bepaald bewijs verkrijgt, wanneer er sprake is van menschen, die den dood beschouwden als een slaap, en de scheiding als een afzijn van slechts weinige dagen. Overigens werden de tranenfleschjes, altijd binnen in de monumenten geplaatst; en wat nu hebben de miljoenen van *loculi*, tot heden toe geopend, te dien aanzien in de catacomben opgeleverd? Niet het minste spoor van iets, wat daarnaar zweemt. Dientengevolge is het voor hen, die eenigermate met de begrafenisplegtigheden der ouden bekend zijn, klaar bewezen, dat de vaten, die bij de grafsteden in het onderaardsche Rome gevonden werden, geen tranenflesschen zijn geweest 1).

Doch, is het nu ook even zeker, dat het geene reukvaten waren? Ziedaar eene vraag, welke wij nu zullen hebben te beantwoorden. Het gebruik van reukwerk bij lijkplegtigheden klimt tot de hoogste oudheid op. Men vindt het bij de Egyptenaren, van wie de Hebreërs het schijnen te hebben overgenomen 2). Uit Egypte kwam het naar Griekenland, en vandaar naar Italië 3). Reeds in den beginne der republiek bewijst eene wet der Twaalf-Tafelen het bestaan er van, door te verbieden van reukwerk te bezigen bij het begraven van een slaaf 4). In den schoonsten tijd van het keizerrijk, wierp men op de brandstapels der cesars

1) Zie Boldetti, lib. I, c. XXXIV.

2) *Gen.*, c. I.

3) Plato, *In Phædon*.

4) Ut servilis uinctura omnisque circumpotatio tollatur, Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.

en van de aanzienlijke Romeinen eene zeer groote hoeveelheid reukwerk, of om den overledene daarmee te vereeren, of om de snelle werking van het vuur te bevorderen, of wel om alle onaangename geuren weg te nemen 1).

De christenen volgden dit gebruik, doch gewijzigd naar het voorbeeld, hun door de helden van den Calvarieberg ten aanzien van den godlijken Meester gegeven, en even als dezen het ligchaam des Heeren in een lijkkleed met reukkruiden wikkelden 2), zoo begroeven ook zij de lijken hunner broeders, en vooral der martelaren, in lijnwaad, met welriekende kruiden er bij. Deze wijze van begraven wordt op elke bladzijde onzer oorspronkelijke monumenten vermeld 3).

En wat nu aangaat het plaatsen van vaten met reukwerk, binnen of buiten de grafsteden, zoo weet men, dat een dergelijk gebruik bij heidenen noch christenen ooit was bekend. In weêrwil van het, vele eeuwen lang, opdelfen en ontdekken van tallooze grafsteden, moet de eerste vaas van die soort, in de urnen der mausoleën geplaatst, in de *ollae* der lombardiën, of in de *loculi* der catacomben nog gevonden worden 4). Maar vond men er dan geen, die, buiten de monumenten geplaatst, tot komforen dienden, waarop men

1) Congesta cremantur.
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.

VIRGILIUS, *Æneid.*, lib. VI.

Lecta ossa vino et lacte perfusa, siccataque, aromatibus et odoribus commixta in urnam reponabant. — Spond., *De Cæmeter.*, lib. I, pars III, c. III.

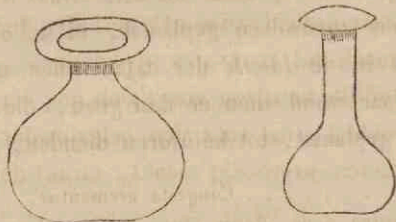
2) Acceperunt ergo corpus Jesu et ligaverunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire. *Joan.*, c. XX.

3) Boldetti, lib. I, c. XXXIV. p. 174 en volg.

4) Che di tali unguenti, profumi ed odori si collocassero i vasi o dentro, o fuor de' sepolci, fuora non è stato possibile rinvenirlo in veruno degli autori, che trattano de' funerali degli antichi e specialmente di Roma. *Id.*, *id.* p. 175. — « Wat betreft de vazen,

reukwerk brandde, ter eere der overledenen, op den verjaardag van hunnen dood? Het staat vast, dat er bij de heidensche grafsteden geen gevonden werden, en zeker is het tevens, dat dergelijke vaten nooit in onze catacomben voorkomen, tenzij ter bewaring van bloed. Ziehier daarvoor het bewijs.

Dit vaatwerk is gemeenlijk van glas, enkele malen van gebakken steen, soms ook nog wel eens van brons. Lichtlijk kan men begrijpen, dat de eerst-bedoelde soort niet kon dienen, om er reukwerk in te branden, dewijl toch één-enkele vuurkool ze terstond zou hebben doen springen. Evenmin kan ook de tweede of derde soort tot dat einde gediend hebben. Immers, konden zij ook al den vuurgloed doorstaan, dan zou men door de engte van den hals er toch geen brandstof hebben kunnen in brengen. Een oog, op die vazen geslagen, zal terstond doen zien, hoe ongerijmd het is, ze voor reukwerkkomforen te willen houden.

die soms bij de heidensche grafsteden gevonden worden, zoo is het vooreerst bekend, dat zij er altijd binnen en nooit buiten staan, terwijl de bloedvaasjes der martelaren immer buiten en nimmer binnen hunne *loculi* geplaatst zijn. Voorts is er een ernstige twijfel gerezen nopens de bestemming der in de heidensche grafsteden gevonden vaten, namelijk, of zij voor reukwerk dienden, gelijk eenige nieuwere oudheidvorschers na Schœfflin en Paciaudi beweerd hebben, dan wel of het tranenflesschen waren, zoo als Chifflet, Kirmann, Smith en andere schrijvers vermoeden. Doch, welk gebruik dan nu ook al van die vaten gemaakt werd, zoowel het een als het ander

De ervaring leert, dat ze er ook werkelijk nooit voor hebben gediend. De catacomben zijn vol van lampen in gebakken steen, tot verlichting der gangen bestemd, en, alhoewel ze sedert vijftien of achttien eeuwen niet meer gebrand hebben, zoo vindt men daarvan toch nog altijd sporen van vuur. De sterk-ingezwarte bek getuigt van den rook, die daar langs walmd; wij bezitten er verscheidene, die, in ons bijzijn, in de catacomben van de H. Priscilla zijn vergaderd, en het onloochenbaar kenmerk dragen van het gebruik, dat er oorspronkelijk van werd gemaakt. Wanneer dus de vaten, waarvan hier sprake is, ooit brandstoffen hadden ingehouden, zoo zou men er, immers, eenig spoor van vuur in moeten ontdekken, of zelfs wel eenig overblijfsel van kolen, tusschen de aarde, waarmede sommige meer of min zijn gevuld. Doch, het naauwkeurigst en duizendwerf herhaalde onderzoek heeft tot niet de geringste ontdekking geleid van iets, wat naar vuur, overschot van kolen of naar eenige verkolde zelfstandigheid zweemt: derhalve hebben ze noch tot komforen noch tot reukvaten gediend.

Bij deze stoffelijke bewijzen voegt zich nog een zwaarwigtig overtuigings-middel, dat voor den pelgrim der catacomben, zeker al de anderen overbodig maakt, en uit den aard-zelven

is evenzeer met den aard van de grafsteden der martelaars in strijd. Eenerzijds toch, heeft de Kerk nooit voor het zielenheil der martelaren geboden, en ook nooit hunnen dood beweend, daar dit strijdig zou geweest zijn met de glorie der martelaren en van God: men vindt geen traan ingedrukt op hun graf. Van den anderen kant zou de Kerk, als zij hen door vazen met reukwaren of welriekende wateren, die de heideneu aan de goden der Schimmen of andere heilsche godheden toewijdden, vereerd had, aan de martelaren eene aan die afschuwelijke afgoderij ontleende eer bewezen hebben, tegen welke zij nogtans door de verduurde folteringen en hun dood ten plegtigste geprotesteerd hadden.

— P. Secchi, *Brieven over het martelaarschap van den H. Sabinius*.

der plaats voortkomstig is: met het oog, namelijk, op die onderaardsche holen, waar te nauwernood voor de ademhaling genoegzame lucht voorhanden is, en tegelijk die kleine kapellen gadeslaande, waar het aanhoudend verblijf van een zeker aantal personen, gevoegd bij den walm van tallooze lampen, den dampkring bederft en schadelijk maakt, — zou men dáár nog durven denken aan het plaatsen van komforen, met een kolenvuur er in, waarop uren lang, achtereen, wierook en reukwerk zou hebben liggen branden? De gedachte alleen aan zulk een verblijf is reeds voldoende, om iemand te doen stikken.

Ook de geschiedenis, die zoo getrouw melding maakt èn van de lichtoffers, door de opperpriesters op de grafsteden der martelaren gebragt, èn van de verschillende reukwerken, door de christenen bij het ter aarde bestellen hunner broeders aangewend, spreekt met geen eukel woord van specerijen, te hunner eere, in zoogenaamde reukvaten gebrand 1). De glazen, aarden of bronzen vaten, bij de *loculi* der martelaren geplaatst, zijn noch tranenflesschen, noch brand-, noch reukvazen: ziedaar iets, dat zeker is. Maar wat zijn ze dan? Dit nu zullen wij trachten, thans toe te lichten.

De geschiedenis, de overlevering, de wetenschap, de Kerk antwoorden eenstemmig op die vraag: die vaten bevatten het bloed der martelaren. Ik beken met geestdrift, dat het voor den katholieken pelgrim der catacomben een streelend voorregt is, zich, door de eischen van zijn onderwerp genoodzaakt te zien, om zijnen broeders een der

1) *Isdemque institutis disposuit, ut in cœmeteriis circumquaque positis Romæ in die natalitiorum eorum (martyrum) luminaria ad vigiliis faciendas et oblationes de patriarchio per oblationarium deportarentur ad celebrandas missas, etc.* — Anastas., *In Greg.*, III, etc.

schittrendste bladzijden te mogen aanwijzen in de jaarboeken der ontluikende Kerk.

In den persoon der Galilesche visschers trad het christendom 't groote Rome binnen, om er Jupiter op het Kapitol te komen ontroonen, en met het heidendom een strijd aan te gaan op leven en dood. Het uur van den reuzenkampstrijd heeft geslagen: de leeuwen en de tijgers loeijen in het amphitheater. De Palatinus, de Quirinalis, de Janiculus, de zeven heuvelen, het Forum, zijn als overdekt met allerlei straf- en foltertuig: het bloed der christenen stroomt, als met beken, onder de klaauwen en het gebit der wilde dieren, of onder den moordbijl der dictoren, drie eeuwen lang, en bij millioenen zonder tal.

De koningin der wereld is getuige eener drievoudige verrukking: die der keizers, der magistraten en der beulen in hunne wreedheid; die der martelaren in hunne folteringen en in hunnen dood; die der broeders van de slagtoffers in hunne liefde en vereering voor het oog van God.

Ziet gij daar die schaar van raadsheeren, van romeinsche ridders, van edelvrouwen, jonge meisjes, vrouwen en mannen uit de volksklasse, staande aan de deuren van het Colosseum, aan den ingang van het Forum, aan den voet van het schavot. Ten spijt der beulen, der regters en der soldaten, moedigen zij met stem en gebaren de veroordeelden te midden hunner folteringen luide aan; en als nu het bloed der slagtoffers uit de gapende wonden stroomt, door het moordend staal of den woesten muil van panthers of hyenen bij plassen vergoten; — of, eindelijk, als de weldadige dood aan hun gruwlijk lijden een einde heeft gemaakt — zoo zie, hoe geheel die menigte het worstelperk als bestormt en overrompelt, hoe zij de folterbanken en de schavotten kloekmoedig durft bestijgen, om in spons en lijnwaad het

bloed op te vangen, waarmeê de aarde tot oververzadiging toe is gedrenkt; en daarna de verminkte lijken der dierbare slagtoffers eerbiedig wegvoert, om ze in onbekende grafspelonken ter ruste te bergen, waar ze voor altoos aan het oog hunner beulen zijn ontruikt 1). Ziedaar het in de oogen der wereld vreemde, maar in die des geloofs hoog-verheven schouwspel, waarvan Rome en Carthago, Lyon en Smyrna, het Oosten en het Westen, elken dag getuigen waren, drie eeuwen lang.

Jammer slechts, dat mijn bestek het aanvoeren van slechts een klein aantal voorbeelden toelaat. Even als Jerusalem de heilige Moeder Gods en Maria Magdalena moedig, tegenover het kruis op den Kalvarieberg had zien stand houden, terwijl de bloedige Offerande door den Verlosser der wereld werd voltrokken, zoo zag ook Rome, gedurende de vreeslijkste christen-vervolging, bestendig aan den voet van het moordschavot twee heldinnen, jonge en edele maagden, dochters van Pudens, den senator, om daar, met onvermoeiden ijver, het kostbaar bloed der martelaren, als 't ware, op te vangen: Praxede en Pudentiana worden door de oudste monumenten aangeduid als de roemrijke bewaarsters van het bloed en der gewijde overblijfsels van drie duizend slagtoffers der romeinsche christen-moordenaars. Eere, onsterflijke eere zij de kunst dáárvor toegebracht, dat zij die beide onovertroffen vrouwen ons in eene afbeelding heeft bewaard, die ze voorstelt bij het moedige volbrengen van dien roerenden liefdepligt 2).

1) *Tanti faciebant sacras martyrum reliquias, ut sudoris, si possent, guttas haurirent, et stillas sanguinis etiam persecutore vindente, atque exerto gladio minitante, qualibet arte subriperent, atque reconderent.* — Baron., *An.* 261, n. 34.

2) In de kerk der H. Praxede, ziet men haar bezig met een bloedige spons boven een put uit te drukken. Het bezigen van sponzen tot het opnemen van het martelaarsbloed, gelijk dat op de oudste

Onder Valerianus, werd Hippolytus, de roem van Rome, door wilde paarden, langs een pad van doornen en ruwe steenen, rondgesleurd en van een gereten. Bloedig liggen zijne verbrijzelde ledematen over den weg verspreid, terwijl bovendien nog negentien martelaren met hem op de gruwlijkste wijze worden vermoord. Doch naauw nog is de bloedige strafpleging aangevangen, of christenen van allerlei leeftijd en van beider kunne, snellen toe, om de gewijde overblijfsels hunner zoo wreed-mishandelde geloofsgenooten te bemagtigen; handen en voeten, armen en schouders, hoofden en rompen voeren zij van het bloedig schouwtooneel mede, terwijl anderen met linnen en sponzen tot den laatsten druppel opvangen van hunner broederen kostbaar bloed 1).

Wien bleef de heldenmoed onbekend der doorluchtige matronen Priscilla, Cyriaca, Lucina, Marcella, Justa en Theodora, die roemvolle vrouwenschaar, wier onverschrokkenheid, drie eeuwen lang, het groote Rome verbaasde, en als de zuiverste afspiegeling kan beschouwd worden van wat 's Heeren Moeder en de overige heilige vrouwen op Kalvarië ten voorbeeld stelden voor hare zusters, alle tijden door? Maar wat velen niet weten, is dit, dat de heilige ijver voor

monumenten wordt aangeduid, is ten overvloede ook nog bevestigd door het vinden van dergelijke bloedspunzen, in een groot aantal vazen zelve bewaard. — Zie Boldetti, lib. 1, c. XXXI, p. 149-150.

- 1) Ille caput niveum complectitur, ac reverendam
 Canitiem molli convovet in gremio.
 Ille humeros, truncasque manus et brachia et ulnas,
 Et genua, et crurum fraguina nuda legit.
 Palliolis etiam bibulæ siccantur arenæ,
 Ne quis in infecto pulvere ros maneat.
 Si quis et in sentibus recalentj adspergine sanguis
 Insidet, hunc omnem spongia pressa rapit.

PRUDENT., *Hym.* II.

de martelaren, en de vrome begeerten, om hun bloed en hunne kostbare overblijfselen te bezitten, onbeperkt heerschten in het hart eener keizerin, en van welk eene vorstin? Van de gemalin-zelve des vreeslijksten vervolgers, dien de Kerk ooit heeft gehad: ik bedoel de H. Serena, de gade van het monster Diocletiaan.

Susanna, eene jonge maagd, de bloem van den romeinschen adel, onderging, op bevel des dwingelands, den gruwlijksten dood. Den volgenden nacht, verliet de keizerin in stilte het paleis, om, terwijl de tijger sliep, met eigen hand, het lijk der kruisheldin weg te nemen, en het bloed op te vangen in den sluijer, die haar dekt. Gelukkiger met dezen schat, dan haar gemaal met al zijne veroveringen, sluit zij het dierbaar overschot in eene zilveren kist, welke zij naar het paleis doet voeren, om daarbij, nacht en dag, alle vrije oogenblikken, ter sluip hare gebeden te gaan storten, en zich in den geest bezig te houden met hare gezaligde vriendin 1).

Te Carthago zien wij den H. Cyprianus ter marteling opgaan, terwijl talrijke christenen zijne schreden moedig volgen. Onder het oog der regters en der beulen spreiden zij lijnwaad over den grond, om er het bloed van den doorluchtigen martelaar in op te vangen 2).

Nicomedië is van hetzelfde schouwspel getuige. Op bevel van Diocletiaan, zijn drie-en-twintig martelaren, met den niet minder te Rome, dan in het Oosten, beroemden

1) *Serena augusta cum gaudio noctu veniens, collegit corpus sanctæ martyris, et sanguinem ejus illic fuscum suo velamine extersit, posuitque in capsâ argentea palatio suo, ubi diu noctuque furtivis vicibus orare non cessabat. Act. S. Susan., apud Sur., 11 aug.*

2) *Fratres vero flentes linteamina et oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Act. S. Cyp., apud Ruinart.*

H. Adriaan aan de spits, verwezen tot het rad. Het bloed guld tot beken van hunne verbrijzelde en verscheurde ledematen neêr, doch wordt door Adriaans waardige echtgenoot, de H. Nathalia, en door vele met haar innig bevriende vrouwen moedig en liefdevol, opgevangen als een boven alles haar dierbare schat, dien zij meêvoeren in lijnwaad en kostbare doeken, ja, zelfs in haar halsgewaad. Doch, méér nog dan dat: daar zij de kleederen der beulen met het bloed der martelaren bespat zien, zoo geven die edele matronen hun gaarne goud, paarden en rijke tooisieraden ten beste, in ruiling voor dat bloedig gewaad 1).

Slaan wij nu nog het oog naar Armenië heen, waar, even als elders in de wereld, de wreede bevelen van keizer Diocletiaan aan onze broeders in Christus, bloedig ten uitvoer worden gelegd. De stad Sebaste ziet haren eerbiedwaardigen bisschop, den H. Blasius, naar de strafplaats gestuurd. Te midden van de tallooze schaar, die den doorluchtigen martelaar volgt, onderscheidt men zeven heldinnen, die zorgvuldig met eerbied al de druppels opvangen, die uit zijne wonden leken, en, even als hunne broeders en zusters van het Oosten en van het Westen, teekenen zij haar lichaam met dat kostbaar bloed 2).

Verheven getuigenis der hooge achting en van den diepen eerbied, het bloed der martelaren toegedragen! Even als onze

1) *Suscipientes sanguinem sanctorum in lintaminibus, et purpura, qui stillabat de eorum corporibus; aliae vero in sinu suo suscipientes abscondebant, et vestimenta quaestionariorum, quae erant sanguine infusa sanctorum martyrum, clarissimae feminae comparaverunt multo auro vel gemmis et ornamentis pretiosis. MSS. Cod. ex S. Mur. Transtiber, p. 13.*

2) *Septem beatissimae mulieres timentes Deum sequebantur eum, suscipientes guttas sanguinis, quae ab eo cadebant, et se ipsas ungebant. Act. S. Blas., apud Bolland, 3 febr.*

heldhaftige voorvaderen, na de communie, zich de vingers in den offerkelk bevochtigden, en vervolgens hunne oogen en ooren met het aanbidlijk bloed van den Koning der martelaren, als 't ware, zalfden, evenzoo stelden zij zich, door die bloedige zalving, met des Verlossers glorieijke navolgers in innige gemeenschap, hetzij om zich met hunne onverschrokkenheid of hun offerlijden te vereenzelvigen, hetzij, om daaruit op hunne beurt kracht en moed te putten, wanneer ook zij zouden mogen geroepen worden tot den heiligen strijd 1).

Wie geneigd mogt wezen, om die verheven voorbeelden van geloof en onwrikbare volharding in twijfel te trekken, omdat hij er zich geen begrip van vormen kan, ik zou hem in de eerste plaats zeggen: verklaar mij den moed der martelaren, en ik zal u den moed der christenen verklaren.

Was er minder heldenzin noodig voor de eersten, om vrijwillig te midden der wreedste folteringen, hun bloed, tot den laatsten druppel toe, te plengen, dan voor de laatsten, om die op te vangen? En, in de tweede plaats, voeg ik er bij, dat die verheven onverschrokkenheid, (hoe onverklaarbaar zij u ook al moge toeschijnen), echter een gedurig herhaald feit is, alle eeuwen door, in alle oorden der wereld, en dat zich zelfs nu nog, heden ten dage, aan ieders oog vertoont. Ook daarvan zal ik hier, als tot bevestiging, slechts enkele voorbeelden aanhalen.

Toen, in 1127, de gelukzalige Karel, graaf van Vlaanderen, gemarteld werd, ijfde een tallooze schaar van mannen

1) Sancta Natalia extergebat sanguinem beati Adriani, et perangebatur ex eo corpus suum. *Suprà.* — Cum se venerando unxissent illius sanguine, tanquam unguento pretioso, consequenter ad mortem contenderunt. *Act. S. Aretæ*, apud Sur., 24 oct. — Martyrii æmulatione accensa (matrona) citissime accurrens, martyris ipsius Aretæ cruce se filiumque peranzit. *Id.*, etc., etc., etc.

en vrouwen, grijsaards en kinderen, naar de plaats waar zijn kostbaar bloed vergoten werd, ten einde het daar eerbiedig in lijnwaad op te nemen; ja, zelfs bezigden zij ijzeren werktuigen, om de druppels van de steenen los te maken, waaraan zij zaten gekleefd 1).

Op de stem van den H. Franciscus Xaverius, komt Japan tot bekeering, en weldra staat ook daar het vuur der vervolging in laaijen brand. Zes-en-twintig martelaren worden, tegelijk, op de kruin van een berg, aan het kruis genageld. Wachters en beulen scharen zich tot een digten drom rond de slagtoffers, zoodanig, dat verwonding en dood de vermoedelijke gevolgen zullen zijn voor hen, die het zouden wagen, om er door heen te willen dringen. IJdele vrees en schrikvertooning! Even als hunne oudere broeders van het Westen, trotseren ook de jonge christenen van het Oosten het dreigend gevaar, en met liefde en eerbied ziet men hen het bloed der kruishelden opvangen, dat hun dierbaarder is dan edelgesteente, purper, zijde en goud 2).

En nu, eindelijk, als om den ongeloovigsten-zelven voor altoos den mond te sluiten, zij hier nog bijgebracht, wat, te midden der XIX^{de} eeuw-zelve, de schroomvallige bekeeringen van Cochinchina ons te aanschouwen geven, daar zij, plotseling door een ongekenden moed beziel, trek voor trek hetzelfde beeld vertoonen, wat de christenen der cata-

1) *Videres itaque continuo innumerabiles promiscui sexus diversæ ætatis, viros et mulieres certatim undique occurrentes, sanguinem ejus linteis extergere et ferramentis etiam de pavimento abraderere. — Apud Bolland, 3 martii.*

2) *Licuit cernere circumstantium christianorum ardorem, qui per medios satellites, fustuario eorum neglecto, ad cruces accurrentes, alii, ut sudaria sua martyrum sanguine imbuerent; alii, ut ex vestium limbo aliquid detraherent; alii, ut reliquiarum loco aliud aliquid auferrent. — Apud Bolland, febr., p. 761, n. 100.*

comben aan de wereld hebben voorgesteld. Den 20. September, 1837, werd, op last van Minh-Mêhn, een onzer heldhaftigste zendingen in stukken gehouwen. Cornay's strafplaats wordt door drie honderd soldaten ingesloten; de menigte van heidenen in 't ronde is ontelbaar. Het dreigend zwaard des doods zweeft boven alle christen-hoofden. Zou zich één geloovige hier, op die plek, durven vertoonen? En zie, daar nadert toch het zwakste, het schroomvalligste, wat zich ter wereld voordoet, eene oude dienstmaagd en eene kloosterlinge. De twee heldinnen voeren elk een mat met zich, om er het bloed van den martelaar in op te vangen; ja, zij durven zelfs de hier en daar verspreide ledematen, het lillend vleesch van des Heeren bloedgetuige weg te nemen. Nu ziet men ook nog meerdere christenen zich bij haar aansluiten, en, dewijl eene andere geestelijke zuster, die om linnen naar de naburige christenen was afgezonden, wat lang uitblijft, zoo doopt men al het voor de hand komende, zakdoeken, papier, en vooral de kleedingstukken des martelaars in zijn dierbaar bloed. Op dit gegeven teeken, snelt eene digte schaar van christenen toe, om mede eenige druppels van het kostlijk bloed, dat hier vergoten werd, magtig te worden, ja, men drukt ze zelfs uit het wreed verscheurde vleesch, of delft den bodem op, waar 't het meest met stroomen vergoten was 1).

De vurige begeerte der christenen, om het bloed der martelaren op te vangen, is alzoo bewezen, een van de oudste tijden her tot de jongste dagen toe bewezen feit te zijn. Morgen zullen wij trachten, de oorzaak van dit in de geschiedenis eenig feit op te sporen.

1) *Annal. de la Prop. de la Foi*, n. 63, p. 234 en volg.

19 Maart.

Gehoor bij den Paus. — IJver der christenen van alle tijden. — De bloedvazen, bij de *loculi* der catacomben geplaatst, zijn noch tranenflesschen, — noch reukvaten, — maar bloedvazen. — Dat bloed is martelarenbloed. — De bloedvaas is het onfeilbaar teeken van het martelaarschap. — Brief van den heer Raoul-Rochette.

Een tweede gehoor bij den paus deed ons het bezoeken der catacomben uitstellen. De boven allen lof verheven opperpriester bekrachtigde eigenhandig de vrij talrijke verzoekschriften, welke ik Zijne Heiligheid had aangeboden, onder anderen ook de Indulgenties, door mij voor onderscheiden personen gevraagd. Dit wil niet beteekenen, zoo als zeker reiziger (die ook met eene dergelijke gunst door de tusschenkomst van den penitencier van Frankrijk was bevoorregt geworden), het wenschte te doen voorkomen, dat hij had bekomen *kwijtschelding voor zijne zonden, en voor die zijner familie, tot in het derde geslacht!* Uit het Vaticaan gekomen, hervatte ik, in de Minerva-bibliotheek, den draad der schoone kwestie, gisteren in de catacomben van den H. Valentijn aangevangen.

Wij hebben gezien, dat de christenen, ten spijt der folterbanken van het oude Rome, met verachting der kruispalen van Japan, en in weêrwil der galgshavotten van Cochinchina, stoutmoedig het bloed hunner wreed vermoorde broederen opvingen. En vanwaar ontleende die doodsverachting haren grond 1)? Welke waarde kon dat bloed voor hen hebben? Wat wilden zij er meê doen? Om,

1) Men noemt er verscheiden, die het slagtoffer werden van hunnen moed. Ik zal alleen melding maken van de zeven vrouwen, die den H. Blasius naar de martelplaats volgden: eene maagd met name Paula, die wegens het opvangen van het bloed der jeugdige

in de katholieken van alle tijden en van alle landen, dien bovennatuurlijken moed te kunnen verklaren, moet men, om verstandig te oordeelen, daarvoor geen anderen grond willen zoeken, dan de bron der genade, waaruit zij dezelfde onverschrokkenheid putteden, die hunne geloofsverwanten vrolijk den brandstapel en de schavotten deden betreden, of met vreugde afstijgen in het bloedig leeuwenperk.

Doch waartoe dien heldenmoed betoond in het opvangen van der martelaren bloed? Was dat den dood waardig, die er meermalen voor werd gekocht? O ja, en zelfs meer dan den dood: immers, de christenen zagen toen, — even als nu nog, en gelijk het immer blijven zal, — in de martelaren de voortzetteren van het groote Kalvarie-offer, de mede-verlossers der wereld, de stichters der Kerk, hare eeuwige steunpilaren en haar onverwelkbre kroon 1). En wat nu maakt den adel van het martelaarschap uit, zoo niet het bloed, dat teeken der belijdenis en der verlossing, die waarborg van den triomf!

Ziedaar, waarom, als 't ware, geheel de wereld er mee besproeid moest worden, en Rome, de toekomstige hoofdstad der Heiligheid, tot in hare grondvesten, er mee moest worden gedrenkt; en ziedaar tevens dan ook, waarom, vooral

martelaren Claudius, Hypatius, Paulus en Dionysius, haar bloed met het hunne had verbeurd. — « *Comprehensa, virgis cæsa est, et in ignem conjecta; sed liberata, demum et ipsa eodem loco, ubi Lucillianus crucifixus fuerat, decollata est.* — Apud Bolland, 3 junii.

- 1) Sanguine mundata ut Ecclesia sanguine cæpit,
Sanguine succrevit, sanguine finis erit.

X. Gruter. in *Polyant. noviss. Tit. Martyr.*

Adimpleo ea quæ desunt, passionum Christi in carne mea.
Coloss., I, 24.

Plantaverunt Ecclesiam sanguine suo. *Brev. Rom.*, III noct.,
Com. Apost.

hare kinderen, zich zoo zeer moesten beijveren, om het op te vangen, en er zoo vurig naar streefden, om het te bewaren in liefde en in eer. Aan hunnen moed is Rome het verschuldigd, dat er de onvergelykbare roem van verkondigd kan worden, tot 's werelds jongsten dag. Als de moeder van vele miljoenen martelaren, neemt zij de eerste plaats in het teeder hart haars godlijken Bruidegoms in, en heeft zij zich onwederspreeklijk de eerste aanspraak verworven op de eerbiedige hulde van het heelal; als meesteres der waarheid, mag zij, zonder vrees van miskennis, met het oog op die bloedige merkteekenen geslagen, voor zich de kinderlijke onderwerping en verootmoediging eischen van een volkomen en onwrikbaar geloof; dat offer toch kan het hoogste verstand haar, zonder zwakheid, brengen, die hulde kan alleen een verwaan dwaas haar weigeren 1).

Alzoo, na het Bloed des Heeren is er geen kostbaarder dan dat der martelaars: ziedaar dus ook de eerste reden, waardoor de heldhaftige ijver der christenen, om het te bemagtigen, wordt gebillijkt en verklaard. De goedheid Gods ten aanzien der kloekmoedige helden-strijders voor zijne glorie, levert er ons een tweeden grond voor op. « Wie mij beleden

1) Ita una Roma mactandis Christi ovibus generale quasi macellum erat. In ea aut imperatores aut praefecti urbis perpetuam christianorum carnificinam exercebant. Nec usquam terrarum christianus sanguis uberius effusus est, quam in una urbe Roma. — Stapleton, *De Magnitud. Rom. Eccles.*, c. VI. — Terra ejus colorata est sanguine martyrum et contexta ossibus sanctorum. — S. Brigit., lib. III.

Sancta es, sanctorum pretioso sanguine Roma,
Nunc, nunc justa meis reverentia competit annis,
Nunc merito dicor venerabilis et caput orbis,
. sanctorum sanguine tineta.

PRUDENT., lib. II, *Contr. Symmach.*

zal hebben voor de menschen — zegt de Koning der martelaren — hem zal ik verheerlijken voor mijnen Vader en voor de engelen » 1). Christus heeft ook deze zijne belofte op schiltrende wijze verwezenlijkt; en, terwijl door alle volken het geheele ligchaam werd bewaard, of anderen, hetzij de asch, hetzij 't hart hunner overledenen, maar nimmer het bloed der dooden in eere hielden, zoo heeft Hij, de God-mensch, den christenen het denkbeeld ingegeven, om, vóór alles, als de kostbaarste relik, het bloed der martelaren op te vangen 2). Dat hebben de christenen van alle landen, maar, in het bijzonder, die van Rome gedaan.

Zij plaatsten dan dat dierbaar overschot hunner broederen, in kleine vaasjes van glas, aarde of brons, buiten hun graf, waar men die altijd vindt, soms nog met vloeiend en rood bloed er in, of ook wel gestold en aan deels heel gebleven, deels gebroken wanden der kruikjes gekleefd 3). Alle twijfel betreffende dit punt wordt derhalve door deze feiten weggenomen.

Vooreerst, als het bloed rood van kleur is gebleven, kan men dan nog zeggen, het is geen bloed? En is het gestold, zoo bestaat er geen scheikundige, of hij kent het middel, om zich volkomen te overtuigen, dat het bloed is, en wel van een mensch; ja, men gaat thans — naar beweerd wordt

1) Luc. XII, 8.

2) Di niuna nazione, che io sappia, fu costume di serbare il sangue, fuori de' primi cristiani, che usarono questa notabile distinzione tanti secoli per alta disposizione del cielo, perche volendolo noi, dopo religione, giusta il detto di Tertulliano: *Semen est sanguis*, etc. — Mazzolari, t. V, p. XI.

3) Zie Boldetti, lib. I, c. XXVIII en XXIX. — Op vele vaasjes leest men zelfs: *Sa, Sang.* (*Sanguis*, Bloed.) *Id.*, *ibid.*, c. XXXVIII.

— met de wetenschap zelfs zoo ver, dat het bloed van mannen en vrouwen naauwkeurig kan worden onderscheiden. Wat daarvan nu ook zij, zoo veel is zeker, dat, ik weet niet hoe dikwerf reeds, proeven zijn genomen met wat er in deze grafkruikjes, veel of weinig, gestold of niet, donkerbruin of rood, was overgebleven, en altijd bleek het, te zijn bloed. Ik zal, tot bewijs daarvan, slechts de getuigenis aanvoeren van iemand, die ten deze wel het meeste geloof verdient.

Leibnitz, protestant, wijsgeer en geleerde van den eersten rang, bevond zich te Rome, waar hij gelegenheid had, om kennis te maken met den beroemden prelaat Fabretti, die met het opzigt over de catacomben was belast. Daar het gesprek op de bloedvaasjes der martelaren kwam, gaf Fabretti aan Leibnitz een stuk van zulk een vaasje, en zeide hem, dat er de sporen van bloed nog duidelijk aan te onderscheiden waren. De geleerde natuurkundige nam het met zich, om er een ernstig onderzoek op te bewerkstelligen, zoodanig, dat er voor hem te dien aanzien niet de minste twijfel overblijven kon. Hooren wij, wat hij-zelf betrekkelijk den uitslag zijner nasporing heeft geboekt: « Ik heb het door mij uit de catacombe van Callixtus meëgenomen stuk van het glazen vaasje, waaraan zich eene roodachtige kleur vertoonde, naauwlettend onderzocht, teneinde met juistheid te weten te komen, of — zoo als thans de natuurkundigen het uitdrukken — die kleur in het rijk der dieren of der delfstoffen te huis behoorde. Daartoe meende ik te kunnen gebruiken eene oplossing van sal ammoniacque met gewoon water, teneinde te beproeven, of ik daarmee een weinig van het glas zou mogen loskrijgen en vloeibaar maken. Dit gelukte mij terstond, en, boven alle verwachting, goed. Dientengevolge heb ik met grond gemeend, dat de bedoelde stof

eerder bloedaardig was, dan dierlijk of aardachtig. Deze toch, als van invretender natuur zijnde, zou, gedurende een zoo groot tijdsverloop, oneindig dieper in het glas doorgedrongen, en stellig niet zoo snel voor eene eenvoudige bevochtiging geweken zijn, enzv. 1). »

En waarom nu hebben de christenen het bloed der martelaren in buiten de grafsteden geplaatste vaasjes bewaard? Blijkbaar alleen daarom, dewijl zij zoodoende de vaderlijke bedoelingen van den godlijken Meester tot volkomen verwezenlijking hielpen brengen, door, namelijk, den bloedgetuigen de glorie te verschaffen, die huu reeds in dit leven was toegezegd. De bloedvaas is een roemrijk teeken, het luidsprekend en onloochenbaar bewijs eener luistervolle geloofsbelijdenis, en dat alzoo geplaatst werd buiten de *loculus*, teneinde voor alle volgende geslachten, — die van de vier hoeken der wereld zouden komen, om de wonderen van het onderaardsche Rome eerbiedig gade te slaan, — luide te getuigen, dat daar een kruisheld rust: en die verwachting is niet ijdel gebleven. Na de vrome stichters en de volijverige bewoners der catacomben, heeft de groote martelarenstad, beurtelings, opperpriesters, koningen, bisschoppen en geloovigen van alle eeuwen, met miljoenen, zien komen neder-

1) *Frustum phialæ vitreæ ex cœmeterio Callixti allatum rubidine tinctum examinavi non nihil, ut facilius discerni posset ejus ea generis esset, et utrum, ut physici hodie loquuntur, ex regno animali, an potius minerali esset profecta. Et venit mihi in mentem uti solutione salis ammoniaci, ut vocant, in aqua communi attentare, uti ejus ope aliquid e vitro separari, atque elui posset. Id vero subito, et supra spem successit. Indeque nata nobis merito suspicio esse sanguineam potius materiam, quam terrestrem, seu mineralem, quæ vi corrosiva prædita, tanto tempore altius in vitrum fortasse descendisset, nec lixivio tam subito cessisset, etc. — Apud Fabretti, *Inscript. antiq.*, c. VIII.*

knielen bij dat overkostbaar bloed. Wie schetst de hulde, waarvan het steeds was, nog is en altijd blijven zal het eerwaardig voorwerp, hetzij in 't duister der gewijde cryptenzelve, hetzij op de schitterende altaren onzer basilieken, in middag-helderen dag? Wie vermeldt de vrome tranen, welke het deed stroomen, de godgevallige gevoelens en denkbeelden, die er door geboren werden? met een woord, wie vermag de glorie uit te drukken, die den martelaren ten deele viel door dat bloed, waarmeê de doorluchtige, de heilige plek werd aangeduid, waar hun gebeente rust?

En, in de daad, de oorspronkelijke acten der martelaren, de getuigenis der kerkvaders, de geschiedenis der in de catacomben bewerkstelligde opgravingen, met een woord, geheel de overlevering, en daarbij deze door het gezag der Kerk gestaafd, dit alles te zamen, bewijst ons, zonder grond voor de minste tegenspraak, wat de bedoeling der eerste christenen ten deze is geweest, en dat de bloedvaas, bij een *loculus* in het onderaardsche Rome geplaatst, altijd als het ontwijfelbaar teeken is aangemerkt, dat daar *een martelaar* ten grave werd gebracht.

Ik zal het niet ondernemen, om hier op te sommen, wat de acten der martelaren ons, met roerenden eenvoud, meêdeelen ten aanzien der verhooren, van den dood en de ter-aarde-bestelling der helden des geloofs. Daartoe zou ik moeten herhalen een en ander, wat reeds boven werd meêgedeeld; voorts diende ik dan Boldetti te laten spreken van af het XXVI tot het XXXIX hoofdstuk van zijn eerste boek, dat wil zeggen, zeven-en-tachtig bladzijden in folio; dan behoorde daar nog bijgevoegd te worden het eindeloos tal van getuigenissen, in de *acten*, door de Bollandisten uitgegeven, verspreid; daarenboven zou men moeten afschrijven de acten van het martelen, door den H. Cy-

prianus ondergaan, en welke Don Ruinart ons heeft meê-gedeeld; behalve ook nog die der martelaren van Ostia, door De Maistre, van de H. Cecilia, door Laderchi, en vele anderen meer. Men moge hieruit opmaken, of er wel één-éénig historisch punt is, door een grooter aantal geloofwaardige bescheiden gesteund en gestaafd 1).

Wat nu de kerkvaders betreft, zoo zien wij vooreerst, dat, reeds zeer kort na de vervolgingen, de H. Hilarius in het algemeen zeide: « Overal heeft men het bloed der gelukzalige martelaren opgevangen en hun eerwaardig gebeente legt dagelijks getuigenis af 2). » Vervolgens deelt hij, namelijk, de wonderen mede, die plaats grepen op der martelaren graf.

Prudentius, die zijne poëzy in het jaar 403 onzer tijdrekening uitgaf, bewondert den moed der geloovigen in het opvangen van het bloed hunner broeders, en zegt bepaaldstellig, dat zij daarmee ten doel hadden, om aan het nageslacht een luidsprekend bewijs achter te laten van hunnen heldhaftigen offerdood. Reeds hebben wij hem die bedoeling hooren uiten bij het bezingen van Sint-Hippolytus zegepraal; ziehier wat hij er van zegt in zijn lofgezag, den H. Vincentius gewijd: Daar snelt van uit de stad de schaar der geloovigen aan; zij omringen het verscheurde ligchaam, dezen, om het op zachte kruiden neêr te strekken, genen, om er de bloedende wonden van te sluiten. De een kust de vele gleuven, door de ijzeren folterhaken langs geheel de oppervlakte van het lijk ingereten; de ander deinst zelfs niet terug, van zijne lippen met des heiligen martelaars

1) P. Secchi, *Lettres sur le Martyre de saint Sabinian*.

2) Sanctus ubique beatorum martyrum sanguis exceptus est, et veneranda ossa quotidie testimonio sunt. *Contr. Const. imp.*, c. VIII, t. II, 367.

bloedwonde te bevochtigen. De meesten doopen lijnwaad in het vergoten bloed, of dat nog uitdruppelt, om dit meê te nemen en bij zich te bewaren als eene bron van genade en van deugd voor hun kroost 1). »

De H. Augustinus, die dat zelfde feit verhaalt, geeft het nog breedvoeriger op: « Men ziet vervolgens de toegestroomde menigte het verscheurde lijk omgeven, de wonden eerbiedig kussen en ze met naauwlettende bewondering gadeslaan; terwijl zij overigens met linnen het bloed des martelaars meêvoeren, als eene voor de nakomelingschap eerwaardige en schuttende relik 2). »

Na den H. Augustinus volgen de HH. Ambrosius en Gaudentius, bisschop van Brescia. De eerste, sprekende over de gelukkige ontdekking van het graf en der stoflijke overblijfsels der beide martelaren, Vitalis en Agricola, drukt zich in dezer voege uit: « Wij hebben er hun voor het geloof ge-

1) Coire toto ex oppido
Turbam fidelem cerneret,
Mollire præfultum torum,
Siccare cruda vulnera.

Ille ungarum duplices
Salcos pererrat osculis:
Hic purpurantem corporis
Gaudet cruorem lambere.

Plerique vestem linteam,
Stillante tingunt sanguine
Testamen et sacrum suis
Domi reservent posteris.

Peristeph., hymn. V, 333.

2) Videres circumstantium frequentiam sancti vestigia certatim
deosculando prolambere, vulnera totius laceri corporis pia curiositate
palpare, sanguinem linteis excipere sacra veneratione posteris profu-
turum. — Apud Ruinart.

storte bloed gevonden, of liever het bloed van hun triomf 1). » Verder, bij het ontdekken der lichamen van de HH. Gervasius en Protasius, bevestigt hij evenzeer, dat hij er het bloed bij heeft gevonden, als het teeken van hun marteldood: « Ik heb alles gevonden, wat men, bij zulk eene ontdekking, slechts wenschen kon, de volledige geraamten *en veel bloed* 2). »

Doch, om ons wel en volkomen te overtuigen, dat dit bloed werkelijk bij de marteling opgevangen werd, hoore men den H. Gaudentius, die tijdens deze ontdekking leefde: « Voor weinige jaren hebben wij gezien, hoe de gelukzalige martelaren Gervasius, Protasius en Nazarius hunne stoflijke overblijfselen door den heiligen priester Ambrosius, in de stad Milaan, hebben laten ontdekken. Wij bezitten hun bloed, besloten in eene vaas; vragen wij dus niets méér, *want wij hebben het bloed, dat van hun lijden tot getuigenis strekt* 3). »

Het zou niet moeilijk zijn, om deze bewijzen nog veelvuldig uit te breiden; doch wij willen ons liever nu nog eens bij de catacomben-zelve bepalen, teneinde, door eenige plaatselijke aanduidingen, te bevestigen, dat de bloedvaas niets anders kan wezen dan een teeken van het martelaarschap. Deze vaasjes, — die er dikwerf zeer armelijk uitzien, en dus volstrekt onbestaanbaar zijn met het denkbeeld van reukwerk of geurige balsemstoffen, — worden altijd in den

1) Collegimus sanguinem triumphalem. *Exhort. ad Virg.*

2) Inveni signa convenientia, ossa omnia integrat et plurimum sanguinis, *Epist.*, lib. VII, *epist.* LIV.

3) Habemus Gervasium, Protasium atque Nazarium beatissimos martyres, qui se ante paucos annos apud urbem Mediolanensem sancto sacerdoti Ambrosio revelare dignati sunt. Quorum sanguinem tenemus gypso collectum, nihil amplius requirentes; tenemus enim sanguinem qui testis est passionis. *Ser. in Dedicat. Bas. SS. 40 Martyr.*

tufsteen, buiten het graf, bevestigd gevonden, en men treft ze alleen in de *loculi* der martelaren aan.

Het bewijs daarvoor is: 1° dat men ze heeft aangetroffen bij een groot aantal grafsteden, die, zeker, van martelaren zijn. Die bloedvazen hebben dus overal dezelfde beteekenis, anders toch zouden ze geen kenmerk meer zijn. Zoo dan werd het lijk van den H. Primitivus, op wiens grafsteen men dit inschrift las: « POST. MULTAS. ANGUSTIAS. FORTISSIMUS. MARTYR. » tevens met de vaas, die zijn kostbaar bloed bevatte, gevonden. Dat zelfde feit had ook plaats in 1725, toen men, onder het hoofdaltaar der basiliek van den H. Clemens, het lijk van Flavius Clemens, een consulaire persoon en christenmartelaar, vond. De grafsteen vermeldt den martelaars-titel, en het binnenste van den *loculus* bevatte het fleschje met zijn bloed. Een ander oud opschrift duidt eveneens aan, dat onder het altaar van den H. Felix op den Aventijnschen berg, het bloed van den H. martelaar Bonifacius in zijne vaas wordt bewaard 1). Een engel, die den H. bisschop Sabinus verscheen, om hem het lijk van den H. martelaar Antoninus aan te wijzen, wees hem daartoe op de bloedvaas, die bij den kloekmoedigen belijder stond geplaatst 2).

Er zou geen einde aan komen, wanneer men al de feiten van dien zelfden aard wilde opsommen, welke de geschiedenis der catacomben oplevert. Wij zullen dus ten slotte enkel nog maar zeggen, dat bij al deze stellige bewijzen nu nog de schriftlijke verklaringen zich aansluiten. De eerste christenen hadden soms, — schoon noodeloos, maar in dit geval, voor ons de hoogst-belangrijke gewoonte, om op de kalkstof,

1) Lupi, *Epitaph. Ser. Martyr.* XXXII.

2) Cum capite abscisso urceum quoque ejus sanguine plenum in testimonium. — S. Anton., pars II, c. XIV, tit. 15.

waarmede de kleine vaasjes ingemetseld waren, het woord SANGUIS, aldus verkort *sā* te griffelen. Zoo schreef men *sā SATVRNI* voor SANGUIS SATVRINI; of ook wel *sang.*, waaruit niets anders dan SANGUIS 1) te lezen is. Immers wilde men daarvoor het woord SANCTUS aangeduid hebben, zoo zou dit eene groote onbekendheid met de oudste christlijke monumenten openbaren, dewijl toch nimmer die titel met den naam der martelaren verbonden is.

Het bewijs daarvoor is: 2° dat de bloedvaas zich nooit bevindt in de gangen der catacomben, die, na den tijd der vervolgingen, voor de geloovigen geopend zijn. De scherpzinnigste navorscher van het onderaardsche Rome, Boldetti, geeft ons in deze bewoordingen de slotsom zijner langdurige ervaring op: « In 1716, onderzocht ik de catacomben van de H. Agnes. Toen ik door mijne gravers het werk der opdelving had doen beginnen, ving men tegelijk den arbeid in verscheiden gangen aan, die, van den bodem af tot in het gewelf toe, met aarde waren gevuld. Wij vonden tot twaalf *loculi*, de een boven den ander, en allen met broksteen of marmerplaten dicht gemaakt. Verscheiden er van waren met grieksche en latijnsche opschriften voorzien; doch in geen enkele kon ik eene bloedvaas of een palmtak vinden, het kenmerkend teeken van 't martelaarschap.

« Ik ging verder, om mij volkomen te overtuigen, of er niet van binnen in de *loculi* eene bloedvaas kon zijn geplaatst, zoo als dit soms het geval wel is 2); en zoo deed ik, onder mijn oog, op één-enkelen dag, ongeveer honderd

1) Zie Bosio, lib. III, c. XXV; Boldetti, lib. I, c. XXXIX; Mamachi, *Origin. et Antiq.*, etc., t. I, p. 462.

2) Come alcuna volta è succeduto ritrovarvela. — Deze uitzondering bewijst te meer, en met nadruk, dat het een vaste regel was, het martelaarsteeken buiten aan den *loculus* te plaatsen.

dier grafsteden openen; doch, het was mij niet mogelijk, er eenig martelaarsteeken in te ontdekken. En zoo dus verzekerde ik er mij van, dat dit gedeelte der catacomben tot het tijdvak van na de vervolging behoorde: de geschiedenis heeft mijn oordeel bevestigd, door mij te leeren, dat werkelijk dit gedeelte der begraafplaats van de H. Agnes van Constantijns regering dagteekent, ja, zelfs van den naast daaraan volgenden tijd.

« Uit dit gewigtig feit, waarvan ik ooggetuige was, leidde ik eene luidsprekende hoogst-belangrijke gevolgtrekking af. Indien de eerste christenen, die zoo na aan de vervolging grensden, zich dusdanig naauwgezet onthielden van eene dergelijke menigte grafsteden met den palmtak of de bloedvaas te kenmerken, wat zij trouwens zoo gemakkelijk hadden kunnen doen, is dit dan niet een doorslaand bewijs, dat de met die kenteekenen aangeduide graven de lijken van geloofshelden bevatten, wier bloed voor Christus heeft gestroomd, en die in een roemvollen kampstrijd de palm der onsterfelijkheid hebben behaald. Indien zulke kenteekenen niet het zinnebeeld van 't martelaarschap waren, waarom zouden dan de christenen ze ook niet op de grafsteden hunner vrienden en bloedverwanten hebben geplaatst? Als zonen en broeders der martelaren, en levende in den tijd der vervolging, waren zij immers niet minder godvruchtig dan hunne vaderen, met wie zij hadden geleefd; zij kenden hunne zeden en gebruiken door en door; daarenboven, gaf de rust, waarin zij leefden, hun al de vrijheid, om, met het meeste gemak, hunnen dierbaren overledenen alle blijken van liefde en teederheid te geven. Zij plaatsten op het graf hunner dooden inschriften, steen- en marmer-platen, en zouden zij er dan geen palmtwijgen en bloedvazen bijgevoegd hebben, wanneer dat dubbelvormig kenteeken tot geene andere aanduiding dan van liefde en erkentelijkheid had gestrekt? En evenwel, hebben zij dit

nooit gedaan! wat valt daaruit af te leiden? ongetwijfeld niets anders, dan dat, in hunne oogen, de palmtak en de bloedvaas uitsluitend het kenteeken waren van het martelaarschap 1). »

Na zoo grondige bewijzen, en na zoo veel onwraakbare getuigenissen, zou men de handtastlijke waarheid-zelve moeten willen loochenen, om aan die eerste christenen het martelaarschap te betwisten, wier grafsteden met de daartoe uitsluitend behoorende kenteekenen zijn toegerust. Zulk eene dwaasheid, echter, late men over voor hen, die misschien nooit heidensche grafsteden zagen, en daar zij nimmer eene grondige studie van grieksche, etruscische en romeinsche begraafplaatsen maakten, nog veel minder in staat of bevoegd zijn, om over onze catacomben te oordeelen. Daarentegen, zullen echte geleerden, die dezen naam wezenlijk verdienen, steeds eenstemmig moeten erkennen, dat de Kerk, door de bloedvaas als het ontwijfelbaar kenmerk van 't martelaarschap aan te nemen, zich ook daarin de getrouwe tolk der rede, der geschiedenis, der wetenschap en der standvastige overlevering van achttien eeuwen betoont te zijn 2).

Dat was het, wat de geleerdste en tevens de zedigste man der eeuw van Lodewijk XIV, Mabillon, deed 3). Dat was het, wat een onzer meest-vereerde landgenooten, de heer Raoul-Rochette, blijvend secretaris der academie van schoone kunsten, lid van de academie der opschriften enzv., eenige maanden vóór onze komst te Rome, gedaan heeft. Zijn, sedert dat tijdstip in de dagbladen van Frankrijk en Italië

1) Boldetti, lib. I, c. II, p. 8.

2) Zie hier vóór het besluit van den H. Stoel, bij het bespreken van den palmtak aangehaald. — Zie ook Boldetti, lib. I, c. XXX, p. 145; en c. XXXI, p. 154.

3) Ejusmodi ampullas sanguine tinctas, martyrum sacrarum reliquiarum certissima indicia esse. *Epist. ad Euseb.*, 2 edit., 49.

openbaar gemaakte brief strekt dien beroemden oudheidkundige tot de grootste eer: want daaruit blijkt, hehalve zijne regtschapenheid, tevens zijne waarheidsliefde en zijn onbegrensden eerbied voor het gezag der Kerk 1).

1) Ziehier dien brief, aan den geleerden pater-jesuit Secchi gericht.

Parijs, den 6 Augustus, 1841.

« Eerwaarde Pater,

« Eene bevriende hand stelt mij in het bezit van uwe *Verhandeling over de christlijke Oudheidkunde*, uitgegeven ter gelegenheid van het ontdekken der stoflijke overblijfsels van den H. martelaar Sabinianus, en ik kan niet nalaten, u kennis te doen dragen van de hooge belangstelling, waarmeê ik dit nieuwe voortbrengsel uwer geleerden ontvangen en gelezen heb. Daarenboven bestaat er voor mij nog eene andere reden, om u deze mededeeling te doen, en die u misschien onvoegzaam zou kunnen toeschijnen, wanneer daarin niet tegelijk de zucht lag opgesloten, om aan uwen geleerden arbeid hulde te doen: ik wenschte, namelijk, een misslag te herstellen, dien ik beging, en waarop gij te regt hebt gewezen. Er is namelijk hier sprake van de glazen vaas, bij wijze van tranenfleschje, buiten aan de grafnis bevestigd en, in de christlijke catacomben, als het onloochenbaar teeken van het graf eens martelaars beschouwd. Ik moet gulweg bekennen, bij het betwijfelen van dit christlijk-oudheidkundig punt, niet genoegzaam de omstandigheden nagegaan en overwogen te hebben, die met het aanbrengen der bedoelde vaas gewoonlijk in naauw verband staan, en volstrekt geene betrekking kunnen hebben met de *reukvaten*, welke men binnen in de grafstede, en, bijgevolg, in de nis, of *loculus*, aantreft. Deze onderscheiding-alleen, naar behooren gewaardeerd, zou voldoende zijn geweest, om de misvatting te verhoeden, waartoe ik gekomen ben, terwijl de getuigenissen der kerkgeschiedenis ten aanzien van het gebruik, bij de christenen in zwang, om, namelijk, door alle in hunne magt staande middelen, het bloed der martelaren op te vangen en te bewaren, mijn twijfel op dat punt volkomen had moeten doen ophouden, vooral na de nieuwe onwraakbare aanbalingen, die thans ook nog tot nader bewijs door u daarbij zijn gevoegd.

« Thans, eerwaarde Pater, nu ik dit alles naauwlettend heb

23 Maart.

Het martelaarschap is voor de canonisatie (heiligverklaring) voldoende. — Toezigt over de catacomben. — Het te-voorschijn-bringen van twee martelaars-lijken uit de catacomben der H. Priscilla. — Zorg, voor de reliquiën gedragen. — Heiligheid der catacomben. — Het aantal martelaren der Kerk in 't algemeen, en van Rome in het bijzonder. (Aanteekening.) — Vaarwel aan de catacomben en aan Rome.

Eene groote vreugde, of, zeg ik liever, een belangrijk voorval, was voor ons heden bespaard: wij zouden tegenwoordig zijn bij het te-voorschijn-bringen van twee martelaars-lijken uit de catacomben der H. Priscilla. Doch, alvorens deze zoo belangrijke gebeurtenis, tijdens ons bezoek in het onderaardsche Rome, te verhalen, is het noodig, hier eerst

gelezen, bestaat er te dezen opzichte niet de minste twijfel meer in mijn geest: ik stem geheel en al, zonder de minste terughouding, met uwe denkbeelden in; en het is, om u deze gulle bekentenis te doen en daardoor mijne begane fout te herstellen, dat ik de pen heb opgevat, meer nog, dan om u de ijdele voldoening te verschaffen van door mij de kennis en de scherpzinnigheid te hooren prijzen, die in geheel uwe geleerde « *Verhandeling* » heerschen. Na deze verklaring, die, mijnerzijds, zeker, volmaakt vrijwillig is, — ofschoon, na wat ik, op blz. 12, als op mij toepassijk achtte, het spreken mij eenigermate noodzakelijk toeschijnt — zoo zult gij, eerwaarde Pater, mij wel vergunnen, u te zeggen, dat ik reeds eene oordeelvelling had teruggenomen, die mij, ten aanzien harer gegrondheid, steeds zeer in twijfel liet; immers, ziehier, hoe ik mij, blz. 253 der oorspronkelijke uitgave van mijn *Tableau des Catacombes*, in 1837, te Parijs uitgegeven, uitdrukte: « De geschilderde glazen » vazen staan voorop bij de voorwerpen der christlijke oudheid, welke » men in de catacomben heeft gevonden. Zonder te spreken van de » meestal met den naam van *tranenfleschjes* bestempelde vazen, en » die, volgens het algemeen gevoelen der romeinsche oudheidkundi- » gen, tot het bewaren van martelaarsbloed dienden, weshalve deze

de juiste gevolgtrekking van wat uit al het vroeger gezegde voortvloeit, op te maken en vast te stellen. Twee feiten zijn onwederlegbaar bewezen: de uiterste zorg, welke de opperpriesters besteed hebben, om de acten der martelären te krijgen, en de blakende ijver der geloovigen in het bezoeken der bloedgetuigen, tijdens zij gekerkerd waren, alsmede in het hen vergezellen naar de strafplaats, waar zij hun kostbaar bloed opvingen. En wat nu vloeit uit dit tweeledig feit voort? of, met andere woorden: wat had er na den dood der slagtoffers plaats? Op wiens gezag werden de teekenen van het martelaarschap bij het graf der bloedgetuigen geplaatst? Hoe weten wij met zekerheid, dat er bij deze plaatsing noch aan bedrog, noch aan vergissing viel te denken, en dat de palmtak en de bloedvaas, op zich-zelfen, en zonder dat er

»dan ook, onder den naam van *ampolla di sangue* (bloedvazen), een zoo »groot gewigt verkregen hebben, zijn er ook nog anderen, enz. »

« Ik bragt dus, zonder eenige tegenbedenking, het gebruik ter sprake, wat men gewoon is, aan de hier bedoelde vazen toe te schrijven; en, dien ten gevolge, onthield ik mij dan ook, om daarover nit te weiden, even als over andere voorwerpen der christlijke oudheid, wier aanwending meer of min regtstreeks met eenig ongewijd gebruik kon zamenhangen, doch waartoe de *ampolla di sangue*, als werkelijk en indedaad van gewijde toepassing zijnde, niet in het minste verbaad staat. Zoodanig dus was toen reeds mijn gevoelen, maar het vorderde altijd nog eene nadere en grondige bevestiging, na rijk beraad met mij-zelfen; daartoe, evenwel, ben ik thans, eerwaarde Pater, door uwe overtuigende voorlichting gebragt, en ik acht mij derhalve verplicht, om daarvan openlijk de getuigenis af te leggen, door, namelijk, u deze verklaring toe te zenden, waarmee gij vrij moogt handelen, zoo als het u meest-gepast toeschijnen zal.

« Verschoon, eerwaarde Pater, de vrijheid, welke ik mij veroorloofd heb, te nemen, en aanvaard welwillend de betuiging van den eerbied, waarmee ik teeken enzv.

« RAOUL ROCLETTE. »

eenig wonderwerk bijkwam, voldoende zijn, om op zulk een plek de asch eens martelaars godsdienstig te vereeren? Door deze verschillende vraagpunten met enkel daadzaken te beantwoorden, zal de wijsheid der Kerk in haar bewonderenswaardig karakter zich wederom, als in alles, glanzend vertoonen, terwijl wij daarbij ruimschoots over de maar al te weinig bekende schatten onzer eerbiedwaardige oudheid zullen hebben te beschikken.

Zoodra dan de christenen, die van de marteling hunner broeders onverschrokken getuigen waren, het vergoten bloed met doeken en sponzen hadden opgenomen, zoo drukten zij het in kleine glazen, aarden of andere vaten, die goed dicht van stof waren, zorgvuldig uit. Volgens de oudste gedenkstukken kennen wij hen zelfs als voerende de verminkte lijken of ledematen der slagtoffers met zich mede, om ze met eigen hand te begraven, of aan de grafdelvers op te dragen, teneinde die dierbare overblijfsels in de *loculi* der catacomben ter aarde te bestellen. Met het lijk van den martelaar bragten zij tevens ook de vaas aan, die zijn bloed bevatte; of, wanneer hij op eene onbloedige wijze het leven verloor, dan voegden zij er een getrouw verslag bij van de wijze, waarop de marteling was geschied. Geen der gangen van het onderaardsche Rome, die niet duizend en nogmaals duizendwerf dat zelfde feit, bij herhaling, staft.

Intusschen blijft de vraag, of de christenen, alleen daardoor, dewijl zij van den dood eens broeders getuigen waren, op eigen gezag, op zijn graf de teekenen mogten plaatsen, dat hij als martelaar gestorven was? Voorzeker, neen; zulk eene handeling vorderde de kerklijke tusschenkomst, want zij sloot de heiligverklaring van den overledene in 1); en in

1) Honor tributus martyribus in Ecclesia primitiva... pars quaedam religionis fuit, et quin cultum religiosum involverit, nihil est

zulk eene aangelegenheid is alleen het gezag der Kerk bevoegd. Alvorens dus de bloedvaas bij het graf geplaatst werd, of men een palmtak op den lijksteen ingrifte, moest men daarover met het kerklijk gezag te rade gaan; en dat dit ook geschiedde, hiervoor zou zelfs het gezond verstand pleiten, al wierd door onwraakbare getuigen het feit niet volkomen gestaafd.

De ijver der bisschoppen van Azië, van Africa, van het Oosten en van het Westen, om de *acten der martelaren* magtig te worden, is algemeen bekend: getuige de *geschiedenis van Eusebius*, de *brieven der kerken van Vienne en van Smyrna*, de *levensgeschiedenis van den H. Cypriaan*, door zijn diaken Pontius te boek gesteld 1). Men mag het er voor houden, dat die ijver op nieuw ontgloeide, toen de H. paus Fabianus, in het jaar 258, aan al zijne mede-bisschoppen beval, dat zij die kostbare denkstukken toch met de grootste zorg zouden verzamelen 2). Overigens waren in dit, als in alles, de opperpriesters van Rome de eersten, om het voorbeeld te geven. Wij zagen den H. Clemens, in de verschillende wijken van Rome, no-

dubitandum. — Bini, *Dissert. II, de Litter. Encycl.*, c. III, apud Bened. XIV., *de Beatif.*, c. III.

1) Testatur moribus jam receptum fuisse, ut non solum nobilium, sed etiam plebeiorum martyria adnotarentur: « Ut cum majores nostri plebeis et catechumenis martyrium consecutis tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum multa, aut prope dixerim pene cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fueramus, pervenirent. » — N. I, apud Bened. XIV., *ubi supra*.

2) In sua prima epistola decretali episcopus admonet, ut collectioni Actuum martyrum invigilent; *quod etiam vos omnes agere monemus*; et deinde præcipit: et ideo fidelissimis hæc negotia committi præcipimus, ne aliqua in eis illusio inveniatur. — Apud Bened. XIV., *ibid.*

tarissen aanstellen, die bepaald belast waren met het zorgvuldig opsporen en verzamelen van zelfs de geringste bijzonderheden, tot het uiteinde der martelaren betrekking hebbende. In het jaar 237, zien wij den H. paus Anterus zich liever ter dood laten brengen, dan die eerwaardige acten over te geven, waarvan Rome, sedert zijne optreding de verzameling bezat 1).

En waaruit sproot die algemeene bezorgdheid nu voort? Is het niet duidelijk, dat eene zoo groote onzigtigheid en zoo vele nasporingen alleen ten doel hadden, om de ware martelaren te leeren kennen, en om de minder bevoegde magt toe te lichten, bij het oordeel, dat door haar daarover werd opgemaakt? Raadpleegt men te dien aanzien de geschiedenis, dan antwoordt zij daarop toestemmender wijs. In sommige gedeelten der christen-wereld waren het alleen de bisschoppen en de synode, in andere de primaten, die beslisten, of er een Heilige méér aan de geloovigen ter vereering gegeven worden zou 2). Vóór deze beslissing was het niemand geoorloofd, een

1) Acta martyrum quæ a notariis excipi et scriptis fideliter mandari Clemens jussurat, ab iisdem diligenter exquisivit, ac ne interirent, neve ab ethnicis corrumperentur, in Ecclesiæ tabulario voluit reponi. Quamobrem a Maximo præfecto ad mortem datus est. — Euseb., lib. VI; Bar., *An.* 238; Sandini, *Vit. Pontif.*, p. 34; Bened. XIV, *ubi supra*.

2) Zie Bellar., *De sanct. Beatif.*, lib. I, c. VIII; Lupus, *In Notis ad IV. Concil. Rom.*, t. III, p. 363; Suarez, *In Notis ad S. Lini Oper.*, p. 703; Du Saussay, *In Apol. Theolog. pro sanct. Cultu*, p. 32; *ad calcem Martyr. gallican.* — De geleerde bisschop drukt zich in dezer voege uit: Verum ex selectiori venerandæ antiquitatis penu, quin et exquisitori Patrum testimonio, hoc jus non ita passim creditum, sed majoribus prælatis duntaxat concessum fuisse, certo liquidius apparet. Moris enim erat ut cum aliquis martyrio occubuisset, rem gestam scriberet Episcopus, sub cuius ditione hoc accidisset, ad Primatum Episcopum a quo mature adhibitis in concilium Episcopis, an inter martyres is esset recipiendus,

martelaar godsdienstig te vereeren, en, bij gevolg, zijn graf te versieren met de teekenen van den triomf. Te dien aanzien hebben wij eene alles afdoende getuigenis, hierin namelijk, dat Lucilla, eene zeer vermogende dame, door den aartsdiaken Cecilius verrast werd op den oogenblik, dat zij, vóór de Communie, het gebeente kuste van een door het gezag der Kerk, als 't ware, nog niet geijkten martelaar. De diaken berispte haar zeer ernstig, en, in hare verholgenheid daarover, scheidde zij zich van de gemeente af 1).

Ziedaar den onveranderlijken kerkregel, door de verschillende christen-gemeenten, zoowel in het Oosten, als in het Westen, bestendig in acht genomen. En zou dan Rome daarin een anderen weg zijn gevolgd? Zou de moeder en meesteres aller kerkgemeenten zoo wijze voorschriften in den wind geslagen en aan de geloovigen-zelfen een heilig regt prijs gegeven hebben, dat alleen aan het oppergezag toebehooren kan? Om ten aanzien van dit punt nog maar

decernebatur. — De II. Augustinus hevestigt dit gevoelen, *In Breviculo Collationum cum Donatistis Coll. III, c. XIII.* De acten der martelaren aanduidende, die naar het Primaat overgebracht moesten worden, zegt hij: « Recitarunt etiam rescripta Secundi Tingitani ad eumdem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narravit in Numidia persecutores quid egerint, et qui comprehensi, et multa mala passi et gravissimis suppliciis excruciatii et occisi sunt, eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, tandem eos non tradidisse Scripturas sanctas. »

1) Cum correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset, quæ ante spiritualement cibum et potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris libere dicebatur, et cum præponeret os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed nondum vindicati, correpta cum confusione irata recessit. — Opt. Milev., lib I, *Adv. Parmen.* — Vindictos ergo volebant martyres, id est ab Episcopis agnitos et approbatos. — Mabill., *Præf. in Secul. V., Ordin. S. Bened.*; *Benedict. XIV., De Beatif.*, c. II.

een schaduw van twijfel te kunnen overhouden, zou men moeten vooronderstellen, dat de pausen der eerste drie eeuwen, noch verstand, noch vroomheid, noch godsdienstijver bezaten. Intusschen weet heel de wereld, dat al hunne woorden louter wijsheid ademden, en dat hun leven even heilig was, als hun dood een toonbeeld van heldendengd.

Welnu dan, zij vestigden te Rome, van den beginne af aan, een ligchaam van notarissen, die, in verband met de wijkdiakenen en de onder-diakenen, belast waren met het zorgvuldig en naauwlettend inwinnen van alle mogelijke narigten, de martelaren betreffende; en later zien wij henzelfen liever onder de gruwlijkste folteringën sterven, dan die kostbare en eerwaardige bescheiden aan hunne vervolgers af te willen staan. En vanwaar nu zooveel en zoo groote zorg daarvoor? Is het niet klaar en duidelijk, dat te Rome, zoowel als elders, in de andere gemeenten, die nasporingen enkel ten doel hadden, om het leven der martelaren bekend te maken, en teneinde te staven, dat zij gestorven waren voor het geloof? Wanneer alzoo, in al de gemeenten van het Oosten en Westen, alle die narigten te zamen de processtukken uitmaakten, waarover het kerklijk oppergezag de eindsbeslissing had uit te spreken, moet men dan niet aannemen, dat zij te Rome dezelfde strekking hadden? En nu weten wij, dat het teeken, waarmee Rome de martelaren onderscheidde, dat wil zeggen, ze hunnen broederen ter godvruchtige vereering voorstelde, bestond in het plaatsen van eene bloedvaas bij hun graf. Dát was de einduitslag van alle ingewonnen narigten, van alle voorzorg, van al het onderzoek, zoo naauwlettend, door de pausen ingesteld. En nu zou men wel hebben aangenomen, dat die-zelfde pausen, zorgloos en pligtvergeten, aan de willekeur van elk en een-iegelijk zouden hebben prijs gegeven het regt van bij de grafsteden,

naar eigen goedvinden, het gewettigd teeken te plaatsen van het heilig martelaarschap? Waar zou zulk een onzin heenleiden?

Doch, er is meer: zou zulk eene handelwijze niet geheel de hiërarchische orde van zaken onderstboven hebben gekeerd? zou, zodoende, niet het herdersambt op de kudde zijn overgebracht? zou, op die wijze, niet, in het openbaar, het geloof en het vertrouwen in de martelaren volkomen zijn ondermijnd? Terwijl al de bisschoppen der wereld zoo groote voorzorgs-maatregelen zouden genomen hebben, om zich nopens de echtheid van het martelaarschap volkomen te vergewissen, en voorts voor zich-alléén het regt behielden, om in zulk eene gewigtige zaak uitspraak te doen, onder streng verbod van eenige vereering hoegenaamd, zoo lang zij niet hadden beslist, — zouden dan de opperhoofden en toonbeelden van alle bisschoppen het oordeel over diezelfde aangelegenheid aan het goedvinden hebben prijs gegeven van den grooten hoop? Is er iets dolzinnigers uit te denken? Zou dat niet reeds de tijdgenooten roekeloos hebben blootgesteld aan grove misvattingen en hen in groot gevaar gebracht hebben, om, door het huldigen en vereeren van onwaardige personen en voorwerpen, terug te vallen in de dwaalleer, voor wier uitroeijing zij den dood hadden ondergaan? En zou, zoo doende, niet tevens geheel de nakomelingschap, ten minste stoflijk, aan diezelfde gruwelijke dwaling ten offer zijn gebracht? En zóó iets zouden de stehouders van Christus gedaan hebben? Ik vraag u, is dat vereenigbaar te achten met de heiligheid van hun ambt?

Wegens het plegen van zulk een gruwel zouden zij, overigens, ook nog te minder verschoonbaar wezen, daar het voor hen nog oneindig gemaklijker was, dan voor de overige bisschoppen, om die heilige verpligting van hun

herdersambt na te komen: immers, er behoefde enkel be-
wezen en gestaafd te worden, dat de ter dood gebragte in
het geloof, ten einde toe, kloekmoedig had volhard. Om dit
te bevestigen, waren slechts weinige oogenblikken noodig.
De afgevaardigden van het pauslijk oppergezag, de priesters,
de diakenen, de subdiakenen, de notarissen, de grafdelvers,
de bewaarders der catacomben, — zoo te regt *cubicularii*
[kamerheeren der martelaren] genoemd — bevonden zich,
gedurende de vervolgingen, altijd in de verschillende wijken
van het onderaardsche Rome, waar beurtelings ook de
pausen-zelve, lange jaren hebben gewoond 1).

Welnu, men bevindt zich in de hitte der vervolging: er
vallen slagtoffers in menigte; de geloovigen hebben hunne
kostbare overblijfselen zien te bemagtigen en die, onder
beschutting van het nachtelijk duister, naar de catacomben
heengebragt. « Wie brengt gij daar aan? vraagt de paus,
of zelf, of een zijner vertegenwoordigers. — Het is een
onzer broeders, zoo antwoordt men. — Hoe weet gij dat?
— Wij hebben hem in den kerker bezocht, hem voor de
vierschaar gevolgd, hem vergezeld tot aan den voet van
het schavot. — Hebt gij hem hooren veroordeelen? — Wij
hebben zijn vonnis gehoord: hij is veroordeeld, omdat hij
christen was. — Hoe is hij gestorven? — Hij heeft tot den
einde toe volhard, en voor het geloof den dood ondergaan:
ziehier eene vaas met zijn bloed. » Zoodanig nu is, op
meerdere bijzonderheden na, die door de notarissen, de
diakenen of diakonessen worden opgegeven, in korte trekken,
de verklaring, welke men te dezer zake vindt afgelegd.

1) Zie Bar., *An.*, van af A°. 60 tot A°. 306; Sandini, *Vit. Pontif.*; Bosio, zoo dikwerf in de *Geschiedenis der Catacomben* enzv. aangehaald.

Dat alles geschiedde in het openbaar; de getuigen zijn talrijk en onwraakbaar: eensdeels hebben zij, ter verkrijging der zekerheid van het door hen vermelde feit, hun leven gewaagd; en anderdeels brengen zij, als tot een handtastlijk bewijs der waarheid er van, de bloedvaas, ter staving mede. Wat schijn zou er nu toch wel kunnen bestaan, dat zij zich schuldig hadden willen maken aan een heiligschennend bedrog, zij, die misschien den volgenden dag reeds, op hunne beurt, eveneens, als martelaren voor de vierschaar van den Opperregter zouden moeten verschijnen? En, zoo zij dat geweld hadden, zouden zij het dan nog hebben kunnen doen? Zou, onder zoovele stemmen, er zich geen enkele ter ontmaskering van de leugen hebben verheven? Neen, veeleer mogen wij aannemen, dat nooit eenige getuigenis in plegtiger oogenblik en omstandigheden, of door onberisplijker getuigen is afgelegd. Door de tweeledige verklaring, zoo der getuigen, als der bloedvaas, is het feit der marteling gewaarborgd: het gezag der Kerk spreekt er voorts de bevestiging van uit. Met het verwinnend teeken bestempeld, zal nu voortaan het graf van den christen-held het altaar der Offerande wezen, en hij-zelf het voorwerp der godsdienstige vereering zijner broeders, tot aan den jongsten dag 1).

Uit deze wijze van behandeling, — door het gezond verstand tevens aangeduid, en evenzeer door de algemeene

1) *Ideirco Ecclesiarum antistites magnâ semper solertiâ summoque studio caverunt, ne cui religiosum hunc cultum decernerent, qui suo reipsa merito maclandus hoc honore dignus non esset, ejusque rei gratia invigilarunt, ut ex certis indiciis merita uniuscujusque judicarent et causam martyrii vitamque martyris penitus innotescerent.* — *Bioi, Dissert. II, de Litter. Encyc., c. III; apud Bened. XIV, De Beatif., c. III.*

kerktucht en de oorspronkelijke monumenten gestaaft, — vloeit dus van zelf voort, dat nooit eene bloedvaas willekeurig bij *eenigen locus* der catacomben geplaatst werd; dat alleen het wettig gezag tot de plaatsing van dit wettelijk bewijs magtigde, met andere woorden, dat de Kerk van Rome, even als de gemeenten van Azië en van Africa, — de paus en de bisschoppen beiden evenzeer — van den beginne af aan, het daadwerkelijke kerkgezag uitoefenden, om hare kinderen te *canoniseren*, en welke bevoegdheid in geenen deele aan de gewone geloovigen vrijgelaten bleef.

Vandaar nu eene tweede gevolgtrekking. Als steunende op alle soorten van geologische, archeologische en historische gronden, hebben wij gezegd, dat de catacomben van uitsluitend christlijken oorsprong zijn; en, verder, betoogden wij, dat zij nooit tot begraafplaats van heidenen, joden, en afvalligen hebben gediend, zoodanig, dat er enkel katholieken in werden bijgezet.

Doch, zelfs toestemmende den half-christlijken en halfheidenschen oorsprong der catacomben; en, daarenboven, aannemende, dat de eerwaardige martelaren-stad door de bijmenging van enkele heidenen of afvalligen zou kunnen zijn ontheiligd geworden, ook dan nog blijft het onwederlegbaar bewezen, dat de gewijde reliquiën, waarmee Rome hare basilieken en de tempels der geheele wereld verrijkt, voor volkomen echt moeten worden gehouden. De palmtak en de bloedvaas, op uitsluitend gezag der opperherders, naast zekere grafsteden geplaatst, blijven er bestendig als onwraakbare getuigen en gedenkteekenen der waarheid bij, dat dáár een martelaar rust; en alléén het gewijde gebeente, waaraan het een of ander dier onbetwifelbare gedenkteekenen gehecht is, wordt aan de godvruchtige ver-

eering der geloovigen voorgesteld. Ziedaar dan nu een dier duizende wegen, waar langs men zich geleid voelt, om van Rome te zeggen, wat Baco in het algemeen betrekkelijk de Godsdienst zeide: « Een weinig wetenschap verwijdert er ons van, maar véél wetenschap brengt er ons weder toe terug. »

In den loop van dit wetenschappelijk onderzoek heb ik doen uitkomen, dat de heiligverklaring der bloedgetuigen van het christendom geen ander bezwaar opleverde, dan alleen het volledig bewijs vast te stellen, dat zij werkelijk den marteldood hadden ondergaan. Hierbij zijn echter eenige toelichtingen van het uiterste belang. Naarmate de echtheid der eerwaardige reliquiën van het oneraardsche Rome te zekerder bevestigd moet worden, zoo blinkt daardoor dan ook de diepe wijsheid van den H. Stoel te helderder uit. Het martelaarschap ligt in den heldenmoed der liefde geworteld; het is een doopsel in 't bloed, dat alle zonden uitwischt, en hem, die het ontvangt, onmiddelijk deelgenoot der eeuwige heerlijkheid maakt: ziedaar, wat, op dat punt, alle eeuwen door, de onveranderlijke leer der katholieke Kerk is geweest. Van af hun laatsten snik, heeft zij altijd de martelaren aangeroeven, maar nooit voor hen gebeden. Door voor hen nog te bidden, zou zij gemeend hebben, dat hun, zoowel als God-zelfen, een hoon zou zijn aangedaan 1).

« Ongetwijfeld, — dus gaat Benedictus XIV. voort — wanneer wij de monumenten der eerste Kerk naauwlettend gadeslaan, en zelfs als wij die van eene minder-oude dagteekening raadplegen, dan zal het niet moeilijk zijn, om te ontdekken, dat men, ten aanzien der martelaren, zich niet slechts met hun sterven, als zoodanig, en met de oorzaak

1) Injuriam facit martyri, qui orat pro eo. — S. Cyp., *Ad Martyr.*

daarvan, — bijgevolg met hun heilig afsterven — heeft bezig gehouden, maar ook nog, daarenboven, met de deugden, waarvan hun leven het bijzonder toonbeeld was geweest. Echter valt daaruit niet af te leiden, dat dit laatst-bedoeld onderzoek, bij het behandelen der kwestie eener heiligverklaring, voor den martelaar noodig was, alsof zijn heldhaftig sterven niet alleen voldoende geweest ware, om hem, die voor Jesus Christus, als bloedgetuige, stierf, de gloriekroon te doen verwerven, maar dat hij, bovendien, ook nog, gedurende zijn leven, door alle christen-deugden moest hebben uitgemunt 1). »

Na een groot aantal voorbeelden te hebben aangehaald, ten bewijze, dat de Kerk daarin standvastig op dezelfde wijze te werk ging, voert de geleerde opperherder de volgende woorden aan van Bellarminus, welke hij tot de zijne maakt, te weten: « Wanneer het slechts vast staat, dat iemand waarlijk martelaar is, aarzelt de Kerk niet in 't minst, om hem onder de gelukzaligen en heiligen te rangschikken, zelfs al ware hij, vóór zijn martelaarschap, in allen deele een misdadiger geweest. Voorwaar, de belofte des Heeren is van algemeene strekking en toepassing:

1) Si antiquiora Ecclesiae monumenta percurramus atque etiam si ad nonnulla non adeo antiqua manum admoveamus, difficile profecto non erit reperire, actum fuisse in causis martyrum non solum de *martyrio* et *causa martyrii*, et sic de pretiosa eorum morte; sed etiam de virtutibus, quibus, dum vixerant, floruerunt: absque eo quod hinc ioferator necessitas in virtutes ipsas inquirendi in omnibus et singulis martyrum causis; ita ut pro martyre declarando minime sufficiat mors pro Christo constanter recepta; sed praeterea necesse sit, ut ante passionem martyr in virtutibus theologicis se consuetudine exereuerit. *De Beatif.*, etc., lib. I, c. XXIX, in-fol., edit. Venet., 1788.

« Al wie mij beleden zal hebben voor de menschen, ik zal hem verheerlijken voor mijnen Vader 1). »

Alzoo zijn, voor de martelaren, de zogenaamde theologale, of christen-hoofd-deugden nooit tot hunne heiligverklaring eene onvermijdelijk-gevorderde noodzakelijkheid geweest. Dat-zelfde geldt eveneens de wonderwerken.

« Wat over de christen-hoofd-deugden gezegd is, voegt Benedictus XIV. er bij, betreft mede de mirakelen. De oude monumenten getuigen wel, dat daarop, bij de heiligverklaring, acht werd geslagen, maar geenszins, dat zij daartoe een noodzakelijk vereischte of voorwaarde waren 2). » De onwrikbare leer der Kerk ten aanzien van dit punt wordt vervolgens, in de toepassing, met eene menigte voorbeelden gestaafd. Ten slotte voert de groote paus de schoone woorden aan van den H. Eulogius, aartsbisschop van Toledo, zelf een martelaar, die zegevierend de dwaling bestrijdt van hen, die meenen, dat er wonderwerken noodig zijn, ter heiligverklaring der heldhaftige bloedgetuigen des geloofs 3).

Wat, van den beginne af aan, de regel en de wetgeving der Kerk waren, dat zijn ze nog, tot op den huidigen oogenblik toe. Zij kan de martelaren heilig verklaren, zonder uitwendige teekenen van de christen-hoofd-deugden, en

1) Dummodo constet, aliquem esse vere martyrem, Ecclesia non dubitat eum inter sanctos et beatos numerare, etiamsi ante martyrium multis flagitiis coopertus. Promissio enim Domini generalis est, *Matth. X, XXXII*: Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo. *De Indulg.*, lib. I, c. 11, n. 9, pars 4.

2) Quæ dicta sunt de virtutibus in causis martyrum, dici etiam possunt de signis et miraculis; hoc est de eis in antiquis Ecclesie monumentis habitam fuisse rationem, cum de martyrio agebatur et ejus vindicatione absque eo, quod hinc inferri possit eorum necessitas, ut quis pro martyre coleretur. — *Id.*, *ibid.*

3) Boldetti, lib. I, c. XXV, p. 122.

zonder eenig wonderwerk. Sedert het pontificaat van Urbanus VIII., week zij evenwel van dien grondregel af, zonder dat men daarom hieruit mag besluiten, alsof zij hare vorige gedragslijn te dien aanzien zou wraken, en thans voor onmisbaar achten, wat zij, gedurende zoovele eeuwen, slechts als eene bijzaak had beschouwd. Dit toch is volstrekt niet het geval 1); maar pleit, integendeel, alleen voor de bewonderenswaardige wijsheid, die haar kenmerkend onderscheidt.

Hooren wij haar-zelve daaromtrent hare gedachte uitdrukken: « Ongetwijfeld heb ik het regt, om onder het getal der heiligen te plaatsen mijne kinderen, die voor den naam van Jesus Christus heldhaftig den dood hebben ondergaan: hunne kloekmoedige getuigenis, bezegeld met hun bloed, is voldoende, om hun eeuwig heil te verzekeren. Wel-bewezen mirakelen, door hunne tusschenkomst te weeg gebracht, zetten, voorzeker, hunne heiligheid een nieuwen luister bij. Die uiterlijke bewijzen sluiten zelfs de vermetelste verguizers en miskenners der Kerk voor goed den mond. Immers, eenerzijds, is de heiligverklaring van een martelaar geen noodzakelijk iets, en ik kan er mij van onthouden, zonder aan een mijner pligten in 't minst te kort te doen; terwijl, van den anderen kant, ketters en booswichten, thans talrijker dan ooit te voren, gestadig gereed zijn, om mijne daden te berispen, en mij te beschuldigen van bijgeloof en bedrog, in de hoop, dat zij mij het vertrouwen en den eerbied der geloovigen daardoor zullen weten te ontrooven.

1) *Series hæc monumentorum ostendit quod, licet nunquam editum fuerit generale decretum de necessitate miraculorum in causis martyrum pro obtinenda beatificatione aut canonizatione; nunquam tamen formalis beatificationis et canonizationis honores martyribus indultos fuisse a Sede Apostolica, nisi ad approbationem martyrii miracula accessissent. — Bened. XIV, ibid., c. XXX, n. 9.*

Doch, ter voorkoming dier ramp, zal ik voortaan, bij het proces der heiligverklaring, bewijzen vorderen, waarvan gelukkiger eeuwen dan de onze noch de noodzakelijkheid, noch de aanwending hebben gekend 1). »

Overigens zijn er toch ook nog bewijzen van versche dagteekening, dat de H. Stoel zijn oud regt in geenen deele heeft laten varen, en dat zij zich volstrekt niet verplicht acht, om in ieder geval toe te geven aan en zich te schikken naar de dwingelandige eischen van het heden-daagsche ongeloof. Ik zal, te dien aanzien, onder velen, alleen maar wijzen op de thans aanhangige kwestie der martelaren van China en Cochinchina. Dit toch is, ten deze, zeker, genoeg.

Middelerwijl was het tijd geworden, om ons naar de catacomben heen te begeven. Wij namen den togt derwaarts aan, onder geleide van de hier voorafgaande nasporingen, die ons gemoed met eerbied voor de Kerk hadden vervuld en de echtheid der heilige reliquiën volkomen overtuigend waarborgden. Monseigneur Castellani, met het toezigt over de catacomben belast, had de beleefdheid, ons kennis

1) Tutiozem esse sententiam quæ miracula exposcit, cur erit recedendum ab opinione tutiore in causa non necessaria, sed arbitraria, hoc est quæ non debet ex necessitate a Romano Pontifice defini obloquentibus potissimum hæreticis adversus nostrorum martyrum canonizationes. nostrisque catholicis passim adhortantibus, ut ad eas procedatur, servatis servandis, adhibitaque quacumque diligentia, nec ulla prætermissa, quæ certitudini judicii conducere possint. . . . Minime culpanda, quæ potius maxime commendanda est Ecclesiæ Romanæ consuetudo, quæ crescente hominum malitia, ad obstruendum os loquentium iniqua, in re tanti momenti nova induxit experimenta, quæ antiquioribus temporibus charitate plenis, et malitia vacuis usu non erant. — Id., ibid.

te geven, dat er heden eene plegtige opdelving van heiligen-overblijfsels zou plaats hebben, waartoe de voortreffelijke bisschop ons welwillend ter bijwoning uitnoodigde. Tegen 10 ure reden wij, met drie koetsen, van het paleis Conti af. In de voorste koets zaten de prinsen van Spanje, zonen van Don Carlos; wij namen in de twee overige plaats. Een vierde rijtuig kwam later aan; daarin was gezeten de jonge broeder van den koning van Napels, die zijne opvoeding aan de academie der edelen ontving. Wij trokken de *Salariapoort* uit, en kwamen, na een vrij moeilijken togt, altijd door wijngaarden heen, eindelijk, bij den ingang der catacomben van de H. Priscilla aan.

Doch, waarom bevond de waardige bisschop zich dáár, en hoe kwam hij te weten, dat er een martelaars-graf was ontdekt? De algemeene bewaring der catacomben is aan den kardinaal-vicaris toevertrouwd. De sakristij-prelaat van het apostolisch paleis is zijn eerste onder-beampte, en meer bijzonder met het toezicht en de bescherming van het onderaardsche Rome belast. Onder diens orders staan wederom verscheiden geestelijken, *Gedeputeerden der Catacomben* genoemd. Deze duiden de begraafplaatsen aan, waar de opdelvingen moeten geschieden; zij leiden en bewaken de werkzaamheden der grafdelvers, die twintig of dertig in getal zijn, allen mannen van ervaring en trouw. Het is hun, even als ieder ander, onder straffe van excommunicatie, verboden, een voorwerp aan te raken, of iets, hoegenaamd, uit de catacomben meê te nemen. Hun arbeid, een vroom werk zijnde, wordt uit de kas der huwelijks-dispensatiepenningen betaald.

Wanneer zij bij het opgraven der galerijen een *loculus* ontdekken, waarvan zij vermoeden, dat het een martelaars-graf kan zijn, zoo geven zij daarvan aan den bij-

zonderen gedeputeerde der catacombe kennis, die zich dan ook terstond naar de aangeduide plaats heen begeeft, het graf uiterst zorgvuldig onderzoekt, en zich overtuigt, dat alles volkomen in zijn geheel en onaangeroerd is gebleven; vooral verzekert hij zich, of de noodige ken-teekenen van het martelaars-graf aanwezig zijn, waarna, op hunne beurt, ook de kardinaal-vicaris en de bisschop-sacristijn worden gewaarschuwd, die den dag bepalen, waarop men het graf te openen heeft. Met erkentlijkheid zij het hier gezegd, dat zij immer zoo goed zijn, eenige vreemdelingen, die zich te Rome bevinden, daarvan te doen onderrigten. De H. Stoel laat nimmer eene gelegenheid voorbij gaan, die geschikt is, om aan de wereld te toonen, hoe uiterst omzigtig en voorzigtig hij te werk gaat bij het opdelven en erkennen der reliquiën, door de Kerk aan de geloovigen ter vereering voorgesteld.

Vandaar, dat wij dan ook reeds aan den ingang der Sinte-Priscilla-begraafplaats den prelaat-sacristijn aanwezig vonden. Ons bevoorregt gezelschap bestond uit vijftien personen, met inbegrip van den gedeputeerde der cataomben, van den bisschop van Porphyra en van pater Marchi. Met brandende toortsen en een voorraad van kaarsen, om zoo noodig, ontstoken te kunnen worden, gingen wij tot op vijftig voet beneden den beganen grond naar omlaag. Dáár bevindt zich de oorspronkelijke *kerk*, welke ik elders heb beschreven, eene der grootste en schoonste crypten, welke ik in het onderaardsche Rome heb ontmoet. Zij is van romeinsche klinker-steenen gebouwd, in den vorm eener basiliek. Het licht valt er in door ééne-enkele vierkante opening, die, bij wijze van koepel, met het bovenliggend veld in verband is gebracht.

Wij volgden nu de voetstappen der grafdelvers, die ons in de lage en kronkelende gangen voorgingen, waarbij wij

meermalen, op handen en voeten, door het eeuwenheugend slijk moesten voortkruipen, hetgeen daar veroorzaakt werd door het gedurig inleken van water, dat de catacomben der H. Priscilla vrij wat beschadigd heeft. Na een lang omdolen in dit lastig labyrinth, kwamen wij aan eene plek, waar de galerij een weinig hooger wordt, en toelaat, om, zoo al niet geheel overeind, toch niet volkomen gekromd, te kunnen blijven staan. De grafdelver, die met zijne toorts, den stoet voorafging, stond plotseling nu stil en riep ons daarbij toe: « *Ecco!* » — *Ziedaar!* — dáár is de *loculus* van den martelaar. Ieder onzer bleef onbeweeglijk staan op de plek, waar hij zich bevond; alleen monseigneur de sacristijn trad eerbiedig naar de begraafplaats heen.

Bij het licht van zijne fakkel, slaat hij langzaam en naauwkeurig al de deelen van den *loculus* gade, vooral den lijksteen, de hezegeling of sluiting, en vergewist zich meer bijzonder, of ook de bloedvaas ter plaatse aanwezig zou kunnen zijn. Na afloop van dit hoogst-zorgvuldig en naauwlettend onderzoek, wenkt hij een der grafdelvers, die nu, met zijne toorts in de eene, en een ijzeren koevoetje in de andere hand, toetreedt, teneinde een bepaald onderzoek naar de bloedvaas te doen. De werkmán klopt met de punt van zijn ijzer zachtkens tegen den wand der galerij, aan de beide einden van den *loculus*; daardoor worden, bij het afschilferen van den muur, twee witte kalkplekken zichtbaar, die verder duidelijk aanduiden de plaats, waar men moet doorbeitelen, om weldra de opening te vinden van de nis, waarin twee bloedvazen staan geplaatst.

Bij het gezigt dier eerwaardige kenteekenen van een martelaren-graf, trilde eene heilige huivering door al onze leden, en, na lang, in stillen eerbied, gebukt gestaan te hebben onder het laag gewelf der galerij, stortten wij thans allen,

met gevouwen handen, op de kniën in ootmoed neder, terwijl priesters en leeken, nederige pelgrims en vorstentelgen, te zamen, als éénstemmig, de gewijde psalmen en treffende gebeden aanvingen, die voor de indrukwekkende plegtigheid der ontdekking van zulk eene heilige grafstede zijn bepaald. De glorie der martelaren te verheffen, de Kerk geluk te wenschen, die ze voortbragt en weêrgevonden heeft, God te zegenen, die hun kracht tot den strijd en de kroon der overwinning schonk, ziedaar, wat er door deze gebeden wordt uitgedrukt 1).

Middelerwijl bevonden zich de beide fleschjes, half met gestold bloed gevuld, in handen van den sacristijn. Hij had ze bij het toortslicht naauwkeurig gadegeslagen, en, even als wij, ook de bloedvlekken, die aan het ledige gedeelte der vaasjes gekleefd was, waargenomen. Twee grafdelvers namen, vervolgens, op last van den bisschop, den grafsteen weg, die dicht en sterk gesloten bleek, zoodat hij, onder het openwrikken, in het midden scheurde. De gespleten stukken werden naauwkeurig weggenomen en te zamen aan den gedeputeerde der catacombe ter beschikking gesteld. Gelijkzeitig had een andere priester, door den hoogwaardigen sacristijn daartoe geroepen, twee lange houten kisten bij het geopende graf geplaatst, teneinde het gebeente der *martelaren* daarin op te nemen: ik zeg, der *martelaren*, want de *loculus* was een *bisomum*, en bevatte dus twee lijken. De martelaren

1) Domine Jesu Christe, rex gloriosissime martyrum, teque confitentium corona, qui dispositione mirabili sacra corpora tuorum militum, qui pro tua fide ac tuo nomine sanguinem suum profuderunt, in hoc loco per sanctos Angelos tuos custodire dignatus es, illosque urbis hujus tuæ dilectæ Jerusalem circa muros constituisti custodes, etc. — Ex *Precib. recitand. in recogn. et extract. corp. SS. MM. ex loculis in cæmeter.*

lagen op den rug, naast elkander; vleesch, spieren en gewrichtsbanden waren verteerd; alleen de beenderen ver-toonden zich in hun geheel, met uitzondering van die door den muil der roofdieren, of door de foltertuigen der beulen gewelddadig waren verbrijzeld. De priester, die met de be-handeling van dit kostbaar overschot belast was, moest ze met groote voorzigtigheid opnemen, dewijl ze door de vochtigheid sterk waren aangedaan. Elk ligchaam werd afzon-derlijk neêrgelegd in zijne kist, en het bijbehorend bloed-vaasje daaraan toegevoegd.

Nadat Mgr. de sacristijn, zonder een enkel oogenblik de opening van den *loculus* verlaten te hebben, die plegtige en naauwlettende handeling had ten einde zien brengen, sloot hij zelf de beide kisten en verzegelde ze op drie ver-schillende plaatsen met zijn cachet. Even als de ark der woestijn, op de schouders der leviten van Israël gedragen, ging het kostbaar heiligdom de daarachter eerbiedig volgende karavaan vooraf aan de spits, terwijl deze hare gebeden en lofzangen tot bij den ingang der catacombe voortzette. Daar nam de sacristijn de aangelegde zegels van de kisten weg, en opende ze weder, om het gebeente te luchten en te stevigen. Aan de kleine tafel gezeten, waarop de heilige reliquiën waren geplaatst, maakte hij van het gebeurde een allernaauwkeurigst proces-verbaal op, terwijl pater Marchi ons den grafsteen bezigtigen liet. Daarna ging men tot de ont-cijfering van het opschrift over, dat den naam der martelaren vermeldde en de dagteekening van hunnen dood. De eerste heette *Heliodorus*; de naam van den tweede was onduidelijk gegraveerd, en kon zodoende niet dadelijk gelezen worden, dat met het jaartal wel het geval was, te weten: A° 200, waaruit bleek, dat deze geloofshelden in de groote vervolging van Septimus-Severus den marteldood hadden ondergaan.

Het proces-verbaal werd luid op voorgelezen, door de getuigen geteekend, met het cachet van den sacristijn bezegeld, en vervolgens in eene der kisten weggelegd. De weër gesloten en verzegelde kisten werden nu, even als de eerste maal, met den steen, in het rijtuig geplaatst van den sacristijn, die een en ander naar de algemeene bewaarplaats heenbragt, welke men, om zoo te zeggen, als het hoofdkwartier der uit de catacomben te voorschijn gebragte martelaars beschouwen kan. Daar verbeiden die helden en heldinnen van het eerste christen-geloof de bevelen van Christus stedehouder, om naar de verschillende deelen der wereld te gaan overbrengen den drievoudigen steun hunner tegenwoordigheid, van hua voorbeeld en van hun gebed. Bij iedere afreise teekent men in de openbare registers den naam op van den martelaar, met den naam van den persoon, het bisdom, de stad en de kerk, die er meê bevoorregt wordt. Zoo doende kan men, wanneer het waarmerkend geleide-bewijs mogt verloren raken, toch altijd weër een dergelijk op nieuw bekomen; terwijl het overigens niet behoeft gezegd te worden, dat dit alles geheel gratis geschiedt.

Ziedaar een beknopt overzicht van de wijze, waarop Rome ten aanzien der catacomben, in haar toezigt daarover, te werk gaat, zoo met betrekking tot het herkennen der martelaren, als met het oog op de bewaring en uitreiking hunner reliquiën; en wij vragen, vol vertrouwen, of het ongelooft, het sophismus en het ligtzinnig oordeel der wereld daartegen, met grond, wel het geringste bezwaar of verwijt zou weten in te brengen? Elk onpartijdig en onbevooroordeeld mensch beantwoorde vrijmoedig die vraag: wij duchten er de uitspraak niet van.

En zoo dan nu stegen wij ons rijtuig weder in, na nog een laatsten blik op de catacomben geworpen te hebben, een blik van weemoed, als van den reiziger, die zich, welligt voor altoos, verwijderd van de dierbare plek, waar zijne wieg eenmaal was geplaatst. Op dien oogenblik daagde het onderaardsche Rome, de groote martelaren-stad, wederom in haar geheel voor onze verbeelding op, met al die herinneringen aan een heldenmoed, waarvan zij zoo oververvuld is, en die den eerbied en de liefde voor de Kerk opvoeren tot den hoogsten top.

Herinneringen van kracht, door hare inrigting en bouw, die het buitengewoonste werkstuk oplevert, dat alleen door het geloof kon verwezenlijkt worden, en wat 's menschen oog nergens elders ooit heeft aanschouwd, noch in Egyptes pyramiden, noch in Babylons of Ninive's wondergevaarten, evenmin in het groot rioolwerk van Tarquinius, als in den reuzenbouw van het Colosseum, ja, zelfs niet in den hoofdzetel der Cesars, met zijne onmetelijke uitgestrektheid en zijn fabelachtig paleizental.

Herinneringen van teedere bezorgdheid, gedurende de eerste drie eeuwen van het ontstaan der Kerk, als wanneer de moeder der christen-volken, daar, stap voor stap, — terwijl zij in de plooiën van haar bloedig kleed het geloof, de vrijheid, de ware verlichting en echte beschaving der wereld veilig bewaart, — de hemelsche vertroosting en de hope der onsterfelijkheid aan de menschheid toebedeelt, als waarvoor zij ze op Calvarië's heuveltop zegenvol had ontvangen. In die eerbiedwaardige spelonken ziet men haar beurtelings, met uitgestrekte handen, neêrgekniel, en de oogen ten hemel naar haren godlijken Bruidegom heengeslagen, en voor hare kinderen afsmeekende of het einde van den strijd, of de zegepraal op verwoede beulen en verscheurend gedierte, in het

afgrijslijk Colosseum; — dan weder, omhoog gerezen, en met bedeesde hand op de wanden der *cubacula* of op de grafsteden harer heldhaftige zonen en dochteren de gewijde leer afmalende of ingriffende, waarvoor zij den dood onverschrokken hebben getart. Zoo dan sloot zij gelijktijdig de ketterij den verwaten mond, en schonk aan 't verste nageslacht het onwraakbaar kenmerk van der martelaren-graf.

Herinneringen van onbaatzuchtige opoffering en zelfverloochening, als getuigen van een leven, geheel aan ontbering gewijd: armelijke meubelen, lampen van grof aardewerk, maar bij wier licht hare nederigheid en de luister harer mirakelen te helderder uitschitterden, boven den alvermogens trots der Nero's en Diocletianen, waarop zij de overwinning in 't eind heeft behaald.

Herinneringen der hoogste liefde, ons luide toesprekende uit die beteekenisvolle zinnebeelen en roerende bij- en opschriften, uit die kleine glazen kelken, die getuigen waren van de broederlijke gastmalen en onschuldige feestvereenigingen, waarbij die heilige en volmaakte gelijkheid heerschte van alle menschen, door de Kerk tot stand gebragt, toen nog het romeinsche keizerrijk met ijzeren hand eene barbaarsche afscheiding streng bleef handhaven tusschen den rijke en den arme, tusschen den vrije en den slaaf.

Herinneringen van moed en heiligheid, uitgedrukt door die kinderlijke fresco's, die eerwaardige crypten, die eenvoudige grafsteden, dicht op elkaër geschoven in die enge straten, met gewijd gebeente als omzoomd, en, tot in den diepsten bodem toe, met het kostbaarst bloed gedrenkt; ja, waar van alle kanten ons een geur van helden-heiligheid omwasemt, die de ziele zalft en haar doet leven als in 's hemels voorportaal 1).

1) In mundo multa loca sunt, ubi corpora sanctorum requies-

Herinneringen des geloofs, waarbij het hart zich verlustigt in een kring van overal elders geheel ongekend heilgenot, en de geest, met verrukking, diep geroerd, die tallooze scharen gadeslaat van belijders en bloedgetuigen, christenen van beide kunne en van allerlei rang en stand en ouderdom, die, ieder voor zich, de katholieke geloofsbelijdenis bezegelden met hun laatsten zucht, luidende: « *Credo!* » *Ja, ik geloof.* In weêrklank op dat plechtig, en meer dan twee miljoen malen hier herhaald woord 1),

cunt; sed non similia huic loco (Catacumbis). Nam si sancti numerarentur quorum corpora hic fuerunt reposita, vix crederetur. Ideo sicut homo infirmus ex bono odore et cibo reficitur, sic homines venientes ad hunc locum mente sincera recreantur spiritualiter, et recipiant veram peccatorum remissionem unusquisque juxta vitam suam et fidem. — S. Brigit., lib. IV, c. 107.

1) Hoe groot was het eindeijfer der martelaren gedurende de eerste drie eeuwen der Kerk? De oplossing van dat vraagstuk gaat de grenzen eener gewone boekaanteekening verre te buiten. Ik zal enkel maar zeggen, dat, volgens de getuigenis van den H. Chrysostomus, van den H. Augustinus, van den H. Hieronymus, van Eusebius, van al de kerkvaders en van al de geschiedschrijvers, het aantal martelaren even groot als onberekenbaar is. Wanneer zij er van spreken, zoo bedienen zij zich van de meest-algemeene uitdrukkingen, zoodat men de vrijheid behoudt, om het cijfer uit te breiden, zoo ver men dit verkiest. Zij passen op de martelaren, het roemrijke kroost van den waren Abraham, de godlijke woorden toe, die den ouden aartsvader zijne tallooze nakomelingschap verkondigen: « *Benedicam tibi et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et velut arenam, quæ est in littore maris.* Gen., XXII, 15. »

« *Quis cœli stellas enumeret, roepet de H. Theodorus uit, ac diffusam ad maris littus arenam? Tot sunt martyres per orbem, qui adversariam potestatem fide vicerunt, procinctique ad tyrannicas acies, in ignem, gladium, feras, terrores omnes tetenderunt, qui supplicia ducerent pro deliciis, obtruncationem pro voluptate.* » — S. Theod. Studita, *Serm. X, in omnes SS. Martyr.*

kan de pelgrim der catacomben zich niet onthouden van, luiderstemme, te antwoorden, met al de kracht eener voor

De H. Gregorius gaat voort: « Totum mundum, fratres, aspiciate, martyribus plenus est. Jam pene tot qui videamus non sumus, quot veritatis testes habemus. Deo ergo numerabiles, per arenam multiplicati sunt, quia quanti sint, a nobis comprehendi non possunt. » *Homil. XXVII, in Evang.*

« Possibile non est, zegt Eusebius, numero comprehendi quanti quotidie pene per singulas quasque urbes, et provincias martyres efficiebantur. » *Hist., lib. VIII, c. IV.*

« Hac tempestate, voegt de H. Salpitiuss Severus er bij, omnis fere sacro martyrum cruore orbis infectus est, quippe certatim gloriosa in certamina ruebantur. » *Hist., lib. II.*

Zoo drukken zich de kerkvaders te dezer zake uit, op eene wijze, die het nageslacht, ten aanzien der waarheid, volkomen inlicht. — Grondige navorschingen zijn er gedaan, om, desnietteenstaande, het aantal martelaren, door al de kerkvaders als onberekenbaar voorgesteld, toch tot een betrekkelijk vast cijfer te brengen. Baronius, t. II, an. 303; en *Not. ad Martyrol.*, c. V en VII; Fulvius Cordulus, *In Notis ad passiones SS. Getuli, Anantii, enz.*; Arias, *Ad Imit. Christi*, lib. III, c. XXXII ad XXXVI; Genebrard, *In Psalm. LXXVIII*; Ferraris, *Biblioth. Art. Martyr.*; Bernini, *Hist. om. Hares.*, c. XIV, sæcul. III, p. 206; Mamachi, *Orig. et Antiq.*, t. I, p. 476; Bosio, *Rom. subter.*, lib. III, p. 289; Mazzolari, *Vie Sacre*, t. V, p. 83, 284; Boldetti, *Osservaz. sopra i Cimiteri*, enz., lib. I, c. XXVII, en eene menigte anderen meer, brengen, op grond van oorspronkelijke monumenten, het cijfer der martelaren van de geheele Kerk, gedurende de eerste drie eeuwen, tot boven de elf miljoen. « Adhibito tamen, » (zegt de geleerde pater Florès, in zijn groot *Werk over de Martelaars*), « diligenti studio in sacris evolvendis annalibus, et martyrum actis, quorum major pars deperit, aut exarata in tabulis ecclesiasticis non fuit, illud ex probatis auctoribus deduco: IN ECCLESIA NUMERARI UNDECIM MARTYRUM MILLIONES, ET EO PLURES; ita ut quolibet anni die, si in omnes distribuatur, coli possint plus quam triginta martyrum millia. »

« Sic putat et computat Genebrardus ex aliis in *Psal. LXXVIII*, 4. Magna, inquit, copia martyrum, quæ tanta, ut aliqui in singulos

altoos onwrikbare overtuiging des gemoeds: « *Credo!* »
 — ook ik, ja, ook ik geloof. — Het ongeloof boezemt hem

anni dies numerent triginta millia martyrum. Sic noster Franciscus Arias, vir pietate et eruditione magnus, . . . rem totam deducens per singula sæcula, provincias et persecutiones, ostendit adeo esse immensum martyrum numerum, ut in singulis totius anni diebus possimus nos honorare martyres tanquam tali die cælis coronatos usque ad triginta millia. Cui existimationi multi applaudunt, et jure merito.» *De Inclyto Agon. Martyrii*, lib. IV, c. III, p. 1.

Wat de martelaars der stad Rome betreft, wij vinden, ter aanduiding van hun cijfer, dezelfde algemeenheid van uitdrukking, zoo bij de kerkvaders, als bij de christen-geschiedschrijvers toegepast. De H. Andreas, van Creta, zegt: « Vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum et de sanguine martyrum Jesu.» *Apoc.*, c. XVII, 6. Hanc meretricem, quidam veterem Romam designari putant. Et quidem numerum martyrum, et sanguinis modum, qui a Neronis tempore in Romana urbe et ditione effusus est usque ad Diocletianum, quis enumerare valet? » *Comm. in Apoc.*, c. LII en LIII.

De H. Leo voert dezelfde taal: « Duo ista præclara divini germinis semina (Petrus et Paulus) in quantam sobolem germinarint, beatorum millia martyrum protestantur, qui apostolicorum æmuli triumphorum, urbem nostram, purpuratis et longe lateque rutilantibus populis ambierunt, et quasi ex multarum honore gemmarum, conserto une diademate coronarunt.» *Ser. in Nat. App.*

De H. Brigitta, wie het vergund werd, op bovennatuurlijke wijze, in de geheimen zoo van het verleden als der toekomst te lezen, nit zich daarover, in gelijken zin, als de H. Leo, aldus: « Si mensurares terram centum pedum in longitudine et totidem in latitudine, et seminares eam plenam puris granis tritici, ita compressæ, quod non esset distantia inter granum et granum, nisi quasi articulus digiti unius, quodlibet vero granum daret fructum centuplum, adhuc essent plures martyres et confessores Romæ, a tempore illo quo Petrus venit Romam cum humilitate, usquequo Celestinus discessit.» Lib. III, c. XXVII. — Zij vergelijkt vervolgens Rome bij een veld van honderd voet lang, op eene breedte van honderd voet, dicht met rozelaren beplant, en nu voegt zij er bij: « Si horti omnes de toto mundo conjuncti essent Romæ, certe Roma esset æque magna

medelijden in, en die altijd op nieuw herhaalde twistvoering over den godlijken oorsprong des christendoms is in zijne oogen een hoon, eene dwaasheid en tevens een doodlijk gevaar.

De aanblik-alleen dier groote martelaren-stad was voldoende, om onuitwischbaar in zijn hart te griffen en onophoudelijk op zijne lippen te doen zweven het diepzinnig en edel woord van een der kerkvaders, die daar zegt: « Men wete het wel: strijdvoering over de waarheid eener godsdienst, welke wij door de met hun bloed onderschreven

de martyribus. Rosæ vero sunt martyres rubicundi sanguinis sui effusione.» *Id.*

Stapleton voegt er bij: « Ita una Roma mactandis Christi ovibus generale quasi macellum erat. In ea aut imperatores, aut præfecti urbis perpetuam christianorum carnificinam exercebant. Nec usquam terrarum orbis christianus sanguis uberius effusus est, quam in una urbe Roma.» *De Magnit. Rom. Eccl.*, c. VI.

Dezelfde volharding en zaakkennis, die uit de bewoordingen der kerkvaders het algemeen bedrag der martelaren van geheel de Kerk getracht heeft op te maken, is ook aangewend voor wat betreft het getal der martelaars van Rome-alléén, en daaruit is, op grond der oorspronkelijke monumenten, te Rome aanwezig, het cijfer van twee-en-een-half miljoen martelaars vastgesteld, zoodanig, dat zij, elken dag van het jaar, het feest van zeven duizend harer kinderen vieren kan. « Che multiplicati ascendono a più di duere milioni e mezzo di santi martiri.» — Bernini, *Hist. Om. Har.*, t. I, c. XIV. De H. Brigitta, lib. III, c. XXVII. Ferraris, *Art. Martyr.* Florès, *De incl. Agon. Martyr.*, p. 320, enz., enz. — Men moge alzoo niet een der hierboven vermelde auteurs, te recht, uitroepen: « ô God, welk een drom van getuigen hebt gij zaangebragt, om ons aan te vuren tot den strijd! Eu hoe toch kunnen de menschen zich dan nu nog laten bezwaren en meêvoeren met de logen en de ijdelheid? O Gij, die ons geschapen hebt, ontferm U over ons, die door U zijn gekocht ten prijs van zulk eene zee van bloed!» « Qui plasmasti nos, miserere nostri, quos pretioso sanguine redemisti!»

getuigenis van tallooze getuigen zien bevestigd, is eene zeer bachelijke zaak. Ja, zeer gewaagd is het, om, na de getuigenis der apostelen, na het folterlijden der martelaren, nog te willen redetwisten over het geloof der eeuwen, alsof het pas gisteren geboren was..... Aanbidlijke wijsheid Gods, die, terwijl zij het geloof door den heldenstrijd der bloedgetuigen bevestigt, het lijden der vaderen doet strekken tot opkweeking van hun kroost. Hen beproefde God, om ons te leeren; hen verbrijzelde Hij, om ons te vermeesteren; in hunne gruwbre folteringen legde Hij den grondslag van ons geloof en den prikkel voor onze deugd 1). »

Dank, ô God, duizend maal dank, dat gij mij geleid hebt naar die leerrijkste en meest-heiligende oorden der wereld. Gij, pelgrims der verste toekomst, ô gij-allen, mijne broeders, moogt ook gij, op uwe beurt, u hier komen laven aan die altijd rijk vloeiende bronnen des geloofs en der liefde uit onzer eerste vaderen tijd, om er kracht te putten tot het aangaan en volhouden van dien vreeslijken strijd, die den reeds meer en meer aannaderenden jongsten dag zal verkondigen en voorafgaan, bij den overgang des tijds in alle eeuwigheid!

En gij, heilige Kerk van Rome, die de meer dan achttien eeuwen oude dooden-stad, de rustplaats uwer overwonnen

1) *Noverimus quia non sine magno discrimine de religionis veritate disputamus, quam tantorum sanguine confirmatam videmus. Magni periculi res, si post Prophetarum oracula, post Apostolorum testimonia, post Martyrum vulnera, veterem fidem quasi novellam discutere præsumas Quanta circa nos Dei nostri sollicitudo, dum nobis fidem veram duro agone martyrum commendat, afflictionem præcedentium, instructionem efficit posterorum. Illos examinat ut nos erudiat; illos conterit ut nos acquirat, eorum cruciatus nostros vult esse profectus. Serm. de SS. Martyr.*

helden en bloedgetuigen, als eene teedere moeder, onder uwe heilige vleugelen beschermt en bewaakt, ook gij, wees gezegend, duizend maal!

Gedoog, dat een vergeten zoon, de minste uwer telgen, ter uitdrukking zijner onuitwischbare erkentlijkheid, en om u de innig-verknochte liefde, welke hij u toedraagt, in woorden te schetsen, daartoe de hartetaal bezige van een zijner broeders, die tegelijk was een der sieraden van uwen doorluchtigen senaat, en daarbij de verkondiger uwer glorie, maar ook de levende getuige van de heiligheid, die onveranderlijk in u leeft: « Meestresse der wetenschappen en der zeden, ô Rome, gij, Stad bij uitnemendheid, de dankbaarheid maakt het mij ten pligt, van u te zeggen, wat Gregorius van Nazianze over Athene heeft geuit: Gevaarlijk welligt voor sommigen, wier geest ten kwade gestemd was, zoo zijt gij voor mij, integendeel, immer, eene schatkamer van de kostbaarste gesteenten, eene bron van geneugten, van licht en van allerlei voordeel geweest; en, indien ik niet rijker ben geworden aan wetenschap en deugd, of als ik niet welsprekender geweest ben, in het boekstaven van uwen lof, ô dan was dat geenszins uwe schuld, maar enkel de mijne 1). »

1) *Mihi certe de Urbe illud liceat haud ingrato fateri, quod de Athenis Gregorius Nazianzenus affirmat, nimirum Roma ipsa, etsi aliquibus fortasse perniciosa fuerit, mihi certe gemmea, omnique ex parte beata atque proficua semper exstitit Sedula magistra morum existens ac litterarum; ut plane intelligam, quod minus in utrisque profecerim facultatibus, mihi cedere culpæ, non Urbi. Card. Baron., *In Vita*, c. II, p. 4.*

INHOUD

VAN HET

VIERDE DEEL.

- 14 *December.* De catacomben, of het onderaardsche Rome. Algemeen overzicht. Namen en ligging. Aantal der verschillende kwartieren. Waaron zij zich langs de romeinsche heirbanen bevonden. Vorm en omvang der catacomben. Blz. 1
- 15 *December.* Oorsprong der catacomben. Gevoelen van Bosio en van Boldetti. Gevoelen van pater Marchi. Historische bewijzen voor den uitsluitend-christlijken oorsprong der catacomben. Natuurkundige bewijzen. Blz. 13
- 19 *December.* Algemeen karakter der catacomben. De grafdelvers. Geschiedenis der catacomben. Catacombe van Sint-Pieter. Oorsprong er van. Luister er van. Blz. 31
- 20 *December.* De grafdelvers. Eene afbeelding er van. Indruk. Gebed. Vaticaansche catacombe. Haar oorsprong, hare glorie. Het lijkgewaad der martelaren. Foltertuig. Vereering der geloovigen. De christlijke wereld. Blz. 45
- 21 *December.* Geschiedenis der catacomben, sedert haar ontstaan tot aan de XVI. eeuw. Vrome zucht der christenen om in de catacomben te rusten. Opschriften. Drie opmerkingen ten aanzien der opschriften. Het begraven in de catacomben na de vervolgingen. Overbrenging van de asch der martelaren naar de kerken. Het begraven in de kerken. Geschiedenis en beschrijving van de catacomben der *Via Aureliana*. Be-

- graafplaats van den H. Calepodus, — den H. Julius, — en der HH. Procus en Martianus. Blz. 68
- 22 December. Geschiedenis der catacomben van af de XVI. eeuw tot op onzen tijd. Eeuwig gedenkwaardige heropening. De H. Philippus Nereus. Bosio. Boldetti. Marangoni. d'Agincourt. Redenen voor de versperring der galerijen of gangen. Hedendaagsche nasporingen. Via Cornelianiana. Catacomben der Via del Porto, — van den H. Pontianus, — van Generosa *ad Sextum Philippi*, — van den H. paus Julius. Blz. 85
- 23 December. De catacomben der Via d'Ostia. Tweeledige bestemming der catacomben. Verschillende namen. Oorspronkelijke tucht. Verblijf der christenen in de catacomben gedurende den vrede, en gedurende de vervolgingen. Waarom verscheiden ingangen. Redenen voor den vorm der galerijen. Graven met twee en met drie lijken. Catacomben der H. Lucina, — van den H. Thimotheus, — der HH. Felix, Adauctus en Comodilla, — van den H. Cyriacus. Blz. 104
- 2 Januarij. Catacomben der Via Ardeatina. Opschriften der grafsteden. Onderscheidende kenmerken der christlijke opschriften. Korthed, eenvoud. Zamenhang. Het woord *Depositus*. Toespraken. Catacomben der HH. Nereus en Achilleus. Triomf der H. Flavia. Catacomben van den H. Damasus en der HH. Marcus en Marcellinus. Geschiedenis hunner marteling. Hun antwoord. De H. paus Damasus. Blz. 125
- 3 Januarij. Catacomben der Via Ardeatina (vervolg). Nieuwe studie der opschriften. Namen, die er worden aangetroffen. Toewijding aan de Schingoden. De leesteekens. De dagteekening der opschriften. Catacomben der H. Balbina en van den H. paus Marcus. Geschiedenis. Blz. 146
- 5 Januarij. Catacomben der Via Appia. Lampen. Ligging. Tweeledige bestemming. Stof. Vorm. Zinnebeeldige teekenen. Catacombe van den H. Callixtus. Oorsprong. Ontdekkingen van Bosio. Openbaar gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus. Herinnering aan de H. Cecilia, — aan den H. Philippus Nereus, den Mozes der XVI. eeuw. Geheim gedeelte der begraafplaats van den H. Callixtus. Nieuwe glorie van den H. Philippus Nereus. Bosio en Baronius. Blz. 166
- 6 Januarij. Zegening van het water voor de zieken. Herhaald

bezoek in de catacomben van den H. Callixtus. De *Cubicula*, *Cubiculum clarum*. Oudheid der *Cubicula*. Woorden van den H. Hiëronymus. Drie soorten van *Cubicula*. Oorsprong. Zorg en eerbied der Kerk voor de *Cubicula*. Orde der *Cubicularia*. Bezoek in de catacomben van den H. Callixtus. Glorierijke herinneringen betreffende de vervolgingen, de pausen en de martelaars. Blz. 183

8 *Januarij*. Catacomben van den H. Zephirinus, — van de H. Cecilia, — van den H. Sixtus. Geschiedenis. Boog-monument, *Arcosolium* of *Monumentum arcuatum*. Oorsprong. Bijzonderheden betrekkelijk de Kerk van Rome, in 251. Opschrift en oorsprong der crypten en der kerken. Hare godsdienstige bestemming. Geschiedkundige bewijsgronden. Oudheidkundige bewijsgronden. Altaar. Bisschops-zetel. *Presbyterium*. Biechtstoelen. Wijwatersvaten. Blz. 199

12 *Januarij*. De H. martelares Tatiana. Waarom werden de martelaars voor het roofgedierte geworpen? Catacombe der Via Appia (vervolg). Catacombe van Pretextatus. Omvang. Oorsprong. Een blik op haren luister. Opschrift van paus Damasus. Bezoek in de catacombe. De reden van de kleinte der onderaardsche kerken. Blz. 220

13 *Januarij*. Catacomben der Via Appia (vervolg). De glorie der Kerk in de catacomben. De catacomben der H. Sotera. Geschiedenis. Architectonische vorm der onderaardsche kerken. Vestibule. Het graf in den achtergrond. Transennen of afsluitingen. Altaartafel op het graf. Grafsteden ter zijden. Gescheiden plaatsen voor de mannen en voor de vrouwen. De school der catechumenen. Model onzer kerken, aan de catacomben en niet aan de heidensche basilieken ontleend. Blz. 235

14 *Januarij*. Catacomben van de III. Eusebius en Marcellus. Geschiedenis. Schilderwerk in de catacomben. Nuttigheid. Echtheid. Het Concilie van Elvira verklaard. Het gebruik van gewijd schilder- en beeldhouwwerk zoo oud als het christendom-zelf. Schilderwerk in de catacomben uit de tijden der apostelen en der vervolgingen. Afscheid van den Appischen weg. Blz. 252

15 *Januarij*. Catacomben der Via Latina (weg van Latium). Ca-

tacombe van Apronianus. Geschiedenis. De H. Eugenia. Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte. Adam en Eva. Caïn en Abel. Noach. Verklaring van een ring. Catacomben der HH. Gordianus en Epimachus. Geschiedenis. Blz. 276

17 *Januarij*. Catacomben der Via Latina (vervolg). Catacomben der HH. Simplicimus en Servilianus. Geschiedenis. Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte. Abraham. In de catacomben vindt men geene kruizen. Verschillende soorten van kruizen. Jozef. Mozes. Vier hoofdtrekken uit zijn leven, dikwerf voorgesteld. Pharaö. De Verbondsark. Samson. David. Elias. Catacombe van den H. Tertullianus. Geschiedenis.

Blz. 289

19 *Januarij*. Catacomben der Via Lavicana. Catacomben der HH. Tiburtius, Marcellinus, Petrus en Helena. Geschiedenis. Schilderwerk, historisch gedeelte. Job. De drie jongelingen in den gloeienden oven. Daniël in den leeuwenkuil. Jonas. Ezechiël. Catacomben der HH. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius, Simplicius en der vier gekroonde Heiligen. Geschiedenis.

Blz. 305

20 *Januarij*. Catacomben der Via Lavicana (vervolg). Catacombe van den H. Castulus. Geschiedenis. Schilderwerk, historisch gedeelte (vervolg). Geboorte onzes Heeren. Aanbidding der drie koningen. Jesus te midden der leeraren, — door den H. Joannes gedoopt. Bijzonderheden betrekkelijk het Statie-kruis. Jesus, bekeerende de samaritaansche vrouw; — genezende de vrouw met de bloedvloeijing, — den blind-geborene, — de brooden vermenigvuldigende. Catacombe van den H. Zoticus. Geschiedenis.

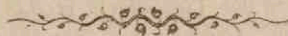
Blz. 318

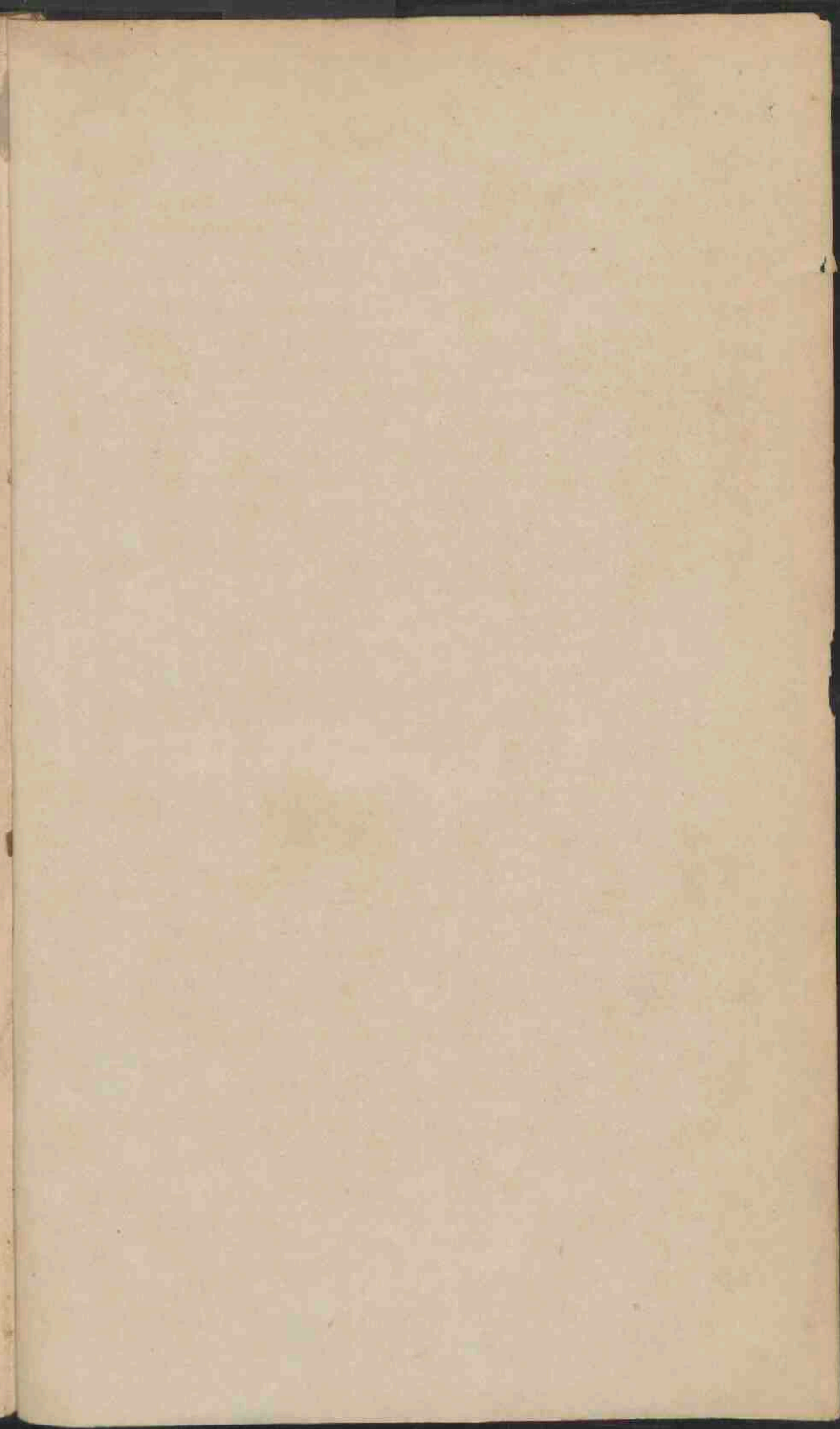
26 *Januarij*. Catacomben der Via Tiburtina. Catacombe van den H. Laurentius, of van den H. Cyriacus. Geschiedenis. Schilderwerk der catacomben, historisch gedeelte (vervolg). Onze Heer, die de kinderen zegent, — Lazarus opgewekt, — onder het beeld van den goeden Herder, — op een berg gezeten, waarvan vier stroomen uitvloeijen, — in den bloei des levens voorgesteld, — en als een kruisdragend lam. Monogram of letterteeken van Christus. Toelichting dezer zinnebeeldige figuur.

Blz. 331

- 27 *Januarij*. Catacomben der *Via Nomentana*. Catacombe *ad Nymphas*. Geschiedenis van den H. Nicomedes. Geschiedenis. Schilderwerk, historisch gedeelte (slot). De H. Maagd. — de HH. Petrus en Paulus, — de martelaren, — de christenen in het gebed, — de Agapen. Catacomben van den H. Alexander. Geschiedenis. Catacomben der HH. Primus en Felicianus. Geschiedenis. Blz. 343
- 28 *Januarij*. Catacomben der *Via Nomentana* (vervolg). Catacombe van den H. Restitutus. Geschiedenis. Catacombe der H. Agnes. Geschiedenis. Schilderwerk der catacomben; de versiering er van. Blik op het oorspronkelijk Symbolismus. Zinnebeeldige teekenen der eerste christenen: — de visch, — de dolfin. Blz. 364
- 29 *Januarij*. Catacomben der *Via Salaria Nuova*. Catacombe der H. Priscilla. Geschiedenis. Schilderwerk der catacomben. decoratief (slot). Zinnebeelden: — De Os, — de Duif, — het Hert, — de Paauw, — de Haan, — de Boomen, — de Cypres, — de Palmboom, — de Olijf, — de Wijngaard, — de Kroonen, — het Anker, — de Kandelaar met zeven armen. Catacomben van den H. Sylvester, — van de H. Felicitas, en van den H. Alexander. Geschiedenis. Blz. 381
- 1 *Februarij*. Catacomben der *Via Salaria Nuova*. Catacomben van Novella, — van Ostriano. Geschiedenis. Nog een blik op de oude christlijke kunst. Bevestiging der geloofswaarheden. Catacomben der H. Hilaria en van den H. Thrason. Geschiedenis. Blz. 399
- 3 *Februarij*. Catacomben van den ouden Salarischen weg: *Via Salaria vecchia*. Catacomben van den Konkommerheuvel. Geschiedenis. Opschriften der catacomben. Opschriften op glazen en schalen. De waarheden, die daardoor verkondigd worden. Opschriften der catacomben. Blz. 415
- 15 *Maart*. Catacomben der *Via Salaria vecchia* (slot). Catacomben van Sint-Hermes. Geschiedenis. Bewoners der catacomben; — allen zijn katholiek; — onder hen zijn noch heidenen, noch joden, noch ketters. Blz. 432
- 16 *Maart*. De Madona der H. Maria-in-Trastevere. Vernieuwd bezoek in de catacomben van Sint-Hermes en op de *Via Salaria*. Herinneringen. Nimmer werd er een jood of een

- ketter in de catacomben begraven. Drie klassen van bewoners van het onderaardsche Rome. Eenvoudige geloovigen. Ongenoemde martelaren. Martelaren met namen. Vereering der martelaren. Rome doopt de reliquiën niet. Blz. 450
- 17 *Maart*. De H. Jozef van Arimathia. Catacomben der Via Flaminia. Catacomben van den H. Valentijn of van Sint-Julius. Geschiedenis. Middelen, waardoor de christenen den naam der martelaren ontdekten. Kenteekenen van het martelaarschap. De palmtak, het hoofdkenteeken. Blz. 468
- 18 *Maart*. Catacomben der Via Flaminia (vervolg). Catacombe der H. Theodora. De bloedvaas, het tweede kenteeken van 't martelaarschap. IJver der christenen van alle tijden, om het bloed der martelaren te bezitten. Blz. 493
- 19 *Maart*. Geheer bij den paus. IJver der christenen van alle tijden. De bloedyazen, bij de *loculi* der catacomben geplaatst, zijn noch tranenflesschen, — noch reukvaten, — maar bloedvazen. Dat bloed is martelarenbloed. De bloedvaas is het onfeilbaar teeken van het martelaarschap. Brief van den heer Raoul-Rochette. Blz. 509
- 23 *Maart*. Het martelaarschap is voor de canonisatie (heiligverklaring) voldoende. Toezigt over de catacomben. Het tevoorschijn brengen van twee martelaars-lijken uit de catacomben der H. Priscilla. Zorg, voor de reliquiën gedragen. Heiligheid der catacomben. Het aantal martelaren der Kerk in 't algemeen, en van Rome in het bijzonder. (Aanteekening.) Vaarwel aan de catacomben en aan Rome. Blz. 524

teyky

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

